ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

ÚSTAV STÁTU A PRÁVA

ODDĚLENÍ (KABINET) DĚJIN STÁTU A PRÁVA V ČSSR

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

8

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Vědečtí redaktoři

prof. Sc. Dr. Václav Vaněček, člen korespondent ČSAV

Sc. C. dr. Jaroslav Houser

Sc. C. dr. Jiří Kejř

Sc. C. dr. Jiří Klabouch

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

8

Nakladatelství
Československé akademie věd

Praha 1962

7812/8

549/63

© Nakladatelství Československé akademie věd 1962

Boj Komunistické strany Československa za socialistický stát a právo*

Akademik Vladimír Procházka

Boj Komunistické strany Československa za socialistický stát proběhl ve dvou velkých obdobích. První období by bylo možno nazvat „Komunistická strana v boji proti buržoaznímu státu" a druhé „Komunistická strana v budování socialistického státu". Vyčerpat plně toto téma by znamenalo vlastně probrat celé dějiny strany. To ovšem v rámci tohoto výkladu není možné; omezím se proto jen na nejvýznamnější momenty.

První takový moment je dán tím, že komunistická strana, leninská, dělnická a revoluční strana, a to nejen naše, ale každá jiná, zejména ovšem Komunistická strana Sovětského svazu, liší se zásadně od všech politických útvarů, které se do jejího vzniku nazývaly politickými stranami.

V buržoazním řádu jsou politické strany — pokud v jeho rámci nevznikla leninská dělnická strana — politickým výrazem zájmů skupin buržoazie. Jsou tedy zásadně stejné třídní povahy, ať jsou ve vládě nebo v opozici. To platí o kapitalistických státech dodnes, a to jak tam, kde existuje systém více stran — větších, menších, nejmenších — nebo tam, kde je obvyklý systém dvou, nanejvýš tří velkých stran, které se střídají u vlády.

Dnes můžeme na vlastní oči pozorovat, jak malý, téměř mikroskopický rozdíl je ve Spojených státech amerických mezi republikánskou stranou a její vládou a mezi stranou demokratickou a její vládou. Naproti tomu politická strana leninského typu — říkám leninská revoluční dělnická strana, poněvadž zde zahrnuji i její předchůdce, které se vždy „komunistická" nejmenovaly, např. ruská sociálně demokratická strana dělnická (bolševiků) — je politickým výrazem zájmů celé jedné třídy, dělnické třídy, a je jejím předvojem, avantgardou, i když ještě nemá v dělnické třídě dané země většinu.

Historickým úkolem dělnické třídy jako nejpokrokovější a nejrevolučnější třídy je svrhnout panství buržoazie, ale ne proto, aby je nahradila jiným vykořisťovatelským řádem, nýbrž proto, aby odstranila vykořisťování

* Podstatnou část této stati tvoří úvodní projev na vědecké konferenci k 40. výročí založení KSČ pořádané právnickou fakultou University Karlovy dne 18. 5. 1961.

vůbec a aby zřídila společnost, kde nebude vykořisťování člověka člověkem. To je první moment, který bych chtěl zdůraznit.

Druhý moment vyplývá z rozdílu mezi buržoaznímí a proletářskými revolucemi. Buržoazie, jak známo, přikročila ke své revoluci, když už se v lůně feudálního řádu vyvinuly kapitalistické výrobní vztahy, takže stačilo, aby buržoazní revoluce smetla politickou a právní nadstavbu feudálního řádu a aby byla vytvořena nová, buržoazní politická a právní nadstavba, odpovídající kapitalistickým výrobním vztahům. Kapitalistické vztahy jak před anglickou buržoazní revolucí, tak před francouzskou už existovaly. Buržoazní politické strany, alespoň v klasických buržoazních revolucích, tj. v anglické a francouzské, nevznikly před revolucí, nýbrž v průběhu buržoazní revoluce. Před 14. červencem 1789 neslyšíme ve Francii o žádné politické straně; strany vznikly až v průběhu revoluce ve formě „klubů" — i slavný jakobínský klub se vytvořil až v průběhu revoluce.

Proletariát má ve své revoluci úkol o to těžší, že v lůně kapitalistického řádu nevznikají socialistické výrobní vztahy — a ani tam vzniknout nemohou, poněvadž socialistické výrobní vztahy jsou založeny na společenském vlastnictví výrobních prostředků. Proletářská revoluce se připravuje v nitru kapitalistické společnosti, především v ekonomické bázi společnosti, jako výraz rozporu mezi společenským charakterem výroby a individuálním přisvojováním jejích výrobků. Proto je průběh proletářské revoluce zásadně odlišný od průběhu revoluce buržoazní, jak již to geniálně vystihli Marx a Engels r. 1847 ve svém Komunistickém manifestu:

> „... prvním krokem v dělnické revoluci je pozvednutí proletariátu na panující třídu, vydobytí demokracie. Proletariát využije svého politického panství k tomu, aby postupně vyrval buržoazii veškerý kapitál, soustředil všechny výrobní nástroje v rukou státu, tj. proletariátu, zorganizovaného v panující třídu, a co nejrychleji rozmnožil masu výrobních sil."

Tedy zde je postup opačný: proletariát napřed dobude politického panství.

Je charakteristické a pro další vývoj socialistického státu velmi důležité, že Marx a Engels, již tehdy, před více než sto lety, kladli rovnítko mezi slova „politické panství" a „vydobytí demokracie".

Proletariát nejprve dobude politického panství, zřídí demokracii (nikoli formální, nýbrž *faktickou* demokracii) a pak provede postupnou socializaci výrobních prostředků; na základě toho současně buduje nový společenský řád.

To bylo napsáno r. 1847, a je úžasné, jak se tato slova doslovně splnila — byli jsme sami svědky toho, jak se tento program uskutečnil, a jak dokonale byl uveden nebo je uváděn ve skutečnost v Sovětském svazu, v celém socialistickém táboře, i u nás.

Z tohoto rozdílu mezi revolucemi vyplývá dále rozdíl ve vzniku politické

strany proletariátu, i v jejím dalším vývoji. Na rozdíl od buržoazních politických stran politická strana proletariátu vzniká již *před* proletářskou revolucí, a to v klasických případech, ve starých evropských průmyslových zemích, dokonce hodně dlouho před proletářskou revolucí. Dnes je to sice trochu modifikováno právě tím, že už existuje socialistický tábor, ale tak tomu bylo ve všech „klasických" případech.

Důležitost toho vysvitne, promyslíme-li dobře klasické vymezení státu, které podali Marx a Engels také již v „Komunistickém manifestu" a které později tak významně zdůraznil Lenin ve svém „Státu a revoluci":

> *„Stát* [rozuměj: socialistický stát], tj. *proletariát zorganizovaný ve vládnoucí třídu."*

Vycházíme-li z tohoto pojetí, že socialistický stát je „proletariát zorganizovaný ve vládnoucí třídu" a v dalším vývoji pak „politickou organizací pracujících v čele s dělnickou třídou", snadno pochopíme, že tato politická organizace, která se pak proměnila ve stát, nemohla vzniknout teprve ve chvíli proletářské revoluce, nýbrž že se musila připravovat již v lůně buržoazní společnosti, a to nejprve tím, že se proletariát zorganizoval v třídu na základě svých hospodářských zájmů, potom politicky (v revoluční dělnickou stranu leninského typu), a nakonec — ve vítězné proletářské revoluci — ve stát kvalitativně nového typu.

I tento moment předpověděl geniálně Marx již v roce 1871 (ve svém dopise B. Boltovi), když napsal:

> „... Politické hnutí dělnické třídy má přirozeně jako konečný účel dobytí politické moci pro sebe, a k tomu je přirozeně nutná do určité míry vyvinutá *předběžná organizace dělnické třídy,* která sama vyrůstá z jejích hospodářských bojů."

Z této úvahy vyplývají další důsledky.

Především, je-li komunistická strana předvojem dělnické třídy, je zcela přirozené a přímo dějinnou nutností, že po vydobytí moci proletariátem se komunistická strana stává vedoucí silou ve společnosti pracujících i v socialistickém státě, jak jsme napsali v článku 4 nové ústavy Československé socialistické republiky.

A za druhé, poněvadž ve vývoji dělnického hnutí, jak před proletářskou revolucí, tak i po ní, je nutno, aby proletariát získal na svou stranu i ostatní pracující, vyplývá odtud důležitost otázky spojenců dělnické třídy v revoluci i za budování socialismu.

Když se začal proletariát v různých zemích organizovat jako revoluční třída v čele s revolučními dělnickými stranami — a tento vývoj spadá do značné míry již do imperialistického stadia kapitalismu —, buržoazie těchto zemí začala vědomě nebo instinktivně pociťovat nebezpečí proletářské revoluce. Bojovala proti němu nejen perzekucí dělnického hnutí a na druhé straně jistými ústupky, jak to dělal ve vilémovském Německu Bismarck, ale také i tím, že se snažila ovlivnit dělnické hnutí zevnitř, ideo-

logicky. Přitom jí pomáhalo, že ve vyvinutých kapitalistických zemích mohla buržoazie poskytnout nejkvalifikovanějším dělníkům jisté materiální výhody, vyplývající z vykořisťování koloniálních národů, jak tomu bylo zejména v Anglii. To je původ revizionistických tendencí, které vnikly do dělnického hnutí a začaly převládat ve vedení dělnických stran od konce 19. století a které pak vedly k jejich selhání ve chvíli výbuchu první světové války s jedinou vlastně výjimkou ruské bolševické strany, která byla již předtím očištěna od revizionismu a oportunismu Leninem. Zde vykonali pro buržoazii důležitou práci ideologové z řad maloměšťácké buržoazie, jimž se tehdy velmi příznačně říkalo „katedroví socialisté", jako byl u nás např. T. G. Masaryk.

Do Velké říjnové socialistické revoluce byl tedy typický průběh dělnického hnutí takový, že nejprve vznikaly dělnické strany revolučního charakteru, ale spíše ještě revoluční jen spontánně, instinktivně, a ne dost konsolidované ideologicky. V období nastupujícího imperialismu pak převládl ve většině těchto stran — kromě ruské bolševické strany — revizionismus a oportunismus. Teprve pod vlivem Velké říjnové socialistické revoluce a Leninova očištění marxismu začala se v lůně dělnických stran vytvářet levá, revoluční křídla, která se brzo po první světové válce vyvinula v komunistické strany již leninského typu. Je třeba si připomenout, že je to zjev všesvětový; v nynější době, kdy slavíme 40. výročí založení KSČ, slaví obdobné výročí v téže době — některé o něco dříve, některé o něco později — většinou také ostatní komunistické strany světa kromě sovětské, která byla ovšem první, o nějakých dvacet let napřed.

Shrnuji tento oddíl svého výkladu. Povahou komunistické strany jako předvoje revoluční dělnické třídy je dáno také její stanovisko ke státu a právu, a to jak ke státu a právu buržoaznímu, tak ke státu a právu socialistickému. Proti buržoaznímu státu bojuje dělnická třída pod vedením komunistické strany s cílem zničit jej, rozmetat jeho buržoazní státní aparát, a to i buržoazně *demokratický* státní aparát. V socialistickém státě, který ve svém vývoji splývá postupně s celou společností pracujících, je komunistická strana vedoucí silou ve společnosti i ve státě. A tím je dána základní linie politiky komunistické strany v obou obdobích, která jsem vytkl výše: jako předvoj proletariátu je komunistická strana vedoucí silou jak v boji, tak ve vítězné revoluci, tak konečně i v budování nového řádu.

•

První období je u nás obdobím buržoazní Československé republiky. Především jsou tu léta 1918—1921, tedy etapa do vzniku KSČ. Je to etapa charakterizovaná bojem o třídní povahu nového státu. Je velmi zajímavá a myslím, že není po všech stránkách u nás ještě dostatečně prostudována.

Velká říjnová socialistické revoluce postavila uprostřed první světové

války před proletariát celého světa otázku moci, otázku diktatury proletariátu, jednu ze základních otázek vůbec. O tuto otázku šlo tehdy ve všech státech a také ovšem u nás. V tomto období náš pracující lid pod dojmem válečných hrůz a Říjnové revoluce spontánně směřoval ke zřízení nového státu, který by odpovídal sovětskému vzoru. Tyto naděje byly vyjádřeny také v obojích volbách, které se konaly roku 1919 a 1920, kdy československá sociální demokracie, tehdy ještě jednotná strana dělnická, dostala tolik hlasů, že byla v naprosté převaze. Jako v sousedním Německu, kde byla v roce 1919 u moci „vláda lidových komisařů", jak si sama říkala, ale složená jen z oportunistických a centristických sociálních demokratů, bez účasti komunistů, tak také naše čs. sociální demokracie měla tehdy takovou převahu, že měla, abych tak řekl, otázku moci ve svých rukou. Ale zde se projevily důsledky jejího předchozího vývoje k oportunismu: nebylo revolučního vedení. A právě toto období ukázalo jasně, že k úspěšnému provedení proletářské revoluce je třeba revoluční strany jako předvoje a vůdčí síly.

Náš pracující lid se sice spontánně, avšak ne dosti jasně snažil o zřízení socialistické republiky, z druhé strany však podléhal v té době do značné míry vlivu osvobozenecké legendy; zejména působila tehdy ještě aureola tehdejšího presidenta T. G. Masaryka. Zmatek názorů byl takový, že na některých místech volili pracující dělnické rady s odůvodněním, že si toho přeje „sám pan president", tj. Masaryk.

Dějiny naší strany nemohu zde probírat podrobně. Už před ukončením první světové války bylo tu několik směrů, tak „Červen" S. K. Neumanna, pak v roce 1919 vzniklo Marxistické sdružení, pak formální ustavení levice sociální demokracie — rozkol v této na naše poměry obrovské straně — a konečně prosinec 1920, který přinesl rozhodnutí o dalším vývoji na mnoho let, rozhodnutí, kterého bylo dosaženo pomocí policie, četnictva, vojska a krvavého boje za spolupráce oportunistických vůdců s buržoazií a s další velmi důležitou podporou, totiž s podporou masarykovské ideologie.

Lze říci, že otázky státu a práva se na konci první světové války a v prvních letech po ní řešily přímo na vojenských frontách, pak na ulicích, v demonstracích a ve srážkách s policií a vojskem. Tehdy náš pracující lid poznal přímo na své kůži, co znamená i „nejdemokratičtější" buržoazní demokracie.

Je významné, že se tento skutečný boj o moc, o otázky státu a práva, odehrával mimo oficiální parlamentní jednání. Ústava buržoazní republiky byla koncem února 1920, jak známo, schválena po krátké, třídenní diskusi, tedy ještě v době, kdy otázka moci nebyla definitivně rozhodnuta. Ale byla schválena bez jakéhokoli zájmu široké veřejnosti a zejména bez zájmu pracujících. Totéž platí o prvním republikánském zákonodárství. Pracující

neměli tehdy dost jasnou představu o těchto otázkách, poněvadž nebyl ještě u nás znám leninismus, a nevědělo se, co znamenají otázky moci, diktatury proletariátu a jak se promítají do denních problémů státu a práva.

Je charakteristické, že zákonodárství první republiky přímo navazovalo na zákony rakousko-uherské monarchie a v podstatě si je ponechalo. Československý národní výbor svým prvním zákonem — to je ten famosní „první" zákon z 28. října 1918, který však kupodivu má ve Sbírce zákonů a nařízení číslo 11 — přejal vlastně všechno rakousko-uherské zákonodárství a monarchistickou administrativu. To vše se ovšem dálo bez pracujícího lidu a mimo něj. Lid tehdy demonstroval na ulicích; zákony se dělaly v parlamentě, v čachrech mezi buržoazií a oportunisty.

Události v prosinci 1920 znamenaly v té chvíli nesporně porážku revolučního dělnického hnutí, ale tato porážka měla hluboké a závažné důsledky, a to v další perspektivě také *příznivé* důsledky, jejichž dalekosáhlé působení pociťujeme ještě dnes. Neboť teprve v průběhu tohoto boje a po něm se slily všechny ty dřívější potůčky a potoky v jeden veliký proud, v nový, u nás dosud nevídaný politický útvar — Komunistickou stranu Československa.

Založení Komunistické strany Československa je velkým mezníkem v historii našeho dělnického hnutí i v historii obou našich národů. Byla to strana, která se hlásila ke Komunistické internacionále — jako již předtím levice sociální demokracie — strana již leninského typu, ale leninská s jistým omezením: teprve *„potenciondlně* leninského typu". Z bývalé velké jednotné sociální demokracie přešlo totiž skoro 80 % členů do komunistické strany. Mezi členy, a zejména mezi aktivními funkcionáři nové strany, převažovali zpočátku dlouholetí příslušníci bývalé sociální demokracie, což bylo jen přirozené. To mělo ovšem za následek, že v této nové straně zůstalo mnoho sociálně demokratických přežitků jak v ideologii, tak v praxi.

Na druhé straně bylo ovšem velkou výhodou, že Komunistická strana Československa byla od začátku *masovou stranou,* která i později, v době perzekucí, měla vždy okolo 100 000 registrovaných členů. Proto také nebylo u nás — podle mého názoru — rozšířeno tolik sektářství a ultralevých úchylek jako v některých jiných komunistických stranách, které zůstaly úzkými, málo početnými organizacemi; zato bylo u nás daleko větší nebezpečí pravých úchylek.

Komunistická strana jakožto sekce Komunistické internacionály vypověděla buržoaznímu státu zásadní boj. Opět nelze zde sledovat dopodrobna všechnu bohatou historii strany — mohu vytknout jen některé momenty.

•

Je známo, že v období buržoazní republiky prošla naše strana dvěma vnitrostranickými krizemi. Obě tyto krize se také do značné a snad do *přední* míry týkaly otázek státu, tehdy ještě buržoazního státu.

První krize se odehrála v letech 1924—1925 a byla ještě hodně ve spojitosti se sociálně demokratickými pozůstatky v Komunistické straně Československa. Do dějin strany se dostala pod názvem „bubnikiáda". Tehdejší vládní koalici buržoazních a socialistických stran, která se utvořila po porážce dělnického revolučního hnutí v prosinci 1920, byla velmi nepříjemná nová, masová komunistická strana. Vadila jí také u západních imperialistických mocností, se kterými spjala svou politiku, u Francie a Anglie. Proto se buržoazie, za pomoci oportunistů, kromě obvyklých perzekučních opatření pokusila také rozvrátit stranu zevnitř. Nástrojem se stal tehdy poslanec Bubník, který přitom byl podporován — jak jsme už tehdy o tom dobře věděli — přímo z Hradu finančně. Když byl v únoru 1925 pro frakční činnost ze strany vyloučen, pokusil se založit novou, jakousi „národní" komunistickou stranu — zde je vidět, jak se některé věci v historii opakují — a v parlamentních volbách 15. listopadu 1925 postavil snad v celé republice vlastní kandidátky; jeho program směřoval fakticky k tomu, aby komunistická strana byla převedena z revoluční linie na linii pouhé opozice, což v podstatě znamenalo uznání buržoazního státu.

Je příznačné pro dobré jádro naší strany, že přes všechny silné sociálně demokratické pozůstatky, přesto, že zde byl pořád ještě vliv osvobozenecké legendy, Bubník byl ve volbách naprosto rozdrcen. Dostal v celé republice jen asi 18 000 hlasů, kdežto KSČ dostala hlasů skoro milion, 934 tisíc. To byla zdrcující porážka hradní politiky, to byla předzvěst jejích dalších porážek, které vedly až k Mnichovu, ačkoli se nám to tehdy jasně nejevilo. Tehdy to vypadalo tak, že komunistická strana je v obraně a že vítězí Hrad a buržoazie.

Tato krize byla překonána poměrně brzo.

Za Jílkova vedení, které se dostalo do čela strany brzo potom, došlo zase naopak k ultralevým a sektářským úchylkám, které se však nakonec projevily jako oportunistická pasivita. Dokladem toho byl např. neúspěch Rudého dne r. 1928. To vedlo *k druhé vnitrostranické krizi,* která byla opět překonána s pomocí KI a ukončena na V. sjezdu KSČ, kde bylo zvoleno nové, bolševické vedení v čele s Klementem Gottwaldem. Opět byla jednou z ústředních otázek tohoto sjezdu otázka státu, ale tentokrát ze značně jiného hlediska. V politických tezích V. sjezdu o situaci a úkolech strany byla znovu postavena a vyjasněna otázka povahy buržoazního čs. státu. Příslušné pasáže znějí:

„13. Československo je částí imperialistického systému, je samo imperialistickým státem. Názor, že Československo je kolonií velkých imperialistických států, je naprosto falešný a vede k úplně nesprávným a kontrarevolučním závěrům . . .

14. Československý imperialismus je na jedné straně ovlivňován velkými imperialistickými státy, především Anglií, Francií; na druhé straně se Československo snaží uplatnit své imperialistické tendence na malé státy střední Evropy ...

15. Nejvýrazněji se projevuje československý imperialismus ve vzrůstající útočnosti proti Sovětskému svazu. Základní linií čs. zahraniční politiky je linie protisovětská ..."

To zůstalo v platnosti vlastně až do mnichovské katastrofy. Je však nutné, abychom tezi V. sjezdu o imperialistické povaze československého buržoazního státu brali vždy vcelku, neboť má dva aspekty, které tvoří jednotu. Na jedné straně se v ní uvádí, že Československo je samo imperialistickým státem, na druhé straně pak, že je součástí celého imperialistického bloku a podřízeno vlivu především Anglie a Francie. Zdůrazňují to proto, že s[illegible] tyto teze často nepatřičně zjednodušují a uvádí se z nich jen první věta: „Československo je imperialistickým státem". Tím se z hluboké analýzy stává fráze.

V této souvislosti je třeba si znovu dobře pročíst Leninovu knihu o imperialismu, uvědomit si, jak Lenin pečlivě rozděluje imperialistické státy na tři skupiny (tehdy ovšem ještě šlo o Rakousko-Uhersko). Je třeba si přečíst, jak Lenin precizuje pozici poměrně malého státu jako je Portugalsko, jež je dodnes koloniální mocností, imperialistickým státem, ale ve vleku Anglie.

Úspěšné překonání této druhé krize mělo pro celý další průběh vývoje strany i pro historii našich národů ohromný význam. Díky jemu našla strana v následujících obdobích, zejména od Hitlerova nástupu moci v Německu, správnou cestu v neobyčejně složitých situacích mezinárodních i vnitropolitických. Nejprve tu bylo období — asi od r. 1929 do r. 1934 až 1935, kdy se čs. buržoazie dala na dráhu soustavné fašizace, s čímž byla ovšem spojena zostřená perzekuce strany a dělnického hnutí vůbec. Později zase, po uzavření smlouvy se Sovětským svazem v r. 1935, nastalo období zdánlivě protichůdné. Zdánlivě, protože ve skutečnosti se tím nezměnila ani třídní povaha státu, ani reakční ráz zásadní politiky vedoucích kruhů buržoazie. Ale bylo to období, ve kterém došlo k jistému uvolnění perzekuce a kdy se pod dojmem fašistického nebezpečí v sousedním Německu začala tvořit lidová fronta. Vyjasnění o povaze čs. buržoazního státu, které přinesl V. sjezd, bylo nepostradatelným předpokladem správného řešení politických otázek jak v období fašizace, tak v období tvořící se lidové fronty. Strana tu měla velmi těžkou úlohu: v jednom období se musela energicky bránit fašizaci ve vlastní zemi, a hned v následujícím období — po uzavření smlouvy se SSSR — zase velmi obezřetně manévrovat, aby přispěla k obraně proti fašistickému nebezpečí, ale aby zároveň vedla dále zásadní boj proti buržoazii a oportunistům, kteří se vydávali za „obránce demokracie" proti Hitlerovi.

Přitom je třeba zdůraznit, že naše strana zůstala jak v době perzekuce, tak i nadále masovou stranou, jak o tom svědčí výsledek parlamentních

voleb v r. 1935 — posledních parlamentních voleb před druhou světovou válkou — kdy KSČ dostala 850 000 hlasů. A touto masovou stranou zůstala naše strana dodnes.

Důsledkem této správné politiky v době od V. sjezdu strany bylo, že se komunistická strana dostávala postupně do čela všeho pracujícího lidu a možno říci, do čela národa vůbec, a to již *před* druhou světovou válkou. To se projevilo názorně již roku 1938, kdy komunistická strana jediná bojovala důsledně proti mnichovské kapitulaci a za realizaci spojenectví se SSSR proti agresi hitlerovského Německa, a kdy se za ni postavil prakticky všechen náš lid. Tato její role se uplatnila ještě dále a ještě hlouběji v době okupace a byla také hlavní příčinou vítězství KSČ po osvobození. Je proto třeba konstatovat, že vedoucí role naší strany, která je dnes zakotvena v nové, socialistické ústavě, není něčím zvnějška nadiktovaným, nýbrž že je docela přirozeným výsledkem jednak obecně vzniku a vývoje revolučních dělnických stran, jednak speciálně u nás vedoucí role, kterou KSČ fakticky měla již v poslední době před pádem buržoazní republiky.

•

K druhému velkému období dějin naší strany — KSČ v budování socialismu v Československu — je opět nutno omezit se jenom na nejhlavnější momenty. Osvobození Sovětskou armádou, jímž bylo umožněno vítězství naší národní a demokratické revoluce v květnu 1945, vedlo k obnovení československého státu, avšak nyní nikoli již jako státu buržoazního, nýbrž jako lidově demokratické republiky. Hlavní podíl na tom má jednak náš pracující lid, který učinil dostatečné zkušenosti s buržoazní demokracií, zejména za hospodářské krize třicátých let a za mnichovské kapitulace, a byl naprosto odhodlán nevrátit se k předmnichovským poměrům, jednak ovšem revoluční vedení vyjadřované vedoucí úlohou KSČ.

V této epoše — od osvobození Sovětskou armádou — můžeme opět rozeznat dvě dosti odlišná období: do února 1948 a po něm.

O povaze prvního období se dosti dlouho v naší i ostatní socialistické literatuře vedl spor, který byl u nás v podstatě vyřešen tezemi KSČ k 10. výročí osvobození v r. 1955, který však dosud není teoreticky dostatečně propracován.

Celkem nesporné je, že toto období znamená opět boj o definitivní charakter osvobozeného státu, o jeho zásadní orientaci. Je to tedy jakási obdoba let 1918—1920, ale s opačným předznamenáním.

Tehdy byl východiskem a základnou tohoto boje nově vzniklý *buržoazní* stát; proletariát se teprve probojovával k poznání, že i nejdemokratičtější buržoazní republika je diktaturou buržoazie. A zejména: tehdy ještě nebylo revolučního vedení!

Nyní, po roce 1945, tu revoluční vedení bylo — a jaké! Byla tu masová revoluční strana leninského typu, zocelená v boji za buržoazní republiky a zejména za nacistické okupace, která získala ohromné zkušenosti nejen z vlastního boje, ale také z vývoje Sovětského svazu a z bojů ostatních komunistických stran. Východiskem i základnou tohoto boje nebyl již buržoazní stát, nýbrž stát v podstatě jiného, protichůdného typu: lidová demokracie. Proto také skončil boj vítězstvím dělnické třídy. Lze plným právem říci, že Vítězný únor 1948 je odčiněním porážky dělnické třídy v r. 1920. Zásadní zvrat byl u nás proveden již roku 1945; nešlo tu o nějakou buržoazně demokratickou revoluci — dokonce ještě snad o revoluci protifeudální; roku 1945 vznikl u nás stát protichůdného typu státu buržoaznímu. Pro charakter tohoto období bych považoval za důležitá a rozhodující např. autoritativní slova Klementa Gottwalda v jeho projevu na prvním zasedání ÚV KSČ po únoru 1948, pronesená dne 17. listopadu 1958. Soudruh Gottwald tehdy jasně konstatoval, že „období od května 1945 do února 1948 bylo nezbytně nutné" — a prohlásil:

> „Před únorem byla ještě možná restaurace kapitalistických a předmnichovských poměrů u nás vnitřními silami reakce ... po únoru je již jediná možnost restaurace kapitalismu a restaurace předmnichovských poměrů u nás, a to silami reakce zvenčí, a to ne jakýmikoli silami, ne rozhlasem a špiony, nýbrž válkou."

Soudruh Gottwald tehdy dále řekl, že válka je sice nepravděpodobná, ale dodal:

> „... a kdyby snad někdy taková válka přece jen byla, nepochybuji, že Československo nebude na straně těch, kteří prohrávají, nýbrž bude na straně těch, kteří vyhrávají."

Nedávno — na případě Kuby — jsme se přesvědčili o tom, jak dopadne jenom takový „menší" pokus o ozbrojenou intervenci proti opravdu lidovému režimu.

Uvedená slova Kl. Gottwalda jsou vzhledem k celému dalšímu vývoji přímo prorocká; osvětlují také charakter třídní povahy našeho státu v tomto prvním období po osvobození. Je jasné, že otázka moci byla *definitivně* rozřešena až v únoru 1948, ale vzpomeňme si, že ani v Sovětském svazu nebyla otázka moci definitivně rozřešena hned v den 7. listopadu 1917.

Pokud jde o otázky státu a práva, byla tato první etapa ještě opravdu bojem antagonistických třídních sil, i když šlo v podstatě o stát již protichůdného typu státu buržoaznímu — byla bojem pracujícího lidu, vedeného KSČ, s vnitřní reakcí, podporovanou z imperialistického zahraničí.

V této první etapě po osvobození — v etapě, kdy proletariát podle uvedených již slov Komunistického manifestu „vydobyl demokracii" (u nás „lidovou demokracii") — šlo především o řadu opatření, jimiž měl být — zase podle slov Komunistického manifestu — buržoazii postupně vyrván veškerý kapitál. Jinak řečeno, šlo především o řadu opatření, jimiž

měly být buržoazii vyrvány alespoň nejdůležitější klíčové pozice. Jak doslovně se tu splnila slova napsaná před více než sto lety!

Již také proto je toto první období neobyčejně důležité: nacházíme v něm řadu důvodů pro socialistický charakter již tehdejšího lidově demokratického státu. Neobyčejně příznačné jsou zejména znárodňovací dekrety z října 1945, které tehdejší president dr. Beneš podepsal jen skutečně s největším odporem; byl si totiž jako buržoa dobře vědom jejich zásadního významu pro třídní povahu našeho státu. To také znamená, že u nás začala národní a demokratická revoluce velmi brzo — vlastně hned po osvobození — přerůstat v revoluci socialistickou.

Ústředním problémem — i když ne nejdůležitějším, protože nejdůležitějším problémem je vždycky otázka, na které straně jsou lidové masy a zda jsou aktivní či nikoliv — byla otázka nové ústavy. Zde došlo opravdu k boji, především k boji v Národním shromáždění, v jeho výborech a subkomisích, které zasedaly skoro denně, kde proti nám, proti malé skupině právníků - komunistů, sedělo 30 buržoazních expertů, universitních profesorů práva. Do r. 1948 totiž pražská právnická fakulta, a také fakulty brněnská a bratislavská, byly baštami reakce, a podobně i ministerstvo spravedlnosti. Celá tehdejší právní věda byla mimo náš dosah; komunisté neměli v tehdejší právní vědě skoro žádné pozice. Přesto se i na tomto poli vedl zásadní, teoretický, i praktický boj.

A otázka nové ústavy — nazvaná později Ústavou 9. května — byla také rozřešena bojem, ovšem nikoli bojem v parlamentě, ale vystoupením lidu ve dnech 20. až 25. února, vystoupením, které rozdrtilo pokus naší i zahraniční reakce o puč, o zvrat vývoje zpět, ke kapitalismu.

V roce 1946, kdy se začalo pracovat na lidově demokratické ústavě, byl to pro nás značně obtížný problém. Pro řešení otázek souvisících s její koncepcí nebyly tehdy vlastně žádné zkušenosti. Byla tu ovšem sovětská ústava z roku 1936. Avšak Sovětský svaz měl za sebou již 30 let své existence a byl na daleko vyšším stupni vývoje, vybudoval již socialismus. Nebylo proto dobře možné, abychom sovětskou ústavu prostě opisovali. Ostatní země lidové demokracie byly tehdy v obdobné situaci jako my a také ještě neměly své ústavy — s jedinou výjimkou: ústavy, která byla počátkem roku 1946 uzákoněna v Jugoslavii.

Řešili jsme tento problém tehdy na základě dvou dokumentů naší nové státnosti, jež oba byly napsány a schváleny Národní frontou přímo z podnětu komunistické strany a Kl. Gottwalda. Mám na mysli především Košický vládní program z 5. dubna 1945, který v první části přímo žádal svolání Ústavodárného národního shromáždění k uzákonění nové ústavy, a který obsahoval důležité pasáže, které pak přešly do ústavy, tj. pasáže o národních výborech a o poměru Čechů a Slováků. Méně již — poněvadž v té

době to nebylo jinak možné — se tam mluvilo o národním hospodářství; program se omezil na postulát o povšechném vedení veškerého národního hospodářství státem.

Daleko obsažnější byl však v tomto směru Budovatelský program, který na návrh strany a Kl. Gottwalda přijala jednomyslně Národní fronta, a potom (8. července 1946) také jednomyslně Ústavodárné národní shromáždění.

Tento program se v našich výkladech o vývoji našeho státu a práva poněkud bagatelizuje. Není to správné už proto, poněvadž právě on obsahoval velmi podrobné partie hospodářské, daleko podrobnější než v Košickém programu, zejména velmi podrobný návrh dvouletého plánu a dalšího zvýšení životní úrovně, což vše přece bylo velmi závažné. První část tohoto programu se pak týkala nové ústavy; měla sice jen dvě tiskové stránky, ale zato vyčerpala v pregnantní formě všechny příslušné otázky.

Hlavní dvě zásady, které vyhlásil Budovatelský program, byly tyto: nová ústava měla navázat na vše, co bylo v první ústavě, tj. v ústavě z r. 1920, opravdu demokratické; *především* však měla právně zakotvit všechny vymoženosti, kterých si dobyl náš pracující lid ve své národní a demokratické revoluci a v průběhu prvních let budování lidově demokratické republiky.

Podle pokynů komunistické strany šlo hlavně o to, abychom správně zachytili stav, k němuž jsme v té době dospěli, neboť Kl. Gottwald vždy zdůrazňoval: „Nepředbíhat, nepřeskakovat etapy!“

Ale současně jsme museli vyjádřit také hlavní perspektivu budoucího vývoje, protože stav, k němuž jsme tehdy (v roce 1946) dospěli, nám zejména v ekonomickém ohledu naprosto nestačil. Proto jsme tuto perspektivu vyjádřili tehdy úvodní deklarací v tom směru, že lidová demokracie je pro nás cestou, po které chceme dospět k socialismu. Bylo ovšem současně třeba formulovat jednotlivá ustanovení ústavy tak, aby tento vývoj nebyl jimi brzděn.

Po Vítězném únoru dal Kl. Gottwald jménem strany ústavní komisi KSČ pokyn, aby návrh ústavy, jak se vytvořil v onom boji — v ostrém ideovém zápasu skoro dvou let, v boji jednak s reakcí v politických stranách vůbec, ale také v boji s těmi 30 buržoaznímí experty, universitními profesory práva — nebyl stornován; poněvadž byl odvozen z Košického a Budovatelského programu, měl být jen zbaven některých nedůsledností, které se do něho dostaly v onom boji, ale jinak ve své podstatě zachován. A to se také stalo, a tak povstala lidově demokratická Ústava 9. května.

Jak vidno, naše strana postupovala v této věci tak, že se nesnažila přenést k nám — abych tak řekl: „opsat“ — ústavu SSSR z r. 1936, která byla ústavou již vítězného socialismu, v době, kdy u nás bylo budování socia-

lismu teprve v začátcích. To bylo velkou zásluhou naší strany, která vždy postupovala podle zásady: „nepřeskakovat nutné etapy vývoje!“ A s tím také úzce souvisí poznatek, že období od osvobození do Vítězného února bylo naprosto nezbytné.

Politika, která vedla k výsledkům, jejichž plody nyní sklízíme, měla tedy plný úspěch. V úvodu k nové, socialistické ústavě najdeme napsáno: „Lidová demokracie se jako pokojná cesta k socialismu plně osvědčila, dovedla nás k jeho vítězství.“

Ústava 9. května byla tím ovšem překonána. Ale jak? Tím nejkrásnějším způsobem, totiž tím, že se splnila na sto procent, a to i ve své programové části. Ústava 9. května nám vytýčila jako cíl dospět k socialismu; naše vlast k socialismu skutečně dospěla!

•

Další období, od Vítězného února do dnešní doby, není už vlastně obsaženo v daném tématu, protože zde už nelze mluvit o *boji* ve smyslu zápasu antagonistických tříd; zde šlo už hlavně o diskusi, o výměnu názorů, uvnitř jednoho stejného myšlenkového okruhu, anebo o nápravu nedostatků, k nimž v jisté etapě docházelo zejména v důsledku kultu osobnosti. Jinak řečeno: v období od Vítězného února se vývoj — faktický i ideový vývoj — dál na podkladě téhož třídního hlediska a téže společenskohospodářské situace.

V období od r. 1948 můžeme — aspoň pro obor státu a práva, ačkoli trochu schematicky — rozeznávat asi tyto různé etapy:

Především období hned po uzákonění Ústavy 9. května, léta 1949—1951. Toto období je charakterizováno naší první velkou kodifikací, kdy byly vydány všechny důležité zákoníky nově, a to v době poměrně krátké — byla to, jak se tehdy říkalo: „právnická dvouletka“. Byl to velký výkon — výkon, který nemá hned tak obdobu v dějinách práva. Lze s ním srovnávat jen velkou sovětskou kodifikaci z let 1922—1923, která ovšem byla jako první a zásadní socialistická kodifikace historicky i mezinárodně mnohem významnější.

V našich nových kodexech z té doby (1949—1951) bylo ještě leccos nedokonalého. Avšak největším nedostatkem oné „právnické dvouletky“ bylo, že nebyl již tehdy, v souvislosti s občanským, manželským a trestním kodexem a s oběma procesními kodexy vydán — a dodnes ještě není vydán — kodex pracovního práva; v Sovětském svazu byl to první kodex vůbec, v první verzi již v roce 1918!

Další období, asi tak léta 1951—1954, je charakterizováno některými novými ústavními zákony, zejména zákony o národních výborech a o volbách do našich zákonodárných a zastupitelských sborů.

V těchto letech však došlo i u nás pod vlivem kultu osobnosti k jistým

odchylkám od správné leninské linie; nápravu zjednala pak celostátní konference strany r. 1956, která se konala již po XX. sjezdu KSSS.

Význam tohoto sjezdu KSSS byl i pro nás opravdu nesmírný. XX. sjezd se poprvé zabýval podrobně otázkou lidové demokracie; tam poprvé bylo autoritativně řečeno, že vývoj — podle známé Leninovy teze o mnohosti forem přechodu k socialismu — vytvořil dvě formy socialistického státu — nebo lépe řečeno dvě formy diktatury proletariátu — sovětskou a lidově demokratickou.

To mělo veliký zásadní význam. Pod vlivem XX. sjezdu KSSS, který po úchylkách z období kultu osobnosti znamenal také návrat k správné leninské linii, provedla u nás totéž celostátní konference z r. 1956, na níž bylo také vysloveno, že některé zákoníky bude nutno opravit. To se také stalo, a to je naše druhá, ovšem menší kodifikace — lépe řečeno: soustavná novelizace — která byla provedena zase velmi rychle, za několik měsíců druhé poloviny roku 1956, takže nové zákony začaly platit již 1. ledna 1957.

V roce 1958 pak u nás následoval XI. sjezd strany, který je pro obor státu a práva neobyčejně významný, zejména tím, že na něm bylo velmi jasně vypracováno pojetí socialistického státu, které se často opomíjelo nebo na které se často zapomínalo, totiž pojetí státu jako proletariátu organizovaného ve vládnoucí třídu, jako politické organizace pracujícího lidu.

Poukazuji zde zejména na sjezdový referát soudruha Novotného, kde doslovně řekl:

„Diktatura proletariátu je přímo ve stát organizovaný pracující lid v čele s dělnickou třídou, je lidovou organizací v nejvlastnějším slova smyslu."

To je dnes skoro doslovně obsaženo v naší nové, socialistické ústavě, a to zejména v její deklarativní části, v jejím úvodním prohlášení; ale tento princip vládne v celé ústavě, zejména také v kapitole o národních výborech, kde je tato myšlenka vyjádřena přímo v textu nové ústavy, v článku 86.

Po XI. sjezdu KSČ přichází XXI. sjezd KSSS, pro nás opět neobyčejně významný, na němž soudruh Chruščov rozvinul velikou myšlenku o společném přechodu všech zemí socialistického tábora ke komunismu. To jsou věci, které již patří vlastně k současnosti.

U nás zatím, v těchto posledních letech, došlo k prudkému rozvoji, který vedl k vítězství socialistických výrobních vztahů i v poslední velké oblasti, kde dosud převládalo soukromé hospodářství — v zemědělství. Proto také bylo nyní možné přikročit k přestavbě celého státu, k nové územní organizaci na podkladě národních výborů; současně také k vydání nové, již socialistické ústavy, poněvadž Ústava 9. května byla tímto vývojem vyčerpána, překonána, *splněna*.

O naší nové ústavě je nutno říci zejména dvě věci. Především o jejím poměru k Ústavě 9. května, který lze shrnout do této prosté věty: Ústava

9. května byla ústava *cesty* k socialismu; ústava z 11. července 1960 je ústava *vítězného* socialismu. To by ovšem bylo možno obšírně rozvádět — důsledky jsou tu opravdu dalekosáhlé — ale zde se omezím jen na hlavní znaky, které vyznačují naši novou ústavu. Naše nová ústava je ústava socialistická, ale — jak tomu bylo již při Ústavě 9. května — byla opět pod přímým vedením naší strany a našeho presidenta, soudruha Novotného, vytvořena samostatně, z našich poměrů a pro naše poměry.

Mezi hlavními znaky nové ústavy je *především* jeden zásadní: Nová ústava provádí úzké sepětí státu s celou společností pracujících, v čemž je také zahrnuta výslovně uvedená vedoucí role strany, jakož i úloha společenských organizací pracujících. Toto pojetí, které je v ústavách hodně nové, má právě připravit přechod k dalšímu, vyššímu stadiu, kdy stát postupně splyne vjedno s celou společností pracujících a tímto způsobem se stane podle Leninových slov „ne-státem" čili „odumře". Tedy ne tak, že by byl v nějakém okamžiku formálně zrušen, nýbrž tak, že se postupným vývojem přemění organicky ve společnost pracujících. To je základní myšlenka nové ústavy.

Druhá věc: V nové ústavě jsme mohli hospodářské zřízení formulovat již jako plně socialistické, a to i pro zemědělství, kdežto Ústava 9. května zachycovala ještě stav z r. 1948, totiž smíšené hospodářství se 3 sektory: státním, družstevním a soukromým.

Dalším důležitým momentem je, že *lidská práce,* která je základním faktorem života každé společnosti, byla v nové ústavě postavena do čela; je tam chápána jako přední právo člověka a zároveň jeho přední povinnost. A byla tam vyslovena veliká zásada, že práce pro společnost a práce pro sebe samého splývají v socialistickém řádu vjedno: pracuje-li člověk pro společnost, pracuje tím také v plném slova smyslu pro sebe.

V nové ústavě byly dále zakotveny některé veliké principy, které si komunistická strana již dávno vypracovala, také jako principy stranického života. Je to zejména princip demokratického centralismu, dále princip socialistické zákonnosti a konečně — jako další velká novinka v zákonodárství — princip, podle něhož má další vývoj společnosti i státu být řízen a plánován na základě výsledků vědy, založené na světovém názoru marxismu-leninismu. To je opravdu velká věc, a to také dává oprávnění nové inteligenci, aby byla uvedena v ústavě, ačkoli ovšem není třída, nýbrž jen společenská vrstva. Je uvedena opravdu na vynikajícím místě: v odst. 1 prvého článku, kde se stanoví politický základ našeho státu.

Ještě jedna veliká věc je v ústavním právu značnou novinkou: naše nová ústava zakotvuje jako složku politického základu státu jeho příslušnost k socialistickému táboru a formuluje naši mezinárodní politiku jako politiku koexistence, mírového soužití.

Také nová ústava obsahuje program, a tento program — to je snad také jistá novinka — přejímá v parafrázi slavnou pasáž z Marxovy „Kritiky gothajského programu“ z r. 1871. Je to pasáž, kde se mluví o práci, která se má stát první životní potřebou, jejíž výsledky povedou k nesmírnému rozmnožení společenského bohatství tak, aby byly uspokojeny všechny potřeby jak společnosti, tak každého jejího člena, a kde se také otvírá úžasná perspektiva, podle níž bude v dalším vývoji možné přejít od socialistické zásady rozdělování „každému podle jeho práce“ ke komunistické zásadě „každému podle jeho potřeb“!

•

Z této nové ústavy vyplynula řada důsledků, které v oboru práva byly rozpracovány na zasedání ústředního výboru naší strany v usnesení ze dne 8. prosince 1960 pod názvem „Další upevňování socialistické zákonnosti a zlidovění soudnictví“. Z tohoto usnesení vyplývá zřejmě, že stojíme před druhou velkou kodifikací našeho zákonodárství. Před celou naší právní vědou a před námi všemi stojí velký a čestný úkol, abychom přispěli svým podílem k vytvoření — tak jako naše věda přispěla po Ústavě 9. května k vytvoření zákonodárství lidově demokratické republiky — nyní již zákonodárství republiky socialistické, zákonodárství opravdu již socialistického.

Připomněli jsme si již slova Komunistického manifestu o tom, co bude dělat proletariát po dobytí moci, a zdůraznili jsme si, že jsou vlastně již doslovně splněna.

Naše republika a celý socialistický tábor urazil od svého vzniku pod vedením komunistických stran značný kus na cestě ke komunismu. Dálo se tak podle vzoru velikého Sovětského svazu, který tuto cestu první nastoupil, který má největší zkušenosti a který má proto právem vedení v socialistickém táboře.

Je to ohromné pomyšlení, když uvážíme, že je to v historii pouhých 40 let, v jejichž průběhu bylo tolik vykonáno, tolik dosaženo, v boji i v budovatelské práci! Jen 40 let — co je to v historii? V naší době však léta a desítiletí znamenají namnoze více než v jiných epochách staletí.

Jsme tedy již hodně daleko na této cestě, na cestě k vyspělé socialistické společnosti, a pak dále — ke komunismu. A celou tuto významem obrovskou dráhu — jejíž první část, více než polovina, byla zápasem s třídním nepřítelem — jsme prošli a probojovali pod vedením naší strany. Proto je její výročí věc tak vážná pro nás pro všechny. Komunistická strana nás vedla od svého založení v boji, v odboji a pak za budování socialismu — byla vždy naším vůdcem i rádcem a bude jím i nadále — až do konečného vítězství komunismu.

Nástin ústavního vývoje lidově demokratického Československa

Bedřich Rattinger

1. Úvodní poznámka

Historický vývoj lidově demokratického Československa probíhal v letech 1944 až 1960 ve třech etapách. S těmito etapami byl též těsně spjat ústavní vývoj našeho lidově demokratického státu.[1]

První období začíná Slovenským národním povstáním, koncem srpna 1944, kdy národně osvobozenecký boj československého lidu přerůstal v národní a demokratickou revoluci. V průběhu této revoluce, která se rozvíjela v době, kdy naše vlast byla postupně osvobozována Sovětskou armádou, proklestily si lidové masy vedeny dělnickou třídou přístup k moci a Československá republika byla obnovena na novém, lidově demokratickém základě. Národní a demokratická revoluce se dále rozvíjela pokojnou cestou při plném využití ústavních a parlamentních prostředků v socialistickou revoluci a lidová moc se přes odpor buržoazie stále více upevňovala. Důslednou politikou Národní fronty, jak ji prováděla Komunistická strana Československa, byla většina národa získávána pro další socialistické přeměny a ta část buržoazie, která se ještě podílela na moci, dostávala se do stále větší izolace. Zcela se to projevilo v únorových událostech v roce 1948, kdy pokus buržoazie o provedení kontrarevolučního zvratu skončil její úplnou porážkou a buržoazie byla naprosto zbavena podílu na moci. Lidově demokratický stát tak začínal plnit všechny funkce diktatury proletariátu. Vymoženosti vítězného boje pracujícího lidu byly zakotveny v Ústavě 9. května, která se stala právním východiskem budování socialismu v lidově demokratické republice.

Z hlediska ústavního vývoje v tomto období mělo základní význam uskutečňování řady politických dokumentů vypracovaných z iniciativy komunistické strany, v nichž byly určeny linie budování lidově demokratického státu směrem k socialismu. Šlo o Košický vládní program, o výsledky jednání VIII. sjezdu Komunistické strany Československa, který rozpracoval linii přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou,

[1] K otázce periodizace dějin lidově demokratického Československa viz *Dějiny KSČ*, SNPL, Praha 1961.

o Budovatelský program vlády Kl. Gottwalda a o Akční program vlády obrozené Národní fronty. Ústavním rámcem budování lidově demokratického státu byla v tomto období nejen řada revolučních ústavních dekretů a zákonů, avšak i některé části ústavní listiny z r. 1920. K těmto ústavním dokumentům patřily též dohody upravující v této době na novém základě vzájemné vztahy Čechů a Slováků ve společném státě.

Druhé období, které probíhalo zhruba od února 1948 do konce roku 1955, bylo charakterizováno tím, že se lidově demokratický stát na základě únorového vítězství pracujícího lidu upevnil jako diktatura proletariátu. Tím se zcela otevřela cesta k pokojnému budování socialismu. Výstavba socialismu v lidově demokratickém Československu se uskutečňovala ve shodě s generální linií strany vyjádřenou zejména v usnesení IX. sjezdu Komunistické strany Československa v roce 1949 a konkretizovanou v dalším vývoji usnesením X. sjezdu strany v roce 1954. V průběhu budování socialismu docházelo k hlubokým ekonomickým a třídním přeměnám naší společnosti. Zcela zvítězily socialistické výrobní vztahy v městě, zejména v průmyslu. V zemědělství byla koncem roku 1955 již více než jedna třetina zemědělské půdy obhospodařována v jednotných zemědělských družstvech, což představovalo významný krok při socialistické přeměně vesnice. V souladu s dosaženými sociálně ekonomickými výsledky se dále rozšiřovala socialistická demokracie. Dosažený stupeň socialistických přeměn umožňoval a vyžadoval, aby se politika strany i státu orientovala na rychlé dovršení socialistické výstavby.

Toto poměrně rychlé dovršování socialistické výstavby v naší zemi bylo charakteristické pro třetí období, které trvalo zhruba od roku 1956 do roku 1960. Byla vybudována materiálně výrobní základna socialismu a socialistická hospodářská soustava se stala jediným základem hospodářství v republice. V tomto období dochází též k úplné likvidaci vykořisťovatelských tříd. K socialistickým formám hospodaření přecházejí v tomto období nejen zbytky malovýrobců ve městech, ale i převážná většina rolníků. Naše národy se tak svojí sociální strukturou a převládající ideologií přeměnily v národy socialistické, což dále upevnilo politickou a morální jednotu všeho pracujícího lidu. Tyto základní společenské přeměny byly doprovázeny dalším prohlubováním a rozšiřováním socialistické demokracie, zejména cestou aktivní a uvědomělé účasti pracujících na socialistickém budování. V tomto období v procesu realizace usnesení celostátní konference Komunistické strany Československa z roku 1956 a XI. sjezdu strany v roce 1958, v němž komunistická strana tvůrčím způsobem uplatnila obrodné myšlenky XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, došlo k úplnému vítězství socialismu v naší vlasti, což našlo svůj výraz v nové ústavě.

Vzhledem k tomu, že ústavním rámcem budování socialistického státu v letech 1948—1960 byla Ústava 9. května a ústavní zákony, které ji doplňovaly, bude o druhém a třetím období vývoje lidově demokratického státu a jeho ústavního zřízení jednáno v těsné souvislosti. Souvisí to též s tím, že ve sféře ústavy jako součásti nadstavby projevily se všechny základní sociálně ekonomické přeměny charakterizující celou epochu přechodu od kapitalismu k socialismu až v jejich závěrečné fázi, v procesu jejich dovršení. To pak vedlo k nutnosti vypracovat novou ústavu, která by vyjadřovala dosažený stav a perspektivy vývoje naší společnosti již ke komunistickým cílům.

2. K ústavnímu vývoji v letech 1945 - 1948

Hlavní ústavní instituce do vydání Ústavy 9. května

Československá republika se v době, kdy Sovětská armáda dovršila osvobození naší země, a v době vítězného rozmachu národní a demokratické revoluce, obnovila na novém základě.

Na moci, která znovu přecházela do rukou českého a slovenského národa, se v rozhodné míře podílely nejširší vrstvy československého pracujícího lidu v čele s dělnickou třídou, kdežto dřívější vládnoucí velkoburžoazie, zdiskreditovaná mnichovskou zradou a spoluprací s okupanty, byla již v podstatě moci zbavena. Československá republika se tak obnovila jako stát lidové demokracie, který v počátečním období byl státem přechodného typu, státem demokratické diktatury lidu.

Nejcharakterističtějším rysem nové, již lidové moci byla Národní fronta Čechů a Slováků. Národní fronta, jež vznikala a formovala se v národně osvobozeneckém boji, byla politickým výrazem nejširšího třídního svazku dělníků, rolníků, živnostníků, inteligence a i té části buržoazie, která se účastnila antifašistického zápasu proti německým okupantům a jejich spojencům.

Směr politiky lidově demokratického státu určovala uvnitř Národní fronty dělnická třída a ostatní pracující vrstvy vedené komunistickou stranou. Československá buržoazie byla tak již zbavena monopolu moci, která v předmnichovské republice náležela výlučně jen jí.

Základním výrazem hlubokých mocenských přeměn v republice byl Košický vládní program a jeho uvádění v život. Košický vládní program, program národní a demokratické revoluce, byl vypracován již za války moskevským vedením Komunistické strany Československa a přijat všemi složkami Národní fronty. Stalo se tak v březnu 1945 v Moskvě na poradách,

kterých se zúčastnili představitelé moskevské a londýnské československé emigrace a zástupci Slovenské národní rady. Tento program byl pak vyhlášen v Košicích 5. dubna 1945 jako závazný program vlády Národní fronty, která se ustavila na osvobozeném území republiky. Realizace vládního programu vedla k dalekosáhlým revolučně demokratickým, svou podstatou protikapitalistickým přeměnám, které se dotýkaly všech oblastí státního a společenského života. Při uskutečňování vládního programu přerůstala národní a demokratická revoluce pokojnou cestou v revoluci socialistickou. Toto pokojné přerůstání revoluce bylo však obdobím ostrých třídních zápasů mezi dělnickou třídou a buržoazií, která se snažila všemi prostředky, které ještě měla k dispozici, prováděným přeměnám čelit.

Na Košický vládní program navázal po volbách do Ústavodárného národního shromáždění v květnu 1946 Budovatelský program vlády, který byl již programem pokojného rozvoje socialistické revoluce. Pokojné rozvíjení revoluce bylo však obdobím ostrých třídních zápasů mezi dělnickou třídou a buržoazií, která se snažila všemi prostředky, které ještě měla k dispozici, prováděným přeměnám čelit. O Budovatelském programu bude podrobněji hovořeno v souvislosti s otázkami boje o Ústavu 9. května.

Z hlediska ústavního vývoje lidově demokratického státu byla zvlášť důležitá realizace těch částí obou vládních programů, které se vztahovaly na oblast mocenskou, na řešení národnostní otázky, na hospodářskou politiku státu a na mezinárodní postavení republiky. Všimněme si nyní těchto otázek, zejména jejich ústavních stránek, podrobněji.

a) Mocensko-politické přeměny

Všechny mocenské politické přeměny uskutečňované na základě Košického vládního programu vycházely z platné ústavní zásady o lidu jakožto jediném zdroji státní moci.[2] Zásadu svrchovanosti lidu, kterou buržoazní republika stále obcházela, československá buržoazie nikdy nerealizovala a nakonec za tzv. druhé republiky ji i formálně popřela. Nyní — za změněných třídně mocenských poměrů — stala se tato zásada při současném omezování zbylých mocenských pozic československé buržoazie východiskem pro uplatňování lidové moci na širokém demokratickém základě. V jejím duchu, zejména cestou rozbití starého mocenského mechanismu a vytvářením nového, vskutku lidového mocenského aparátu, uskutečnila se demokratizace veškerého veřejného života. Pro tento složitý proces, který probíhal za jisté labilní rovnováhy třídních sil a ve stálých třídních srážkách, bylo příznačné, že mocenské nástroje lidové vlády vznikly jak jako nové orgány a instituce, tak i využitím tradičních demokratických forem a institucí, zejména parlamentních. S tím pak též souviselo,

[2] Viz Košický vládní program část V první odstavec a § 1 ústavní listiny č. 121/1920 Sb.

že se orgány lidové moci ve své činnosti opíraly jednak o nové revoluční ústavní předpisy a normy, jednak o některé předpisy staré ústavy i o normy tzv. prozatímního státního zřízení ČSR, jež vzniklo v průběhu druhé světové války kolem dr. Beneše v Anglii. Rozhodné však bylo, že všechny orgány a ústavní instituce i celý platný ústavní řád, ať již vznikly revoluční cestou zdola nebo jejich obnovením shora, byly svou třídní a brzy i sociálně ekonomickou podstatou nástroji nové lidové moci.[3]

Národní výbory

Rozhodující význam při vytváření nového, lidového státního aparátu na širokém demokratickém základě mělo, že se v obcích, okresech a zemích ujaly výkonu státní moci a správy národní výbory, které vznikly jako všelidové orgány jednotně vedeného národně osvobozeneckého boje. V duchu Košického vládního programu a na základě příslušných právních předpisů[4] soustředily národní výbory ve své působnosti onu pravomoc, která v buržoazní minulosti příslušela jednak — a to v převažující míře — tzv. politické správě, tj. zemským presidentům a okresním hejtmanům i jejich policejně byrokratickým úřadům, jednak — a to v rozsahu nepatrném — orgánům územní samosprávy, tj. zemským, okresním, obecním resp. městským zastupitelstvům. Národní výbory — tyto zastupitelské sbory lidem

[3] K otázce právní kontinuity viz Zdeněk Jičínský, *Vznik československého lidově demokratického práva a buržoazní teorie „právní kontinuity"*, Universitas Carolina, Iuridica vol. 1 č. 2, Praha 1955.

Otázky právního řádu lidově demokratického Československa byly velmi složité a spletité nejen proto, že na jedné straně došlo k využití starých norem při současném vzniku nových revolučních norem, nýbrž i proto, že v důsledku rozdílného vývoje českých zemí a Slovenska existovala v předmnichovské republice dualita právního řádu (v českých zemích pocházely základní platné právní normy z Rakouska, kdežto na Slovensku z dřívějšího Uherska, např. občanské nebo trestní právo apod.). Tento jev, tj. rozdílnost právního řádu mezi českými zeměmi a Slovenskem, se po vzniku lidově demokratického státu do jisté míry prohluboval vzhledem k zákonodárné kompetenci a praxi Slovenské národní rady v počátečním období existence lidově demokratického státu, kdy Slovenská národní rada na základě nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR vydala v oblasti pozemkové reformy, potrestání válečných zločinců, národní správy i národních výborů apod. celou řadu zvláštních právních předpisů. K překonávání tohoto dualismu docházelo teprve po vydání Ústavy 9. května. Zvláštní význam v tomto ohledu měla též kodifikace v letech 1948—1950, která zejména v občanském, správním a trestním právu sjednotila právní řád lidově demokratické republiky na socialistickém základě.

[4] Viz část V. odst. 2 a 3 cit. vládního programu, dále ústavní dekret presidenta republiky z 18. 12. 1944 č. 18 Úř. věst. čs. o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění ve znění vyhlášky ministra vnitra č. 43/1945 Sb., vládní nařízení č. 4/1945 Sb., o volbě a pravomoci národních výborů ve znění vládního nařízení č. 44/1945 Sb., vládní nařízení č. 49/1945 Sb. o prvních volbách do okresních národních výborů a do zemských národních výborů, dekret presidenta republiky č. 121/1945 Sb. o územní organizaci správy vykonávané národními výbory, vládní nařízení č. 120/1946 Sb. o obnovení národních výborů na podkladě výsledků voleb do Ústavodárného národního shromáždění, zákon č. 249/1946 Sb. o zatímní úpravě finančního hospodářství svazků územní samosprávy a některých jiných osob veřejného práva.

volené, stojící pod stálou kontrolou lidu a lidem odvolatelné — tak soustředily v obvodu své působnosti převážnou část veřejné správy. Národní výbory, jako orgány moci a správy vykonávané přímo lidem, staly se v lidově demokratické republice základem celého státního aparátu a od prvopočátku zajišťovaly přímý vliv a účast občanů na řízení státu. Charakter národních výborů jako orgánů široké lidové správy, tedy sborů typu Pařížské komuny a sovětů, přes odpor buržoazie se stále upevňoval a národní výbory se tak staly hlavním a rozhodujícím článkem výstavby lidově demokratického státu a jeho aparátu.

Dobrovolné lidové organizace

Lidově demokratické zřízení bylo značně posíleno vznikem a postavením dobrovolných všenárodních organizací. Jak to žádal Košický vládní program,[5] uplatňovaly nejširší vrstvy lidu i prostřednictvím těchto organizací stále vzrůstající vliv na správu státních a veřejných záležitostí. Tyto organizace se tak staly jedním z nejdůležitějších nástrojů pro uskutečňování širokých demokratických práv, která lidové masy již dobyly, i na obranu revolučních vymožeností lidu.

Všenárodní organizace, zejména Revoluční odborové hnutí, svazy českých a slovenských zemědělců, organizace účastníků odbojového hnutí, svazy české a slovenské mládeže atp. byly proto významnou součástí Národní fronty. Zvláště v nich se projevil její charakter politického výrazu širokého třídního svazku. Jako jednotným organizacím lidu, ve kterých se občané sdružovali bez rozdílu politické příslušnosti, připadla též všenárodním organizacím, zejména odborovému hnutí, přirozená úloha požadavky pracujícího lidu hájit a prosazovat. Tyto organizace tím ve významné míře přispívaly k dalšímu rozvoji revoluce zdola. Proto se také představitelé buržoazie snažili jednak jednotu těchto organizací narušovat (do jisté míry se jim to podařilo např. v tělovýchovném hnutí, ač i Budovatelský program žádal jeho jednotu), jednak se vždy znovu pokoušeli účast těchto organizací na činnosti Národní fronty znemožnit. Snažili se tak přeměnit Národní frontu na nezávaznou koalici politických stran, obvyklou v buržoazně-parlamentních státech. Jejich pokusy však ztroskotaly a všenárodní organizace se v duchu politiky Komunistické strany Československa čím dále tím více vyvíjely jako pevný článek systému Národní fronty. Z ústavního hlediska se to zejména projevilo ve volební soustavě, v zastupitelských sborech atd., které již od počátku byly založeny na systému Národní fronty.

[5] Viz zejména část V odst. 4 cit. Košického vládního programu, dále dekret presidenta republiky č. 104/1945 Sb. o závodních a podnikových radách, zákon č. 144/1946 Sb. o jednotné odborové organizaci, zákon č. 145/1947 Sb. o organizaci zemědělců republiky Československé (tímto zákonem byly zřízeny Jednotný svaz českých zemědělců a Jednotný svaz slovenských zemědělců).

Systém politických stran

Z hlediska moci lidu i povahy všech ústavních institucí bylo zvláště důležité, že se systém politických stran v lidově demokratické republice obnovených přes odpor reakce včlenil do Národní fronty. Vedle vedoucí komunistické strany, která se jako jediná československá politická strana nepodílela na mnichovské kapitulaci ani na politické frašce tzv. druhé, již fašistické republiky, a která též jako jediná strana po celou dobu okupace na domácí frontě organizovala a vedla boj lidu proti okupantům, byly obnoveny jen ty demokratické antifašistické politické strany, jejichž příslušníci se v té nebo oné míře zúčastnili národně osvobozeneckých bojů.[6]

Ve shodě s Košickým vládním programem došlo tedy po nastolení lidové moci k zákazu všech fašistických a velkoburžoazních stran a organizací, zejména též agrární strany a Hlinkovy ľudové strany, a jejich odnoží. Politicky odpovědným funkcionářům uvedených stran, kteří se těžce provinili na zájmech národa a republiky, byla politická činnost a účast v organizacích demokratických stran zakázána. Zejména byli též vyloučeni z aktivního i pasívního volebního práva, jak to stanovily příslušné volební předpisy.[7] Reakce byla tak zbavena jedné z nejdůležitějších organizačních zbraní, avšak řada i význačných činitelů zakázaných politických stran našla legální platformu v existujících nekomunistických stranách Národní fronty a zejména i ve vedeních těchto stran. Všechny pokusy buržoazie obnovit v té či oné formě reakční strany a organizace byly pak únorovým vítězstvím pracujícího lidu navždy zmařeny.

Nejvyšší orgány státu

Soustava nejvyšších orgánů státu, těchto vrcholných orgánů státní moci, byla při vzniku lidově demokratického státu obnovena ve shodě s parlamentními tradicemi republiky. Postavení a vzájemné vztahy těchto orgánů byly zhruba vymezeny platnými předpisy ústavní listiny z roku 1920. Rozhodující však bylo, že se tyto instituce obnovily na novém mocensko-třídním podkladě, který zajistil dělnické třídě a její komunistické straně v nejvyšších orgánech státu vůdčí podíl na vrcholném řízení státního života. S tím pak souviselo, že při pokojném rozvoji revoluce mohly být revoluční pře-

[6] V českých zemích vedle KSČ to byly Československá strana sociálně demokratická, Československá strana národně socialistická a Československá strana lidová. Na Slovensku to byly vedle Komunistické strany Slovenska původně jen Slovenská demokratická strana a ve volbách do Ústavodárného národního shromáždění pak dvě malé strany, a to Strana práce a Strana slobody.

[7] Viz zejména cit. Košický vládní program část IX posl. odst., vládní nařízení č. 48/1945 Sb. o volbě Prozatímního národního shromáždění, vládní nařízení č. 49/1945 Sb. o prvních volbách do okresních a zemských národních výborů, zákon č. 28/1946 Sb. o úpravě stálých seznamů voličských, vyhláška ministerstva vnitra č. 66/1946 Sb., kterou se činí opatření podle čl. 1 odst. 4 ústavního zákona o Ústavodárném národním shromáždění, atd.

měny prosazovány jak zdola, tak i shora ústavními a parlamentními prostředky.

V první době, tj. konce října 1945, vykonávali vrcholné řízení státu jen vláda a president republiky. Proto bylo těmto orgánům v tomto přechodném období vedle obvyklé ústavní kompetence svěřeno vykonávat též zákonodárnou pravomoc včetně ústavní. Zákonodárné akty vydávali president republiky a vláda po dohodě se Slovenskou národní radou formou dekretů presidenta republiky. Tyto dekrety pak podléhaly dodatečnému ústavnímu schválení v parlamentě, tzv. ratihabici.[8]

Vláda Národní fronty, která se ve veškeré své činnosti opírala o revoluční národní výbory, schválila v tomto období z iniciativy Komunistické strany Československa za účelem provádění Košického vládního programu na 145 dekretů a vládních nařízení. Lze říci, že tyto v převážné míře revoluční právní předpisy spolu se všemi faktickými opatřeními, která uskutečňovaly lidové orgány a bezprostředně pracující masy, znamenaly, že základní požadavky národní a demokratické revoluce vyjádřené Košickým vládním programem byly již v prvních měsících existence lidově demokratického státu v podstatě splněny a dekrety o znárodnění klíčového průmyslu i překročeny. Národní a demokratická revoluce tak zřetelně pokojnou a zcela ústavní cestou přerůstala v revoluci socialistickou.

Prozatímní národní shromáždění

Koncem října 1945 došlo k ustavení Prozatímního národního shromáždění, jež vzniklo na základě nepřímých třístupňových voleb z národních výborů. Na rozdíl od předmnichovského parlamentu bylo Prozatímní národní shromáždění jednokomorovou sněmovnou, což do jisté míry postavení vrcholného lidového zastupitelského sboru posílilo a lidovým masám usnadnilo účinněji kontrolovat jeho činnost. Jednokomorová soustava již zůstala trvalým znakem našeho ústavního zřízení. Prozatímní národní shromáždění bylo složeno paritně, obdobně jako vláda Národní fronty i národní výbory zejména vyšších stupňů, což zajistilo všem politickým stranám Národní fronty zejména ve vrcholných státních orgánech v podstatě stejné zastoupení. Volební předpisy současně stanovily, aby v Prozatímním národním shromáždění byly též zastoupeny všenárodní dobrovolné organizace, což přispělo k tomu, že parlament přes odpor představitelů buržoazie v ostatních politických stranách plnil úkoly, které mu uložil Košický vládní program a ústavní předpisy. Vedle obvyklé zákonodárné a kontrolní kompetence parlamentu vymezené ústavní listinou příslušelo Prozatímnímu národnímu shromáždění potvrzovat presidenta v jeho funkci, dále ústavně

[8] Viz zejména ústavní dekrety o prozatímním výkonu moci zákonodárné, o výkonu moci zákonodárné v přechodném období a článek V. ústavního dekretu o obnovení právního pořádku, jak byly znovu vyhlášeny pod čísly 20, 21 a 30/1945 Sb.

schvalovat dekrety presidenta republiky, což se přes protichůdné snahy reakce uskutečnilo ústavním zákonem č. 57/1946 Sb., kterým byly dekrety presidenta republiky schváleny a prohlášeny za zákon. Prozatímní národní shromáždění ukončilo své poslání schválením souboru zákonů pro volby do Ústavodárného národního shromáždění.

Ještě je třeba se zmínit, že ústavní předpisy požadovaly, aby všechna opatření týkající se ústavního postavení Slovenska byla schválena i nadpoloviční většinou přítomných poslanců ze Slovenska. Tím bylo v duchu rovnoprávnosti Čechů a Slováků požadované Košickým vládním programem zabezpečeno, že až do konečné ústavní úpravy vzájemných vztahů Čechů a Slováků nebylo možno obcházet vůli slovenského lidu, jehož zástupci v parlamentě byli přirozeně v menšině.[9]

Ústavodárné národní shromáždění

Na základě souboru zákonů schválených Prozatímním národním shromážděním[10] došlo koncem května 1946 k volbě a k ustavení Ústavodárného národního shromáždění. Ústavodárnému sboru bylo vedle obvyklé kompetence ústavně uloženo v dvouroční lhůtě vypracovat novou ústavu. Krátké volební období sněmovny bylo v době, kdy revoluční vlna byla nadále na vzestupu, jedním z prostředků k dosažení ústavního utvrzení všech vymožeností, kterých pracující lid již dobyl. Tím se křížily záměry buržoazie jednání o nové ústavě protahovat a odkládat na dobu pro ni možná výhodnější.

Ústavodárné národní shromáždění bylo rovněž jednokomorovou sněmovnou a byly též odstraněny jakékoli orgány soudní kontroly nad parlamentem (ústavní a volební soud). Obdobně jako v Prozatímním národním shromáždění platily též ústavní záruky pro úpravu postavení Slovenska a poprvé též došlo k předběžnému vymezení působnosti Slovenské národní rady přímo v ústavním předpise.

Volební předpisy, na jejichž základě bylo Ústavodárné národní shromáždění zvoleno, nejen zachovaly dosavadní formálně demokratické zásady

[9] Postavení Prozatímního národního shromáždění upravovaly, nehledě k příslušným hlavám ústavní listiny, zejména ústavní dekret presidenta republiky č. 18/1944 Úř. věst. čs. o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění, dále ústavní dekret presidenta republiky č. 47/1945 Sb. o Prozatímním národním shromáždění, vládní nařízení č. 48/1945 Sb. o volbě Prozatímního národního shromáždění, předmnichovský jednací řád poslanecké sněmovny apod.

[10] Viz zejména ústavní zákon č. 65/1946 Sb. o Ústavodárném národním shromáždění, zákon č. 67/1946 Sb. o volbě do Ústavodárného národního shromáždění, zákon č. 28/1946 Sb. o úpravě stálých seznamů voličských, zákon č. 197/1946 Sb. o ústavním výboru Ústavodárného národního shromáždění, zákon č. 244/1946 Sb. o parlamentní kontrolní a úsporné komisi, zákon č. 140/1947 Sb. o jednacím řádu Ústavodárného národního shromáždění, ústavní zákon č. 74/1948 Sb., jímž se na přechodnou dobu do účinnosti nové ústavy upravuje volba a pravomoc Národního shromáždění a činnost Ústavodárného národního shromáždění.

volebního práva (zásady všeobecného, rovného a přímého volebního práva, tajné hlasování a systém poměrného zastoupení), nýbrž tyto zásady dále prohloubily rozšířením aktivního a pasívního volebního práva, zejména snížením věkové hranice, poskytnutím volebního práva příslušníkům ozbrojených sborů, odstraněním jakékoli volební geometrie atp. Dále bylo důležité, že volby probíhaly i při soutěžení politických stran na podkladě Národní fronty a že nejaktivnější kolaborantské kruhy byly z aktivního i pasívního volebního práva vyloučeny, i když ostatní strany Národní fronty umožnily reakčním činitelům stát se členy i poslanci těchto stran. Demokratické zásady volebních předpisů, do jisté míry buržoazii omezující, mohly se nyní na základě změny mocensko-třídních podmínek plně projevit ve prospěch dělnické třídy a její komunistické strany, protože možnosti nátlaku buržoazie na voliče byly již značně omezeny a obvyklý monopol jejích politických stran na všechny prostředky volební agitace a organizace voleb již neexistoval.

Volby do Ústavodárného národního shromáždění vykonané na základě těchto demokratických předpisů potvrdily a zpevnily vedoucí postavení dělnické třídy a Komunistické strany Československa v národě. Komunistická strana dosáhla v celostátním měřítku 38 % a v českých zemích 40 % platných hlasů. Komunistická strana se stala zdaleka nejsilnější stranou v parlamentě (114 poslanců spolu s poslanci Komunistické strany Slovenska) a společně se sociálně demokratickou stranou, která tehdy byla ještě pod levicovým vedením, byla dosažena absolutní socialistická většina mezi voličstvem i ve sněmovně (153 mandátů).

Volby však současně ukázaly, že na část pracujících ještě vykonávaly značný vliv ostatní politické strany, v jejichž vedení se čím dále tím více uplatňoval reakční vliv představitelů buržoazie. To platilo zejména o Slovensku, kde Demokratická strana dosáhla více než 60 % hlasů.

Příznivý výsledek voleb se projevil též v ostatních institucích, zejména ve vládě a národních výborech. Tyto instituce se nyní obnovily v souladu s výsledkem celostátních voleb. Např. v 55 % všech obcí v českých zemích byli předsedy MNV zvoleni příslušníci KSČ, v okresech dokonce v 78 % případů a v 37½ % MNV dosáhla KSČ vůbec absolutní většinu mandátů. Na Slovensku ovšem došlo především k posílení pozic Demokratické strany, což však nemohlo buržoazii zachránit před celkovou porážkou, kterou utrpěla.

Základní směr činnosti Ústavodárného národního shromáždění a vůbec všech orgánů státu a složek Národní fronty na další období určil Budovatelský program Gottwaldovy vlády (ze dne 8. 7. 1946).[11] Tento program jednomyslně schválený Národní frontou a parlamentem obsahoval zejména

[11] Klement Gottwald, *Spisy sv. XIII*, str. 120 a n.

hlavní zásady, ze kterých měla vycházet nová ústava,a směrnice pro vypracování dvouletého hospodářského plánu. Vládní program, jenž vznikl z iniciativy komunistické strany, byl — jak již bylo uvedeno — programem pokojného rozvíjení socialistické revoluce demokratickými, ústavními a parlamentními prostředky. Boj o uskutečňování Budovatelského programu, zejména též boj o ústavní vyjádření všech revolučních vymožeností lidu, stal se nyní hlavním kolbištěm mocenského zápasu mezi dělnickou třídou a buržoazií. V tomto boji šlo i o to, aby parlament jednal jakožto zastupitelský sbor lidem nejen volený, ale lidu též odpovědný. Přes veškeré snahy buržoazních politiků a pravicových sociálních demokratů využít sněmovnu pro své záměry obnovit předmnichovský kapitalistický řád a postavit parlament nad Národní frontu a proti ní, nad lid a proti lidu, vykonávalo Ústavodárné národní shromáždění díky obezřetné politice Komunistické strany Československa, která byla v parlamentě tmelem Národní fronty, své ústavně vymezené úkoly ve shodě s Budovatelským programem, což se zejména projevilo v souvislosti s únorovými událostmi a schválením nové ústavy.

President republiky

Postavení presidenta republiky a vlády, jejich vztahy navzájem a k Národnímu shromáždění řídily se po ustavení Prozatímního národního shromáždění v podstatě předpisy ústavní listiny.

President republiky jako hlava státu byl zvolen Národním shromážděním. Za výkon své široké pravomoci (pravomoc zastupovat stát navenek, rozpouštět Národní shromáždění, jmenovat a odvolávat vládu, vrchní velitelství branné moci atd.) byl president ústavně neodpovědný. Proto také ústavní listina sepjala funkci presidenta republiky a výkon veškeré jeho pravomoci co nejúžeji s vládou a stanovila, že jakýkoliv projev presidenta republiky vyžaduje ke své platnosti spolupodpisu předsedy vlády, resp. člena vlády, ústavně odpovědného parlamentu. Vládě též příslušelo presidenta republiky zastupovat.

S těmito předpisy byla v rozporu stálá snaha dr. Beneše a buržoazních politiků vykládat presidentovu ústavní neodpovědnost, jako by president byl zcela nezávislým, jakýmsi nadstranickým orgánem stojícím nad všemi ostatními státními orgány, nad Národní frontou, nad politickými stranami. Tyto protiústavní snahy směřovaly obdobně jako v předmnichovské republice k tomu, aby bylo možno úřad presidenta republiky vykonávat mimo a proti ústavě a v příhodném okamžiku využít vysoké autority úřadu presidenta republiky k provedení kontrarevolučního protiústavního zvratu shora. Tyto záměry pak vedly v únorové krizi k pokusu povalit protiústavním způsobem Gottwaldovu vládu a zejména zabránit odvolání reakčních ministrů, kteří svou rezignací měli presidentu umožnit jmenování úřednické

nebo jiné pro buržoazii vhodné vlády. Tento pokus o kontrarevoluční zvrat byl však v důsledku odporu pracujícího lidu, který stál pevně za vládou Klementa Gottwalda, a v důsledku přísně ústavního postupu Komunistické strany Československa a zejména i předsedy vlády, zcela zmařen a dr. Beneš byl proti svým původním záměrům donucen ústavní předpisy o součinnosti presidenta republiky a vlády zachovat, rezignace reakčních členů vlády přijmout a ve shodě s vůlí lidu a ústavou jmenovat vládu obrozené Národní fronty.

Vláda

Ústava svěřila vládě moc vládní a výkonnou a vládě zejména příslušelo řídit v plné odpovědnosti vůči Národnímu shromáždění všechny státní orgány. Organizace vlády se opírala o ústavní dekret č. 1/1945 Sb. o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné. Svým politickým složením reprezentovala vláda Národní frontu, což našlo též svůj výraz v instituci předsednictva vlády, jehož členy byli čelní představitelé stran Národní fronty. Vůdčí podíl Komunistické strany Československa na vedení vládních prací byl po vítězných volbách v květnu 1946 dále posílen. Předsedou vlády byl ve shodě s ústavními zvyklostmi a po dohodě v Národní frontě jmenován Klement Gottwald jakožto představitel zdaleka nejsilnější strany.

K zajištění politické rovnoprávnosti Čechů a Slováků byla zavedena instituce státních tajemníků a v ministerstvech s bezprostřední celostátní působností byla tato funkce vždy obsazována příslušníkem druhého národa, než byl ministr.

V činnosti a organizaci vlády se brzy objevily nové prvky, které ukazovaly, že lidově demokratický stát začíná plnit též nové hospodářsko-organizační funkce. Došlo ke zřízení Hospodářské rady, která byla orgánem vlády pro přípravu a koordinaci opatření ve věcech hospodářských. Jako výkonný a technický orgán Hospodářské rady byl zřízen Státní úřad plánovací.[12]

Jak již bylo zdůrazněno, opírala se vláda ve své činnosti především též o národní výbory. To jen posílilo lidový charakter vlády a postavení její pokrokové části. Vláda též řídila činnost národních výborů a toto řízení se uskutečňovalo ve věcech obecné působnosti národních výborů prostřednictvím ministerstva vnitra, které bylo vedeno příslušníkem komunistické strany.

Slovenské národní orgány

Důležité místo v nově vzniklém státním aparátě příslušelo slovenským národním orgánům, jež vznikly již během Slovenského národního povstá-

[12] Viz dekret presidenta republiky č. 63/1945 Sb. o Hospodářské radě a vládní nařízení č. 145/1945 Sb. o složení, organizaci a působnosti Státního úřadu plánovacího.

ní. Slovenské národní orgány byly výrazem nového demokratického uspořádání vzájemných vztahů Čechů a Slováků a bude o nich jednáno v této souvislosti.

Soudy

Soustava soudních orgánů se obnovila v podstatě tak, jak existovala v předmnichovské republice. Jen v omezené míře, a to v souvislosti s potrestáním nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů vznikly mimořádné lidové soudy a Národní soud, ve kterých se alespoň částečně uplatnil lidový živel.[13] Soudy tak zůstaly jednou z důležitých zbylých mocenských pozic buržoazie, která se zejména i jejich prostřednictvím snažila rozvoj revoluce brzdit a její vymoženosti zvrátit. Projevilo se to zejména v praxi soudů očisfovat kolaboranty z řad buržoazie a ve stálých pokusech zvláště Správního soudu vyjímat znárodněné podniky z rozsahu znárodňování a vracet je bývalým buržoazním majitelům. Ač Budovatelský program požadoval důsledné provádění a dokončení národní očisty i všestrannou ochranu národního majetku, bylo lze tyto demokratické požadavky důsledně provádět až po únorovém vítězství pracujícího lidu, které též otevřelo cestu k zlidovění soudnictví.

Ozbrojené síly

Pro existenci lidové moci, pro její stálé upevňování, které zákonitě probíhalo v boji proti kontrarevolučním snahám buržoazie, bylo mimořádně důležité, že ozbrojené složky, které v minulosti byly jádrem potlačovatelského aparátu buržoazního státu, byly nyní budovány na novém lidovém základě.[14] V intencích Košického vládního programu došlo k vytvoření lidové armády, jejíž základ vytvořil zejména první Československý sbor v SSSR. Přes důležité pozice, které buržoazie ve velitelském sboru armády ještě stále měla, a přesto, že reakce spoléhala na presidenta jako na vrch-

[13] Viz zejména dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech ve znění zákonů č. 22/1946 Sb., č. 149/1946 Sb., č. 245/1946 Sb. a č. 33/1948 Sb., dále dekret presidenta republiky č. 17/1945 Sb. o Národním soudu ve znění zákonů č. 149/1946 Sb. a 245/1946 Sb., dekret presidenta republiky č. 138/1945 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti ve znění zákonů č. 123/1946 Sb. a č. 246/1946 Sb., zákon č. 34/1948 Sb. o revizi trestního řízení v některých případech provinění proti národní cti, dekret presidenta republiky č. 105/1945 Sb. o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců ve znění zákonů č. 130/1946 Sb. a 247/1946 Sb.

[14] Ozbrojených sil se týkaly zejména dekret presidenta republiky č. 83/1945 Sb. o úpravě branné povinnosti osob povolaných, jakož i dobrovolně nastoupivších do vojenské činné služby, zákon č. 34/1946 Sb., jímž se vymezuje pojem „československého partyzána", zákon č. 149/1947 Sb. o národní bezpečnosti ve znění zákona č. 286/1948 Sb., dekret presidenta republiky č. 3/1945 Sb., který se mění a doplňují některá ustanovení vojenského trestního zákona a branného zákona, branný zákon č. 92/1949 Sb. ve znění zákona č. 19/1958 Sb.

ního velitele branné moci, nebylo již možné postavit armádu proti lidu. To se zcela projevilo v únorových událostech.

Místo dosavadní policie a četnictva došlo k vytvoření lidového Sboru národní bezpečnosti, který byl podřízen ministerstvu vnitra a národním výborům. Tento sbor, jehož jádro tvořili příslušníci z řad dělnictva a ostatních vrstev pracujících, stal se přes veškeré snahy reakce zvlášť spolehlivým nástrojem lidové moci. Velmi důležité bylo, že formou závodních stráží bylo přímo ozbrojeno též dělnictvo. Ozbrojené dělnictvo vystupovalo v Únoru jako lidové milice k ochraně revolučních vymožeností a bylo připraveno společně se Sborem národní bezpečnosti potlačit jakékoli pokusy reakce o násilný zvrat.

Demokratická práva a svobody

Ve shodě s Košickým vládním programem zabezpečil lidově demokratický stát též zcela obnovu demokratických práv a svobod. Tato práva dostala nastolením lidové moci oproti předmnichovské republice nový obsah, neboť se stala pro široké masy pracujících reálnými. To bylo jedním z nezbytných předpokladů, aby lid mohl tato práva jak při budování lidově demokratického státu, tak v boji proti buržoazii plně využít. Odpovídalo povaze revoluce, že tato široká demokratická práva se nedostala cizáckým, kolaborantským a fašistickým živlům. Demokratickému a protikapitalistickému charakteru revoluce též odpovídalo, že ve shodě s oběma vládními programy vytvářela sociální politika lidového státu od počátku mnohé podmínky pro vznik sociálně ekonomických práv pracujících. Tak byla již od počátku zajištěna možnost práce i výdělku podle vykonané práce, mzdy a pracovní podmínky byly stanoveny na základě kolektivních smluv, přikročilo se k mzdovému zrovnoprávnění žen a mládeže, postupně byl zaváděn velkorysý systém národního pojištění a péče o zdraví, rozvíjela se ochrana a péče o matky, děti, mládež atp. Lidově demokratické zřízení též zajistilo, aby významné místo při uskutečňování těchto sociálně ekonomických práv patřilo odborům. Pracovní úsilí lidu a hluboké již socialistické přeměny v národním hospodářství, ke kterým záhy došlo, vytvářely postupně předpoklady pro stále hlubší realizaci těchto práv a svobod.

b) K národnostní otázce

Vzhledem k národnostní struktuře republiky bylo jedním z předních úkolů lidově demokratického státu řešit již od počátku na novém podkladě ve shodě s oběma vládními programy složité národnostní problémy.

Demokratické uspořádání vztahů Čechů a Slováků

Československá republika, jak vznikla v r. 1918 a obnovila se na nových základech v roce 1945, je výsledkem národně osvobozeneckého boje Čechů

a Slováků. V tomto boji oba národy uplatnily své nezadatelné právo na sebeurčení i své dobrovolné rozhodnutí budovat svůj stát společně, neboť celý historický vývoj ukázal, že pro Čechy a Slováky jako národy nejbližšího příbuzenství, jejichž přirozené vztahy směřují ke spojení stále užšímu, je společná, jednotná československá státnost nejlepší zárukou národní svobody i nejvýhodnější základnou pro společný boj československého pracujícího lidu za dosažení sociálního osvobození a nastolení socialistického řádu. Ovšem budovat společnou státnost, posílit státně politické společenství obou národů, vyžadovalo plně respektovat národní svébytnost a rovnoprávnost obou národů. Vzhledem k tomu, že za existence buržoazní republiky došlo smyšlenou tezí „československého národa" k popření svébytnosti slovenského národa, bylo prvořadým úkolem lidově demokratického státu přikročit k novému, demokratickému uspořádání soužití Čechů a Slováků v duchu uznání svébytnosti slovenského národa, v duchu úplné rovnoprávnosti Čechů a Slováků a pevné jednoty společného státu, jak tyto zásady vyzdvihl Košický vládní program (viz část VI cit. vládního programu) a znovu zdůraznil Budovatelský vládní program. Přestože političtí reprezentanti té části české a slovenské buržoazie, kteří se ještě na moci podíleli, souhlasili s novými zásadami vzájemných vztahů Čechů a Slováků, vyjádřenými ve vládním programu, dělali vše, aby uskutečňování těchto zásad zabránili. Boj o prosazování těchto zásad byl až do února 1948 velmi důležitou stránkou ostrého třídního boje o rozhodnutí základní otázky revoluce a lidově demokratického státu, tj. rozhodnutí otázky moci.

Česká buržoazie se ve svých restauračních záměrech i dále snažila prosazovat smyšlenou šovinistickou tezi o jednotném „československém národě", která v minulosti byla ideologickým a ústavním pláštíkem pro nadvládu českého kapitálu na Slovensku a pro zcela nerovnoprávné postavení slovenského národa. I slovenská buržoazie se vrátila ke svému protistátnímu separatismu, jehož ideologickým pláštíkem jako v minulosti byl buržoazní nacionalismus a klerikalismus. Svůj politický a mocenský monopol se snažila na Slovensku prosazovat zejména šířením této ideologie v masách.

Třebaže česká i slovenská buržoazie hájila každá své specifické „národní" zájmy, byla československá buržoazie jako celek naprosto jednotná ve svém společném hlavním záměru oslabit jednotu lidu a zejména jednotu lidově demokratického státu, ve které se moc pracujícího lidu projevila a stále se upevňovala.

Jednota státu a moc lidu byla zvláště ohrožena separatistickou slovenskou buržoazií, která jednak v důsledku rozdílné třídní struktury obyvatelstva a početní slabosti dělnické třídy na Slovensku, jednak i v důsledku toho, že někteří vedoucí činitelé Komunistické strany Slovenska podléhali

vlivu buržoazního nacionalismu, měla ještě značný vliv v masách, zejména ve velmi početných vrstvách venkovského obyvatelstva. Slovenská buržoazie prostřednictvím Demokratické strany tak zaujímala důležité mocenské pozice v politickém životě a ve státním aparátě na Slovensku, zejména i ve slovenských národních orgánech.

Z hlediska ústavního vývoje se tyto separatistické tendence projevily v souvislosti s bojem o vymezení působnosti slovenských národních orgánů na základě obou vládních programů. Slovenské národní orgány, jež se ujaly moci ve Slovenském národním povstání jako orgány jednotné Československé republiky a i nadále si ji podržely, vykonávaly zcela přirozeně až do doby osvobození celého státu na Slovensku veškerou státní moc.[15]

Po ustavení celostátní vlády Národní fronty v Košicích šlo o to uspořádat vzájemné vztahy nejvyšších orgánů státu a slovenských národních orgánů tak, aby se plně uplatnila zásada jednoty společného státu obnoveného z vůle obou národů při důsledném dodržování zásad uznání svébytnosti slovenského národa a úplné rovnoprávnosti Čechů a Slováků. Ve shodě s těmito zásadami byly tyto vztahy, a to až do jejich uspořádání v Ústavě 9. května, upraveny ve třech tzv. Pražských dohodách. Tyto dohody vycházely z Košického vládního programu a třetí též z Budovatelského programu. První Pražská dohoda, uzavřená mezi vládou a předsednictvem Slovenské národní rady v červnu 1945, stanovila ve dvaceti bodech celostátní hospodářské, kulturní a politicko-administrativní věci, ve kterých mělo platit celostátní zákonodárství. V jeho rámci vykonávala vláda na Slovensku svou pravomoc prostřednictvím Sboru pověřenců, který byl za provádění těchto věcí vládě odpovědný.[16] Separatistická slovenská buržoazie však nedodržovala ani tuto a ani další, druhou Pražskou dohodu z dubna 1946, neboť obě směřovaly k utužení jednoty státu při plném respektování požadavku, aby si na Slovensku veřejné záležitosti spravoval slovenský lid sám. Slovenská buržoazie obcházela a mařila tyto dohody zejména i proto, aby zabránila provádět na Slovensku znárodnění, pozemkovou reformu, potrestání zrádců a kolaborantů a konfiskaci jejich majetku, zlidovění správy i nanejvýš naléhavé úkoly poválečné rekonstrukce. Představitelé Demokratic-

[15] Právním základem pro tuto přechodnou širokou působnost včetně pravomoci Slovenské národní rady vydávat nařízení SNR, která měla sílu zákona, byly zejména tyto normy SNR: nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR o vykonávání zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku, nařízení SNR č. 3/1944 a č. 6/1944 Sb. nař. SNR o zřízení ústředních úřadů, nařízení SNR č. 40/1944 Sb. nař. SNR o dočasných plných mocech předsednictva Slovenské národní rady, nařízení SNR č. 27/1945 Sb. nař. SNR o zřízení ústředních úřadů apod.

[16] První Pražská dohoda byla včlenena i do ústavního zákona č. 65/1946 Sb. o Ústavodárném národním shromáždění a do vyhlášky ministra vnitra č. 66/1946 Sb., kterou se činí opatření podle čl. 1 odst. 4 ústavního zákona o Ústavodárném národním shromáždění K dohodám viz Kováčik — Král, *Dokumenty o ústavnom postavení Slovenska*, Základy, knižnice ministerstva informací a osvěty, sv. 4, Orbis Praha 1947.

ké strany proto také uzavřeli krátce před volbami do Ústavodárného národního shromáždění pod rouškou náboženského smíru mezi katolickými a protestantskými Slováky tajný pakt s reprezentanty zakázané fašistické klerikální ľudové strany a vydali tak důležité veřejné a státní funkce do rukou protistátních činitelů. Aby bylo možno čelit separatistické slovenské buržoazii a aby byla v zájmu českého a slovenského pracujícího lidu upevněna jednota republiky jako společného domova obou národů, došlo brzo po volbách v roce 1946 k uzavření třetí Pražské dohody.[17] Tato dohoda ve svém úvodu zdůrazňovala, že doplňky a změny dosavadních dvou dohod jsou potřebné v zájmu úspěšného pokračování díla výstavby republiky, zvláště v zájmu co nejrychlejšího vyrovnání hospodářské a sociální úrovně Slovenska a českých zemí i v zájmu upevnění jednoty státu. Pro dosažení těchto cílů bylo stanoveno, že vládě Národní fronty, jakožto politickému a ústavnímu činiteli, který nejlépe zaručuje jednotné provádění státní politiky ve všech základních otázkách života obou národů, zejména v zájmu jednotného zákonodárství přísluší zkoumat a rozhodovat, zda nařízení Slovenské národní rady jsou v souladu s vládním programem a s platnými zákony a zda nezasahují do věcí celostátní povahy. Vládě dále příslušelo vykonávat na Slovensku státní moc ve věcech celostátních, přičemž jako její výkonný orgán působili Sbor pověřenců i jednotliví pověřenci, kteří byli povinni řídit se též směrnicemi ministrů. Sbor pověřenců byl i nadále jmenován předsednictvem Slovenské národní rady, avšak po předchozím souhlasu vlády. Členové Sboru pověřenců skládali svůj slib do rukou předsedy vlády jako výraz ústavní odpovědnosti Sboru pověřenců vládě.

Důsledný boj za prosazování této dohody v těsné souvislosti s hospodářským vzestupem Slovenska v souladu s dvouletým hospodářským plánem, který byl základním nástrojem politiky industrializace Slovenska, vedl přes odpor buržoazie ke konsolidaci poměrů na Slovensku. Zvláště zde působila internacionalistická politika Komunistické strany Československa, prosazovaná jakožto politika vlády, která vedla český pracující lid k nezištné pomoci Slovensku, a současně nesmiřitelně vystupovala proti všem projevům šovinismu jak české, tak slovenské buržoazie. Důsledná národnostní politika KSČ odhalovala pracujícím masám na Slovensku, i té jejich části, která byla pod vlivem Demokratické strany, že za nacionalistickými hesly této strany se kryjí jen protilidové a ve své podstatě protinárodní zájmy buržoazie. Postupně tak došlo i na Slovensku k přesunu mocenských pozic ve prospěch dělnické třídy. Výrazně se to projevilo na podzim roku 1947, kdy po odhalení protistátního spiknutí, na kterém se podíleli i přední

[17] Dohoda byla uzavřena 27. 6. 1946 jako úmluva stran Národní fronty a byla formulována jako doplněk a změna předcházejících dvou dohod a schválena vládou a Slovenskou národní radou.

představitelé Demokratické strany, došlo po masovém zákroku pracujících i k přesunu mocenských pozic ve Sboru pověřenců a dosavadní vedoucí postavení Demokratické strany bylo v tomto orgánu omezeno. Tento konsolidační proces se pak dovršil v únorových dnech, kdy vznikly všechny předpoklady pro demokratické ústavní uspořádání vzájemných vztahů Čechů a Slováků na podkladě diktatury proletariátu.[18]

Zakarpatská Ukrajina

V prvním období došlo k vyřešení otázky Zakarpatské Ukrajiny, která byla po první světové válce násilně vtělena do Československé republiky a po zničení samostatnosti státu v březnu 1939 okupována horthyovským Maďarskem. V době, kdy vrcholilo osvobození republiky, uplatnilo obyvatelstvo Zakarpatské Ukrajiny své přirozené právo na sebeurčení a požádalo, aby země byla připojena ke své dávné vlasti, k Ukrajinské sovětské republice. Toto připojení bylo provedeno na základě smlouvy mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik o Zakarpatské Ukrajině z června 1945. Vnitrostátně byla tato smlouva potvrzena ústavním zákonem č. 2/1946 Sb. o Zakarpatské Ukrajině a o úpravě státních hranic s SSSR.

Německá a maďarská menšina

Mimořádná a dalekosáhlá opatření se vztahovala v této době na německé a maďarské obyvatelstvo státu.

Převážná většina příslušníků dříve velmi početné německé menšiny se stala poslušným nástrojem nacistické agrese německého imperialismu proti Československu a podílela se na vyhlazovací politice německých okupantů proti našim národům. Další soužití našich národů s německou menšinou v Československu se ukázalo být nemožné. Jediným praktickým řešením této otázky, obdobně jako i v Polsku, ukázal se transfer převážné části této menšiny do Německa. V intencích vůdčí síly národně osvobozeneckého boje se tak mělo dít po linii antifašistické a nikoli jako akt národní odvety. Celé toto velmi závažné opatření směřovalo nejen k upevňování bezpečnosti republiky, ale ve stejné míře k upevnění evropského míru a k vytvoření nových, demokratických předpokladů pro dobrý sousedský poměr s Německem.

Odsun německé menšiny z Československa (obdobně i z Polska, Maďarska atd.) byl z hlediska mezinárodního práva stanoven Postupimskou konferencí v dohodě, která určila poválečné postavení a okupační režim v Německu spravovaném v té době čtyřmi spojeneckými velmocemi protihitlerovské koalice.

[18] Jak bylo v tomto období rovnoprávné postavení Čechů a Slováků ústavně zabezpečeno v Národním shromáždění a vládě, bylo osvětleno při výkladu těchto institucí.

Vnitrostátním aktem podmiňujícím odsun tzv. sudetských Němců bylo zbavení příslušníků této menšiny státního občanství. Stalo se tak ústavním dekretem č. 33/1945 Sb. o úpravě státního občanství osob národnosti německé a maďarské. Tímto dekretem pozbyli příslušníci těchto menšin československého státního občanství s výjimkou těch, kteří se buď aktivně zúčastnili antifašistického boje nebo sami se stali obětí fašistického teroru. Převážná většina německých antifašistů však odešla dobrovolně do Německa, aby se dále účastnila boje za budování demokratického Německa a převýchovy německého lidu v tomto duchu. Transfer německé menšiny byl pak v podstatě dokončen v roce 1948 a pohraniční území dříve touto menšinou obydlené bylo osídleno českým a slovenským obyvatelstvem, především z vrstev pracujících.[19]

Pokud se týká příslušníků maďarské menšiny, došlo mezi Československem a Maďarskem k dohodě o částečné výměně obyvatelstva podle etnického hlediska. Tato dohoda současně umožnila vystěhovat i osoby maďarské národnosti, které se dopustily trestných činů podle předpisů o potrestání fašistických zločinců, okupantů a zrádců. Zásada výměny obyvatelstva s Maďarskem na základě národnostního principu byla pak vtělena i do mírové smlouvy mezi spojenými a sdruženými mocnostmi a Maďarskem.[20]

Repatriace krajanů

Do Československa se však v tomto období nevrátili jen Češi a Slováci usedlí v Maďarsku. Bylo totiž obecnou zásadou státní politiky lidově demokratické republiky umožnit krajanům, kteří se za neutěšených sociálních poměrů buržoazní republiky odstěhovali do ciziny, návrat do vlasti. Tomu účelu sloužila státem organizovaná repatriační akce, jejímž právním podkladem byl především ústavní zákon č. 74/1946 Sb. o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti a právní předpisy o přiznávání hospodářských a právních úlev těmto krajanům.

c) Revoluční hospodářská opatření

Národní správa a znárodnění

Ve shodě s Košickým vládním programem[21] přikročila lidová moc od po-

[19] Viz zejména dekret presidenta republiky č. 27/1945 Sb. o jednotném řízení vnitřního osídlení, dekret presidenta republiky č. 28/1945 Sb. o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci, dekret presidenta republiky č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy.

[20] Viz vyhláška č. 145/1946 Sb. obsahující Dohodu mezi Československem a Maďarskem o výměně obyvatelstva a článek V mírové smlouvy s Maďarskem obsažené ve vyhlášce č. 192/1947 Sb.

[21] Viz zejména části X až XIII cit. vládního programu.

čátku k dalekosáhlým hospodářským opatřením, která oslabovala ekonomickou moc a pozice buržoazie jak ve městě, tak na venkově.

Především byla v souladu s dekretem č. 5/1945 Sb. zavedena národní správa, a to nejen na majetek Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů, avšak i do všech podniků, ve kterých to vyžadoval plynulý chod výroby a hospodářského života. I když tento dekret ještě neznamenal právní změnu vlastnických vztahů, došlo při jeho důsledném provádění k faktickému přesunu ohromných majetkových podstat do rukou lidově demokratického státu. Tak byl zahájen proces faktického odstraňování kapitalistického způsobu výroby.

Zaváděním národních správ, zejména nad kapitalistickými podniky, byly též splněny direktivy vládního programu, které požadovaly postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové průmyslové podniky, pojišťovnictví atd. pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství. V těchto podnicích došlo současně též k uplatnění dělnické kontroly a závodním a podnikovým radám příslušelo zejména dohlížet, zda činnost závodů je vykonávána v souladu s obecnými hospodářskými zájmy.[22]

Uvedenými opatřeními byly vytvořeny předpoklady, aby dělnická třída a vůbec nejširší vrstvy pracujících prosazovaly pod vedením komunistické strany svůj dávný požadavek znárodnění všeho klíčového podnikání. Přes odpor buržoazie, která se snažila oddalováním obdobně jako v r. 1918 tomuto revolučnímu opatření vůbec zabránit, vynutil si nyní pracující lid, aby president republiky dne 24. října 1945 podepsal dekrety o znárodnění dolů, klíčového a velkého průmyslu, největších podniků potravinářského průmyslu, akciových bank a soukromých pojišťoven (dekrety presidenta republiky č. 100 až 103/1945 Sb.). Tím se přes 60 % průmyslové výroby — podle počtu zaměstnanců — dostalo do vlastnictví lidově demokratického státu. Rámec Košického vládního programu byl znárodněním již překročen. Znárodněním těchto sektorů začaly se formovat socialistické ekonomické vztahy a byly položeny hospodářské základy moci dělnické třídy, které v dalším, již socialistickém rozvoji revoluce měly rozhodující úlohu.

Lidová moc též nepřipustila, aby se zkonfiskovaný nezemědělský majetek Němců, Maďarů a zrádců, který nepodléhal znárodnění, dostal do sféry zbývajícího kapitalistického sektoru, jak to požadovala buržoazie. Dekretem č. 108/1945 Sb. byly větší podniky převedeny na stát (a to do Února formou národní správy), drobný majetek byl rozdělen českému a slovenskému lidu a tak usnadněno dílo osídlení.

Po vítězných volbách do Ústavodárného národního shromáždění prosa-

[22] Viz zejména dekret presidenta republiky č. 104/1945 Sb. o závodních a podnikových radách.

díla komunistická strana, aby Budovatelský program obsahoval podrobné směrnice dvouletého hospodářského plánu obnovy a výstavby republiky. Uzákonění tohoto plánu (zák. č. 192/1946 Sb.) a boj za jeho uskutečňování znamenal posilování váhy znárodněného sektoru a snižování váhy zbývajícího dosti silného kapitalistického sektoru. Zápas o provádění plánu se nyní stal hlavním dějištěm ostrých třídních bojů v rozhodování o otázce moci. V tomto boji se střetlo pracovní úsilí nejširších vrstev lidu o dosažení úkolů plánu se stálými pokusy buržoazie vyvolat hospodářský rozvrat, zdiskreditovat nově se formující společenský řád a vytvořit tak podmínky pro restauraci kapitalismu. Politika buržoazie se však vytčeného cíle minula. Nejširší pracující vrstvy, obezřetně vedené Komunistickou stranou Československa, naopak se stále jednotněji dožadovaly dalšího omezování hospodářských pozic buržoazie, aby tak již nemohla úsilí a budovatelskou práci lidu nadále mařit. Zápas pracujících pak vyvrcholil v požadavku dalšího znárodnění, o němž bylo rozhodnuto v únorových dnech.

Pozemková reforma

Pro upevňování dělnicko-rolnického svazku, který vznikl v průběhu národně osvobozeneckého zápasu, mělo rozhodující význam, že oba vládní programy postavily do popředí požadavek dalekosáhlé pozemkové reformy. Důsledné provádění pozemkové reformy bylo pak dalším základním ekonomickým opatřením revoluce, podlamujícím hospodářskou moc buržoazie.

K provádění Košického vládního programu v tomto ohledu byl vydán dekret č. 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku nepřátel a zrádců. Podle tohoto dekretu byly zkonfiskovány skoro 3 milióny hektarů půdy a rolnické komise v součinnosti s národními výbory urychleně přidělovaly zemědělskou půdu do vlastnictví domkářů, malých a středních rolníků i zemědělských dělníků. Část půdy, zejména lesní, zůstala ve státním vlastnictví. Tato revoluční opatření demokratického charakteru zasáhla německou a maďarskou statkářskou půdu zcela, avšak českou a slovenskou jen částečně.[23] Budovatelský program ve shodě s voláním rolníků proto požadoval revizi první pozemkové reformy, která byla uzákoněna při vzniku předmnichovské republiky. Přes houževnatý odpor buržoazie došlo k uzákonění této revize ještě před únorem[24] a rolnické komise přikročily k parcelování tak zvaných zbytkových statků, jež vznikly v předmnichovské republice jako opora českého agrárního kapi-

[23] Pokud se týká prováděné pozemkové reformy na Slovensku platilo zde nařízení č. 4/1945 Sb. nař. SNR o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel slovenského národa.

[24] Viz zejména zákon č. 142/1947 Sb. o revizi první pozemkové reformy, vládní nařízení č. 1/1948 Sb., kterým se provádějí některá ustanovení zákona o revizi první pozemkové reformy.

tálu. Zemědělská a lesní půda, která byla v předmnichovské republice v zájmu velkostatkářů ze záboru vyloučena nebo propuštěna, byla nyní do pozemkové reformy zahrnuta.

Tato revoluční opatření probojovaná komunistickou stranou vedla k tomu, že se dělnicko-rolnický svazek dále posiloval a strana získávala na vesnici stále větší vliv. To bylo jednou z nezbytných podmínek upevňování lidově demokratického řádu a jeho vítězství. Komunistická strana proto také položila v tzv. Hradeckém programu na jaře 1947 řadu dalších požadavků ve prospěch pracujících rolníků a vyzvedla heslo, že „půda patří těm, kdo na ní pracují". Toto heslo plně odpovídalo představám malých a středních rolníků, kteří se v průběhu provádění pozemkové reformy stále více dožadovali, aby se reforma vztahovala na veškerou statkářskou půdu včetně církevní. V boji za důsledné provádění pozemkové reformy, jak již byla uzákoněna, a za prosazování dalších požadavků získala komunistická strana převážnou většinu pracujících rolníků, bez rozdílu stranické příslušnosti, k podpoře své politiky. V průběhu únorových událostí se potom zřetelně ukázalo, že většina národa jak v městě, tak na venkově politiku komunistické strany podporuje, což bylo zárukou, že zápas o moc, když otevřeně vzplanul, bude definitivně rozhodnut ve prospěch dělnické třídy.

d) K mezinárodnímu postavení státu

Při obnově republiky na lidově demokratickém základě došlo i k zásadní změně v zahraniční politice státu. Tato změna měla rozhodný význam jak pro posílení svrchovanosti státu a jeho nezávislosti na imperialistických mocnostech, tak i pro klidný průběh revoluce, neboť vylučovala jakýkoliv zásah zvenčí.

Základem zahraniční politiky státu se stalo v duchu Košického vládního programu spojenectví se Svazem sovětských socialistických republik. Sovětský svaz, jak historické zkušenosti prokázaly, byl jedinou mocností, jež vskutku podporovala boj našich národů za obnovení naší svobody a státní samostatnosti a která též naši státní svrchovanost plně respektovala.

Spojenectví se Sovětským svazem, jakožto spojenectví se socialistickou mocností, mělo současně hluboký třídní smysl, neboť umožnilo uspořádat vnitřní věci obnovené republiky výlučně podle vůle lidu, vytvářelo nejlepší vnější podmínky pro důsledné provádění revoluce a pro její pokojný rozvoj. Toto spojenectví chránilo novou lidovou moc před imperialistickou intervencí zvenčí, na kterou československá buržoazie ve svých kontrarevolučních záměrech, zejména též v průběhu Února, stále spoléhala.

Pevným základem spojeneckého svazku mezi Československou republikou a Sovětským svazem se stala Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci

a poválečné spolupráci z 12. prosince 1943.[25] Úvodní ustanovení smlouvy týkají se vzájemné pomoci v době války a vyjadřují odhodlání smluvních stran i v budoucnosti čelit záměrům, které by vedly k obnově německé agresívní politiky s jejím „Drang nach Osten". Smlouva stanoví zásady nejširší spolupráce, zejména i hospodářské, v době poválečné, a to při plném respektování nezávislosti, svrchovanosti, jakož i nevměšování se do vnitřních věcí druhého státu. V závěru smlouvy se obě strany zavazují neuzavírat žádné spojenectví a neúčastnit se žádné koalice namířené proti druhé straně.

Budovatelský program podtrhl jednoznačně, že vnější bezpečnost a příští existence lidově demokratického státu se opírá o trvalé spojenectví a všestrannou spolupráci se Sovětským svazem. V prohlubování tohoto spojenectví, jak prohlásil vládní program, spočívá stěžejní úkol zahraniční politiky státu. Program dále zdůraznil všeobecné zásady zahraniční politiky státu směřující k dobrým vztahům s ostatními státy zejména též s vítěznými velmocemi protihitlerovské koalice a dožadoval se důsledné denacifikace Německa i záruk proti jakékoliv obnově německé agresívní politiky. Program zvláště zdůraznil nutnost prohloubit styky se zeměmi střední a jihovýchodní Evropy, ve kterých vznikly a upevňovaly se lidové režimy.

V zahraniční politice lidově demokratického Československa se tak rodily a rozvíjely ony prvky, které pak v souladu s vnitřním a mezinárodním vývojem vedly k tomu, že se republika stala pevným článkem postupně se formující socialistické světové soustavy.

B. Boj o ústavu

Zásady ústavy v Budovatelském programu

Budovatelský program ve své stručné úvodní části obsahoval hlavní zásady nové ústavy.

Program především stanovil, že nová ústava musí vycházet z výsledků národní a demokratické revoluce, ze všech vymožeností, které pracující lid již dobyl, a musí zaručit, že lid bude vskutku jediným zdrojem veškeré moci ve státě. Současně program požadoval, aby nová ústava též navazovala na demokratické zásady dosavadní ústavy.

Program žádal na předním místě, aby ústava zaručila skutečně demokratický charakter veškerého státního aparátu na podkladě široké pravomoci národních výborů, dále aby státní aparát byl shora dolů přebudován a de-

[25] Viz Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik, podepsaná v Moskvě dne 12. prosince 1943 — smlouva otištěna ve vyhlášce ministra vnitra č. 11/1946 Sb.

centralizován a aby se v něm uplatnila zásada „že lid tu není pro úřady, nýbrž úřady pro lid".

Program dále stanovil nutnost ústavního zakotvení velkého díla znárodnění tak, aby nová ústava zmařila naděje těch, kdo usilovali o navrácení znárodněného hospodářství do rukou velkokapitalistů. Ústava měla dále zakotvit pozemkovou reformu a poskytnout ochranu malému a střednímu podnikání.

Pokud se týká úpravy poměru Čechů a Slováků, vládní program požadoval, že nová ústava musí rozhodně uznávat svébytnost slovenského národa jež se zejména též projevila v existenci slovenských národních orgánů, dále že musí v praxi zajistit rovnoprávnost obou národů a přispět k upevňování státní jednoty potíráním všech separatistických, ľuďáckých, protičeských a fašistických tendencí, jak se na Slovensku projevily.

Program konečně zdůraznil nutnost ústavního zakotvení širokých sociálně ekonomických práv, včetně práva na práci a všech ostatních základních práv a svobod.

Zápas o prosazení zásad nové ústavy

Zápas o uzákonění nové ústavy na základě zásad jednomyslně schváleného vládního programu se stal jednou z hlavních forem, v nichž se střetly pokrokové síly a reakce. Toto střetnutí bylo neoddělitelnou součástí ostrého třídního boje probíhajícího mezi dělnickou třídou a buržoazií o všechny základní principy lidově demokratického zřízení. Nová ústava mohla být prosazena jen v důsledku vítězství pracujícího lidu.

Představitelé buržoazie se především snažili, a to v rozporu s ústavními předpisy i vládními programy, nepřipustit vypracování nové ústavy a žádali, aby za podklad jednání sloužila výlučně ústavní listina z roku 1920, jež částečně ještě platila. Proto také na rozdíl od KSČ ani jedna z ostatních politických stran neměla návrh ústavy připraven.[26] Dále byl vyvolán umělý spor o otázku zákonodárné iniciativy ve věci ústavy a vznesen požadavek, aby vypracování ústavy bylo především dílem tzv. právních expertů. Reakce doufala, že tak přesune otázky ústavy ze sféry politického boje, kam především patřily, do oblasti kabinetních střetnutí o složité, lidu vzdálené, formálně právní konstrukce, za kterými se měly zakrýt protilidové návrhy.

Přes všechny tyto snahy reakce procedurální otázkami jednání o ústavě brzdit a oddalovat, zachovala si Komunistická strana Československa i v těchto věcech iniciativu. Základem jednání se staly ústavní návrhy komunistické strany, které generální zpravodaj ústavního výboru svým jménem parlamentu postupně předkládal. V průběhu parlamentních jednání se

[26] Až těsně před únorem uveřejnila nár. soc. strana reakční tzv. Kubešův návrh ústavy.

záhy ukázalo, že představitelé ostatních stran, včetně pravicových sociálních demokratů, ve svých dílčích návrzích popírali všechny základní principy, o které se měla nová ústava opírat.

V otázkách znárodnění představitelé buržoazie v podstatě nejenže popírali státní vlastnictví k tomuto majetku i ústavní záruky jeho nedotknutelnosti, ale naopak navrhovali utvrdit ústavní nedotknutelnost soukromého vlastnictví a ústavní záruky proti dalšímu znárodnění. Obdobně se snažila reakce obcházet ústavní zakotvení zásady, že půda patří těm, kdo na ní pracují a navrhovala takové formulace, které by umožnily zachovávat statkářské a spekulační vlastnictví k půdě, zejména též církevní.

Pokud se týká národních výborů, snažili se mluvčí buržoazie prosazovat — při formálním zachování těchto institucí — starou dvoukolejnost státní správy. Podle těchto návrhů by příslušela národním výborům jen tzv. samosprávná kompetence bez nejmenší odpovědnosti poslanců vůči voličům. Rozhodujícím činitelem měly být tzv. úřady národních výborů, jimž měla být pod heslem odbornosti svěřena rozhodovací pravomoc, kterou by vykonávaly pokud možná v co nejmenší závislosti na volených zastupitelských orgánech. Mluvčím buržoazie šlo zejména též o zachování tzv. zemského zřízení. Doporučovali dokonce zřídit zemské sněmy a zemské vlády. Tyto návrhy směřovaly jednak proti pevnému jednotnému ústřednímu vedení státu vládou, ve kterém se zvlášť zřetelně projevovala stále se upevňující moc pracujícího lidu, jednak i proti takové decentralizaci, která by přenášela rozhodování na nižší národní výbory stojící pod bezprostřední kontrolou lidu.

V otázce nejvyšších orgánů státu, kde nová ústava měla navazovat na dosavadní ústavní úpravu, ukázalo se brzy, že buržoazii již nejde ani o zachování parlamentní soustavy v dosavadní podobě, přestože to navenek tvrdila. Její návrhy směřovaly v podstatě k presidentské formě vlády: jak ústavně, tak lidu neodpovědný president měl mít na parlamentu a vládě zcela nezávislé široké pravomoci, včetně práva libovolně jmenovat a propouštět vládu, rozpouštět parlament, vetovat zákony Národního shromáždění atd. Tyto návrhy nevylučovaly možnost presidentské diktatury. Stejnému cíli sloužily též návrhy týkající se ústavního soudu se širokou pravomocí a fakticky závislého na presidentovi, návrhy na zřízení druhé komory parlamentu atp.

V ústavním uspořádání vzájemných vztahů Čechů a Slováků setrvala česká buržoazie na pozicích čechoslovakismu. Prozrazoval to také již zmíněný návrh na zřízení tří zemských sněmů a vlád. Vznikem zemských vlád a parlamentů zvlášť pro Čechy, Moravu a Slovensko, ač neexistovaly žádné národní nebo regionální důvody pro oddělené ústavní postavení Čech a Moravy, měla být mlčky popřena svébytnost slovenského národa a znovu

nastolena ústavní fikce neexistujícího československého národa (nehledě k již zmíněnému záměru oslabit jednotu státu).

I představitelé slovenské buržoazie brojili ve svých ústavních návrzích proti jednotě státu, i když z hlediska jiné „národní" koncepce. Prohlašovali přímo, že jednota republiky, jak měla být v zájmu obou národů ústavou výrazně utvrzena, je pouhou právní fikcí, žádali, aby Slovenská národní rada a Sbor pověřenců měly na Slovensku zcela samostatnou působnost nejvyšších orgánů státu a dožadovali se takové formy státního dualismu, která ohrožovala samotnou existenci republiky.

Pokud jde o občanská práva, byly návrhy reakce proniknuty duchem buržoazní teorie o protikladu zájmů celku a jednotlivce, státu a občanů. Pod rouškou ochrany občanských práv prosazovali mluvčí buržoazie kontrolu lidových orgánů soudy, které v tomto období, obdobně jako funkce presidenta republiky, byly jedním z jejich nejspolehlivějších nástrojů. Současně buržoazní ústavní experti prohlašovali za nereálné potvrzovat v ústavě sociálně ekonomická práva a prozrazovali tak, oč buržoazii ve skutečnosti šlo.

Ve věci mezinárodního postavení státu šlo mluvčím buržoazie zejména o to, prosazovat v ústavě tzv. primát mezinárodního práva před vnitrostátním a popřít tak svrchovanost a nezávislost státu. Teorie o primátu mezinárodního práva stala se po druhé světové válce, jak známo, ideologickým a ústavním pláštíkem pro snahy imperialistických velmocí podmaňovat si jiné státy, vměšovat se do jejich vnitřních záležitostí, bránit pokrokovému protikapitalistickému vývoji v těchto státech. O to také především představitelům československé buržoazie v jejich ústavních návrzích šlo.[27]

V otázkách ústavy, jak tomu ani nemohlo být jinak, střetla se tedy revoluční koncepce Komunistické strany Československa vyjádřená Budovatelským programem s kontrarevolučními návrhy reakčních představitelů ostatních stran. Proto také strana spojovala základní otázky nové ústavy se základními otázkami boje za upevnění a konečné vítězství lidově demokratického zřízení. Strana tak přibližovala otázky ústavy pracujícímu lidu, který tyto věci také chápal jako věc nejvlastnějšího zájmu.

Na podzim roku 1947 získala komunistická strana ve svém boji proti buržoazii již naprosto zřejmě podporu většiny národa a představitelé buržoazie

[27] Při charakteristice buržoazního stanoviska k nové ústavě byly — nehledě k protokolům a materiálu ústavního výboru ÚNS — použity zejména tyto publikace: Vladimír Kubeš, *O novou ústavu*, Melantrich, Praha 1848; *Problémy nové čs. ústavy*, Vědecká ročenka Masarykovy university v Brně, Brno 1947; Ivan Dérer, *Košický program a nová ústava*, Dělnické nakladatelství, Praha 1947; Ivan Dérer, *Soudce a nová ústava*, Právnická jednota moravská v Brně, nákladem V. Linharta, Praha 1947; Alfred Meissner, *O budoucí ústavu ČSR*, Čs. sociální demokracie, Cil, Praha 1946; Zdeněk Peška, *Jakou ústavu?* Rudolf Rejman, Praha 1946; Martin Kvetko, *K základom ústavného pomeru česko-slovenského*, „Bystrica", Bratislava 1947.

se ve snaze zvrátit dosavadní vývoj uchýlili k přípravě kontrarevolučního puče. V této souvislosti se stále více projevovala snaha reakce znemožnit práci vlády i parlamentu. Obě instituce se záhy staly neschopnými jednat, což se projevilo i v bezvýsledném jednání o nové ústavě. Zdržovací taktika představitelů buržoazie se uplatňovala i v Národní frontě, kam bylo jednání o nové ústavě přeneseno. Právě v Národní frontě, v těsné souvislosti s vyvoláním otevřené vládní krize, mluvčí čs. národně socialistické strany 18. února 1948 prohlásili, že o ústavě dále jednat nebudou.

Pokus reakce o kontrarevoluční zvrat, k němuž došlo vyvoláním otevřené vládní krize, byl však vítězstvím pracujícího lidu zcela zmařen a otázka moci definitivně rozhodnuta ve prospěch dělnické třídy. V Únoru se tak v podstatě dovršilo přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou a lidová moc se nyní plně projevila jako diktatura proletariátu.

Únorové vítězství tak umožnilo, aby nová ústava zakotvila vše, co bylo již vyjádřeno v Budovatelském programu, jakož i další společenské přeměny, zejména dalekosáhlé znárodnění a důsledné provedení pozemkové reformy. Tyto požadavky v únorových dnech postavil sjezd závodních rad a sjezd rolnických komisí a pracující lid je svým vítězstvím prosadil.

Únorová krize byla vyřešena cestou přísně demokratickou, ústavní a parlamentní, jak o to Komunistická strana Československa usilovala. Prezident republiky demisi reakčních ministrů nakonec přijal a potvrdil návrhy na doplnění a rekonstrukci vlády Klementa Gottwalda.

Demokratické a ústavní vyřešení únorové krize bylo umožněno zejména též vznikem akčních výborů Národní fronty, které jako orgány bezprostřední moci a vůle pracujícího lidu zdola nahoru prosazovaly, aby se ve všech orgánech moci a správy i ve všech organizacích uplatnila ústavní zásada o vůli lidu jako jediném zdroji veškeré moci ve státě.[28]

Vláda obrozené Národní fronty předstoupila ve shodě s ústavními předpisy před Ústavodárné národní shromáždění a předložila parlamentu svůj akční program, který vycházel z únorového vítězství lidu. Parlament vyslovil vládě jednomyslně důvěru a akční program schválil.

Ve smyslu akčního programu pak Národní shromáždění schválilo zejména soubor zákonů o dalším znárodnění, který rozšiřoval znárodnění obecně na podniky s počtem přes 50 zaměstnanců a v některých oborech, např. ve stavebnictví, zahraničním obchodě atd. na vůbec veškeré podnikání.[29]

[28] Právnost opatření akčních výborů byla sankcionována zejména zákonem č. 213/1948 Sb. o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů.

[29] Viz soubor zákonů č. 114/1948 Sb. o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků, zákon č. 115/1948 Sb. o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních pod-

Dále došlo k uzákonění zemědělských zákonů požadovaných Hradeckým programem, zejména zákona č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě, který vycházel z požadavku, že půda patří těm, kdo na ní pracují.[30]

Hlavní zásady znárodňovacích dekretů a zákonů i dekretů a zákonů o pozemkové reformě, jakož i zákona o národním pojištění, školského zákona atd., které pracující lid v Únoru prosazoval, byly vtěleny do nové ústavy.

Ještě před parlamentním projednáním stal se návrh nové ústavy předmětem celonárodní diskuse, po níž se dne 9. května 1948, v den třetího výročí osvobození naší vlasti Sovětskou armádou, sešlo na Pražském hradě ke své schůzi Ústavodárné národní shromáždění. V této schůzi, ve které bylo přítomno 246 poslanců zvolených ve volbách v r. 1946, Ústavodárné národní shromáždění návrh nové ústavy jednomyslně schválilo.

V závěru je třeba ještě se zmínit o ústavním zákoně č. 74/1948 Sb., jímž se do nabytí účinnosti nové ústavy dával ústavní podklad pro volbu Národního shromáždění, a to již ve shodě s ustanoveními nové ústavy.

3. K ústavnímu vývoji v letech 1948 - 1960

Po únorovém vítězství pracujícího lidu, ve kterém se lidově demokratický stát upevnil jako diktatura proletariátu, přikročila lidová moc k pokojnému budování socialismu. Ústavním rámcem, ve kterém lidově demokratický stát vyřešil všechny hlavní úkoly socialistické revoluce v období přechodu od kapitalismu k socialismu, byla Ústava 9. května a ústavní zákony ji měnící a doplňující.[31]

niků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru, zákon č. 118/1948 Sb. o organizaci velkoobchodní činnosti a o znárodnění velkoobchodních podniků, zákon č. 119/1948 Sb. o státní organizaci zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství, zákon č. 120/1948 Sb. o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více činnými osobami, zákon č. 121/1948 Sb. o znárodnění ve stavebnictví, zákon č. 122/1948 Sb. o organisaci a znárodnění cestovních kanceláří, zákon č. 123/1948 Sb. o znárodnění polygrafických podniků, zákon č. 124/1948 Sb. o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení, zákon č. 125/1948 Sb. o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku, zákon č. 126/1948 Sb. o znárodnění některých šlechtitelských podniků, zákon č. 137/1948 Sb. o postátnění Československého rozhlasu.

[30] K otázkám pozemkové reformy viz kromě cit. zákona zejména zákon č. 43/1948 Sb. o zemědělském úvěru, zákon č. 44/1948 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o revizi první pozemkové reformy, zákon č. 45/1948 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 3. července 1947 č. 139 Sb. o rozdělení pozůstalostí se zemědělskými podniky a o zamezení drobení zemědělské půdy, zákon č. 47/1948 Sb. o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků (scelovací zákon), zákon č. 49/1948 Sb. o zemědělské dani.

[31] Viz ústavní zákon č. 150/1948 Sb. Ústava Československé republiky, ústavní zákon č. 47/1950 Sb. o úpravách v organizaci veřejné správy, ústavní zákon č. 64/1952 Sb. o soudech a prokuratuře, ústavní zákon č. 81/1953 Sb. o řízení národních výborů vládou, ústavní zákon č. 12/1954 Sb. o národních výborech, ústavní zákon č. 26/1954 o volbách do Národního shromáždění a o volbách do Slovenské národní rady, ústavní zákon č. 33/1956 Sb. o slovenských národních orgánech a ústavní zákon č. 35/1960 Sb. o změně ústavních zákonů č. 12/1954 Sb. a č. 26/1954 Sb.

V tomto ústavním rámci a v procesu realizace ústavních předpisů byl zejména též vyřešen hlavní a nejobtížnější úkol přechodného období, tj. překonání dosavadní trojsektorovosti národního hospodářství a tím i překonání dosavadní třídní struktury společnosti. Pracující lid a jeho lidově demokratický stát vyřešili tento rozhodující i ostatní hlavní úkoly socialistické revoluce na základě generální linie budování socialismu vypracované Komunistickou stranou Československa. V letech 1949—1955 došlo v duchu usnesení IX. a X. sjezdu strany k postupnému vybudování základů socialismu a v letech 1956—1960 se ve shodě s usneseními celostátní konference a XI. sjezdu strany socialistická výstavba dovršila.

Ústava 9. května (která někdy bývá nazývána též ústavou cesty k socialismu) mohla být ústavním rámcem pro celé toto převratné období, protože stanovila, aby všechny instituce, které upravovala, a vůbec všechen právní řád byly uvedeny v život a vykládány tak, aby se lidově demokratický stát mohl dále vyvíjet pokojnou cestou k socialismu, zejména aby bylo úplně odstraněno vykořisťování člověka člověkem a aby tak byl vybudován socialistický společenský řád.[32]

Zmíněný programový rys znamenal, že uskutečňování ústavních předpisů nebylo strnulé, ale vždy ve shodě se základními potřebami boje za vybudování socialismu. Tam, kde nově vzniklé podmínky vyžadovaly odchylnou úpravu, než původně ústava stanovila, byly postupně schvalovány též nové ústavní předpisy. Týkalo se to zejména organizace státního aparátu.

Všimněme si nyní hlavních ústavních institucí, jak se vyvíjely v letech 1948—1960, poněkud podrobněji.

A. K systematice ústavy a ústavních předpisů ji doplňujících

Ústava 9. května se po stránce formální členila na tři části: na Prohlášení, na dvanáct základních článků a na deset kapitol.

Prohlášení mělo spíše povahu politického dokumentu, jehož ústavněprávní význam spočíval, jak již bylo zdůrazněno, především v tom, že vystihovalo vývoj naší společnosti a státu k socialismu.

Základní články jednak charakterizovaly hlavní instituce politického a hospodářského zřízení, jednak byly úvodními ustanoveními k jednotlivým kapitolám ústavy.

První kapitola v těsné souvislosti se základními články upravovala práva a povinnosti občanů, čímž byl zdůrazněn význam těchto práv.

[32] Viz Prohlášení k Ústavě 9. května, odst. první a předposlední a § 171.

Druhá až čtvrtá kapitola vymezovala postavení a vzájemné vztahy Národního shromáždění, presidenta republiky a vlády. Tyto kapitoly o nejvyšších orgánech státu byly doplněny v roce 1950 ústavním zákonem č. 47 Sb. o úpravách v organizaci veřejné správy a v roce 1954 ústavním zákonem č. 26 Sb. o volbách do Národního shromáždění a o volbách do Slovenské národní rady (tento ústavní zákon pak byl změněn ústavním zákonem č. 35/1960 Sb.).

Pátá kapitola o slovenských národních orgánech byla v roce 1956 zcela nahrazena ústavním zákonem č. 33 Sb. o slovenských národních orgánech, který postavení těchto orgánů upravoval nově ve shodě s rozvojem Slovenska.

Šestá kapitola obsahovala předpisy o národních výborech, doplněné v roce 1954 ústavním zákonem č. 12 Sb. o národních výborech, který směřoval k prohlubování socialistického demokratismu v činnosti národních výborů (tento ústavní zákon byl rovněž změněn v r. 1960 ústavním zákonem č. 35 Sb.).

Sedmá kapitola o soudech byla podstatně změněna v roce 1952 ústavním zákonem č. 64 Sb. o soudech a prokuratuře. Tento ústavní předpis byl východiskem pro další zlidovění soudnictví a na jeho základě též vznikla prokuratura jako orgán dozoru nad zachováváním socialistické zákonnosti.

Osmá kapitola upravovala podrobně hospodářské zřízení, zejména též vztahy vlastnické.

Devátá kapitola obsahovala některá obecná ustanovení o státním občanství, státním území a symbolech.

V desáté kapitole pak byla obsažena ustanovení závěrečná a přechodná, zejména též generální interpretační klauzule.

Ústava tak spolu s uvedenými ústavními zákony tvořila ústavní systém lidově demokratického Československa, na jehož základě fungovaly a dále se vyvíjely hlavní instituce lidově demokratického státu.

Proces doplňování a změn ústavy probíhal tak, že nové ústavní předpisy upravovaly jednotlivé instituce globálně. Vyjímaje ústavní zákon o slovenských národních orgánech neobsahovaly však ostatní ústavní zákony derogační klauzule. Tento legislativní postup byl zvolen zejména proto, aby Ústava 9. května jako politický dokument zůstala zachována v původní podobě. Ovšem tento postup měl i své stinné stránky, protože se ztrácela redakční jednota ústavy a vedl též k nejasnostem při výkladu některých jejích institucí.

B. K institucím politického a hospodářského zřízení v Ústavě 9. května

Politické zřízení

Ústava v základním článku I charakterizovala československý stát jako lidově demokratickou republiku a označila lid za jediný zdroj veškeré moci ve státě. Tato ustanovení vyjádřila, že republika je diktaturou proletariátu. Pojem „lid" pojala ústava ve vědeckém, tj. v třídním smyslu, jako pracující lid vedený dělnickou třídou, což také výslovně činil např. § 1 ústavního zákona o národních výborech, dále preambule k ústavnímu zákonu o slovenských národních orgánech, volební zákony z roku 1954 apod. Zmíněné ústavní a státně právní předpisy tak zcela zřetelně vyjadřovaly třídní podstatu lidově demokratického státu.

Lidově demokratická republikánská forma státu, jak historicky vznikla a jak ji ústava utvrdila, vyznačovala se všemi hlavními znaky, které jsou charakteristické pro republikánskou státní formu socialistického typu, tj. takovou formu státu, jež pracujícím, tedy obrovské většině obyvatelstva, umožňuje faktickou a stále vzrůstající účast na správě státu. Ústavní a ostatní státněprávní předpisy v této souvislosti vyzdvihovaly, že hlavní způsoby uskutečňování státní moci, provádění všech socialistických přeměn, jsou nerozlučně spjaty s existencí lidových zastupitelských sborů, s postavením dobrovolných společenských organizací pracujícího lidu a s vedoucí úlohou Komunistické strany Československa ve všech oblastech státního a společenského života. Tyto masové organizace pracujících a hlavní pilíře v systému diktatury proletariátu pojala již Ústava 9. května, zejména též ve svém základním článku IV, v leninském duchu a vyjádřila, že tyto masové organizace pracujících tříd jsou stálým a jediným základem státní moci, celého státního aparátu místního i ústředního.

Ústava též současně utvrdila unitaritu lidově demokratické republiky jako formu státního společenství dvou rovnoprávných bratrských národů, Čechů a Slováků.

Státněprávní předpisy upravující postavení zastupitelských sborů, tj. Národního shromáždění, Slovenské národní rady a národních výborů, vyjadřovaly ve více nebo méně rozvinuté formě hlavní rysy příznačné pro socialistickou zastupitelskou soustavu.

Charakter zastupitelských sborů jako státně mocenských orgánů a nejširší organizace pracujících projevující se v souvislosti s postupným uskutečňováním socialistických přeměn stále více, našel v roce 1954 své ústavní vyjádření v ústavním zákoně a dalších předpisech o národních výborech a byl dále posílen přímými volbami do národních výborů, které se konaly

v letech 1954, 1957 a 1960, jakož i řadou jiných důležitých opatření, o nichž se ještě zmíníme.

Ústava 9. května také již zdůraznila charakter zastupitelských orgánů jako pracovních sborů a v Prohlášení přímo požadovala, aby lid si svými zástupci zákony nejen dával, nýbrž je svými zástupci také sám vykonával. Klasikové marxismu-leninismu v souvislosti s kritikou buržoazního parlamentarismu tento požadavek vždy uplatňovali a ukazovali, že východisko z parlamentarismu nespočívá ve zrušení zastupitelských sborů, nýbrž v jejich přeměně v pracující korporace, současně zákonodárné i výkonné. Uskutečnění tohoto požadavku v činnosti našich zastupitelských sborů bylo a zůstává jedním z nejobtížnějších úkolů výstavby socialistického státu. Významný krok v tomto směru představovaly ústavní a ostatní státněprávní předpisy z roku 1954, neboť vytvářely mnoho nových předpokladů, aby výkon mandátů poslanců jak Národního shromáždění, tak Slovenské národní rady, tak i členů národních výborů se uskutečňoval nikoliv jen v příslušném zastupitelském sboru, ale především mezi občany ve volebních obvodech. Tyto předpisy však nadále zachovávaly a u národních výborů do jisté míry i posilovaly rozlišování mezi zastupitelským sborem jako státně mocenským orgánem a jeho orgány výkonnými, které vyjímaje rad národních výborů nebyly složeny z volených členů, nýbrž ze stálých odborných pracovníků. V dalším vývoji, od celostátní konference strany v r. 1956, byly pak pro splývání mocenských a výkonných funkcí v národních výborech vytvořeny nové podmínky, zejména tím, že komise národních výborů jako volené kolektivní orgány převzaly výkon správy na jednotlivých úsecích národního hospodářství a kultury. Vyjadřují to předpisy o národních výborech z r. 1960 a tyto zásady byly rovněž vtěleny do nové ústavy.

Proces slučování usnášecí a výkonné pravomoci přímo v národních výborech, stálé rozšiřování jejich pravomoci a odpovědnosti a vůbec proces posilování zastupitelské soustavy, jako nejmasovější organizace pracujících, to vše vedlo k postupnému překonávání některých formálních prvků dělby moci, které ještě Ústava 9. května obsahovala, např. ve vztahu mezi orgány soudními a zastupitelskými sbory. Pravomoc ostatních státních orgánů byla čím dále tím více, ať již přímo nebo nepřímo, odvozována ze zastupitelských sborů, které se tak staly základem veškerého ostatního státního aparátu. Toto posilování zastupitelské demokracie bylo současně i jednou z hlavních cest k posilování demokracie přímé směřující k tomu, aby se pracující stále více na činnosti zastupitelských sborů v širokých oblastech státního a veřejného života podíleli bezprostředně a soustavně. V zastupitelských sborech, zejména v jejich nejpočetnější složce — v národních výborech, jakožto orgánech široké lidové správy se tak vytvořila řada prvků, které v souladu s dovršením socialistické výstavby a s úkolem

budovat vyspělou socialistickou společnost mohou se nyní dále vyvíjet ke komunistické společenské samosprávě.

Z hlediska rozvoje politického zřízení lidově demokratického státu mělo dále základní význam, že po únorovém vítězství pracujícího lidu došlo v důsledku sloučení sociálně demokratické strany a Komunistické strany Československa na podkladě marxisticko-leninského programu především k politickému sjednocení československé dělnické třídy. Internacionální jednota československého dělnického hnutí byla dále upevněna obnovením organizační jednoty Komunistické strany Československa a Komunistické strany Slovenska. Politické sjednocení proletářského hnutí velmi posílilo a upevnilo vedoucí úlohu dělnické třídy a jejího předvoje v naší společnosti a státě a tím i politickou jednotu všeho pracujícího lidu obou našich národů.

Ústava 9. května vedoucí úlohu komunistické strany ve společnosti a státě přímo nevyjadřovala. Avšak vedoucí úloha strany, jež se rodila a vždy znovu utvrzovala z nejvlastnějších zkušeností dělnické třídy a ostatních pracujících, vyplývala přímo z obsahu ústavy a byla jedním z nezbytných předpokladů pro dosažení socialistických cílů ústavou vytyčených. Československé zkušenosti z budování socialismu tak znovu prokázaly historickou nutnost stále upevňovat v epoše přechodu od kapitalismu ke komunismu vedoucí úlohu komunistické strany. Na vedoucí úloze komunistické strany tedy byla a je vybudována celá právní i faktická ústava našeho socialistického státu. Je tomu tak zejména proto, že Komunistická strana Československa uvnitř pracujícího lidu vždy představuje onu společenskou sílu, která svou politikou Národní fronty může sjednocovat všechen pracující lid kolem programu budování socialismu a komunismu vypracovaného na vědeckém podkladě marxismu-leninismu, a která jediná je s to pozvedat uvědomění mas a vést tak pracující lid ve shodě s jeho zájmy k uskutečňování tohoto programu.

Pro politické zřízení lidově demokratického Československa zůstala i dále charakteristickou existence čtyř nekomunistických politických stran, které se nyní staly pevnou součástí Národní fronty. V Únoru se vedení v těchto stranách z vůle jejich stoupenců z řad pracujících ujali ti jejich představitelé, kteří již před Únorem byli zastánci jednoty lidu v Národní frontě i mluvčími takové politiky, jež směřovala k socialistickým přeměnám. Tyto strany se nyní ztotožnily se socialistickým směrem ve vnitřní i zahraniční politice státu a vedoucí úlohu Komunistické strany Československa v naší společnosti plně uznaly. Tyto základní sjednocující prvky byly rozhodující; řada ideologických momentů, kterými se nekomunistické politické strany od komunistické strany odlišovaly, ustupovala do pozadí.

Významné místo dobrovolných společenských organizací pracujícího lidu při uskutečňování lidové moci a úkolů socialistického státu dostalo nyní

své ústavní vyjádření. Ústava 9. května postavení těchto organizací ve společnosti a státě vyzdvihla, když zdůraznila, že jim náleží podílet se na obstarávání veřejných záležitostí a na uplatňování a uskutečňování demokratických práv lidu. Mezi dobrovolnými společenskými organizacemi ústava zvláště uváděla úlohu Revolučního odborového hnutí jako nejpočetnější organizace dělníků a zaměstnanců a zaručovala odborům širokou účast na kontrole hospodářství. Masový charakter dobrovolných organizací jako jednotných organizací pracujících se v celém období stále posiloval. Významné bylo, že se nyní vytvořila nová dobrovolná společensko-hospodářská organizace pracujícího rolnictva, jednotná zemědělská družstva, která vyjadřovala přechod vesnice k socialismu a nahradila jednotné svazy českých a slovenských zemědělců. Prostřednictvím rozmanitých společenských organizací se na mnoha úsecích politického, hospodářského a kulturního života uplatňovaly zájmy a tvůrčí iniciativa pracujícího lidu, což bylo jednou z důležitých cest rozvoje socialistické demokracie a vytváření prvků společenské samosprávy.

Ústavními předpisy utvrzené politické zřízení lidově demokratického Československa tak vyrostlo ze systému diktatury proletariátu, který se konkrétně utvářel v boji dělnické třídy za nastolení lidové moci a v průběhu budování socialismu. Politickým základem celého tohoto systému byla i dále Národní fronta jako politická forma širokého třídního svazku pracujících měst a venkova, v jehož čele stála dělnická třída a její komunistická strana. Buržoazie byla z Národní fronty nyní zcela vyloučena a podléhala ve shodě s ústavou procesu ekonomického omezování a zatlačování směřujícího k její likvidaci jako třídy. Ústava, aby čelila jakémukoliv pokusu o obnovení buržoazních pořádků, proto také zakázala a prohlásila za trestnou jakoukoliv činnost ohrožující základy státu a lidově demokratického zřízení (viz § 37 ústavy). Lidově demokratický stát tak plnil vedle svých stále vzrůstajících hospodářsko-organizačních a kulturněvýchovných funkcí důsledně i funkce potlačovatelské. S klidným vývojem socialistické revoluce souviselo, že při uplatňování potlačovatelských funkcí nebylo v lidově demokratickém Československu nutno omezovat občanská, zejména politická práva příslušníků buržoazie jako celku. Početnost a vysoká uvědomělost dělnické třídy, důsledná politika širokého třídního svazku vyjádřená politikou Národní fronty vedly k stále větší izolovanosti buržoazie, která byla od moci odstraněna a ekonomicky stále slábla. Relativně ostrý odpor buržoazie, opírající se zvláště o pomoc zvenčí, který se projevil obzvláště v prvních letech přechodu vesnice k socialismu, byl lidově demokratickým státem důsledně potlačen, aniž bylo třeba sahat k výjimečným opatřením, jejichž uplatnění ústava nevylučovala (viz § 38). Odpor buržoazie v procesu jejího omezování a zatlačování,

zejména i odpor venkovských boháčů, stále více slábl. V tomto procesu bylo zvlášť důležité omezovat a překonávat ideologický vliv buržoazie, který ještě stále v širokých vrstvách pracujících vykonávala. Vyžadovalo to stále lépe uplatňovat socialistický demokratismus ve vztahu ke všem pracujícím vrstvám, zejména i k rolnictvu, a všestranně posilovat vedoucí úlohu strany, její těsné spojení s pracujícími. Některé chyby, ke kterým pod vlivem kultu osobnosti v tomto směru v praxi státních orgánů a stranických organizací došlo, zejména že nebylo dbáno požadavku dobrovolnosti při vstupu středních rolníků do jednotných zemědělských družstev, strana a lidově demokratický stát korigovaly.[33] Strana současně bojovala proti všem pokusům zabrzdit postup vesnice k socialismu.

V souladu s dosaženým stupněm socialistických přeměn vyzvedla celostátní konference KSČ v červnu 1956 otázky dalšího rozvoje socialistické demokracie. Na konferenci byly otázky socialistické demokracie posuzovány v souvislosti s aktuálními otázkami třídního boje a s kritikou Stalinovy nesprávné teoretické teze o nevyhnutelném zostřování třídního boje v průběhu socialistického budování. Bylo tehdy zdůrazněno, že třídní boj za socialistické výstavby neprobíhá přímočaře a nelze proto mocenské zásahy lidově demokratického státu proti zbytkům vykořisťovatelských tříd přeceňovat. I když jde o důležitou stránku, není to věc hlavní. Za rozhodující v upevňování lidově demokratického zřízení považovala konference stálé posilování třídního svazku a upevňování vedoucí úlohy komunistické strany. Proto také celostátní konference a v roce 1958 XI. sjezd strany, hluboce ovlivněny obrodnými myšlenkami XX. sjezdu KSSS, kladly mimořádný důraz, aby v průběhu dovršování socialistické výstavby spolu s rozvojem socialistické ekonomiky se stále prohlubovala také socialistická demokracie. Stranická usnesení proto požadovala vytvářet maximálně příznivé podmínky pro rozvoj iniciativy a aktivity pracujících a pro jejich účast na správě státu a řízení hospodářství. Tato opatření postupně uskutečňovaná směřovala ve shodě se zásadou demokratického centralismu ke zvýšení účasti pracujících na rozhodování všech otázek hospodářského a veřejného života, k rozšiřování pravomoci a odpovědnosti všech nižších článků řízení, zejména národních výborů při současném upevňování a zkvalitňování ústředního řízení. Směřovala též k posílení postavení dobrovolných společenských organizací, na něž postupně přecházely některé státní úkoly.

Komunistická strana v tomto období posuzovala a řešila všechny základní politické a hospodářské problémy společně se vším lidem a podrobila otevřené kritice chyby a nedostatky, jež se během socialistické výstavby

[33] Viz zasedání ÚV KSČ a Prohlášení vlády v Národním shromáždění v září 1953.

objevily. Tento postup komunistické strany posílil její autoritu v masách, její spojení s lidem, a její vedoucí úloha ve společnosti a státě stále rostla.

Při realizaci usnesení komunistické strany došlo ve všech institucích politického zřízení, zvláště v zastupitelských sborech a dobrovolných společenských organizacích, k mnohostrannému prohloubení socialistického demokratismu a proletářský stát se v souladu s uskutečňovanými třídními přeměnami stále více vyvíjel jako lidová organizace v nejvlastnějším smyslu. Provedená opatření byla pak v roce 1960 ve svém souhrnu vtělena do nové ústavy, která též v souladu se zkušenostmi pracujícího lidu a s jeho souhlasem vedoucí úlohu strany výslovně vyjadřuje.

Hospodářské zřízení

Pro hospodářské zřízení republiky vyjádřené v Ústavě 9. května byla charakteristická existence tří sektorů národního hospodářství a tomu odpovídajících forem vlastnictví. Za základ hospodářského zřízení prohlásila ústava socialistický sektor, který vznikl především znárodněním. V době uzákonění ústavy podílel se socialistický sektor na tvorbě národního důchodu již 68,1 % (v průmyslu 95 %), malovýrobní sektor 13,3 % a kapitalistický sektor 19,6 %.[34] Likvidaci velkokapitálu, která byla uskutečněna na základě dvojího znárodnění, vyjádřila ústava zákazem soukromých monopolních organizací.

Ve shodě s existujícími hospodářskými sektory ústava podrobně upravovala vlastnictví k výrobním prostředkům. Socialistické vlastnictví utvrdila ústava ve dvou hlavních formách: socialistické státní vlastnictví (národní majetek) a družstevní vlastnictví. Ustanovení o soukromém vlastnictví se vztahovala jednak na vlastnictví malovýrobců nevykořisťujících cizí pracovní síly, jednak na kapitalistické vlastnictví, jehož rozsah byl ovšem již značně omezen. Ve shodě s prováděným znárodněním a pozemkovou reformou stanovila ústava nejvyšší přípustnou hranici soukromého vlastnictví, a to na podniky do 50 zaměstnanců a u půdy do 50 ha, při pracovním principu vlastnictví k půdě.

Společně se socialistickým vlastnictvím výrobních prostředků ústava též zaručila osobní vlastnictví občanů k předmětům domácí a osobní potřeby a prohlásila je za nedotknutelné.

Danou hospodářskou strukturu a z ní vyrůstající vlastnické formy pojala ústava jako východisko pro plánovité budování jednotné socialistické ekonomiky cestou postupného nahrazování zbývajících kapitalistických i malovýrobních ekonomických vztahů socialistickými. Proto také ústava sta-

[34] Co do počtu zaměstnanců zahrnoval socialistický sektor 40 % pracujících. Přibližně stejný počet lidí pracoval v malovýrobním sektoru; především to byli malí a střední rolníci, drobní živnostníci atd.

novila, že lidově demokratický stát řídí veškerou hospodářskou činnost jednotným hospodářským plánem tak, aby všechno národní hospodářství republiky sloužilo lidu, aby vzrůstal obecný blahobyt, aby bylo úplně odstraněno vykořisťování člověka člověkem, aby byl vybudován socialismus.

Uskutečňováním generální linie budování socialismu, kterou Komunistická strana Československa vypracovala a která se projevila především ve státních plánech rozvoje národního hospodářství republiky,[35] byla vybudována mohutná materiálně výrobní základna socialismu při současném nezbytném ekonomickém omezování a zatlačování zbývajícího kapitalistického sektoru. Mimořádně důležité bylo uskutečnit socialistické přeměny též v malovýrobním sektoru, zejména v zemědělství. Jak bylo zdůrazněno na IX. sjezdu strany, bez přechodu vesnice k socialismu nebylo by možné vybudovat v Československu socialismus. Strana zde tvůrčím způsobem aplikovala na československé podmínky Leninův družstevní plán. Ve shodě s pokrokovými družstevními tradicemi i s dávnými snahami rolnictva zlepšit své materiální postavení družstevní svépomocí došlo ponenáhlu k zakládání různých forem zemědělských družstev i k vydání prvního zákona o jednotných zemědělských družstvech (zákon č. 69/1949 Sb.). Ústavním východiskem zde byly předpisy o lidovém družstevnictví a o zemědělské politice lidově demokratického státu.[36] Dobrovolný přechod malých a středních rolníků k socialistické družstevní velkovýrobě, který byl jedním z nejobtížnějších úkolů socialistické revoluce, dovršil se v letech 1959 až 1960, kdy již kolem 86 % zemědělské půdy bylo obhospodařováno v socialistickém, především v družstevním sektoru. Združstevňování se uskutečňovalo při zachování soukromého vlastnictví k půdě a k pozemkům, které rolníci sdružili k společnému hospodaření, a tak vzniklo nové právo družstevního užívání pozemků.

V procesu naznačených hlubokých ekonomických přeměn socialistické výrobní vztahy jak ve městě, tak na venkově zcela převládly. Kapitalistický sektor byl v podstatě zcela likvidován a převážná část malovýrobců přecházela k socialistickému způsobu velkovýroby. Předpisy ústavy o hospodářském zřízení, zvláště o rozsahu soukromého vlastnictví, staly se tak postupně nepraktickými a obsoletními. Bylo dosaženo úplného vítězství socialismu i v oblasti ekonomické a vybudován socialistický společenský řád, který Ústava 9. května vytkla za svůj cíl. Socialistická hospodářská soustava, která se tak stala výlučným ekonomickým základem lidově demokratického Československa, vyžadovala nyní nové ústavní vyjádření.

[35] Viz zejména zákon č. 241/1948 Sb. o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje Československé republiky (zákon o pětiletém plánu) a zákon č. 63/1958 Sb. o druhém pětiletém plánu rozvoje národního hospodářství Republiky československé.

[36] Viz §§ 157 a 160 Ústavy 9. května.

C. K národnostní otázce

Vztahy Čechů a Slováků

Ústava 9. května utvrdila v Prohlášení a základních článcích demokratické uspořádání vzájemných vztahů Čechů a Slováků v duchu požadavku uznání svébytnosti slovenského národa, rovnoprávnosti obou národů a pevné jednoty jejich společného státu. Ústava přitom vycházela jak z dosavadního vývoje, tak z potřeb socialistické výstavby, které naléhavě vyžadovaly co nejtěsnější semknutost pracujícího lidu obou národů a velkorysou podporu českého pracujícího lidu Slovensku. Ústava proto při úpravě postavení slovenských národních orgánů a jejich vztahů k vládě (viz zejména kapitola pátá) uložila vládě jako společnému orgánu obou národů ústavní odpovědnost za realizaci zásad, o které se spolužití obou národů opíralo. Vládě zejména příslušelo v součinnosti se slovenskými národními orgány pečovat o vytváření stejně příznivých podmínek pro hospodářský, kulturní a sociální život obou národů. Urychlený hospodářský rozvoj Slovenska, jak to požadoval IX. sjezd komunistické strany, stal se nejdůležitějším úkolem pro dosažení tohoto cíle, zvláště pro dosažení faktické, tj. materiální a kulturní rovnoprávnosti obou národů. K tomuto cíli směřovala industrializace Slovenska vyjadřovaná zejména státními plány rozvoje národního hospodářství. Politika industrializace prováděná ve shodě s linií komunistické strany a v duchu ústavy vedla k rozvoji Slovenska na socialistickém základě a Slovensko se stále více přeměňovalo na vyspělou průmyslově zemědělskou zemi. Index průmyslové výroby na Slovensku stoupl na konci roku 1955 proti roku 1937 více než pětkrát. Poměr průmyslové a zemědělské výroby na Slovensku byl v roce 1955 69:31, zatímco v roce 1937 byl tento poměr zcela opačný (36:64). Současně vzrostl i socialistický sektor v zemědělství, který v roce 1956 zahrnoval již kolem 49,3 % půdy. Ekonomické a jimi podmíněné třídní přeměny byly doprovázeny velkým rozmachem kulturního života slovenského lidu. Uvedené faktory příznivě ovlivnily růst socialistického uvědomění pracujícího lidu Slovenska a ústup vlivu buržoazního nacionalismu. Velmi k tomu též přispělo organizační sjednocení Komunistické strany Československa a Komunistické strany Slovenska a boj komunistické strany proti buržoaznímu nacionalismu i ve vlastních řadách.

Dosavadní ústavní uspořádání vztahů mezi vládou a slovenskými národními orgány nově vzniklým podmínkám již nevyhovovalo. Proto podle usnesení celostátní konference strany v roce 1956 a ve shodě s požadavkem dalšího prohloubení socialistického demokratismu schválilo Národní shromáždění ústavní zákon č. 33/1956 Sb. o slovenských národních orgánech. Tento ústavní zákon rozšířením pravomoci slovenských národních orgánů

nejen plně zachovával stěžejní zásady v uspořádání vzájemných vztahů obou národů, ale směřoval ještě k dalšímu rozvoji iniciativy pracujícího lidu Slovenska, k uvolnění nových zdrojů a rezerv hospodářství Slovenska.

Státní občanství osob maďarské a německé národnosti

V letech 1948—1958 byly též postupně vyřešeny otázky státního občanství obyvatel maďarské a německé národnosti, kteří podle ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. československého státního občanství pozbyli.

Osoby maďarské národnosti, na které se nevztahovala výměna obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem, nabyly brzy po Únoru na základě zákona č. 245/1948 Sb. opět československé státní občanství (pokud z technických důvodů k tomu nedošlo až zákonem č. 72/1958 Sb.). Toto opatření bylo usnadněno vítězstvím lidově demokratického řádu v Československu i v Maďarsku, který zlomil odpor iredentistické maďarské reakce. Občané maďarské národnosti se nyní rovnoprávně podíleli na politické moci a budování socialismu. Jejich postavení národnostní skupiny bylo též výslovně chráněno ústavním zákonem o slovenských národních orgánech, který Slovenské národní radě ukládal zabezpečit v duchu rovnoprávnosti příznivé podmínky pro hospodářský a kulturní život této národnostní skupiny.

Osobám německé národnosti, které po ukončení odsunu zůstaly na území republiky, bylo československé státní občanství vráceno zákonem č. 34/1953 Sb. Těmto občanům, kteří se v převážné většině zapojili do budovatelské práce, byla tak zajištěna všechna občanská práva v plném rozsahu a zcela rovnoprávné postavení ve všech oblastech státního a společenského života.

Národnostní politika lidově demokratického státu řízená komunistickou stranou v duchu proletářského internacionalismu a národní rovnoprávnosti vedla tak postupně k vyřešení složitých národnostních otázek, k dalšímu sblížení Čechů a Slováků a všech národnostních skupin obývajících naši republiku.

D. K mezinárodnímu postavení státu

Ústava 9. května vycházela z principu suverenity lidově demokratického státu a územní svrchovanosti republiky. Reálnou náplň tohoto významného principu probojoval pracující lid únorovým vítězstvím, kterým byly též zmařeny snahy reakce znovu zavést republiku do závislosti na imperialistických mocnostech. Ústava v Prohlášení současně též vyzvedla spojenectví republiky se Sovětským svazem a zdůraznila, že především toto spojenectví umožnilo znovu vydobýt národní svobodu a státní samostatnost. V tomto

spojenectví i v družbě se slovanskými státy, ve kterých se tehdy především upevňovalo lidově demokratické zřízení, viděla ústava vnější záruku pro pokojné budování republiky na socialistickém základě. Prohlášení rovněž zdůrazňovalo mírovou zahraniční politiku lidově demokratického státu vůči všem národům.

Postavení svrchované lidově demokratické republiky, která důsledně rozvíjela svoje spojenectví a spolupráci se Sovětským svazem i se všemi ostatními postupně vznikajícími lidově demokratickými státy, se mimořádně upevnilo. V průběhu rozvíjení této internacionální spolupráce socialistických zemí vznikla a vyvíjela se socialistická světová soustava, která ve stále rozhodující míře ovlivňuje mezinárodní dění v zájmu míru, demokracie a socialismu.[37]

E. Práva a povinnosti občanů

Ústava zakotvila rozsáhlá základní práva a svobody občanů a jim odpovídající základní povinnosti. Význam občanských práv byl zdůrazněn i umístěním příslušné kapitoly v čele podrobných ustanovení ústavy, v těsné souvislosti se základními články. Tím ústava též vyjádřila, že celý systém práv i svobod občanů je nerozlučně spjat s ekonomickými i politickými základy lidově demokratického zřízení, jak byly vyzvednuty ve zmíněných základních článcích ústavy.

Vzhledem k příznivým vnitřním a mezinárodním podmínkám bylo v lidově demokratickém Československu možné vymezit a zakotvit politická, osobní a sociálně ekonomická práva tak, že se vztahovala bez rozdílu na

[37] Z hlediska mezinárodně právního charakterizují tyto vztahy zejména Smlouva o přátelství a vzájemné pomoci mezi Československou republikou a Republikou polskou č. 154/1947 Sb., Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi Československou republikou a Lidovou republikou Bulharskou, sjednaná v Praze dne 23. dubna 1948 (č. 178/1949 Sb), Smlouva mezi Republikou československou a Republikou maďarskou o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci, podepsaná v Budapešti dne 16. dubna 1949 (č. 212/1949 Sb.), Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi Albánskou lidovou republikou, Bulharskou lidovou republikou, Maďarskou lidovou republikou, Německou demokratickou republikou, Polskou lidovou republikou, Rumunskou lidovou republikou, Svazem sovětských socialistických republik a Československou republikou, podepsaná ve Varšavě dne 14. května 1955 (tzv. Varšavská smlouva, vyhlášená vl. vyhláškou č. 45/1955 Sb.), dále Smlouva o přátelství a spolupráci mezi Československou republikou a Čínskou lidovou republikou, podepsaná v Pekingu dne 27. března 1957 (č. 27/1958 Sb.), Smlouva o přátelství a vzájemné spolupráci mezi Československou republikou a Mongolskou lidovou republikou, podepsaná v Ulán Bátaru dne 8. dubna 1957 (č. 28/1958 Sb.), Statut Rady vzájemné hospodářské pomoci a Úmluva o právní způsobilosti, výsadách a imunitách Rady vzájemné hospodářské pomoci, podepsaný v Sofii dne 14. prosince 1959 (č. 115/1960 Sb.), jakož i řada dalších smluv, např. systém smluv o právní pomoci nebo systém smluv o spolupráci na poli sociální politiky, nehledě k mnoha hospodářským smlouvám.

všechny občany. Případnému zneužití práv a svobod proti zájmům lidu čelila zejména ustanovení § 37 ústavy (tzv. antifašistická závora), která vyjadřovala zákaz šířit jakýmkoliv způsobem a v jakékoliv podobě reakční ideologie, nacismus, fašismus, nacionální šovinismus apod.

Zmíněné příznivé podmínky též od počátku umožnily stanovit velmi rozsáhlá — svým charakterem již socialistická — sociálně ekonomická práva a povinnosti. Šlo zejména o právo na práci a o povinnost pracovat ve prospěch celku, o právo na spravedlivou odměnu za vykonanou práci, právo na ochranu zdraví, na odpočinek, na vzdělání atd. Jak v této souvislosti zdůrazňovala důvodová zpráva k Ústavě 9. května, teprve vymezením těchto sociálních práv nabývala ustanovení o občanské rovnosti a demokratických svobodách občanů reálný smysl a svůj reálný podklad měla v hospodářské soustavě lidově demokratického státu vyvíjejícího se plánovitě k socialismu.

Hluboké socialistické přeměny, které odstraněním vykořisťování člověka člověkem nakonec překonaly základní faktické nerovnosti ve společenském postavení občanů zděděné z buržoazní minulosti, přeměny doprovázené rozvíjením socialistické demokracie umožnily faktický rozsah základních práv a svobod postupně rozšiřovat a prohlubovat. (Např. stále se rozšiřoval okruh občanů, kterým stát poskytoval ochranu a péči o zdraví bezplatně.) Naznačené změny v obsahu základních práv a povinností občanů dosažené v úsilí a zápase pracujícího lidu za vítězství socialismu v naší vlasti, našly pak své nové vyjádření v platné ústavě, ve které se zdůrazňuje, že práva, svobody a povinnosti občanů slouží svobodnému všestrannému rozvoji uplatnění osobnosti občanů a zároveň upevnění a rozvoji socialistické společnosti a s jejím rozvojem se dále prohlubují a upevňují (viz čl. 19 odst. 1 platné ústavy).

F. Nejvyšší orgány státu

Soustavu nejvyšších orgánů státu, tj. Národního shromáždění, presidenta republiky a vlády zachovala ústava ve shodě s vládními programy v dosavadní parlamentní podobě a svěřila jim vrcholné řízení státu. Podle ústavy příslušelo Národnímu shromáždění zejména celostátní zákonodárství a vrcholná kontrolní pravomoc nad činností ostatních státních orgánů. Presidentu republiky, který stál v čele státu, bylo svěřeno reprezentovat státní svrchovanost navenek i uvnitř státu. Vládě, která odpovídala za každodenní uskutečňování úkolů lidově demokratického státu, příslušelo vrcholné řízení rozvětveného státního a hospodářského aparátu.

Nejvyšší orgány státu jako rozhodující páky státní moci se nyní soustředily ve spolehlivých rukou. V nově zvoleném Národním shromáždění (kvě-

ten 1948) již nebyli reprezentanti buržoazie, za dr. Beneše, který rezignoval, byl do funkce presidenta republiky zvolen Klement Gottwald (červen 1948) a vláda se ustavila na základě obrozené Národní fronty. Nejvyšší státní orgány jako orgány jednotné lidové moci se tak staly v celém dalším období pevnými sloupy ústavního zřízení lidově demokratického státu a mohly pod vedením komunistické strany ve vzájemné spolupráci řídit stát podle vůle a v zájmu pracujícího lidu.

Některé ústavou zachované prvky dělby moci (ústavní neodpovědnost presidenta republiky, jeho právo rozpouštět Národní shromáždění, pravomoc vracet s připomínkami zákony usnesené Národním shromážděním atd.) postrádaly jakéhokoliv praktického významu, v ústavní praxi nejvyšších orgánů se vůbec nevyskytovaly a staly se tak životem překonaným obsahem ústavy.

Postavení nejvyšších orgánů státu upravovala ústava velmi podrobně.

Národní shromáždění

V Národním shromáždění jako vrcholném zastupitelském sboru pracujícího lidu se v duchu ústavy soustředil výkon státní moci na nejvyšším stupni. To se projevilo i v tom, že byla nadále zachována jednokomorová soustava parlamentu a že byly též definitivně odstraněny ústavní i volební soud, které v buržoazní minulosti stály fakticky nad parlamentem.

Vedle zákonodárné pravomoci a rozhodování o plánu a rozpočtu příslušelo Národnímu shromáždění volit presidenta republiky, účastnit se na ustavování nové vlády, schvalovat nejdůležitější mezinárodní smlouvy atd. Vláda a její jednotliví členové byli sněmovně kolektivně i individuálně odpovědni. V této souvislosti ústava se zřetelem k únorovým událostem zakotvila řadu závor proti možnosti jmenovat mimoparlamentní vládu, neboť únorový pokus reakce o kontrarevoluční státní převrat byl znovu spjat se záměrem provést jej případně i pomocí mimoparlamentní tzv. úřednické vlády.

V době mezi zasedáními, po uplynutí volebního období atd. příslušel výkon pravomoci Národního shromáždění jeho dvacetičtyřčlennému předsednictvu, které však nemělo právo měnit ústavu a volit presidenta republiky.

Sněmovna měla v I. volebním období (1948—1954) 300 členů zvolených na 6 let. První volby se konaly na základě volebních předpisů obdobných těm, podle kterých se volilo Ústavodárné národní shromáždění. V těchto prvních volbách se sdružily politické strany Národní fronty v pevný politický blok, který se ucházel o důvěru voličů na jednotných kandidátních listinách podaných ve velkých volebních krajích.[38]

[38] Viz zejména ústavní zákon č. 74/1948 Sb., jímž se na přechodnou dobu do účinnosti nové ústavy upravuje volba a pravomoc Národního shromáždění a činnost Ústavodárného

Ústavním zákonem o volbách do Národního shromáždění a o volbách do Slovenské národní rady byla volební soustava v roce 1954 dále demokratizována. Tyto změny směřovaly zejména k tomu, aby ústavou vyjádřená zásada odpovědnosti zastupitelských sborů a jejich členů lidu mohla být v praxi důsledněji uskutečňována. Vznikl tak systém malých volebních obvodů, který umožnil přiblížit výkon poslaneckého mandátu voličům. Podle těchto změn bylo do Národního shromáždění II. volebního období (1954—1960) zvoleno v listopadu 1954 368 poslanců, kteří se ucházeli o důvěru voličů jako kandidáti Národní fronty, bojového to politického bloku vedeného komunistickou stranou a složeného ze všech politických stran a dobrovolných společenských organizací pracujících. Volební předpisy a nový jednací řád sněmovny (viz zákon č. 61/1954 Sb.) pak podrobně rozváděly ústavní zásadu, že voličům nepřísluší jen právo poslance volit, ale též právo činnosti poslanců kontrolovat a v případě potřeby též právo poslance odvolat.[39]

Národní shromáždění prvního i druhého volebního období svým dílem zvláště zákonodárným přispělo významně k výstavbě socialismu a toto zákonodárné dílo zejména první kodifikací a sjednocením právního řádu mezi českými kraji a Slovenskem ve shodě s generální linií strany a s dosaženými socialistickými přeměnami postupně uvedlo do všech oblastí státního a společenského života socialistický právní řád.

Président republiky

President republiky byl volen Národním shromážděním na období 7 let.[40] Volbou čelných představitelů dělnické třídy a jejího revolučního předvoje do funkce presidenta republiky dostala tato instituce od roku 1948 nový historický a ústavní obsah, ve kterém se zračila vítězná cesta československého pracujícího lidu k socialismu. Ústava 9. května formálně sice zachovala instituce tzv. ústavní neodpovědnosti presidenta republiky, současně však ve formuli presidentského slibu presidentu uložila, aby své povinnosti vykonával v duchu lidově demokratického zřízení podle vůle a v zájmu lidu. Z těchto ustanovení, jakož i z celého obsahu ústavy tedy plynulo, že president republiky je politicky za výkon své funkce pracujícímu lidu zcela

národního shromáždění, zákon č. 75/1948 Sb. o volbách do Národního shromáždění, zákon č. 204/1948 Sb., kterým se mění zákon o volbách do Národního shromáždění, zákon č. 18/1951 Sb. o povolávání náhradníků poslanců, zákon č. 168/1948 Sb. o doplnění Slovenské národní rady podle výsledků voleb do Národního shromáždění, zákon č. 58/1952 Sb. o povolávání náhradníků poslanců Slovenské národní rady, zákon č. 195/1949 Sb. o jednacím řádu Národního shromáždění, zákon č. 246/1948 Sb. o náhradě poslanců Národního shromáždění.

[39] Viz zejména ústavní zákon č. 28/1954 Sb. o volbách do Národního shromáždění a o volbách do Slovenské národní rady a zákon č. 27/1954 Sb. o volbách do Národního shromáždění.

[40] Viz zákon č. 152/1948 Sb. o volbě presidenta republiky.

odpovědný. Záruku přesného dodržování tohoto ústavního požadavku bylo třeba spatřovat v tom, že president republiky jako jeden z členů kolektivního vedení Komunistické strany Československa se řídil při výkonu této vysoké státní funkce směrnicemi a zásadami strany a byl též komunistické straně a pracujícímu lidu plně odpověden za jejich uskutečňování. Toto nové, demokratické pojetí výkonu úřadu presidenta republiky též ukončilo mýtus o nadstranickosti presidenta republiky, který v minulosti buržoazii sloužil v zájmu upevňování společenského řádu k zastírání třídní povahy státní politiky.

Výkon presidentského úřadu se úzce přimykal k výkonu pravomoci vlády a jakýkoli presidentův úkon moci vládní a výkonné vyžadoval ke své platnosti součinnost vlády a spolupodpisu předsedy resp. odpovědného člena vlády. Vláda pak Národnímu shromáždění za činnost ústavně neodpovědného presidenta odpovídala.

Široká pravomoc presidenta republiky byla vymezena zejména v § 74 Ústavy 9. května a vztahovala se na zastupování státu navenek, k Národnímu shromáždění, k vládě, na vrchní velení ozbrojených sil atd.

Politický a ústavní vývoj po roce 1948, který dal výkonu funkce presidenta republiky nový demokratický obsah, vedl pak v nové ústavě k odstranění všech prvků ústavní neodpovědnosti presidenta republiky i jiných institucí jako např. trestní neodpovědnosti presidenta republiky, nepraktických ustanovení o náměstku presidenta republiky atd., kteréžto instituce Ústava 9. května ještě upravovala.

Vláda

Vládě jako vrcholnému orgánu výkonu státní moci svěřila Ústava 9. května širokou působnost, aby mohla na všech úsecích správy státu a hospodářství z ústředního místa organizovat a řídit složité a stále rozsáhlejší úkoly socialistické výstavby. Vedle základních úkolů vlády v oblasti vnitřní a zahraniční politiky státu uložila jí ústava zejména odpovědnost za přípravu a provádění jednotného hospodářského plánu a požadovala, aby se vláda přitom opírala o tvůrčí iniciativu pracujících a jejich organizaci.

Své rozsáhlé úkoly uskutečňovala vláda prostřednictvím ministerstev a ostatních ústředních úřadů, prostřednictvím národních výborů a na Slovensku i prostřednictvím Sboru pověřenců. Činnost těchto orgánů vláda usměrňovala, koordinovala a kontrolovala v plné odpovědnosti vůči Národnímu shromáždění.

Vzrůstající hospodářsko-organizátorské úkoly lidově demokratického státu vyžadovaly, aby se všechny články, zejména i ústředního řízení, pružně přizpůsobovaly novým úkolům. Ústavní zákon o úpravách v organizaci veřejné správy z roku 1950 proto pověřil vládu činit se souhlasem presi-

denta republiky vládními nařízeními s mocí zákona potřebná opatření v tomto směru. Podle tohoto ústavního předpisu byla postupně zřizována řada nových hospodářských ministerstev pověřených celostátním komplexním řízením určitých odvětví výroby a byly posíleny orgány ústředního plánování a státní kontroly podřízené vládě (Státní úřad plánovací a nově vzniklé ministerstvo státní kontroly). V roce 1953 bylo též zřízeno předsednictvo vlády jako řídící, koordinující a kontrolní orgán vlády.

V zájmu jednotného plnění státních úkolů, které stále šířeji uskutečňovaly národní výbory, bylo třeba dosavadní všeobecné řízení národních výborů ministerstvem vnitra i odvětvové řízení národních výborů ministerstvy sjednotit. Stalo se tak na základě ústavních předpisů z roku 1953 a 1954, kterými byla vláda[41] pověřena bezprostředním kolektivním řízením národních výborů. Byly tak vytvořeny předpoklady pro plánovitější a koordinovanější řízení národních výborů a pro upevňování socialistické zákonnosti v jejich činnosti.

Usnesení celostátní konference strany v roce 1956 hluboce zasáhla do celého systému dosavadní organizace řízení hospodářství a státního aparátu. Usnesení požadovala nahrazovat v souladu s dosaženými socialistickými přeměnami dosavadní systém silně centralizovaného řízení, který byl v minulosti zcela odůvodněný, dokonalejšími způsoby řízení proniknutými hlouběji zásadou demokratického centralismu. Na základě usnesení celostátní konference a XI. sjezdu strany byla postupně uskutečňována komplexní decentralizace pravomocí a odpovědnosti na nižší články řízení, zejména na podniky a národní výbory a široce posilován vliv a účast pracujících a jejich organizací na řízení a správě.

Decentralizace řízení a rozhodování na nižší články současně vyžadovala zdokonalování celospolečenského řízení a plánování vykonávaného ústředními orgány, zejména vládou. Proto byly vláda i předsednictvo vlády oproštěny od řešení řady detailních otázek a vládní práce soustředěny na zásadní otázky vnitřní a zahraniční politiky státu, zejména na základní otázky plánovitého perspektivního a vědeckého řízení národního hospodářství. Za tím účelem byla též zřízena Státní plánovací komise jako ústřední orgán vlády pro plánování rozvoje národního hospodářství. Zmíněná opatření vedla ke snížení počtu ministerstev a ostatních ústředních orgánů i ke změně jejich vnitřní organizace, aby se ústřední řízení ve všech jeho článcích stalo účinnějším, kvalitnějším a hospodárnějším.

Decentralizační opatření se týkala i vztahu vlády k slovenským národním orgánům. Jedině tyto vztahy, na rozdíl od všech ostatních opatření vyžadovaly i novou ústavní úpravu, o níž bude hovořeno níže.

[41] Viz ústavní zákon č. 81/1953 Sb. o řízení národních výborů vládou a ústavní zákon č. 12/1954 Sb. o národních výborech.

G. Slovenské národní orgány

Ústava 9. května vymezila působnost slovenských národních orgánů jako článků jednotného státního aparátu tak, aby spravovaly národní a regionální věci Slovenska v souladu s celostátními potřebami a aby se uplatnila ústavní odpovědnost vlády za plánovitou socialistickou výstavbu Slovenska.

Zákonodárná kompetence Slovenské národní rady ve věcech národní a regionální povahy byla ústavou taxativně vymezena a zákony SNR stály pod předběžnou kontrolou vlády. Předsedovi vlády, resp. vládě příslušelo svolávat a odročovat zasedání Slovenské národní rady a případně ji i rozpouštět.

Sbor pověřenců, který jmenovala a odvolávala vláda, jednak působil v rámci zákonodárné kompetence Slovenské národní rady, jednak mu jako výkonnému orgánu vlády na Slovensku příslušela rozsáhlá působnost v hospodářské, kulturní a sociální výstavbě Slovenska. Na úsecích národní obrany, zahraniční politiky a v klíčových odvětvích hospodářství zejména těžkého průmyslu však vláda resp. ministerstva vykonávala svoji působnost na Slovensku přímo.

V roce 1954 bylo na základě příslušných ústavních změn svěřeno řízení národních výborů na Slovensku přímo Sboru pověřenců a obdobně jako u Národního shromáždění došlo k dalšímu prohloubení demokratismu organizace voleb a činnosti Slovenské národní rady i jejích poslanců.[42]

V roce 1956 na základě usnesení celostátní konference komunistické strany a v souladu s dosaženými socialistickými přeměnami na Slovensku, o nichž jsme se již podrobněji zmínili, byla pravomoc a odpovědnost slovenských národních orgánů ústavním zákonem č. 33/1956 Sb. o slovenských národních orgánech značně rozšířena.

Vedle zákonodárné kompetence Slovenské národní rady ve věcech národní a regionální povahy příslušela nyní Slovenské národní radě pravomoc jmenovat a odvolávat Sbor pověřenců, který jí byl nyní za veškerou svou činnost ústavně odpovědný. Dále byla ústavně vymezena plánovací a rozpočtová kompetence slovenských národních orgánů i zmíněná již ústavní odpovědnost Slovenské národní rady pečovat o rovnoprávné postavení občanů maďarské a ukrajinské národnosti.

Dosavadní ústavní působnost vlády vůči Slovenské národní radě byla

[42] Viz ústavní zákon č. 12/1954 Sb. o národních výborech, dále ústavní zákon č.26/1954 Sb. o volbách do Národního shromáždění a o volbách do Slovenské národní rady, zákon Slovenské národní rady č. 7/1954 Zb. SNR o volbách do Slovenské národní rady a zákon Slovenské národní rady č. 8/1954 Zb. SNR o pracovním a jednacím řádu Slovenské národní rady.

zrušena a kontrola nad ústavností zákonů SNR nyní příslušela jen předsednictvu Národního shromáždění.

Práce Sboru pověřenců řídila nyní vláda zásadními směrnicemi, zejména též státním plánem a rozpočtem (obdobně to platilo pro vztahy mezi ministrem a pověřencem). Na úsecích hospodářství, kultury, zdravotnictví atd. spravovaných Sborem pověřenců byl vymezen okruh otázek, kde Sbor pověřenců pod kontrolou vlády rozhodoval s konečnou platností. Opatření Sboru pověřenců i pověřence podléhala nadále ústavní kontrole vlády, která byla oprávněna tato opatření případně i rušit. V těch odvětvích, ve kterých vláda vykonávala přímé řízení na celém území státu, opírala se vláda na Slovensku o spolupráci se Sborem pověřenců.

V procesu rozšíření pravomoci a odpovědnosti národních výborů za současného posílení ústředního řízení se ukázalo, že nová úprava působnosti Sboru pověřenců vede k zdvojování státní činnosti jak vůči ústředním orgánům státu, tak i vůči národním výborům na Slovensku. Bylo proto třeba v souvislosti s novou územní organizací státu, s dalším rozšiřováním pravomoci a odpovědnosti národních výborů a s připravovanou novou ústavou řešit postavení slovenských národních orgánů účelněji. Navržené řešení směřovalo jednak k upevnění autority a pravomoci Slovenské národní rady a národních výborů na Slovensku, jejichž prostřednictvím především pracující lid na slovensku spravuje státní a veřejné záležitosti, jednak i k prohloubení jednoty ústředního řízení národního hospodářství republiky. Bylo proto účelné Sbor pověřenců jako zvláštní článek řízení zrušit a část jeho kompetence, pokud byla nadále odůvodněná, přenést na Slovenskou národní radu jako národní orgán státní moci a správy na Slovensku, což vše dnešní platná ústava vyjadřuje.

H. Národní výbory

Ústava 9. května charakterizovala národní výbory jako nositele a vykonavatele státní moci v obcích, okresech a krajích, jako strážce vymožeností lidu, jeho práv a svobod.

Na základě ústavy bylo zákonem č. 280/1948 Sb. o krajském zřízení zrušeno zemské zřízení a zavedena nová územní organizace státu. Administrativně-politické územní členění státu bylo nyní přizpůsobeno potřebám hospodářského rozvoje státu a požadavku, který strana prosazovala již před Únorem, totiž přiblížit veřejnou správu lidu. Na základě nového územního rozdělení vzniklo 19 krajských národních výborů a 2 ústřední národní výbory (Praha, Bratislava), které jim byly postaveny naroveň, dále 270

okresních národních výborů a 38 městských a obvodních národních výborů, které byly postaveny naroveň okresním národním výborům.[43]

Ve shodě s ústavou a zákonem o krajském zřízení příslušelo národním výborům kromě jiných úkolů podílet se na ochraně a posilování lidově demokratického zřízení, účastnit se na vypracování a provádění jednotného hospodářského plánu a v jeho rámci plánovitě řídit hospodářskou, kulturní a sociální výstavbu na svém území. V souladu s generální linií komunistické strany stanovenou IX. sjezdem podílely se národní výbory vedle svých ostatních úkolů především na úkolech socialistické přestavby vesnice a jejich organizační struktura byla proto do značné míry přizpůsobena těmto úkolům.

Přes mnohé kladné výsledky v práci národních vůborů se ke konci roku 1953 ukázalo, že organizační struktura národních výborů se opozdila za vývojem a jen pomalu se přizpůsobuje novým úkolům, že též nové metody práce se rozvíjejí nedostatečně, což pak mělo za následek nedostatečné spojení národních výborů s masami pracujícího lidu. Ústřední výbor Komunistické strany Československa se proto usnesl doporučit novou zákonnou úpravu postavení národních výborů. Po dvouměsíční celonárodní diskusi schválilo Národní shromáždění v březnu 1954 soubor nových zákonů o národních výborech,[44] který se stal začátkem nové etapy ve vývoji národních výborů k další demokratizaci a decentralizaci celého státního zřízení. Podle nových zákonů spojovaly v sobě národní výbory nerozlučně charakter státně mocenských orgánů s charakterem nejširší organizace všeho pracujícího lidu a staly se tak jedním z hlavních organizátorů bezprostřední účasti občanů na správě státu a na řízení hospodářství. Tento charakteristický rys byl značně posílen prvními a druhými celostátními volbami do národních výborů (na jaře 1954 a roku 1957). Demokratické volební předpisy a mocenské vztahy v našem státě zaručily široký vliv občanů na výběr kandidátů, na celou organizaci voleb, na vytváření mnohých předpokladů pro stálou spolupráci mezi voliči a jejich poslanci a zajistily též stálou kontrolu občanů nad činností národních výborů.

Pro další rozvoj národních výborů měly mimořádný význam celostátní

[43] Vedle zákona č. 280/1948 Sb. o krajském zřízení upravovaly organizaci národních výborů na jednotlivých stupních do roku 1954 zejména vládní nařízení č. 139/1949 Sb. o organizaci lidové správy v okresech, zákon č. 142/1949 Sb. o výkonu lidové správy v sídlech krajů, zákon č. 76/1949 Sb. o organizaci správy v hlavním městě Praze, vládní nařízení č. 14/1950 Sb. o organizaci místních národních výborů. Tyto předpisy byly postupně novelizovány.

[44] Viz zejména ústavní zákon č. 12/1954 Sb. o národních výborech, dále zákon č. 13/1954 Sb. o národních výborech ve znění zákona č. 10/1957 Sb. a zákonného opatření předsednictva Národního shromáždění č. 38/1958 Sb., dále zákon č. 14/1954 Sb. o volbách do národních výborů ve znění zákona č. 11/1957 Sb., vládní nařízení č. 23/1954 Sb. o organizaci výkonných orgánů národních výborů.

konference strany v r. 1956 a XI. sjezd strany. Stranická usnesení, jak jsme již zdůraznili, směřovala zejména k co nejširší decentralizaci pravomoci na národní výbory nižších stupňů, aby tak byly vytvořeny další předpo- již zdůraznili, směřovala zejména k co nejširšímu rozšíření pravomoci nižších stupňů, aby tak byly vytvořeny další předpoklady pro skutečně masovou účast pracujících na řízení a správě. V této souvislosti měla velký význam usnesení komunistické strany o zvýšení účinnosti řízení hospodářství spravovaného národními výbory, čímž se podstatně zvýšila úloha národních výborů v plánování, financování a řízení národního hospodářství na úsecích svěřených do jejich pravomoci.

Nová opatření, která v souladu s dosaženými socialistickými přeměnami směřovala k rozvíjení socialistické ekonomiky i k stálému prohlubování socialistického demokratismu, narážela stále více na překážky spočívající v dosavadní územní organizaci státu. Dosavadní územní členění státu s poměrně malými administrativními územními jednotkami bránilo rozšiřování pravomoci a odpovědnosti národních výborů, zvláště okresních a místních. Přitom rychlý rozvoj výrobních sil územně hospodářských celků vytvářel předpoklady pro další rozšiřování působnosti a odpovědnosti národních výborů a pro zvyšování účasti pracujících na jejich činnosti. Komunistická strana proto na zasedáních ústředního výboru v letech 1959—1960 věnovala těmto otázkám mimořádnou pozornost a usnesla se na řadě opatření týkajících se přestavby územní organizace státu v souladu s ekonomickými oblastmi, které se postupně v průběhu socialistické výstavby vytvářely, dále na opatřeních k prohlubování socialistické demokracie v činnosti a výstavbě národních výborů a na opatřeních směřujících k posílení charakteru národních výborů jako pracujících sborů apod. Tato usnesení,[45] o nichž probíhala široká diskuse ve stranických organizacích, v národních výborech i v dobrovolných společenských organizacích, stala se základem pro zákon č. 36/1960 Sb. o územním členění státu, zákon č. 65/1960 Sb. o národních výborech a pro řadu dalších právních předpisů, zejména též pro novelizaci volebních zákonů.[46] Zásady těchto opatření byly pak včleněny do nové ústavy, která se současně připravovala.

[45] Usnesení ÚV KSČ k diskusnímu vystoupení soudruha Antonína Novotného na zasedání ÚV KSČ dne 23. a 24. září 1959.

Usnesení ÚV KSČ o přestavbě územní organizace státu a dalším prohloubení socialistické demokracie v činnosti a výstavbě národních výborí, ze dne 13. a 14. ledna 1960.

Dopis ÚV KSČ základním organizacím strany a národním výborům přijatý na zasedání ÚV KSČ v lednu 1960.

Usnesení ÚV KSČ o rozšíření pravomoci a odpovědnosti národních výborů a zvýšení jejich úlohy v hospodářské a kulturní výstavbě ze dne 7. a 8. dubna 1960.

[46] Šlo zejména o volební zákony do všech zastupitelských sborů č. 37, 38 a 39/1960 Sb., dále o vl. nař. č. 71/1960 Sb. o rozšíření pravomoci a odpovědnosti národních výborů a o uspořádání a činnosti jejich orgánů.

I. Soudy a prokuratura

Soudy

Ústava 9. května se stala východiskem pro zlidovění soudů, kterému buržoazie před Únorem bránila.

Ústava zachovala i dále obecné demokratické zásady organizace a výkonu soudnictví, jako jsou nezávislost soudu, veřejnost jednání, právo na obhajobu atd. Tradiční demokratické zásady dostaly však zlidověním soudů nový obsah. Zlidovění se projevilo zejména v tom, že v soudních senátech v zásadě rozhodovali spolu se soudci z povolání i soudci z lidu, kteří byli k výkonu své funkce povoláni národními výbory. Ústava dále soudcům uložila vykládat právní předpisy v duchu ústavy i zásad lidově demokratického zřízení, což spolu se zlidověním a posílením soudního aparátu dělnickými kádry zajistilo, že se soudy staly spolehlivým nástrojem lidové moci. Rovněž přizpůsobením soudní soustavy nové územní organizaci a zavedením dvojinstančního postupu se přiblížil výkon soudnictví k pracujícím.[47]

Na ochranu lidově demokratické republiky v boji proti kontrarevoluci byl dočasně zřízen Státní soud.

V organizaci soudů došlo k dalším úpravám ústavním zákonem č. 64/1952 Sb. o soudech a prokuratuře. Byla vytvořena jednotná soudní soustava v čele s jediným Nejvyšším soudem, avšak zásada volitelnosti soudců stanovená tímto ústavním zákonem byla uvedena v život až zákonem o volbách soudců a soudců z lidu v roce 1957. Podle tohoto zákona příslušela volba soudců krajských a lidových soudů krajských resp. okresním národním výborům.[48]

Další zlidovění soudnictví jako jedna z důležitých cest k zdokonalování socialistické demokracie a k prohlubování socialistické zákonnosti řešila pak strana v souvislosti s novou ústavou.

Prokuratura

Ústava 9. května ještě neobsahovala ustanovení o prokuratuře. Orgány prokuratury byly tehdy součástí soudní soustavy a dozor nad zachováváním zákonnosti vykonávaly jen v rámci činnosti soudů. Jisté, velmi omezené funkce dozoru nad zákonností vykonával Správní soud, který ústava zachovala. Výstavba socialismu však vyžadovala, aby zde vznikl celostátní

[47] Viz zákon č. 319/1948 Sb. o zlidovění soudnictví.

[48] Viz dále zejména zákon č. 66/1952 Sb. o organizaci soudů ve znění zákona č. 66/1956 Sb., dále zákon č. 36/1957 Sb. o volbách soudců a soudců z lidu lidových a krajských soudů a o úpravě některých jejich poměrů a zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění č. 21/1955 Sb. o zřízení presidia Nejvyššího soudu.

orgán, který by ve všech oblastech společenských vztahů zabezpečil jednotné prosazování socialistické zákonnosti. Proto ústavní zákon o soudech a prokuratuře ve shodě se sovětskými zkušenostmi vytvořil samostatnou instituci prokuratury v čele s generálním prokurátorem. Generálnímu prokurátorovi a jeho orgánům svěřil ústavní zákon a zákony o prokuratuře[49] dozor na přesné vykonávání a zachovávání zákonů a jiných právních předpisů všemi ministerstvy a jinými ústředními úřady, soudy, národními výbory, orgány, institucemi a úředními osobami, jakož i jednotlivými osobami. Generální prokurátor byl jmenován presidentem republiky a byl odpovědn vládě.

K. Přechod k nové ústavě

Socialistické přeměny uskutečněné v lidově demokratickém Československu v letech 1948—1960 a dovršené úplným vítězstvím socialismu v naší vlasti vyžadovaly, aby strana v závěru tohoto období přikročila k vypracování návrhu nové ústavy, která by vyjadřovala dosažený stupeň a další perspektivy společenského rozvoje.

Pro usnadnění přechodu do nového ústavního stavu schválilo Národní shromáždění II. volebního období v závěru své činnosti ústavní zákon č. 35/1960 Sb. o změně ústavního zákona o volbách do Národního shromáždění a o volbách do Slovenské národní rady a ústavního zákona o národních výborech. Smyslem tohoto ústavního předpisu bylo ve shodě s návrhem nové ústavy jednak stanovit počty poslanců Národního shromáždění a Slovenské národní rady, jednak vymezit ukončení volebního období Národního shromáždění, Slovenské národní rady a národních výborů tak, aby volby do všech zastupitelských sborů mohly být provedeny v týž den. Na základě tohoto předpisu byly též volby vyhlášeny.

Hlavním obsahem volební kampaně, která probíhala v měsících dubnu až červnu 1960, byla všelidová diskuse o návrhu nové ústavy předložené pracujícím dubnovým zasedáním ústředního výboru Komunistické strany Československa. Současně byly v této kampani též projednávány směrnice pro přípravu třetího pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství. Všenárodní diskuse o návrhu nové ústavy jako projev přímé demokracie a bezprostřední účasti pracujících na rozhodování i o nejzávažnějších otázkách státní politiky měla u občanů hlubokou odezvu. Na 47 100 veřejných schůzích a besedách, kterých se zúčastnilo přes 4 040 000 občanů, vystoupilo 732 800 občanů se svými diskusními příspěvky, připomínkami a náměty a v 38 600 rezolucích byl vyjádřen souhlas se zásadami návrhu nové ústa-

[49] Viz zákon č. 65/1952 Sb. o prokuratuře ve znění zákona č. 65/1956 Sb.

vy. Velmi významná byla též diskuse, která v tomto období probíhala na stránkách denního i odborného tisku. Diskusi k návrhu nové ústavy řídila komise ústředního výboru komunistické strany a Národní fronty pro přípravu konečného návrhu ústavy, která též zpracovala připomínky a návrhy občanů.

Po volbách do zastupitelských sborů v červnu 1960 byl návrh ústavy, upravený podle výsledků diskuse, projednán počátkem července 1960 na celostátní konferenci Komunistické strany Československa. Takto zevrubně projednaný návrh ústavy schválilo nově zvolené Národní shromáždění ve svém prvním zasedání dne 11. července 1960. Téhož dne byla Ústava Československé socialistické republiky vyhlášena jako ústavní zákon číslo 100/1960 Sb. Ústava, na přání občanů vyslovená ve všenárodní diskusi, vyjadřuje již v názvu státu historické vítězství socialismu v naší vlasti. Ústava současně otevírá cestu do další etapy vývoje naší státnosti, do etapy rozvoje vyspělé socialistické společnosti, v níž se postupně budou vytvářet podmínky pro budoucí přechod ke komunismu.

Eine Studie über die verfassungsrechtliche Entwicklung der volksdemokratischen Tschechoslowakei

Bedřich Rattinger

(Resümee)

In einer einleitenden Bemerkung charakterisiert der Verfasser die drei Etappen der historischen Entwicklung der volksdemokratischen Tschechoslowakei.

Der zweite Teil der Studie ist der Entwicklung der wichtigsten verfassungs- und staatsrechtlichen Institutionen gewidmet, wie sich diese im Verlauf der nationalen und demokratischen Revolution herausgebildet haben. Der Varfasser untersucht dann diese Institutionen in der Periode des friedlichen Hinüberwachsen der Revolution in eine sozialistische. Am Ende dieses Zeitabschnittes, in den Februarereignissen des Jahres 1948, setzen sich diese neue Institutionen völlig durch, da diese Ereignisse die Hauptfrage der Revolution, nämlich die Frage der Macht, endgültig zugunsten der Arbeiterklasse entschieden.

In der erwähnten historischen Etappe war die tschechoslowakische volksdemokratische Republik ein Staat des Übergangstyps, eine demokratische Volksdiktatur. Das wesentlichste politische Merkmal der neuen Volksmacht war die Nationale Front als politische Form des breitmöglichsten Klassenbündnisses der Werktätigen in Stadt und Land. Der Nationalen Front gehörte in dieser historischen Etappe auch jener Teil der Bourgeoisie an, der an dem nationalen Befreiungskampf gegen den Faschismus teilgenommen hatte.

Im Rahmen der Nationalen Front wurde die Linie der Staatspolitik der tschechoslowakischen Volksdemokratie in entscheidender Weise durch die von der KPTsch geführte Arbeiterklasse bestimmt. Diese Tatsache fand ihren vornehmlichsten Ausdruck in den Regierungsprogrammen der Nationalen Front, deren erstes in Košice im April 1945 verkündet wurde, und dem später das Programm der Regierung Klement Gottwalds vom Juli des Jahres 1946 folgte. Besonders das letzterwähnte Regierungsprogramm kann als ein Programm der friedlichen Entwicklung der sozialistischen Revolution charakterisiert werden und dies im vollen Einklang mit den Ergebnissen des VIII. Parteitages der KPTsch. Beide Regierungsprogramme, um deren Verwirklichung ein heftiger Kampf zwischen der Arbeiterklasse und der Bourgeoisie entflammte, griffen weitreichend in alle Sphären des öffentlichen und staatlichen Lebens ein. Diese Eingriffe bezogen sich sowohl auf die gesamten politischen Machtverhältnisse, wie auch auf die grundlegenden Verhältnisse der Volkswirtschaft, auf die Regelung der komplizierten nationalen Probleme, und auf die Grundfragen der auswärtigen Politik des Staates. In diesem Sinne wurden auch alle wichtigen verfassungs- und staatsrechtlichen Institutionen berührt.

Im Prozess der Verwirklichung beider Regierungsprogramme wurde die Maschinerie der alten Staatsmacht zerstört und gleichzeitig der Mechanismus der neuen Volksmacht aufgebaut. Dieser Prozess verlief einerseits so, dass neue Machtorgane und Institutionen entstanden, andererseits so, dass traditionelle demokratische, insbesondere parlamentarische Institutionen und Formen von der Volksmacht erneuert und voll ausgenützt wurden. Mit all dem hing zusammen, dass die neue Volksmacht revolutionäre verfassungs- und staatsrechtliche Normen schuf, und gleichzeitig sich auf einige demokratischen Bestimmungen der Verfassung aus dem Jahre 1920 stützte. In dieser komplizierten Situation war es entscheidend, dass alle gültigen Verfassungsvorschriften, alle Organe und Institutionen, ihrem klassenpolitischen und ökonomischen Wesen nach zu Instrumenten der neuen Volksmacht wurden.

Im weiteren untersucht die Studie die Neuregelung der nationalen Frage, besonders die neuen, demokratischen staatsrechtlichen Beziehungen des tschechischen und slo-

wakischen Volkes. Nach einem Hinweis auf die Verwirklichung des Selbstbestimmungrechts der ukrainischen Bevölkerung und auf den Transfer der vormals zahlreichen deutschen Minderheit wird auch die vorübergehende staatsrechtliche Stellung der Einwohner ungarischer Nationalität geprüft.

Die Studie erläutert dann die revolutionäre Bedeutung der wirtschaftlichen Umwälzungen, die die neue Volksmacht im Einklang mit beiden Regierungsprogrammen vollzog. Die weitgehende Nationalisierung der Industrie, die bereits im Jahre 1945 verwiklicht wurde, gab der Revolution einen schon wesentlich sozialistischen Charakter. Die Verstaatlichung der Industrie und eine radikale demokratische Bodenreform stärk ten und erweiterten das Klassenbündnis der Arbeiter und Bauern, welches die treibende Kraft bei der Weiterentwicklung der Revolution war. Auf Grund dieses Klassenbündnisses orientierte sich die Mehrheit des Volkes im weiteren Verlauf der Ereignisse auf die politischen Ziele der KP, welche unbestritten an der Spitze der Massen stand. Dies ermöglichte der KPTsch im Interesse des arbeitenden Volkes weitere sozialistische Umgestaltung durchzusetzen.

Der Verfasser beleuchtet dann kurz die politische und verfassungsrechtliche Bedeutung der Aussenpolitik des Staates, deren Grundlage von Beginn an das feste Bündnis mit der UdSSR und die Erhaltung und Festigung des Friedens bildeten. Die vom Aufbauprogramm der Regierung Gottwalds hervorgehobenen Grundsätze der neuen Verfassung wurden durch die Nationale Front und die Verfassungsgebende Nationalversammlung einmütig gebilligt. Dessen ungeachtet setzte die Bourgeoisie der Gesetzwerdung der Verfassung hartnäckigen Widerstand entgegen. Der Kampf um die neue Verfassung hing daher unmittelbar mit der Grundfrage des Ringens um die Befestigung. und den endgültigen Sieg der Volksdemokratie zusammen. Den Höhepunkt dieses Kampfes bildeten die Ereignisse im Februar 1948, deren Ausgangspunkt die von der Bourgeoisie hervorgerufene Regierungskrise und der gleichzeitige Versuch eines gegenrevolutionären und die demokratischen Prinzipien der Verfassung verletztenden Umsturzes war. Bei diesem Versuch blieb die bürgerliche Reaktion politisch gänzlich isoliert, da die überwältigende Mehrheit der Werktätigen unter der Führung der kommunistischen Partei aktiv zur Verteidigung der volksdemokratischen Ordnung hervortrat. Der Sieg der Arbeiterklasse und der übrigen Werktätigen schloss die Bourgeoisie endgültig von jedem Anteil an der Staatsmacht aus und befestigte im Rahmen der volksdemokratischen Republik die Diktatur des Proletariats, was schliesslich auch die Verfassung vom 9. Mai bekräftigte.

Der dritte Teil der vorliegenden Arbeit ist der Entwicklung der volksdemokratischen Tschechoslowakei in den Jahren 1948—1960 gewidmet. Dabei sind zwei Etappen dieser Periode zu unterscheiden. Während der ersten Etappe wurden im Sinne der Generallinie der KPTsch die Grundlagen des Sozialismus aufgebaut. Die sozialistischen Produktionsverhältnisse waren Ende 1955 in der Industrie schon unbedingt vorherrschend, während sie sich in der Landwirtschaft erst zu entfalten begannen. In der zweiten Etappe — 1956 bis 1960 — wurde das sozialistische Wirtschaftssystem zur alleinigen ökonomischen Grundlagen des Staates, die Ausbeuterklassen waren vollständig liquidiert und die weitaus überwiegende Mehrheit der Bauernschaft ging freiwillig zu sozialistischen Wirtschaftsformen über. Der Sozialismus hatte den vollen Sieg errungen und dies nicht nur im politischen, sondern auch im ökonomischen Sinne.

Die Periode des Aufbaus der Grundlagen des Sozialismus verlief durchaus im Rahmen der Verfassung vom 9. Mai, denn alle verfassungsrechtlichen Institutionen und die gesamte Rechtsordnung des Staates einschliesslich der Auslegung der geltenden Gesetze waren auf die friedliche Entwicklung des Sozialismus abgestimmt. Besonders die programmatischen Bestimmungen der Verfassung ermöglichen die Verwirklichung der schwierigsten Aufgabe bei der Beseitigung des Kapitalismus, nämlich die Überführung der gesamten Volkswirtschaft in den sozialistischen Sektor. Der Verfasser beschäftigt sich im weiteren mit dem System der Verfassung vom 9. Mai im Zusammenhang mit den späteren Verfassungsgesetzen, durch die besonders die Stellung der wichtigsten Staatsorgane neu geregelt wurde.

In der folgenden Untersuchung der politischen und wirtschaftlichen Einrichtung

zeigt dann der Verfasser die Entwicklung der charakteristischen Züge des sozialistischen Systems der Volksvertretung. Die Grundlage dieses Systems bilden die Nationalausschüsse als breiteste Organisation der Werktätigen und als arbeitende Körperschaften, in deren Wirken entscheidende und ausführende Befugnisse sich immer enger verknüpfen. Dabei lässt der Verfasser die gesetzmässige Tendenz der ständigen Befestigung der führende Rolle der kommunistischen Partei hervortreten, die die wichtigste Voraussetzung für die juristische und faktische Verwirklichung der Staatsverfassung darstellt.

Die vorliegenden Studie charakterisiert kurz die Stellung der nichtkommunistischen politischen Parteien und hebt die bedeutenden Aufgaben der gesellschaftlichen Organisationen als Instrumente der Volksmacht hervor. Sie zeigt weiter, dass der volksdemokratische Staat bei der Erfüllung der ständig breiteren ökonomisch-organisatorischen und kulturell-erzieherischen Funktion auch weiterhin die Funktion der Unterdrückung der bürgerlichen Reaktion und ihrer Versuche den Aufbau des Sozialismus zu stören, nicht ausser acht liess und dies im vollen Einklang mit der Verfassung. Der Klassenkampf, der notwendigerweise den Aufbau des Sozialismus begleitete, hatte allerdings die ständige Vertiefung des Klassenbündnisses der Werktätigen in Stadt und Land, den Ausbau der sozialistischen Demokratie für die Werktätigen und deren Gewinnung für die unmittelbare und systematische Teilnahme an der Staatsverwaltung und an der Leitung der Wirtschaft zur Voraussetzung.

In weiterem wird auf die Verfassungsbestimmungen über die sozialistische Wirtschaftsordnung, die die ökonomische Grundlage des Staates bildet, hingewiesen und gezeigt, dass beim Aufbau der Grundlagen des Sozialismus die Verfassungsbestimmungen über den Schutz des Privateigentums ihre Bedeutung änderten und gleichzeitig der sozialistische Sektor und die zwei Grundformen des sozialistischen Eigentums gestärkt wurden, wie es dem Sinn der Verfassung entsprach.

Im weiteren werden die hauptsächlichsten verfassungsrechtlichen Institutionen, die eine demokratische Lösung der Nationalitätenfrage sichern, gekennzeichnet, die internationale Stellung des Staates, die Rechte und Pflichten der Staatsbürger charakterisiert und schliesslich widmet der Verfasser seine Aufmerksamkeit dem Ausbau des sozialistischen Staatsapparates.

Die Verfassung vom 9. Mai behielt die traditionelle parlamentarische Struktur der höchsten Staatsorgane bei und ebenso die Institutionen des individuellen Staatsoberhauptes. Bei der Verwirklichung der Verfassung wurden die formellen Elemente der Gewaltenteilung auch im System der höchsten Staatsorgane überwunden. Die vorliegende Arbeit legt auch die weitere Demokratisierung des Wahlsystems dar. Die Entwicklung der slowakischen Nationalorgane hängt — wie der Verfasser erläutert — eng mit den tiefgreifenden sozialökonomischen Veränderungen in der Slowakei zusammen. Diese Veränderungen führten im Jahre 1956 zur Erweiterung der Machtbefugnisse des slowakischen Nationalrates.

Die Studie befasst sich dann mit der weiteren verfassungs- und staatsrechtlichen Entwicklung der Nationalausschüsse, die besonders von Jahre 1954 an neue Elemente der sozialistischen Selbstverwaltung entwickelten und die Möglichkeiten der weiteren Entfaltung in der Richtung zur kommunistischen Selbstverwaltung nicht ausschloss. Weiter wird die Demokratisierung des Gerichtswesens und die Entstehung und Entwicklung der Prokuratur dargestellt.

Die Arbeit endet mit einer kurzen Analyse der staatsrechtlichen Veränderungen, welche den Übergang zu der neuen, sozialistischen Verfassung vom Juli 1960 vorbereiteten. Die Verfassung vom Jahre 1960 bildet nun den gesetzlichen Rahmen für die Verwirklichung der neuen Entwicklungsperiode, die den Aufbau der entwickelten sozialistischen Gesellschaft und die Schaffung der Vorbedingungen für den Übergang zum Kommunismus beinhaltet.

Seznam literatury

(pokud na ni nebylo odkázáno již v textu)

Protokoly VIII., IX., X. a XI. sjezdu a celostátních konferencí Komunistické strany Československa v letech 1956 a 1960.

Od X. do XI. sjezdu, Usnesení a dokumenty ÚV KSČ, SNPL, Praha 1958.

Usnesení a dokumenty ÚV KSČ, od XI. sjezdu do celostátní konference KSČ v r. 1960, SNPL, Praha 1960.

Protokoly XX. a XXI. sjezdu KSSS, Nová mysl.

Klement Gottwald, *Spisy*, sv. 11—15, SNPL, Praha 1955—1961.

Klement Gottwald, *Sborník* 1952—1953.

Antonín Novotný, *Projev k 15. výročí Československé republiky.*

Dějiny Komunistické strany Československa, kap. VII—XI, SNPL, Praha 1961.

Únor 1948, sborník dokumentů, SNPL, Praha 1958.

Deset let lidově demokratického Československa (teze), Nová mysl č. 5/1955.

Karel Bertelmann, *Vznik národních výborů*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, ročník 66/1956, sešit 3.

Ivan Bystřina, *Lidová demokracie*, NČSAV, Praha 1957.

Čestmír Císař, *Léty jsme rostli, 15 budovatelských let pod vedením KSČ*, SNPL, Praha 1960.

Zdeněk Fierlinger, *Ve službách ČSR*, sv. II., Svoboda, Praha 1948.

Jiří Grospič, Bedřich Rattinger, *K nové ústavní úpravě slovenských národních orgánů*, Nová Mysl č. 4/1957.

J. Houška, K. Kára, *Otázky lidové demokracie*, SNPL, Praha 1955.

Václav Kopecký, *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, SNPL, Praha 1960.

Bohuslav Laštovička, *V Londýně za války*, kap. Moskevské porady, str. 496 a n., SNPL, Praha 1960.

Stanislav Matoušek, *Slovenské národné orgány do Ústavy 9. mája*, SAV-sekcia spoločenských vied, Bratislava 1960.

Stanislav Matoušek, *K otázke boja o zakotvenie slovenských národných orgánov v Ústave 9. mája a postavenie Slovenska v rámci ČSR*, Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR, ČSAV, sekce ekonomie, práva a filosofie, NČSAV, Praha 1958.

Jan Mourai, *Slovenské národní orgány*, SNPL, Praha 1958.

Pavel Peška, *O aktuální praktické funkci československé ústavy*,
Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR,
ČSAV, sekce ekonomie, práva a filosofie, NČSAV, Praha 1958.

Vladimír Procházka, *Ústava jako problém první etapy vývoje československé lidové demokracie*
Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR,
ČSAV, sekce ekonomie, práva a filosofie, NČSAV, Praha 1958.

Vladimír Procházka, *Sociální, politické a ideové předpoklady Ústavy 9. května*,
Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR,
ČSAV, sekce ekonomie, práva a filosofie, NČSAV, Praha 1958.

Vladimír Procházka, *Boj o novou ústavu*, Tvorba č. 9 a 10/1948.

Vladimír Procházka, *Ke vzniku Ústavy 9. května*, Právník č. 5/1958.

Vladimír Procházka, *Lidová demokracie a nová ústava Československé republiky*, Nová mysl č. 2/1947.

Štefan Rais, *Vítězný nástup. K 15. výročí vyhlášení Košického vládního programu*, SNPL, Praha 1960.

Bedřich Rattinger, *O státně právním významu únorových událostí*, Acta Universitatis Carolinae, Iuridica, č. 1, Praha 1960.

Bedřich Rattinger, *Nejvyšší státní orgány lidově demokratického Československa*, SNPL, Praha 1957.
Štěpán Stodolovský, *Patnáct let národních výborů*, SNPL, Praha 1960.
Viliam Široký, *Za šťastné Slovensko v socialistickém Československu*, SNPL, Praha 1953.
Jindřich Veselý, *Kronika únorových dnů*, SNPL, Praha 1958.
Učebnice státního práva a učební texty státního práva vydané kolektivem autorů katedry státního práva právnické fakulty Karlovy university v letech 1952—1958.

Třídní podstata buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství

Jaroslav Houser

Buržoazní pracovní a sociální zákonodárství sehrálo zvláštní úlohu v třídním boji proletariátu a může být podrobeno historickému výzkumu jako samostatný předmět zkoumání. Je to zejména ze dvou důvodů.

Prvním činitelem je okolnost, že toto zákonodárství určovalo do velké míry životní úroveň pracujících za kapitalismu, především dělnické třídy. Šlo o oblast práva, jež byla jednak výrazem životní úrovně proletariátu a jež také tuto životní úroveň ovlivňovala. Do tohoto zákonodárství nespadaly totiž jen předpisy o mzdách a jejich výplatě, ale i o pracovní době, pracovních přestávkách a dovolených, o sociálním pojištění v případě nemoci, úrazu, invalidity a stáří, o podporách v případě nezaměstnanosti a také některé druhy sociální péče (chudinská, péče o mládež atd.).

Jinou významnou okolností vytvářející z tohoto zákonodárství jednotný předmět právněhistorického výzkumu je jeho souvislost s třídním bojem proletariátu a to s hospodářskou formou tohoto boje. Dělnická třída vytyčovala řadu sociálně politických požadavků a jejich realizací, třebaže ve většině případů zcela nepostačující, bylo pracovní a sociální zákonodárství.

Osou buržoazního pracovního zákonodárství byla právní úprava pracovních vztahů a sice námezdních pracovních vztahů.[1] Ty vznikaly nájmem pracovní síly a jejím začleněním do výrobního procesu. Šlo tu především o úpravu pracovních vztahů průmyslového dělnictva a zemědělského proletariátu. Krom toho zahrnovalo toto zákonodárství i úpravu pracovních vztahů jiných kategorií zaměstnanců, např. v neproduktivních zaměstnáních (úřednictvo) a ve státní službě. Také tato úprava historicky souvisí s třídním bojem proletariátu. Buržoazie a buržoazní stát usilovaly vždy o to, aby některé složky zaměstnanců (např. úředníci a státní zaměstnanci) měly výhodnější postavení proti dělníkům. Dělnická třída vedla naproti tomu boj za zrovnoprávnění dělnictva vůči privilegovaným zaměstnaneckým složkám z řad dělnické aristokracie a maloburžoazních vrstev.

[1] Aleksandrov N. G., *Sovetskoje trudovoje pravo*, Moskva 1949, str. 5.

Proto historický obraz pracovních vztahů dělnictva se neobejde bez rozboru pracovních poměrů privilegovaných kategorií zaměstnanců a ovšem též bez rozboru požadavků dělnické třídy za zrovnoprávnění.

Úpravou pracovních vztahů není však obsah buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství zdaleka vyčerpán. Pokládáme-li toto zákonodárství za činitele, jenž ovlivňuje životní úroveň pracujících a za realizaci, ovšem jen částečnou, postulátů hospodářské formy třídního boje dělnictva, potom spadá do této oblasti práva i celá řada předpisů, jež jsou v bližší nebo vzdálenější souvislosti s pracovními vztahy.

Především sem patří úprava společenských vztahů, jež jsou pracovním vztahům velmi blízké a podobné. Jde tu především o učňovské poměry pracující mládeže a poměry domáckých dělníků.

O něco vzdálenější je obor buržoazního sociálního pojištění. Dělnictvo se za kapitalismu domáhalo, aby společnost zajistila existenční podmínky pracujícím, kteří se bez své viny stali práce neschopnými nebo měli sníženou pracovní schopnost. Buržoazní sociální pojištění mělo své tradiční větve, pojištění úrazové, nemocenské, invalidní a starobní. V imperialistickém období kapitalismu došlo pak pod tlakem dělnické třídy k náběhům budování pojištění pro případ nezaměstnanosti.

Do tohoto právního oboru spadají i některé druhy sociální péče, např. péče o mládež a péče chudinská, které pro svou ubohost, byly obžalobou buržoazní společnosti a tzv. sociální politiky buržoazního státu. Životní úroveň pracujících za kapitalismu vyjadřovaly konečně i právní předpisy určující jejich poměry bytové (bytová péče).

To je v podstatě široký okruh práva, jejž představuje buržoazní pracovní a sociální zákonodárství. Jeho vymezení vyplývá z jeho třídní podstaty, chápané jako výraz životní úrovně pracujících v buržoazní společnosti v souvislosti s hospodářskou formou třídního boje proletariátu.

Základní otázkou jsou třídní příčiny vzniku právních norem buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství. Na některých sociálně politických opatřeních, zejména z období předmonopolního kapitalismu, měli zájem sami kapitalisté. O tom je možno uvést celou řadu příkladů z dějin státu a práva v našich zemích.

Tak např. horní zákon z roku 1854 (č. 146/1854 ř. z.) obsahoval některá ustanovení o bratrských podkladnách, které byly nositeli provizorního hornického pojištění. Tato ustanovení byla oficiálně odůvodňována lidskostí a zřeteli humanitními. Bližší studium materiálů k hornímu zákonu však ukazuje, že kapitalistickým těžařům nešlo o humanitu, nýbrž o vlastní zájmy. Bratrské pokladny se měly stát nástroji smiřování práce s kapitálem a byla proto v motivech zákona líčena idyla patriarchálního soužití těžařů

s horníky. Menší výhody, které pojištění horníkům poskytovalo, mělo učinit jejich zaměstnání, jež bylo svou povahou těžké a nebezpečné, atraktivnějším. Tím měl být těžařům usnadněn nábor pracovních sil pro práci v dolech, a to bez jakýchkoliv finančních obětí, protože pojištění si udržovali sami horníci svými příspěvky.

Kromě toho bylo zavedeno nucené členství horníků v bratrských pokladnách. Nechtěl-li horník pozbýt pojišťovacích nároků, nesměl rozvázat pracovní poměr, protože by jinak ztratil členství v podnikové bratrské pokladně a s ním i všechny pojišťovací nároky. Bratrské pokladny omezovaly tak osobní svobodu horníků, protože zásada nuceného členství v této době znamenala zotročení horníků a jejich připoutání k důlním podnikům.[2]

Jiným příkladem je vznik ochranného zákonodárství dětí, tj. právních předpisů omezujících výdělečnou práci dětí. Absolutistický stát na konci 18. století, jenž stál na stanovisku ekonomické nutnosti dětské práce a snažil se ji různými cestami umožnit a podpořit, nebudoval zákonodárství na ochranu dětí. Taková ochrana nebyla pokládána ani za potřebnou, protože manufaktury, kde byly děti hromadně zaměstnávány, byly vydávány za jakési dobročinné ústavy, pečující o blaho dětí. K určitým omezením došlo přece jen již v této době a sice z důvodů branných a zdravotních.

Branný zájem byl zdůrazněn r. 1870, kdy pražští dělníci ve fabrikách na hedvábí si stěžovali na vzrůstající zaměstnávání dětí v manufakturách. Dělníci uváděli, že je dětská práce připravuje o zaměstnání a dětem způsobuje újmy na zdraví. Pražské gubernium na tuto stížnost reagovalo zjištěním, že tovární děti jsou ohrožovány na tělesném vývoji, takže budou neschopny k vojenské službě.[3] O to státní správě především šlo.

Zdravotní zájem josefínského státu se projevil vydáním dekretu z 20. prosince 1786 o česání a mytí továrních dětí, jenž poskytoval nejelementárnější zdravotní ochranu dětí v továrních ubytovnách.

To jsou příklady přímého zájmu kapitalistů a buržoazního státu na provedení některých sociálních opatření, která byla na veřejnosti zdůvodňována zřeteli humanitními.

Kapitalisté měli na pracovním a sociálním zákonodárství i zájem nepřímý, jenž se projevoval v sociálních opatřeních, která měla charakter reforem. O tom, že buržoazie vládne střídavě metodou teroru a liberalismu, za něhož k reformám dochází, zdůraznil V. I. Lenin. „Ve skutečnosti však buržoazie ve všech zemích nutně vypracovává dva systémy vládnutí, dvě metody boje za své zájmy a za uhájení svého panství, při čemž se tyto dvě metody buď střídají nebo se prolínají v různých kombinacích. Je to za

[2] Houser J., *Vývoj hornického pojištění*, Praha 1960, str. 28 a násl.

[3] Mises L., *Zur Geschichte der österreichischen Fabrikgesetzgebung*, Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, Vídeň a Lipsko 1905, str. 222.

prvé metoda násilí, metoda odmítání jakýchkoli ústupků dělnickému hnutí, metoda podpory všech starých a přežitých institucí, metoda nesmiřitelného odmítání reforem ... Druhou metodou je metoda „liberalismu", opatření směřujících k rozšíření politických práv, ve směru reforem, ústupků atd."[4]

Většina institucí buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství byla reformami, které stejně jako jiné reformy, byly výsledkem třídního boje mezi proletariátem a buržoazií a ústupkem buržoazie proletariátu. Za cenu těchto reforem se buržoazie snažila udržet své proletariátem ohrožené panství.

V. I. Lenin charakterizoval reformu takto: „Reforma je ústupek, který činí vládnoucí třídy, aby zadržely, oslabily nebo udusily revoluční boj, aby roztříštily sílu a energii revolučních tříd, zatemnily jejich vědomí atd."[5]

V této leninské definici jsou obsaženy dvě základní myšlenky. Jednak je tu zdůrazněno, že reforma znamená menší či větší výhodu pro proletariát, kterou mu panující buržoazie svým ústupkem poskytuje, a jednak tato definice osvětluje třídní příčinu ústupku. Je to snaha zachránit v době zostřeného třídního boje za cenu určité oběti samu existenci kapitalismu. Reforma má totiž vyvolat v řadách proletariátu klamné iluze o buržoazním státě a zeslabit tak revoluční energii dělnické třídy. Má tedy reforma sloužit buržoazii jako účinný prostředek proti třídnímu uvědomění proletariátu a jeho bojové odhodlanosti.

Je-li reforma jen manévrem buržoazie, od něhož si tato slibuje upevnění buržoazního pořádku za cenu ústupku dělnictvu, vzniká otázka, jaké stanovisko má k reformě zaujmout revoluční strana dělnické třídy. Je nutno vyjít ze skutečnosti, že každá reforma je výsledkem odhodlaného boje dělnické třídy. Buržoazie přistupuje k reformě jen tehdy, je-li tlakem dělnictva k ní přinucena. Je-li reforma výsledkem boje dělnické třídy, je možno jí též použít k dalšímu rozvinutí tohoto boje.

Potřeba využít reforem, včetně institucí sociálního pojištění, v revolučním boji dělnické třídy zdůraznil V. I. Lenin. Roku 1914 napsal: „Využíváme každé reformy (např. pojištění) a každého legálního spolku. Ale využíváme jich k tomu, abychom rozvíjeli vědomí mas a revoluční boj mas ..."[6] Dějiny bolševické strany v Rusku jsou pak jen dokladem toho, jak ruští bolševici dovedli úspěšně využít nemocenské pokladny i druhé legální organizace v zájmu revolučního boje dělnické třídy.[7]

Také Komunistická strana Československa využila boje za sociální pojištění k mobilizaci mas pracujících a k budování jednotné fronty dělnické třídy zdola. S. Gottwald vypracoval již roku 1927 plán taktiky jednotné

[4] Lenin V. I., *Spisy*, sv. XVI., Praha 1957, str. 361.
[5] Lenin V. I., *Spisy*, sv. XII., Praha 1956, str. 227.
[6] Lenin V. I., *Spisy*, sv. XX., Praha 1959, 511.
[7] *Dějiny KSSS*, Praha 1959, str. 163.

fronty v boji za sociální pojištění.[8] Také s. Zápotocký mnohokrát zdůrazňoval nutnost, aby komunisté na závodech při své revoluční práci plně využívali zastupitelských institucí zakotvených v buržoazním právu, jakými byly závodní rady a závodní výbory.[9]

Revoluční marxismus nemá tedy k reformám stanovisko zásadně odmítavé. Pohlíží na reformy jako na vedlejší produkt boje dělnické třídy. Revoluční boj dělnictva za dobytí politické moci a za vyvlastnění výrobních prostředků je cílem hlavním. Sociální a politické reformy mohou být na této cestě vhodným prostředkem a posilou revolučního boje, mohou upevnit dělnickou solidaritu a třídní uvědomění dělnictva po dosažení dílčího úspěchu a mohou též vytvářet objektivní předpoklady pro vystupňování revolučního boje. Nikdy však dělnictvo nesmí propadnout reformistickým iluzím o samospasitelnosti a samoúčelnosti ústupků a reforem.

Toto leninské učení o reformě je zásadním východiskem pro hodnocení buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství. Zavedení osmihodinové pracovní doby, tovární inspekce, závodní rady a sociální pojištění mohou být určitými výhodami pro dělnictvo. Zájmům dělnické třídy slouží však jen tehdy, použije-li jich dělnictvo k rozvíjení své revoluční aktivity, ke svržení panství buržoazie a k likvidaci kapitalismu a nezneužije-li jich buržoazie k tlumení aktivity dělnictva. Proto je nutno hodnotit sociální zákonodárství podle konkrétní historické situace a podle funkce, kterou toto zákonodárství plní v třídním boji proletariátu.

Má-li sociální zákonodárství pomoci buržoazii upevnit její panství, potřebuje buržoazie nutně ideologie, která by zdůvodňovala její manévr a ovlivnila masy pracujících. Buržoazie potřebuje zkrátka ideologických zbraní pro boj s proletariátem. Ty jí dodali buržoazní a reformističtí teoretici sociální politiky.

Buržoazní autoři byli otevřenými obhájci kapitalistického společenského řádu. Hlásali jeho věčnost a dokazovali, že je uspořádáním společnosti, jež odpovídá přirozené lidské povaze. Nanejvýš uznávali určité nedostatky společenského řádu a cestu k jejich odstranění spatřovali v sociální politice.

Reformisté vykonávali cenné služby pro buržoazii přímo v řadách dělnické třídy. Nebyli přímými obhájci kapitalistického řádu, jenž znamenal pro pracující nezaměstnanost, bídu a hlad. Jejich význam v ideologickém boji proletariátu byl jinde. Vyvolávali představy o tom, že buržoazní stát, který často vystupoval v rouše parlamentní lžidemokracie, je schopen zajistit pracujícím cestou tzv. sociální politiky trvalé zlepšení jejich sociálních poměrů a trvalé zvyšování životní úrovně. V některých sociálně po-

[8] Gottwald Kl., *Spisy*, I., Praha 1953, str. 51 a násl.
[9] Protokol IV. řádného sjezdu KSČ z r. 1927, str. 65.

litických opatřeních buržoazního státu, jehož třídní podstatu před masami zastírali, spatřovali dokonce postupné uskutečňování socialismu. Tvrdili, že buržoazní stát přechází od demokracie politické k demokracii hospodářské. Reformisté byli proto obhájci buržoazního státu.

Všimněme si nejprve názorů buržoazních teoretiků sociální politiky. Tyto názory byly často východiskem politiky buržoazního státu, základem jeho legislativní činnosti, a podnětem pro propagační publicistiku a byly proto zbraní buržoazie proti proletariátu na ideologické frontě třídního boje. Některé jejich teze byly dělnické třídě zvláště škodlivé a nepřátelské.

Již samo vytyčení „sociální otázky" bylo proti zájmům dělnické třídy. Podstata kapitalistického vykořisťování byla tím zakrývána a pozornost dělnictva byla odváděna k „sociální otázce", jejíž řešení bylo slibováno cestou sociální politiky při zachování dosavadního společenského řádu.

Ti buržoazní autoři, kteří uznávali existenci tříd, definovali např. sociální otázku jako stav nerovnoměrnosti jednotlivých tříd, jenž neodpovídá požadavkům sociální spravedlnosti. Operovali při tom mlhavým pojmem tříd a relativisticky neurčitým kritériem sociální spravedlnosti.[10] Velmi mlhavě definoval sociální otázku např. Masaryk.[11]

Již při výkladu vzniku sociální otázky obhajovali buržoazní ekonomové zcela nepokrytě vykořisťování v zájmu pokroku a kultury. Tak např. Engliš mluvil o tom, že kultura a průkopnická práce vyžadují, aby společnost vydržovala určitou elitu, která se věnuje kultuře a průkopnické práci. Společnosti s nízkou produktivitou práce musily prý za tím účelem přinášet veliké oběti. Kultura a průkopnická práce snižovaly značně konsum širokých vrstev. S růstem produktivity práce není pak třeba již tak značných obětí. Nerovnost v konsumu má tedy se vzrůstem produktivity práce klesat.[12] Naproti tomu dějiny ukazují zcela jasně, že konsum širokých vrstev nebyl snižován v zájmu kultury a průkopnické práce, ale především parasitní spotřebou vykořisťovatelů. Pokud pak jde o souvislost růstu produktivity práce za kapitalismu s životní úrovní pracujících, dokázal již Marx správnost své teorie o absolutním a relativním zbídačování proletariátu.

Definice sociální politiky, která měla být cestou k řešení sociální otázky a jejíž složkou mělo být buržoazní sociální zákonodárství, se u jednotlivých autorů lišila, ale všechny tyto definice posilovaly buržoazii ideologicky.

Z našich buržoazních ekonomů definoval Engliš sociální politiku jako praktické snažení, aby společenský celek byl vypěstěn a přetvořen co nejideálněji a Mildschuh prohlašoval, že sociální politika obsahuje ony zása-

[10] Engliš K., *Sociální politika*, Praha 1916, str. 27 a *Národní hospodářství*, Praha 1928, str. 384 a 385.

[11] Masaryk T. G., *Sociální otázka*, I., Praha 1947, str. 3 a *Ideály humanitní*, Praha 1930, str. 7—12.

[12] Engliš K., *Sociální politika*, Praha 1916, str. 10

dy, jimiž se mají odstranit nebo zmírnit vady společenského řádu. Mnozí ideologové buržoazie zvláště vyzvedali, jako např. Van der Borght, že účelem sociální politiky je zeslabení třídního boje. (Správně řečeno šlo jim o odvedení dělnické třídy od třídního boje.)[13]

Všechny definice sociální politiky buržoazních ideologů vycházely z obhajoby kapitalistického společenského řádu a z nadtřídního pojetí státu. Operovaly neurčitými pojmy jako např. „zájem celku", „trvalé plnění společenských úkolů", „vypěstit společenský celek co nejideálněji", „zmírnění vad společenského života" atd., které dávaly buržoazní sociální politice mnohoznačný význam.

Mezi prostředky sociální politiky, jejími nositeli a orgány zaujímá u buržoazních autorů ústřední místo stát. Nadtřídní povaha buržoazního státu byla při tom zdůrazňována. Van der Borght mluvil o tom, že státní moc je oprávněna a povinna provádět sociální politiku v prvé řadě jako povolaná strážkyně zájmu celku.[14] Také Engliš považoval stát za nejvyšší orgán sociální politiky, protože je prý představitelem a ztělesněním zájmu společenského celku.[15]

Zavrhování třídní podstaty státu a idealizace a glorifikace buržoazního státu jako nositele sociální politiky je jedním ze základních kamenů buržoazních teorií sociální politiky. Charakteristické pro tyto teorie je také to, že považují za prostředek sociální politiky i vyslovené almužnictví, jehož nositelem nemusí být vždy stát. Veřejná i soukromá chudinská péče zaujímá totiž u buržoazních sociálních politiků významné místo. Tak např. Engliš považoval chudinství za integrální součást sociální politiky.[16] Měl pochopení i pro nutnou tvrdost této péče. Např. podpory nezaměstnaným nesmí být podle něho příliš vysoké, nemá-li se chudinství stát rozkladným prvkem celé hospodářské soustavy (rozuměj kapitalistické).[17] Vedle veřejné chudinské péče klade jako nutný doplněk chudinskou péči soukromou. Není sice pro živelnou soukromou dobročinnost ale pro almužnictví organizované ve známých charitativních spolcích a společcích, které byly pro buržoazní společnost typické.[18]

Při hodnocení významu a dosahu sociálně politických opatření buržoaz-

[13] Van der Borght R., *Grundzüge der Sozialpolitik*, Lipsko 1904, str. 1 a 2, Wiese L., *Einführung in die Sozialpolitik*, Lipsko 1921, str. 16, 30 a 31, Zwiedineck-Südenhorst O. von, *Sozialpolitik*, Lipsko 1911, str. 36 a násl. Engliš K., *Sociální politika*, Praha 1916, str. 1 a Mildschuh V., *Národohospodářská politika*, část II., Praha 1934, str. 124.

[14] Van der Borght R., *Grundzüge der Sozialpolitik*, Lipsko 1904, str. 41.

[15] Engliš K., *Sociální politika*, Praha 1916, str. 41 a *Národní hospodářství*, Praha 1928, str. 438.

[16] Engliš K., *Sociální politika*, Praha 1916, str. 44.

[17] Tamtéž, str. 32.

[18] Tamtéž, str. 32 a 33 a *Národní hospodářství*, Praha 1928, str. 391 a 392.

ního státu objevovali se mezi buržoaznímí ideology i ti, kteří šířili po vzoru reformistů klamné představy o tom, že by některá sociálně politická opatření mohla vést ke změně struktury pracovní soustavy a platného společenského řádu. Engliš označoval za sociálně politická opatření tohoto druhu zřízení zastupitelstev zaměstnanců na závodě (závodních rad) a účast zaměstnanců na zisku závodu.[19]

Názory buržoazních teoretiků sociální politiky byly šířeny z universitních kateder, ovlivňovaly buržoazní a maloburžoazní inteligenci a byly často ideovým zdůvodněním některých „sociálních" zákonů. Staly se tak často ideologií ústupků buržoazie, kdykoliv tato byla přinucena dělnickou třídou vládnout metodou liberalismu.

Reformistické názory na sociální politiku byly pro třídní boj dělnictva ještě nebezpečnější a škodlivější. Byly záměrně šířeny přímo v řadách dělnické třídy, vyvolávaly klamné iluze a tlumily revoluční aktivitu dělnictva. Reformisté, kteří představovali agenturu buržoazie mezi dělnictvem, zahalovali často své názory a teorie do marxistické frazeologie, čímž rozvraceli ideologickou frontu třídního boje proletariátu.

Také reformisté, stejně jako buržoazní teoretici sociální politiky, mluvili o sociální otázce. Zastírali tím skutečnost, že třídní rozpory v buržoazní společnosti nutně vedou k proletářské revoluci, kdy proletariát ustavuje svou diktaturu. Sociální otázka měla být řešena cestou sociální politiky, cestou reforem. Reformy přitom nechápali jako druhotný produkt revolučního hnutí, nýbrž jako samoúčel, vedoucí k postupné změně kapitalistického společenského řádu.

Reformisté, kteří se ani formálně nehlásili k marxismu, se zpravidla ani nepokoušeli osvětlit ekonomicko-třídní kořeny tzv. sociální otázky. Popírali a vyvraceli Marxovu teorii nadhodnoty a vykořisťování, která jedině umožňuje skutečně vědecký přístup k objasnění antagonismu buržoazní společnosti.

Také u reformistů znamenala sociální politika postupné řešení sociální otázky. Se základní tezí, že k socialismu je možno dojít cestou reforem za existence buržoazně parlamentního státu, setkáváme se v různých obměnách u všech reformistů od Bernsteina až po naše modráčkovce.

Ústřední otázkou je při tom úloha státu. Reformisté komolili Marxe, jak ukázal Lenin, a prohlašovali, že stát je buď nástrojem smiřování tříd nebo aspoň vyvraceli nutnost rozbití státního aparátu v proletářské revoluci (kautskyánství). Bernstein mluvil opovržlivě o diktatuře proletariátu jako o frázi v době, kdy sociální demokraté podléhali parlamentním iluzím. Třídní diktatura patří prý k nižší kultuře a je druhem politického atavismu.[20]

[19] Engliš K., *Národní hospodářství*, Praha 1928, str. 402 a 403.

[20] Bernstein E., *Die Voraussetzungen des Sozialisums und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Stuttgart 1899, str. 127 a 128.

Neběží prý o to, aby stát byl odstraněn (rozuměj buržoazní), nýbrž o to, aby proletářská masa byla organizována, vychována k demokracii, aby se bojovalo za všechny reformy ve státě, jež jsou způsobilé povznésti dělnickou třídu.[21]

Teze o buržoazním státě jako nástroji smiřování tříd byla u reformistů východiskem k vymezení pojmu sociální politiky. Budování socialistické ekonomiky za trvání buržoazního státu připouští např. Sombartova definice sociální politiky.[22]

Z reformistů u nás je charakteristická definice Mackova. Za sociální politiku pokládá Macek takovou politiku, při níž by členské (funkční) zájmy lidí ve společnosti byly uspokojovány způsobem trvale prospěšným celku. Politikou nesociální nebo protisociální rozumí pak takovou politiku, která by určitým činitelům přinášela více prospěchu, než by oni jako členové společnosti za svou společenskou funkci zasluhovali.[23] Pozoruhodná je tato „funkční" definice sociální politiky tím, že je velmi široká, mnohoznačná a že na ní není nic socialistického. Je zcela přijatelná pro kapitalisty, jejichž „podnikatelská" činnost je vydávána buržoazními ideology za funkci společnosti prospěšnou.

Cestou sociální politiky, jejímž nositelem měl být buržoazní stát, měl podle reformistických názorů a hesel pronikat socialismus do kapitalistického výrobního řádu. Propagace těchto myšlenek byla ovšem nesmírně škodlivá pro revoluční boj dělnické třídy. Setkáváme se s ní od prvního náporu revizionismu a reformismu v dělnickém hnutí, od devadesátých let minulého století.

Již r. 1899 hájil Bernstein družstva jako elementy socialismu v lůně kapitalistické společnosti.[24] O odborových organizacích mluvil v duchu anglického tradeunionismu jako o demokratickém prvku v kapitalistickém průmyslu.[25] Tento Bernsteinův názor vyústil později v reformistické heslo hospodářské demokracie a konstituční továrny. Když byl r. 1920 vydán v Německu zákon o závodních radách, který stanovil jejich působnost v mezích pro kapitalisty přijatelných, nešetřil Bernstein chválou o tomto díle sociální politiky, které prý činí z dělníků účastníky podniku v sociálně politickém smyslu.[26]

Heslem hospodářské demokracie oháněli se u nás pravicoví sociální demokraté po skončení první světové války.[27] Tato hospodářská demokracie

[21] Foustka Bř., *Politika sociální*, Česká politika IV, Praha 1911, str. 585.
[22] Sombart W., *Ideály sociální politiky*, Praha 1904, str. 9.
[23] Macek J., *Základy sociální politiky*, Praha 1923, str. 22.
[24] Bernstein E., *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Stuttgart 1899, str. 159.
[25] Tamtéž, str. 121.
[26] Bernstein E., *Der Sozialismus einst und jetzt*, Stuttgart a Berlín 1922, str. 141.
[27] Habrman G., *Myšlenky a názory*, Praha 1934, str. 37 a 38.

se měla uskutečnit cestou úpravy zastupitelstva zaměstnanců na závodech a účastí dělníků na zisku závodu.[28] Po vzoru myšlenek Gideových měl se stát dělník podílníkem a akcionářem kapitalistického podniku.[29]

Škodlivost všech těchto reformistických názorů na sociální politiku se projevila zejména v prvních letech po skončení první světové války, kdy šlo buržoazii o to, aby demobilizovala masy proletariátu, a zachránila kapitalistický společenský řád. Tehdy stáli reformisté v podstatě na stejné platformě jako buržoazní sociální politika. Vždyť již z tohoto stručného nástinu vyplývá, že není mezi názory na sociální politiku ideologů buržoazie a reformistů podstatných rozporů. Jde v podstatě o dva ideologické proudy, které mají styčné body. Ideologové buržoazie vystupovali sice v roli otevřených obhájců kapitalistického společenského řádu a reformisté otevřeně jen v úloze obhájců buržoazní parlamentní pseudodemokracie. Spojovalo je však nepřátelství k revolučnímu marxismu, ideologii dělnické třídy. Tyto styčné body vedly a vedou v kapitalistických zemích oba ideologické proudy, buržoazní sociální politiku a reformismus, k přímému spojenectví. Za předmnichovské republiky byla spolupráce buržoazní sociální politiky s reformisty mnohokráte zdůrazňována. Tak např. Engliš vyzvedal, že v reformních snahách se sbíhá práce sociálních politiků a praktických socialistů v jednu linii a dovolával se přímo Bernsteina.[30] Na druhé straně Macek usmiřoval buržoazní sociální politiky s reformismem a snažil se dokázat, že sociální politika je buď se socialismem totožná anebo může být alespoň chápána jako cesta k socialismu.[31] Spojenectví reformistů s buržoazními sociálními politiky potvrdil i Mildschuh, jenž uvedl, že reformní socialismus může sympatizovat se snahami sociální politiky a může se jejich snah činně zúčastnit.[32]

•

Buržoazní pracovní a sociální zákonodárství mělo řadu charakteristických rysů, které vyplývaly z jeho třídní podstaty.[33] Již sama otázka vývoje obou složek úprav pracovních vztahů, občanskoprávní a správní, zasluhuje pozornosti.

Marxovo dílo podává klíč k rozčlenění úprav pracovních vztahů na dvě základní skupiny. Přeměna peněz v kapitál se podle Marxe rozpadá na dva procesy: koupi, resp. nájem pracovní síly a její využití ve výrobním pro-

[28] Modráček Fr., *„Několik slov úvodem"* ke knize E. Šterna a Koudelky J., Na cestě k hospodářské demokracii, Praha 1926, str. 4.

[29] Modráček Fr., *Nauka a politické zásady pokrokového socialismu*, Praha 1919, str. 34.

[30] Engliš K., *Sociální politika*, Praha 1916, str. 39.

[31] Macek J., *Základy sociální politiky*, Praha 1925, str. 24.

[32] Mildschuh V.,*Národohospodářská politika*, část II., Praha 1934, str. 134.

[33] Chyský J., Hromada J. a Witz K., *Československé pracovní právo*, Praha 1960, str. 15 a násl.

cesu. Buržoazní právní úpravu pracovních vztahů lze proto rozdělit na část upravující nájem pracovní síly a na část určující podmínky využití pracovní síly ve výrobním procesu.

Obě tyto složky právní úpravy pracovních vztahů prodělaly za panství kapitalismu odlišný historický vývoj. Podmínky, za kterých je uzavírána pracovní smlouva, tedy za nichž se uskutečňuje koupě a prodej pracovní síly a podmínky, za nichž končí pracovní poměr vyplývající z této smlouvy, byly upraveny v občanských zákonících kapitalistických zemí jako smlouva pracovní nebo služební (locatio conductio operarum).

Stanovení podmínek využití pracovní síly ve výrobním procesu bylo zprvu zůstaveno kapitalistickému zaměstnavateli, jenž vystupoval dlouho na tomto poli jako autonomní zákonodárce a tyto podmínky diktoval ve formě jakéhosi oktroje. Teprve později, když dělnická třída zesílila, vynutila si státní úpravu na tomto poli pracovních vztahů a podařilo se jí při tom s větším nebo s menším úspěchem prosadit řadu svých požadavků. K právní úpravě podmínek využití pracovní síly ve výrobním procesu došlo proto mnohem později a tato úprava byla provedena správním právem.

To jsou v podstatě historické příčiny nejednotnosti úpravy pracovních vztahů za kapitalismu a vzájemného prolínání prvků občanskoprávních a správních.

V našich zemích obsahoval základní předpisy o pracovní smlouvě již občanský zákoník z roku 1811 (§§ 1151 a násl.) a speciální předpisy přinesl živnostenský řád z roku 1859 (č. 227/1859 ř. z.). Pokud šlo o úpravu podmínek využití pracovní síly ve výrobním procesu, byla také u nás věc zůstavena dlouho libovůli kapitalistických zaměstnavatelů. Na situaci se mnoho nezměnilo, když horní zákon z roku 1854 (č. 146/1854 ř. z.) a živnostenský řád z roku 1859 (č. 227/1859 ř. z.) přinesly ustanovení o obligatorních pracovních řádech. Jejich příprava a vydání zůstaly fakticky v rukách kapitalistických zaměstnavatelů a proto lze právem hovořit jen o jakési legalizaci již před tím existujícího kapitalistického oktroje. Teprve osmdesátá léta, kdy dělnická třída měla již své organizace, znamenala začátek skutečného pracovního a sociálního zákonodárství, které ovšem zdaleka nevyhovělo požadavkům dělnictva.

Charakteristickým rysem buržoazního pracovního a sociálního zákonodářství bylo, že životní úroveň, kterou toto zákonodárství spoluurčovalo, byla neobyčejně nízká. Mzdy pracujících pohybovaly se např. za předmnichovské republiky, jež byla reformisty vyhlašována za stát s moderním pracovním a sociálním zákonodárstvím, hluboko pod existenčním minimen.[34] Podobně tomu bylo i s dávkami sociálního pojištění. Vývoj buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství potvrzuje tak správnost Marxovy teo-

[34] Kopecký V., *ČSR a KSČ*, Praha 1960, str. 197 a násl.

rie o zbídačování dělnické třídy za kapitalismu. Tam, kde si dělnická třída vynutila na buržoazii ústupky, nebyly to ústupky a výhody trvalé. Byly většinou postupovány jen jedné kategorii zaměstnanců a byly kompenzovány odbouráváním výhod jiných kategorií.

Jiným charakteristickým rysem pracovního a sociálního zákonodárství, zejména v imperialistickém období kapitalismu, byla jeho roztříštěnost-atomizace. To mělo zjevné třídní příčiny. V době zostření třídního boje za panství monopolů snažila se buržoazie zamezit sjednocení pracujících a snížit tak jejich bojovou aktivitu. Prostředkem k dosažení tohoto cíle, stala se buržoazní sociální politika, jejímž výrazem bylo pracovní sociální zákonodárství. Buržoazii šlo především o to, aby byly poskytnuty určité sociální výhody jen některým složkám pracujících, zejména z maloburžoazních vrstev a aby je tak postavila proti ostatní mase pracujících.

Příkladů, ukazujících tento třídní rys pracovního a sociálního zákonodárství je velmi mnoho. Roku 1910 byl např. vydán zákon o obchodních pomocnících (č. 20/1910 ř. z.). Pro třídní hodnocení zákona má význam především osobní rozsah zákona. Zákon se nevztahoval jen na obchodní pomocníky, tj. osoby, které obstarávaly převážně kupecké služby, ale také na zaměstnance, kteří vykonávali služby nekupecké. To znamená, že se zákon vztahoval na zaměstnance s „bílými límečky", kteří byli často pravou rukou zaměstnavatele a požívali jeho zvláštní důvěry. Tím lze vysvětlit značné výhody, které poskytoval zákon zaměstnancům v některých směrech. Tak byla např. zavedena placená dovolená na zotavenou (od 10 dní do 3 týdnů), jež byla v této době pro dělníky v jiných pracovních odvětvích ještě nedostižným ideálem.

V téže době, r. 1907, byl vydán zákon o starobním pojištění soukromých zaměstnanců (č. 1/1907 ř. z.). Šlo opět o zvýhodnění pracujících z maloburžoazních vrstev. Ti dosáhli starobního pojištění a dělnictvu, jež se ho domáhalo od devadesátých let minulého století, bylo starobní pojištění dále odpíráno.

Za předmnichovské republiky získali privilegované postavení zaměstnanci z maloburžoazních vrstev zejména vydáním zvláštního zákona o soukromých zaměstnancích z r. 1934 (č. 154/1934 Sb.), jenž přinesl řadu výhod ve srovnání s pracovními poměry dělnictva. Ještě ve větší míře to platí o zvláštním zákonu o redaktorech z r. 1936 (č. 189/1936 Sb.).

S atomizací buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství souvisela velmi úzce jeho parciálnost, jež se projevovala zejména v úzkém osobním dosahu sociálně politických opatření. Výhody, které tato opatření přinášela, se nevztahovala na všechny pracující, kteří pomoc potřebovali, nýbrž jen na jejich část a zhusta jen na velmi malou část. Velmi názorně se to projevilo při tzv. „péči o nezaměstnané". Vznikla silná divergence

mezi počtem podporovaných nezaměstnaných a počtem nezaměstnaných, kteří se hlásili u zprostředkovatelen práce. Podpory v nezaměstnanosti dostávala v předmnichovské republice jen část registrovaných nezaměstnaných a když byl r. 1925 zaveden pověstný gentský systém, klesla tato část trvale asi na jednu třetinu nezaměstnaných, kteří se hlásili u zprostředkovatelen práce.[35]

Účin pracovního a sociálního zákonodárství, které zdaleka nevyhovovalo dělnickým požadavkům, byl ještě dále snižován jeho technickolegislativní nedokonalostí a nedostatkem kontroly. Sociálně politické zákony byly plny povšechných formulací velmi neurčitého obsahu, což otvíralo široké pole třídnímu výkladu dělnictvu nepřátelské měšťácké justicí. Příkladem může být zákon o závodních výborech z r. 1921 (č. 330/1921 Sb.). Zákon sám měl celou řadu reakčních rysů, které buržoazní judikatura ještě dále zesílila. Stalo se tak zejména v těchto směrech.

Podle zákona měly být zřizovány závodní výbory pouze v závodech, kde bylo trvale zaměstnáno aspoň 30 zaměstnanců. To znemožňovalo zřizovat závodní výbory v zemědělství, zejména na Slovensku, kde byli zaměstnáváni sezónní dělníci. Judikatura Nejvyššího správního soudu byla v tomto bodě dělnictvu krajně nepříznivá. Opírala se o restriktivní výklad pojmu „trvalého (celoročního) zaměstnání" a dospěla k závěru, že do počtu 30 zaměstnanců nelze např. včítat ženy deputátníků a dělnice, které byly za byt, stravu a otop celý rok k dispozici hospodářské správě závodu. Stálá pohotovost určité osoby k pracovním výkonům nebyla prý okolností po zákonu rozhodnou.

Zásadní důležitost měly judikáty Nejvyššího správního soudu prohlašující, že zákon o závodních výborech se nevztahuje na banky a pojišťovny. K tomu dospěl Nejvyšší správní soud velmi násilným výkladem znění zákona. Nejvyšší správní soud vyložil dále velmi restriktivním způsobem ustanovení zákona o právu závodních výborů hájit a povzbuzovat kulturní zájmy zaměstnanců. Podle jeho výroku nebylo např. možno požadovat na zaměstnavatelích částečnou úhradu výloh spojených se zřízením knihovny, čítárny nebo i jen s odběrem denních listů.[36]

To je několik ukázek, jak měšťácká justice násilným výkladem širokých a neurčitých formulací zákona poškozovala zájmy dělnické třídy.

Jinou základní vadou buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství byl nedostatek účinné kontroly na dodržování jeho příkazů a zápovědí ze strany zaměstnavatelů.

[35] Houser J., *K „péči" o nezaměstnané v předmnichovské republice*, Právněhistorické studie, IV, Praha 1958, str. 230 a 231.

[36] Houser J., *Aplikace zákona o závodních výborech z roku 1921 za předmnichovské republiky*, Právněhistorické studie, V, Praha 1959, str. 263 a násl.

Příkladem může být zákon o 8hodinové pracovní době z r. 1918 č. 91/1918 Sb.) a jeho provádění v praxi. Určitý obraz o nedodržování předpisů tohoto zákona podávají zprávy živnostenských inspektorů. Rovněž interpelace komunistických poslanců a senátorů v parlamentě z doby předmnichovské republiky jsou svědectvím o tom, jak zákon o 8 hodinové pracovní době byl soustavně porušován. Tak např. začátkem roku 1924 podali komunističtí poslanci interpelaci o porušování pracovní doby, kde snesli množství průkazního materiálu o skutečné pracovní době v jednotlivých textilních závodech. Uváděli při tom, jak jsou porušovány předpisy o noční práci mladistvých dělníků.[37]

Nedostatek kontroly byl také hlavní slabinou předpisů omezujících dětskou práci. Právě zde měla účinná kontrola zvýšený význam, protože šlo o dětské pracovníky, kteří nebyli s to sami bojovat proti obcházení zákazů zaměstnavateli. Svědectvím o hromadném obcházení zákazů jsou opět zprávy a statistiky živnostenské inspekce.

Buržoazní pracovní a sociální zákonodárství umožňovalo dále i národnostní diskriminace. Je možno v této souvislosti uvést příklady z období předmnichovské republiky, týkající se problematiky slovenského proletariátu. Pracovní a sociální zákonodárství umožňovalo a ovlivňovalo jeho nižší životní úroveň. Stalo se tak několikerými způsoby.

Jedním z prostředků bylo využití divergence mezi přejatým zákonodárstvím Předlitavska a Zalitavska. Dělnická třída Předlitavska stala se mnohem dříve významným politickým činitelem a důsledným třídním bojem si vybojovala na buržoazii celou řadu sociálních ústupků, které byly vtěleny do právních norem spadajících do oblasti pracovního a sociálního zákonodárství. To znamená, že toto zákonodárství bylo v Předlitavsku relativně pokrokovější než v Zalitavsku. České buržoazii proto stačilo zachovat rozdílnost právních úprav a posilovat tak ubožejší postavení slovenského proletariátu. Průtahy se zaváděním celostátních úprav v prvních letech buržoazní republiky ukazovaly, jak využitím divergencí mezi převzatým právem rakouským a uherským je možno udržet nízkou životní úroveň slovenského proletariátu.

Kromě toho nové sociálně politické zákony, které byly vydávány za buržoazní republiky, znamenaly přímou nebo nepřímou diskriminaci slovenského dělnictva v porovnání s dělnictvem v českých zemích. Sociálně politické zákony měly totiž dvojí tvář. Pod rouškou zdánlivé pokrokovosti byly v nich prvky vysloveně reakční, které často v praxi znehodnocovaly účin zákona a obracely jeho zásady na ruby. Mnoho z těchto zpátečnických prvků postihovalo především slovenské dělnictvo.

[37] Houser J., *Pracovní poměry mládeže za předmnichovské republiky*, Právněhistorické studie, VI, Praha 1960, str. 160 a 161.

Všechny tyto základní rysy buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství vyplývaly z jeho třídní podstaty a ze základní funkce, kterou toto zákonodárství plnilo v boji dělnické třídy. Šlo o buržoazní právo, zajišťující kapitalistický vykořisťovatelský systém a relativní výhody, které dělnictvu poskytovalo a k nimž docházelo pod tlakem proletariátu, ničeho nezměnily na zákonitém snižování životní úrovně pracujících.

•

Boj za sociálně politické požadavky pracujícího lidu, které se dotýkaly buržoazního státu a práva, představoval významnou kapitolu v dějinách dělnického hnutí a Komunistické strany Československa. Zvláště v některých dobách vystupoval tento boj velmi významně do popředí. V sedmdesátých letech minulého století nastoupila dělnická třída k boji za své koaliční právo, tj. za legalitu odborových organizací. Roku 1870 manifestovalo vídeňské dělnictvo a akce se záhy rozšířila i do českých zemí. V Praze došlo ke schůzím a manifestacím, na nichž se čeští dělníci postavili za požadavek svého „koaličního práva".

Léta osmdesátá byla pak ve znamení „sociálního zákonodárství" Taaffeho. Jeho účelem bylo podle bismarckovské zásady „cukroví a bič" demobilizovat sociálními reformami (např. úpravou úrazového a nemocenského pojištění z r. 1888) dělnické rady a oslabit vliv rostoucí sociální demokracie. Vlastní příčinou tohoto sociálního zákonodárství byl boj dělnické třídy za některé sociálně politické požadavky. Svědectví o nich podává dělnický tisk z této doby a rezoluce stranických sjezdů.

Začátkem 20. století dostal se na čelné místo dělnického hnutí požadavek všeobecného invalidního a starobního pojištění dělnictva. Sociálním demokratům se tehdy podařilo rozvinout masové hnutí za splnění tohoto požadavku a velkolepou akci petiční, nedovedli však spojit celou akci s bojem politickým a dát ji revoluční ráz. Sociální demokracie plula tehdy již ve vodách reformismu.

Období předmnichovské republiky bylo naplněno řadou významných bojů za sociálně politické požadavky. Bezprostředně po válce byl dělnickými masami živelně vytyčen požadavek socializace kapitalistického průmyslu a zemědělské půdy. Marxistická levice sociální demokracie, jež byla ještě zatížena reformistickou minulostí, nedokázala boj za tento požadavek plně rozvinout.

Komunistická strana od svého vzniku bojovala za práva pracujících na závodech a za co nejširší pravomoc závodních rad a výborů. V době postupující fašizace buržoazní republiky v r. 1934 vystoupili komunisté proti novelám snižujícím význam a pravomoc závodních rad a výborů.

Významný byl boj komunistů proti obcházení zákona o 8 hodinové době pracovní a za další zkrácení pracovní doby. Nemenší význam pro politic-

kou práci v masách dělnické mládeže měl boj za ochranné předpisy pro pracující mládež a za dovolenou mládeži.

Bojem proti zhoršení a za zlepšení sociálního pojištění byl naplněn rok 1927 a 1928. Mimořádný význam pro vytvoření jednotné fronty pracujících zdola měl pak boj horníků za sanaci bratrského pojištění na účet těžařů, jenž vrcholil r. 1935.

V těchto bojích se kalila komunistická strana. Devízou komunistů nebyl jen důsledný hospodářský a sociální boj, ale i jeho sepjetí s bojem politickým. Zásady spojování hospodářského boje s politickým, vyjádřil s. Gottwald slovy: „V každém případě je třeba si jasně uvědomit, jaké místo zaujímá hospodářský boj v celém třídním boji. V této otázce je třeba se vyvarovat dvou možných úchylek: jednak trade-unionistické úchylky, podle níž je hospodářský boj alfou i omegou, jednak takového hlediska, že prý v rámci kapitalistické soustavy nelze vůbec ničeho dosáhnout, nelze vůbec vybojovat pro dělníky jakákoliv, byť drobná zlepšení. Je správné, že masy se mohou osvobodit od nouze, bídy a otroctví jen svržením kapitalismu, ale v rámci kapitalismu mohou dosáhnout jistých zlepšení i jistých výhod pro svůj třídní boj, jen jestliže budou bojovat.“[38]

V boji za sociálně politické požadavky odhalovala strana před masami třídní podstatu buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství a lživost reformistických iluzí o nadtřídní „sociální a humanitní“ republice. Komunisté přesvědčovali masy o tom, že toto zákonodárství je jen dočasným ústupkem buržoazie a že trvalé zvyšování životní úrovně pracujících je možné jedině v socialistické společnosti, k níž vede cesta socialistické revoluce.

Vývoj buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství je spjatý s bojem dělnické třídy za sociálně politické požadavky a je proto významnou kapitolou dějin dělnického hnutí a naší komunistické strany. Představuje jednu z klíčových otázek vývoje státu a práva v epoše kapitalismu.

[38] Gottwald Kl., *Spisy*, IV, Praha 1951, str. 33.

Der Klassencharakter der bürgerlichen arbeitsrechtlichen und sozialpolitischen Gesetzgebung

Jaroslav Houser

(Resümee)

Die arbeitsrechtliche und sozialpolitische Gesetzgebung hat im Klassenkampf des Proletariats eine besondere Rolle gespielt und kann daher als selbständiger Gegenstand geschichtswissenschaftlicher Forschung behandelt werden. Es ist dies besonders aus dem Grunde der Fall, weil die arbeitsrechtliche und sozialpolitische Gesetzgebung mit der ökonomischen Form des Klassenkampfes zusammenhängt und die sozialpolitischen Forderungen der Arbeiterklasse Ausdruck dieses Kampfes waren. Ausserdem beeinflusste diese Gesetzebung in beträchtlichem Maase das Lebensniveau des Proletariats.

Die bürgerliche arbeitsrechtliche und sozialpolitische Gesetzgebung drehte sich um die Regelung der Lohnarbeitsverhältnisse, doch gehörte ihr auch die Regelung der den ihnen ähnlichen gesellschaftlichen Beziehungen an (Lehrlinge und Heimarbeiter). Etwas abseits lag die bürgerliche Sozialversicherung, sowie einige Arten der Sozialfürsorge. An manchen sozialpolitischen Massnahmen, besonders während der Etappe des vormonopolitischen Kapitalismus, hatten auch die Kapitalisten ein Interesse (so an Begünstigungen bei der Anwerbung und Behaltung von Arbeitskräften, weiters wo gesundheitliche und wehrmässige Rücksichten im Spiel waren). Ausser diesem unmittelbaren Interesse hatten die Kapitalisten auch ein mittelbares Interesse. Die Mehrheit der Institutionen der bürgerlichen arbeitsrechtlichen und sozialpolitischen Gesetzgebung waren soziale Reformen, welche ebenso wie andere Reformen das Ergebnis des Klassenkampfes des Proletariats und Zugeständnisse der Bourgeoisie an das Proletariat waren. Um den Preis dieser Reformen versuchte die Bourgeoisie ihre vom Proletariat bedrohte Herrschaft zu erhalten.

Sollte die arbeitsrechtliche und sozialpolitische Gesetzgebung der Bourgeoisie zur Festigung ihrer Herrschaft beitragen, dann brauchte die Bourgeoisie eine Ideologie, welche dieses ihr Manöver in ein entsprechend günstiges Licht stellen und die werktätigen Massen beeindrucken würde. Diese ideologischen Waffe lieferten ihr die bürgerlichen und reformistischen Sozialpolitiker.

Die bürgerlichen Autoren waren offene Verfechter der bürgerlichen Gesellschaftsordnung und die Reformisten leisteten der Bourgeoisie kostbare Hilfe unmittelbar in den Reihen der Arbeiterklasse. Sie erweckten Vorstellungen, als ob der bürgerliche Staat, dessen Klassencharakter sie den Massen verhüllten und der oft im Mantel parlamentarischer Pseudodemokratie auftrat, fähig sei den Werktätigen im Wege der sogenannten Sozialpolitik eine dauerhafte Verbesserung ihrer sozialen Verhältnisse und eine fortwährende Steigerung des Lebensniveaus zu sichern.

Die bürgerliche arbeitsrechtliche und sozialpolitische Gesetzgebung war durch eine Reihe sich aus ihrem Klassencharakter ergebenden Wesensmerkmale gekennzeichnet.

Beide Bestandteile der rechtlichen Regelung des Arbeitsverhältnisses, d. h. der Kauf bezw. die Miete der Arbeitskraft und ihre Benützung im Produktionsprozess entwickelten sich uneinheitlich. Kauf und Miete der Arbeitskraft war schon in den bürgerlichen Gesetzbüchern geregelt, die Festsetzung der Bedingungen der Nutzung der Arbeitskraft im Produktionsprozess war dagegen lange Zeit dem kapitalistischen Unternehmer überlassen.

Es war ein bezeichnendes Merkmal der bürgerlichen arbeitsrechtlichen und sozialpolitischen Gesetzgebung, dass das durch diese Gesetzgebung mitbestimmte Lebensniveau ungemein niedrig blieb. Ein weiteres Merkmal war die Zersplitterung der Regelung, weil es sich der Bourgeoisie darum handelte, dass nur einige Gruppen der Werktätigen bevorzugt würden. Die Wirksamkeit der arbeitsrechtlichen und sozialpolitischen Gesetzge-

bung wurde auch durch ihre legislativ-technische Unvollkommenheit und durch das Nichtbestehen einer Kontrolle beeinträchtigt. In der Praxis brachte Verschlechterung eine arbeiterfeindliche Rechtssprechung. Es kann auch nicht übersehen werden, dass diese Gesetzgebung nationale Diskriminierung ermöglichte.

Die Entwicklung der bürgerlichen arbeitsrechtlichen und sozialpolitischen Gesetzgebung ist mit dem Kampfe der Arbeiterklasse für ihre soziapolitischen Forderungen verbunden und bildet daher ein wichtiges Kapitel in der Geschichte der Arbeiterbewegung und unserer kommunistischen Partei.

Závislosť a zánik tzv. Slovenského štátu

Martin Vietor

Tzv. Slovenský štát vznikol ako nástroj Hitlera pre uskutočnenie ďalšej nemeckej expanzie. Exploatáciu a kontrolu hospodárstva na Slovensku zabezpečilo si fašistické Nemecko už r. 1939. Klérofašistická ľudácka klika slúžila predovšetkým politickým a hospodárskym cieľom hitlerovského Nemecka. No súčasne, tiež v záujme slovenskej buržoázie, ktorá sa aktívne podieľala na drancovaní Slovenska, zaisťovala aj hospodárske zruinovanie krajiny.

Slovenský fašistický režim, nanútený slovenskému ľudu, nedisponoval vyhovujúcimi vlastnými mocenskými prostriedkami; čím ďalej tým viac bol odkázaný hlavne na pomoc Nemcov. Fašistický charakter tzv. Slovenského štátu, najmä proces koncentrácie moci, otázka mocenských prostriedkov, otázka vnútornej politickej stability slovenského fašistického režimu, sú dostatočne známe a boli objasnené zčasti aj z právnehistorického hľadiska.[1] V tejto štúdii chceme sa zaoberať štátoprávnymi dôsledkami skutočnosti, že podpora slovenského fašistického režimu zo strany hitlerovského Nemecka bola vlastne protihodnotou exekútorských služieb; že táto politická podpora bola napokon jedinou jeho oporou, pretože následkom narastujúceho KSČ vedeného národnooslobodzovacieho boja slovenský fašistický režim sa úplne izoloval. Chceme bližšie skúmať zmluvné a faktické vzťahy slovenského fašistického režimu k hitlerovskému Nemecku, najmä v posledných mesiacoch jeho jestvovania. Rozbor poslúži k záveru v otázke miery a hĺbky nemeckej administratívnej a politickej kontroly Slovenska, v otázke porovnania foriem okupačného režimu v Protektoráte a v tzv. Slovenskom štáte, ako i v otázke faktického zániku ľudáckeho fašistického režimu.

•

Exponenti hitlerovského Nemecka sa zahniezdili v hospodárskych a politických orgánoch ľudáckej fašistickej kliky hneď po vyhlásení tzv. Slovenského štátu. Na základe „ochrannej" zmluvy (vyhláška č. 226/1940 Sl.

[1] Pozri M. Vietor, *Príspevok k objasneniu fašistického charakteru tzv. Slovenského štátu,* Hist. Čas., 1960, 486 a n.

z.) zriaďovala si hitlerovská armáda na západnom Slovensku v tzv. „ochrannom pásme" podľa vlastného uváženia vojenské objekty a obsadzovala strategické body. Z tohto územia, ďalej prostredníctvom vojenských misií a dôstojníkov kontrolovali Nemci celé územie a komunikačné zariadenia Slovenska.

Prenikanie nemeckých hospodárskych a administatívnych „odborníkov a poradcov" začalo podpísaním dôverného protokolu o hospodárskej a finančnej spolupráci medzi Nemeckom a slovenskou fašistickou vládnou klikou z 18. marca 1939.[2] Touto dohodou sa uskutočnilo faktické hospodárske začlenenie Slovenska do ríše. V III. čl. tohto zápisu je napr. ustanovenie, že „Slovensko až po uzavretí dohody s Nemeckou ríšou začne hospodárske rokovania s inými štátmi a bude o nich Nemecko stále informovať". Predtým čo k tomu došlo, prevzal nemecký finančný kapitál záujmy českého kapitálu v zbrojárskej, banskej a hutnej výrobe Slovenska. Nemecký kapitál prevzal ďalej všetky významnejšie slovenské podniky a výsadné spoločnosti rôznymi transakciami a pomocou filiálok nemeckých bánk na Slovensku. Za tieto nadobudnutia nemeckí kapitalisti prakticky nič nezaplatili.[3] Závratné zisky plynuli nemeckému finančnému kapitálu z lúpežníckych devízových kurzov, kombinovaných s nevýhodne stanovenými dovoznými a vývoznými cenami. Spomenutý zápis legalizoval aj túto formu exploatácie, keďže predvídal „utuženie spolupráce na poli exportu priemyselných a iných tovarov". Tieto transakcie riadili a zdôvodňovali zo strany slovenskej fašistickej kliky osobitné orgány. Bol to Najvyšší úrad hospodársky (vyhláška č. 205/1939 Sl. z.), Komitét hospodárskych ministrov (zriadený 27. nov. 1939) a jemu podriadený Vládny výbor. Opatrenia týchto orgánov, učinené zväčša na podklade nemeckých príkazov, po schválení Tukom, stali sa záväznými pre všetky úrady a inštitúcie. Takto sa vylúčili zbytočné a nepríjemné diskuse o otázkách bezpodmienečného splnenia nemeckých rozkazov. Takéto „obchodovanie" malo za následok, že Nemecko v r. 1939—1944 za spoluúčasti slovenskej buržoázie olúpilo Slovensko priamym a nepriamym vývozom asi o 16,5 miliárd Ks.[4] Slovenskí obchodníci nemali samozrejme žiadne výhrady proti takémuto hospodáreniu. Im išlo predovšetkým o to, aby z vojnovej konjunktúry strhli pre seba čo najviac zisku a aby Slovenská národná banka im zaplatila peniaze bez ohľadu na zvyšovanie prebytočného množstva obeživa.

Podľa I. bodu spomenutého zápisu mala sa ďalej „spolupráca" rozvíjať

[2] Nemecký text uverejnený v *Geschichte des zweiten Weltkrieges in Dokumenten*, Mníchov 1955, II, 44—45.

[3] Napr. „kúpa" závodu v Podbrezovej, spisy ŠSUA, fond snemu slovenského štátu, v ďalšom SSR 354/1941.

[4] Pozri k tomu A. Hornová, *Charakteristika ekonomiky tzv. Slovenského štátu*, EČ 4, 1954, 341.

za účelom zvyšovania výťažkov slovenského poľnohospodárstva, menovite mliečnej a mäsovej produkcie a rozvoja lesného hospodárstva a drevárskeho priemyslu s ohľadom „na odbytové možnosti v Nemecku". Prieskum a využívanie nerastného bohatstva Slovenska dali sa k dispozícii Nemecka. Geologický prieskum sa zveril nemeckému orgánu Reichsstelle für Bodenforschung a nemecké orgány kontrolovali aj výkon kutacích povolení. Priemyselná výroba a dopravná organizácia na Slovensku riadila sa podľa cit. dohody „s ohľadom na nemecké a slovenské životné záujmy a trhové pomery". K zabezpečeniu exploatácie a kontroly slovenského hospodárstva rýchlo sa zvýšil počet poradcov rôzneho typu hlavne po poradách v Salzburgu (august 1940); pridelili sa do každého ústredného úradu, do každého hospodárskeho a finančného orgánu. Poradcovia usmerňovali vybavovanie každej dôležitejšej veci. Ich mienky boli zväčša rozhodujúce aj pri medzirezortnej výmene názorov.

Treba ďalej poukázať na čl. II. cit. dôverného zápisu o hospodárskej a finančnej spolupráci, ktorý znie takto: „Nemecká ríšska banka zúčastní sa primeraným spôsobom na utvorení Slovenskej národnej banky a riaditeľstvu banky pošle poradcu, ktorý pri všetkých dôležitých rozhodnutiach bude spolupôsobiť. Slovenská vláda tohto poradcu zasvätí tiež do zostavovania a prevedenia štátneho rozpočtu a bez jeho súhlasu nevyzdvihne pôžičky". Nemecká kontrola sa uskutočnila teda predovšetkým vo finančnej oblasti a vidieť, akú „právomoc" mala ľudácka vládna klika hneď po vzniku fašistického režimu. Výsledok nacistami riadenej finančnej politiky bol katastrofálny. Len na krytie oficiálneho rozpočtového schodku r. 1940 až 1944 nebol by stačil štyriročný národný dôchodok.

Pritom oficiálne rozpočty nevyjadrovali skutočný finančný stav. Minister financií tzv. Slovenského štátu sa otvorene priznal už koncom r. 1939, že „ministerstvo financií strácalo akúkoľvek kalkulačnú možnosť a prehľad nad štátnym hospodárením" a že „koľko robili faktické štátne vydaje, to ovšem finančná správa zachytiť nevedela a presný prehľad o tom nemá."[5] Pri inej príležitosti dôverne oznámil snemovnému výboru, že „niet zlata, je preč, nič z neho nedostaneme, iba ak formálny uznávací poplatok".[6] V r. 1942 oznámilo sa v snemovnom výbore, že „situácia štátnych financií je veľmi vážna" a v r. 1943 sa konštatovalo na dôvernom zasadnutí snemových výborov, že „štátna pokladnica nemá dna . . . musíme uvažovať i o tom, čo bude s národom po vojne".[7]

„Samostatnosť" slovenských činiteľov, kontrolovaných nemeckými poradcami spočívala len v tom, že mohli voliť tie prostriedky, ktorými sa naj-

[5] Expozé Pružinského z 6. 11. 1939, 4—9.
[6] Zápisnica úsporného a kontrolného výboru slov. snemu z 6. 7. 1939.
[7] Zápisnica rozpočtového výboru z 18. 12. 1942. Zápisnica o spoločnom zasadnutí snemovných výborov z 30. 6. 1943, ŠSUA, SSR 1940/1942, konvolút 3/1943.

lepšie splnili nemecké príkazy a mohli svoje servílne služby na vonok kryť rôznymi legislatívnymi aktami, formálne schválenými snemom poť. jeho výbormi, členovia ktorých boli sami bezprostrednými reprezentantmi majiteľov priemyselných a obchodných podnikov na Slovensku.

Exploatácia a kontrola slovenského hospodárstva sa realizovala ďalej na podklade vojensko-hospodárskeho pomeru podľa Wehrwirtschafts-vertrag-u z januára r. 1940. Ešte počas vyjednávania o ochrannom pomere a proti jeho intenciám obsadila nemecká armáda vojenské objekty na západnom Slovensku a muničné továrne v Dubnici a Pov. Bystrici, pričom odviezla vojenský materiál v hodnote 3 miliardy Ks. Tým sa značne posilnil nemecký zbrojný potencionál. Ľudácka fašistická klika sa zriekla tejto pohľadávky vo zmluve z 13. apríla 1940.[8] To bol začiatok platenia „oslobodzovacieho poplatku" a začiatok „ochranného pomeru". V rámci tejto dohody stavali nemecké firmy strategické cesty, ovšem zo slovenských prostriedkov a za premrštené ceny. „Prepožičali sa" chorvatskej Domobrane uniformy a zbrojný materiál v nezistenej hodnote. Nemci zhabali dunajskú flotilu, za ktorú dodatočne sice zložili protihodnotu ako vklad na Sperrkonto u Dresdner Bank v Berline, ale tým, že pohľadávka môže byť použitá len so svolením Reichsbanky a len na nákup zbytných vecí. Takým istým spôsobom „kupovali" Nemci aj zbrojárenské stroje.[9] Nemci prevzali ďalej 25 tovární a podnikov pre výrobu a dodávanie zbraní a streliva. Tieto podniky sa zásobovali domácimi surovinami a výrobky sa dodávali Nemcom na úver. Zaistenie podnikov a ich podriadenie vojenským úradom previedlo slovenské Ministerstvo národnej obrany koncom r. 1939. Pod kontrolou Čatloša bola prevedená revízia objektov a zostavený soznam objektov dôležitých pre obranu štátu a usmernila sa činnosť vojenského dozoru v týchto podnikoch z hľadiska zpravodajského. To všetko samozrejme v prospech Nemcov, ktorými sa uzavrela spomenutá dohoda „vo veci využitia podnikov dôležitých pre obranu štátu a pre nemecké hospodárstvo".[10] Tieto pohľadávky, ako i protihodnota výdajov na vydržiavanie nemeckého vojska na Slovensku evidovali sa na clearingovom účte v Berline na tzv. Interimskonto v ríšskych markách. Slovenská pohľadávka mala byť blokovaná do konca vojny. Doterajší odhad tejto pohľadávky asi 7 miliárd Ks. je prinízky.[11] Vývoznú hodnotu výrobkov, ktoré spomenuté podniky dodávali Nemcom, odhadovala obžaloba proti Tisovi a spol. v rokoch 1940—1944 na 3794 mil. Ks. Avšak len v r. 1944 požadovali nemecké vo-

[8] ŠSUA SSR 368/1940.

[9] Obžaloba Národného súdu proti Tisovi, Ďurčanskému a Machovi. Expozé Pružinského zo 6. 9. 1939.

[10] Hlásenie Čatloša Tisovi z 11. 12. 1939. ŠSUA fond kancelárie prezidenta republiky slov. štátu, v ďalšom KPR 193/1939.

[11] A. Hornová, cit d., 339.

jenské miestá zvýšiť tieto dodávky asi na 750 mil. Ks mesačne, čo obnášalo za rok asi 9 miliárd Ks. Súčasne uplatnili požiadavku jednorazového odburávania clearingu vo výške 1 150 mil. Ks. Táto pohľadávka obnášala teda približne 15 miliárd Ks, ktorá sa nikdy nevyrovnala a ktorá bola vlastne krycím označením okupačných nákladov.

Pri prejednaní tejto otázky v Komitéte hospodárskych ministrov v lete 1944 konštatovala sa beznádejnosť situácie a nadhodila sa problematika „nútených úspor", t. j. obmedzená upotrebiteľnosť platidiel, blokovaných v Nemecku, ďalej nedostatočné dodávky z Nemecka, ktoré sa len sľubovali a nerealizovali a konečne i „eventualita vymedzenia zaopatrovacích záväzkov voči nemeckej armáde, ak i nie v peňažných čiastkach, aspoň vyčíslením jej stavu". Ukazuje sa, že slovenskí ministri tzv. Slovenského štátu nepoznali ani objem nadiktovaných záväzkov voči nemeckej armáde, ak i nie v peňažných čiastkach, aspoň vyčíslením jej stavu. Inými slovami, slovenskí ministri tzv. Slovenského štátu nepoznali ani objem nadiktovaných záväzkov voči nemeckej armáde a mali jen jednu povinnosť: splniť nemecké príkazy a požiadavky. Úplnú hospodársku závislosť slovenskej fašistickej kliky dokazuje alibistické stanovisko Komitétu hospodárskych ministrov v tejto otázke: „Keďže tieto výdavky" — t. j. zvýšené nároky nemeckej brannej moci — „by sa mohli hradiť skoro výlučne len cestou zvýšenia obehu bankoviek, vnuká sa politická otázka, či slovenské miesta majú infláciu privodiť na vlastnú zodpovednosť".[12] Ohliadnuc od toho, že inflácia vznikla v tzv. Slovenskom štáte dávno pred r. 1944, je predsa len príznačné, že Komitét hospodárskych ministrov, uznesenia ktorého boli v hospodárskych veciach záväzné pre každý rezort, vyslovuje sa v tom smysle, že zodpovednosť za hospodárske zrúnovanie krajiny presunuje sa na Nemcov. Takto vyzerala hospodárska samostatnosť, hospodárska stabilita slovenského fašistického režimu.

Nacistická vláda školila dôstojníkov HG v Nemecku. Politickými kurzmi pre veliteľov HM a funkcionárov HSES zabezpečila aj ideologickú pripravenosť slovenských fašistov. Avšak po stránke výkonu fašistického teroru sa spoliehala predovšetkým na Gestapo, ktoré sa na Slovensku voľne pohybovalo a samostatne účinkovalo. Pri šírení nacistickej ideologie pomáhali aj prednáškové cykly nacistických ideológov a vysokoškolských profesorov.[13] V tomto systéme nemeckých orgánov, ktorými hitlerovské Nemecko priamo i nepriamo zasahovalo do vnútorných vecí Slovenska a kontrolovalo, ba často priamo vykonávalo právomoc orgánov slovenského fašistického režimu, hralo významnú úlohu nemecké vyslanectvo v Bra-

[12] Fragmenty zápisníc Komitétu hosp. ministrov, ŠSUA KPR krab. 11/1944.
[13] ŠSUA, Min. vnútra slov. štátu 10.269/1940.

tislave so svojím aparátom, a Karmasin, „vodca" nemeckej národnej skupiny na Slovensku so svojimi nemeckými politickými organizáciami a ozbrojenými jednotkami.

Na ilustráciu skutočnosti, že hospodárska a politická stabilita ľudáckeho fašistického režimu bola ozaj len fikciou, teda na ilustráciu vazalskej podriadenosti tzv. Slovenského štátu, uvádzame niekoľko príkladov.

Mesiac po vzniku fašistického režimu pripravovalo sa jednanie s Protektorátom o majetkovom usporiadaní „spoločnej" majetkovej podstaty, t. j. o delenie ČSR. Ďurčanský vo funkcii ministra zahraničných vecí vysvetlil právny stav v tom smysle, že Slovensko je vraj takým nástupníckym štátom, ako je Maďarsko a Poľsko. Slovensko je vraj od 14. marca 1939 samostatnou medzinárodnou jednotkou, ktorá vznikla prv, než bol „zbytok" ČSR anektovaný Nemeckom. Treba preto uplatniť nároky proti Nemecku z titulu, že jadro štátu, t. j. Čechy a Morava so sudetským územím prešlo do územia ríše. Na podklade takého sebavedomého fiškálskeho výkladu, v ktorom sa pochopiteľne nespomínal tajný protokol o hospodárskej a finančnej kontrole Slovenska, — uzniesla sa porada expertov, že tzv. Slovenský štát ako právny nástupca ČSR bude jednať s Nemeckom samostatne o všetkom, čo zo vzájomných vzťahov Slovenska a Protektorátu vyplýva, a zásadou pre stanovenie nároku Slovenska bude zásada reparačná. V priebehu jednania samozrejme nič nezostalo z tejto koncepcie a výsledok bol taký, že podľa rozhodnutia Nemcov slovenská fašistická klika participovala prevažne len na štátnom dlhu ČSR a nie na majetku.[14]

Ďalší príklad: Podľa textu dohody uzavretej s Nemeckom 6. decembra 1940 ohľadom prepustených zamestnancov ČSR, t. j. zamestnancov českej národnosti, slovenská vládna klika nemala platiť Nemcom odškodnenie z titulu ich odpočivných nárokov. Avšak podľa neuverejnenej verbálnej nóty zo 6. decembra 1940 uplatňovala nemecká strana z tohto titulu úhradu jednej miliardy Ks v piatich rovnakých splátkach v r. 1941—1945.[15]

Takto to dopadlo s „reparáciou". A pokiaľ ide o samostatnosť slovenského štátu: Mesiac po vyhlásení „samostatnosti", na telefonnú výzvu z Viedne vydáva vláda všetkým úradom a orgánom slovenského štátu rozkaz, aby F. Hammerschmidovi, veliteľovi štábu ríšskeho miestodržiteľa Seyss-Inquarta, pri jeho *„úradných* cestách na území celého Slovenského štátu" vyšli ochotne v ústrety.[16] Pri prejednaní vládneho návrhu zákona o zriadení „Leteckého ústavu", zdôvodňoval návrh v ústavnoprávnom výbore snemu šéf nemeckej vojenskej misie pplk Krüger.[17] Po prevode podniku Podbrezová do vlastníctva H. Göring Werke, mal snem túto transakciu

[14] ŠSUA SSR 206/1939, konvolút 4/1940.
[15] Verbálne nóty z 6. 12. 1940, ŠSUA.
[16] ŠSUA, fond Kancelária predsedníctva vlády slov. štátu, v ďalšom KPV 3241/1939.
[17] ŠSUA SSR 468/1940.

scliválit. O slobodnom rozhodovaní snemu a o tom, ktorý „ústavný činiteľ" zvolal snem v tomto prípade, svedčí záznam, spísaný v kancelárii predsedníctva slovenského snemu: „Dnes telefonovali z nemeckého vyslanectva ako i z Deutsche Partei, aby snem bol čo najrychlejšie svolaný na prerokovanie zákona o Podbrezovej a aby tento zákon bol uverejnený ešte pred 1. júlom, najneskoršie však 1. júla. Zdôraznili veľký záujem ríšskych úradov, aby sa tak stalo a počítajú s tým celkom určite."[18] Zmluvu vo veci prevedenia leteckej ochrany v ochrannom pásme podpísal Tuka bez výhrady ratifikácie.[19] Podľa zákona č. 132/1942 Sl. z. v. nároky na náhradu škody, spôsobenej príslušníkmi nemeckej brannej moci na území Slovenska, mohli sa uplatňovať len proti slovenskému štátu a rozhodnutie o náhrade škody patrilo do výlučnej pôsobnosti zmiešanej nemecko-slovenskej komisie. Hlavné veliteľstvo Wehrmachtu oznamuje pred vydaním zákona slovenskému Ministerstvu národnej obrany cestou poradcu plk. Cramera, že s návrhom v zásade síce súhlasí, ale žiada, aby pri úrazoch spôsobených motorovými vozidlami, mohli nemecké vojenské jednotky bezprostredne vyjednávať s poškodenými a až v prípade nezhody medzi nemeckou brannou mocou a poškodenými by sa vec predložila komisii. Čo to v praxi znamenalo, keď nemecký vojak „vyjednával" s bezbranným človekom na slovenskom vidieku, netreba bližšie osvetliť.[20]

Ďalšie konkrétne príklady: Podľa zmluvy s Nemeckom o „stíhaní" boli nemecké bezpečnostné orgány oprávnené „pri nebezpečenstve zo zameškania" stíhať previnilcov alebo „iné osoby nebezpečné pre verejnú bezpečnosť" a z vlastného rozhodnutia pátrať po nich na slovenskom území. Mohli pritom použiť svoje zbrane, mohli prekročiť hranice bez pasových formalít a neboli viazaní na úradne povolené hraničné prechody. Podľa záverečného protokolu tejto zmluvy, o tom či je daná podmienka „nebezpečnosti zo zameškania", rozhodol sám nemecký stíhací bezpečnostný orgán.[21] V apríli r. 1944 uzavrela sa dohoda o splnení brannej povinnosti slovenských štátnych občanov nemeckej národnosti v nemeckej brannej moci Waffen-SS. K financovaniu tejto ďalšej „transakcie" v prospech nacistov splnomocnil sa minister financií, aby z platového styku slovensko-nemeckého odkupoval ríšske marky od Slovenskej národnej banky vo výške 200 miliónov Ks. Podľa dôverného záverečného protokolu mali nemeckí dôstojníci prevádzať dodatočné odvody na Slovensku, a to aj takých slovenských štátnych občanov, „ktorí už v Slovenskej republike boli podrobení odvodu, ale boli uznaní neschopnými . . . alebo boli z brannej moci pre neschopnosť prepustení, ako i osoby, ktoré už dovŕšili 18 rok". O úľa-

[18] ŠSUA SSR 400/1941.
[19] ŠSUA KPR 901/1941.
[20] ŠSUA SSR 204/1942.
[21] Vyhláška č. 150/1942 Sl. z.

vách a odklade služby takýchto brancov, ktorí *nestratili* slovenské štátne občianstvo ani po odvode, rozhodol nemecký štátny sekretariát a nie slovenský orgán. Pri prejednaní tejto dohody, ktorá neberie ohľad ani na formálne stránky a náležitosti „samostatnosti" tzv. Slovenského štátu, rozptýlil niektoré pohybnosti členov ústavnoprávneho výboru snemu sám Mach. V dôvernom zasadnutí oznámil poslancom, že „Nemecká ríša chce urobiť mnoho na záchranu ľudstva" a preto je v záujme ľudákov, „aby občania slovenskej príslušnosti, Nemci, mohli slúžiť v nemeckej brannej moci", vyjmúc žandárov a kňazov, ktorí nemuseli nastúpiť k záchrane tisícročnej ríše.[22]

Napokon ešte dva krátke príklady: V lete 1944 nariadil Tuka na príkaz Nemcov evakuovať štátnych a verejných zamestnancov. Urobil to pochopiteľne vládnym nariadením a na snem sa obrátil až vtedy, keď evakuačné náklady štatnych zamestnancov dosiahli 500 mil. Ks a evakuácia bratislavských občanov sa preliminovala na ďalších 150 mil. Ks. Až pri tejto príležitosti sa konštatovalo v rozpočtovom výbore, že „snem nechcel dať vláde takúto moc".[23] No vláda sa ani nestarala o splnomocnenie snemu, pretože jej faktickým nadriadeným úradom bolo nemecké vyslanectvo, príkazy ktorého plnila. Že nemecké vyslanectvo zasahovalo prakticky do každého odboru štátnej správy, vidíme aj zo skutočnosti, že pri prijímaní poslucháča — cudzinca na Slovenskú univerzitu bolo treba vyžiadať predovšetkým súhlas nemeckého vyslanectva a len potom reláciu ÚŠB.

Vazalská podriadenosť slovenskej fašistickej kliky, ako i osud mníchovskej kapitulantskej politiky čs. buržoázie a západných imperialistických štátov, determinovali aj medzinárodné postavenie a faktickú nesamostatnosť tzv. Slovenského štátu. O prvom faktore sme uvažovali doteraz. Druhý faktor, t. j. osud mníchovskej politiky je dostatočne známy. Preto len na doplnenie našej úvahy uvádzame:

Ukázali sme, aký bol faktický obsah suverenity tzv. Slovenského štátu. Teraz si musíme uvedomiť, akým spôsobom bojoval proti nemu suverénny ľud. Boj proti Mníchovu sa viedol na vnútornom a medzinárodnom fronte. Na vnútornom fronte bol to spoločný boj českého a slovenského ľudu proti fašizmu, vedený jednotne Komunistickou stranou Československa. Vnútorný front bol hlavným ťažiskom boja, ktorý sa viedol za nerovnakých podmienok. České kraje tvorili dôležité zázemie pre Nemcov a tu sa okupačný režim a teror aj po r. 1943 zostroval. V Čechách sa sústredil boj proti háchovšťine, proti systému kolaborantstva s Nemeckom vo forme sabotáže výroby. Sabotáže postihovali tak vojenskú produkciu pre Nemecko, ako aj zisky kolaborantov. Slovensko s dôležitou komunikačnou sieťou na východ

[22] ŠSUA SSR 313/1944, 7/1944.
[23] Zápisnica rozpočtového výboru z 15. 6. 1944.

a juhovýchod stalo sa významným terénom pre partizánske boje. Tesná spojitosť národnooslobodzovacieho boja v Čechách a na Slovensku nebola nikdy prerušená; bojové akcie v jednej časti, vyvolali vždy patričnú ozvenu aj v druhej časti krajiny a opačne.[24]

Na vnútornom fronte boli to len komunisti, ktorí od začiatku bojovali proti duchu mníchovanstva, proti morálno-politickej depresii v r. 1939 až 1941. Udržať spojenie s masami, upevniť vieru v silu ľudu a SSSR, vysvetliť význam paktu SSSR s Nemeckom, vysvetliť ľuďom, že Sovietsky sväz konal i v tomto prípade v záujme medzinárodného proletariátu, viesť štrajkové, mzdové boje, upevniť presvedčenie más o tom, že KSČ bojuje za ich triedne záujmy, to bola hlavná úloha komunistov v tomto období.[25]

A ako sa chovala tá časť buržoázie, ktorá sa mohla peršpektívne získať do antifašistického frontu? Do marca 1939 orientovala sa celá čs. buržoázia na hitlerovské Nemecko. Až po 15. marci 1939 sa objavila tá časť buržoáznej emigrácie, ktorá sa orientovala na Západ. Vzhľadom na ilúzie o schopnostiach a „plánoch" Beneša, pokúsila sa KSČ vytvoriť platformu pre spoluprácu s ním, aby sa uľahčilo tvorenie národného frontu doma. Reakcia na sovietsko-nemecký pakt z 23. augusta 1939, ktorým sovietska vláda prekazila plán západných mocností zahnať SSSR do jednostrannej vojny, odhalila však pravé zmýšľanie benešovskej emigrácie. Jej predstavitelia verejne urážali sovietsku vládu a netajili svoj strategický cieľ: obnoviť kapitalistickú ČSR. Beneš, ktorý považoval Mníchov za nevyhnutnosť, za ktorú vraj čs. buržoázia nenesie zodpovednosť, počítal nielen so Západom, ale aj s Háchom a jeho kolaborantmi a preto chcel usmerňovať domáci odboj v tom smere, aby sa nič nepodniklo a aby sa čakalo na príchod západnej armády. Hlásal to v čase, keď Nemci obsadili Francúzsko, keď vlastne už padla politika Mníchova a keď sa uzavretím antikominternpaktu a paktu troch mocností stáva Hitler „vodcom" Európy.[26]

KSČ pochopiteľne nemohla spolupracovať na takejto platforme. Vypracovala vlastné smernice pre boj za likvidáciu Mníchova. Začalo sa doma so zakladaním ilegálnych revolučných národných výborov. Táto činnosť komunistov robila západnej emigrácii veľké starosti. Tým viac, že kým buržoázia v Čechách podávala tu tam aspoň dajaké zprávy do Londýna, na Slovensku ani agrárnici sa nevedeli rozhodnúť pre podporu Beneša, pretože ich vodca Hodža mal ešte osobitné plány pre budúce riešenie obnovy

[24] Bližšie o tom: *Materiály z vedeckej konferencie k 15. výročiu SNP konanej v Bratislave, 11.—13. mája 1959*, Bratislava 1959; najmä referáty B. Gracu, J. Veselého a V. Krála.

[25] Ako v pozn. č. 24. Pozri tiež A. Hučková-Štvrtecká, *Činnosť prvého ilegálneho Ústredného výboru KSS*, Bratislava 1959, O. Krajňák, *Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu v r. 1938—1942*, Bratislava 1959.

[26] Zborník uvedený v pozn. č. 24, najmä referát M. Gosiorovského.

ČSR na podklade autonómie zo 6. októbra 1938. Správna politika SSSR proti Mníchovu a za účinný národnooslobodzovací boj českého a slovenského ľudu spočívala na predpoklade, že boj čs. pracujúcich nezostane izolovaný, ale stane sa súčasťou medzinárodného antifašistického boja; že konečné víťazstvo sa vybojuje len za pomoci SSSR a medzinárodneho robotníckeho hnutia. A tak sa aj stalo. Komunisti a antifašisti vo Francúzsku, Taliansku, Nórsku, Poľsku, Bulharsku, Rumunsku, Maďarsku a v ostatných nacistami okupovaných krajinách prešli do ilegality a zapojili sa do boja proti fašistickým okupantom.

Ešte výraznejšie sa ukázala správnosť tejto politiky v zmenenej situácii po napadnutí SSSR. Charakter druhej svetovej vojny sa zmenil na spravodlivú vojnu proti fašizmu. Československo-sovietske zmluvy z 18. júla 1941 a 12. decembra 1943 zabezpečili nástup domáceho i zahraničného národnooslobodzovacieho boja. Vytvoril sa predpoklad pre spoluprácu v zahraničnom odboji bez ohľadu na to, že Beneš bol len objektívnou situáciou prinutený k podpisu spomenutých dohôd a k prístupu na spoločný odboj.

Mníchov padol, čs. emigrantská vláda dosiahla medzinárodne uznanie zo strany SSSR a pozdejšie aj zo strany ostatných spojencov a tým padli aj všetky násilné a nemeckým víťazstvom podmienené teoretické argumentácie o suverenite tzv. Slovenského štátu. Fašistickej klike nezostalo nič inšie než dúfať vo víťazstvo Hitlera. Po Stalingrade opúšťa ju aj časť slovenskej buržoázie , ktorá sa síce dobrovoľne pridala k nej a podieľala sa na vojnovej konjunktúre, teraz však sa chystala opustiť neistú loď a orientovala sa na západných imperialistov. Aj časť ľudáckej buržoázie hľadá už styky s benešovskou emigráciou, čo je výrazným dokladom vnútornej lability slovenského fašistického režimu.

Exekutíva KI vypracovala v januári 1943 smernice pre KSČ; orientovala jej činnosť na prípravu ozbrojeného povstania. KSČ už rozvíja všetky formy odboja. V SSSR sa formujú nové čs. ozbrojené sily, moskovské vedenie KSČ riadi prácu na ideologickom fronte, domáce i legálne vedenie strany organizuje sabotážne akcie, zakladanie národných výborov a partizánskych jednotiek. Zahraničná skupina KSČ v Paríži usmerňuje činnosť čs. komunistov v kapitalistických štátoch; skupina v Londýne dostáva sa do štátnej rady čs. emigrantskej vlády. Londýnska emigrácia pokračuje síce v svojej protisovietskej politike a zaoberá sa rôznymi povojnovými konfederačnými plánmi a kombináciami, ale to nič nemení na skutočnosti, že podpisom zmluvy v Moskve v decembri r. 1943 zvíťazila politika KSČ.

Vo svetle týchto skutočností lepšie vynikne zmysel oficiálnych zahraničnopolitických vyhlásení slovenskej fašistickej kliky, jej snahy o dosiahnutie medzinárodného uznania, jej diplomatických stykov a medzinárodných zmlúv. Už prvé expozé ministra zahraničných vecí Ďurčanského

v zahraničnom výbore snemu 16. júna 1939 obsahuje polemiku so „zlomyseľníkmi", ktorí poukazom na slovensko-nemecké zmluvy z 18., resp. 23. marca 1939 tvrdili, že slovenská republika nie je suverénnym štátom, pretože jej vláda nemôže robiť samostatnú zahraničnú politiku, jej územie je okupované nemeckou armádou, jej vojsko je podriadené nemeckému veleniu a pod. Tieto skutočnosti chcel Ďurčanský vyvrátiť takouto argumentáciou: „V skutočnosti, čo je to suverenita? Keby sme sa vecou chceli zaoberať teoreticky, sotva by sme našli dvoch teoretikov, ktorí ju ponímaju rovnakým spôsobom. I keď nás jej pravý zmysel nijak nemôže zaujímať, predsa môžem Vás ubezpečiť, že Slovenská republika si svoju suverenitu, resp. to, čo sa pod ňou myslí, zachovala". Myslel asi na monopol hitlerovsko-ľudáckeho vykorisťovania Slovenska; to však otvorene povedať nemohol a o nemeckých riadiacich a kontrolných orgánoch nesmel a nechcel sa zmieniť. Preto pridal ďalší argument: „My sme si plne vedomí, že nič by nebolo stálo v ceste Nemecku, keby sa bolo rozhodlo anektovať Slovensko . . . Keď ku kroku tomu nesiahlo, dalo jasne dôkaz o tom, že nesleduje ujarmenie malých národov, ich odnárodňovanie, útlak, alebo dokonca zánik . . ." Slovenská fašistická klika teda dobre vedela, že Hitler uvažoval o rôznych kombináciách, včítane pripojenia Slovenska k Maďarsku, a že aj v ľudáckej klike boli rôzne názory na túto vec. Že dokonca i Tiso jednal s Poliakmi a Maďarmi. Vedela aj to, že Hitler zmenil svoje rozhodnutia až po Mníchove, keď sa mu otvorila cesta k ovládaniu celej ČSR a k využitiu slovenského územia pre vlastné ciele. Je jasné, že Tiso a jeho spoločníci, keď predtým aktívne pomáhali rozbiť republiku za každú cenu, v čase rozhodovania Hitlera, t. j. 13. marca 1939, podriadili sa bezpodmienečne Nemecku a nie Maďarsku alebo Poľsku; že sa dali do služieb najsilnejšieho pána, t. j. Hitlera, za cenu možnosti vytvorenia bábkovej vlády a možnosti účasti slovenskej buržoázie na drancovaní Slovenska. Tým však nijako nebola zaistená budúcnosť Slovenska a ostala otvorená aj otázka peršpektívnej anexie Slovenska, tým viac, že tzv. Slovenský štát bol tiež len prechodnou formou nemeckej nadvlády, pod. nepriameho protektorátu.[27] A že nakoľko bolo vyhlásenie tzv. Slovenského štátu „jasným dôkazom" šľachetných plánov Hitlera ohľadne neujarmenia malých národov, to videl predsa každý na osude českého národa a čoskoro sa to ukázalo aj na osude Belgicka, Holandska, Nórska, Poľska, Jugoslávie, Rumunska, Bulharska i Maďarska atď. No nezištnosť hitlerovcov a skutočné postavenie

[27] Slovák, 16. 6. 1939. Je príznačné, že v diplomatických kruhoch Poľska a Maďarska bolo vyhlásenie Slovenského štátu považované od začiatku ako nastolenie nemeckého protektorátu. Mad. vyslanec v Bukurešti referuje dňa 17. 3. 1939 o rozhovore s poľským veľvyslancom v Rumunsku tato: „Rozšírenie nemeckého protektorátu aj na Slovensko, viditeľne znepokojuje veľvyslanca". *Magyarország és a második világháború*, Budapešť 1959, 216, dok. č. 90.

ľudáckej vládnej kliky našli svoj výraz ešte ten istý deň a na tom istom mieste, keď Karmasin v svojom prejave prehlásil, že Ďurčanským načrtnutá zahraničná politika „mala by sa doplniť zodpovedajúcou vnútornou politikou", pretože Nemci na Slovensku „slúžia nielen Slovenskému štátu, ale aj nemeckému národu . . . a majú rozširovať správne názory na národný socializmus". Inými slovami, sú na Slovensku panujúcim národom a nie národnou menšinou a nepodliehajú vlastne štátnej moci klérofašistickej kliky.[28]

Existencia slovenského fašistického režimu závisela teda jedine od rýchlo sa meniacich rozhodnutí Hitlera. Od toho, či nebude potrebovať dajaké nepredvídané služby prípadne od horthyovského Maďarska, ktoré pokračovalo v uplatňovaní iredentistických požiadaviek a neprestalo si nárokovať celé Slovensko.[29] Je preto pochopiteľné, že slovenská fašistická klika nevynechala ani jednu príležitosť k zdôrazňovaniu „vernosti a vďaky". V tomto zmysle vyznel aj servilný telegram slovenského snemu adresovaný Göringovi z príležitosti atentátu na Hitlera, v ktorom snem 15. novembra 1939 ďakuje „Božskej prezreteľnosti, že zachovala pri živote Vodcu nemeckého národa a takto mu umožnila pracovať ďalej za blaho ľudstva, za víťazstvo spravodlivosti a za uplatnenie prirodzeného práva národa".[30] Takýto postoj v čase, keď sa rozpúta hrôza druhej svetovej vojny, keď fašistické hordy vraždili a plienili v Poľsku a chystali sa na okupáciu celej Európy, nepotrebuje ďalší komentár.

Tuka, ako nový predseda vlády, vo vládnom vyhlásení 21. novembra 1939 hovorí už iným tónom. Ospravedlňuje účasť slovenského vojska v ťažení proti Poľsku tým, že touto „spoluprácou" bolo Slovensko „uchránené vpádu poľských vojsk a nestalo sa ich obeťou"(!). Súčasne protestuje proti tomu, že na strane protihitlerovských spojencov je „cieľom vojny vytvorenie Československa", lebo vraj slovenský štát vznikol „v chvíli, keď ešte existencia Československa nijak dotknutá nebola"(!), t. j. formálne deň pred obsadením Prahy, a preto vraj názory na trvanie Československa sú bezzákladné. Tu však nešlo o názory, ale o skutočnosť, ktorú slovenská fašistická klika chcela paralyzovať diplomatickými vzťahmi, ako napr. menovaním vyslanca do Vatikánu, prístupom k Trojpaktu a k Antikominternpaktu. Preto sa zhodnotila táto posledná udalosť v snemovom výbore tak, že „Slovensko si musí nájsť miesto nielen na mape, ale aj v medzinárodnej politike".[31]

[28] Grenzbote, 16. 6. 1939.

[29] Pozri napr. dokument č. 61: tajný prejav M. Kozmu z 12. 4. 1939 o tom, že etnografická zásada Maďarom nestačí, lebo maďarská vláda stojí na zásade svätoštefanskej myšlienky a že horthyovské Maďarsko má nárok na vedenie nemaďarských národov v dunajskej kotline, — v zbierke *Magyarország és a második világháború*, Budapešť 1959, 156.

[30] ŠSUA, SSR 404/1939, 174/1939, KPV 3358/1939, KPR 10—23/1939.

rodnom živote. Jej význam (t. j. prístupu k paktu) je v tom, že Slovensko pri tejto príležitosti vystupuje ako rovnoprávny partner".[31] Išlo im teda predovšetkým o „rovnoprávnosť" z milosti Hitlera, bez ohľadu na ďalekosiahle následky týchto paktov.[32]

Prechodné úspechy hitlerovskej armády v r. 1940—1941 využila ľudácka vládna klika k popularizácii svojho postavenia v spoločnosti fašistických diktátorov. Uverejňovala blahoprajné telegramy, ktoré dostal Tiso od fašistických vodcov, menovite Hirohita, Hitlera, Baldura von Schiracha, Franca, Antonesca, Čankajška. V tlači sa široko komentovala návšteva Goebbelsa v Bratislave, vyznamenania Tisu, Tuku, Sokola atď. talianskymi a nacistickými rádmi atď.[33]

Po neúspešnom Blitzkriegu proti Sovietskemu zväzu, po vytvorení antifašistického frontu spojencov, stali sa prejavy fašistickej kliky opatrnejšími. V novoročnom prejave pred diplomatickým zborom dňa 7. januára 1942 priznal sa už Tiso k tomu, že existencia jeho režimu závisí od nastávajúcich „veľkých rozhodnutí". Sľúbil nemeckému vyslancovi Ludinovi „rozhodnosť až k posledným konzekvenciám", lebo vzhľadom na „spojenie plutokracie s boľševizmom" je jeho miesto na strane Hitlera, a svoj prejav skončil rezignovane slovami: „nech nám Boh pomáha v tomto boji".[34]

Nastávajúce udalosti druhej svetovej vojny, menovite spojenecká zmluva medzi SSSR, Anglickom a Francúzskom a USA, vylodenie anglo-amerických vojsk v severnej Afrike, slávna Stalingradská bitka, pád Mussoliniho, porada spojencov v Moskve, uverejnenie deklarácie v Teheráne, podpísanie československo-sovietskej zmluvy, ako i prudký rozvoj národnooslobodzovacieho boja na vnútornom fronte, zastavili diplomatickú aktivitu klérofašistov. A udalosti r. 1944 ukázali napokon, že krvavá hra na „samostatnosť" bola od začiatku stratená. Defenzívny postoj ľudáckej fašistickej kliky v otázkach medzinárodného postavenia tzv. Slovenského štátu bol teda determinovaný faktickou vazalskou podriadenosťou klérofašistického režimu hitlerovskému Nemecku, pádom mníchovskej politiky čs. buržoázie a jej západných spojencov a hrdinským národnooslobodzovacím bojom českého a slovenského ľudu, účinne podporovaným nezištnou pomocou Sovietskeho zväzu.

Z tohto rozboru faktických a zmluvných vzťahov ľudáckej fašistickej kliky k hitlerovskému Nemecku v r. 1939—1944 vyplývajú tieto závery:

[31] ŠSUA SSR 89/1941, 1021/1940, KPR 3116/1941, 3167/1941.

[32] Trojpakt sa uskutočnil medzi Nemeckom, Talianskom a Japonskom dňa 27. 9. 1940 Maďarsko pristúpilo k paktu 20. 11. 1940, Bulharsko 3. 1. 1941. 25. nov. 1941 sa predĺžila platnosť antikominternpaktu a pri tejto príležitosti pristúpila k nemu aj ľudácka fašistická klika.

[33] Telegramy k ŠSUA KPR 2822/1941, 2881/1941, 45/1945, 3453/1941, 77/1943, SSR 68/1943, KPR 2557/1943.

[34] ŠSUA KPR 61/1942.

Slovenský fašistický režim bol, ako každá fašistická diktatúra, teroristickou diktatúrou nejreakčnejších kruhov monopolistickej veľkoburžoázie, ktorá používa tento nástroj na zlomenie odporu revolučného proletariátu vo vnútrozemí, ako i v medzinárodnom meradle. Mocenské orgány a prostriedky sú jasne podriadené monopolom. Na rozhodujúcich miestach štátneho aparátu nájdeme vedľa exponentov fašistickej strany aj zástupcov monopolov. Celý režim slúži záujmom monopolistov, nielen na úkor pracujúcich, ale aj na úkor malej a strednej buržoázie. Tieto všeobecné znaky fašistického štátu platia aj pre tzv. Slovenský štát s určitým spresnením. Bola to nemecká monopolistická veľkoburžoázia, ktorá exploatovala, riadila a kontrolovala hospodársky život Slovenska. Boli to poradcovia, vojaci, gestapáci nemeckých monopolov a ich nemeckého fašistického štátu, ktorí riadili prácu orgánov slovenskej fašistickej kliky a ktorí zabezpečovali ich podriadenie nacistickým monopolom. Treba však vidieť aj tú skutočnosť, že nemecké monopoly ponechali určité obmedzené možnosti podnikania a obchodovania pre slovenskú malú a strednú buržoáziu, pre slovenských priemyselných, obchodných, bankových podnikateľov, pokiaľ sa im to rentovalo. Zvláštnosti slovenského klérofašistického režimu vyvierali práve zo spoluúčasti slovenskej buržoázie na drancovaní Slovenska. Ľudácka fašistická klika zabezpečovala teda predovšetkým exekútorské služby Nemcom a v druhom rade účasť slovenskej buržoázie na vykorisťovaní pracujúcich. Fašistická klika si rozdelila úlohy: Tukova vláda zabezpečovala prednostne službu Nemcom, snem mal predstierať „samostatnosť“ a obhájiť záujmy slovenskej buržoázie a Tiso mal udržať určitú rovnováhu. To sa však nedarilo. Len čo slovenská buržoázia videla, že klérofašistický režim už nie je v stave zabezpečiť ochranu jej nahromaždeného majetku, t. j. podielu na lúpežníckej koristi, odvrátila sa od neho a hľadala záchranu na Západe. V takej miere, v akej slovenská buržoázia prestávala mať záujem o klérofašistický režim, zanikajú aj znaky jeho relatívnej samostatnosti.

Bez vnútornej hospodárskej a politickej stability režimu nemohla sa nadlho udržať ani fikcia samostatnosti poť. suverenity. Slovenský fašistický režim bol podřiadený ekonomicky a politicky hitlerovskému Nemecku. Slúžil Nemcom a stále menšiemu počtu slovenských podnikateľov, arizátorov a dobrodruhov. Jeho moc sa de facto nevzťahovala na nemeckú menšinu Slovenska, ktorá mala svojho vlastného „vodcu“. Vládna moc ľudáckej fašistickej kliky nebola teda suverénna, čím ďalej tým viac sa obmedzovala, takže znaky jej faktickej závislosti nesporne zatlačovali znaky začiatočnej formálnej samostatnosti.[34a]

Medzinárodné postavenie tzv. Slovenského štátu treba teda posudzovať

[34a] M. V i e t o r, cit d., 500—504.

z toho hľadiska, že ak je moc, vykonávaná nad obyvateľstvom určitého územia závislá a podriadená po ktorejkoľvek stránke inej moci existujúcej na tomto území, poť. keď sa moc nerozprestiera nad všetkými organizáciami štátu a nad všetkými jeho obyvateľmi, nemožno hovoriť o samostatnom štáte, ale len o takzvanom štáte.

ČSR de iure nezanikla ani po Mníchove ani po 14. merci 1939. Tak ako Čechy a Morava, aj Slovensko sa nachádzalo pod faktickou administratívnou a politickou kontrolou hitlerovského Nemecka a len prechodná forma nemeckej nadvlády bola iná na Slovensku. Rozdiely medzi Protektorátom a tzv. Slovenským štátom sa postupne stierali, a ako uvidíme, po vypuknutí Slovenského národného povstania už zväčša zmizli.

V lete 1944 rozvíjal sa národnooslobodzovací boj v ujarmených krajinách Európy. Rumunská komunistická strana a okolo nej sústredené demokratické sily odstránili fašistickú diktatúru a umožnili vystúpenie Rumunska z protisovietskeho tábora a vyhlásenie vojny hitlerovskému Nemecku. Bulharsko sa pomocou SSSR oslobodilo tiež od fašistických mocipánov a vyhlásilo vojnu Nemecku. Hrdinský ľud povstal a bojoval s okupantmi v Poľsku a v Juhoslávii. Fínsko kapitulovalo. Paríž bol oslobodený. Aj horthyovské Maďarsko sondovalo v Moskve možnosti podpísania prímeria, pravda tak, „aby sa Nemci nenahnevali“. Dozrel čas aj pre Slovenské národné povstanie. Ľudácka vládna klika bola úplne izolovaná a proti nej stála zjednotená spoločenská sila Národného frontu pod vedením robotníckej triedy, ktorá na čele s KSČ bola odhodlaná odstrániť fašistov a vybojovať národné a sociálne oslobodenie Čechov a Slovákov. Blížila sa vojenská porážka Nemcov a tým sa blížil aj zánik tzv. Slovenského štátu. Ľudácka klika však nesprávne odhadovala silu nacistov a zčasti ešte stále počítala aj s tým, že triedna nadvláda slovenskej buržoázie ostane aj po porážke hitlerovského Nemecka zachovaná, a to pomocou benešovského krídla zahraničného odboja.

Fašistická klika pripravovala evakuáciu štátnych úradov už v prvom polroku 1944 a vytvárala fondy pre úhradu evakuačných nákladov.[35] Koncom júla objavovali sa partizáni v niektorých dedinách a mestách, stýkali sa verejne s občanmi a ozbrojovali dobrovoľníkov. Vládna klika musela tušiť niečo aj o Čatlošovom pláne vojenského puču. Nasvedčuje tomu skutočnosť, že o vyhlásení stanného práva v oblasti trestného súdnictva vojenského rozhodlo sa už 10. augusta a o vyhlásení stanného práva na celom Slovensku 17. augusta 1944.[36]

Povstanie, ktoré začalo na viacerých miestach koncentrovanými akcia-

[35] Vl. nar. č. 21/1944, 30/1944, 41/1944 Sl. zb.
[36] ŠSÚA SSR 968/1944.

mi partizánov, obsadením Banskej Bystrice oddielom Jegorova a pripojením sa niektorých vojenských posádok, prekvapilo fašistickú kliku a zlikvidovalo oslabené, vnútorne už dávno rozleptané mocenské prostriedky fašistického režimu na Slovensku. Bol to logický dôsledok predchádzajúceho vývoja a elementárnej sily povstania.

Pokiaľ ide o vojsko a žandárstvo, stačí poukázať na to, že východoslovenské divízie boli zčasti odzbrojené, zčasti sa pridali k partizánom. Časti západoslovenských posádok následkom zrady a zbabelosti niektorých dôstojníkov sa nepridali k povstaniu. Posádky na strednom Slovensku kapitulovali na príkaz gen. Viesta a pokiaľ sa nepridali k povstalcom, boli Nemcami odzbrojené a zlikvidované pof. odvlečené do Nemecka. Žandárstvo na mnohých miestach sa pridalo tiež k povstalcom alebo sa chovalo pasívne.[37] Ministerstvo národnej obrany a Ministerstvo vnútra prestali prakticky disponovať s vojskom a žandárstvom a stali sa pomocnými orgánmi nemeckého vyslanca a veliteľov wehrmachtu.

Organizácie HSĽS úplne zlyhali a neznamenali žiadnu oporu pre fašistickú kliku. Vedúcim funkcionárom sa otvorene povedalo, že „i predsedníctvo strany si musí uvedomiť, že niet veľa dôvery voči nemu" a nie jeden ľudácky funkcionár konštatoval, že „na generálnom sekretariáte v kritických časoch pozoroval nezáujem o prácu a bezradnosť".[38] To platilo zčasti aj o HG a o štátnej polícii. Na ilustráciu uvádzame mienku jedného ľudáckeho poslanca: „Príkazom doby je, previesť náležitú očistu na ÚŠB, ako aj na ostatných složkách, na ktoré je zverené bezpečnosť. Nevynímam spod tejto očisty ani Hlinkovu gardu. Mám pocit, že i do HG sa dobrovoľne prihlásili jednotlivci, aby mohli našu bezpečnosť podlomiť".[39] Náčelník HG v Bratislave hlási 13. septembra 1944 Tisovi toto: Počet gardistov v činnej službe obnáša už len 1015 mužov, z týchto ozbrojených dokonca len 605. Jednotky HG vykonávaju podradnú strážnu a poriadkovú službu mimo Bratislavy a prevádzajú vlakovú kontrolu. Hlavne však pomáhajú nemeckým vojenským orgánom pri rozličných službách, najmä pri akciách proti partizánom. Samostatne postupujú proti partizánom najmä v Nitre a Ban. Bystrici. Sú oblečení v uniformách slovenskej armády a výzbroj dostávajú od nemeckých vojenských orgánov. — Náčelník navrhuje doplniť nedostatočný počet týchto žoldnierskych vrahov dobrovoľníkmi z radov štátnych a verejných zamestnancov. Avšak pripomína súčasne, že „dobrovoľníkov je pomerne málo, a preto aspoň o týchto musí byť postarané".[40] Tiso hneď vydal príslušné nariadenie s príkazom, že „tí štátni zamestnanci, ktorí budú povolaní k výkonu bezpečnostnej služby v rámci armády, sboru stráže bez-

[37] ŠSUA SSR 923/1944.
[38] ŠSUA SSR 923/1944.
[39] ŠSUA SSR 923/1944.
[40] ŠSUA KPR 1622/1944.

pečnosti alebo Hlinkovej gardy prípadne FS, podľa platných noriem sú povinní túto službu nastúpiť".[41] Výzva nemala veľkú ozvenu.

Štátni a verejní zamestnanci na mnohých miestach sa pridali k povstalcom poť. chovali sa pasívne. Napr. v Levoči, Zl. Moravciach, Sp. Podhradí, Ružomberku atď. pridali sa okr. náčelníci, komisári verejnej správy a niektorí súdni úradníci k partizánom poť. účinkovali v revolučných národných výboroch.[42] Rozklad v štátnych úradoch v doprave a v miestnych orgánoch štátnej správy dosiahol takú mieru, že centrálne úrady v Bratislave udržovali styk s východným Slovenskom hlavne pomocou rádiotelegrafických staníc policajného riaditeľstva v Bratislave a v Prešove.[43] Po dočasnom potlačení povstania nariadila sa širokozaložená previerka štátnych a verejných zamestnancov. Podľa smerníc mali štátni zamestnanci podpísať osvedčenie, že „zatracujú akúkoľvek činnosť proti Slovenskému štátu a jeho predstaviteľom" a že sa nestotožňujú „s osobami, výčinmi a ideológiou, ktorá uvrhla Slovenský štát do povážlivého položenia, v ktorom sa nachádza".[44] Viac než povážlivé položenie fašistického režimu sa však nijako nezmenilo formálnymi osvedčeniami zamestnancov. Tieto osvedčenia mali vlastne vyvážiť sľuby, zložené niektorými zamestnancami povstaleckým orgánom. Bolo totiž mnoho takých úradníkov, ktorí slúžili aj na povstaleckom území a ktorých nemohli naraz prepustiť. Inštrukcia znela tak, že zamestnanci „k sľubu povstalcom prinútení" sa odstránia z vedúcich miest; proti tým, ktorí takýto sľub vykonali „dobrovoľne bez donútenia", malo sa zakročiť podľa zákona na obranu štátu (§ 64) a v prípade, že by došlo k ich prepusteniu, mali byť zaistení.[45] Počet pre režim spoľahlivých zamestnancov nebol veľký. Dokazuje to aj zníženie počtu sudcov stanného súdu na tri. Tiso zdôvodňoval zmenu tým, že zníženie počtu sudcov „sa stalo potrebným vzhľadom na nedostatočné obsadenie súdov a na ťažkosti, spojené so zostavovaním päťčlenných senátov v stannom pokračovaní". Dosvedčuje to aj tá ďalšia skutočnosť, že v januári r. 1945 sa nariadilo novšie preskúmanie spoľahlivosti zamestnancov.[46]

Snem už pravidelne nezasadával. Poslanci sa rozutiekli a ich hlavná činnosť pozostávala v tom, že podávali písomné zprávy o priebehu povstania v svojich okresoch. Občas zasadávali snemové výbory. Činnosť ministerstiev bola značne obmedzená, až zastavená.[47]

Nemecká nadvláda bola už úplne odhalená. Na celom neoslobodenom

[41] ŠSUA SSR 823/1944.
[42] ŠSUA SSR 923/1944.
[43] Obežník predsednictva vlády z 13. 9. 1944.
[44] ŠSUA Dôverný obežník preds. vlády z 14. 9. 1944, SSR 803/1944, 873/1944.
[45] ŠSUA SSR 803/1944.
[46] ŠSUA SSR 930/1944. Obežník gen. sekr. HSĽS z 1. 1. 1945.
[47] ŠSUA SSR 130/1944.

území rozhodovali už len Nemci. Tiso tvrdil síce v rozhlasovom prejave dňa 30. augusta 1944, že „nemecké vojsko neprichádza Slovensko obsadiť", ale to už nepovedal, že z titulu okupačných nákladov poukázal Wehrmachtu prvú splátku vo výške 100 mil. Ks.[48]. Skutočnosť bola taká, ako ju uviedol v obežníku z 12. septembra 1944: „Po odzbrojení niektorých posádok nášho vojska preberajú ochranu našich krajov nemecké posádky *i mimo priestoru bojového*" (podčiarkol M. V.). A akú právomoc malo nemecké vojsko, ktoré „neprišlo obsadiť" Slovensko, ale prevzalo „ochranu" celého slovenského územia? Podľa cit. obežníka vykonávajú administratívnu právomoc „v bojovom pásme", t. j. prakticky na celom Slovensku „velitelia nemeckého operujúceho vojska". Slovenské orgány majú jednu povinnosť: „ísť čo najviac v ústrety potrebám nemeckej brannej moci", zaistiť najužšiu spoluprácu a „včasné vykonávanie administratívnych opatrení". Ďalej, „na obyvateľstvo treba vhodne pôsobiť, aby svojím správaním sa nesťažovalo, ba pomáhalo vykonávanie úloh nemeckého vojska". Pokiaľ ide o podniky dôležité pre obranu štátu, „nech je ich pokojná prevádzka zaistená v úzkej spolupráci s príslušným nemeckým vojenským veliteľstvom" a pri disponovaní so „slovenským majetkom, najmä štátnym, má sa pokračovať podľa predbežnej dohody medzi príslušnými slovenskými a nemeckými miestami". Bez ďalšieho komentáru je jasné, že nemecké vojsko ozaj nemuselo obsadiť Slovensko, lebo ho prakticky obsadzovalo už r. 1939. Avšak teraz sa rozšírilo „ochranné pásmo" aj de iure na celé Slovensko, a Nemci prevzali riadenie celej administratívy a na celom Slovensku do svojích rúk, aby ochraňovali ľudácku fašistickú kliku pred ozbrojeným povstaním celého pracujúceho ľudu Slovenska. Skutočnosť, že Slovensko bolo od začiatku fašistického režimu fakticky pod nemeckou nadvládou, stala sa teraz úplne zjavnou. Z tohto hľadiska mal Tiso vlastne pravdu, keď povedal, že „príchod nemeckých vojsk na Slovensku nič nemení na štátoprávnom postavení Slovenskej republiky."[49]

Zmenila sa len forma výkonu nemeckej nadvlády, a to nielen prechodne, počas prechodného zatlačenia povstania, ale až do vyhnania okupantov. Neustále prízvukovaná „spolupráca" bola len demagogickým heslom, ktorým sa kryla skutočnosť, že orgány ľudáckej fašistickej kliky nemali žiadny prehľad o situácii a v ničom nerozhodovali. Napríklad uložilo sa ústrednému úradom obmedziť finančný a hospodársky styk s oslobodeným územím. O tom, ktoré územia sú v rukách povstalcov, mali sa úrady dozvedieť z buletínu o vojenskej situácii, ktorý mal minister národnej obrany každodenne dodať všetkým členom vlády a predsedovi snemu. Náčelník štábu oznámil však spomínaným funkcionárom, že „podľa rozhodnutia nemec-

[48] Zápisnica úsporného a kontrolného výboru z 7. 9. 1944.
[49] ŠSUA SSR 833/1944.

kých kompetentných miest nesmieme oznamovať vojenskú situáciu ministerstvám a civilným úradom".[50] Iný príklad: Tiso sa rozhodol, že vyšle k nemeckému vojenskému veliteľstvu na Slovensku „prostredníka" medzi slovenskými úradmi a týmto veliteľstvom. Tento „prostredník" mal sprostredkovať úpravy nemeckého veliteľstva slovenským úradom, dbať o ich výkon a na druhej strane mal Nemcom predkladať slovenské návrhy, súvisiace s „pobytom a s pomocnou akciou" Nemcov. Táto funkcia však, ktorá mala dokumentovať akési samostatné postavenie vládnej kliky, za pár dní zanikla, pretože nemecké veliteľstvo nepotrebovalo žiadneho „prostredníka". Svoje rozkazy vydávalo bezprostredne a disponovalo v každom ohľade samostatne, bez ohľadu na názory slovenských miest.[51]

Ľudáckej fašistickej klike nezostalo nič inšie ako vykonávať rozkazy Nemcov. A to sa aj stalo. Písomnosti, adresované na nemecké vojenské veliteľstvo sa vyhotovovali teraz už aj v nemeckej reči, aby nemecké úrady sa nezdržovali s prekladom.[52] Príkazy Wehrmachtu sa promptne realizovali. Koncom septembra 1944 tvrdilo napríklad nemecké vojenské veliteľstvo v Bratislave, že sa v oblasti Malých a Bielych Karpát vyskytli prípady skrývania anglo-amerických letcov miestnym obyvateľstvom. Nemci žiadali, aby sa takéto činy trestali smrťou. Ešte ten istý deň vyšlo nariadenie s mocou zákona, podľa ktorého v urýchlenom trestnom konaní, kde zákon pre trestný čin uvádza alternatívne dve trestné sadzby, treba použiť pri odsúdení obžalovaného vždy sadzbu prísnejšiu, a oznámilo sa Nemcom, že do novely trestného zákona „budú pojaté aj uvedené skutkové podstaty", t. j. skrývanie letcov.[53] Ľudácka fašistická klika disponovala už len niektorými vybranými oddielmi HG a ostala jej verné časť duchovenstva. Biskupi volali do boja proti povstalcom a pomáhali esesákom potlačiť povstanie.[54] Farári na niektorých miestach podávali Tisovi zprávy o pobyte a umiestnení partizánov a pod.

Slovenské národné povstanie zlikvidovalo následky Mníchova. Slovenská národná rada dňom 1. septembra 1944 prevzala všetku moc na oslobodenom území a deklarovala obnovenie československého štátu. Rozpustila fašistické strany, zrušila župné zriadenie zavedené fašistickým režimom. Rozpustila žandárske a policajné organizácie a založila sbor národnej bezpečnosti. Uvalila vnútenú správu na nemecké a arizované podniky, poštátnila školy. Slovenská národná rada, napriek tomu, že sa do nej dostali zá-

[50] ŠSUA SSR 832/1944, 874/1944.
[51] ŠSUA UPV 379/1944.
[52] ŠSUA SSR 827/1944.
[53] ŠSUA UPV 6/379 a/1944, SSR 816/1944, UPV 379/1944.
[54] Pozri k tomu: S v o b o d a - T u č k o v á, *Spiknutí proti republice*, Praha 1949. *Proces proti vlastizradným biskupom*, Bratislava 1951, I. S t a n e k, *Vatikán, spojenec ľudáctva a tzv. Slovenského štátu*, ČČH, III, 1955, 82 a n.

stupcovia buržoázie a buržoázni nacionalisti, pod tlakom masového hnutia zdola, organizovaného partizánskymi jednotkami, závodnými radami a revolučnými národnými výbormi, ktoré účinkovali pod vedením komunistov — stala sa významným celonárodným orgánom domáceho národnooslobodzovacieho boja. Vznik SNR znamenal dosiahnutie ďalšieho stupňa v upevňovaní Národného frontu, v ktorom si robotnícka trieda na čele s KSČ zabezpečila vedúcu úlohu. Komunisti sa dostali do vlády prvy krát v dejinách nášho robotníckeho hnutia. KSS sa stala legálnou stranou a jej revolučnú činnosť zabezpečovali miestne a okresné orgány strany. Sjazd závodných výborov 15. októbra 1944 určil postavenie robotníckej triedy v obnovenej republike a uplatnením požiadavky účasti závodných výborov na vedení závodov prejavili sa prvé zárodky socialistických premien v rozvíjajúcej sa národnej a demokratickej revolúcii.

Revolučné národné výbory, zakladané radovými členmi KSS ako báza partizánského boja, vystúpili za povstania na verejnosť ako jediné orgány ľudovej moci. Plnili zpočiatku vojenské úlohy revolučno-demokratického charakteru, menovite zakladali milície. Napriek nedostatkom, zapríčineným buržoáziou a buržoáznymi nacionalistami, ktorí obmedzovali ich činnosť, znemožnili odstránenie poť. výmenu štátneho úradníctva atď., národné výbory pomáhali povstalcom, vydávali časopisy a stali sa počas povstania skutočnými nositeľmi novej štátnej moci. Nová ozbrojená moc pracujúceho ľudu vznikla pomocou sovietskych partizánov v povstaní a v čs. armádnom sbore v SSSR. Karpatská ofenzíva sovietskej armády, táto najúčinnejšia pomoc domácemu odboju, upevnila zahraničnopolitickú orientáciu pracujúceho ľudu ČSR na Sovietsky sväz. Revolučné premeny uskutočnené v Slovenskom národnom povstaní tvorili teda základy nového ľudovodemokratického Československa.

Z toho vyplýva, že slovenský fašistický režim sa zlikvidoval vlastne už v prvej etape Slovenského národného povstania.

To, čo z fašistického režimu ostalo, už sa veľmi nelíšilo od okupačného režimu v Čechách a na Morave. Tisovej klike pripadla jedna úloha: pomáhať nacistickým okupantom pripraviť obranu nemeckých hraníc, k tomu cieľu využiť aj slovenské územie, na ktorom sa mal tiež spomaliť postup Sovietskej armády, a evakuovať do Nemecka všetok slovenský majetok, ktorý mohol nacistom poslúžiť pri oddalovaní blížiaceho sa zániku ich panstva.

Tiso, Mach, Ďurčanský, Haššík, Kubala a iní sa zaviazali v tajnej dohode z 9. októbra 1944, podpísanej Tisom a Polyákom, splniť túto zločinnú úlohu. Zaviazali sa zabezpečiť zásobovanie nemeckej okupačnej armády zo slovenských zdrojov, pomáhať Wehrmachtu v bojoch proti partizánom a proti Sovietskej armáde a pomáhať pri poslednom veľkom drancovaní Sloven-

ska. Pri plnení týchto úloh, na ktoré sa obmedzila v podstate celá ich právomoc, sa úplne podrobili rozkazom nemeckého vyslanca Ludina, generála Höffleho, policajného pridelenca Golza.

Na finančné náklady nemeckej okupačnej armády odčerpalo sa zo slovenských prostriedkov mesačne asi 200 mil. Ks a okrem toho ďalšie nešpecifikované sumy, ktoré dohromady obnášali asi 7 miliárd Ks.[55] Na náklady slovenskej brannej pohotovosti vyplácalo sa mesačne ďalších 100—120 mil. Ks, do apríla 1944 teda asi 700 mil. Ks.[56] V septembri 1944 po odchode Tuku preniesol Tiso pôsobnosť ministra vnútra vo veciach policajných na ministra národnej obrany. Haššík a Kubala mali reorganizovať Domobranu a nový bezpečnostný aparát POHG, ktorý v službách Gestapa mal terorom predĺžiť existenciu okupačného režimu. Peniaze slúžili teda tomuto cieľu. No počet domobrancov a POHG sa len násilne doplňoval na asi 4—5000 žoldnierov z radov deklasovaných elementov, notorických zločincov a pod.

Pôsobnosť ústredných úradov sa preniesla skoro úplne na mimoriadne delegované orgány, pretože nemecké vojsko potrebovalo pomáhačov na vidieku a miestne orgány štátnej správy neboli dosť pružné a spoľahlivé. Dňa 4. októbra 1944 nariadil Tiso, aby všetky rezorty štátnej správy vyslali do jednotlivých okresov najmä partizánmi obsadených, svojich *zmocnencov,* ktorí spolu vytvárali v okrese komisiu na čele s predsedou menovaným ministrom vnútra, aby „zariadili všetko potrebné na mieste samom“,[57] t. j. aby vykonali právomoc vlády v tom ktorom okrese. Ten istý deň bol menovaný osobitný *vládny zmocnenec* pre oblasť župy Tatranskej a pre rozšírenú oblasť župy Šarišsko-Zemplínskej, kde pôsobil aj ďalší osobitný poradca pre veci nemeckej národnostnej skupiny.[58] Vládny zmocnenec sa staral o „riadny chod štátneho života“ vo svojej oblasti a vykonával tam skoro úplnú pôsobnosť vlády, jednotlivých ministerstiev a iných ústredných úradov. Predovšetkým však udržiaval priamy a bezprostredný styk s veliteľom nemeckého vojska a vykonával jeho rozkazy. Vo februári 1945, príchodom Sovietskej armády zmocnenec šarišskej župy sa presťahoval do Žiliny ako poverenec hlavného veliteľstva HG, a pre oblasť župy Pohronskej, Nitrianskej a Trenčianskej menovali ďalších zmocnencov, ktorí mali pomáhať Nemcom pri beznádejných operáciách proti nezadržateľne nastupujúcej osloboditeľskej armáde.[59]

Dňa 21. decembra 1944 oznámil gen. Höffle Tisovi, že Hitler vyhlásil Bratislavu a okolie za pevnosť. Za veliteľa tejto „pevnosti“ menoval plk. von

[55] ŠSUA, Zápisnice úsporného a kontrolného výboru z 7. 9. a 12. 10. 1944.
[56] ŠSUA Uznesenie úsporneho a kontrolného výboru z 2. 3. 1945.
[57] ŠSUA SSR 823/1944.
[58] ŠSUA SSR 35/1945
[59] Dr. J. Ďurčanský, Dr. Bukový, Dr. Bučko.

Ohlena, ktorý mal „veliteľskú rozkazovaciu právomoc pre všetky slovenské a nemecké miesta a úrady v pevnosti Bratislava“, teda včítane orgánov Tisovej kliky, pokiaľ ešte existovali.[60] Dňa 30. januára 1945 ustanovil Tiso osobitného vládneho zmocnenca pre výkon evakuácie občianstva, nariadenej nemeckým vojenským veliteľstvom, ktorý pre tento cieľ mohol použiť „celý štátny aparát“,[61] t. j. prakticky gardistov a úradníkov ešte neevakuovaných. Dňa 17. februára 1945 menoval Tiso nového generálneho sekretára obrany štátu[62] a napokon 12. januára 1945 menovalo ministerstvo národnej obrany poverenca generálneho sekretára obrany štátu pre evakuáciu priemyselných podnikov a veľkoobchodov.[63] Takto vyzeral pomocný výkonný aparát Wehrmachtu, zriadený Tisovou klikou. Ústredné orgány štátnej moci a správy fašistického režimu existovali už len formálne a ich úradníctvo zväčša už len evakuovalo archívy, úradné zariadenie ap.

Z činnosti týchto slovenských pomocných orgánov nemeckej okupačnej moci uvádzame na ilustráciu: Na úseku pomoci Wehrmachtu nariadil Tiso a Haššík mobilizáciu a predĺženie prezenčnej služby. Ľudia však sabotovali mobilizačnú vyhlášku a zaobstarávali si vyčkávacie povolenia, odklady prezenčnej služby alebo sa stiahli do hôr. Nepomáhala ani vyhrážka Tisova, že každého, kto nenastúpi vojenskú službu, bude považovať za vojnového zajatca(!). To znamenalo toľko, že nemecké orgány zaisťovali a deportovali slovenských občanov, keď nemohli preukázať nemeckú legitimáciu o odklade vojenskej služby. Vládni poverenci mali sa starať o to, aby „oprávnené“, t. j. protekčné osoby, si zadovážili potrebné legitimácie od nemeckých služobných miest, teda u nemeckého vojenského veliteľstva pre Slovensko, u nemeckého vyslanectva, prípadne u šéfa Schutzdienstu, na Verkehrskommando alebo u Wehrwirtschaftsoffiziera.[64] Vládni poverenci naháňali pracovné sily pre opevňovacie práce. Nútená práca sa vykonávala za najťažších podmienok. Stačí poukázať na pomery v okrese St. Ľubovňa, ako o nich referoval ľudák-poslanec: „Ešte vždy pri opevňovacích prácach mnohí pracujú. To by však zle nebolo, keby pracujúci mali obuv. Rozhorčenie je tu až k vzbúre, lebo obuvi niet a do práce ich ženú. Kúpiť novú si nemôžu, lebo jej niet a v zime bosí predsa len pracovať, a to ešte v zákopách, je nemožné . . . nebude divu, keď bez obuvi nebudú chcieť ísť do práce a z toho bude nepokoj s nemeckou brannou mocou“. To bolo v novembri r. 1944 a vládny poverenec ešte v januári 1945 urguje „obuv pre robotníkov pracujúcich na opevňovacích prácach“.[65] Kým poverenci naháňali pracovné sily pre opevňovacie práce. Nútená práca sa vykonávala za najťažších podmienok. Stačí poukázať na pomery v okrese St. Ľubovňa, ako o nich referoval ľudák-poslanec: „Ešte vždy pri opevňovacích prácach mnohí pracujú. To by však zle nebolo, keby pracujúci mali obuv. Rozhorčenie je tu až k vzbúre, lebo obuvi niet a do práce ich ženú. Kúpiť novú si nemôžu, lebo jej niet a v zime bosí predsa len pracovať, a to ešte v zákopách, je nemožné . . . nebude divu, keď bez obuvi nebudú chcieť ísť do práce a z toho bude nepokoj s nemeckou brannou mocou“. To bolo v novembri r. 1944 a vládny poverenec ešte v januári 1945 urguje „obuv pre robotníkov pracujúcich na opevňovacích prácach“.[65] Kým poverenci naháňali

[60] ŠSUA SSR 110/1945.
[61] ŠSUA SSR 109/1945.
[62] ŠSUA SSR 152/1945.
[63] ŠSUA SSR 168/1945.
[64] ŠSUA SSR 150/1945.
[65] ŠSUA SSR 38/1945.

ňali ľudí do otrockej roboty, nemecké vojsko plienilo slovenské dediny rekvirovalo dobytok a hnuteľnosti. Netajil to ani sám SS-Gruppenführer a generál polície Höfle, veliteľ okupačných vojsk na Slovensku, keď v rozkaze 10. novembra 1944 uvádza, že „počet prípadov plienenia a neoprávneného zabrania dobytka zo dňa na deň stúpa."[66] Sicherheitsdienst skoro denne zaisťovalo „podozrivých" ľudí, pravda i štátnych zamestnancov a funkcionárov, ba i poslancov a o tom zamestnávateľov ani neupovedomili.[67]

Treba osobitne spomenúť záležitosť, ktorú vybavoval vládny poverenec pre evakuáciu, v záujme Nemcov. V ústredných úradoch pracoval značný počet bielogvardejských emigrantov. V mene týchto elementov sa ozval „Komitét oslobodenia národov Ruska, zastupiteľstvo v Bratislave" 12. februára 1945 so žiadosťou, aby sa bielogvardejci-emigranti s rodinami mohli urýchlene a prednostne presťahovať do Nemecka, pretože mali strach z nastupujúcej Sovietskej armády. Vládny poverenenec využil príležitosť pre nábor týchto zradcov do Vlasovovej armády. Nariadil, že „s osobami ruskej národnosti a slovenskej štátnej príslušnosti zamestnanými v štátnych službách, ktoré preukážu, že vstúpili do Vlasovovej armády, má sa po stránke platovej a slúžobnej zaobchádzať analogicky ako s osobami nemeckej národnosti, ktoré vstúpili do zbraní SS".[68]

Na úseku bojov proti partizánom a perzekúcie povstalcov je všeobecne známa aktívna účasť domobrany a POHG na trestných výpravach proti civilnému obyvateľstvu v partizánskych krajoch, na hromadnom vraždení nevinných ľudí, na beštiálnych popravách partizánov. Známe je vystúpenie Tisu v Banskej Bystrici, kde vyznamenal vrahov slovenského ľudu. Je všeobecne známa aj skutočnosť, že Tiso lákal povstaleckých vojakov k dezercii, sľuboval im amnestiu, aby ich potom vydal Nemcom. Menej je známa skutočnosť, že v trestnom konaní proti účastníkom povstania, ktorí sa bránili tým, že bojovali proti nemeckým votrelcom za slobodu vlasti, čo predsa nemôže byť zločinom, použili vojenskí prokurátori ako podklad pre kvalifikáciu tejto činnosti rozhlasový prejav Tisov z 30. augusta 1944, v ktorom prehlásili, že partizánske hnutie je vzburou.[69]

Evakuáciu civilného obyvateľstva nariadil a riadil nemecký vyslanec. Všeobecné podmienky stanovil verbálnou nótou z 17. I. 1945. Evakuovať sa mali osoby mužského pohlavia vo veku 16—60 rokov. Dopravné prostriedky sa však nezaručili, pof. sa prisľúbili len na prípad, že to „bojové pomery dovolia". Ani používanie železničných vagónov sa nezabezpečilo, lebo železničnými dopravnými prostriedkami disponoval samostatne dopravný

[66] ŠSUA UPV 1939/1945.
[67] ŠSUA UPV 1939/1945, SSR 913/1944.
[68] ŠSUA UPV 3/98/1945.
[69] ŠSUA KPR 1957—22/1944.

šéf príslušnej nemeckej armádnej skupiny. Pre tých, ktorí neevakuovali — a to bola samozrejme väčšina obyvateľstva — mali sa ponechať potraviny len na tri mesiace. Ostatné zásoby sa odviezli, alebo sa použili na iné účely, napr. zemiaky na pálenie liehu a pod.[70]

Východné okresy, ktoré sa oslobodili skorej, mali sa vyprázdniť pochopiteľne už v predchádzajúcich mesiacoch. V okrese Michalovce už v októbri zabrali Nemci všetky dopravné prostriedky. 8. novembra 1944 sa nariadila totálna evakuácia kraja východne od obcí Čemerné-Vranov-Stropkov-Svidník. Hneď na to nasledovali okresy Michalovce, Trebišov, Bardejov, Giraltovce, Prešov a Sabinov smerom na Ružomberok. Evakuáciu nábytku zakázali zmocnenci pre nedostatok dopravných prostriedkov. Koncom januára 1945 vyšla výzva zmocnencov na „dobrovoľné opustenie" územia okresov Kežmarok, Levoča, Sp. Nová Ves, Poprad, Mikuláš, Ružomberok, Kubín, Brezno, Ban. Bystrica, Zvolen, Martin, Kremnica, Štiavnica, Nová Baňa. Súčasne sa nariadil aj „nenápadný odsun" úradov. V tom čase bolo už územie od čiary Kežmarok, Poprad, Rim. Sobota na východ oslobodené a ostatné miesta, uvedené vo vyhláške zmocnencov, včítane Bratislavy, Trnavy atď., sa oslobodili do začiatku apríla 1944. Na oslobodenom území zanikol okupačný režim a preto evakuačné vyhlášky sa vzťahovali najmä na tých, ktorí sa mali čoho obávať a rozutekali či už „dobrovoľne", alebo pod tlakom blížiacich sa osloboditeľov.[71] Koncom februára 1945 sa oznámilo aj úradníkom v Bratislave, že služobný pomer zamestnancov, „ktorí pre vojnové udalosti sa prípadne odsunú do Ríše", sa vraj nezruší a súčasne sa doporučilo štátnym zamestnancom, aby sa rozhodli dobrovoľne k odsunu do Nemecka. To bolo vlastne priznanie úplného bankrotu Tisovej kliky.[72] Výška útrat spojených s touto evakuáciou nedá sa presne zistiť. Isté je, že koncom marca 1945 vyplatili sa na tieto ciele 43 mil. Ks, ďalej dostal osobitne generálny sekretariát HSĽS 8 mil. Ks a štátny sekretariát nemeckej národnej skupiny ďalších 8 mil. Ks. V tomto obnose nie sú zahrnuté zvýšené služobné náležitosti evakuovaných úradníkov a náklady na evakuáciu úradov.[73]

Hospodárska evakuácia, ktorou nacisti získali ďalšie miliardové hodnoty, zasluhuje si osobitnú pozornosť. V tejto oblasti sa ukázalo najlepšie, že nemecké okupačné úrady boli neobmedzenými pánmi na Slovensku a že slovenské orgány boli im v každom ohľade podriadené. Dôkazom toho je aj dôverné hlásenie generálneho sekretára obrany štátu, zaslané Tisovi dňa 5. marca 1945, v ktorom žiada aby bol sprostený zodpovednosti za hos-

[70] ŠSUA UPV 41/1945, 1980-Ires/1944.
[71] ŠSUA SSR 832/1944, 37/1945.
[72] ŠSUA SSR 176/1945.
[73] ŠSUA SSR 181/1945, 229/1945, 101/1945.

podársku evakuáciu. Uvádza tieto príznačné argumenty: „Evakuácia do zahraničia, upravená verbálnou nótou nemeckého vyslanectva z 10. pof. 17. februára 1945, je v rozpore so zákonom na obranu štátu, keďže tento zákon nepredvida evakuáciu do zahraničia“. O hospodárskej evakuácii rozhoduje podľa spomenutej verbálnej nóty nemecký vyslanec v dohode so slovenským ministrom národnej obrany. V praxi však žiadna takáto dohoda sa neuskutočnila. Nemecký vyslanec svojvoľne určil evakuačnú líniu prakticky na západných hraniciach Slovenska. Pri vydávaní evakuačných príkazov vôbec obišiel a ani neinformoval generálny sekretariát obrany štátu, „takže celá spolupráca záleží iba v intervenciách GSOŠ u nemeckého vyslanectva“ a „o opatreniach, ktoré činí nemecké vyslanectvo, sa dozvedám hodne neskoršie, ale iba od firiem, ktorých sa tieto opatrenia týkajú“. To znamená, že nemecký vyslanec disponoval sám pri vydávaní evakuačných rozkazov a slovenský orgán o týchto opatreniach sa ani dodatočne neupovedomil. V zpráve sa poukazuje ďalej na to, že „jediným vodítkom pri prevádzaní hospodárskej evakuácie so strany nemeckých miest sú potreby ríše“. Predpoklady pre hospodársku evakuáciu do Nemecka sú „vytvorené umele“, a „zásielky opúšťajú slovenské územie ako Wehrmachtsgut, pričom slovenské úradné miesta ani nemajú vedomie o tom, čo a kam bolo odoslané“. Generálny sekretár obrany štátu došiel k správnemu záveru, že nacisti evakuujú všetky hodnoty, ktoré sa v Nemecku potrebujú, že vyvážaju hospodárske hodnoty, pokiaľ vagonový priestor stačí, a to bez ohľadu na to, či je územie ohrozené alebo nie, a že evakuované hodnoty si nacisti prisvojujú, aby ich v Nemecku použili pre seba. Pri tejto lúpeži boli pre slovenské orgány dané predpoklady „iba pre vykonávanie rozkazov nemeckých miest, ktoré sú veľmi často v protiklade so slovenskými záujmami“.[74] Toľko o hlásení vojaka, ktorý mal ešte zrejme ilúzie o postavení Tisu a jeho kliky. Tiso však samozrejme nič nepodnikol, pretože súhlasil s takýmto ďalším drancovaním slovenského majetku a bolo práve jeho úlohou, aby pomocou spomenutých delegovaných orgánov takúto „hospodársku evakuáciu“ pomáhal zabezpečiť.

Pokiaľ ide o úradníctvo a byrokraciu ľudáckeho fašistického režimu, treba ešte napokon konštatovať, že veľká väčšina pozostávala z alibistov, ktorí ochotne slúžili každému buržoáznemu režimu, a chceli si udržať svoje miesta aj po porážke fašistického režimu. Zabezpečovanie pozícií na prípad zániku režimu fašistických chlebodarcov stalo sa bežným zjavom na okresných úradoch takiste ako v ministerstvách. Úradníci dávali stránkam na nahliadnutie relácie a podania Tisovej kliky, predsedníctva HSĽS a pod., aby sa ospravedlnili stránkam za prípadné nepriaznivé rozhodnutia a prevalili zodpovednosť na ľudáckych pohlavárov.[75] Vedúci úradníci

[74] ŠSUA UPV 3—1939/1945. [75] ŠSUA SSR 111/1945.

ospravedlňovali neprítomnosť tých pridelených zamestnancov, ktorí sa zdržiavali prechodne na povstaleckom území, aby mali tiež dajaké „zásluhy".[76] Poslanci a iní funkcionári robili aj personálne opatrenia „na prípad potreby". Napr. koncom nov. 1944 v Bardejove z príležitosti menovania nového mešťanostu prehlásil prítomný ľudácky poslanec, že „musíme dať za mešťanostu človeka, ktorý by vyhovel aj boľševíkom". Jeden z najzúrivejších ľudákov v Prešove presvedčoval v tom istom čase jedného gardistu, aby sa neprihlásil do POHG, lebo „keď prídu tamtí, mohol by mať nepríjemnosti". Iní funkcionári sa vyhli povinnostiam, nevystupovali a neexponovali sa za režim, takže vládni poverenci neraz hlásili Tisovi, že takýto funkcionári „slúžia svojou nečinnosťou zlým príkladom a z ich nečinnosti nemecké kruhy konkludujú, že sú proti nim".[77] Treba spomenúť aj tú skutočnosť, že Ministerstvo financií, na návrh rezortov uznalo formálne hospodárenie SNR a povereníkov na povstaleckom území a nariadilo, riadne zaúčtovať príjmové a výdajové položky SNR do hospodárenia slovenského štátu. Je jasné, že tým sa uznala de facto činnosť SNR, aby sa vytvárala určitá kontinuita s budúcim režimom.[78]

S takýmto postupom byrokracie fašistického režimu plne súhlasila tá časť slovenskej buržoazie, ktorá sa pridala k Národnému frontu, aby si udržala svoje politické pozície. Exponenti Demokratickej strany už koncom r. 1944 začali chrániť významnejších členov HSĽS, pretože počítali so spoluprácou ľuďákov a s využívaním ich štátneho aparátu aj po oslobodení. Na ilustráciu politickej mentality týchto „demokratov" citujeme zo zprávy jedného ľudáckeho poslanca, v ktorej opisuje, ako ho zaistili za povstania v Ružomberku na príkaz revolučného Národného výboru, a ako sa dostal na slobodu. Po výsluchu povedal mu prítomný „povstalecký" dôstojník, že on preto prešiel k partizánom, lebo bol presvedčený, že Nemci už prehrali vojnu, Rusi prekročili hranice Slovenska na viacerých miestach; „nuž teraz je treba robiť niečo na privítanie a získanie Rusov. Na Nemcov smrť, pretože oni nedodržia svoje slovo . . . My (t. j. ľudáci), sa len pridajme k československej republike, nehovorme proti nej, rozumne si počínajme, aby sme sa nedostali do rúk partizánov . . ." A potom ho prepustili. Podobne sa vyjadril druhý poslanec z Martina. Ušiel pred zaistením „veľkodušnosťou" mešťanostu, ktorý mu ponúkol vlastné lekárske auto. Avšak pozdejšie ho predsa len zaistili v Dol. Kubíne. No nič sa mu nestalo, komisárom mesta bol predsa riaditeľ Tatrabanky, predtým funkcionár HSĽS a HG, a „šľachetní ľudia", osobne známi členovia Národného výboru sa „zasadili" za jeho prepustenie.[79]

[76] ŠSUA SSR 1238/1944.
[77] ŠSUA SSR 38/1945.
[78] ŠSUA SSR 88/1945.
[79] ŠSUA SSR 923/1944.

Z toho vyplýva, že rozklad štátneho aparátu ľudáckej fašistickej kliky slúžil predovšetkým plánom slovenskej buržoázie, ktorá spolu s buržoáznymi nacionalistami počítala s jeho budúcim využitím. Keďže počas povstania nedošlo k dôslednému rozbitiu fašistického štátneho aparátu a nepristúpilo sa k výmene úradníctva, stalo sa toto úradníctvo po oslobodení vhodným prostriedkom pre zapojenie ľudáckeho podsvetia do politického života.

Tiso a jeho klika opustila Bratislavu v posledných dňoch mesiaca marca 1944. Vydal posledný rozkaz domobrane, aby neprestala bojovať proti oslobiteľskej sovietskej armáde a proti ľudovodemokratickému štátu. Ďurčanského vyslal na Západ, aby tam hľadal styky za účelom obnovenia slovenského štátu. Tiso sám sondoval pôdu prostredníctvom Vatikánu, ktorý ho uznal za „prezidenta" už ani formálne neexistujúceho slovenského štátu ešte v júni r. 1945. V Kremsmünstere chcel „kapitulovať" generálovi americkej armády. Mnoho mu to nepomohlo; bol predsa len vydaný československému ľudu a neušiel pred spravodlivým rozsudkom ľudu.

Revolučné orgány ľudu, mocenské prostriedky ľudovodemokratického Československa sa ďalej upevňovali aj v poslednom období okupačného režimu. Pracujúci ľud získal veľké revolučné skúsenosti aj v druhej etape povstania, v ktorom sa upevnilo vedúce postavenie KSČ na čele robotníckej triedy a v ktorom sa položili základy ľudovodemokratického štátu. Národné výbory sa stiahli do hôr. Celé dediny chodili za partizánmi a pomáhali im. Partizáni reorganizovali svoje bojové oddiely a pokračovali v boji až do príchodu oslobodzujúcej sovietskej armády.

Právomoc SNR prešla od 12. februára 1945 na jej predsedníctvo. Do 7. apríla 1945 fungovali v oslobodených Košiciach už znova poverenícstvá a zriadil sa aj Sbor povereníkov. Do 21. apríla 1945 mala potom zákonodarnú moc na oslobodenom Slovensku znova SNR, ktorá sa upravila nariadením č. 30/1945 Zb. SNR a ostala nezmenená až do Pražského povstania z 5. mája 1945, do oslobodenia celej Československej republiky.

Slovenský fašistický režim sa likvidoval teda už počas prvej etapy Slovenského národného povstania.

Hrstka ľudáckych fašistov, ktorá po vypuknutí Povstania chcela si predĺžiť svoju existenciu, nemala už žiadnu samostatnosť a jej činnosť sa obmedzila na pomoc nemeckým okupantom oddialiť nezadržateľne sa blížiacu porážku.

Zo štátneho aparátu ľudáckeho fašistického režimu zachovali sa po Povstaní zväčša len neozbrojené zložky v štádiu značného rozkladu. Táto skutočnosť mala význam predovšetkým pre plány buržoázie. Triednym záujmom pracujúceho ľudu slúžili revolučné orgány, ktoré sa v priebehu

ozbrojeného boja proti okupantom vytvárali. Slovenské národné orgány dokumentovali pritom skutočnosť, že slovenský národ chce žiť s českým národom v spoločnom štáte, v ktorom robotnícka trieda na čele s Komunistickou stranou Československa zabezpečuje národnú rovnoprávnosť, slobodu a sociálny rozvoj. Tento politický program pracujúceho ľudu Československa bol v priebehu výstavby socializmu v našej vlasti uskutočnený.

Die Abhängigkeit und der Untergang des sogenannten Slowakischen Staates

Martin Vietor

(Resümee)

Der Verfasser widmet sich in dieser Abhandlung den staatsrechtlichen Folgen der Tatsache, dass die von Hitler-Deutschland dem slowakischen faschistischen Regime gewährte Unterstützung eigentlich den Gegenwert für die Vollstreckerdienste darstellte; diese Unterstützung war seine einzige Stütze, da infolge des steigenden, von der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei geführten nationalen Freiheitskampfes das slowakische faschistische Regime völlig isoliert wurde. Die Analyse wird mit Schlussfolgerungen in der Frage des Ausmasses der deutschen Verwaltungs- und politischen Kontrolle in der Slowakei, in der Frage des Vergleiches der Formen des Okkupationsregimes im Protektorat und im sogenannten Slowakischen Staat und in der Frage des faktischen Zerfalles des faschistischen Regimes der Volksparteiler abgeschlossen.

Nach der Untersuchung der faktischen und Vertragsbeziehungen der faschistischen Clique der Volksparteiler zum Hitler- Deutschland kommt der Verfasser zu folgenden Schlussfolgerungen: Das slowakische faschistische Regime war, wie jede faschistische Diktatur, die terroristische Diktatur der reaktionärsten Kreise der monopolistischen Grossbourgeoisie, die dieses Werkzeug zum Brechen des Widerstandes des revolutionären Proletariats im Inland und auch in internationaler Relation benützt. Die Organe und auch die Mittel der Machthaber sind eindeutig den Monopolen untergeordnet. An den entscheidenden Stellen des Staatsapparates begegnen wir neben den Exponenten der faschistischen Partei auch den Vertretern der Monopole. Das ganze Regime dient den Interessen der Monopolisten nicht nur zu Lasten der Werktätigen, sondern auch zu Lasten der kleinen und mittleren Bourgeoisie. Diese allgemeinen Merkmale des faschistischen Staats gelten mit einer gewissen Präzisierung auch für den sogenannten Slowakischen Staat. Es war dies die deutsche monopolistische Grossbourgeoisie, die das Wirtschaftsleben der Slowakei ausbeutete, lenkte und kontrollierte. Es waren dies die Berater, die Soldaten und die Gestapomänner der deutschen Monopole und ihres deutschen faschistischen Staats, die die Arbeit der Organe der slowakischen faschistischen Clique leiteten und die ihre Unterwerfung den Nazi- Monopolen sicherten. Es darf aber die Tatsache nicht übersehen werden, dass die deutschen Monopole gewisse beschränkte Möglichkeiten der Unternehmertätigkeit und des Handels für die slowakische kleine und mittlere Bourgeoisie, für die slowakischen Industrie-, Handels- und Bauunternehmer belassen haben, soweit dies für sie rentabel erschien. Die Besonderheiten des slowakischen klerikal-faschistischen Regimes entsprangen eben aus der Mitbeteligung der slowakischen Bourgeoisie an der Plünderung der Slowakei.

Die faschistische Clique der Volksparteiler sicherte in erster Reihe die Vollstreckerdienste für die Deutschen und in zweiter Reihe die Beteiligung der slowakischen Bourgeoisie an der Ausbeutung der Werktätigen der Slowakei. Die faschistische Clique hat ihre Aufgaben aufgeteilt: Die Regierung von Tuka hatte bevorzugt die Dienste für die Deutschen gesichert; das Parlament hatte die Selbständigkeit vorzutäuschen und die Interessen der slowakischen Bourgeoisie zu verteidigen; Tiso hatte ein gewisses Gleichgewicht zu erhalten. Dies gelang aber nicht. Als die slowakische Bourgeoisie sah, dass das klerikal-faschistische Regime nicht mehr imstande ist, den Schutz des angesammelten Vermögens, das heisst des Anteiles an der geraubten Beute zu sichern, wendet sie sich von ihm ab und sucht im Westen die Rettung. In dem Ausmasse, wie die slowakische Bourgeoisie das Interesse an dem klerikal. faschistischen Regime verliert, erlöschen auch die Merkmale seiner relativen Selbständigkeit.

Ohne die innere wirtschaftliche und politische Stabilität des Regimes konnte sich auch die Fiktion der Selbständigkeit, resp., der Souveränität nicht lange halten. Das slowakische faschistische Regime wurde wirtschaftlich und politisch dem Hitler- Deutschland unterworfen. Es diente den Deutschen und der allmählich sinkenden Anzahl von slowakischen Unternehmern, Arisatoren und Hochstaplern. Seine Macht bezog sich de facto, nicht auf die deutsche Minderheit der Slowakei, die ihren eigenen „Führer" hatte. Die Regierungsgewalt der faschistischen Regierung der Volksparteiler war also keine souveräne, sie wurde allmählich eingeschränkt, sodass die Merkmale der anfänglichen formellen Selbständigkeit unstrittig von den Merkmalen ihrer faktischen Abhängigkeit verdrängt wurden. Die internationale Stellung des sogenannten Slowakischen Staats ist vom Gesichtspunkt zu beurteilen, dass im Falle, wenn die über die Bewohnerschaft eines gewissen Gebiets ausgeübte Gewalt in welcher Richtung immer abhängig und einer anderen auf diesem Gebiet bestehenden Macht untergeordnet ist, resp. wenn die Macht sich nicht auf alle Organisationen des Staats und nicht auf alle seine Einwohner erstreckt, so kann von einem selbständigen Staat nicht gesprochen werden, sondern nur von einem sogenannten Staat.

Das slowakische faschistische Regime wurde schon im Verlaufe der ersten Etappe des Slowakischen Nationalaufstandes liquidiert. Die kleine Handvoll von faschistischen Volksparteilern, die nach Ausbruch des Slowakischen Nationalaufstandes ihre Existenz verlängern wollte, hatte keine Selbständigkeit mehr und ihre Tätigkeit beschränkte sich auf die Hilfe für die deutschen Okkupanten, die versuchten, die unaufhaltbar nähernde Niederlage aufzuschieben.

Vom Staatsapparat des faschistischen Regimes der Volksparteiler haben sich nach dem Slowakischen Nationalaufstand grösstenteils nur die nichtbewaffneten Einheiten im Stadium beträchtlichen Verfalles erhalten. Diese Tatsache war in erster Reihe für die Pläne der Bourgeoisie von Bedeutung. Den Klasseninteressen des werktätigen Volkes dienten die revolutionären Organe, die im Verlauf des bewaffneten Kampfes gegen die Okkupanten errichtet wurden. Die slowakischen nationalen Organe haben hiebei die Tatsache dokumentiert, dass die slowakische Nation mit der tschechischen Nation in einem gemeinsamen Staat zu leben wünscht, in dem die Arbeiterklasse an der Spitze mit der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei die nationale Gleichberechtigung, die Freiheit und die soziale Entfaltung sichert. Dieses politische Programm des werktätigen Volkes der Tschechoslowakei wurde im Verlauf des Aufbaues des Sozialismus in unserer Heimat verwirklicht.

Český státoprávní program na rozhraní let 1860-1861 a jeho ideové složky

Valentin Urfus

Léta 1860—1861 znamenala v dějinách českého národa opravdu mnoho. Byla nástupem k desetiletí, o němž *Zdeněk Nejedlý* napsal, že je „nesporně nejmohutnějším" v českých dějinách 19. stol.[1] Kurs, na který se tehdy orientovala politika české buržoasie, měl mimo jiné zvláště významné důsledky programové a kulturní; ty pak přetrvaly z velké části i původní politickou linii, které děkovaly za svůj vznik, uplatňujíce se v českém politickém životě se střídavým významem bezmála šedesát let.

Ovšem již polovina minulého století byla dobou zásadních předělů; buržoasní revoluce připravila konec feudalismu a dovršila zároveň i české národní obrození, které v našich zemích bylo nejvýraznějším projevem sil, jež rozleptaly starý společenský řád. Tento složitý ekonomický, sociální a kulturně-ideový proces vyhrotil nové protiklady a posunul do popředí mladou českou buržoasii. Porážka revoluce a následující reakce byly jen dočasným, i když ve svých důsledcích dlouhodobě působícím jevem. Nová krize rakouského absolutistického režimu způsobená na konci padesátých let válečnými i vnitropolitickými neúspěchy blokovala znovu nejreakčnější síly a postavila před českou buržoasii i ostatní vrstvy národa nové perspektivy politického vývoje. Úloha politického programu hrála v této situaci prvořadou roli.

•

Počátky našeho národního obrození[2] byly vyznačeny především zřeteli kulturními, jmenovitě pak literárně jazykovými. Analytický kriticismus Dobrovského i filologicko-romantický program Jungmannovců dovedly sice velmi citlivě reagovat na řadu konkrétních otázek společenské a politické současnosti bez aspirace však na programatický závěr. Netřeba jistě ani podotýkat, jak právě tato stránka ideového profilu našich buditelů byla určována vnitřními poměry Rakouska na přelomu 18. stol. a jak dalece pří-

[1] Zd. Nejedlý, *T. G. Masaryk*, I, Praha 1949, Spisy sv. 30, str. 34.

[2] Nejnověji k celkovým rysům srv. populárně vědeckou práci J. Kočí, *Naše národní obrození*, Praha 1960.

mo závisela na sociálně politické struktuře tehdejších Čech. Vědecko-kulturní a literárně jazykové postuláty prvé etapy českého národního obrození nevykazovaly ani hlubší zájem o otázky státu a práva.[3]

Souvislost obojího je ovšem zřejmá; a obojí rovněž významně ovlivnilo politické vystoupení české buržoazie v r. 1848 a v krajních svých důsledcích spolupodmiňovalo i formulaci českého buržoasního programu na počátku šedesátých let.

Ideová východiska i cíle starších generací buditelských nepozbyly nikdy ani tam, kde dosahovaly opravdu pozoruhodných všeobecných hranic, jako např. v Kollárově panslavismu, jisté parciálnosti, projevující se především v převaze kulturních aspektů a v malém zastoupení politických idejí v nich. Tento ráz myšlenkového světa, v němž žila celá prvá etapa našeho národního obrození, odrážel se ještě i v osobě Palackého, ač právě v ní dospěla česká buržoazní společnost předbřeznové éry poprvé synthese svého světového a životního názoru opřené zatím o shrnutí filosofické.[4] Současně však Palacký ve sféře politických idejí zaujal vyhraněně liberální stanovisko a odlišil tak poprvé ostře ideovou platformu liberálně měšťanskou od ostatních, zvláště radikálně demokratických elementů české buržoazní společnosti. V Palackém také počala česká liberální buržoazie a s ní česká obrozenecká kultura vytvářet svůj samostatný postoj k politické linii šlechty, která na českém předbřeznovém stavovském sněmu měla povahu skutečného programu; alespoň pokud šlo o požadavky „pokrokové", tj. kapitalisticky se orientující šlechty, jež vedle hrstky staromilecких velmožů tvořila hlavní součást tzv. stavovské oposice.[5] Tento samostatný postoj k politice české šlechty nabýval zde poprvé aktivního rázu ostře se lišícího od pasivity příslušníků starší generace. V idejích hlásaných a ražených Palackým vstupoval tak osvobozenecký boj českého národa do nové fáze.

Projevem těchto tendencí byl především zdrženlivý postoj předáků české buržoazie k státoprávním snahám kolem svolání českého zemského ústavodárného sněmu, který nevykročil nikdy přes státoprávní základy obou českých peticí a přes plány na státoprávní spojení Čech a Moravy zcela

[3] K obecnému rámci těchto otázek: V. Vaněček, *Velká doba české právní historie*, sborník „Zd. Nejedlému Československá akademie věd", Praha 1953, str. 575 a n.; A. S. Mylnikov, *Některoryje voprosy gosudarstva i prava v Čechii v 18. i pervoj polovině 19. vekov*, Vestnik leningradskovo universiteta, seria ekonom., filos., prava, č. 5, 1960, str. 148.

[4] Nejnověji se pokusil na podkladě pozoruhodného zobecnění shrnout názorovou problematiku čes. obrození K. Kosík, *Česká radikální demokracie*, Praha 1958; pokud jde o filosofické stanovisko Palackého — M. Jetmarová, *Filosofie Palackého*, sborník „Filosofie v dějinách českého národa", Praha 1958, str. 135, M. Machovec, *František Palacký a česká filosofie*, Praha 1961, Rozpravy ČSAV, řada spol. věd, roč 71, seš. 2.

[5] K otázkám kolem českého stavovského předbřeznového sněmu snesl zatím nejvíce poznatků Ant. Oká č, *Český sněm a vláda před březnem 1848*, Praha 1947.

z mezí své reservy.[6] Program státního práva českého, který z jara r. 1848 přechodně podporovala česká buržoazie, zdaleka však ne bez rozpaků, byl v podstatě vyústěním politické linie české šlechty a nesl v sobě vedle typických znaků vedlejších, jako zemského patriotismu, jasné feudální jádro. To dobře vyciťovali představitelé české liberální buržoazie a obrátili se také posléze zcela k programu velko- či celorakouskému, jak jej ztělesňoval Palackého a Havlíčkův austroslavismus.

Jedním z nejvýznamnějších rysů českého austroslavismu bylo jeho zakotvení v idejích liberálního buržoazního konstitucionalismu. Tato skutečnost podstatným způsobem předurčila ideový vývoj českého politického programu i státovědeckých idejí, které kolem poloviny minulého století přijímala a vyznávala česká buržoazie. Liberálně konstituční názory vůdců české buržoazie v r. 1848 vycházely v podstatě z přirozenoprávního konstitucionalismu, jak se tento ze svého montesquieuovského východiska rozšířil téměř po celé Evropě. Jeho hlásání, jež samo o sobě by sotva zahrnovalo něco originálního či rakousky nebo snad dokonce český specifického, nepostrádalo však přece jen veškeré svéráznosti, takže lze v něm spatřovat i cosi pro vývoj české buržoasní společnosti a jejího politického i státovědeckého programu příznačného.

Zatím co český nacionalismus ve svých literárních, estetických, filosofických i všeobecně kulturních pretensích počal být stále jasněji spojován s ideovými zdroji evropského romantismu, pokulhávaly naopak — budiž tak dovoleno říci — jeho ideje politické, vykazujíce ještě stále otevřenou souvislost s osvícenským přirozenoprávnictvím, které bylo i základem konstitučních myšlenek české buržoasie v r. 1848. Romantické hnutí, zvláště v Německu, nebylo ovšem s ohledem na otázky státu a práva nikterak neplodným.[7] Proč česká buržoasie nepřijala ideové cesty, kterými se brala

[6] K postoji čes. buržoasie v těchto věcech je bohatá starší literatura: studie B. Riegra v jeho *Drobných spisech* (II, Praha 1915) — zvl. O snaze spojit země koruny České v r. 1848, Snahy o českou konstituci, České státoprávní snahy r. 1848, Česká státoprávní otázka v l. 1848—1865 (většinou jde o reedice jeho článků ve Vlčkově Osvětě), dále studii téhož autora *Ústava Rakouska dle Fr. Palackého v l. 1848—49* v Památníku na oslavu 100. narozenin Fr. Palackého; J. Heidler, *Český sněm ústavodárný v r. 1848*, ČČH, X. 19; Z. V. Tobolka, *České hnutí revoluční 1848—49 a jeho vliv na současnou literaturu* v Laichtrově Literatuře české XIX. stol., Praha 1903, III, 1; B. Baxa, *K státoprávním snahám českým z r. 1848*, ČČH, XIV, str.. 49; H. Traub, *Moravané r. 1848 po říšský sněm ve Vídni se zvláštním zřetelem na poměr Moravy k Čechám*, ČMM, roč. 31; — charakteristické je, že to byl právě J. Pekař, kdo vyčítal Palackému, že zrazoval od státoprávních snah v době, kdy prý jejich prosazení bylo podle Pekařova tvrzení nejsnadnější, totiž v r. 1848 (J. Pekař, *K dějinám českého státního práva v 19. stol.*, ČČH, XI, str. 62—3 a podobně i v nekrologu B. Riegra v ČČH, XIII, str. 272—3); z nové literatury — V. Král, *F. A. Brauner za revoluce a reakce 1848—49*, Sborník archivních prací, II., Praha 1952, str. 123 a n.

[7] Z novější německé literatury k tomu J. Baxa, *Einführung in die romantische Staatswissenschaft*, 2. vyd., Jena 1931 a od téhož autora *Gesellschaft und Staat im Spiegel deutscher Romantik*, Jena 1924.

soudobá státověda německého romantismu, se vysvětluje především jejím postavením buržoasie utlačovaného národa, žijícího nadto v podmínkách mnohonárodnostní monarchie: česká buržoasie nikdy nemohla mít onen vřelý, citově podbarvený postoj, kterým němečtí romantikové zdůvodňovali program obnovení německé státnosti na buržoasně nacionální platformě. Chladně realistické stanovisko českých austroslavistů, pohlížejících na rakouský stát jako na útvar, který by mohl sloužit rozvoji rakouských Slovanů, bylo stanoviskem ještě osvícenského racionalisty, vyznávajícího smluvní původ státu (čehož se česká buržoasie, jak bude příležitost podrobně ukázat, houževnatě držela) a považujícího stát za umělý výtvor lidí, který lze jejich aktivními zásahy měnit a usměrňovat.

§ 1 Státoprávní motiv z r. 1849 ve vyústění programu české buržoasie po porážce revoluce

Rozehnání kroměřížského sněmu a vydání Stadionovy oktrojírky vyvolalo v táboře české liberální buržoasie nejedny rozpaky. Májové spiknutí spojené s decimováním představitelů radikální demokracie a stále zřetelněji se rýsující náběhy nového absolutismu působily, že nad kritikou březnové ústavy převládla obava před ohrožením konstitučního života vůbec. Mezi českou buržoasií je tato situace vyznačena novým přeskupováním názorovým i stranicko-politickým. Palacký a jeho liberálně nacionální proud je dočasně zatlačován do pozadí Pinkasem, pokoušejícím se zorganizovat především na liberálně konstituční platformě všechny elementy, jež by mohly sloužit ku podpoře zachování ústavnosti.[8]

Právě v počátcích tohoto buržoasně revolučního epilogu setkáváme se poprvé opět s náběhy k tomu, co o deset let později bylo vyjádřeno přijetím tzv. programu historického práva českou buržoasií. Představitelem tohoto směru se stal jeden z nejpopulárnějších representantů českého národního života, literární kritik a známý spoluredaktor Riegrova naučného slovníku *Jakub Malý*, proslulý zvláště později svým buržoasně liberálním konservatismem, který mu také vynesl posléze označení reakcionáře.[9]

V r. 1849 napsal Malý do Havlíčkových Národních novin sérii článků o aktuálních otázkách českého národního života, nezapomínaje ani problémů státoprávních.[10] Malého žurnalistické vystoupení v r. 1849 bylo charak-

[8] Heidler, *Dr. Adolf Maria Pinkas a vznik českého programu v l. 1848—1850 a 1861*, Věstník král. čes. společnosti nauk, tř. fil.-hist.-jaz., roč. 1913.

[9] J. Jakubec, *Dějiny literatury české*, Praha 1934, II, str. 814.

[10] Šlo o sérii článků uveřejněných v létě r. 1849 v Havlíčkových Národních Novinách. Thematicky se dotýkaly nejrůznějších otázek z aktuální problematiky: zejm. konstitučních svobod a postavení českého národa v habsburské říši. Mimo jiné zvláště pozoruhodný byl článek *„Původ státu"* (N. N. 6. 6. 1849), v němž byly poměrně jasně a přesně vyloženy základní principy racionalistické teorie vzniku státu na podkladě smluvním.

terisováno dvěma tendencemi: prověřit a přesně ohraničit výchozí pojmy a získat základnu pro smíření státoprávního stanoviska s liberálním.[11] Obojí zapadá dobře do názorového tříbení probíhajícího v Čechách bezprostředně po vydání oktrojírky. Smyslem Malého projevu byla také mimo jiné i jakási loajální a místy až na kraj servilnosti jdoucí kritika Stadionovy ústavy. Malý chtěl, aby v nově vytvořených ústavních poměrech bylo dbáno státoprávního postavení zemí České koruny. Z této posice kritisoval pojem korunní země, na kterém stavěla stadionovka, nikoliv však pokud šlo o podstatu věci. Malý dovozoval jen lepší prý vhodnost větších korunních zemí na rozdíl od korunních zemí příliš malých. Ozývají se tu tak nepochybně tytéž myšlenky, jež později, postulujíce historicko-politickou individualitu pro celek zemí České koruny, vyznačily jednu z nejvýraznějších složek buržoasního obsahu českého státoprávního programu.[12] Ostatně v r. 1849 předcházelo již i podobně motivované úsilí o spojení Čech s Moravou z jara r. 1848, jež také česká buržoasie podporovala. Z konkrétních návrhů nevyslovil Malý ovšem ještě požadavek generálního sněmu, rovněž typický pro postoj buržoasních politiků v šedesátých létech, nýbrž doporučoval jen, očividně s ohledem na silný tehdy ještě separatismus moravský, zřízení smíšené mezisněmovní koordinační komise, složené z delegátů zemských sněmů českého a moravského.[13]

Nejcennějším však na Malého názorech nejsou jeho návrhy a kritické připomínky na okraj Stadionovy ústavy, nýbrž jeho snaha vyrovnat se opravdu zásadně s ideovými východisky. V tomto směru ocitá se v popředí jeho pozornosti historické právo, tedy pojem, který měl v následujících letech hrát vskutku roli vůdčího hesla.

Historické právo kritisuje Malý z liberálních posic.[14] Jeho kritika však nenechává přes veškerou zdánlivou zásadovost a rozhodnost čtenáře ani okamžik na pochybách, že autor hledá ve skutečnosti cesty, aby smířil historické právo s přirozeným a umožnil liberální buržoasii přijetí této ideové výzbroje. Řešení, ku kterému posléze dospívá, není prosto jisté myšlenkové banálnosti; u historického práva je prý třeba rozlišovat mezi historickým právem v užším a širším smyslu. Historické právo v užším

[11] Nejlépe je to patrno v článku *„Koruna česká v oktrojírce"* (N. N. 1.—2. 8. 1849), který je nejdůležitější i nejcennější z Malého příspěvků pro Národní noviny.

[12] „Koruna česká": „. . . žeby se též auplně srovnávalo s interesem státního celku, aby v ústavě od 4. března výslovně byla uznána koruna česká co jeden celek. Nerozumím tomu tak, aby se byla učinila z Čech, Moravy a Slezska jediná veliká korunní země, nýbrž jen tolik, aby tyto částky koruny české nebyly podřízeny bezprostředně ústřední vládě říšské, nýbrž korunní české . . .".

[13] Požadavek generálního sněmu byl vysloven v opětném vydání článku v r. 1862 v brožuře *„Politické zlomky"*. Srv. níže.

[14] Malý v *„Koruně české"*, např. praví: „. . . Ohražovati se historickým právem v tom smyslu vzatým jest tolik zjevně vyznávati *nedostatek všeho práva* (proloženo autorem) . . ."; vychází dále z myšlénky podmíněnosti všech institucí společenského

smyslu,[15] tj. jakékoliv hledání oprávněnosti institucí veřejného života v prostém jejich trvání od nepaměti bez ohledu na to, že již dávno ztratily svoji raisonu, je zásadně zamítáno. Odporem k historickému právu v užším či možno říci vlastním slova smyslu je vyznačen Malého liberalismus a jeho protifeudální stanovisko.

Naproti tomu historické právo v širším smyslu, které u Malého není ničím jiným než českým státním právem,[16] je horlivě přijímáno, a to dokonce s použitím buržoasně liberální smluvní teorie: pojem historického práva vyjadřuje prý nezrušenou platnost státoprávního postavení zemí České koruny, která byla založena smluvními vztahy mezi českým politickým národem a dynastií.

V Malého stanovisku z r. 1849 jsou tak obsaženy již všechny hlavní prvky buržoasního chápání českého státoprávního programu; zvláště výrazně do popředí vystupuje odmítání historického práva ve smyslu právní nepřetržitosti a kontinuity, jež později vždy nejvíce odlišovalo šlechtický a měšťácký výklad českého politického programu.[17] Malého žurnalistický projev z r. 1849 právě proto, že je skutečnou anticipací buržoasního postoje z počátku šedesátých let — a ostatně i téměř doslovným předobrazem vlastních názorů autorových v té době — netvoří zdaleka jen pouhou zajímavou epizodu. Pro to, že jde o opravdový náběh předznamenávající další vývoj, svědčí řada souvislostí domácích i mimočeských.

Do téže doby, kdy Malý na stránkách Národních novin vykládal svoje názory na historické a státní právo, spadá pokus hr. Lva Thuna formulovat ideový program svůj a skupiny jeho spolupracovníků, usilujících o vytvoření konservativní strany.[18] I když se Thun v programovém prohlášení své frakce zdaleka nezabýval těmito otázkami jako Malý, je přece jen souvislost obojího asi více než zřejmá. Malý se tak ocitá ve světle, které z něho

života „potřebou a nutností" — jestliže neodpovídají již potřebám přítomnosti „tedy je nechrání žádné předstírání domnělého historického práva; co se přežilo musí ustoupit věci nové . . .".

[15] „Jen tenkráte, když se výraz historické právo uvede na nejužší svůj význam, totiž na právo, které se zakládá pouze na držení skrze jistý čas bez jiného platného titule, i my z plné duše přisvědčujeme oněm, kteří žádného takového práva nechtějí."

[16] „. . . jsou ale případy, kde potřeby a nutnost taková v osvědomění vešla obcím a národům tak, že s plnou vůlí a rozvahou stanovili si jisté řády a ústavy, jichž potřeba a nutnost tak dlouho musí přijímána býti za trvající dokud trvá vůle interesentů udržeti je. Takové řády a ústavy rušiti nemá nikdo práva kromě těch, kteří jimi jsou zavázáni; vztahuje-li pak se tato zavázanost následkem smlouvy na dvě strany, nemůže žádná strana pro sebe bez svolení druhé nižádné změny v tom učiniti. I toto bývá nazýváno historickým právem, ač nevhodně, ve smyslu nejširším. Ale jen v tomto jediném smyslu jest právo historické skutečným právem, na které se platně lze odvolávati . . ."

[17] Z. V. Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, II, Praha 1933, na str. 35 a na řadě dalších míst.

[18] Tobolka, l. c., I, Praha 1932, str. 151 a n.

činí mluvčího té části české buržoasie liberálního směru, která považuje za nutné vyjádřit se k oktrojírce a odlišit tak svoje měšťácké stanovisko od Thunova konservatismu, v němž od počátku převládal ráz expositury aristokratické oposice proti Stadionovi.[19] Proto také Malý středem svých úvah naprosto právem učinil otázku historického práva a vztahu buržoasie k němu. Věci samé dodává dalšího významu okolnost, že to byl právě Malý, kdo sehrál vynikající úlohu i později při formulaci buržoasního programu již v době navazování politické aliance mezi ní a šlechtou.

Posléze nelze ani přehlížet, že rovněž přibližně v téže době dochází v Uhrách k jasnému vyjádření idejí o historickopolitické a státoprávní osobitosti Uherské koruny v brožurových pracech vůdčích představitelů pozdější magnátské i liberálně šlechtické oposice Szécsena a Eötvöse.[20] Česká buržoasie, jež i později následovala příkladu oposičních kruhů uherských daleko více, než byla sama ochotna přiznat, ponechávala jistě tyto okolnosti sotva bez povšimnutí. Tím méně překvapí pak Malého horlivé ujišťování, že mezi postavením Uher a Čech je prý značný rozdíl (totiž v přítomné době, tj. v r. 1849), neboť Uhry svým odbojem zrušily jednostranně ony smluvní svazky, které jejich státoprávní postavení určovaly.[21]

Malého projev je tedy dokladem hluboké názorové diferenciace, která v r. 1849 počala v táboře české buržoasie probíhat. I když jeho stanoviska nesou ještě v mnohém pečeť doby svého vzniku a někde se v nich ozývají i stopy Palackého federalisačního programu,[22] přece jen zásadně o nich platí, že jsou prvým náběhem k té cestě, po níž počala politicky i programově kráčet česká buržoasie po pádu Bachova absolutismu. Přitom lze již na tomto místě předeslat, že tato linie názorového a ideového vývoje nebyla zdaleka umlčena s nástupem absolutismu, jak by se snad na prvý pohled zdálo. Její skrytý další vývoj přešel však z oblasti politické do oblasti kulturního a vědeckého života. Třeba v omezené míře a při minimu možností, jaké poskytovalo prostředí absolutismu, rozvíjel jí dále jeden z hlavních představitelů oněch aktivistických a konservativních kruhů, na něž Malý v r. 1849 reagoval. Byl to známý český historik Tomek, jemuž i v průběhu dalších událostí na prahu šedesátých let měla připadnout významná role přímého politického prostředníka.

Když tedy česká buržoasie v nových již podmínkách na počátku obnove-

[19] O tom řadu dobrých postřehů má Heidler, *Ad. M. Pinkas*, str. 14—15.

[20] Ke vztahům čes. a uherských konservativců srv. Tobolka, l. c., II, str. 28 a n.; Tobolka však nadceňuje význam maďarských formulací konservativního programu. Nemůže být jistě pochyb, že v podstatě stejné stavovsko-aristokratické postuláty vznikaly paralelně v Uhrách i v Čechách; Clam také nebyl tolik závislým na Szécsenovi jako soudí Tobolka (srov. níže Clamovu brožuru „Sustine et abstine").

[21] Malého článek *„Koruna česká"*.

[22] Tamtéž, „...kdyby se při tom více byl zřetel bral na národnosti, byly by korunní země vypadly stejnější co do velikosti, a lépe by sobě váhu držely ...".

ného konstitučního života navazovala nitky své aliance s historickou šlechtou a přizpůsobovala tomu i svůj program, revidujíc svá krajně liberální stanoviska osmačtyřicátnická, nestavěla zdaleka budovu svých politicko-programových idejí bez starších základů. A naopak: jedním z objektivních a logických vyústění programu české buržoasie po porážce revoluce v roce 1849 byl náběh k buržoasní adaptaci v jádře šlechtického a feudálního programu historického práva.

§ 2 Historické právo a stavovský program šlechtických konservativců z Čech

Porážka revoluce 1848—1849 neznamenala zdaleka vítězství šlechty; alespoň ne takové, které by dovolilo provést naprostou restituci bývalých poměrů. Absolutistický režim vystřídavší krátkou konstituční episodu porevoluční opíral se, jak známo, třídně a mocensky vedle šlechty i o německou, jmenovitě vídeňskou obchodní a peněžní velkoburžoasii. V duchu realisace jejich zájmů provedl také řadu závažných kroků v přestavbě habsburského Rakouska z feudálního na stát buržoasního typu.

Tento vývoj nesla velmi těžce aristokracie. Ztráta prestiže i omezení skutečné moci, posílení buržoasního elementu ve státním aparátu a řada dalších okolností aristokracii jitřily a vyvolávaly ve většině jejích příslušníků opoziční nálady. Bachův pád přijali proto také šlechtičtí předáci s neskrývaným zadostiučiněním. Výraznou složkou tohoto postoje se rychle staly rozličné plány, počínaje vysloveně krátkozrakými a politicky naivními požadavky zcela zaslepených zpátečníků až k intelektuálně propracovaným a dobově „moderně" formulovaným návrhům na nové ústavní uspořádání.

Aristokratická „protibachovská opposice", která se ve svých očích cítila být pánem situace, snažila se tak i svými názory hrát úlohu ideologického činitele natolik rozhodujícího, aby jejich prostřednictvím dovedla zdůvodnit svoje politické záměry a cíle. V této situaci zvláštního významu nabývala šlechta z Čech, popř. českých zemí vůbec. Vlastní jádro aristokratické protibachovské opposice, jak známo, tvořila především uherská šlechta. Program uherské šlechty, ač poměrně přesně formulovaný, byl ovšem především programem uherským; viděno tedy z hlediska aristokratických stavovských a třídně sobeckých zájmů byl programem nacionálně omezeným. Jeho nacionální stránka stala se pak také opravdu v dalším vývoji oněmi otevřenými dveřmi, jimiž uherský program vytyčený na rozmnožené říšské radě magnátskou stranou šlechtických starokonservativců, počal nabývat stále vyhraněněji buržoasní obsah, a byla také i jednou z podmínek spolupůsobících k tomu, že do čela maďarského hnutí se dostala definitivně liberální strana.

Naproti tomu představitelé šlechty z Čech, nejsouce zdaleka od počátku vázáni tolik ohledy nacionálními, vyjádřili daleko otevřeněji své aristokratické požadavky, cílící přímo k pokusu o restituci dřívějšího stavu a návrat starých poměrů. V nacionálním směru bylo jejich stanovisko více než vlažné. Osou svého programu učinili pojem historicko-politické individuality, který však dovedli chápat jen jako základní princip šlechtického autonomismu jednotlivých zemí,[23] aniž byli schopni ocenit jeho význam pro rozvoj buržoasního nacionalismu.

Revoluční události r. 1848 zasáhly šlechtu v Čechách tím citelněji, že „česká" aristokracie byla aristokracií velkých pozemkových latifundistů. Většina šlechtických patrimonií neměla však již dávno čistě agrární výrobní strukturu. Poměrně stará tradice české industrialisace sahající hluboko do manufakturního stadia průmyslového vývoje a poměrně značný podíl šlechty v nich, zainteresovával i šlechtu dosti záhy kapitalisticky. Kapitalistická orientace určité části české šlechty, s níž se ve výrazné podobě můžeme setkati již od poloviny 18. stol., neznamenala ovšem zdaleka snad výskyt buržoasních idejí v názorovém světě české šlechty či snad dokonce jejich podporu. V jistém smyslu naopak rozvoj buržoasního hnutí a kapitalistických poměrů brzdila, neboť svazovala podnikatelsky i finančně nastupující buržoasii se šlechtou, popř. patrimoniálním velkostatkem a ideově prakticky nikdy nepřekročila meze tradičního pozdního merkantilismu a osvícensko-absolutistické reglementace.

Do určité míry celý tento předcházející vývoj vyústil jaksi v koncentrované podobě právě v padesátých letech minulého století po Bachově pádu. V Čechách totiž dosti rychle začalo v průběhu této doby zakořeňovat poznání, které většinu představitelů zdejší šlechty odvádělo od pouhého přání restituovat předrevoluční feudální vztahy. Ve šlechtě tu probíhala pozoruhodná fáze její kapitalistické aklimatisace, která byla podmíněna přímo orientací na kapitalistické podnikání v zemědělství, na přeměnu patrimoniálního velkostatku ve velkostatek realisující kapitalistickou pozemkovou rentu. Předpokladem toho bylo ovšem především poznání výhodnosti vyvazovací akce a snaha její výsledky co nejlépe využít. Působil jistě i přirozený realismus věcného uvažování odhalující stále zřejměji praktickou neproveditelnost plánů na prostou obnovu starých poměrů. Všechny tyto proměny byly doprovázeny u aristokracie až nezvyklou ideologickou aktivitou.

Jednou z hlavních forem, v nichž se ustálila formulace šlechtických požadavků v Čechách, byl program aristokratického autonomismu, postulujícího samosprávu pro české království. V padesátých letech módní idea

[23] Upozornil na to již T o b o l k a, l. c., II, str. 17, 27, 35 a na celé řadě dalších míst.

„selfgovernmentu“[24] stala se tu ideovou platformou, od níž si část šlechty v Čechách i jinde slibovala splnění svých záměrů a obnovu svého mocenského postavení. Myšlenka samosprávy byla ostře vyhrocována proti byrokratickému centralismu. Zároveň však právě za pomoci idejí o selfgovernementu byla zbavována v rukách šlechty svého liberálního obsahu. Tak byl z ní učiněn nástroj aristokratického stavovského autonomismu, neboť podle tehdy mezi šlechtickými předáky převládajícího mínění jen co možná nejširší samospráva vybudovaná na principu stavovské representace opravňovala u šlechty naději hrát i v nových podmínkách významnou roli.

O to zde také především šlo. Spojení se dvorem, přednost v obsazování úřadů a vysokých státních funkcí, popř. přímé účastenství na řízení státu ve skupině dvorské šlechty, to vše většinou vysoké aristokracii zůstávalo i nadále v nedotčené míře. Co však ztratila a den ze dne i znovu ztrácela, byla bývalá prerogativa místní; tam, kde ležela její panství, musela se šlechta zbavená stavovských výsad stále více obávat kapitalistické konkurence svých bývalých poddaných i nových podnikatelů, kteří, zvláště jako členové obecních zastupitelstev, mohli nabýt rozhodujícího slova na kdysi patrimoniálním venkově a lehce odsunout do pozadí místního velkostatkáře. Proto šlechta horlivě podporovala nejen myšlenku teritoriální samosprávy (zvl. zemské), nýbrž v prvé řadě samosprávy zájmové (na jejím základě pak i samosprávy okresní a místní), navazujíc v tomto směru zčásti přímo i na bachovské zřízení obchodních a živnostenských komor. Zájmová samospráva kombinovaná se samosprávou teritoriální podle šlechtou využitého hesla „zastoupení všech interesů“[25] měla být hlavním prostředkem konkrétní realisace obnoveného stavovství ve veřejném životě.

•

Hru těchto zájmů a jejich ideový odraz nejlépe vyjadřovala dobová politická brožurová publicistika. Dobrým dokladem toho je především polemika vzniklá kolem brožury *„Nach dem Reichsrathe — Eine Stimme aus Böhmen“* (1860).[26] Autor „Stimme“ byl aristokrat dávající okázale najevo svoji přizpůsobivost novým poměrům. Neskrýval také výhod plynoucích mu z toho právě jako velkostatkáři; naopak na ně výslovně poukazoval a nezištně s nimi seznamoval své aristokratické soudruhy. Přes liberální a zdánlivě všemi předsudky pohrdající stanovisko není těžké z jeho vývodů rozpoznat jen ledabyle zakrývanou blahovůli a zásadní konservatismus,

[24] V podrobnostech o celé věci srv. níže; jinak ze starší literatury zvl. A l. B r á f, *Samospráva* v Tobolkově *České politice*, II, 2, stř. 255 a n.

[25] Dostalo se i do říjnového diplomu.

[26] T o b o l k a (Dějiny II., str. 38) vyslovil domněnku, že jejím autorem byl majitel blatenského panství bar. R o b e r t H i l d p r a n d t, ač sám uvádí i další mínění Thurn Taxisovo, který za jejího autora označil bar. Alex. Helferta.

který byl sice ochoten slevit co do formy, nikoliv však co do obsahu daných vztahů. V dalším je zvláště ostře odmítán byrokratismus. Autor brožury se představuje jako horlivý přívrženec samosprávy, který neváhá kritisovat i šlechtu za to, že se nedovedla orientovat v nových poměrech a že se straní veřejného života, mimo jiné prý i tak, že ignoruje český kulturní život.

S odpovědí proti „Stimme" vystoupil jiný příslušník aristokratického tábora, který svoji brožuru nazval *„Bemerkungen über Verhältnisse des böhmischen Adels"* (1860).[27] Jeho spisek byl reakčním dílkem nejhrubšího zrna. Tvůrce je mluvčím oněch kruhů ve šlechtě, které se nedovedly ve své krátkozrakosti a omezenosti smířit s ničím. Na pomoc své marné snahy obrátit kolo dějin volá především příklady z historie. Argumentuje páté přes deváté; prostoduše viní ze všeho „frivolnost doby", „encyklopedisty" a „siècle Louis XIV". Naivně sobecky vypočítává materiální ztráty, které šlechta v r. 1848 a v následujících letech utrpěla. Neopouštěje téměř nikde naříkavý tón, podivuje se nejvíce tomu, že prý šlechta nebyla deklasována revolucí, nýbrž naopak „stranou nad revolucí zvítězivší", (tj. v dikci autora Bachovým režimem). Svoje výklady pak končí v této souvislosti poněkud komickým tvrzením, že je prý třeba svobodomyslné ústavy. Aby nebylo však pochyb, dodává hned, že v ní nutno počítat i se šlechtou.

Autor „Bemerkungen" byl jistě méně než průměrným myslitelem. „Bemerkungen" samy jsou však výborným obrazem nálad ve šlechtě. Dokumentují dobře skutečnost, že z nové situace, vzniklé po revoluci, dovedla jen část aristokracie vyvodit závěry, které alespoň po vnější stránce dbaly logiky dějin, zatím co ostatek šlechty setrvával v krátkozrakém a otevřeném reakčnictví. Že představitelem této „pokrokové" části šlechty byl autor „Stimme", dokázal ještě přesvědčivěji než svou původní brožurou novým spiskem stejného druhu nazvaným *„Der Unbekannte dem Unbekannten"*, kterým odpovídal přímo na vývody „Bemerkungen".[28] Co v této replice autor „Stimme" předkládá v prvé řadě veřejnosti, je kromě několika příkladů ilustrujících pronikavě názorový svět tehdejší šlechty, dobře promyšlený program samosprávy. Navrhuje se zde naprosto přesně vypracovaná soustava samosprávných orgánů včetně návrhu nejdůležitějších zásad volebního řádu.[29] Nárys samosprávné organisace vychází z úrovně

[27] Vyšla v Praze nákladem Řivnáčovým.

[28] Vyšla v Praze r. 1861 nákladem Andréovým s podtitulem: Offene Antwort der „Stimme aus Böhmen" zu den Verfasser der Broschüre „Bemerkungen . . .".

[29] Svůj návrh formuluje autor „Stimme" takto: základem politického života má být okresní shromáždění, složené z poslanců místních obcí (měli být voleni z obecních starostů na dobu 6 let a každoročně třetinou obnovováni), šesti největších velkostatkářů a šesti největších průmyslníků z okresu; na krajském shromáždění měli podle představ autora „Stimme" zasedat zástupci okresních obcí, velkostatku, obchodních a živnostenských komor, medicínských kollegií, královských měst, větších průmyslo-

orgánů okresní samosprávy a jeho páteří je stavovství a vzájemná nerovnost volených představitelů.[30] Obojí pak vyjadřuje zvláště dobře osnova volebních předpisů, v níž základem jsou nepřímé volby a nadto se volební řády hemží ještě řadou různých vylučujících kritérií. S tím souvisí do určité míry i odpor k buržoasní inteligenci a jejímu sklonu k politickému profesionalismu, se kterým lze se rovněž setkat v hojné míře u šlechtických ideologů.[31]

Plán restituce stavovských institucí jeví se tak být skutečným jádrem programu aristokratické šlechtické protibachovské oposice. Principy, ze kterých šlechta v Čechách vycházela ve svých politických požadavcích i v úvahách o nich, byly ostře namířeny proti všem základním zásadám buržoasního konstitucionalismu, včetně občanské rovnosti. Idea historického práva v nich hrála jen velmi podružnou roli. Přichází nanejvýše jako jedno ze zdůvodnění stavovského programu, poukazujíc na tradiční šlechtická privilegia; a to ještě ne u všech hlasatelů šlechtického stavovství, typicky jí pomíjí např. právě autor „Stimme", který rád staví na obdiv svůj liberalismus. Určitěji ji nacházíme naopak rozvinutou u vlastního tvůrce tohoto stavovského korporativistického programu a pozdějšího vůdce tzv. historické šlechty z Čech *Jindřicha Jaroslava hr. Clama-Martinice* (1826 až 1887), držitele starého smečenského fideikomisu. Byla to v té době nepochybně jedna z nejinteligentnějších a nejbystřejších hlav mezi šlechtou v Rakousku. V souvislosti s jeho osobou lze se již ve starší literatuře dočíst mnoho o jeho povýšeném aristokratismu a myšlenkovém grandseigneurství.[32] Tato charakteristika je asi správná, pokud vystihuje jeho osobní vlastnosti i způsob jeho životního a názorového postoje, zvláště bezostyšnou otevřenost, s níž formuloval požadavky své třídy. Na druhé straně však nelze přehlédnout, že Clam-Martinic byl současně i jedním z mála šlechticů, kteří přes svoji konservativní omezenost dovedli otázku postavení šlechty v soudobé společnosti domyslit opravdu do nejzazších důsledků a kteří nadto byli s to svůj program stavět opravdu velkoryse ve spojení s pokusem o řešení celorakouských problémů. Clamův význam pro vývoj politické ideologie v Rakousku na přelomu padesátých let osvětluje i skutečnost, že ve svých politických plánech kalkuloval i s hlavními anta-

vých míst (nad 5000 obyvatel) a vyššího duchovenstva; zemský sněm měl být složen obdobně jako krajské shromáždění.

[30] Stávovství v pojetí autora „Stimme", o němž se tvrdí že není totožným s feudálním stavovstvím, je opřeno o teorii o zastupení všech zájmů: „...als die Grundlage des modernen Gesellschaftsorganismus aber habe ich...die *Association realer praktischer Interesen* hingestellt (str. 28)" podtrhuje autor zmíněné brožury.

[31] Brožura *„Der Unbekannte"*, str. 25; rovněž u jiných aristokratů, zvl. u Clama v jeho letáku *„Die Antwort"* (níže): „diese »Ritter vom Geiste« müssen ihren Anspruch auf Vertretung somit erst nachweisen".

[32] A. Denis, *Čechy po Bílé hoře*, II, 3, Praha 1911, str. 36.

gonismy buržoasní společnosti: velmi dobře a přesně rozeznával cestu, po níž se liberální buržoasie dostávala stále více napravo a na níž se ocitala vždy v ostřejším rozporu se svým dějinným protihráčem — proletariátem.[33]

Východisko Clamova stavovského programu, a to ještě v r. 1859, tedy před jeho povoláním do rozmnožené říšské rady, tvořilo poznání, které bylo současně i jakýmsi obecným míněním šlechty v Čechách a bezpochyby i jinde. Bylo to poznání, že šlechtě po r. 1848 nezbývá sice již téměř nic z bývalých patrimoniálních práv, že však stále ještě disponuje vedle reálné společenské moci, spočívající ve vlivu šlechtické třídy na státní aparát a vojsko, obrovským hospodářským potenciálem v podobě velkostatků, resp. bývalé dominikální půdy.[34] Clam náležel nejen k oněm, kteří byli ochotni se tím spokojiti, nýbrž i k těm, kdož věděli, že lze právě v této skutečnosti nalézt nový prostředek vzestupu šlechty. Že šlechta jsou především velkostatkáři, tedy důraz na její ekonomické postavení, to je něco, co se objevuje nejen u Clama, nýbrž co počíná být šlechtou na konci padesátých let zdůrazňováno na všech stranách. Je to, jak ještě dále vysvitne, přímo základ šlechtického programu kapitalistické aklimatisace, která má přinést šlechtě nové upevnění jejich posic a navázat i nové nitky mezi ní a tou částí buržoasie, která vlastnila již v té době v celé řadě případů drobnější deskové velkostatky (k ní náležel, jak známo, i Palacký a krátce po té i Rieger). Na to, že šlechta jsou bývalé vrchnosti, mělo se tedy rychle zapomenout. Cílem byla v podstatě pruská cesta pronikání kapitalistických vztahů na venkov. Na venkově měla se vytvořit nová supremacie šlechty, ovšem nikoliv jako aristokracie rodové, nýbrž jako velkostatkářů, spolu s novou kapitalistickou závislostí bývalých poddaných sedláků.

Tento rys aristokratického programu v době, kdy Clam počal s formulací svých myšlenek o stavovském uspořádání společnosti, nebyl však ještě plně rozvinut. Tato jeho stránka se však velmi rychle prohlubovala, jak je to dobře patrno v teoretické oblasti z vývodů autora brožury „Stimme". Současně ze strany šlechty nechybělo ani pokusů o vytvoření předpokladů pro její praktickou aplikaci. Tzv. politické sblížení šlechty s buržoasií na počátku šedesátých let bylo doprovázeno úsilím šlechty proniknout do

[33] Clamova brožura „Sustine et abstine"; str. 10: „Das Bürgerthum (ich nehme hier lieber den französischen Namen) — die Bourgeoisie, welche nun freilich in den Gässen der Städte, wo derlei Constitutionen gebraut wurden, die Mehrzal bildete, vergass, dass *hinter ihr* (podtrhuje autor) noch hundertmal grösser *Massen* gar bald das „im Namen der Menschenrechte" errungene Recht der Stimmenmehrheit siegreich ihren schwachen Händen entreissen würden".

[34] Dobře to ilustrují výroky téže brožury: šlechta prý stále ještě má „den geschichtlichen Glanz, der im Geiste seiner Mitbürger lebt! dann sein geschichtliches Bewusstsein, und endlich seinen Grundbesitz (str. 7); v předmluvě téže brožury se praví (str. 6): „dass unsere, in Erz gewappneten Väter uns an *Ehre* und *Grundbesitz* eine Erbe liessen, auf dem frommer Sinn und frischer Muth inmitten des nüchternen Jahrhunderts getrost seinen Anker werfen und der Zukunft entgegensehen kann."

místních okresních hospodářských spolků a jednot,[35] zakládaných jako zájmové organisace zemědělců. Šlechta chtěla zde získat předsednická místa a snažila se tak ovládnout tyto korporace, zcela v intencích Clamova programu a názorů brožurové literatury.

Do tohoto prostředí dobře zapadá i velká pozornost, kterou soudobá politická publicistika věnovala anglické společnosti, zvláště postavení šlechty v ní. Politické brožury psané z posic šlechty nešetřily obdivnými slovy, popisujíce vztahy anglických velkostatkářů a jejich nájemců.[36] Anglický „landlord" je vydáván za vzor pro rakouského šlechtice-velkostatkáře vždy a ve všem; v jednom ovšem nejvíce: v tom, že si dovedl udržet svoje exkluzivní aristokratické postavení v klasické zemi kapitalismu.

Clam v r. 1859, když počal na politickém jevišti hrát stále vyraznější se rýsující roli, nebyl zdaleka politickým nováčkem. Byl do jisté míry přímo příkladně předurčen k tomu, aby se stal vůdcem nejkonservativnější šlechtické oposice. Absolvoval sice v podstatě jen obvyklou kariéru vysokého byrokrata, přerušenou však několika významnými episodami. Do politického života se snažil dostati již v poměrně velmi mladém věku v r. 1848. Tehdy už vystupoval jako krajní nepřítel revoluce, jsa chráněncem Windischgrätzovým, který také výslovně jeho názory schvaloval.[37] Později, jak se zdá, se od Windischgraetze odklonil, funguje jako referent Stadionova ministerstva.[38]

Svůj stavovsko-aristokratický program formuloval v r. 1859 Clam nejjasněji v brožuře *„Sustine et abstine"*.[39] Její název sám měl již vyjadřovat jakési politické a životní krédo aristokrata, který se cítí sice dotčen tím, co mu vzal r. 1848, neodmítá však přesto veškerou politickou součinnost a je ochoten za cenu jistých výhod pro sebe i dále spolupracovat, nezapomínaje ovšem náležitého aristokratického odstupu. Co zde Clam navrhoval, byl aristokratický, stavovsko-korporativistický program omezený vědomě jen na šlechtu. O postavení ostatních tříd společnosti se autor sice formálně nestaral, z jeho výkladu však jasně vyplývalo, jak naopak počítal s tím, že budou musit následovat příkladu stavovsky se organisující šlechty. Clamův program byl tedy přes zdánlivé omezení na šlechtu programem

[35] Příkladem toho jsou především Schwarzenbergové; o jejich postupu na shromáždění místní hospodářské jednoty v Písku v r. 1861 srov. W. W. Tomek, *Paměti z mého života*, Praha 1905, II, str. 2.

[36] Např. *„Stimme"*, str. 73 a n.; u Clama a jiných má tento obdiv podobu myšlének o „selfgovernmentu".

[37] V r. 1848 vydal leták s vyhraněně reakčním a konservativním obsahem. Zajímavé je, že Windischgrätz jej zaslal Clamově matce s pochvalným průvodním dopisem (SÚA — Clam. & Mart. rod. archiv — krab. č. 94, korespondence s Windischgraetzem).

[38] Běžné údaje životopisné o Clamovi srov. zvl. v jeho nekrologu ve „Vaterland", roč. 28, ze 6. 6. 1887; ve Stadionově ministerstvu byl referentem pro české země (Clamův dopis sestře z Olomouce 29. X. 1848 — rod. archiv. — krab. č. 91).

[39] Vyšla v Praze r. 1859 v komisi knihkupectví Calve.

pro celou společnost. A zdánlivé omezování ve skutečnosti jen aristokratickým gestem, které chtělo ve smyslu hesla „sustine et abstine" vzbudit dojem, že šlechtě nejde o nic jiného než o její vlastní záležitosti.

Byl-li šlechtický program české aristokratické protibachovské oposice na jedné straně opřen o otevřené doznání hospodářské moci šlechty spočívající ve velkostatku, snažil se Clam na druhé straně, ač jinak sám hojně užíval ekonomické argumentace, dát celé věci jaksi i nový ethos. Aby alespoň poněkud zakryl zpátečnicky sobecký ráz svého programu snažil se tvrdit, že v něm nemá jít o prosté navazování na staré předbřeznové politické a právní instituce, nýbrž o „nové", „živé" šlechtické stavovství opřené o obnovené ideály rytířské.[40]

Nový ethos šlechtictví a renesance rytířské kultury jako východiska pro aristokratický názor na svět a společnost šly ovšem špatně dohromady s důrazem na hospodářský význam velkostatku, jakož i se stálým ohlížením se po anglických vzorech; motiv, který u Clama byl ostatně podmíněn i rodinným původem.[41]

Jako hlavní konkrétní opatření navrhoval Clam ustavení šlechtických komor, které se měly stát nejvlastnější bází obnoveného a živoucího stavovství.[42] Šlechtické komory jako hlavní orgán stavovské samosprávy šlechty měla volit provinciální zemská synoda šlechty. Její kontinuitu s předbřeznovým stavovským sněmem Clam ostře odmítal. Speciální stavovští úředníci měli kromě toho podle Clamových představ obstarávat ještě řadu drobnějších funkcí, zvláště vedení desk zemských. Stavovská organisace šlechty měla representovat nejen šlechtu, nýbrž především velkostatek. Aby toto zdání bylo vzbuzeno dokonale, byli do ní připuštěni podle Clamových plánů i občanští vlastníci deskových statků. Clam se zabýval rovněž myšlenkou kooptovat sem dokonce zástupce sedláků.[43]

Vedle stavovsko-korporativistické složky měl Clamův program ještě druhou, velkorysejší stránku, týkající se federalistického uspořádání celé říše. Clam si v r. 1859 věc představoval tak, že z komor by bylo obesíláno sedm říšských rad,[44] takže celek habsburské monarchie se měl stát fede-

[40] *Sustine*, str. 25 — ještě výrazněji je to patrno u W u r m b r a n d t a (níže).

[41] Po matce byl Angličanem (jeho matka byla dcerou lorda Clan Williamse).

[42] Ke Clamovu programu T o b o l k a, *Dějiny české politiky nové doby*, Česká politika III, str. 190; T. zde však pomíjí konkrétní podobu jeho postulátů, zvl. šlechtické komory, a další úkoly stavovské samosprávy.

[43] *Sustine*, str. 15,

[44] Tamtéž, str. 18. Takovéto federalizační snahy měly — zvláště pokud šlo ve šlechtickém programu o spojení zemí České koruny, o němž je podrobně řeč níže v textu — v Čechách kořeny již v stavovských plánech předbřeznových; srov. k tomu o brožurách *„Böhmens Zukunft und Oest. Politik"* (1844) a *„Zwei Fragen aus Böhmen"* (1845) v práci *J. Kaprase, Český program státoprávní, Idea československého státu* I, Praha 1936.

rací sedmi částí. Není jistě pochyb, že tato myšlenka Clamova programu je příbuzná teorii historicko-politických individualit, kterou Clam hájil na rozmnožené říšské radě a která byla páteří tzv. vóta většiny a základem říjnového diplomu. Tento motiv Clamova programu zaslouží zvláštní pozornosti. Clam totiž opírá svoje postuláty v podstatě o dvojí myšlenku, pokud jde o zřetel na územní organisaci v nich: jednak o myšlenku zemského autonomismu (šlechtické komory v každé zemi, provinční šlechtická synoda), jednak ve vztahu k českým zemím o státoprávní platformu, neboť země České koruny (o Slezsku sice výslovná zmínka chybí, z celého výkladu není však pochyb, že bylo pomýšleno i na ně) mají tvořit jeden z oněch sedmi federálních celků. Uvážíme-li, že to byl právě zemský autonomismus, který později, když buržoasie v souvislosti se svojí interpretací programu historického práva vytyčila požadavek státoprávního postavení celé České koruny, nejvíce odlišoval šlechtický program od buržoazního, nabývá jistě tato dvojí stránka Clamova programu tím větší zajímavosti. Jak se zdá, jde o doklad, že šlechta v době, kdy ještě počítala s tím, že se může stát rozhodující silou v celku České koruny, podceňujíc buržoasii, počítala se státoprávním postavením českých zemí jako se samozřejmým základem programu historického práva.

Spojení státoprávního programu se stavovským bylo asi specifikem Clamova stanoviska. Jiní jeho aristokratičtí kolegové, ač v podstatě počítali rovněž s korporativismem jako s jedinou záchranou šlechty, byli jiného názoru. Tak například autor „Stimme" se velmi ostře posmíval programu historicko-politických individualit, odlišuje se tak podstatně od Clama.[45] Clam a autor „Stimme" představují zřejmě dvojí názorové křídlo stavovského programu. Clam je otevřený konservativec, zdůrazňující vedle ekonomických s oblibou také etické základy svých názorů. Jeho názory mají silnou složku zpátečnické fantastičnosti, která ve své sobecké povýšenosti nechce vzít nic na vědomí a v jádře naivně ignoruje společenský vývoj. Autor „Stimme" je sice také korporativista, ale takový, který usiluje o co největší liberální nátěr svých idejí a počíná si ve všem daleko obratněji než Clam. Clamovo stanovisko však právě proto, že bylo „historičtější", snažíc se využít i obnovený kult rytířství, mělo více smyslu pro historismus státního práva českého a bylo tak i bližší nacionálnímu stanovisku české buržoasie, ač Clam sám pro nacionální požadavky měl v té době velmi málo smyslu a ač byl otevřeněji konservativní než řada jeho soudruhů. Odtud vedla ovšem již logická Clamova cesta k obhajobě historicko-politických individualit jak ji formulovala uherská strana na rozmnožené říšské radě a k spojenectví s buržoasií.

[45] *Stimme*, str. 30 a n. se velmi ostře obracela proti historickým individualitám; Clam a jeho frakce proto také zamítli stanovisko „Stimme" T o b o l k a, Dějiny II., str. 39.

Clamovo původní stanovisko však buržoasii a její postavení ještě ignorovalo. Jak bylo již uvedeno, navrhoval Clam korporativistickou organisaci jen pro šlechtu a o ostatních „stavech" byl přesvědčen, že budou musit následovat příkladu šlechty. Určité podcenění buržoasie a jistý nedostatek smyslu pro realitu mu také vytýkal v odpověď na jeho brožuru „Sustine et abstine" jiný známý předák aristokracie z doby předbřeznové i porevoluční *Vilém hr. Wurmbrandt.*[46] Wurmbrandt, ač jinak s Clamem horlivě souhlasil, pozastavoval se přece jen nad tím, že Clam soustřeďuje ve svém programu pozornost jen k plánu stavovských korporací, zcela opominul možnost representativního zastoupení podle zásad buržoasního konstitucionalismu. Wurmbrandt pochyboval i o některých jiných stránkách Clamových formulací (např. monopol šlechty při vedení zemských desk). Zato se oba shodovali v tom, že je třeba oživit materiální i ideové opory šlechtictví (fideikomis měl být automatickým privilegiem každého šlechtice; šlechtictví mělo být propůjčováno i „ad personam" a mělo být v tomto případě spojeno s doživotní rentou apod.).

Na Wurmbrandtovy výtky Clam odpověděl rozhodným odmítnutím principů konstitucionalismu a zásad o dělbě moci ve státě. Tvrdil dokonce velmi apodikticky, že konstituční instituce se pro Rakousko nehodí.[47]

Vývoj následujících let, ba měsíců, vyléčil však Clama rychle z této rozhodnosti. Na rozmnožené říšské radě se střetl s pokročilou a svých požadavků si dobře vědomou německou buržoasií. Nová situace nutila ovšem šlechtu k tomu, aby jí přizpůsobovala i svůj program. Výhradná a výlučně stavovsko-korporativistická formulace byla předem odsouzena k zániku. Skutečně také pozorujeme v l. 1859—1860, že od původně vypjatého stavovství se ve šlechtickém programu upouští a aristokratický program se přeorientovává spíše na formulace související se samosprávnými požadavky, jak o tom byla učiněna rovněž již zmínka. Dokladem toho jsou zřejmě názory autora brožury „Stimme", který psal po Clamovi a který také již svoje korporativistické stanovisko vyjadřuje v pojmech týkajících se samosprávných orgánů a jejich hierarchie. Stejný vývoj je ostatně patrný i u Clama.[48]

Orientaci k praktickým otázkám samosprávy a k pokusu uplatnit v jejím rámci svůj aristokraticko-korporativistický program umožnil šlechtě i plán

[46] Blíže o něm C. v. Wurzbach, *Bibliographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, sv. 58, str. 303, J. Borovička, *O návrhu hr. Wurbrandta z 22. února 1848 k výboru zemskému na přeměnu stavovského sněmu.* Věstník král. čes. společnosti Nauk, tř. fil.-hist.jaz. ,roč. 1913; Tobolka, *Dějiny*, II, str. 17. — Wurmbrand reagoval na Clama letákem *„Offener Brief des Grafen Wilhelm Wurmbrand and den Verfasser der Flugschrift »Sustine et abstine«"*, Praha 1859.

[47] Šlo o leták: *„Die Antwort des Verfassers der Broschüre Sustine et abstine auf den offenen Brief Seiner Erlaucht des Grafen von Wurmbrand"*, Praha 1859.

[48] Svědčí o tom jiný Clamův leták vydaný tentokráte bez nadpisu a věnovaný připravovanému obecnímu zřízení; *„Die wesentlichen Gebrechen ds Gemeindegesetzes v. 24. 4. 1859* ... (zmiňuje se o něm Tobolka v *Dějinách české politiky*, str. 190 v pozn.).

vydat nové obecní zřízení, jehož realisace byla započata již Bachem. V řadě otázek s tím souvisících zainteresovával šlechtu bezprostředně a konkrétně především problém začlenění bývalého patrimoniálního velkostatku do systému obecní samosprávy. Dřívějším „milostivým vrchnostem" byla zvláště nesnesitelnou myšlenka, že by jejich panství měla administrativně podléhat bývalým poddaným zasedajícím v obecním zastupitelstvu.[49] Celá záležitost nabývala pro šlechtu významu i proto, že podobný pokus učiněný již ve stadionovském obecním zřízení zatím selhal. Šlechta cítila tedy rozhodující okamžik a snažila se i tentokráte vyřešit věc ve svůj prospěch. Krajní konservativci usilující o naprostou exempci šlechtické půdy z obecního zřízení zůstávali však v menšině. Nejaktivnější část šlechty chápala naopak, že jejich velkostatky by se tak dostaly do nežádoucí isolace, která by zabraňovala na venkově využití kapitalistických poměrů ve prospěch šlechtických velkostatkářů.[50] Snažila se proto touto cestou prosadit svůj stavovský program.

Určitá část šlechty z Čech chápala posléze i nebezpečí národní lhostejnosti a aristokratického kosmopolitismu. Vedle svobodomyslně orientovaného autora „Stimme" snažili se tuto „národní politiku" pěstovat zvláště Schwarzenbergové. Náčelník jejich rodu, autor bizarních letákových spisků a romantický *„poslední lancknecht" Bedřich*[51] rád zdůrazňoval na rozdíl od Clama, ač konservativcem byl snad ještě tužším než smečenský pán, svoje sympatie k českému národu. Jeho nacionalismus byl ovšem v prvé řadě velmožskou libůstkou, kterou dráždil nenáviděné liberály a pomocí níž si vyřizoval své osobní účty a kyselosti. Bez významu však nezůstal. Bedřichovým potomkům a příbuzným umožnil jednak proniknout do vedení pozdější historické šlechty, jednak jim pomáhal ve snaze uplatnit vliv v rolnických jednotách a zájmových sdruženích, což pro ně jako největší velkostatkáře v zemi mělo význam prvořadý.

•

Program šlechtické protibachovské oposice z Čech vycházel ideově z diametrálně odlišných zdrojů, než jakými byla živena hesla revolučních let a politické požadavky buržoasie. Šlechta vystupující na konci padesátých let politicky aktivně byla — možno říci — v určité výhodě proti buržoasii, neboť svoje požadavky opírala o ideově „modernější" a čerstvější východiska. Zatím co v revolučních letech nedovedla v Čechách šlechta kromě tehdy ještě nevýrazných zásad státoprávních postavit proti buržoasnímu

[49] Dobře to ilustruje a dokládá brožura *„Die Bildung von Gutsgebieten in Böhmen" von einem Mitglied der böhmischen Gemeindekomission*, Praha 1860 (Tempsky).

[50] Nejvýrazněji je to parno na autorovi brožur *„Stimme"* (str. 73, 77) a *„Der Unbekannte"* (např. str. 16).

[51] J. B. N o v á k, *Ze zápisků posledního Lancknechta*, ČČH, XXXI. (1925), str. 141 a n.; *Lancknechta Bedřicha Schwarzenberga Fragmenty*, Praha 1934, vyd. K. Schwarzenberg.

konstitucionalismu v podstatě nic, byla na konci padesátých let ve výhodnější situaci. Na podporu svých stanovisek využívala nyní velkého bohatství státovědeckých myšlenek čerpaných z německého romantismu, německé idealistické filosofie a v neposlední řadě i z působení idejí německé školy historickoprávní. Šlechta tedy nejen v oblasti materiálně ekonomické, nýbrž i na poli ideovém se snažila nalézt znovu ztracenou půdu. A snažila se o to způsobem, který na svou dobu vyhlížel moderně a módně bez přídechu zpátečnického konservatismu. Z těchto zdrojů přijímala šlechta ve svém programu nejen důraz kladený na mravní hodnoty šlechtictví, kotvící prý ve středověkém rytířství, což byly celkem obvyklé rekvisity běžné romantismem inspirované módy, nýbrž i řadu dalších daleko hlubších podnětů.

Německá romantická státověda, ostře odmítající přirozené právo a liberální konstitucionalismus, poskytla šlechtickému programu jedno z hlavních ideových východisek. Šlechtický program v Čechách na konci padesátých let a ideové stanovisko pozdější české historické šlechty navazují přímo na myšlenky romantické státovědy,[52] jak byly v Rakousku prostředkovány v padesátých letech působením dvou vynikajících státovědeckých myslitelů, jakými byli *Friedrich Julius Stahl* a *Lorenz v. Stein*. Oba náleželi k výrazným a vyhraněným individualitám právního a politického myšlení v polovině minulého století a současně k nejpravějšímu křídlu filosofického idealismu v Rakousku.

Stahl,[53] vycházeje ze Schellinga, ostře odmítal jakékoliv smluvní a přirozenoprávní pojetí, opíraje se o krajně metafysický a antiracionalistický výklad státu. Svými názory stál blízko prvé generaci německé historickoprávní školy, jejíž ideje doplnil a dovršil svou filosofickou spekulací. Dodával tak filosofického posvěcení především onomu státoprávnímu historismu, který se tak výrazně projevil v požadavku historicko-politických individualit.

V jistém smyslu ještě významnější a zřejmě i vlivnější osobností byl Stein.[54] Nastoupil ve Vídni na starou státovědeckou katedru Sonnenfelsovou, na níž vystřídal Kudlera, který byl ještě více ekonomem a kameralistou než státovědcem. Zásluhou Steinovou bylo především obnovení významu státovědeckých studií, které po smrti Sonnenfelsově prodělávalo zde značnou krizi. Na rozdíl od sonnenfelsovského osvícenství postavil státovědu na zcela jiný základ. Jsa hegelovcem opravdu universalistického roz-

[52] Poukázal na to již T o b o l k a, *Dějiny*, II, str. 16—17.

[53] E. L a n d s b e r g, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, III. 2, München-Berlin 1910, str. 372—3 (text), str. 172—3 (pozn.); k Stahlovu poměru k historickoprávní škole srov. i G. D e l V e c c h i o, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, Berlin 1937,

[54] K Steinovi L a n d s b e r g, 1. c., str. 718—727 a 312—314; k jeho působení na Gneista B r á f, 1. c.

pětí, působil zvláště svými sociologickými názory, které zahrnovaly i náběhy společensky reformistické. Hegelovské ideje jím dále domýšlené a zpracovávané oplodnily především jeho úvahy o společnosti a státu, jež vyhrotil v chápání obojího jako samostatné individuality. I jemu tedy a patrně především jemu byla tak ideově poplatná doktrína o historicko-politických individualitách, alespoň pokud jde o její rozvinutí v neuherské části Rakouska.

Rovněž stavovský korporativismus nalézal své zdůvodnění v teoriích Stahlových a Steinových, stejně jako v myšlenkách raného německého romantika-státovědce *Adama Müllera*, s nímž v úzce přátelských stycích byla v Čechách rodina Clamova.[55]

I své postuláty týkající se samosprávy opřela šlechta z Čech o hlediska rozcházející se s buržoasně liberální platformou. Oblíbeným ideovým východiskem, kterým aristokraté v čele s Clamem nejvíce argumentovali, bylo učení o *anglickém selfgovernmentu*. Systém anglické správy stal se během padesátých let vzorem pro správní reformu připravovanou Pruskem. Na tomto positivním základě rozvinula se rychle administrativistická nauka, která znamenala ve své podstatě aplikaci romantické státovědy na daný předmět. Odmítala francouzské liberálně konstituční učení, které samosprávu ideově zakotvovalo ve známém principu dělení moci ve státě, rozmnožujíc toto tradiční schéma o čtvrtou moc („pouvoir municipal"),[56] považovanou za základ samosprávných institucí. Určitá konkrétní specifika historického vývoje anglického státního zřízení byla těmito názory natolik zabsolutněna, že se mohla stát oporou nové administrativistické nauky. Samospráva ve smyslu těchto idejí, které v Německu hlásal hlavně *Rudolf v. Gneist*,[57] známý autor prací o anglickém ústavním vývoji, byla považována za relativně samostatnou součást státního aparátu, která v místním měřítku se podílela za spoluúčasti privilegovaných vrstev obyvatelstva zásadně na všech úkolech státní správy.[58] Byla to tedy v podstatě koncepce jakési správní decentralisace na rozdíl od centralisticky pojímané samosprávy v duchu francouzské konstituční doktríny. Šlechtu v Čechách operující v této souvislosti hesly „živé samosprávy" nejvíce ovšem lákala možnost vyřídit tak nenáviděný byrokratismus a zajistit si nový vliv ve státním aparátě, který v nižších instancích v průběhu bachovských reforem ztrácela. Šlechta doufala, že se zbaví odborně vedeného

[55] Clam-Martinic, rod. arch., krab. č. 35 (korespondence s Müllerem); k osobnosti Müllerově J. Baxa, *Adam Müller*, Jena 1930.

[56] Landsberg, l. c., str. 963—975.

[57] J. Hatschek, *Die Selbstverwaltung in politischer und juristischer Bedeutung*, Leipzig 1898, str. 60 a n.

[58] Hatschek, l. c., str. 20 a n.; H. Preuss, *Selbstverwaltung, Gemeinde, Staat, Souverenität*, Festgabe f. R. Laband, II. Tübingen, 1908.

byrokratického aparátu budovaného Bachem, neboť administrativistická teorie selfgovernmentu vylučovala jakoukoliv dvojkolejnost správy, jak se skutečně později v Rakousku vyvinula. Heslo „selfgovernmentu" se také objevilo proto jako hlavní požadavek v programu strany šlechtických konservativců, jak jej tlumočil hlavní orgán konservativní šlechty „*Vaterland*".

•

Program šlechtické oposice proti Bachovi v Čechách byl na konci padesátých let tedy v podstatě pokusem aklimatisovat se v nových poměrech, získat nové mocenské opory a zacelit ztráty způsobené jednak revolucí, jednak přestavbou státního aparátu na aparát buržoasního typu.

Z počátku chtěla šlechta, doufajíc, že bude rozhodující silou, uskutečnit svůj program nezávisle na ostatních třídách. To vyjadřuje původní stanovisko Clamovo. Šlechta buržoasii ignoruje a její program není v pravém slova smyslu historickým; totiž ne v tom smyslu, že by jím navazovala na konkrétní nacionální historii a její tradice. Historisující ráz jejího nacionálně indiferentního programu je jen filosofujícím historismem, který má odůvodnit jeho stavovsko-korporativistickou stránku.

Poměrně záhy však pociťuje svoji isolaci a učí se oceňovat sílu buržoasie jako celku bez národnostního rozlišení. Proto svůj program počíná orientovat spíše celospolečensky a větší důraz klade na požadavky kolem samosprávy. Na toto poznání navazují pak i prvé nitky vedoucí ke snaze o alianci s českou buržoasií, nebo snad lépe řečeno, tuto alianci připravující a umožňující. Do popředí se dostává tak zvolna program historického práva s konkrétním vztahem ke státoprávnímu postavení českých zemí v rámci Rakouska.

Šlechta však i zde nedovede správně ocenit situaci. Nechápe především, že masa české buržoasie nepůjde za jejím stavovským programem, neboť jako buržoasie opírající se převážně o malovýrobu je orientována jednoznačně liberálně a čeká na uskutečnění zásad hospodářského liberalismu v praktické hospodářské politice státu. Šlechta se však mýlí i ideově, neboť nedovede pochopit, že česká buržoasie, v níž hledá posléze svého spojence, se nemůže nadchnout jako buržoasie porobeného národa, žijícího v mnohonárodní monarchii, pro názory čerpané z romantické státovědy, jež předpokládaly zcela jiný, především citově nacionální stránku zdůrazňující poměr ke státu. Šlechta selhává nakonec při svých plánech i proto, že nedovede využít ani této nacionalistické stránky, kterou ji nabízí program historicko-politických individualit a kterou naopak ve svých rukách zplošťuje.

§ 3 Česká buržoasie na prahu šedesátých let a její výklad historického práva

Situace na sklonku padesátých let byla pro českou buržoasii svízelnou. Vládnoucí kruhy vídeňského dvora nedávaly ani na chvíli pochybovat, že v plánech na nové uspořádání vnitřních poměrů v Rakousku bude odsunuta zcela stranou; že ona, která podlehla již v boji o svůj austroslavistický program, bude znovu poražena při svolání rozmnožené říšské rady, na které také zasedli vedle šlechty z českých zemí jen představitelé německého průmyslu. Tíživost toho zvyšovala v Čechách i politická nezkušenost spolu s desorientací většiny buržoasních předáků, kteří nedovedli a zčásti také nemohli pokračovat v dědictví osmačtyřicátého roku.

Návrat k programu z r. 1848 nedovolovala ovšem především objektivní situace. Český politický program či lépe někdejší program české liberální buržoasie byl po deseti letech na přelomu padesátých let zcela nepoužitelný. Nepoužitelnou v prvé řadě byla jeho nejpodstatnější a nejdůležitější část: austroslavistická složka, jinými slovy velkorakouský program českých liberálů. O naprostém zhroucení právě této stránky českého programu přesvědčila ostatně české liberální předáky již doba těsně porevoluční. Rychlý přechod k absolutismu nedovolil však najít orientaci novou.

Stav věcí tedy pro českou buržoasii na počátku obnovené ústavnosti vyhlížel smutně. Nebylo toho mnoho, nač bylo možno navazovat. Pravda, z českého politického programu zbýval ještě celý jeho liberální obsah s řadou konkrétních postulátů. To ovšem nebyly věci specificky české a svým obecně zaměřeným rázem se nehodily příliš k vybudování konkrétního nacionálního programu.

Přesto však stačilo uvolnění po Bachově pádu, aby český národní život se hned počal rozvíjet v míře nikdy předtím nebývalé.[59] Projevem změněných poměrů a prvých náběhů české buržoasie k hledání nové politické a ideové orientace byly její požadavky kulturně osvětové a nacionální. Jejich formulací se české měšťanstvo na přelomu padesátých let definitivně rozloučilo se starou velkorakouskou koncepcí austroslavistickou. Charakteristické přitom bylo opouštění jakýchkoliv dalších konkrétních politických pretensí — snad s výjimkou požadavku zrovnoprávnění češtiny — které vyjadřovalo nejen politickou a názorovou nejistotu české buržoasie těsně po Bachově pádu, nýbrž i tomu zcela přirozeně odpovídající snahu omezit a zúžit svoje postuláty na záležitosti z nacionálního hlediska nejdůležitější. Stanovisko české buržoasie na konci padesátých let bylo v tomto smyslu — možno říci — „nacionálnější" než v r. 1848.

Za tímto proudem stály v prvé řadě široké vrstvy drobného měšťanstva,

[59] Nejedlý, *Masaryk*, I, str. 34.

nepochybně nejaktivnější složky české národní společnosti na konci padesátých let. Maloburžoasie převážně řemeslnická a živnostnická byla demokratická, liberální a nacionalistická ve svých názorech i požadavcích, dospívajíc ke konečné křižovatce mezi mladočeským liberalismem a radikálním demokratismem. Živelnost a spontánnost národního hnutí prudce vytrysknuvšího po letech útlaku strhávala zpočátku i horní vrstvu české buržoasie, která teprve o něco později se mohla obrátit k vlastní programové platformě historického státního práva.

Raným hlasatelem myšlenek nacionálně kulturního a osvětového rozvoje na konci padesátých let byl známý český školský pracovník a politik *Josef Wenzig*, proslulý i jako úspěšný libretista smetanovské operní tvorby. Významným na jeho formulacích bylo v prvé řadě jejich důsledné racionální a přirozenoprávní zakotvení.[60] Myšlenkovou osou v nich byly ideje národnosti a národa; o národu se však uvažovalo bez jakýchkoliv dalekosáhlejších politických, neřkuli státoprávních souvislostí. Český program byl v tomto smyslu v jádře programem jazykovým a školsky osvětovým.

Wenzig sám ovšem nebyl žádný radikál, ač osvědčil značnou míru osobní odvahy v aféře, která vypukla kolem jeho prvního veřejného programového vystoupení v r. 1857. Přes svůj původ a postavení vysokého hodnostáře školské správy přiblížil se svým stanoviskem požadavkům širokých vrstev drobného měšťanstva a řemeslnictva. Ač sám k této vrstvě nepatřil, sváděla jej s ní dohromady jeho reformní školská práce, usilující o rozvoj — viděno očima 19. stol. — polytechnisace školního vzdělání (reálky, komerční vzdělání) jakož i jeho pozdní osvícensko-liberální přesvědčení. Náleželi-li pozdější státoprávníci k oněm vrstvám české buržoasie, jež měly hlavně velkostatkářské zájmy, byl Wenzig orientován na komerční kruhy a rodící se českou průmyslovou buržoasii.

Ačkoliv v prvých pokusech české buržoasie o novou orientaci není ještě stopy po pozdějších ideách státoprávních a po teorii historicko-politických individualit, přece nelze přehlédnout i jejich objektivní význam pro další vývoj právě v těchto směrech. Soustředění zájmu na úzce vymezený nacionální program s jazykově osvětovým obsahem[61] připravovalo svou

[60] Wenzigova brožura *„Betrachtungen eines Oesterreichers über das Kaiserliche Handschreiben vom 9. September 1857"*, Litomyšl 1860, str. 24: „Die Nationalität hat fürs Erste ihre Berechtigung zu sein, sich zu entwickeln und erhalten zu werden. Ich meine hier nicht die *historische* auf Herkommen oder ausdrücklichen Verträgen beruhende Berechtigung, denn ist eine solche Berechtigung unrecht nach der Vernunft, so hat sie, wenn sie auch in manchen Fällen als Herkommen und Vertrag auf Achtung und Schonung Anspruch machen kann, auf Erhaltung keinen zu machen .... Indem ich der Nationalität eine Berechtigung zuschreibe, so meine ich die *natürliche* ...".

[61] Vedle Wenzigových brožur svědčí o tom dobře i spis stejného druhu od Jos. Valoucha, *Cena národnosti*, vyšlý rovněž v Litomyšli 1860. Odmítavé stanovisko ke státoprávnímu programu zaujala i brožura *„Les Slaves d'Autriche et les Magyars"*, vyšlá v březnu 1860 a mající blízko k Riegrovi (k tomu Kapras, l. c., str. 108).

zvýšenou českostí, ač její ideovou výzbrojí byly převážně ještě myšlenky liberálního racionalismu, i další politickou orientaci, zvláště přijetí ideje české historicko-politické individuality.

•

Aliance buržoasie se šlechtou a přizpůsobení se ideám hlásaným jejími vůdci, jež náleží k uznaným mezníkům našich politických a národních dějin, nebyly však pro českou buržoasii jen plodem okamžité politické oportunity, který by v důsledku dalších podmínek přežil snad původní příčiny svého vzniku a předznamenal českou buržoasní politiku na další desetiletí. Zájmy buržoasie a šlechty se během padesátých let v mnohém sblížily. Šlo zde o proces odehrávající se jak v ekonomicko-sociální sféře, tak i v oblasti ideové. Jeho objektivní průběh lze sledovat na vývoji velkostatku, pro nějž se stává podstatným rysem stále užší srůstání šlechtického a občanského velkostatku. Rostoucí podíl občanského velkostatku je representován přesuny, kterými se stará dominikální půda dostává do rukou nových vlastníků z řad průmyslové buržoasie a zbohatnuvší měšťanské inteligence. Na platformě staré patrimoniální půdy počínají se tak rychle sbližovat zájmy rodové pozemkové aristokracie i nových velkostatkářů,[62] u nichž v nejednom případě i pošlechtění vyjadřuje touhu splynout se starou velkostatkářskou šlechtou. V úsilí získat velkostatek a v chuti investovat do velkostatkářské půdy, která je, jak se zdá, v našich zemích příznačná již pro příslušníky pozdně feudálního měšťanstva a rodící se buržoasie, lze patrně spatřovat i jeden z charakteristických rysů vyznačujících postavení buržoasie v našich zemích.[63] Velmi realisticky reagoval na to, jak byla o tom učiněna již zmínka, aristokratický program v myšlence obnoveného stavovství, která zdůrazňujíc velkostatkářský charakter šlechty, na místo rodových privilegií se mlčky i výslovně smiřovala s tím, že mezi šlechtické latifundisty budou tak zahrnuti i občanští majitelé dominikální půdy.

Pronikání buržoasních živlů mezi šlechtické velkostatkáře a prorůstání šlechtického a občanského velkostatku zůstávalo ovšem vždy omezeno jen na špičky měšťanské třídy. Masa české buržoasie opírala se naopak o živnostenskou malovýrobu. V padesátých letech, tedy v době, kdy v našich zemích proběhly již hlavní fáze průmyslové revoluce a industriálního grůnderství, bylo malovýrobním a neprůmyslovým rázem většiny české buržoasie vyznačeno i její postavení buržoasie porobeného národa. Proto také, zatím co tenká vrstva buržoasních špiček interesovaných v zeměděl-

[62] Ve zkratce názorně to ukazuje kandidátní listina velkostatkářů k volbám do zemského sněmu (23. 3. 1861) (Archiv Nár. musea D 41 1850—1913) — z 54 kandidátů je 19 občanských (tj. bez šlechtického titulu); podíl representantů buržoasie je ovšem ve skutečnosti větší, neboť řada dalších kandidátů jsou pošlechtění měšťáci.

[63] O nešlechtickém velkostatku deskovém před březnem — Borovička, l. c., str. 7 a n.

ské, velkostatkářské produkci se sbližovala se šlechtou, zůstávaly široké vrstvy drobné živnostenské buržoasie orientovány jinak.

V padesátých letech dosahoval na západě v Evropě hospodářský liberalismus nejen svého vrcholu, nýbrž někde jej již jasně opouštěl. Rakousko naopak ještě čekalo na plné prosazení jeho zásad v hospodářské politice státu. I když cechovní organisace živnostenské výroby náležela dávno již k feudálním přežitkům, přece jen žila ještě dále — a to nikoliv jen podle jména a spolu s ní i systém státních reglementačních opatření vytvořených feudálním absolutismem. To vše ovšem brzdilo podstatně rozvoj výrobních sil a deklasovalo zvláště drobnou buržoasii. Pro průmysl totiž většina těchto omezení neplatila a posice drobné buržoasie byla tak ztěžována i v jejím boji s tovární výrobou.[64] Česká buržoasie proto také, jsouc ve své mase především drobnou buržoasií, vyznávala myšlenky hospodářského liberalismu a spolu s nimi ovšem i ideje liberalismu politického. Neměla také původně mnoho smyslu pro spojenectví se šlechtou a pro zájmy šlechtického velkostatku.

Hlavním mluvčím této drobné české buržoasie, opírající se o malovýrobu a živnostenské podnikání, byl v padesátých letech známý žurnalista a národohospodář *František Šimáček (Vojtěch Bělák)*. Na stránkách svého *„Posla z Prahy"*, který byl prakticky jediným českým nezávislým listem Bachovy éry, hlásal myšlenky hospodářského a politického liberalismu. Psal ostře proti šlechtě, přežitkům středověku a stavěl se za vše liberálně pokrokové a nové.[65] Vysvětloval principy živnostenské svobody uskutečňované novým živnostenským řádem a poukazuje na haspodářskou slabost české buržoasie a její handikap proti německému průmyslu, vyzýval horlivě k podnikatelské svépomoci, jsa ovlivněn soudobými idejemi družstevními podle systému Schultze-Delitzschova.[66]

Česká buržoasie na konci padesátých let nebyla tedy jako celek prosta podstatných rozporů. Třeba z jedné strany řada jistě velmi silných

[64] K právní posici manufakturního a později továrního průmyslu srv. práci autora této studie: *O právním postavení manufakturní výroby u nás v 18. stol.*, Právněhistorické studie I, Praha 1955.

[65] „Posel z Prahy" odmítl zásadně v r. 1859 Clamův program (k tomu i Tobolka, *Dějiny* II, str. 18), zvl. str. 292, článek *„Šlechta a my":* stanovisko tam zaujaté není však důsledným; od šlechty se žádá jen podrobení se kapitalistickému uspořádání společnosti („... všem a každému přejíce, což jeho jest. V ohledu tom heslo naše: Svatá majetnost právní a zločinný každý přechmat přes přirozené oprávněné hranice sousedovy ..."). Liberalismus „Posla" pronikal opravdu z každé jeho stránky. V roč. 1859 dobře tuto názorovou platformu ilustrují články: *„Bývalé právní poměry v Uhrách"*, oslavná stať o Benjaminovi Franklinovi, rozprava *„Jaké jsou vady nynějšího zřízení obecního?"* aj.

[66] Posel, roč. 1859: „Záložné či výpomocné kasy (Důležité ústavy k zvelebení, sesílení a povznešení stavu živnostního)" (str. 20), „Přátelé, hleďme si samých sebe a svých potřeb" (str. 52 a n.).

objektivních podmínek připravovala budoucí dočasnou alianci její politiky se šlechtou, přece na druhé straně byly zde ještě silnější okolnosti působící opačně. Proč posléze na čas zvítězila v politické koncepci české buržoasie myšlenka aliance, bylo dáno především tím, že špička české buržoasie byla orientována v rozhodné chvíli sem, zatím co její široké vrstvy byly jednak politicky neaktivní, jednak ve svém prostém nacionalismu bez politické zkušenosti se daly přesvědčit o prospěšnosti celé akce, Ostatně rozpornost se velmi rychle znovu počala projevovat, jak známo zvláště v počátcích formulace pozdějšího mladočeského programu a stejně tak i v ideovém výkladu historického práva již na počátku šedesátých let.

Česká buržoasie, třeba na konci padesátých let byla převážně buržoasií živnostenských malovýrobců a řemeslníků a třeba mezi ní a německou buržoasií, opřenou o průmysl, probíhal již od let ostrý boj, přece jen byla buržoasií natolik, aby dovedla pocítit váhu třídy proti ní antagonisticky nejvíce postavené: sílu proletariátu. I když v Čechách této doby neexistovalo ještě organisované dělnické hnutí a v čistě českých oblastech namnoze nebyl ani rozvinutý proletariát, přece jen toliko tímto měřítkem nelze vystačit. Slabé a malostí svých vlastních poměrů trpící české měšťanstvo bylo přece jen natolik součástí celorakouské buržoasie, aby dovedlo rozeznat i v Čechách nárazy, jimiž se otřásal celý evropský kapitalistický řád. V liberalistickém a evolučním optimismu, který dosud převládal v názorech drobné české buržoasie, objevuje se tak nový tón.

Vyjadřuje to nejlépe dílo samotného *Riegra*. Jeho spis *„Průmysl a postup výroby jeho v působení svém k blahobytu a svobodě lidu, zvláště pracujícího"*, vydaný v r. 1860,[67] tedy těsně před událostmi rozhodujícími pro směr politiky české buržoasie, stál ještě oběma nohama na půdě krajně liberálního stanoviska. Cílem bylo dokázat na pozadí zhuštěné retrospektivy společenského vývoje přednosti kapitalistického systému a zvláště kapitalistické industrialisace. Odmítány byly všechny feudální přežitky a privilegia. Perspektiva, k níž celá Riegrova argumentace směřovala, byla sice ještě evolučně optimistická, s jasným však již rysem apologetickým.[68]

Rieger byl rozhodným obhájcem volné soutěže. Výslovně odmítal ma-

[67] Vyšel v Litomyšli r. 1860; Rieger byl, usiluje o akademickou dráhu, horlivým propagátorem liberalistických myšlének, přeložil například mimo jiné obecně koncipovaný spis francouzského národohospodáře J. F. X. D r o z - a, *Economie politique ou principes de la science des riches z r. 1829* („Politické hospodářství čili zásady vědy o statcích").

[68] Vyjadřuje to již úvod citované knihy: hlavní příčina „nešťastného postavení lidu neleží tak velice v nestejném rozdělení statků, jako raději v nedostatečnosti výroby (str. 5) ..." a „ ... k důkladnému a trvanlivému polepšení stavu dělnictva ve městech i po kraji, jediné rozmnožení výroby pomůže (tamtéž) ...". Ve spise je i řada výpadů proti „komunismu, socialismu a chartismu".

loburžoasní kritiku kapitalismu, jak ji podal Sismondi.[69] Co však jen trochu pečlivého čtenáře na Riegrově spisu nejvíce zaujme, je veliká pozornost věnovaná dělnické otázce. Autorův zájem o tuto tematiku porušuje dokonce skladebné proporce díla, takže plná polovina, ne-li více, je věnována nikoli otázkám průmyslu, jak bychom podle názvu očekávali, nýbrž postavení dělnické třídy. Sečtělý odborník, kterým Rieger bezesporu byl, se v tomto směru obrací jak proti méně známým teoretikům, jakým byl např. francouzský revoluční politik Ledru-Rollin, tak proti samotnému *Engelsovi*.[70] Polemice s ním a s jeho závěry o postavení dělnické třídy v Anglii je vyhrazeno nejvíce místa. Cílem zůstává dokázat jednak, jak kapitalismus zlepšil postavení pracujících oproti feudálnímu nevolnictví a antickému otroctví, jednak přesvědčit o možnostech, které kapitalistická industrialisace dává dělníkům.

Nemůže být jistě pochyb, že Riegrovo dílo vyrostlo z nejživějších potřeb denní skutečnosti. Odráží jasně ideově proudy, jež probíhaly v myšlenkovém světě drobné české buržoasie zároveň s tím, jak v ní počaly i prvé náběhy k další sociální diferenciaci, připravující pak zakladatelskou éru českého průmyslu. Rieger se snaží dát ethos podnikatelské činnosti a odůvodnit ji z hledisek společenské utility. Současně je však Riegrovo dílo i jednou z prvých prací a bezpochyby nejdůležitější toho druhu, v níž si česká buržoasie poprvé na takové teoretické úrovni uvědomuje úlohu proletariátu. Příznačným je, že současně se objevuje i rys apologetické obhajoby, určený asi především těm vrstvám české drobné buržoasie a českého lidu, které nebyly dosud industrialisací dotčeny a z nichž se měl stát proletariát, poslušný českých podnikatelů. Riegrův spis ukazuje nepochybně i na to, jak značnou úlohu hrálo ocenění dějinné úlohy proletariátu v názorech oné horní vrstvy české buržoasie, k níž Rieger patřil a jejíž zájmy rozhodujícím způsobem ovlivnily český program na počátku šedesátých let.

Sociálně ekonomická situace české buržoasie a vnitropolitické poměry rakouské scházejí se tak na společné cestě. Konservativní nálady svádějí českou buržoasii na platformu blízkou politickému stanovisku šlechty. Jejich zdrojem jsou jednak velkostatkářské interesy horní vrstvy českého měšťanstva, jednak uvědomění si síly a významu proletariátu, která v představitelích této špičky rovněž probíhá. Zároveň však stanovisko horní vrstvy je podlamováno masou drobné živnostenské buržoasie, která stále ještě čeká na prosazení postulátů ekonomického liberalismu.

•

[69] Tamtéž, str. 21.

[70] K tomu nejnověji J. P u r š, *Dělnické hnutí v českých zemích 1849—1867*, Rozpravy ČSAV, Praha 1961, roč. 71, str. 121 v pozn.

Skutečností podmiňujících v ideové oblasti novou programovou orientaci české liberální buržoasie byla celá řada. Ideje o historickém právu a historicko-politických individualitách, pokud jen odkazovaly k národní minulosti, byly pro českou buržoasii přijatelné již samy o sobě. Silná historisující složka vlastní českému obrození a zvláště českému obrozeneckému literárnímu a uměleckému romantismu jeví se tak jako jedna z nejvlastnějších ideových podmínek, které činily historickoprávní a ve svém jádře aristokraticko-stavovský program stravitelným českému měšťanstvu a přijatelným možná i lidu. Současně však třeba i předeslat, že právě tato podmínka stala se zároveň jedním z východisek buržoasní ideové adaptace šlechtického programu, navazující zčásti na předcházející obrat v politické orientaci.

Řada okolností zdá se nasvědčovat tomu, že historismus vlastní českému literárnímu a nacionálně kulturnímu romantismu nabýval právě průběhem padesátých let mnoho velmi zajímavých konkrétních projevů, které rovněž naznačovaly pozvolné sbližování se šlechtou. Do této doby na příklad spadá publicistická činnost známého kulturního historika *Antonína Rybičky*, který ještě spolu s jinými autory otiskoval pravidelně v *„Lumíru"* drobné statě popularisující rodopis starých českých rodů.[71] Příznačné je, že šlo většinou o drobné rody rytířské a nobilitované erbovníky z řad měšťanstva. V těchto příspěvcích odráží se tak dobře snaha české buržoasie tradicionalisovat se. Srovnání představitelů vládnoucích tříd minulosti a přítomnosti se v těchto řádcích více než bezděky vtírá. Tím ovšem se v širších vrstvách propagovaly, třeba v rouše kulturní historie a vědecké záliby, i myšlenky a principy stavovského aristokratismu a jeho symbolů, jako znaků apod.

Nemenší úlohu v ideové přípravě měnící se politické orientace české buržoasie sehrála soudobá věda, zvláště historie. Její hlavní představitel vedle Palackého, jeho žák i protichůdce *W. W. Tomek* byl nepochybně přes veškerou nenápadnost své osoby v tomto směru vskutku významnou individualitou. V jejích rukách se sbíhaly nejen nitky bezprostředních styků mezi vůdci stran, nýbrž vzešel z nich i pro konservativní orientaci významný ideový přínos.

Tomkův konservatismus, jeho úzký vztah k Thunovi, závislost na šlech-

[71] Např. jen v roč. 1859: Něco o českých rodinách erbovních, kteréž se psaly „z Vosole", Něco o rodině erbovní Jeronisův a Kožkův z Libušína (Rybička), Něco o rytířské rodině Kabátů z Vyškovic (J. A. Gabriel), Rodina Hruškův z Března a devotní článek „Kn. Isidor Ant. z Lobkovic, spisovatel český"; v roč. 1860; Běšinové z Běšin (Gabriel), Ještě něco o rodu Běšínů z Běšin (Rybička). Genealogické příspěvky, starožitnické drobnosti a zajímavosti z historického národopisu byly otiskovány hlavně ve feuilletonové rubrice. Stejným směrem působila i standardní historisující romantická prosa, kterou v Lumíru representoval zvl. Ed. Herold. Silný historisující rys vykazoval vedle Lumíru dokonce i Posel z Prahy. K širším souvislostem srov. V. Vaněček, *Mistr Viktorin Cornelius ze Všehrd a další vývoj českého právnictví*, Praha 1960, Rozpravy ČSAV, roč. 70, řada spol. věd, seš. 9.

tických protektorech i aktivismus během Bachova režimu jsou natolik známy, že je netřeba připomínat. Tomek jeví se však být i jakýmsi pojítkem mezi státoprávními motivy, jimiž vyúsťoval český program po r. 1848 a mezi historickoprávním programem z počátku šedesátých let. Do značné míry lze dokonce tvrditi, že Tomek byl prvým, kdo u nás precisně formuloval myšlenku historicko-politické individuality české. Neučinil to ovšem na poli politické činnosti, nýbrž ve formě vědecké koncepce vycházející z národní minulosti. Inspirován nepochybně šlechtickými konservativci, k jejichž chráněncům náležel, vystoupil na okraji své pedagogické činnosti o rakouských dějinách ostře proti tehdy převládající tak řečené "stammlanderovské" teorii. Naproti tomuto stanovisku, zaměřujícímu výklad rakouských říšských dějin jen na historii „mateřské" rakouské země a pomíjejícímu naprosto země ostatní, zdůraznil naopak organický růst rakouského mocnářství jako celku vzniklého historicky z rozličných teritoriálních a politických komponent.[72] Vyslovil požadavek pečlivé výuky dějepisu všech zemí rakouské říše. Při hledání státovědeckého základu pro svoje úvahy odmítl pak výslovně vykládat vznik státu na podkladě smluvním; na stát v jeho pojetí nelze prý nahlížet jen jako na nějakou soukromou společnost smluvně založenou. Stát je třeba posuzovat jako organicky a historicky vyrostlý celek, který nelze redukovat na racionalistické schéma.[73] Ačkoliv tato myšlenka hrála u Tomka vedlejší úlohu (jeho hlavní zájem byl soustředěn jinam, především na otázky pedagogické), jeví se nám v jejím světle přece jen Tomek jako zastánce idejí romantické státovědy.

Tomek, jak ovšem dokázal v prvé řadě svojí další činností, zvláště žurnalistickými projevy z r. 1861, byl představitelem oné části českého měšťanstva, která šlechtický historickoprávní program přijímala v podstatě bez výhrad. Význam Tomkova vystoupení z padesátých let spočívá v tom, že představuje jednu z linií, po níž se měnilo staré stavovské předbřeznové zemské vlastenectví v novou podobu historickoprávního programu a nejkonservativnějšího českého buržoasního nacionalismu. Je samozřejmé, že ne náhodou musila právě Tomkovi připadnout úloha přímo i osobního prostředníka při navazování konkrétního spojenectví.[74] Tomkova činnost

[72] W. W. Tomek, *O synchronické methodě při dějepise rakouském*, ČČM, 1854, roč. 28, str. 375 — stať měla být otištěna ve Vídeňském gymnasiálním časopise, kde bylo Tomkovi vytýkáno, že se svým *„Malým dějepisem rakouským"* zastával „samostatnosti korunních zemí" — k tomu Tomkův nekrolog od J. Golla v ČČH 1905, XI, str. 265 a Tomkovy *Paměti*, I, str. 398—404.

[73] Tomek, *O synchronické methodě*, str. 376: „Státové, cokolivěk tomu praví stárnoucí theorie o státním právu, nepovstali jako soukromé společnosti jednoduchými skutky vůle lidské, nýbrž vyrostly, a to musíme právě též říci o velkolepém útvaru našeho mocnářství . . ."

[74] V Tomkově bytě, jak známo, konala se v neděli 6. 1. 1861 prvá schůzka Clam-Martinice s Riegrem.

v tomto směru z přelomu let 1860—61 dostává ovšem na pozadí jeho ideového profilu z poloviny padesátých let nové ostřejší prokreslení, nemluvě o tom, že Tomkova úloha prostředkovatele mezi buržoasií a šlechtou nebyla tím vyčerpána a opakovala se vlastně ještě významněji ve sledu událostí vedoucích pak k pokusu o fundamentální články.

Kromě Tomka žádný z představitelů vedoucích kruhů české buržoasie nepřijímal program historického práva s tak málo výhradami.[75] Všichni ostatní se naopak pokoušeli ideje o historickém právu a historicko-politických individualitách tak, jak je formulovali šlechtičtí předáci v čele s Clam-Martinicem na rozmnožené říšské radě, přizpůsobit buržoasním potřebám a liberálním principům. Nejvýraznějším ideovým rysem programu české liberální buržoasie stává se tak na přelomu padesátých a šedesátých let snaha adaptovat historickoprávní program. Tato adaptace v myšlenkovém světě českých liberálních politiků doprovází jejich alianci s tzv. historickou šlechtou na politickém poli a probíhá na různých stupních a v různých formách.

Snaha využít do určité míry argumentů opřených o pojmosloví historického práva vyznačuje dokonce již známé *memorandum z 18. června 1860* podané osobně císaři Riegrem a jeho švagrem zdickým cukrovarníkem J. Macháčkem.[76] Memorandum, které představuje prvé politické vystoupení českých liberálních politiků a jež bylo formálně žádostí o povolení českého politického listu, obsahovalo ve skutečnosti, jak známo, široce založený a přesně formulovaný nacionální program, který zahrnoval dokonce i požadavek samosprávné politické representace. Rieger v něm vycházel sice ještě z představy o jednotném československém národě, jehož příslušníci obývají jak země Koruny české, tak i Slovensko a nedbal tedy v tomto smyslu žádných ohledů na historické právo a jeho program; současně však se nevyhýbal ani tomu, aby využil tam, kde se to mohlo zdát vhodným, právě tak argumentace opačné, opřené o historické právo. Memorandum se tak dovolávalo v naprostém rozporu se svým čistě nacionálním východiskem hodnosti českého krále a vladařské legitimity panující dynastie a stálo

[75] Tomek napsal v r. 1861 několik článků do Národních listů (jejichž seznam viz Ottův Slovník naučný u hesla Tomek); obsahově nejzávažnější byl čl. *„Historické právo a budoucí zřízení české"* v č. 26 (z 26. 1. 1861). — Příznačné je, že mezi Tomkem a Grégrem, který byl redaktorem Nár. listů, vznikla pro tento článek potyčka. Tomek (*Paměti*, II, str. 3) o tom praví „již druhý (článek) o historickém právě a žádoucím zřízení zemském panu redaktorovi se nehodil i zmrzačil jej". Tomek se tedy ještě po dlouhé době výslovně distancoval od znění svého článku v Nár. listech, ač obsahově byl článek poměrně konservativní: nesnažil se nijak historické právo liberálně vyložit a tvrdil jen, že jest to „právo nabyté" a „naše", „kteréž trvá ve své platnosti pokud se nezměnily poměry, na kterých spočívá. Tomek článek „v prvotním nezkaženém znění" publikoval později ve „Vaterlandu". Grégr za svůj postup proti Tomkovi byl vyplísněn Palackým.

[76] V brožurové podobě vyšlo v Budyšíně, neboť v Čechách nesmělo být tištěno.

tedy v tomto ohledu na půdě historického práva.[77] Kromě toho však vliv historickoprávních idejí byl na memorandu patrný ještě na celé řadě dalších míst. Memorandum operovalo, kritisujíc byrokratický absolutismus v jeho jazykové praxi a hájíc práva češtiny, „legitimními, historickými právy národností". Rovnoprávnost českého jazyka s německým zdůvodňovalo „historickým poměrem", apelujíc na panovníka, aby jej nerušil a tuto „starým základním zákonem" jeho předků oběma národnostem zaručenou rovnoprávnost nepotlačoval.

Ve svém celku představovalo memorandum prvý oficiální pokus na konci bachovské éry o určité smíření některých součástí historickoprávní ideologie s nacionálním postojem české buržoasie. Pokus ovšem do důsledků nepromyšlený, jak to ostatně vyplývalo i z povahy memoranda samého. Volně zde bylo ještě spojováno nacionální a přirozenoprávní stanovisko neohlížející se v duchu Palackého federalisačních návrhů z r. 1849 vůbec na historické hranice s apelem na český královský titul. Memorandum snažilo se vzít v úvahu určitý patriotismus, do kterého historický program ústil a třebas velmi ostře kritisovalo národní odrodilství šlechty, dávalo současně jasně najevo, že k podpoře nacionálních a liberálně nacionálních postulátů lze užít i takových ideových prostředků, které budují na představě trvání nabytého práva, což samo o sobě byla myšlenková kategorie příznačná pro historickoprávní teorii. Tato jeho stránka nebyla již tak odlišnou od způsobu, jakým se snažili — na rozdíl od memoranda ovšem v široké a uzavřené koncepci — o něco později Rieger s Malým smířit liberální program s historickým.

Další Riegrovo vystoupení bylo representováno těsně po vydání říjnového diplomu několika články v německých „Reichenberger Zeitung" a v „Prager Morgenpostu".[78] Z nich nejvýznamnější je článek v libereckých novinách s nadpisem *„Das historische Recht und der böhmische Land-*

[77] Starší literatura (zvl. Tobolka, *Dějiny* II, str. 22) považuje program memoranda za přirozenoprávní beze zbytku (nově toto stanovisko v podstatě převzala i maketa Přehledu čs. dějin, II, 1, str. 216). Tato teze však na memorandum a celé jeho pozadí nahlíží příliš jednoznačně a neproblematicky. Buduje mimo jiné na nevhodné představě myšlenkové isolovanosti českých liberálních politiků v létě 1860. V létě 1860 byla teorie historicko-politických individualit již rozvířena natolik, že není možno její vliv zamítati úplně. — Na okraj této věci je třeba poznamenat, že zvl. působením Tobolkovým bývá většina aktů české politiky hodnocena z hlediska ostře proti sobě postavených pojmů přirozeného a historického práva. Toto rozlišení neodpovídá však objektivní situaci na počátku šedesátých let a je jednostranně ovlivněno realistickými a mladočeskými myšlenkami z přelomu století. Naopak specifikem českého nacionalismu prakticky ve všech jeho formách se od r. 1860 stává rychle nemožnost redukovat jej jen na přirozenoprávní schéma. V tom také tkvěl především význam myšlenky českého historického práva a to ještě dříve než na jejím podkladě došlo k utvrzení politické aliance liberálů a šlechty.

[78] jejich seznam srov. Tobolka, *Dějiny české politiky*, Česká politika III, str. 205 v pozn.

tag“,[79] který má také nejvíce povahu zásadního programového vystoupení. Riegrovým cílem bylo nejen osvětlit svoje stanovisko jako hlavního mluvčího českého měšťanstva k novému kursu vnitřní politiky po vydání říjnového diplomu. Rieger usiloval zřejmě mimo to i o navázání jistého spojení s německými liberály z Čech. Proto zvolil bezpochyby ke svému projevu i žurnalistickou tribunu metropole německého pohraničí.[80] Cílem Riegrových výkladů bezprostředně bylo přesvědčit veřejnost, a to v prvé řadě asi německou veřejnost, o liberálnosti českého stanoviska. Vhodná příležitost se k tomu naskytala v rozčarování, které tehdy v buržoasním táboře přineslo vydání zemského zřízení pro Štýrsko, jež složitým systémem nepřímých voleb ohrožovalo politické zastoupení městské a venkovské buržoasie v zastupitelských samosprávných orgánech. Rieger této příležitosti využil, aby proklamoval zásadu zastoupení podle daňového censu, jež podle jeho mínění jediná odpovídala sociální diferenciaci kapitalistické společnosti a jež byla tradičním liberálním požadavkem. I jinak však se snažil osvědčit rozhodnou liberálnost svého přesvědčení. Z těchto posic se zabýval i myšlenkou historického práva a historicko-politických individualit. Ostře odsuzoval politiku české historické šlechty na rozmnožené říšské radě, která prý historické právo ztotožnila se svými aristokratickými stavovskými zájmy. Se souhlasem poukazoval zvláště na Maďary, kteří dovedli historické právo uherské uplatnit „ve jménu své země a svého národa“.[81] Rieger tedy nejen že historické právo nezamítal, nýbrž otevřeně uvažoval o způsobu jeho aplikace a ohražoval se jen proti tomu, jak jej uplatnila historická šlechta.

Rieger považuje tedy historické právo za možnou platformu pro program české buržoasie: politicky životaschopnou ideou může být v jeho pojetí historické právo ovšem jen tehdy, bude-li jeho nositelem celý národ. Rieger se ve svém vystoupení v „Reichenberger Zeitung“ snažil ukázat, že něco takového je možné bez revise liberálních požadavků. Celá jeho další argu-

[79] Reichenberger Zeitung, 30.—31. 10. a 1. 11. — k podrobnostem obsahu T o b o l k a, *Dějiny*, II, str. 35—36.

[80] Důvodem, proč Rieger psal do německého listu, byla jistě i okolnost, že český k disposici neměl (kromě „Času“, kam ovšem psáti nechtěl). Usuzuje tak T o b o l k a, *Dějiny*, II, str. 35; že Rieger chtěl přímo i působit na německou veřejnost srov. níže. Na reálné možnosti takovéhoto působení ukazuje soudobá anonymní brožura *„Böhmische Skizzen“ Von einem Landeskind*, Litomyšl 1860 psaná z posic liberálního německého federalisty („noch kann man Böhmen regieren, aber nur von Prag ...“).

[81] „... Aber bisher sind es nur die Ungarn und Kroaten, die das historische Recht entschieden geltend gemacht, und dadurch vor anderen Ländern Vortheile errungen haben; der Grund davon ist der, dass die Vertreter Ungarns im Reichsrathe ..... mit Entschiedenheit das historische Recht im Namen ihres *Landes* und *Volkes* vertraten während die aus Böhmen berufenen Vertreter unter historischen Recht vor Allem ihre aristokratische Standesinteressen verstanden und vertreten haben. — Aber das historische *Königreich Böhmen*, die glorreiche *Krone* Böhmens, wer hat *ihre* Interessen, *ihr historisches Recht gewahrt?* ...“

mentace směřovala opravdu k tomu, aby podpořila možnost spojení historickoprávního programu se stanoviskem buržoasie. Především se v ní objevuje myšlenka rozšířit politickou doktrínu historicko-politických individualit na celou Českou korunu, což byl opravdu také během šedesátých let i později jeden z nejvýraznějších rysů odlišujících buržoasní program od šlechtického autonomistického federalismu. V Riegrově argumentaci se však ozývaly i ideje podobné, ba totožné, s těmi, které již před 11 léty uplatňoval Malý a jejichž základem bylo tvrzení, že historicko-politické individuality musí být koncipovány tak, aby jimi nebyly vytvořeny příliš malé správní celky.

Pro liberální obsah historického práva snažil se Rieger zřejmě získat německou veřejnost. Postřehl dobře složku zemského patriotismu zahrnutou v myšlence historicko-politické individuality a maje před očima příklad Uher, s nimiž také české země nepřestával srovnávat, chápal, jak velkou silou může být myšlenka historického práva nesená opravdu širokými vrstvami národa, popř. jak velkou silou by se mohla stát, kdyby pro ni byla získána i ta část obyvatelstva Čech, která nehovořila českým jazykem.[82] Rieger ve svém libereckém vystoupení sledoval tuto linii, chtěje patrně přiblížit patriotickou složku historického programu německé buržoasii. Historickoprávní argumentací se pokusil posléze podpořit i konkrétní požadavky buržoasie. Učinil tak zvláště v podrobném plánu, jak vybudovat samosprávu a zajistit federalisaci říše, který rovněž podal z tribuny libereckých novin.[83]

Aby ovšem mohl historické právo naplniti měšťansko-liberálním obsahem, bylo třeba distancovat se nějak výrazněji teoreticky od pojetí historického práva, jak bylo chápáno protibachovskou aristokratickou oposicí. Rieger to vyjádřil v podstatě již v Liberci svým požadavkem uplatnit historické právo ve jménu „země a národa“. Zásadním ideovým činem bylo však uznání historického práva jako potencionálního základu buržoasní politiky samo o sobě. Rieger se tak vlastně ocital tam, kde byl Malý z r. 1849. Skutečně také ojedinělý hlas Malého, který na přechodu k absolutismu zapadl prakticky bez ohlasu, nabýval nyní nové důležitosti. Vycítil to především jeho autor sám, jenž během padesátých let se dostal do popředí českého literárního života jako uznávaný a nenáviděný kritik. I tím, že s Riegrem jej pojil vztah velmi úzké spolupráce, který z něho učinil druhého hlavního redaktora naučného slovníku, byl Malý povolán sehrát významnou úlohu při ideové adaptaci historického práva. Opravdu také

[82] V prvé části svého článku psal Rieger výslovně, že historické právo České koruny musí naplnit radostí srdce každého „ob deutsch ob čechisch sprechenden Böhmen“.

[83] Riegrovo vystoupení obsahovalo řadu zcela konkrétních a detailně formulovaných požadavků, týkajících se autonomie českého sněmu, obnovy hodnosti českého dvorského kancléře apod. (v podrobnostech srov. T o b o l k a, *Dějiny*, II, str. 35—36).

v rozhodující době na rozmezí let 1860—61 byl Malý načas hlavním ideologickým vykladačem oficiálního riegrovského směru českých liberálů.

Vydává v prvé řadě brožuru *„Úvahy Čecha o novém zřízení Rakouska"*, ve které podrobně na širokém základě rozvádí své názory o tom, jak rozdílně třeba chápat obsah pojmu historického práva v širším a užším slova smyslu a které jediné z těchto rozličných historických práv je to pravé, pro českou buržoasii přijatelné. Jen souhrn všeho toho, co v minulosti podmiňovalo samostatné postavení českého státu, či jedním slovem české státní právo, je historickým právem ve vlastním a skutečném smyslu.

A o dva roky později (1862) otiskuje pak Malý dokonce znovu seriál svých článků vydaných v r. 1849 v Havlíčkových Národních novinách ve formě brožury pod názvem *„Politické zlomky"*.[84] Ne bez oprávněné hrdosti poznamenává v předmluvě, že za uplynulou dobu svoje názory nejen v ničem nezměnil, nýbrž ani nepotřeboval měniti, což také vskutku odpovídalo pravdě.

Když pak s novým rokem 1861 počaly vycházeti Národní listy, dostalo se Malého tezím v té době tedy bezmála starým již 12 let — potvrzení a zadostiučinění i v programu nového českého listu, jak jej formuloval Rieger. Historické právo je v tomto pojetí státním právem historického českého státu. Jako takové je nabytým právem České koruny, dosud trvá a lze je měnit jen vůlí celého národa. Jeho nositelem byl a je český národ, representovaný v různých dobách různými třídami.[85] Historicky to byla především šlechta, což ovšem přítomné době zdaleka nestačí, neboť novodobý vývoj vyrovnal všechny stavovské rozdíly. Proto v politickém životě musí platit rovnost všech občanů podle zásady: stejná práva a stejná břemena.[86] To je ve zkratce liberální obsah historického práva, jak jej podávalo prvé číslo Národních listů. Shoda s Malého myšlenkami je naprostá. Na rozdíl od Malého neužil Rieger složitých schémat a rozlišování historického práva na užší a širší, což se také nehodilo do programového prohlášení.

Způsob, jakým svoje názory formulovali v l. 1860—1861 Rieger a Malý, vynikal snahou o myšlenkovou konkrétnost a juristickou přesnost. Přes určitou těžkopádnost nezapřel Malý ve svých výkladech nikdy právníka.

[84] Tobolka, *Dějiny*, II, str. 37 Malého úlohu a význam podceňuje a považuje jej jen za prodlouženou ruku Riegrovu. Tobolka ovšem neznal Malého vystoupení v r. 1849, v němž hájil obsahově tytéž ideje, se kterými se setkáváme v brožuře „Úvahy" a kterým stanul již tehdy na nejkrajnějším pravém křídle liberálů.

[85] Národní listy, č. 1 (1. 1. 1861): „..Historickou oprávněnou osobnost českého národa představuje nám svatá koruna Česká. Jakýchkoliv práv a cti nabyl starý stát Český, všechny byly společny veškerému obyvatelstvu koruny České bez rozdílu, ačkoliv se v něm měnily během věkův poměry stavův a poměry společenské, tak že jednou páni, jednou rytířstvo, jednou zase měšťanstvo vedlo přední hlas za ní ....".

[86] „Privilegií politických mezi občany nechceme, majíce za to, že staré zřízení stavovské historickým vývinem národa našeho za posledních 200 let politické mdloby bylo zrušeno a přerozeno, a že všickni stavové více méně splývají..".

Historické právo mělo být tak přesně ohraničeným a precisně definovaným pojmem, který se měl stát základem reálných politických požadavků. Konstitučně liberální obsah byl zdůrazněn jednak poukazem na smluvní teorii (historické právo České koruny je možno měnit jen s přivolením národa smlouvou mezi panovníkem a národem), jednak ideálem formální buržoasně demokratické rovnosti, který spolu s nacionálním programem byl s historickým právem úzce spojen. To byl zásadní rozdíl od aristokratického pojetí historického práva, které výslovně smluvní teorii odmítalo a nadto hlavní důraz kladlo nikoliv na státoprávní složku, nýbrž na konservativní myšlenku vývojové a právní kontinuity, vykládajíc ji jako legitimitu, která buržoasním liberálům musila být ovšem cizí. Šlechtičtí konservativci prohlašovali, že jsou ochotni podporovat „každé dobré staré právo", tedy nikoliv jen státní právo české.[87] A pokud pak uznávali určité historicky se vyvinuvší změny, zvláště rozšíření počtu politicky plnoprávných občanů („Vollbürger"), neměl tento vývoj podle jejich mínění ústit v občanskou rovnost, nýbrž v nové stavovské rozdělení společnosti.[88] Riegrův směr tedy nejen že myšlenku historicko-politické individuality respektoval, nýbrž snažil se ji s buržoasní korekturou ve prospěch celé České koruny a ve prospěch buržoasně demokratických konstitučních ideálů velmi rozhodně využít. Nejdůsledněji a nejradikálněji se pak v politické praxi tato ideová linie uplatnila v deklaraci českých poslanců z 22. srpna 1868. Naopak ústup od deklarace znamenal opětné přibližování se původnímu aristokratickému programu. Smíření historického práva s buržoasním konstitucionalismem v představách české buržoasie formuloval pak klasicky Malý: *„ne vše právo historické přičí se právu rozumovému, aniž se dá vesměs jím nahraditi"*.[89]

Riegrův pokus o využití historického práva jako základu buržoasního programu na rozhraní let 1860—61, který předcházel ve svých ideových základech navázání konkrétní aliance se šlechtou, nebyl však jedinou formou jeho adaptace v myšlenkovém světě českého národa. Riegrův a Malého výklad historického práva nedošel vlastně nikdy velkého ohlasu. Snaha o myšlenkovou a zvláště juristickou přesnost, poměrně složité pojmové rozlišování a značná komplikovanost závěrů, spočívajících na současném

[87] Vaterland (Probeblatt): „... Die Conservativen in Oesterreich fühlen sich darum zur Förderung und Unterstützung jedes guten alten Rechtes und jeder lebendig gebliebenen politischen Einrichtung berufen ...".

[88] Tamtéž: „... Freilich müssen wir an der Überzeugung festhalten, dass politische Rechte einseitig nicht verliehen werden, sondern nur da, wo sie auf Grund eines socialen Fortschrittes und Wachsthumes herangereift sind, durch die oberste Staatsgewalt bestätigt ..... werden können ... Wo aber solche Berechtigungen gewährt sind, müssen sie in den Organismus der bereits bestehenden eingeführt und zu der weiteren Gestaltung der conservativen Gliederung des Volkes benutzt werden ...".

[89] Riegrův slovník naučný, díl VII, heslo „Rotteck".

odmítání i přijímání pojmu historického práva (historické právo ve smyslu šlechtického programu restaurace stavovských práv a historické právo ve smyslu českého státního práva) činily z něho záležitost omezenou hlavně na kruhy vlastenecké měšťanské inteligence. Širokého a masového ohlasu došel naopak jiný druh interpretace, zdaleka ne tak ideově přesný. Co mu však v tomto směru chybělo, bylo zároveň jeho předností.

Oč Rieger usiloval podáním svého memoranda v létě r. 1860 a co se mu tehdy — zvláště pokud šlo o požadavek českého politického listu nezdařilo, uskutečnil krátce potom, ovšem jen s kratičkým předstihem, úředník pražského obchodního grémia, na krátký čas profesionální politik a posléze advokát označovaný za zrádce národa,[90] *Alois Krása* založením svého *„Času"*. Redaktor nového listu, podezřívaný žárlivým Riegrem z naprosté závislosti na šlechtě,[91] musil ovšem jako jeden z prvořadých úkolů pokusit se o výklad historickoprávního programu, který tehdy v době kolem vydání říjnového diplomu stál opravdu v zenitu svého významu.

Krása založil svůj list nepochybně díky konexím mezi bohatým a ovšem i konservativním měšťanstvem a šlechtou. Nemaje za sebou revolučně liberální minulost, byl zřejmě z počátku v hledání nové orientace pro úřední místa přijatelnější osobou, než Rieger, od něhož se Krása i osobně distancoval. V redakci nového žurnálu se však záhy shromáždily osoby z vládního hlediska více než politicky kompromitované, zbytky revolučních demokratů (Vávra, Sladkovský, Knedlhans, Tonner), pro něž „Čas" znamenal jednu etapu jejich definitivního přechodu na buržoasně liberální platformu a jejich proměny na pozdější Mladočechy.[92]

Složitost této situace, v níž nový list vznikal, poznamenala i jeho program. V úvodním prohlášení prvého čísla se navazovalo v podstatě jen na nacionální program. Historické právo se sice výslovně nezamítalo, ale postoj k němu byl veskrze chladný. Jinak byl podle svého programu „Čas" listem krajně liberálním, dovolávajícím se v prvém období zčásti přímo i havlíčkovské tradice. Útočil také ostře na stavovsko-aristokratický obsah historického práva v pojetí jeho obhájců z řad protibachovské šlechtické oposice. O několik čísel později snažil se Čas však již ukázat na konkrétní souvislost mezi historickým právem a českým nacionalismem. „Čas" dovolává se „historického vědomí českého národa", které jediné prý může být pramenem historického práva.[93] Základem tohoto postoje je tedy na-

[90] Tobolka, *Z publicistické činnosti dr. A. Krásy*, Gollův sborník, Praha 190, str. 352 a n. — Tobolka se pokouší o celkovou rehabilitaci Krásy na podkladě toho, že líčí Krásu jako jakéhosi předchůdce realistů.

[91] J. Heidler, *Příspěvky k listáři Dr. F. L. Riegra*, I, Praha 1924, č. 355 a 357.

[92] Kosík, l. c., str. 211 an.

[93] *Čas*, č. 8 (10. 10. 1860): „Základ jejich bytosti a podstaty (tj. jednotlivých rak. zemí) vidíme ale my toliko v jich historickém a národním *vědomí*, ponechávajíce jiným tu úlohu, aby jich *právo* a existenci též dle historického práva doličovali . .".

cionalistické stanovisko, které, třebas snad pojem historického práva a historicko-politických individualit nezamítá docela, přece jen se k němu chová vždy s jistou skepsí a považuje jej za poněkud zbytečný. Skepse pramení z toho, že v očích „Času" je historické právo příliš spojeno se stavovským aristokratismem.[94] Historické právo je však jaksi i nadbytečným, neboť plně stačí vědomí existence samostatného národa.[95] Ovšem tak docela se „Čas" historickoprávní argumentaci přece jen nevyhnul. I jeho stanovisko více než jasně ukazuje, že v daných poměrech pouhé „národní vědomí" ideově nestačilo, a že naopak bylo třeba dovolávat se národního vývoje v minulosti, odedávné samostatné národní i státní existence či jedním slovem „historického vědomí" českého národa. Ovšem apel na historické vědomí to bylo něco, čím široké vrstvy lidu opravdu žily, to byl jeden z nejsilnějších ideových proudů našeho národního obrození. „Čas" svým postojem k historickému právu prostředkoval přes všechny výhrady mezi ním a nacionalismem nejširších vrstev českého národa. Aniž chtěl, přiblížil myšlenku historického práva lidu patrně daleko více než těžkopádná adaptace Malého a jeho zkostnatělý liberalismus. Proto také v dalším vývoji ukázaly se být ideje, které byly na podzim r. 1860 podkladem stanoviska „Času", daleko zápalnějšími než juristicky přesné finesy Malého. Český lidový nacionalismus budoval zcela samozřejmě na demokratických tradicích a proto také nebylo třeba složitou argumentací hledat spojení mezi historickým vědomím a demokratismem. Historické právo přestávalo v tomto pojetí být konkrétním politickým programem koalice liberální buržoasie a historické šlechty a splývalo prostě s obrozeneckým lidovým historismem, s jeho láskou k slavné národní minulosti, s tím, co bylo širokým vrstvám českého národa bezprostředně nejsrozumitelnější.

Složitější otázkou je ovšem hodnocení konkrétního přínosu redakce nového listu. Krása sám nebyl žádný hluboký myslitel a stejně málo i lidový politik. Pro svůj osobní oportunismus se ostatně se svým listem záhy rozešel.[96] Jistě bez významu nebyl bývalý radikalismus některých Krásových bezprostředních spolupracovníků. Vcelku však asi největší zásluhou „Času" bylo, že dovedl věci formulovat tak, jak to odpovídalo nejlépe přesvědčení širokých vrstev národa. Byl v tom nepochybně však i kus demagogické

[94] Tamtéž, č. 1: „. . .Co se základní idey tohoto návrhu týče, není nám Čechům nijak nový; s jistým ohražením můžeme jej nazvati naším, jenom, že my při něm větší váhu klademe na přirozené národnosti a co do zmíněného momentu aristokratického, máme ovšem v sobě dosti vědomí historického, v čem se vlastně pravá aristokracie zakládá, že v naší době šlechta jen tenkráte platnost míti může, když stojí v čele toho, co civilisovanému člověku a národu je nejdražší . .".

[95] Tamtéž, č. 8: „. . . .My stavíme dvě výše (tzn. než historické právo), a sice to, čeho čas nám opravdu nevzal, totiž skutečnou národní existenci a vědomí historické, v celém národě žijící, a pak to co nutně čas nynější požaduje, ne co minulý . . . .".

[96] T o b o l k a, *Z publicistické činnosti* . . . str. 361 a 364.

metody, jíž se začínající mladočeštví i jeho předchůdcové v „Času" od počátku vyznačovali. „Čas" a stanovisko, které v r. 1860 zaujal, je posléze dokladem toho, jak i ti, kdož se v podstatě obraceli proti historickému právu, nedovedli a také nemohli formulovat program na něm zcela nezávislý, jenž by naprosto ignoroval ideovou výzbroj, s níž historické právo operovalo.

§4 Český lid a předpoklady jeho postoje k státoprávnímu programu na přelomu padesátých let

Program historického práva byl programem šlechty a buržoasie. Každá z dotčených tříd chápala jeho principy ovšem jinak a jinak je vykládala; obě jeho podoby — aristokraticko-stavovská i liberálně státoprávní — měly tak svůj vlastní třídně vyhraněný ráz. V rozhodujícím období na přelomu padesátých let, kdy se šlechta pokoušela o uplatnění svých korporativistických myšlenek a česká buržoasie se odhodlávala ke své programové konversi na platformě historického státního práva, je možno jen stěží shledat stopy samostatného postoje českých lidových mas v čele se slabým sice ještě, nicméně již výrazně vystupujícím proletariátem.[97]

Není také divu, vždyť celá společenská situace tehdejších let lidové vrstvy přímo odváděla od samostatného politického stanoviska. Především již sama nehluboká zatím sociální diferenciace v českém národě sváděla lidové stanovisko namnoze vjedno s názory drobného řemeslnictva a živnostnictva. V míře nikterak nepatrné spolupůsobil vnitropolitický vývoj předchozích let, jehož útlak doléhal nejvíce na bedra lidových vrstev a formující se dělnické třídy. Absolutistický režim doprovázený policejní represí udržoval zaostalost, znemožňoval organisační práci a vylučoval téměř veškerý ideový růst na širším základě, o formulaci politických a programových postulátů ani nemluvě. Na konci padesátých let nastal někde i dočasný odliv v dělnickém hnutí vyvolaný postupující industrialisací a změnami v průmyslové skladbě. V Praze například dochází v této době k poklesu významu tiskařů kartounů, kteří představovali ve čtyřicátých letech i později nejrevolučnější složku českého dělnictva.[98]

V neutěšené situaci na konci padesátých let ožívalo v lidových vrstvách tu a tam dědictví r. 1848. Ohlasy revolučního radikálního demokratismu leckdes, zvláště mezi městskou chudinou a dělníky, přetrvaly léta pronásledování, uplatňujíce se více méně zřetelně ve spoře organisovaném děl-

[97] Nejnověji viz práci: J. Purš, Dělnické hnutí v českých zemích 1849—1867, Praha 1961, Rozpravy ČSAV, řada spol. věd, seš. 6, roč. 71, str. 92 a n., Zd. Solle, Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině 19. století, Praha 1960, str. 33 a n.

[98] Zd. Solle, *K počátkům dělnického hnutí v Praze,* ČSČH, V., (1957), str. 671.

nickém hnutí.[99]. Radikálně demokratická ideologie se ovšem ve stísněném prostředí, v němž žily tehdy lidové vrstvy, sotva mohla rozvinout s větší důsledností. V současné době počala i v nitru jí samotné probíhat krize, která byla odrazem přechodu jejích hlavních představitelů na počátku šedesátých let na platformu buržoasního mladočešství. Naznačený proces působil ideově ovšem i na mladé české dělnické hnutí, které skutečně pak určitou dobu bylo ve vleku raných mladočeských idejí,[100] dříve než do něho počalo pronikat hlouběji socialistické učení. Positivní dědictví radikálně demokratických myšlenek projevilo se jasně v deklarantském hnutí.[101]

Jak poměrně nehluboký vliv radikálního demokratismu přecházejícího v mladočešství, tak nedostatečnost samostatného politického stanoviska lidových vrstev a dělnické třídy mohou sotva objasnit sílu, s níž státoprávní — a tedy v jádře buržoasní — ideologie zapůsobila na lidové masy, takže v deklarantském hnutí se spontánně postavily za požadavek českého státního práva, spojujíce jej s vlastními demokratickými postuláty. Rovněž nelze vážně připustit, že by k tak silnému a tak dějinně osobitému jevu, jakým v Čechách bylo deklarantské hnutí, mohlo dojít na základě vývoje soustředěného toliko do šedesátých let. Starší kořeny a širší vývojové předpolí je v těchto souvislostech nezbytným předpokladem k správnému ocenění celé společenské i ideové situace v naznačeném období.

Vykazuje-li přelom padesátých let v Čechách mezi lidovými vrstvami poměrně chudý výskyt přímo a samostatně formulovaných politických idejí, není třeba pochybovat o tom, že mocný a živelný proud, v němž vytrysklo deklarantské lidové hnutí, měl i jiné bohaté zdroje ideové povahy. Bylo jím v prvé řadě lidové vlastenectví disponující v této době již dostatečnou tradicí. Jeho síla a zvláště jeho historisující složka umožnily, aby myšlenka státního práva dovolávající se národní minulosti a historických tradic samostatné státní existence, mohla tak snadno pronikat a tak rychle zakořenit v širokých lidových vrstvách. Český lidový historismus, který představoval podstatnou obsahovou součást lidového vlastenectví, jeví se tak jako jedna z rozhodujících ideových podmínek, určujících myšlenkovou náplň lidového hnutí za české státní právo. Český lidový historismus je ovšem jevem natolik typickým pro celé období našeho národního obrození, že i rámec nastíněných otázek, nepostrádající jistě značné šíře, je pro sledování celé jeho problematiky příliš úzkým. V každém případě nelze však lidový vlastenecký historismus padesátých let redukovat jen na odraz do-

[99] P u r š, 1. c., str. 104.

[100] P u r š, tamtéž; k přechodu radikální demokracie na posice mladočešství K o s í k, 1. c., str. 204 a n.

[101] Z nejnovějších prací o deklarantském hnutí viz podrobnou a důkladnou studii P u r š o v u, *Tábory v českých zemích v letech 1868—1871*, ČSČH, VI., 1958.

bového literárního a uměleckého romantismu, neboť jde o jev nesrovnatelně šíře podmíněný, jehož hluboké kořeny sahají daleko nazpět.

Lidové vlastenectví a zvláště jeho historisující složka, která v deklarantském hnutí vystoupila tak výrazně do popředí v lidových politických požadavcích, uplatňovala se již dlouho předtím tam, kde lidové vrstvy vyjadřovaly svoje představy umělecké a estetické. Široká problematika, jež se tu otvírá, nabízí celou řadu rozličných metodických řešení, v prvé řadě řešení literárně historické, folkloristické apod. Pro účely sledovaných otázek musí jít na předním místě o takovou kulturní oblast, v níž by dotčené ideje bylo možno vzhledem k lidovým vrstvám identifikovat co nejbezprostředněji. Takovou oblastí je v padesátých letech a ovšem i dříve příklad české písňové tvorby, která představuje umělecký projev s lidem co nejúžeji spjatý a jím nejbezprostředněji konsumovaný.[102] I za cenu určitého zúžení vykresluje tento průzor zvláště pro naznačené období padesátých let řadu typických souvislostí. V jejich čele stojí vlastenecká píseň svým původem sice namnoze umělá, rychle však znárodňující a hlavně úzce se přimykající přímo na tradice lidové písňové tvorby předchozí.[103] Epická thematika české vlastenecké písně, doprovázená i pozoruhodným lyrismem, rozvíjí již před polovinou století silný vlastenecký ethos vyznačený sklonem historisovat. Svým tvůrčím stylem navazuje na tradice starší lidové výpravné písně známé pod jménem písně kramářské[104] či přesněji na její převážně epickou a nelyrickou větev. Pro kramářskou píseň, jež náleží k nejlidovějším projevům uměleckým, je rovněž příznačným historismus v podání zpracovávané epické látky. Tento historismus není ovšem vždy specificky českým, přimykajíc se, jak známo spíše k jednotlivým událostem či k thematům rázu sensačního a pitavalového. Právě proces, ve kterém se tento lidový historismus plní národním vlasteneckým, popř. někde i slovanským obsahem a který vyznačuje vznik zlidovělé písně vlastenecké, odhaluje velmi zřetelně narůstání lidového vlastenectví spolu s lidovým historismem zaměřeným k české thematice. Řada okolností nasvědčuje, že k jeho dovršení dochází někdy před polovinou století a dokládá tak v ideové oblasti, jak narůstaly předpoklady, o něž se záhy po té opřela spontánní popularisace myšlenky historického státního práva českého.

Na tomto místě není snad zbytečné připomenout ještě jinou, s perspektivy padesátých let na pohled poněkud vzdálenou souvislost, svědčící o tom, jak český vlastenecký historismus dostával v lidových vrstvách nová křídla přímo spolu s prvými počátky nové české prosaické literatury. Nová

[102] K společenskému významu písně v období českého obrození viz zvl. Zd. Nejedlý, *Bedřich Smetana*, IV (Nová společnost), Praha 1951, Spisy sv. 24, str. 155 a n.

[103] B. Václavek, *Písemnictví a lidová tradice, Obraz jejich vztahů v české písni lidové a zlidovělé*, Olomouc 1938, zvl. st. 95.

[104] R. Smetana a B. Václavek, *České písně kramářské*, Praha 1937.

česká prosa vznikala na konci 18. stol. v přímé opposici proti tzv. knížkám lidového čtení, stavějíc právě proti jejich anacionálnímu a dobrodružně romantickému historismu důraz na českou národní minulost a její vlastenecké tradice.[105]

V tomto vývoji nebyla výjimkou ani radikálně demokratická ideologie. Přesně vzato ani její ideový vliv na lidové prostředí nepodvracel narůstání lidového vlastenectví a historisující složky v něm. Naopak pro českou radikální demokracii samu je téměř od jejích počátků příznačným úzké spojení s vřelým a historisujícím vlastenectvím. Na tomto místě postačí snad vzpomenouti známý spis o husitství *Em. Arnolda.*[106] Je to vskutku nad jiné výmluvný příkad, jak představitelé radikální demokracie usilovali o historisující a historické zdůvodnění svých myšlenek na podkladě tradice české národní minulosti a současně i příklad, jak nezbytným se jim jevila nutnost propagovat svoje názory na tomto podkladě.

Všechny tyto souvislosti podtrhuje ještě více skutečnost, že přímo i jeden z úspěšných pokusů o vytvoření novodobé historické české prosy je úzce spjat s výrazným představitelem radikálně demokratické ideologie, jakým byl literát opravdu lidového původu *Prokop Chocholoušek,*[107] zajímavá a výrazná postava českého literárního světa kolem poloviny minulého století. Chocholouškovo dílo odráželo velmi zřejmě naznačené ideové prvky a vztahy. Propagoval jím prostřednictvím historické thematiky své demokratické názory, přizpůsobuje historické motivy svým tvůrčím a uměleckým záměrům. Chocholouškovo dílo je tak jedním z příkladů, jak radikálně demokratické přesvědčení nejen že nebylo v rozporu s historisujícím vlastenectvím, nýbrž jak se obě tyto složky spolu začasté doplňovaly, vytvářejíce vskutku líc a rub názorů jedné osobnosti.

Nebylo by jistě obtížným rozšiřovat dále sledované otázky naznačeným směrem a vyhledávat další příklady rozvíjejícího se lidového vlastenectví a historismu. Platí to zejména o působení obrozenecké literatury na lidové prostředí a o vlivu českého divadla, pro něž příznačným byl podobně bezprostřední účin, jaký měla písňová tvorba. Je to zvláště působení tylovského vlasteneckého historického dramatu, které zajisté není třeba blíže

[105] *Dějiny literatury,* II, Praha 1960, str. 90 (F. Vodička) — týká se zvláště činnosti Prokopa Šedivého, Ant. J. Zimy a J. Rulíka; ke Krameriově úloze — J. Novotný, V. M. Kramerius, Praha 1958, str. 191 a n.; dále i J. Kolár, *Česká zábavná próza 16. stol. a tzv. knížky lidového čtení,* Praha 1960, Rozpravy ČSAV, řada spol. věd seš. 11 a týž, *Zábavná četba pro lid pobělohorské doby v obrozenecké literatuře,* Česká literatura 1959; z hlediska celkové charakteristiky lidového písemnictví viz též O. Nahodil — Ant. Robek, *České lidové kronikářství,* Praha 1960.

[106] Z. Šamberger, *Emenuel Arnold, radikální demokrat z r. 1848,* Sborník archivních prací I, 1951, str. 17 a n., 63.

[107] Dějiny české literatury, II. str. 376 a 382; P. Chocholoušek, *Jan Pancéř a jiné povídky,* Praha 195, Světová četba sv. 137, úvod.

rozvádět a podtrhávat.[108] Pro padesátá léta je konečně charakteristické, že v této době zakotvuje lidové prostředí i pevně v nejlepších dílech současné české umělecké beletrie, což samo o sobě vyjadřuje opět sílu a stále rostoucí společenskou váhu lidových vrstev.

Chybělo-li lidovým vrstvám na přelomu padesátých let konkrétní politické stanovisko, nechyběly jim ani zdaleka předpoklady, aby je mohly co nejrychleji zaujmout. Jevy v oblasti lidové kultury z té doby jasně ukazují, že vlastenecká a nacionalistická složka státoprávního programu mohla být a také byla lidu blízkou a že v lidovém prostředí snadno padala na úrodnou půdu.

Ideové předpoklady, jež v lidových vrstvách umožnily rozvinutí spontánního státoprávního hnutí, odhalují zároveň, jak významnou součástí české obrozenecké národní kultury byla historisující složka. Její síla vyplývala přirozeně z důrazu, který na svoji minulost kladl probouzející se národ, zaujímající postavení národa porobeného a utlačovaného. Jen takovýto pohled, opírající se o celou oblast soudobé národní kultury, dovede uspokojivě objasnit podmínky vzniku státoprávního programu českého měšťanstva a státoprávního hnutí v českém lidu. Osvětluje mimo jiné zvláště dobře, proč česká buržoasie mohla tak rychle změnit ve svém programu austroslavismus za státní právo, aniž k tomu potřebovala rozsáhlejší teoretické a ideologické práce (přes příslovečnou „malost" soudobých českých poměrů nelze zapomínat, že na prahu šedesátých let neexistovalo jediné větší vědecké dílo o historickém českém státním právu) a proč pro něj našla i hluboký ohlas v lidových vrstvách.

•

Česká buržoasie i ostatní vrstvy národa program historického práva v jeho stavovsko-aristokratickém jádře odmítly. Ideu historického práva chápaly naopak jako ideu nacionální, snažíce se v ostatních zásadních a principiálních otázkách svého politického programu zůstat na platformě buržoasně konstituční a národní. Poměrně dokonaleji se to dařilo tam, kde historické právo bylo pojímáno jako ideový princip shrnující staleté dědictví svébytné národní kultury, jejíž neoddělitelnou a integrující součástí je vědomí státní samostatnosti českého národa v minulosti. V tomto smyslu se historické právo stalo vskutku mocně působícím ideovým faktorem.

V šedesátých letech jeho působení tímto směrem podmiňovala i nová situace sociálně ekonomická. Zrušení roboty a vyvazovací akce, které uvolnily definitivně široké masy venkovského lidu, vedly i k vzestupu jejich národního sebevědomí. Český nacionalismus s rozšiřující se svojí so-

[108] Zd. Nejedlý, *Tyl—Hálek—Jirásek*, Praha 1951, str. 17, 22. — Pro starší vývoj srov. Vl. Štěpánek, *Počátky velkého národního dramatu v obrozenecké literatuře*, Rozpravy ČSAV, roč. 69, řada spol. věd, seš. 13, Praha 1959.

ciální základnou dostával tak i nové vzpruhy. Program historického práva, jak byl na konci padesátých let vytyčen v oficiálních politických dokumentech, třeba šlo o myšlenky provenience reakčně konservativní, u nichž nacionální stránka byla nahrazena indiferentním zbytkem zemského patriotismu, popularisoval mezi lidem bývalou samostatnost českého národa, jeho dějiny a státní život. Podněcoval tak neobyčejně rozvoj onoho historického vědomí národní i státní svébytnosti, které se pak stalo výrazným rysem českého nacionalismu.

Prostý český člověk, který k myšlence historického práva přistupoval bez ideologických a státovědeckých skrupulí, vyznačujících postoj špiček české liberální buržoasie, nepotřeboval složitých adaptačních schémat. Historické právo bylo pro něho prostě formou nové vzpruhy jeho nacionalismu. Takto neproblematicky chápané historické právo činilo také širokým masám velmi rychle a prakticky bez nesnází přístupnými všechny složité problémy postavení českého národa v rámci rakouské říše, jak to nejlépe pak ukázalo deklarantské hnutí.

Proces takovéto nacionalisace historického práva v nejširších vrstvách ovšem na prahu šedesátých let teprve začínal. Jak bezprostředně souvisel právě s odstraněním posledních feudálních pout, ukazují dobře volební programy poslanců z voleb do prvého zemského sněmu na jaře r. 1861.[109] V nich vedle nacionální stránky je ještě silnou měrou pamatováno na požadavky likvidace posledních feudálních břemen na venkově.

Určitá část české buržoasie — byl to především výkvět české liberální buržoasie a její vůdčí špičky — snažila se dát historickoprávní ideji přesnou juristickou podobu. Vedle intelektuální akribie byl to požadavek potřeb taktiky politického boje, který o tom na prvém místě rozhodoval. Tento pokus, viděno v širších souvislostech celého vývoje šedesátých let, se zdařil potud, pokud šlo a právnické zdůvodnění boje české buržoasie proti dualismu a o podepření jejích trialisačních náběhů, vyjádřených deklarací z r. 1868. Plodnější pro celkový vývoj se ukázala být však čistě nacionální interpretace historického práva. Ta byla sice z hlediska přísných nároků politické a juristické promyšlenosti nepřesná a nedomyšlená, obohatila však český nacionalismus v jeho nejobecnější podobě o něco neobyčejně významného: o vztah ke státu ve smyslu národního státu českého. Neboť stát zde nerepresentoval již celek habsburské monarchie, který by bylo možno snad v duchu austroslavistických nadějí využívat konstituční cestou pro potřeby vývoje rakouských Slovanů, nýbrž český národní stát chápaný sice oficiálně jen ve formě historické kategorie, nicméně s jasnými již náběhy širšími.

[109] Archiv Nár. musea, D 1, 1850—1913: velmi dobře to vyjadřuje volební program předložený voličům okresu rychnovského a kosteleckého K. Nádherným (?).

Historické právo vytvářelo tak předpoklad pro to, aby idea státu se stala jednou z rozhodujících složek českého nacionalismu. Hlavním státotvorným faktorem přestávala být v proudu nových ideových směrů smlouva mezi panovníkem a politickým národem, které se sice ještě drželi vůdcové české liberální buržoasie; na její místo naopak se stále důrazněji vsouvá národ a jeho státní a historické vědomí samo. Zatím co tedy austroslavistický program čerpal z konstitučních idejí přirozenoprávních, navazuje český lidový nacionalismus šedesátých let ve svém poměru ke státu spíše na stanovisko romantiků, s výhradou české liberální buržoasie a jejích čelných představitelů, kteří setrvávají na kompromisu. Ten je podmíněn především situací české buržoasie jako vládnoucí třídy porobeného národa: buržoasie se musila vyhnout důsledně nacionálnímu postoji k ideji státu, neboť maximem jejího kladného postoje ve smyslu vztahu k habsburskému státu mohl být důraz položený na smluvní úpravu poměru mezi panovníkem a národem. Nikoliv však důraz kladený na státní a národní historické vědomí, vedoucí ve svých krajních důsledcích, a v šedesátých letech zdaleka ještě nedomyšlených, k negaci spojení mezi českým národem a dynastií. Česká buržoasie, která si v šedesátých letech svou liberální adaptací historického práva snažila zachovat svůj chladně realistický postoj k habsburskému státu jako dědictví svého austroslavismu, nemohla na druhé straně učinit základem svého programu historicky zdůvodněnou myšlenku nacionálního státu. Opominula i ostatní podněty nabízející se jí a dočkala se velmi rychle naprostého zhroucení svého programu, jehož ideové pilíře počala budovat právě na prahu šedesátých let.

Das tschechische staatsrechtliche Programm um die Jahreswende 1860 - 1861 und seine ideellen Bestandteile

Valentin Urfus

(Resümee)

Die Jahreswende 1860—1861 leitete das „unbestritten mächtigste" Jahrzehnt der tschechischen politischen Geschichte im 19. Jahrhundert ein. In die sechziger Jahre konzentrierte sich und in ihnen gipfelte das tschechische staatsrechtliche Bestreben in seiner eigensten Gestalt.

Der Sturz des Bachischen Systems hatte in Österreich eine bis dahin ungewohnte Steigerung der Aktivität des innerpolitischen Lebens zur Folge, an der sowohl die Bourgeoisie als auch der Adel teilhatten. Beide Klassen waren damals bestrebt ihre politischen Standpunkte neu zu begründen und ihren Interessen bei der vorgesehenen inneren Neugestaltung des Habsburgerreiches eine maximale Effektivität zu sichern.

In unvorteilhafter Lage befand sich aber unversehens die tschechische Bourgeoisie, deren Repräsentanten von der Teilnahme am verstärkten Reichsrat ausgeschlossen blieben und es drohte ihnen ganz aufs Nebengeleise geschoben zu werden. Die Verwirklichung einer politischen Allianz mit dem sog. historischen Adel erschien daher in dieser Situation besonders den konservativen Kreisen der tschechischen Bourgeoisie als Ausweg aus der Sackgasse.

Der Ablauf der Ereignisse drückte aber seinen Stempel auch den programmatischen Standpunkten auf und erzwang Neuformulierungen und neue Gedankenschlüsse. Am Ende der fünfziger Jahre besass die tschechische Bourgeoisie im Wesentlichen kein in sich geschlossenes und durchdachtes Programm. Das austroslavistiche gedankliche Erbgut vom Jahre 1848 war unbrauchbar und die liberal konstitutionellen Postulate im Gegenteil zu allgemein, als dass in ihrem Rahmen ein konkretes nationales Programm aufgebaut werden konnte. Daher treten auch Einzelne unter den Führern der tschechischen Bourgeoisie (Wenzig) vorerst mit nationalen, volkstümlich-erzieherischen, rationell und naturrechtlich verankerten Forderungen auf.

Die Idee des historischen Rechts, wie sie die konservative adelige Opposition gegen Bach aufgestellt hatte, war der tschechischen Bourgeoiscie unannehmbar. In ihrer eigensten Gestalt handelte es sich um die Parole eines erneuerten Ständewesens (insbesondere Clam-Martinic), welche bestrebt war die Restitution der ständischen Ordnung der Gesellschaft durch neue, für ihre Zeit moderne, insbesondere der staatsrechtlichen Philosophie des deutschen Romantismus entliehene ideelle Argumente zu stützen

Demgegenüber war der tschechischen Bourgeoisie annehmbar der Hinweis auf die souveräne Stellung des böhmischen Staates in der Vergangenheit, welchen das historischrechtliche Programm des konservativen Adels aus Böhmen in sich schloss. In diesem Sinne näherte sich das adelige historischrechtliche Programm dem stark historisierenden Tone, welcher der tschechischen Wiedergeburt und ihrer Kultur vom Anbeginn an eigen war. Daher konnte auch die politische Allianz des historischen Adels und der tschechischen Bourgeoisie mit der im ganzem leicht durchführbaren Adaptation der historischrechtlichen Ideen für die Bedürfnisse der tschechischen Bourgeoisie einhergehen.

Die ersten Anzeichen des Bestrebens sich dieses gedankliche Rüstzeug nutzbar zu machen können trotz der beträchtlichen Verlegenheit und der noch starken Unbestimmtheit schon an den Akten der tschechischen Politik vom Jahre 1860 beobachtet werden, obzwar sie offiziell noch von anderen Prämissen ausgingen.

Die Aufgabe die Idee des historischen Rechts zu adaptieren und sie ideologisch anzupassen fiel nun zum grössten Teil Riegers engem Mitarbeiter Jákub Malý zu, welcher

als der Repräsentant des konservativen Flügels der tschechischen Bourgeoisie einen ähnlichen Versuch schon im Jahre 1849 unternommen hatte.

Die tschechische Bourgeoisie, auf der staatsrechtlichen Stellung des böhmischen Staates in der Vergangenheit basierend, war bestrebt auf ihren liberal konstitutionellen Positionen zu beharren und die Idee des böhmischen Staatsrecht vom ständischen Programm des Adels zu unterscheiden. Es erleichterte ihr dies vor allem der Umstand, dass die wirklich breiten Volksmassen, welche an der Wende der fünfziger Jahre noch nicht selbständig politisch auftraten, in dieser Hinsicht bei weitem nicht mehr ideologisch passiv blieben. Das bezeugt besonders der starke volkstümliche Historismus der Wiedergeburt. Der in der Idee des böhmischen Staatsrechts enthaltene Hinweis auf die nationale Vergangenheit fiel hier auf fruchtbaren Boden und machte aus der Idee des böhmischen Staatsrechts ein wirklich gesamtnationales Programm.

Die tschechische Bourgeoisie, wie auch die andern Schichten der Nation, lehnten das Programm des historischen Rechts und seinen ständisch-adeligen Kern ab. Sie fassten im Gegenteil die Idee des historischen Rechts als eine nationale Idee auf, im Bestreben in den übrigen grundsätzlichen Fragen auf der konstitutionellen und nationalen Plattform zu beharren. Verhältnismässig am vollkommensten gelang dies dort, wo das historische Recht als ein das hundertjährige Gedankengut eigenständiger nationaler Kultur zusammenfassendes ideelles Prinzip, dessen unablösbaren und integrierenden Bestandteil das Bewusstsein der eigenstaatlichen Selbständigkeit der tschechischen Nation in der Vergangenheit bildete, aufgefasst wurde.

Právo ľudu na odpor proti útlaku a buržoázne revolúcie

Ladislav Lipscher

1. Úvod

Medzi najdôležitejšie programové body nastupujúcej buržoázie patrí aj požiadavka zabezpečenia ľudských a občianskych práv. A v rámci ľudských a občianských práv zaujímalo popredné miesto právo ľudu na odpor proti takej vláde, ktorá nerešpektuje jeho práva.

V dobe, keď dozrievali podmienky pre buržoáznu revolúciu, stáva sa požiadavka práva na odpor významnou otázkou štátoprávnou. Konštrukcia práva ľudu na odpor slúžila potom za teoretický základ buržoáznej revolúcie.

Podobne, ako v mnohých iných prípadoch, i v tomto, buržoázia využívala právo na odpor len potiaľ, pokiaľ jej to bolo na prospech. V okamihu, keď sa buržoázia dostáva k moci, zabúda na mnohé zo svojich požiadaviek, ktoré tak bojovne presadzovala a radikálne riešila v dobe buržoáznych revolúcií.

To je jedna stránka veci, o ktorej uvažujeme, keď sa dotýkame tejto otázky. To podmieňuje súčasne aj aktuálnosť uvedenej témy. Platí to hlavne dnes, keď boj pokrokových síl kapitalistických krajín sa vedie mimo iného i za obnovenie a zachovanie buržoaznodemokratických slobôd.

Nie je to však ani zďaleka najdôležitejšia pohnútka k tomu, aby sa o tom písalo. Čo do významu musíme opodstatnenie hľadať inde.

Za zmenenej ekonomickej a politickej situácie vystupuje ako nebezpečný nepriateľ buržoázie proletariát.

I tento veľmi skoro formuluje v boji proti buržoázii, obrazne povedané, svoje právo na odpor proti takej vláde, ktorá nerešpektuje práva ľudu. Pravda, proletariát vychádza pritom z celkom iných teoretických pozícií, ako buržoázia a zdôvodňuje svoje „právo na odpor" na omnoho vyššom stupni, v omnoho širšom meradle a dôslednejšie, ako tomu rozumela buržoázia. A tuná treba hľadať práve príčinu, prečo buržoázia, len čo si upevnila moc, zavrhuje právo ľudu na odpor.

Pri sledovaní buržoáznej literatúry, či už z odboru štátoprávneho, alebo

z odboru histórie, sociológie a filozófie, zdá sa už na prvý pohľad čudným, že v poslednom čase objavuje sa práve v Nemeckej spolkovej republike mnoho pojednaní o práve na odpor. Ak buržoázni teoretikovia o tomto probléme píšu, zaiste nie preto, aby podopierali právo ľudu vzoprieť sa proti vláde, ktorá nehájí jeho záujmy. Skôr naopak.

A to je hlavný dôvod, prečo sa treba touto otázkou zaoberať, prečo sa táto otázka stala dôležitou súčasťou boja proti buržoáznej ideológii.

V tomto pojednaní sme volili metódu ukázať na základy, na ktorých bolo budované učenie revolučnej časti buržoázie o práve na odpor, lebo jej teoretické zdôvodnenia a uzávery nestratili na pôsobnosti ani dnes.

Z toho bezprostredne vyplýva, že treba rozobrať teoretické zdôvodnenie tohoto práva a jeho praktické uplatnenie revolučnou časťou buržoázie, pričom neslobodno zabúdať na súvislosť medzi právom na odpor a prevedením buržoáznych revolúcií. Pravda, v uvedenej práci nie je možné dotknúť sa všetkých variácií učení o práve na odpor. Preto je upretá pozornosť len na učenia najvýznamnejších teoretikov revolučnej časti buržoázie.

2. Genéza práva na odpor - Vývin a stav až do buržoáznych revolúcií

Právo na odpor, ako budúca súčasť revolučného buržoázneho štátneho práva, sa vyvíjalo už od dávnych dôb. Možno povedať, že toto právo existuje už od doby, keď vznikla štátna moc.

Už v otrokárskom zriadení sú známe prípady, keď sa použilo právo na odpor proti tyranovi. Pravda, v tomto období sa táto otázka ani teoreticky neprejednávala a nebola ani zvlášť právne upravená.

Podstatne väčšieho významu a rozsahu nadobudla táto otázka za feudalizmu. V tomto období bolo právo na odpor nielen teoreticky zdôvodnené, ale našlo aj svoje právne zakotvenie.

Vcelku sa teoretikovia za feudalizmu zhodli na tom, že pod uvedeným pojmou rozumeli právo ľudu na odpor proti „nespravodlivému alebo neoprávnenému vladárovi", resp. proti neoprávnenému výkonu štátnej moci.[1]

Jedna z príčin oživenia práva na odpor väzela v snahe katolíckej cirkvi, resp. pápeža zdôvodniť svoju nadvládu nad svetskou mocou. Dlhotrvajúce mocenské boje, ktoré sa odohrávali v Nemecku a Taliansku medzi cisárom a pápežom, ako aj v Anglicku a Francúzsku medzi kráľom a biskupmi resp. pápežom, museli mať nevyhnutne svoj odraz vo vtedajšom teoretickom prúdení.

Tak najvýznamnejší zástanca nadvlády cirkvi nad svetskou mocou mních

[1] Tak napr. Manegold z Lautenbachu, John Salisbury, Marsilius z Paduy, monarchomachovia.

Manegold z Lautenbachu v svojom spise Liber ad Gebehardum, ktorý vznikol v r. 1083—1885, rozvíjal svoje učenie o práve ľudu na odpor. Podľa učenia Manegolda vzniklo kráľovstvo z vôle ľudu. Kráľ získal právo vládnuť zo zmluvy, v ktorej sa zaviazal ľudu k vzájomnej vernosti. V prípade, že poruší zmluvu, stráca kráľ svoje právo vládnuť. Na druhej strane trvá zaväzok ľudu k poslušnosti len do toho času, dokiaľ kráľ plní svoje zmluvné povinnosti. Jasné politické zahrotenie a účelové určenie tejto teórie nasleduje až na konci. Podľa učenia Manegolda účinky porušenia zmluvy kráľom nastupujú až po zosadení vladára rímskou synodou.[2]

Medzi tými, ktorí hájili svetskú moc proti pápežovi, najmä po tom, čo sa v priebehu 13. a 14. stor. posilňovalo postavenie miest a kráľovskej moci, nemožno vynechať priebojného odporcu všemohúcnosti pápeža a cirkvi Marsilia z Paduy. V svojom spise „Defensor pacis" (Obranca mieru) vychádzal Marsilius z teórie o suverenite ľudu, čo zvlášť zdôrazňoval, keď písal, že ľud je jediným zákonodarcom. Vládca je volený ľudom a musí sa pridržiavať zákonov. V prípade, že poruší zákon, má ľud právo, ba dokonca povinnosť podľa stupňa porušenia, vladára upozorniť na neprístojnosti, potrestať ho alebo zosadiť.[3]

Hoci Marsilius bol na svoju dobu pokrokový, čo sa zračí aj na rozbore tejto dielčej otázky, neprekročil hranice stredovekého myslenia. Ukazuje sa to názorne i v tom, že pod pojmom ľud nemyslí na široké masy, ale na vládnúcu skupinu feudálnej spoločnosti.

Ak boj medzi svetskou mocou a pápežom o nadvládu mal vzhľadom na nadhodenú otázku za následok jej teoretické rozvinutie, tak ďalší mocenský boj odohrávajúci sa v lone feudalizmu medzi stavmi a kráľom vyžiadal si už nutnosť i jeho právneho zabezpečenia. Tým sme sa dostali k prejednaniu práva na odpor ako súčasti pozitívneho práva.

Plne možno súhlasiť s tými autormi, ktorí vidia vzor pozitívnoprávnej úpravy práva na odpor v lénnych vzťahoch, v zmluve medzi seniorom a vazalom.[4] V procese upevňovania štátnej moci ustupujú lénnoprávne vzťahy do pozadia a tak i právo na odpor podliehalo štátoprávnej úprave. Výslovne bolo už právo na odpor normované v Zlatej bule Ondreja II. v roku 1222. V prípade, že kráľ porušil zásady obsiahnuté v bule, mali jobagioni právo na odpor voči nemu (resistendi et contradicendi facultas).[5]

[2] Koch, *Manegold von Lautenbach und die Lehre von der Volkssouveränität unter Heinrich IV.* (Giess. diss.) 1902, 38.

[3] Gewith, *Marsilius of Padua. The Defender of Peace. I. Marsilius of Padua and medieval political philosophy*, 1951, 236 a n.

[4] Wolzendorff, *Staatsrecht und Naturrecht in der Lehre vom Widerstandsrecht des Volkes gegen rechtswidrige Ausübung der Staatsgewalt*, Breslau 1916, 38.

[5] Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, Berlin 1909, 124.

S podobnou právnou úpravou sa stretávame v Anglicku, Aragónii, Poľsku a i.

Napokon treba zodpovedať otázku, čo bol bezprostredný politický cieľ zabezpečenia práva stavov na odpor. Východiskom pre túto úpravu bolo posilnenie postavenia stavov, ktorí medzi iným získali pre seba tak dôležitý nástroj, ako bolo právo povoľovať dane, čím sa dostal kráľ resp. knieža nevyhnutne do závislosti na nich. Stavy sa preto usilovali nielen si právne zabezpečiť získanú moc, ale využiť túto i na nátlak voči kráľovi, aby im poskytol ďalšie ústupky. Za tým účelom práve stavy sa vzájomne zaviazali k spoločnej obrane voči panovníkovi a nechali si výslovne potvrdiť toto právo vzájomnej pomoci. Teda pri týchto ujednaniach nešlo o nič iné ako o reálne zabezpečenie mocenského postavenia stavov.

Dôležitým medzníkom v teoretickom zdôvodnení práva na odpor je vystúpenie monarchomachov. Učenie monarchomachov nebolo len vyvrcholením feudálnych teórií o práve na odpor, ale ich význam sa zvyšuje ešte tým, že vo veľkej miere ovplyvnili teoretikov revolučnej časti buržoázie.[6] Preto sa treba pri nich pozastaviť.

Ak máme pochopiť podstatu a ciele učenia monarchomachov, vyžaduje si to nevyhnutne všimnúť si podmienky, ktoré v rozhodujúcej miere ovplyvňovali ich teoretické náhľady.

Kolískou monarchomachov bolo Francúzsko 16. storočia. V tomto období vzrastajú už v krajine kapitalistické výrobné vzťahy. Nositelia týchto nových výrobných vzťahov — majitelia vznikajúcich manufaktúr a obchodníci — preberajú kalvinizmus ako pre nich najvýhodnejšiu náboženskú ideológiu. Hugenoti, ako sa volali francúzski kalvíni, stavali sa nepriateľsky voči katolíckej cirkvi a preto boli vládou prenasledovaní. Na druhej strane sa v tomto období zosilňuje vo Francúzsku proces centralizácie štátnej moci. Proti týmto tendenciám sa stavia určitá časť veľkých pozemkových vlastníkov z nespokojnosti, že stratili nezávislosť v prospech kráľovskej koruny a preto sa pridali na stranu hugenotov. Tieto rôznorodé skupiny francúzskej spoločnosti spájal spoločný boj proti korune. Teoretikmi týchto nábožensko-politických prúdení sa stali monarchomachovia. Pochopiteľne veľký vplyv na formovanie teoretických záverov monarchomachov malo učenie Kalvína. Boli to najmä tie state, v ktorých ostro kritizoval absolutistické tendencie kráľovskej koruny. Za účelom boja proti týmto tendenciám koncedoval stavom právo na odpor, aby hájili slobodu ľudu proti náboženským a politickým prechmatom panovníka.[7] To bola základná

[6] Najvýznačnejší predstavitelia monarchomachov boli Hotoman, Buchanan, Boucher a Mariana.

[7] B o h a t e c, *Calvins Lehre von Staat und Kirche mit besonderer Berücksichtigung des Organismusgedankens*, Breslau 1937, 78, 82.

myšlienka, na ktorej postavili monarchomachovia svoje učenie. Pravda, pre docenenie významu učenia monarchomachov je ďaleko dôležitejšie skúmať, z akých východiskových bodov vychádzali, aby zdôvodnili túto základnú myšlienku. Je to otázka pomerne dosť zložitá. Zložitá preto, lebo spisy monarchomachov majú silné polemické zahrotenie. Vznikli ako odraz danej situácie a preto ich učenie postráda presnejšie systematické sklbenie. Ničmenej, ich učenie je podriadené hlavnému cieľu: zdôvodniť boj proti kráľovskému absolutizmu a vyvrátiť učenie zastáncov suverenity panovníka, ako boli Bodin a Barclay vo Francúzsku.

Nebolo by účelné vyčerpať obsah spisov všetkých hlavných predstaviteľov monarchomachov.[8] Úplne postačí všimnúť si ich najvýznamnejší spis, ktorý vyšiel pod názvom „Vindiciae contra tyrannos" (Obrana proti tyranom) od autora, ktorý písal pod pseudonymom Junius Brutus.[9] A to preto, že v tomto spise sú obsiahnuté všetky hlavné myšlienky monarchomachov a súčasne sú aj najjasnejšie formulované.

Monarchomachovia vychádzajú z pôvodného slobodného prirodzeného stavu. Tento stav sa ukončil vytvorením štátu, ktorý sa založil, aby ľudia mohli žiť v mieri, a ochraňoval ich majetky. Najdôležitejšou súčasťou učenia monarchomachov je teória o zmluve s panovníkom. V tom väzí vlastne základ zdôvodnenia práva na odpor. Ľud uzaviera so svojím budúcim panovníkom zmluvu. V tejto sa ľud zaväzuje poslúchať rozkazy panovníka, ale len potiaľ, pokiaľ sú spravodlivé. Zmluva je právoplatná až vtedy, keď panovník potvrdil podmienky predložené mu ľudom. Podľa toho tedy ľud konštituuje panovníka. Panovník je len zmocnenec zvrchovaného ľudu. Zmluva s panovníkom nemusí byť formálne uzavretá, jej existencia vyplýva z povahy veci a považuje sa za platnú všade tam, kde vládne panovník nad ľudom. Ak panovník neplní prevzaté povinnosti, porušuje zmluvu. Preto ani druhá strana nie je zmluvou viazaná. Z toho sa vyvodzuje najvýznamnejší dôsledok zmluvnej teórie, a to je právo ľudu na odpor proti takému panovníkovi, ktorý nevládne pre blaho štátu.[10]

Učenie monarchomachov nesie pečať zložitej politickej situácie, ktorá v tomto období existovala v Európe a najmä vo Francúzsku. Monarchomachovia tým, že sa ostro postavili proti kráľovskému absolutizmu, stali sa

[8] Zo spisov monarchomachov treba spomenúť: Franciscus Hotomanus, *Francogallia;* Georgius Buchananus, *De jure regni apud Scotos Dialogus;* Junius Brutus, *Vindiciae contra tyrannos;* Boucher, *De justa Henrici tertii abdicatione e Francorum regno;* Juan Mariana, *De rege ac regis institutione* a i.

[9] Lossen, *Über die Vindiciae contra tyrannos des angeblichen Stephanus Junius Brutus.* Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Klasse der k. b. Akademie der Wissenschaften, München 1887, I, 215—254.

[10] Treumann, *Die Monarchomachen. Eine Darstellung der revolutionären Staatslehren des XVI. Jahrhunderts (1573—1599),* Leipzig 1895, 53 a n.

ideológmi dvoch spoločenských skupín vtedajšieho Francúzska, ktorých najvlastnejšie záujmy sa v podstate rozchádzali. Preto myšlienky vyplývajúce už zo vzrastajúcich kapitalistických výrobných vzťahov sú silne propletené starými feudálnymi názormi. Posudzujúc vývody monarchomachov z tohoto aspektu, nemožno sa ubrániť presvedčeniu, že ich učenie vychádza už čiastočne z predpokladov, ktoré sa stali neskôr piliermi buržoáznodemokratického štátu. Vyhlásenie suverenity ľudu, ktorému je ako „populi maiestatis" zverená najvyššia moc, je toho najlepším dôkazom. V skutočnosti je učenie monarchomachov o štáte prispôsobené záujmom vysokej šľachty. Najvýstižnejšie sa to zračí v riešení otázky, kto je vykonávateľom najvyššej moci v štáte, resp. komu patrí výkon práva na odpor proti tyranovi. „Obmedzený rozum poddaných" nie je povolaný miešať sa do výkonu týchto práv, je odpoveď, ktorej sa nám dostáva v jednom zo spisov monarchomachov[11] a vyjadruje ich všeobecnú mienku. Toto právo patrí jedine „eforom", pod čím rozumejú šľachtu a bohatých mešťanov, ktorí ako celok majú reprezentovať najvyššiu moc vo štáte. Ľud sám osebe, ako hovoria monarchomachovia, nemá právo na odpor proti panovníkovi, i keď tento porušil zmluvu. Tým, že sa toto dôležité právo pririeklo aj bohatým mešťanom a nielen privilegovaným stavom, je len ďalším dôkazom toho, že monarchomachovia vyjadrovali záujmy rodiacej sa buržoázie.

Nakoniec treba ešte zodpovedať otázku, v čom spočíva význam monarchomachov vzhľadom na ďalší vývin práva ľudu na odpor v období buržoáznych revolúcií.

Monarchomachovia nevytvorili celkom nové učenie, naopak prebrali mnohé pojmy od starších teoretikov a vychádzali z nich. Čo nového priniesli, spočíva v tom, že prvý raz stvárnili a jasne formulovali prirodzenoprávnu teóriu, teóriu o suverenite ľudu a zmluvnú teóriu a tym sa priblížili aj k otázke občianskych a ľudských práv, medzi ktorými popredné miesto zaujímalo i právo ľudu na odpor.

Vytvárajúc svoje učenie, oprostili uvedené pojmy vcelku od cirkevného nánosu, odkrývali už racionálne jadro, i keď ešte stále používali na doloženie svojich tvrdení božskú kreáciu a citáty z bible. V tom spočíva ich veľký význam, i keď ich učenie nemá ešte vyhranený revolučný charakter. To sa ukázalo i v tom, že ich právo ľudu na odpor bolo v svojich výsledkoch chápané skôr ako restitutio in integrum a neviazali ho s posilnením postavenia nastupujúcej triedy — buržoázie.

[11] *De jure Magistratum*, 210 cit. podľa: Treumann c. d, 71.

3. Právo na odpor ako súčasť ideológie nastupujúcej buržoázie a jeho uskutočnenie

a) Všeobecne

Úporné boje, ktoré sa odohrávali v 17. a 18. storočí v Anglicku a Francúzsku medzi feudálnou šlachtou, vzmáhajúcou sa obchodnou buržoáziou a silnejúcimi absolustistickými tendenciami kráľovskej koruny, stali sa mocným podnetom k vzniku nových myšlienkových prúdov, najmä v oblasti náhľadov na štát.

Pochopiteľne, každá z týchto zainteresovaných strán sa snažila teoreticky zdôvodniť svoje stanovisko a svoje politicko-mocenské ašpirácie. To znamená usilovali sa dokázať, že práva, ktoré požadovali alebo hájili, zodpovedali božskému a prirodzenému poriadku.

Povaha prejednávanej otázky si nevyhnutne vyžaduje zamerať sa práve na názory nastupujúcej buržoázie ako triedy v tomto období pokrokovej.

Každá nová teória naväzuje a v určitej miere je ovplyvňovaná staršími predchádzajúcimi učeniami. Tak i v období boja o moc nezavrhla buržoázia všetko to, čo bolo predtým. Naopak, preberá mnohé z dovtedy existujúcich názorov a prispôsobuje ich vlastným potrebám. Je to výsledok zákonitého procesu — iskry nového vznikajú v plameňoch starého. Súčasne väzí v tom i veľký kus logiky dejín, ktorá vyúsťuje v poznaní, že formujúca sa nová vládnúca trieda učí sa mnohému od svojej predchodkyne a napokon využíva prevzaté náhľady a inštitúcie voči svojej učiteľke.

A tak i ideológovia nastupujúcej buržoázie preberajú od svojich predchodcov už spomínané základné pojmy, na ktorých bolo postavené právo ľudu na odpor proti vrchnosti. Pravda, ak by sme túto otázku chápali len takto povrchne, nebolo by treba sa týmito náhľadmi zaoberať. Vec sa má však inak.

Buržoázni ideológovia prebrali síce staré názvy, ale vonkoncom nie obsah, i keď v mnohom naväzovali na učenie monarchomachov. To sa nám hneď prejaví napr. i v základnom článku, na ktorom bolo postavené právo na odpor, a to je teória prirodzeného práva. Buržoázni teoretikovia 17. a 18. storočia prebrali učenie o tom, že štát bol výsledkom zjednotenia ľudí, ktorý sa vytvoril na základe dobrovoľnej dohody. Pritom sa okrem málo výnimiek nevenovala už pozornosť samému vzniku štátu. Jednoducho predpokladali uzavretie zmluvy. Pre nich mala myšlienka uzavretia zmluvy len potiaľ význam, pokiaľ slúžila ako východisko pre nové právne konštrukcie.

Vychádzali z toho, že so vznikom štátu vzniká nutnosť právnej úpravy spolužitia ľudí. Tak vraj vzniklo pozitívne právo. Ale už pred vznikom štátu, keď ľudia žili v prapôvodnom poriadku (v tzv. prirodzenom stave,

ako sa to uvádza v buržoáznych teóriách), museli už byť pravidlá správania sa, ktoré sa museli zachovávať. Dokazovalo sa to tým, že keď v prírode panuje určitý poriadok, nemôže sa bez toho obísť ani spoločnosť.

Pravidlá správania sa, ktoré ľudia zachovávali ešte pred vznikom štátu, tvoria prirodzené právo. Potiaľ buržoázni teoretikovia viac menej upresnili a skĺbili staršie formulácie. To nové, čo vniesli do prirodzenoprávnej teórie, spočíva najmä v tom, že ju rozšírili a zaradili ako dôležitú súčasť učenia o štáte.

Podľa nich, keďže prirodzené právo existovalo od stvorenia človeka a je výrazom z ľudskej prirodzenosti vyplývajúcej normy, stoja jeho normy nad každým historickým právom. Prirodzené právo preto nemôže byť menené a nepodlieha vplyvu žiadnej pozemskej moci. Ak sa teda ukáže, že nejaký zákon, nezáleží na tom, kto ho vydal, protirečí prirodzenému právu, je neplatný, lebo z ľudskej prirodzenosti vyvierajúce prirodzené právo nemôže byť zrušené žiadnym aktom vlády. Z toho sa dá teda vyvodzovať, že ak by niekto chcel uplatňovať zákon, ktorý sa prieči prirodzenému právu, majú právo tí, ktorých sa to týka, proti tomu sa vzoprieť. Pôsobnosť práva ľudu na odpor sa presnejšie vymedzila.

Rozhodujúci prínos ideológov nastupujúcej buržoázie, vo veci práva ľudu na odpor väzí však v inom. Bolo už spomenuté, že prirodzenoprávna teória, ktorá sa stala dominujúcim učením 17. a 18. stor., odvodzovala vznik štátu od vôle jednotlivcov, ktorí boli úplne slobodní a sebe rovní. Sloboda a rovnosť boli teda pôvodné a prirodzené vlastnosti človeka. Tieto vlastnosti sa považovali súčasne ako práva a tak vzniklo učenie o prirodzených právach, medzi ktoré sa sprvu počítali sloboda a rovnosť.[12] V súvislosti so vzmáhajúcim sa bojom medzi nastupujúcimi a odstupujúcimi spoločenskými silami rozšírili sa tieto prirodzené práva a slobody. Ako ďalšie práva sa objavovali v učeniach vtedajších filozofov a právnikov: sloboda vyznania, svedomia a v neposlednej rade i právo ľudu na odpor. Právo ľudu na odpor zaujalo tak dôležité miesto medzi vrodenými a neodcudziteľnými právami. Tým dostalo právo ľudu na odpor celkom novú, presnejšiu základňu, než akú malo u monarchomachov a ich predchodcov.

Ešte monarchomachovia zdôvodňovali právo ľudu na odpor hlavne pomocou zmluvnej teórie a suverenity ľudu, pričom sa opierali o prirodzenoprávnu teóriu ako východiskový bod. Vychádzali z toho, že zmluva zakladá obojstranný záväzok. Pridržujúc sa zásad pozitívneho rímskeho práva dovodzovali ďalej, že ak jedna strana poruší zmluvu, možno túto zrušiť (mutua obligatio). Aplikujúc túto zásadu na právo na odpor, mal ľud, to znamená šľachta, právo odporovať panovníkovi, ktorý porušoval zmluvu. Prá-

[12] Pozri k tomu: Jellinek G., *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte*, München und Leipzig 1927, 57 a n.

vo na odpor bolo teda len následok porušenia určitého stavu, bolo teda zjavom druhotným. Zaradením práva na odpor medzi prirodzené a neodcudziteľné ľudské a občianske práva dostalo sa mu omnoho silnejšej intenzity, lebo sa stalo zjavom primárnym. Uplatnenie práva ľudu na odpor znamenalo bezprostrednú a priamu ochranu prirodzeného poriadku.

To, že právo ľudu na odpor sa zaradilo medzi prirodzené a neodcudziteľné občianske a ľudské práva, je poznatok mimoriadnej dôležitosti vzhľadom na to, že buržoázia, len čo upevnila svoju moc, sa tohoto práva vzdáva.

Prv než sa prikročí k podrobnejšiemu rozboru práva ľudu na odpor, žiada sa postaviť si otázku, čomu slúžilo v podstate toto právo, resp. prečo buržoázia stavia toto právo v danej historickej situácii do popredia. Uplatnenie tohoto práva malo dvojaký cieľ:

Za prvé: bojovať proti doktríne o božskom pôvode kráľovskej moci, ktorá zaujímala tak dôležité miesto za absolutizmu.

Za druhé: zdôvodniť možnosť nástupu buržoázie k moci.

Obidve príčiny veľmi úzko súvisia. Možno povedať, že jedno odstraňuje prekážky, aby sa mohlo druhé uskutočniť.

V dôsledku toho mala, ako sa ukáže v ďalšom výklade, požiadavka zakotvenia občianských a ľudských práv v období buržoáznych revolúcií 17. a 18. stor. svoj konkrétny zmysel a triedny obsah. Buržoázia sa totižto dožadovala slobodného rozvoja kapitalizmu.[13] Tým nám vystupuje triedna a časová obmedzenosť vtedy pokrokovej požiadavky zabezpečenia práva ľudu na odpor proti vrchnosti.

b) Právo ľudu na odpor a anglická buržoázna revolúcia

Anglicko bolo jednou z mála európskych krajín, kde už v období feudalizmu došlo k pozitívnoprávnej úprave práva na odpor a kde sa vytvorili i reálne možnosti pre jeho uplatnenie. Bol to tiež jeden z dôsledkov zvláštneho štátoprávneho vývinu tejto krajiny, v ktorej stavy dosiahli pomerne dosť významné ústupky na kráľovi, obmedzujúce potom jeho moc.

A tak už v známej Magne charte z roku 1215 si šľachta vymohla dôležitú výsadu, podľa ktorej kráľ nemohol vyberať dane a uvaľovať iné finančné zaťaženia (okrem niektorých málo poplatkov, ktoré sa pravidelne opakovali) bez súhlasu „Veľkej rady" skladajúcej sa z cirkevných veľmožov a svetskej šľachty. Ák tieto výsady mali mať reálny základ, bolo treba zabezpečiť i prostriedky, ktorými by si šľachta mohla výsady uhájiť. Na túto skutočnosť sa pamätalo v ustanovení § 61 uvedenej listiny. Podľa tohoto ustanovenia sa vytvoril „Výbor odporu", ktorý sa skladal z 25 barónov.[14]

[13] Lenin, *Spisy* 25, Bratislava 1955, 415.

[14] Stubbs-Davies, *Select Charters and other Illustrations of English Constitutional History from the Earliest Times to the Reign of Edward the First*, Oxford 1921, 299.

Právo na odpor, formulované v Magne charte, sa postupom času rozšírilo. Právomoc „Výboru odporu" prešla na Dolnú snemovňu. Z hľadiska uplatnenia práva na odpor sa právomoc Dolnej snemovne už neobmedzovala len na to, že kráľ bol zbavený výkonu vlády, ktorý potom prešiel na „Výbor odporu", ako tomu bolo predtým. So súhlasom parlamentu mala Dolná snemovňa právo zosadiť, ba dokonca zabiť kráľa.[15]

Toto boli pozitívnoprávne základy práva na odpor v predvečer anglickej buržoáznej revolúcie.

Zabezpečenie práva na odpor a možnosť jeho uplatnenia začalo mať veľký význam v období zostrujúceho sa boja medzi nastupujúcou buržoáziou a s ňou spojenou novou šľachtou a vzrastajúcimi absolutistickými tendenciami kráľovskej koruny.

Pritom právo na odpor sa prejavovalo v rôznych formách. Nešlo hneď o uplatnenie odporu v jeho najvýraznejšej forme, ale jeho intenzita bola odrazom stále silnejúceho ekonomického a spoločenského postavenia opozície proti absolutistickej monarchii.

Ak vychádzame z tejto vývinovej tendencie, ukazuje sa nám, že toto právo vzhľadom na svoje uplatnenie prekonalo zhruba tri obdobia, pokiaľ dosiahlo svoj kulminačný bod — víťazstvo buržoáznej revolúcie.

Prvé obdobie bolo charakterizované skutočnosťou, že právo na odpor sa predbežne uplatňovalo za účelom rešpektovania starých výsad, ktorých sa dovolávali predstavitelia buržoázie a s ňou spojenej novej šľachty. Právo na odpor sa hlavne prejavovalo v tom, že opozícia vystupovala proti kráľovskému absolutizmu omnoho dôraznejšie a sebavedomejšie. Najmä mala po ruke taký prostriedok ako odopretie pomoci kráľovskej koruny, keď sa dostala do finančnej tiesne. Proti požiadavke kráľa, ktorá vyznievala v „active obedience" (aktívna poslušnosť), parlament ako predstaviteľ opozičných síl si stále viac a viac vindikoval pre seba „right of resistance" (právo na odpor).

Konkrétne osvetlenie nadhodenej otázky, tak ako sa prejavovala v prvom období, si vyžaduje ukázať na príčiny, ktoré podmieňovali uplatnenie práva na odpor a aké ciele sa tým sledovali.

Treba vychádzať z toho, že jadrom rozporu medzi parlamentom, ktorý hájil záujmy nastupujúcej buržoázie a novej šľachty, a korunou bola finančná otázka. Preto sa reakčná politika kráľa najvýraznejšie prejavovala na tomto poli.[16]

[15] V dejinách Anglicka pred buržoáznou revolúciou bolo prevedené dvakrát do dôsledkov právo na odpor. O tom svedčí zosadenie Eduarda II. v r. 1327 a Richarda II. v r. 1399. Pri zosadení Richarda II. už jednoznačne vystúpil do popredia parlament, ktorý prijal abdikačný akt kráľa. Hatschek, *Englische Verfassungsgeschichte bis zum Regierungsantritt der Königin Victoria.* München und Berlin 1913, 201 a n.

[16] Pozri k tomu: Holdsworth, c. d. VI. 43—44, 49—54.

Podstata celého problému rozhodujúceho pre uplatnenie práva na odpor spočívala v tom, že všetky opatrenia na poli hospodárskom, ktoré mali v prvom rade zasiahnuť buržoáziu, vydával kráľ bez súhlasu parlamentu.[17] Namiesto parlamentných rozhodnutí nastupovali kráľovské nariadenia. A tu sme u koreňa veci, lebo išlo o boj medzi parlamentom a kráľom, ktorý z nich mal rozhodovať o finančných prostriedkoch. To ostatne v konečnom výsledku bolo rozhodujúce, lebo sa dotýkalo otázky, ktorý orgán má byť rozhodujúcim činiteľom v štáte. Dolná snemovňa, ktorá sa stala postupom času dôležitejším orgánom, ako Horná snemovňa, neuznávala, aby zákonodarná činnosť prislúchala len samotnému kráľovi. Na žiaden pád sa nemohol, podľa náhľadu parlamentu pozitívne zúčastniť na zákonodarnej činnosti. Mal len tzv. „negative voice"[17a] a nie právo zákonodarnej iniciatívy. Vo veci povoľovania daní prislúchalo právo iniciatívy výlučne Dolnej snemovni.

Pravda, ani kráľovská strana si nenechala ujsť príležitosť, aby zdôvodnila svoje výsadné právo vydávať zákonné opatrenia, a to i v otázkach finančných. Kráľovskí sudcovia zdôvodnili v známom spore proti Johnovi Bateovi (Bate's case 1606) právo kráľa uvaľovať dane zásadou, že kráľ nemôže činiť neprávosť (the King cannot do wrong) a že poddaní mu nesmú odporovať.

S touto otázkou bezprostredne súviselo i úsilie kráľa vládnuť bez parlamentu, zrušiť privilégiá parlamentu, čo zavdalo ďalšiu príčinu, aby sa právo na odpor dostalo do popredia.

Zhoršujúca sa, už i beztak zlá, finančná situácia, donútila kráľa po dvojročnej prestávke zvolať znova r. 1628 parlament. Prv než parlament pristúpil k prejednaniu požiadaviek kráľa, predložil mu známu „Petition of rights" (petícia o právach). Kráľ bol nútený prijať petíciu.[18]

Predloženie petície o právach kráľovi neznamenalo požadovanie nových výsad, ale vcelku sa jednalo o potvrdenie starých, ktoré boli dané už predtým parlamentu. Toto platí len potiaľ, pokiaľ sa skúma dokument z čisto obsahovej stránky. Ak sa však berie do úvahy, že požiadavky obsiahnuté v dokumente sa prijali po tom, čo v priebehu absolutistickej monarchie a najmä za Stuartovcov sa výsady parlamentu faktický veľmi silno oklieslili, znamená uzákonenie petície o právach rozhodujúci zásah do vtedajšieho mocenského postavenia kráľa. Možno preto povedať, že prijatie „Pe-

[17] V oblasti finančnej politiky si parlament vybojoval postupne rozhodujúcu účasť. O tom svedčia dokumenty ako sú: Confirmation of the Charters a štatút De Tallagio non Concedendo, obidva, z roku 1297. Stubbs-Davies, c. d. 482—491, 493.

[17/a] Zákon musel byť prijatý najprv obidvoma komorami. Až potom sa predložil kráľovi k schváleniu. Kráľ mal právo odmietnuť podpísať odhlasované uznesenie parlamentom.

[18] Text ptície uverejnený v: *Gardiner, The Constitutional Documents of the Puritan Revolution* 1628—1660, Oxford 1889, 1—5.

tition of rights" (petície o právach) bolo výrazom uplatnenia práva na odpor proti kráľovskému absolutizmu výslovným potvrdením práv, ktoré boli porušené kráľom.

Právo na odpor ako dôležitý mocenský nástroj opozičných síl sa v druhom období uplatňovalo v smere postupného rozširovania starých a zabezpečenia nových výsad parlamentu, najmä Dolnej snemovni, ako predstaviteľke nastupujúcich síl k moci. Toto obdobie možno počítať zhruba od vykonania volieb a zvolania Dlhého parlamentu.

V politickom živote tohoto obdobia vystupoval stále viac do popredia argument, že každý panovník zneužil príliš širokú právomoc, ktorá sa mu zverila. Tento argument sa uplatňoval aj voči kráľovi Karolovi. Tým sa zdôvodnili ďalšie zásahy do zákonných a dovtedy nepopieranych práv, ktoré prislúchali kráľovi. Takto možno v skratke vyjadriť hlavné pohnútky a myšlienky, ktoré ovládali vtedajšiu situáciu.

Ciele a rozsah tejto štúdie nedovoľujú zaoberať sa podrobne všetkými spormi, ako aj ich dôsledkami, ktoré vznikli medzi parlamentom a korunou.

Ako jeden z ústredných bodov, okolo ktorého sa zvádzali hádam najtuhšie boje, bola otázka rozhodujúcej účasti na zákonodarnej činnosti. Boj okolo tejto otázky, ktorý sa vliekol dosť dlho, vypukol znova v nestenčenej miere. Tomu nasvedčujú i udalosti okolo podania lordov a poslancov kráľovi o slobode prerokúvania otázok v parlamente, ktoré bolo odovzdané ešte 16. 1. 1641.

V podaní sa požaduje, aby v oboch komorách nebola prejednávaná alebo nadhodená otázka bez ich súhlasu. Kráľ nesmie sám podávať návrhy alebo obmedzenia k zákonom alebo k aktom cieľom ich prerokovania v snemovniach. Kráľ môže vyjadriť svoj súhlas alebo nesúhlas s tým, čo sa robí v oboch snemovniach, len obvyklým parlamentným spôsobom. Každý jednotlivý člen snemovne, ako sa zdôrazňovalo v podaní ďalej, má úplnú slobodu slova ohľadne prediskutovania akejkoľvek otázky podľa parlamentných zvyklostí. Kráľ nemá prejavovať nepriateľstvo voči nejakej osobe za vyjadrené názory a podané návrhy pri takejto diskusii. Skúmať a rozhodnúť, či niektorý z ich členov sa dopustil poklesku a porušenia zákonov pri prediskutovaní niektorej otázky v parlamente, patrí výlučne do právomoci jednotlivých komôr.[19]

Pri pozornom rozbore týchto požiadaviek nejde len o uplatnenie toho, čo už bolo potvrdené ako výsada parlamentu, ale ide o ďalekosiahle rozšírenie výsad parlamentu v tom smere, že sa požadovala pre obe snemovne výluč-

[19] *Journals of the House of Commons*, II., 345, citované podľa *Zakonodateľstvo anglijskoj revoljucii 1640—1660 godov*. Zostavil N. P. Dmitrevskij, Moskva-Leningrad 1946, 46.

nosť zákonodarnej iniciatívy, prehĺbenie parlamentnej samosprávy a upresňoval sa ich organizačný poriadok. Pritom nebolo vôbec zmienky o účasti kráľa na zákonodarnom procese.

Podanie tohoto dokumentu bolo len zhrnutím praxe, ktorá už predtým existovala a ktorá ukazuje, ako sa uplatnením práva na odpor rozšírila právomoc parlamentu. Táto prax sa prejavila napr. v rozhodnutí parlamentu, ktorým sa zrušila lodná daň (ship money), ktorá bola vypísaná a vyberaná len na základe kráľovského nariadenia.[20] Týmto aktom sa zrušil rozsudok súdu proti Johnovi Hampdenovi, ktorý odmietol platiť lodnú daň, lebo sa to priečilo zdedeným a vrodeným právam slobodného občana. Uvedený prípad je len dokladom úsilie buržoázie kontrolovať vôbec hospodárenie štátu finančnými prostriedkami. Toto bolo bezprostredným cieľom uplatnenia práva na odpor, ako sa prejavovalo v parlamentnej praxi voči kráľovi.

Z hľadiska celkovej koncepcie uplatňovaného práva na odpor išlo pritom o ďaleko významnejší dôsledok. Tým, že sa parlament odvážil vyhlásiť rozhodnutia kráľa za neplatné, postavil sa vlastne nad neho a nárokoval si pre seba prakticky miesto najvyššieho orgánu v štáte.

V prehlbujúcich sa sporoch medzi parlamentom a kráľom sa stále v širšom meradle prejavovali úvahy o tom, v akej miere sa mali uposlúchnuť príkazy kráľa. V tejto súvislosti sa šírila myšlienka o oddeliteľnosti kráľa od výkonu vlády, čo by zahrňovalo aj právo postaviť sa na odpor kráľovským nariadeniam.[21] Ako dôsledok týchto úvah a názorov sa dostala do popredia otázka možnosti uplatnenia práva parlamentu volať k zodpovednosti panovníka za jeho činnosť.[22] Dokiaľ však platila zásada, že kráľ nemôže činiť neprávosť (the King cannot do wrong), boli bezprostredne zodpovední kráľovskí radcovia, resp. najvyšší úradníci. Nebolo pochybnosti, že touto argumentáciou bolo šetrená osoba kráľa na úkor jeho najbližších spolupracovníkov. To vyznieva aj z reči posl. Pyma v Dolnej snemovni z 7. 11. 1640 v ktorej uviedol: „Kráľ nemôže činiť neprávosť, zákon to pričíta ministrom" (That the King can do no wrong, the law casts it upon the ministers).[23]

Parlament uplatňujúc svoju starú výsadu[24] odsúdil k trestu smrti najne-

[20] Act declaring the illegality of Ship-money Gardiner c. d. 115—117.

[21] V spore o právo menovania vyšších dôstojníkov, parlament vyhlásil všetky kráľovské príkazy, ktoré sa týkali tejto otázky, za neplatné. Osoby, ktoré kráľovské príkazy chceli vykonať, boli skutočne volané k zodpovednosti. *Parliamentary History* II., 1380.

[22] Sommers J., *Collection of scarce and valuable Tracts chiefly relating to the history and constitution of these Kingdoms*, ed. W. Scott, London, IV., 606 a n.

[23] *Parliamentary History* II. 640 a n.

[24] Právo obžaloby potvrdil parlamentu i kráľ Karol I. v prehlásení z 13. a 14. I. 1642. *The Parliaments and Councils of England chronologically arranged from the reign of William I. to the Revolution in 1688* by C. H. Parry, London 1839, 376.

návidenejších predstaviteľov z obdobia bezparlametnej vlády: lorda Strafforda a arcibiskupa Lauda.[25] Odsúdenie najbližších radcov kráľa bol na každý prípad nebezpečný útok na jeho osobu.

Ostrie uplatnenia práva na odpor nebolo ešte zamerané proti samotnej osobe kráľa, proti jeho postaveniu ako hlavy štátu. Ostatne to ani nebolo cieľom politiky nastupujúcej buržoázie a novej šľachty. Veď i v dobe, keď sa právo na odpor uplatňovalo v celkom otvorenom ozbrojenom boji, uznával parlament kráľovskú moc.[26]

Stupňujúci sa tlak ľudových más, ktorých postavenie sa nezlepšilo, spôsobil, že parlament sa snažil dohodnúť sa s kráľom. Kráľ však odmietal splniť požiadavky parlamentu. To bol práve jeden z rozhodujúcich okamihov pre dôslednejšie uplatnenie práva na odpor a tým sa urýchlil aj beh revolučných udalostí. Totižto kráľ už nemohol robiť ďalšie ústupky, lebo tým by bol spečatil sám z vlastnej vôle osud aj tak už v základoch podkopanej absolutistickej monarchie.

„Konštitučná" opozícia, ako ju predstavovali lordovia v Hornej snemovni a presbyteriáni v Dolnej snemovni, mala na vybranie: odstrániť dovtedajšie politické zriadenie, čo však znamenalo vážne ohrozenie ich osobného postavenia a majetkov, alebo sprenevériť sa svojim zásadám a zaútočiť dôsledne na mocenské postavenie kráľa. Nerozhodná politika presbyteriánov vyvolala stále väčší odpor ľudových más. Do popredia politického diania sa dostala radikálnejšia skupina buržoázie a novej šľachty, ktorú predstavovali independenti. V dobe, keď independenti dosiahli väčšinu v parlamente,[27] dochádza ku kulminačnému bodu uplatnenia práva ľudu na odpor. Tým sa dostáva uplatnenie tohoto práva do svojej tretej vývinovej fázy. Pravda, rozhodujúcou pohnútkou bol silný tlak armády, ktorá bola presiaknutá silnými demokratickými tendenciami. Veď armáda sa skladala zväčša z príslušníkov ľudu, zo sedliakov a z remeselníkov.

Na základe uznesenia okypteného parlamentu z 1. 1. 1649 bol kráľ volaný k zodpovednosti ako velezradca, ktorý bojoval proti parlamentu a ríši.[28]

Odsúdenia kráľa k smrti, jeho poprava, zrušenie monarchie a Hornej snemovne neboli len ďalekosiahlymi zásahmi do štátneho ústrojenstva vtedajšieho Anglicka, ale znamenali súčasne i revolučný prevrat v politickej nadstavbe.

Anglická oficiálna buržoázna historiografia nazýva buržoáznu revolú-

[25] Ako najdôležitejší bod obvinenia sa uviedol, že obžalovaní chceli odstrániť základne zákony ríše a zaviesť tyranský spôsob vlády.

[26] Rozbor politickej situácie uvedený v: L i p s c h e r, *Postavenie a činnosť parlamentu v anglickej buržoáznej revolúcii*. Právnicke štúdie, 1959, 2, 331—333.

[27] Po tzv. Prideovej čistke sa vytvoril okyptený parlament (Rumpparliament), v ktorom boli len privrženci independentizmu.

[28] G a r d i n e r c. d. 287—290.

ciu veľkým vzbúrením. Pomenovanie revolúcie veľkým vzbúrením nie je nahodilý názov pre tieto udalosti, ale má svoje hlboké dôvody. Buržoázia chce aj týmto spôsobom zastierať, že prišla k moci revolúciou, lebo to považuje za dôležitý precedens vzhľadom na robotnícku triedu.

To, že uplatnenie práva na odpor do dôsledkov vyvolalo hlbšie zmeny, ako si to nastupujúce spoločenské sily predstavovali, nie je výsledkom vopred stanoveného programu, ktorý bol cieľavedome uskutočňovaný, ale bol výsledkom objektívnej reality, bol výsledkom historickej nutnosti. Tu sa dostávame k otázke mimoriadnej dôležitosti, k otázke vzťahu práva na odpor k buržoáznej revolúcii, o ktorej bude reč kvôli prehľadnosti v ďalších statiach tohoto pojednania.

Stať, pojednávajúca o uskutočnení práva ľudu na odpor v anglickej buržoáznej revolúcii, úmyselne predchádza tú časť, v ktorej sa rozoberá teoretické zdôvodnenie tohoto dôležitého bodu programu buržoázie. Ak sa tak stalo, ide tuná skôr o zdôraznenie skutočnosti, že v Anglicku pred revolúciou sa nestretávame ešte s uceleným buržoáznym učením, v ktorom by sa bola zdôvodnila a teoreticky pripravila tak dôležitá inštitúcia, ako bolo vtedy právo ľudu na odpor. Tým sa však nechce na žiaden prípad poprieť skutočnosť, že myšlienky sa stávajú materiálnou silou až vtedy, keď si ich osvoja masy.

Veď už v samotných podaniach a sťažnostiach parlamentu, ktoré sa predkladali kráľovi pred a počas revolúcie, stretávame sa s formuláciami, ktoré jasne vyjadrujú základy tvoriacej sa buržoáznej ideológie.[29] Boli to ďalej učenia rôznych náboženských siekt prenasledovaných anglikánskou cirkvou, v ktorých sa nachádzajú už mnohé myšlienky buržoáznej demokracie.[30]

Okrem toho po stránke ideologickej malo veľký vplyv na utváranie sa politických názorov predrevolučného Anglicka učenie monarchomachov. Revolučné teórie Anglicka 17. stor. vychádzali z tých istých základných pojmov ako monarchomachovia: zo suverenity ľudu, zmluvnej teórie a práva ľudu na odpor. To sú heslá, ktoré sa objavujú u autora „Vindiciae contra tyrannos", u Hotomana a Buchanana práve tak ako u Miltona a Prynnea.[31]

Medzi základné otázky, ktoré považovali ideológovia revolučnej časti buržoázie a novej šľachty za nutné zdôvodniť, patrí samozrejme právo ľudu

[29] Stačí spomenúť podania parlamentu z rokov 1604, 1610 a 1621, ktoré obsahovali zdôvodnenia požiadavky zabezpečenia ľudských a občianskych práv. Pozri: Mendenhall-Henning-Ford, *Foundations of the Modern State*, New York 1952, 31—43.

[30] Weingarten, *Die Revolutionskirchen Englands. Ein Beitrag zur inneren Geschichte der Englischen Kirche und der Reformation*, Leipzig 1868, 21, 288, *The Clarke Papers* ed. by C. H. Firth I. Preface, LXII.

[31] Tak Milton sa dovoláva v svojom spise *„Druhá obrana anglického ľudu"* Hotomana, ako autora spisu Francogallia a spisu Vindiciae contra tyrannos, ako dôkazov, že aj francúzsky ľud by bol zabil svojich tyranov, keby bol mal k tomu možnosť. *John Milton's Politische Hauptschriften*, Leipzig 1876, II., 236—237.

na odpor proti kráľovi, resp. vrchnosti. Táto nutnosť vyvierala z danej historickej situácie.[32]

Pochopiteľne prv než sa pristúpi k rozboru ideologického zdôvodnenia tejto otázky tak, ako ho zanechali teoretikovia anglickej buržoáznej revolúcie, treba nevyhnutne čo len v skratke naznačiť i hlavné argumenty protistrany.

V duchu absolutistických tendencií prvých Stuartovcov boli títo preniknutí presvedčením, že ich úrad bol božského pôvodu. Preto svoje „jus divinum" zdôvodňovali rôznymi miestami z biblie. Z pôvodu kraľovského úradu sa potom dedukovalo, že poddaní by uplatnením práva na odpor konali proti božím príkazom a vystavili by sa tak zatrateniu.[33]

Vedľa náboženského zdôvodnenia vyskytovali sa v období pred a v priebehu anglickej buržoáznej revolúcie i teórie, ktoré sa usilovali podoprieť absolutistické snahy panovníka z hľadiska reálno-politického.

Odhliadnuc od teoretického exkurzu kráľa Jakuba I.[34] treba spomenúť jedného z najhorlivejších obhajcov absolutistickej monarchie v Anglicku, známeho Roberta Filmera, pôvodcu tzv. patriarchálnej teórie.

Podstata jeho názorov spočíva v tom, že ľudia ani od prírody nie sú slobodní, ale vždy podliehajú nejakej najvyššej moci, ktorá v každej forme vlády zodpovedá moci otcovskej (pater patriae).[35] Z toho vyplýva, podobne ako u Hobbesa, odmietnutie takej formy vlády, v ktorej by sa na výkone moci podieľal vedľa kráľa i zastupiteľský orgán ľudu, ako nezlučiteľnej s pojmom suverenity. Filmer staval kráľa nad zákony. Napokon zavrhol právo ľudu na odpor, čím vlastne poprel úplne slobodu občanov.

Politický ďaleko viac vplyvu nadobudli a preto boli z hľadiska revolúcie omnoho nebezpečnejšie vývody ďalšieho obhajcu absolutistickej monarchie T. Hobbesa.

V panovníkovi vidí hlavu svetskej a cirkevnej moci a v tomto zmysle i zástupcu boha na zemi. Právomoc kráľa síce nespočíva na „jus divinum", ale jeho absolutistická moc je v súlade s božou vôľou, lebo všetky normy prirodzeného práva nie sú podľa svojho pôvodu ničím iným ako božie zákony.

[32] Jedno však treba ešte pripomenúť, totiž že všetky závažné spisy, v ktorých sa prejednávali základné otázky buržoáznej revolúcie, vznikli v jej priebehu. Preto je väčšina z nich silného polemického zamerania.

[33] Predstaviteľia tejto mienky bolo duchovenstvo anglikánskej cirkvi. Pozri: L a u d, *Works*, Oxford 1847, I., 93. Ešte jasnejšie boli klerikálne predstavy v otázke postavenia panovníka zachytené v nariadeniach cirkevného snemu anglikánskej cirkvi (convocátio canones) z rokov 1606 a 1640. Pozri: H a l l a m, *The Constitutional History of England from the accession of Henry VII to the death of George* II, London 1857, I., 323; F i g g i s, *The theory of the divine right of kings*. Cambridge 1896, 140—141.

[34] Jedná se o jeho spis *„True law of free monarchies"* (Opravdový zákon slobodných monarchií).

[35] F i l m e r, *Patriarcha* uverejnené v knihe: *John Locke, Zwei Abhandlungen über Regierung nebst „Patriarcha" von Sir Robert Filmer*, Halle 1908 7 a n.

Nositeľ štátnej moci, ktorý obdržal neobmedzenú moc, je viazaný len prirodzenými a božími zákonmi a má sa v zmysle týchto starať o blaho svojich poddaných.[36]. Ďalej dovodzuje Hobbes, že moc panovníka predstavuje neodvolateľné a nedeliteľné vlastníctvo, ktoré sa nemôže napadnúť. Celé právo vychádza z neho, panovník stojí na najvyššom mieste, teda aj nad zákonmi.

Ako napokon dospel Hobbes k názoru, že ľud nemá právo na odpor proti nespravodlivému a nehodnému panovníkovi? Podľa Hobbesa bola štátna organizácia vytvorená rozumným obmedzením prirodzeného práva všetkých ľudí, aby bol dosiahnutý všeobecný mier. V čase, keď sa vytváral štát, preniesli ľudia svoje práva na jednu osobu, panovníka — ak išlo o vytvorenie monarchie.[37] Nevyhnutným dôsledkom bolo, že poddaní sa navždy zriekli práva vzoprieť sa proti tomu, na koho preniesli svoju moc.[38]

Proti učeniam, zdôvodňujúcim absolutistické tendencie, stáli názory vyrieknuté už Kalvínom, že panovníci nezaujímajú výnimočné postavenie vo svete, lebo sú práve tak deťmi Boha, ako ostatní ľudia.[39] Jedinú prednosť, ktorú môžu panovníci vyvodiť pre seba z božích zákonov, spočíva v zabezpečení ich úradu, ale len do toho času, dokiaľ ho spravodlivo spravujú. Ináč majú orgány, ktoré sú dosadené, aby obmedzovali ľubovôľu panovníka, právo, ba dokonca povinnosť vystúpiť proti jeho prípadnym výčinom (pro officio intercedere non veto).[40]

Cez učenie monarchomachov, na ktoré mocne vplýval Kalvín, prevzali tézu o práve ľudu na odpor aj ideológovia revolučnej časti anglickej buržoázie a novej šľachty, najmä Milton a Sidney.

Druhý veľký ideológ Stuartovskej doby John Milton buduje svoje učenie na prirodzenoprávnych základoch a na neodcudziteľných a vrodených slobodách, ktoré prislúchajú každému jedincovi. S tým veľmi úzko súvisela aj ďalšia, pre uplatnenie práva ľudu na odpor dôležitá otázka, a to je otázka suverenity, ktorú Milton jednoznačne pripisoval anglickému ľudu.

Ľudia sa spojili na základe zmluvy k vzájomnej obrane. Pôvodne mal každý jednotlivec, neskôr spoločnosť, moc a autoritu. Táto moc bola prenesená na jedinca (kráľa) alebo na viacerých (magistrát). Títo sa tak stali poverenci ľudu a boli povinní im zverený úrad spravodlivo vykonávať. Pôvodná moc prináležala však i naďalej ľudu ako vrodené právo. Čoskoro však podľahli títo obrancovia moci pokušeniu absolutistickej vlády. Ľud

[36] Hobbes, *Grundzüge der Philosophie. Zweiter und dritter Teil: Lehre vom Menschen. Lehre vom Bürger*, Leipzig 1949, 115, 138—139, 190—194, 208.

[37] Hobbes c. d. 128 a n., 155.

[38] Hobbes, *The Elements of Law*. Edited with a preface and critical notes by Ferdinand Tönnies, London 1889, kap. 19.

[39] Baron, *Calvins Staatsanschauung und das konfessionelle Zeitalter*. Historische Zeitschrift, Beiheft 1, 1924, 78.

[40] Wolzendorff c. d. 95—96.

preto došiel k presvedčeniu, že treba ich moc ombedziť zákonmi a rozhodol sa predložiť držiteľom moci určité podmienky a žiadať od nich určité záruky — vládnuť v súlade so zákonmi.[41] Každý kráľ, pokračuje ďalej Milton, musí uznať, že všetky zákony, ktoré robí ľud, stoja nad panovníkom a že môže byť len poverencom a sluhom ľudu a jeho zákonov. Z toho vyplýva, že panovník, podobne ako u monarchomachov, nebol rovnoprávny s ľudom, ale bol podriadený zákonom a v prípade ich porušenia vystavený zákonným trestom. Vychádzajúc zo zmluvy, ako základu úpravy vzájomného pomeru medzi ľudom a panovníkom, vyslovil Milton ďalšiu myšlienku, ktorá sa týka otázky plnenia záväzkov zo zmluvy. Poddaní sú zaviazaní k poslušnosti len vtedy, ak panovník splnil podmienky, ktoré prevzal pri uzavretí zmluvy (mutua obligatio). Povinnosti poddaných nie sú ani morálne ani večné, ale len podmienené. Inštitúcia kráľov a magistrátu je svetským zariadením, ktorému sú ľudia len do tej miery podrobení, pokiaľ je to nutné k potrestaniu delikventov a k povzbudeniu robenia dobra.[42]

Prichádzajúc k právu ľudu na odpor, Milton uzaviera: V prípade, že ľud odovzdal moc kráľovi alebo úradníkovi, musia je títo vykonávať zásadne a najmä pre blaho ľudu a nie pre svoje vlastné. Ľud môže kedykoľvek rozhodnúť o tom, čo je pre neho najvhodnejšie, môže si vybrať svojho vládcu alebo ho odmietnuť, môže trvať na tom, aby vykonával ďalej úrad, alebo ho môže sprostiť výkonu moci. Aj keď nevládol tyransky, musí predsa vládnuť tak, ako ľudia podľa svojich slobodných práv, ktoré im patria od narodenia, uznajú za najlepšie.[43]

Triedna obmedzenosť Miltonových názorov sa jasne ukazuje i v tom, že uskutočnenie práva ľudu na odpor ponecháva na starosť parlamentu,[44] teda orgánu, ktorý už v dobe jeho politickej činnosti predstavoval záujmy buržoázie a novej šľachty. Cieľom Miltonových vývodov bolo ospravedlniť odsúdenie a usmrtenie kráľa, ale neboli zamerané proti monarchii samotnej. Ničmenej, boli názory, vyslovené v jeho spisoch vážnym nebezpečenstvom pre absolutistické tendencie Stuartovcov. Hoci prevažná časť jeho politických spisov vyšla až po tom, čo bola zlomená kráľovská moc a preto nemali bezprostredný vplyv na priebeh revolúcie, predsa zaujímajú popredné miesto v literatúre anglickej buržoáznej revolúcie. Miltonove názory o vzniku a význame vzájomného pomeru medzi panovníkom a poddanými sú najlepším systematickým zhrnutím všetkých argumentov, ktoré slúžili na zdôvodnenie práva ľudu na odpor a jeho uplatnenie proti zámerom absolutistickej monarchie.

[41] Milton's *Politische Hauptschriften*, II., 263.
[42] Otázke platnosti zmlúv venoval Milton zvláštnu pozornosť v pojednaní o rozvode. Milton c. d., I., 80.
[43] Milton c. d., II., 266.
[44] Milton c. d., I., 286.

Ďalší v rade význačných odporcov kráľovského absolutizmu a vášnivý obhajca práva ľudu na odpor bol Algernoun Sidney. Najvýznačnejšie črty jeho politického kréda sú:

Prirodzená sloboda ľudí je taká nezdolná, že sloboda celku (public liberty) nemôže porušiť ani sebaväčšie právne podriaďovanie jednotlivcov v štáte, ale naopak, ľud má vždy právo brániť svoju slobodu. Platí preto zásada: „Všeobecné povstanie národa nemožno nazvať vzburou."[45] Na druhej strane vychádza z poznania, vyplývajúceho z právnej reality, že ako subjekt schopný štátoprávne konať, jestvuje národ len prostredníctvom stavovského zastupiteľstva, teda prostredníctvom parlamentu.[46]

Myšlienkové prúdy 17. stor. v Anglicku, ovplyvňované v rozhodujúcej miere prirodzenoprávnou teóriou, nemohli zostať bez vplyvu i na porevolučnú pozitívnoprávnu úpravu práva ľudu na odpor. Pre uplatnenie práva ľudu na odpor v porevolučnom období malo mimoriadnu dôležitosť uznanie zmluvy ako základu postavenia anglického kráľa.

Tento argument sa uplatnil i v rezolúcii Dolnej snemovne z 28. 1. 1689. ktorá legalizovala, resp. zdôvodnila štátny prevrat z r. 1688, keď bol zbavený trónu posledný Stuartovec Jakub II. V rezolúcii sa výslovne stanovilo. „že kráľ Jakub II. . . . porušením zmluvy uzavretej medzi kráľom a ľudom . . . vzdialením sa z kráľovstva . . . vzdal sa vlády a tým treba považovať trón za uprázdnený".[47]

To neznamená nič iné, ako zdôraznenie skutočnosti, že jednostranné porušenie zmluvy panovníkom má za následok zrušenie právneho pomeru, ktorý sa vytvoril medzi kráľom a ľudom. Pravda, i naďalej zostala v platnosti zásada, že uplatnenie práva ľudu na odpor ako dôležitej súčasti občianskych a ľudových práv zostáva výhradne v rukách parlamentu. A keďže parlament bol a zostal v Anglicku predstaviteľom vládnúcich vykorisťovateľských skupín, možno si urobiť jasný obraz o tom, v akom smere a v akom rozsahu sa bude uplatňovať toto právo. Konečne je to celkom zjavné aj z jedného z najznámejších ústavných dokumentov „Habeas Corpus Act" z r. 1679, ktorý sa stal základným pilierom anglického štátneho práva. Týmto aktom boli zabezpečené občianske slobody, a teda nepriamo i právo

[45] Sidney, *Discourses concerning Government*, London 1704, kap. III. 377.

[46] V podobnom zmysle so silným akcentovaním prirodzených slobôd človeka vyznieva i učenie ideologického tvorcu kompromisu z roku 1688 Johna Lockea. Kompromisnícke založenie Lockea vystupuje do popredia i v otázke uplatnenia práva ľudu na odpor. Vcelku pripúšťa výkon tohto práva, ale s jednou výhradou. Totižto v tých krajinách. kde je sakrosanktita monarchu zabezpečená zákonom (as in some countries, the person of the prince by the law is sacred) nesmie byť výkon práva na odpor zameraný voči kráľovi, ale len proti tým, ktorí v jeho mene zneužívajú moc. Locke však bližšie túto tézu nerozvádza. Locke, *The second Treatise of Civil Government and a letter concerning toleration*, Oxford 1946, 100.

[47] Blackstone's *Handbuch des englischen Rechts*, Schleswig 1822, I., 115.

ľudu na odpor. Ak sa však díváme na tento dokument z hľadiska jeho realizácie, prichádza nám nevdojak na myseľ Marxova veľmi výstižná charakteristika buržoáznych ústav, ktorá znie: „Každý paragraf ústavy obsahuje totižto svoju vlastnú antitézu, svoju vlastnú hornú i dolnú snemovňu, totiž vo všeobecnej fráze slobodu a vo vysvetlivke zrušenie slobody. Pokiaľ se teda meno slobody rešpektovalo a bránilo sa iba jej uskutočnenie — prirodzene, zákonitou cestou — potiaľ ostala ústavná existencia slobody neporušená, nedotknutá, čo ako ubitá bola jej reálna existencia.“[48]

Táto charakteristika sa v plnej miere vzťahuje i na Habeas Corpus Act. Totižto v okamihu, keď došlo k tomu, že ľud chcel použiť práv zabezpečených mu uvedeným ústavným dokumentom, a najmä ak chcel uskutočniť dôsledne svoje právo na odpor proti vláde, mal parlament právo zastaviť platnosť Habeas Corpus Actu, čo sa aj niekoľkokrát stalo.[49]

c) Právo ľudu na odpor a americká a francúzska buržoázna revolúcia

Podobne, ako v Anglicku, hrala otázka teoretického zdôvodnenia a s tým spojeného praktického uplatnenia práva ľudu na odpor veľmi významnú úlohu aj v ostatných prvých buržoáznych revolúciách.

Teoreticky základ práva ľudu na odpor — prirodzenoprávna teória — bol v období prvých buržoáznych revolúcií pre všetky tieto revolúcie rovnak. Rozdiely spočívali v tom, ktorý argument, opierajúc sa o uvedený základ, sa prednostne uplatňoval, aby sa zdôvodnilo právo ľudu na odpor. To nevyhnutne súviselo so zmenenými podmienkami, vyplývajúcimi z ďalšieho rozvoja kapitalistických vzťahov. Táto zásada platí v plnej miere i na teoretické zdôvodnenie práva ľudu na odpor v americkej buržoáznej revolúcii.

Bude preto na mieste, ak sa dotkneme niektorých hlavných otázok americkej buržoáznej revolúcie, rozhodujúcich pre pochopenie teoretických základov práva ľudu na odpor.

Sústavný vzrast výrobných síl na farmárskych hospodárstvach, v remesle, v manufaktúrach a vzrast obchodu vytvárali podmienky pre postupné odstraňovanie hospodárskej rozdrobenosti amerických kolónií. Nastáva proces vytvárania národného trhu. Rozvoj hospodárstva 13 amerických kolónií, najmä obchodu a výroby, všemožne hamovala anglická vláda, ktorá za tým účelom vydala celý rad zákonných obmedzení, smerujúcich k tomu, aby sa americké kolónie udržali v úplnej hospodárskej a politickej závislosti od Anglicka.

Boj proti hospodárskym obmedzeniam zo strany anglickej vlády a boj za vytvorenie národného štátu, ktorý najlepšie vyhovoval vtedajšiemu vývi-

[48] Marx-Engels, *Vybrané spisy*, Bratislava 1952, I., 228.
[49] Morton, *Dějiny Anglie*, Praha 1952, 260, 273, 313.

novému štádiu kapitalizmu,[50] podnietil v 60. rokoch 18. stor. širokozaložené a mocné národnooslobodzovacie hnutie 13 amerických kolónií. Prvou generáciou prisťahovalcov do severnej Ameriky boli vo väčšine náboženskí a politickí exulanti, ktorí z túžby po slobode opustili svoju vlasť. Táto uvedomelá slobodymilovnosť amerického ľudu bola veľmi dôležitým faktorom v jeho boji za slobodu a nezávislosť. Hospodársky a politický útlak zo strany Anglicka doliehal na všetky vrstvy severoamerického národa. Najviac postihnutí boli prirodzene pracujúci a ich najpočetnejšia časť, malí farmári. Ale nespokojná bola aj buržoázia, bojujúca o vládnutie národného trhu, ba proti koloniálnemu režimu sa postavili dokonca aj južní plantážnici, ktorí boli zadlžení u anglických veriteľov a nespokojni s cenovou politikou, diktovanou londýnskými kapitalistami.

Prv než bude nasledovať výklad o práce ľudu na odpor, tak, ako sa prejavovalo v podmienkach 13 amerických kolónií, bolo treba nevyhnutne predoslať krátky rozbor situácie, v ktorej sa súčasne odzrkadľovali bezprostredné príčiny americkej buržoáznej revolúcie.

A preto niet divu, že pri teoretickom zdôvodnení práva ľudu na odpor proti kráľovi sa v amerických podmienkach zvlášť vyzdvihovala a zvýrazňovala zásada vrodených a neodcudziteľných práv. Pravda, táto myšlienka sa nezrodila v Amerike. Myšlienka zdôvodnenia slobôd jednotlivca v štáte z vrodeného pradávneho práva vznikla v lone učení demokratických náboženských siekt, pôsobiacich v Anglicku.

A tak pod vplyvom učenia sekty independentov, Roger Williams, ako prvý na americkej pôde, sformuloval a vyhlásil slobodu svedomia ako neodcudziteľné právo ľudí.[51] Keď potom Williams založil novú kolóniu Rhode Islands, kde našli útočište najmä tí, ktorí boli prenasledovaní z dôvodov náboženských, stala sa už predtým vyhlásená sloboda svedomia základom pre zdôvodnenie vrodených a neodcudziteľných ľudských práv vôbec. Tieto boli potom aj právne zabezpečené v Rhode Islandse.[52]

Učenie revolučnej časti americkej buržoázie systematicky vyložil a logicky najviac skĺbil známy bostonsky právnik James Otis. Preto možno povedať, že celá plejáda amerických politikov, ktorí zohrali tak dôležitú a kladnú úlohu v americkej revolúcii, boli v rozhodujúcej miere ovplyvňovaní učením Otisa.

Otis vychádzajúc z prirodzenoprávnej teórie ako základu prispôsoboval učenie o vrodených a neodcudziteľných právach jedinca danej revolučnej situácii, aká vtedy vládla v amerických kolóniách. Prejavovalo sa to pre-

[50] Lenin, *O práve národov na samourčenie*, Bratislava 1950, 7.

[51] O Roger Williamsovi pozri: Gooch, *English' democratic ideas in the seventeeth century*, Cambridge 1898, 83 a n.; Merriam, *A history of American political Theories*, New York 1903, 7 a n.

[52] Jellinek G. c. d. 46—49; Wolzendorff, c. d. 297, 370.

dovšetkým v tom, že zdôvodňoval právo Američanov na také isté postavenie, aké majú Angličania.[53]

Tieto slová nevyjadrovali nič iné, ako politické snaženie mladej americkej buržoázie po účasti na politickej moci. Bránila sa proti tomu, aby anglický parlament vydával bez jej súhlasu záväzné opatrenia, ktorých platnosť by sa vzťahovala aj na americké kolónie. Preto sa predstavitelia americkej buržoázie dožadovali, aby všetky opatrenia anglického parlamentu včítane vypísania daní nadobúdali právoplatnosť a účinnosť v amerických kolóniách len vtedy, ak s tým vyslovili súhlas krajinské snemy kolónií.

Spomenuté Otisovo zdôvodnenie treba v každom prípade pokladať len za úvod k omnoho rozhodnejšej formulácii, ktorou už jasne naznačoval reálnu možnosť uplatnenia práva na odpor, keď hovoril: „Môže síce raz nastať chvíľa, keď parlament (anglický L. L.) vyhlási všetky americké charty za zrušené a neplatné, lenže tým sa už nikdy nemôžu otriasť práva kolonistov ako ľudí a občanov, práva, ktoré im prislúchajú na základe samej ich ľudskej prirodzenosti a ktoré nerozlučne súvisia s ich osobnosťou."[54]

Anglická vláda a parlament ešte stále nechceli pochopiť skutočný význam narastajúceho revolučného hnutia v 13 amerických kolóniách. Preto druhý kontinentálny kongres, ktorý bol zvolaný do Filadelfie v máji 1775, prijal rozhodnutie zásadného významu. Pod vplyvom pevného odhodlania pracujúcich vybojovať si nezávislosť, zvíťazil radikálny smer. Bolo uznesené prerušiť všetky zväzky s Anglickom, utvoriť slobodné americké kolónie na republikánskom základe. Kongres, v ktorom získalo rozhodujúci vplyv demokratické krídlo revolúcie, potvrdil 4. 7. 1776 historicky mimoriadne dôležité Vyhlásenie nezávislosti.

Vo Vyhlásení nezávislosti, ktoré čerpalo zo zásad formulovaných predtým vodcami ľavého krídla anglickej buržoáznej revolúcie a francúzskymi encyklopedistami, boli deklarované zásady buržoáznej demokracie, ako rovnosť všetkých ľudí, suverenita národa, a za neodcudziteľné právo ľudí bolo mimo iného vyhlásené právo ľudu na odpor. Vo Vyhlásení sa o použití tohto práva hovorí takto: „Vždy, keď niektorá vládna forma začne škodiť týmto cieľom, má ľud právo zmeniť ju, alebo zrušiť a vytvoriť vládu novú, ktorá vychádza z takých princípov a má takú formu, aká by podľa jeho názoru čo najlepšie mohla zaručiť bezpečnosť a šťastie ľudu."[55]

[53] „The colonists being men, have a right to be considered as equally entitled to all the rights of nature with the Europeans, and they are not be restrained, in the exercise of any these rights, but for the evident good of the whole community." Otis: *The rights of the British Colonies asserted and proved*, 1764, 45.

[54] Otis, c. d., 51.

[55] Becker, *The Declaration of Independence. A Study in the History of Political Ideas*, New York 1945, 8.

Druhým dôležitým poznaním vyplývajúcim z americkej doktríny, je štylizácia práva ľudu na odpor. Tuná už nejde len o rezistenciu viac menej v pasívnom slova zmysle, o obozretnú a neurčitú formuláciu práva ľudu na odpor, ale celkom zjavne o podstatne radikálnejšie znenie, v ktorom sa výslovne hovorí o zmene, resp. zrušení vlády, ktorá nemôže „zaručiť bezpečnosť a šťastie ľudu".

Toto radikálne znenie má svoje korene v charaktere americkej buržoáznej revolúcie. V podstate táto revolúcia bola národnooslobodzovacím bojom amerického národa proti utlačovaniu zo strany anglickej vládnúcej triedy. Teda v revolúcii sa zvlášť zdôrazňoval a vyzdvihoval moment národný a pochopiteľne v danej situácii nedostával sa do popredia v celej sile moment sociálny. Veď zo strany americkej buržoázie išlo o konkurenčný boj, o boj proti cudzím zahraničným silám, ktoré brzdili rozvoj národného trhu.

Pravda, skoro sa však ukázalo, že sociálna podstata revolúcie sa nedá nadlho zastierať. Po víťaznom narodnooslobodzovacom boji sa dostal k moci jeho hegemón — americká buržoázia. Americká buržoázia podobne ako každá iná, len čo sa dostala k moci, postupne zbavovala buržoáznodemokratické slobody, ktoré ešte predtým schválila, reálneho obsahu. Svedectvom toho je i obsah americkej ústavy z r. 1787, ako aj prvý cyklus doplnkov ústavy, v ktorých už nebola zmienka o práve ľudu na odpor.

Rozbor učenia o práve ľudu na odpor by nebol úplný, ak by sa názory naň ako aj jeho uplatnenie nesledovaly aj vo francúzskych podmienkach, lebo Francúzsko bolo kolískou najradikálnejšej revolúcie, akú buržoázia v rannom štádiu svojho vývinu uskutočnila.

Politické a hospodárske pomery boli vo Francúzsku podstatne odlišné od tých krajín, kde už boli uskutočnené buržoázne revolúcie. Predrevolučné Francúzsko predstavovalo krajinu s typickým feudálnym zriadením, v ktorej sa vytvorila klasická forma absolutistickej monarchie.

Ancien régime sa opieral a silný a dobre vybudovaný byrokratický štátny a policajný aparát a moc mali pevne v rukách privilegované stavy.

Podobne, ako v ostatných feudálnych štátoch, tak i vo Francúzsku dochádza k prehĺbeniu rozporov vo feudálnej spoločnosti a k postupujúcemu rozkladu absolutizmu. Kapitalistický spôsob výroby sa presadzoval i za takej situácie, aká bola vo Francúzsku pred buržoáznou revolúciou. Rozvoj kapitalistických výrobných vzťahov posilnil meštianstvo. Hoci meštianstvo sa stalo silnou skupinou, disponovalo veľkým kapitálom, vlastnilo pôdu, malo v svojich rukách obchod a z jej radov pochádzali vysokovzdelaní ľudia, patrilo spolu s roľníkmi a robotníkmi manufaktúr k politicky bezprávnemu tretiemu stavu. Meštianstvo, podobne ako celý tretí stav, ne-

predstavovalo homogénnu skupinu, ale všetci boli zajedno v zničení feudalizmu.

Revolučná situácia zachvátila nielen obchodnú buržoáziu, ale v podstate celý tretí stav. Po vypuknutí revolúcie a po tom, čo revolučný prúd zmietol feuillantov a girondistov, ktorí zastupovali záujmy obchodnej buržoázie, nastolila sa vláda ľudu, predstavovaná jakobínskou diktatúrou.

Ak bola anglická buržoázna revolúcia v prvom rade bojom bohatej buržoázie a s ňou spojenej novej šľachty o moc, tak vo francúzskej revolúcii vystupoval do popredia boj stredných a nižších spoločenských vrstiev za zlepšenie ich životných podmienok a za odstránenie všetkého toho, čo sa nazývalo ancien régime.

Z rozdielností, ktoré sa prejavovali v prevedení anglickej a francúzskej buržoáznej revolúcie, vyplýva, že francúzske štátoprávne teórie mali demokratickejšie zafarbenie a dochádzali k radikálnejším záverom. To vyplývalo z toho dôležitého poznania, že francúzska buržoázia si bola vedomá, že bez toho, aby sa opierala o ľud, nemôže previesť úspešne revolúciu a získať moc. Tejto skutočnosti musela prispôsobiť svoj program a jeho ideologické zdôvodnenie.

Zpomedzi ideológov odporcov ancien régime, vyniká zvlášť známy J. J. Rousseau, ktorého dielo sa stalo oficiálnou teóriou najvyššej fázy francúzskej buržoáznej revolúcie — jakobínskej diktatúry.

Ak teda vychádzame z poznania, že štátoprávne teórie francúzskej buržoáznej revolucie skrývali v sebe čo do svojich formulácií najradikálnejšie buržoáznodemokratické prvky, vzťahuje sa toto zistenie v plnej miere aj na učenie o práve ľudu na odpor.

Vzniká teda nutnosť rozobrať túto otázku tak, ako ju chápal najvýznamnejší ideológ revolúcie Rousseau, ktorý pochopiteľne, ako ostatní ideológovia revolučnej časti buržoázie, sa opieral o prirodzenoprávnu teóriu. Budujúc na tejto platforme, zdôvodňuje Rousseau právo ľudu na odpor teóriou, s ktorou sa stretávame už u monarchomachov — teóriou o suverenite ľudu. Rousseau však najjasnejšie a najkonzekventnejšie zpomedzi všetkých rozvinul teóriu o suverenite ľudu, ako aj vyvodil z nej dôsledky.

V učení Rousseaua o štáte vystupuje do popredia celkom nový moment, ktorý nazýva všeobecnou vôľou (volonté général). Štát totižto podľa neho vznikol na základe slobodnej, všeobecnej vôle všetkých občanov. Právnym výrazom tejto slobodnej všeobecnej vôle bola spoločenská zmluva, ktorú pôvodne uzavreli ľudia.[56] Len na základe všeobecnej vôle sa určuje, ktoré opatrenie môže vláda urobiť.[57]

[56] Rousseau, *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva,* Praha 1949, kniha prvá, kap. VI., 21 a n.

[57] Čo rozumie Rousseau pod pojmom všeobecná vôľa? Všeobecná vôľa nie je ani jednomyseľné uznesenie všetkých, ani vôľa väčšiny. Všeobecná vôľa ako súčasť učenia

Budovanie celého systému na všeobecnej vôli znamenalo však súčasne prevrat v dovtedajšom učení o štáte. Tým totižto Rousseau zdôraznil jednotu štátu a zavrhol predchádzajúci dualizmus medzi štátom (panovníkom) a ľudom a tým aj zmluvu s panovníkom.

Z konštrukcie, že ľud je suverénnym zákonodarcom, vyvodzuje Rousseau dva prípady, keď ľud môže použiť svoje právo na odpor proti vláde.

V prvom prípade má ľud právo vystúpiť, ak vláda pri výkone svojej právomoci porušuje vôľu zákonodarcu. Toto vcelku zodpovedá starším zásadám. To nové spočíva v zdôvodnení. Keď panovník nevládne viac podľa zákonov, tak prekračuje voči ľudu medze svojej moci a vykonáva v skutočnosti násilie. Tým, že si privlastňuje viac moci, ktorú mu môže prepožičať podľa štátnej zmluvy jedine zvrchovaný zákonodarca, porušuje panovník štátnu zmluvu a nastupuje pôvodná prirodzená sloboda.[58]

Ďalší prípad, v ktorom Rousseau pripúšťa výkon práva ľudu na odpor, je už celkom originálny a nezávisle skonštruovaný na jeho predchodcoch. Vychádzajúc zo zvrchovanosti ľudu, chápal Rousseau štátnu moc ako jednotu a preto akt dosadenia vlády nechápal ako zmluvu, lež ako jednostranný právny akt. Podľa neho sa tento akt skladá z dvoch častí, to jest z určovania formy vlády a zo samého dosadenia vlády. Je mu jasné, že ľud ako suverén voľne rozhoduje a svoje rozhodnutie môže kedykoľvek meniť a rušiť. Môže teda ľubovoľne nielen dosadiť a odvolať najvyššie výkonné orgány, ale môže aj kedykoľvek zmeniť formu vlády.[59]

Toto dôsledné domyslenie myšlienky suverenity ľudu bolo nielen naozaj nové, ale presahovalo rámec dovtedajšieho učenia o možnosti uplatnenia práva ľudu na odpor. Vyplýva to práve z poznatku o jednotnosti štátnej moci a z prekonania dualistického náhľadu na štát, čo sa prejavuje u Rousseaua v upustení od myšlienky existencie zmluvy s panovníkom, na ktorom sa zakladalo staršie učenie.

Tak široké uplatnenie práva ľudu na odpor bol len nevyhnutný dôsledok tej skutočnosti, že Rousseau rozvinul teóriu o suverenite ľudu na najvyššiu mieru, ako to len ideológovia revolučnej časti buržoázie boli schopní.

Keďže v predrevolučnom Francúzsku nebola kráľovská moc v podstate ničím obmedzená, bolo len samozrejmé, že revolučné sily sa nemohli opierať o také staršie právne zábrany, ktoré by sa boli využili v boji za likvidáciu absolutizmu.

Preto bezprostredne po vypuknutí buržoáznej revolúcie bola vydaná

Rousseau a o štáte je abstraktná, neurčitá a neobsiahnuteľná vec. Rousseau vychádza pri konštrukcii všeobecnej vôle z nasledujúcej hypotézy: Cieľ spoločnosti je všeobecné blaho. Preto skutočná vôľa každého člena spoločnosti smeruje k tomu, aby sa usiloval o nastolenia všeobecného blaha a tým sa snaží dosiahnuť aj svoje vlastné blaho. Rousseau, c. d., kniha IV, kap. I., 116.

[58] Rousseau, c. d., kniha III, kap. X., 99—100.

[59] Rousseau, c. d., kniha III, kap. XVIII.

známa Deklarácia ľudských a občianskych práv, v ktorej bolo zaradené medzi vrodené a neodcudziteľné ľudská práva aj právo ľudu na odpor, ako o tom hovorí ustanovenie článku 2: „Cieľom každého spoločenského zriadenia je zachovanie prirodzených a nepremlčateľných ľudských práv. Tieto práva sú sloboda, vlastníctvo, bezpečnosť a odpor proti útlaku."[60]

Deklarácia sa stala neoddeliteľnou súčasťou prvých revolučných ústav a tým sa dostalo vlastne politickému programu nastupujúcej buržoázie aj ústavného zabezpečenia.

Ale až jakobínska ústava z 23. 6. 1793 upravila v samom svojom texte právo ľudu na odpor, ako výraz suverenity ľudu, v čom badať bezprostredný vplyv učenia Rousseaua.

Najdôležitejším ustanovením v tomto smere je ustanovenie čl. 35, ktoré znie: „ak vláda znásilňuje práva ľudu, vzbura je pre ľud a pre každú jeho časť posvätným právom a najnezadateľnejšou povinnosťou."[61] Na doplnenie citovaného ustanovenia treba ešte uviesť obsah čl. 27, kde sa bližšie konkretizuje výkon práva ľudu na odpor v tom zmysle, že slobodní ľudia môžu každého zabiť, kto sa odváži uzurpovať suverenitu.[62]

S pádom jakobínskej diktatúry bol súčasne i koniec ústavného zabezpečenia práva ľudu na odpor. Pád jakobínskej diktatúry znamená koniec vzostupnej línie revolúcie. Bezprostredne po týchto udalostiach dochádza k upevneniu moci buržoázie. Buržoázia splnila hlavný cieľ revolúcie. Po dobytí moci hodila buržoázia cez palubu svojho prirodzeného spojenca — ľud. Buržoázia už právo na odpor nepotrebovala a ľud toto právo nesmel dostať.

4. Význam práva ľudu na odpor a jeho ďalší vývin

Z uvedeného výkladu je zrejmá súvislosť medzi právom ľudu na odpor a buržoáznou revolúciou. Vzniká teda nutnosť určiť bližšie rozsah tejto súvislosti, ich vzájomný pomer, resp. aké miesto zaujímalo právo na odpor v mechanizme buržoáznej revolúcie.

Ak sa majú nadhodené otázky riešiť, treba v skratke najprv zrekapitulovať obsah a medze práva ľudu na odpor, ako si to revolučná časť buržoázie predstavovala.

Ideológovia revolučnej časti buržoázie zdôvodňovali nutnosť uplatnenia práva ľudu na odpor v prípadoch, ak kráľ, resp. vláda porušujú zákony krajiny, alebo nevládnu pre blaho ľudu. Pritom čo do uplatnenia práva ľudu

[60] Duguit-Monnier, *Les constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789*, Paris 1915, 2.
[61] Duguit-Monnier, c. d., 69.
[62] Duguit-Monnier, c. d., 69.

na odpor išlo nastupujúcej buržoázii o to, aby si pomocou tohto práva zabezpečila resp. rozšírila svoje politické práva a tým aj mocenské postavenie. Nešlo jej vedome o to, aby odstránila celú politickú nadstavbu feudalizmu. Toto zistenie bolo overené historickými skúsenosťami.

V Anglicku už keď revolúcia bola na najvzostupnejšej línii, independenti vyjednávali s kráľom a mali aj úmysel s ním sa dohodnúť.[63]

Podobne aj v americkej revolúcii, hoci anglická vláda všemožne utláčala amerických kolonistov, predstavitelia americkej buržoázie sa dlho zasadzovali o to, aby nedošlo k spretrhaniu štátoprávnych pút medzi Anglickom a 13 americkými kolóniami, ale žiadali len rozšírenie samosprávy a väčšiu účasť na hospodárskom a politickom živote krajiny.[64]

Ale aj vo Francúzsku, hoci tuná sa absolutistická monarchia prejavovala v svojej najklasickejšej forme, nastupujúca buržoázia nemala spočiatku v úmysle radikálne skoncovať s predstaviteľmi zanikajúceho spoločenského poriadku.[65]

Nakoniec však nastupujúca buržoázia bola predsa len nútená siahnuť k takým opatreniam, ktoré znamenali najkonzekventnejšie uplatnenie práva ľudu na odpor, t. z. odstránenie a usmrtenie tyrana. Uskutočnením práva ľudu na odpor do dôsledkov boli vlastne odstránené prekážky, ktoré bránili buržoázii prevziať moc. Išlo teda o revolúciu. Tým sa dostávame k objasneniu súvislosti medzi právom na odpor a buržoáznou revolúciou.

Nevyhnutým predpokladom uskutočnenia revolúcie, včítane buržoáznej, je existencia objektívnych a subjektívnych činiteľov.[66] Niet sporu o tom, že v buržoáznych revolúciách, o ktorých bola reč, nechýbal ani jeden v týchto faktorov. Predsa však treba dokresliť otázku subjektívnych činiteľov, ktorá je dôležitá pre pochopenie úlohy, akú hrala buržoázia v revolúciách, v ktorých bola vedúcou silou. Ide o nasledujúce:

Súhrn objektívnych činiteľov, v ktorých revolúcia úplne dozrieva, tvorí revolučnú situáciu. Pravda, revolučná situácia vedie len vtedy k víťazstvu revolúcie, ak sa k objektívnym činiteľom pridružia i subjektívni činitelia, to znamená „keď je revolučná trieda schopná uskutočňovať revolučné masové akcie, dostatočne silná, aby zlomila (alebo podlomila) starú vládu, ktorá nikdy dokonca ani v období kríz, „nepadne“, ak ju „nezhodia“.[67]

[63] Ešte 18. 9. 1648 parlament predložil kráľovi, ktorý sa zdržoval v Newporte svoje požiadavky. Dolná snemovňa sa uzniesla na svojom zasadnutí 5. 12. 1648, že odpoveď kráľa, v ktorej urobil určité ústupky, tvoria platformu k vyrovnaniu sa s ním. *The Parliaments and Councils of England*, 497.

[64] Váhave a kompromisnícke stanovisko zaujal k tejto otázke ešte I. kontinentálny kongres, ktorý bol zvolaný do Filadelfie v roku 1774. F o r s t e r, *Nástin politických dějin amerického kontinentu*, Praha 1953, 122 a n.

[65] Dôkazom toto boli pomery v girondistickom konvente. S o b o u l, *Francúzska revolúcia 1789—1799*, Bratislava 1949, 177.

[66] L e n i n, *Spisy 21*, Bratislava 1956, 187—188.

[67] Tamže.

Nastupujúca buržoázia, ktorá sa dostala na čelo revolúcie, na ktorej sa v rozhodujúcej miere zúčastnili ľudové masy, bola schopná „uskutočňovať revolučné masové akcie". Iná je však otázka, či si bola vedomá nevyhnutnosti a dôsledkov revolúcie.

Buržoázia pociťovala dôsledky konfliktu medzi novými výrobnými silami a prekonanými výrobnými vzťahmi. Pociťovala aj to, že jej požiadavky, ktoré pochopiteľne stále stupňovala, narážali čoraz viac na silnejší odpor. Bol to výsledok tej objektívnej situácie, keď vzostup buržoázie bol tak rýchly, že rozbil rovnováhu triednych síl, na čom bola založená absolutistická monarchia. Ak sa mala absolutistická monarchia udržať pri živote, musela sa pokúsiť o znovunastolenie porušenej rovnováhy triednych síl. To sa však mohlo stať len tak, že sa musela oprieť o feudálne a reakčné sily. V dôsledku toho sa mení objektívny charakter absolutistickej monarchie a jej pomer k spoločenským triedam.[68]

Buržoázia však nepoznala, že nesúlad medzi stavom výrobných síl a charakterom výrobných vzťahov možno odstrániť vystriedaním starého spoločenského zriadenia, novým vyšším zriadením. Neuvedomovala si, že v antagonistickej spoločnosti sa tento nesúlad prejavuje v boji tried a rieši sa revolúciou. Teda buržoázia nepoznala zákon sociálnej revolúcie a nevyhnutnosť revolúcie, ak má byť odstránené všetko to, čo hamovalo rozvoj kapitalistických výrobných vzťahov. Len tak si možno vysvetliť, že buržoázia spočiatku nepomýšľala na revolučný prevrat. A keď vznikla občianska vojna, bol jej postoj kompromisnícky.

Skutočnosť, že nakoniec sa predsa len odhodlala k rozhodujúcim revolučným činom, vyplýva z toho, že objektívna situácia ju nútila tak konať. Buržoázia nerobí revolúciu na základe objektívneho poznania historického vývinu spoločnosti, teda na základe poznania nutnosti urobiť revolúciu.

Naopak, buržoázia sa dostáva v dôsledku historického vývinu do takej situácie, v ktorej nemá iné východisko, ako siahnuť k takým opatreniam, ktoré znamenajú revolučný prevrat. Teda je to východisko z núdze — je to pre ňu ultima ratio. K tomuto kroku je buržoázia nútená nielen triednymi záujmami, získať politickú moc, ale najmä preto, lebo sa obávala, aby ľudové masy v svojich revolučných akciách neprekročili rámec tých cieľov, ktoré si určila buržoázia.

Keďže buržoázia uskutočňuje revolúciu ako východisko z núdze a nie na základe poznania objektívnych procesov v spoločnosti, musí tento svoj krok aj zdôvodniť. A k tomu slúži právo ľudu na odpor. Právo ľudu na odpor je pre buržoáziu prostriedkom legalizácie revolúcie. Len čo buržoázia získala politickú moc, považuje revolúciu za skončenú a nepotrebuje teda ani uzákonenie práva ľudu na odpor. Buržoázia sa po nastúpení k moci obáva

[68] To sa pochopiteľne nevzťahuje na americkú buržoáznu revolúciu.

revolúcie, ktorá by musela nevyhnutne smerovať proti nej. Preto sa vzdáva aj jej legálneho zdôvodnenia — práva ľudu na odpor.

Po revolúcii bola buržoázia nútená vyporiadať sa s tou skutočnosťou, že sa nielen vzdala zabezpečenia práva na odpor, ale že dokonca to považovala za zbytočné.

Za tým účelom musela v prvom rade svoje teoretické argumenty zaostriť na základ, na ktorom budovala právo ľudu na odpor. Buržoázno-revolučná teória a práve ľudu na odpor vychádzala z prirodzeného práva. Prirodzené právo vzniklo, ako to dokazovali sami teoretikovia nastupujúcej buržoázie, ešte pred vytvorením pozitívneho práva, ba čo viac stálo nad pozitívnym právom. Vychádzajúc z tohto ohniska, opierali svoje učenie na to, že zaradili právo ľudu na odpor medzi vrodené a neodcudziteľné práva, alebo na suverenitu ľudu. Všetky tieto inštitúcie, ako sa dokazovalo ďalej, existovali už od nepamäti, to jest existovali ešte v predštátnej organizácii a zostali imanentnou súčasťou ľudskej osobnosti.

Neskorší buržoázni teoretikovia museli preto zdôvodniť pôvod a vznik práva ľudu na odpor tak, aby toto právo zbavili jeho objektívnych znakov. Vypomáhali si tým, že vyzdvihovali pozitívnoprávnu úpravu ako základ práva ľudu na odpor.

Čo sa týka Anglicka zdalo sa aspoň na oko ich učenie hodnovernejšie ako inde. Totižto vychádzali z toho, že v Anglicku právo na odpor bolo uzákonené už v známej Magna charta libertatum. V predchádzajúcom výklade sa ukázalo, že úprava a ciele, ktoré sledovala Magna charta, sa zásadne líšili od koncepcie práva ľudu na odpor, ako ho chápala nastupujúca buržoázia a s ňou spojená nová šľachta, — zvýraznenej v Petícii o právach a v iných dokumentoch. Právo na odpor, ako súčasť práv zabezpečených Magnou chartou, bolo výsledkom úsilia anglickej šľachty okliesniť moc kráľa. Išlo o zabezpečenie snáh šľachty zmenšiť svoju závislosť na kráľovskej korune. Išlo o opatrenie vonkoncom reakčné, ktoré smerovalo proti objektívnemu procesu tejto doby, proti postupujúcej centralizácii štátnej moci. Bol to vlastne konkurenčný boj, ktorý sa odohrával vo vnútri vládnúcej triedy.

Právo ľudu na odpor, presadzované nastupujúcimi silami v predvečer a v priebehu anglickej buržoáznej revolúcie, bolo založené na zmluvnej teórii a na vrodených a neodcudziteľných právach a stalo sa tak dôležitým nástrojom v rozhodujúcom boji o moc proti odstupujúcim silám. Okliesnenie právomoci kráľa nebolo teda konečným cieľom.

V amerických podmienkach se ukázala argumentácia o pozitívnoprávnom základe úpravy práva ľudu na odpor veľmi pochybná. Pozitívnoprávna úprava práva ľudu na odpor, obsiahnutá vo vyhláseniach niektorých amerických kolónií a napokon vo Vyhlásení nezávislosti, celkom jednoznač-

ne vychádza z teórie o vrodených a neodcudziteľných právach človeka. Veď sám jeden z najzarytejších zástancov pozitívnoprávnej úpravy ako základu práva ľudu na odpor, nemecký štátovedec Georg Jellinek musel priznať, že myšlienka vrodených a neodcudziteľných práv človeka bola v Amerike po prvé zverejnená Rogersom Williamsom, ktorý bol prívržencom demokratických prúdení udomácnených v niektorých anglických náboženských sektách.[69]

Napriek tomu nakoniec dochádza iný nemecký buržoázny štátovedec Wolzendorff[70] k záveru, že na koncipovanie vyhlásenia kolónie Massachusetts-Bay zo 16. I. 1775 a Vyhlásenia nezávislosti, v ktorých bolo i právo ľudu na odpor zabezpečené, mala rozhodujúci vplyv Haagská dohoda z 26. 7. 1581.[71] Tento argument sa volil preto, aby sa mohlo dosvedčiť, že pozitívnoprávna úprava hrala rozhodujúcu úlohu. Aby táto argumentácia nadobudla na priebojnosti, volil sa za vzor dôležitý dokument z obdobia nizozemskej revolúcie, ktorá svojím zameraním bola tiež národnooslobodzovacím bojom, podobne ako americká revolúcia.

Vonkoncom ťažké už bolo zamlčať rozhodujúci vplyv prirodzenoprávnej teórie na zdôvodnenie práva ľudu na odpor vo francúzskych pomeroch.

Tuná sa totižto prejavuje zvlášť vplyv Rousseauvho učenia o spoločenskej zmluve a o suverenite ľudu na Deklaráciu ľudských a občianskych práv, ktorá zaraďuje medzi neodcudziteľné ľudské práva i právo ľudu na odpor. To ostatne priznávajú aj mnohí francúzski buržoázni teoretikovia i keď u týchto samozrejme hrá v nemalej miere významnú úlohu nacionálny šovinizmus.[72]

G. Jellinek a po ňom Wolzendorff síce nemôžu popierať vplyv učenia Rousseaua na formulovanie prejednávanej otázky, ale predsa sa zo všetkých síl snažia, i keď dosť násilným spôsobom, dokázať, že ustanovenia Deklarácie ľudských a občianskych práv, včítane toho, ktoré hovorí o práve ľudu na odpor, sú rovnakého znenia ako ustanovenia vyhlásení niektorých amerických kolónií a Vyhlásenia nezávislosti.[73] To však nie je rozhodujúce. Už zo samotných porovnaní Jellinekových vyplýva len toľko, že všetky tieto dokumenty zvýrazňujúce program nastupujúcej buržoázie, zakotvujú ľudské a občianske práva. Napokon všetky tieto dokumenty od-

[69] Jellinek G., c. d., 47 a n.

[70] Wolzendorff je autorom dosiaľ najobšírnejšieho diela o práve na odpor, ktoré vydal pod nadpisom *Staatsrecht und Naturrecht in der Lehre vom Widerstandsrecht des Volkes gegen rechtswidrie Ausübung der Staatsgewalt*. Hlavná myšlienka, ktorá sa vinie celým dielom, vyznieva v úsilí dokázať, že pozitívnoprávna úprava bola základom a nie prirodzené právo pre právo ľudu na odpor.

[71] Wolzendorff, c. d., 379.

[72] Janet, *Histoire de la Science politique dans ses rapports avec la morale*, Paris 1887, II., 457—458, Redslob, *Die Staatstheorien der französischen Nationalversammlung*, Leipzig 1912, 92 a n.

[73] Jellinek G., c. d., 359 a n.

rážajú celkom jasne prvoradý vplyv prirodzenoprávnej teórie. Preto nemenía nič na veci podobné alebo rovnaké štylizácie ustanovení jednotlivých základných dokumentov nastupujúcej buržoázie.

Dôležitá na celej veci je však skutočnosť, prečo mnohí buržoázni teoretikovia, a to najmä nemeckí, úmyselne zoslabujú rozhodujúci vplyv prirodzenoprávnej teórie na utváranie buržoáznej varianty práva ľudu na odpor. Pre buržoáziu, ktorá už nechce o revolúcii počuť a tým ani o práve ľudu na odpor, je také takéto zdôvodnenie eminentne dôležité.

Ak by totižto právo ľudu na odpor bolo založené na prirodzenoprávnej teórii, ako to kedysi ideológovia nastupujúcej buržoázie dokazovali, znamenalo by to, že toto právo by muselo stále existovať, žeby nemohlo byť zrušené ľudským zásahom. Ak sa však vidí základ úpravy práva ľudu na odpor v pozitívnom práve, tak nastáva celkom iná situácia. Pozitívnoprávna úprava je dielom zakonodarcu. V prípade, že sa okolnosti zmenili, ktoré podmieňovali vydanie určitej normy, treba túto zmeniť. A to je rozhodujúce. Okolnosti sa zmenili podľa buržoázie, netreba preto, aby bolo zabezpečené právo ľudu na odpor. Treba ho preto zrušiť, čo sa môže stať pozitívnoprávnou úpravou.

Úsilie buržoáznych teoretikov nesmerovalo len k podkopaniu základov, na ktorých spočívalo právo ľudu na odpor, ale k odstráneniu tohto práva vôbec. V tých krajinách, kde buržoázna demokracia bola silnejšie rozvinutá, buržoázia postupovala opatrnejšie. Tak napr. vo Francúzsku a Spojených štátoch amerických bolo jednoducho vynechané ústavné zabezpečenie práva ľudu na odpor.[74]

S celkom zamietavým stanoviskom k právu ľudu na odpor vystúpili buržoázni vedci v tých krajinách, v ktorých nebola dostatočne rozvinutá buržoázna demokracia, resp. kde nebola prevedená buržoázna revolúcia. Tak tomu bolo v Nemecku a v cárskom Rusku.

V Nemecku týmto cieľom slúžila teória právneho štátu (Rechtsstaat).[75] Podstata teórie právneho štátu záleží v tom, ako sa tvrdilo, že štát je prá-

[74] Pozri: Francúzska ústava z roku 1875. Tak isto nie je toto uvedené ani v americkej ústave. Na veci samotnej nič nemení ani skutočnosť, že niektorí buržoázni vedci sa ohážali vernosťou k programu, s ktorým buržoázia vystupovala v revolúcii, kde bola zmienka aj o zabezpečení práva ľudu na odpor. J è z e, *Les principes généraux du droit administratif*. Paris 1925, 14 a n.; D u g u i t, *L'état, le droit objectif et la loi positive*, Paris 1901, 316.

[75] Marx a Engels často poukazovali na polovičatosť a nerozhodnosť revolúcie v Nemecku v roku 1848. To sa vysvetľovalo jednak nedostatočným vývinom nemeckého priemyslu v polovici XIX. stor. prevahou malej buržoázie, jednak bojazlivosťou a nerozhodnosťou veľkej buržoázie, ktorá chcela získať moc, ale ktorá súčasne nebola rozhodnutá ísť cestou jakobínov. Veľkú úlohu hrala aj politická rozkúskovanosť Nemecka na niekoľko desiatok od seba oddelených malých štátov. Teória právneho štátu je výplodom tejto bojazlivej polovičatej revolúcie a šľachtickej kontrarevolúcie, ktorá prišla za ňou. M a r x - E n g e l s, *Revolution und Konterrevolution in Deutschland*, Berlin 1949, 21—29.

vom viazaný. Podľa tejto teórie právo nie je formou prejavu vôle vládnúcej triedy v štáte v podobe pozitívnych zákonov, dekrétov a iných štátnych aktov toho-ktorého štátu, ale sústavou predpisov, ktoré jestvujú nezávisle na štátnej moci a ktoré sú záväzné aj pre ňu samú. Zástancovia teórie právneho štátu pripúšťali zmeny štátneho zriadenia len „právnou cestou" t. j. uznesením sa na zodpovedajúcich návrhoch zákonov a ich uzákonením predpísanym spôsobom. Revolučný spôsob zmeny štátneho zriadenia kategoricky popierajú ako priečiaci sa právu.

Preto teória právneho štátu nepoznala právo ľudu na odpor. To vyplýva predovšetkým z toho, že sa v plnej miere ujal právny pozitivizmus. Ak sa vychádza z toho, že len nositeľ štátnej moci môže ustanoviť právo, že pritom sám nie je viazaný nijakými už existujúcimi normami, že všetko, čo on ustanovuje právom, stáva sa záväzným už tou samou skutočnosťou,[76] potom naozaj nemôže byť nijakého práva na odpor proti právne všemocnému nositeľovi štátnej moci. Uznanie práva ľudu na odpor by znamenalo pre právny štát podľa Wolzendorffa „zrieknutie sa vládnej moci . . . teda vzdanie sa svojej vlastnej podstaty".[77]

Ak sa teda neuznávalo právo ľudu na odpor, bolo potom treba nevyhnutne zdôvodniť, že v právnom štáte sú dané dostatočné zábezpeky proti prenikaniu nepráva. Predstavitelia teórie právneho štátu videli dostatočnú zábezpeku proti vnikaniu neprávosti do štátneho priestoru jednak v deľbe moci, ďalej v zásade, že do slobody a vlastníctva občana možno zasahovať jedine zákonom, potom aj v okolnosti, že ľud sa svojimi zástupcami zúčastňuje na zákonodarstve, alebo ho podstatne určuje, a napokon v rozvinutej súdnej, najmä administratívnosúdnej právnej ochrane jednotlivca. Teória právneho štátu bola výtvorom liberálnych právnikov, ktorí sa z jednej strany báli úradníkov šľachticko-byrokratických vlád a z druhej strany omnoho viac proletárskej revolúcie.

Nastolenie nacistickej diktatúry v Nemecku rozbilo na prach teóriu právneho štátu.

Po porážke nacistického Nemecka stretávame sa so zaujímavým zjavom. Na území tej časti Nemecka, ktorá bola okupovaná západnými mocnosťami sa venovala a ešte i venuje v zvýšenej miere pozornosť otázke týkajú-

[76] Jeden z najvýznačnejších predstaviteľov teórie právneho štátu Otto von Gierke vyzdvihuje tézu, že štát je najvyššia moc v ľudskom spolužití. *Die Grundbegriffe des Staatsrechts und die neuesten Staatsrechtstheorien*, Tübingen 1915, 98 a n. Štát je suverénna od žiadnej inej moci neodvodená moc, dovodzuje ďalší nie menej prominentný zástanca tejto teórie Georg Jellinek v *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1922, 180—181. Napokon sa treba vrátiť znova ku Gierkemu, ktorý definuje právny štát takto: „. . . je však pre nás . . . právnym štátom, pretože sa nestavia mimo práva, ale sa mu podriaďuje, a právny poriadok, v ktorom vidí výron seberovnej myšlienky, dobrovoľne uznáva za normu a medzu aj svojej suverénnej vole." Gierke, c. d., 107.

[77] C. d. 461—462.

cej sa práva ľudu na odpor.[78] Toho dôkazom je aj dosť rozsiahla literatúra pojednávajúca o tejto téme.[79]

Terajší ideológovia oživujúceho nemeckého militarizmu nenechali ani v tejto otázke nikoho na pochybách, čomu slúži ich zvýšený záujem o túto otázku.

Za základ možno prijať zdôvodnenie, ako ho podáva prezident Najvyššieho spolkového súdneho dvora Nemeckej spolkovej republiky dr. Weinkauff, ktorý poukazuje na to, že otázka práva na odpor je aktuálna nielen preto, že v Nemecku existoval za Hitlera totalitný režim, ale aj preto, že i v prítomnej dobe nestratil tento problém na význame, „ba v jednej časti našej vlasti sa znova dostáva do popredia" (tým mieni Nemeckú demokratickú republiku).[80]

Obidva body si vyžadujú samozrejme bližšie vysvetlenie. Prvý dôvod slúži celkom otvorene na ospravedlnenie nemeckej buržoázie, ktorá nesie prvoradú vinu za nastolenie nacistickej diktatúry. Úloha to nie je ľahká. Terajší teoretickí experti nemeckého finančného kapitálu sú si toho vedomí a preto ich teória o práve na odpor je založená na samých protirečeniach. I oni razia zásadu, že zabezpečenie práva na odpor je nezlučiteľné s existenciou právneho štátu.[81] Títo teoretikovia sú si však príliš dobre vedomí zločinnosti nacistickej diktatúry, ktoré porušili samotné základy právneho štátu, aby predsa len neuvažovali o možnostiach uskutočnenia práva na odpor. Pritom sú ich úvahy práve tak cynické ako aj priečiace sa historickej pravde. Tu je v skratke ich myšlienkovy pochod.

Hitler, ako dokazujú, bol riadnou cestou menovaný prezidentom republiky za ríšskeho kancelára. Prísahal vernosť weimarskej ústave. Potom si nechal Hitler odhlasovať v ríšskom sneme zmocňovací zákon z 24. 3. 1933,

[78] V sovietskom okupačnom pásme Nemecka sa tento problém nestal stredobodom teoretických úvah, lebo táto otázka sa riešila tak, že k moci sa dostal skutočne ľud. Napriek tomu bolo právo ľudu na odpor reálne zabezpečené ihneď spočiatku v krajinských ústavách, ako tomu nasvedčuje čl. 99 mecklenburskej ústavy a čl. 6 brandenburskej ústavy.

[79] Tak napr. Arndt, *Grundfragen des Verfassungsrechts*, Süddeutsche Juristenzeitung 1946, stĺpec 81, Borch, *Obrigkeit und Widerstand. Zur politischen Soziologie des Beamtentums*, Tübingen 1954, Gierke Julius von, *Widerstandsrecht und Obrigkeit. Gedanken anlässlich des Falles „Schlüter"*, Stuttgart 1956, Heyland C., *Das Widerstandsrecht des Volkes. Gegen verfassungswidrige Ausübung der Staatsgewalt im neuen deutschen Verfassungsrecht*, Tübingen 1950, Hübner, *Das Widerstandsprecht gegen die Staatsgewalt. Versuch einer Orientierung*, Graz 1959, Künneth W., *Das Widerstandsrechts als theologisch-ethisches Problem*, München 1954, Pfister-Hildmann, *Widerstandsrecht und Grenzen der Staatsgewalt*, Berlin-München 1956, Schönfeld, *Zur Frage des Widerstandsrechts*, Stuttgart 1955, Sladeczek, *Zum konstitutionellen Problem des Widerstandes*, Archiv für Rechts und Sozialphilosophie, zv. 43, zošit 3, 1957, Weinkauff, *Über das Widerstandsrecht*, Karsruhe 1956.

[80] Weinkauff, c. d., 3.

[81] Pfister-Hildmann, c. d., 135, Weinkauff, c. d., 10.

podľa ktorého získal neobyčajnú právomoc. To bola cesta, ako sa Hitler vraj legálne dostal k moci. Preto, ako sa opovažuje tvrdiť jeden z týchto teoretikov, „vzbura proti nemu v prvých dňoch by sa bola javila . . . ako zrada na ústave."[82] Táto nehorázna sofistika slúži na to, aby sa dokázalo, že po upevnení Hitlerových pozícií nebolo vraj už možné uplatniť právo na odpor, lebo nebolo už žiadnych vyhliadok na úspech.

Netreba zvláštnej námahy vyvrátiť túto argumentáciu, lebo nemecký finančný kapitál v plnej miere súhlasil, aby sa Hitler dostal „legálne" k moci a potlačil brutálnym spôsobom silnejúci odpor nemeckej robotníckej triedy proti vládnúcim vrstvám.

Stačí pripomenúť len dve udalosti. 30. júna 1934 inscenoval Hitler a jeho okolie „noc dlhých nožov", aby sa vyporiadal s vzrastajúcou opozíciou vo vnútri nacistickej strany a rázne zakročil proti možnej opozícii v armáde. Niet sporu o tom, a to pripúšťajú aj terajší západonemeckí reakční teoretikovia, že tieto Hitlerove činy sa vonkoncom nezhodovali so základnými črtami právneho štátu. Porušenie základov právneho štátu bolo tak veľké, že odpor proti nacistickej diktatúre by bol býval celkom legálny. Keď nič iné tak armáda mala všetky možnosti po ruke zasiahnuť proti Hitlerovi a nastoliť vlastnú diktatúru. V roku 1934 boli k tomu zaiste omnoho reálnejšie možnosti, než tomu bolo o desať rokov neskoršie.

V roku 1934 reakčné dôstojníctvo potrebovalo Hitlera, ktorý sa ujal uskutočniť ich revanšistické zámery a brutálne sa vyporiadal so všetkými odporcami ich plánov, najmä s robotníckou triedou a jej revolučnou stranou KSN.

V roku 1944 reakčné špičky armády sa pokúsili uplatniť právo na odpor tým, že chceli odstrániť Hitlera. Usilovali sa zachrániť nemecký monopolistický kapitál a reakčnú nemeckú reichswehr, ktorá bola v jeho službách.

Kým teda prvá príčina prečo sa západonemeckí reakční teoretikovia zaoberajú zrazu právom na odpor, väzí v tom, že sa usilujú zakryť priamu vinu nemeckého finančného kapitálu na nastolení nacistickej diktatúry a jej výčinoch, zatiaľ druhá pohnútka, ktorá ich viedla k oživeniu teoretických úvah o tomto práve, slúži bezprostredne k zdôvodneniu nových agresívnych plánov tých síl v Nemeckej spolkovej republike, ktoré dejiny ničomu nenaučili.

Niektorí z týchto teoretikov celkom nezakryto hovoria o uplatnení práva ľudu na odpor, ale podľa nich len pokiaľ sa týka totalitných štátov, ako nazývajú socialistické krajiny.[83]

[82] B o r c h, c. d., 165.

[83] V tomto ohľade sa zvlášť zaoberajú touto otázkou prof. dr. Freund a prof. dr. Künneth, ktorí vystúpili na konferencii usporiadanej Vysokou školou politických vied v Mníchove a Evanjelickou akadémiou v Tutzingu v dňoch 18. — 20. VI. 1955 s ústrednou

K dokresleniu postoja západonemeckých vládnúcich kruhov a ich teoretických expertov k uplatneniu práva ľudu na odpor a k ľudským právam vôbec, treba uviesť ešte jeden prípad zásadného významu.

V súdnom pokračovaní proti Komunistickej strane Nemecka, ktoré postrádalo akýkoľvek právny podklad, prijal prvý senát Spolkového ústavného súdu na 31. pojednávacom dni uznesenie mimoriadneho politického dosahu, ktoré vyvolalo veľké znepokojenie nielen v celom Nemecku, ale i v cudzine.

V uznesení sa vyrieklo, že nikomu ani politickým stranám neprislúcha právo na odpor voči protiústavným činom spolkovej vlády, dokiaľ sa každý môže bez prekážky dovolať súdnej ochrany.[84]

Uvedené uznesenie, ako aj zákaz KSN, bolo len dôkazom toho, že predstavitelia nemeckého finančného kapitálu nemali vôbec v úmysle rešpektovať ústavné zabezpečenie ľudských práv, ako aj práva ľudu na odpor.

Po skončení druhej svetovej vojny, ozýva sa čoraz mocnejšie volanie po skutočnej demokratizácii západného Nemecka, a to nielen vo vnútri krajiny, ale aj u ostatných národov sveta.[85]

Preto západonemecká buržoázia bola nútená i právne zabezpečiť niektoré základné práva a slobody. V snahe vyvolať dojem, že skoncovala s neblahou minulosťou, bolo právo na odpor i ústavne zabezpečené v niektorých krajinách terajšej Nemeckej spolkovej republiky.

Tak čl. 147 hessenskej ústavy upravuje práva na odpor takto: „Právo na odpor proti verejnej moci vykonávanej protiústavne je právom a povinnosťou každého občana."[86]

Pre Nemeckú spolkovú republiku vyplýva právo ľudu na odpor zo znenia ustanovenia čl. 20 odst. 2 základného zákona (Grundgesetz) z 23. 5. 1949, kde sa uvádza, že všetka moc pochádza z ľudu. A ďalej: Niet v Nemeckej spolkovej republike takého štátneho orgánu, ktorý by nebol orgánom ľudu.[87]

Keď ľud prenáša výkon štátnej moci na určité volené ústavné orgány (čl. 20 odst. 2 veta 2 zákl. zák.), znamená to nevyhnutne aj to, že ľud má právo kedykoľvek kontrolovať štátne orgány pri uskutočňovaní jeho vôle a ak porušujú právo ľudu, presadzovať svoju vôľu v krajnom prípade aj bezpro-

témou o práve na odpor. Referáty a diskúsne príspevky z konferencie boli knižne vydané pod titulom: Pfister-Hildmann, *Widerstandsrecht und Grenzen der Staatsgewalt*, Berlin 1956 (najmä str. 97—98, 159—160).

[84] Citované podľa Rösner, *Das Widerstandsrech des deutschen Volkes. Zu einem antidemokratischen Beschluss des Bundesverfassungsgerichts*, Neue Justiz, Berlin, 13, 1955, 403.

[85] V sovietskom pásme Nemecka bol demokratizačný proces dôsledne prevádzaný.

[86] Giese, *Staatsrecht. Grundlagen-Deutsche Verfassungen. Ausländische Verfassungssysteme*, Wiesbaden 1956, 145.

[87] Giese, c. d., 187.

strednými, mimoparlamentnými akciami. V takomto prípade ľud použije svoje právo na odpor, aby zabránil zneužitiu štátnej moci, ktorá sa dostala do rozporu s vôľou väčšiny ľudu, a aby chránil práva zakotvené v základnom zákone. Tým sa má zabrániť uplatňovaniu nedemokratických, totalitných a teroristických metód vládnutia, aké poznáme najmä z čias nacistickej diktatúry.

Právo ľudu na odpor, ako je právne upravené na území NSR, síce oživuje starú revolučnú požiadavku nastupujúcej buržoázie, ale vzhľadom na možnosti uplatnenia tohto práva, ako to dovoľuje uvedené uznesenie Spolkového ústavného súdu, nemá žiadnu praktickú cenu. Totižto podľa náhľadu Spolkového ústavného súdu stačí vraj jeho činnosť k tomu, aby boli v dostatočnej miere chránené všetky práva zabezpečené v základnom zákone pred porušovaním, takže tým sa v plnej miere nahradzuje právo ľudu na odpor. Takéto tvrdenie nielen, že sa prieči skutočnému stavu, ale aj historickým skúsenostiam.

Každému občanovi sa dovoľuje obrátiť sa na Spolkový ústavný súd za účelom ochrany proti opatreniam porušujúcim ústavu. Ale ako ukazuje prax, občan nemá výhľadu na to, že súd skoro vybaví naň vznesenú sťažnosť. Podľa výkazu len pri prvom senáte Spolkového ústavného súdu ležalo podľa stavu z novembra 1954 nevybavených 2725 sťažností pre porušenie ústavy,[88] ktoré už vyše troch rokov čakali na vybavenie.

Ak má občan byť odkázaný len na takéto zdĺhavo pracujúce súdnictvo, nie je to preň ochranou ústavy a nenahrádza to demokratické právo svojpomoci ľudu. Než Spolkový ústavný súd vynesie rozhodnutie, politické pomery vytvorené porušením ústavy sa už natoľko stabilizovali, že ich zmena by bola nemožná aj v prípade, že by to súdne rozhodnutie žiadalo.

Ale aj z dejín, a najmä z najnovších dejín Nemecka, máme príklady, ktoré sú jasným dôkazom toho, že súdy samotné nie sú v žiadnom prípade dostačujúcou ochranou proti porušovaniu ústavy. Treba si všimnúť trebárs len jedného prípadu.

V júli 1932 previedol vtedajší ríšsky kancelár Papen puč proti legálnej vláde v Prusku vedenej sociálnymi demokratmi Braunom a Severingom. Papen odstránil pruskú vládu a vymenoval sa ríšskym komisárom Pruska. Ako odpoveď na Papenov puč navrhla KSN spoločný postup odborových organizácií a robotníckych strán, ktorý by začal vyhlásením generálnej stávky, načo robotníci len čakali.[89] Braun a Severing odmietli tento účinný prostriedok ľudového odporu a namiesto toho podali žalobu pre porušenie ústavy k Štátnemu súdnemu dvoru.

Hoci súd potom zistil, že pruská vláda neporušila svoje povinnosti voči

[88] Citované podľa R ö s n e r, *Das Widerstandsrecht*, 404.
[89] E i s l e r - N o r d e n - S c h r e i n e r, *Poučení z německých dějin*, Praha 1952, 101.

ríši, vyhlásil Papen za oprávnené sústrediť z bezpečnostných dôvodov všetky mocenské prostriedky v jednej ruke. Rozsudok súdu už nezmenil novú politickú situáciu, pruská vláda bola už zosadená. Súd už nebol v stave napraviť situáciu, ktorá vznikla jasným porušením ústavy. Ako ukázal ďalší vývin, Papenov puč sa stal začiatkom bezprostredných príprav k nastoleniu nacistickej diktatúry.

Práve uvedený príklad je len dôkazom toho, že i keď buržoázia je tu a tam nútená ústavne zabezpečiť právo ľudu na odpor, nájde si vždy cesty, ako znemožniť, aby toto právo mohol ľud skutočne uplatniť.

Tento úkaz je súčasne príznačným znakom zanikajúceho politického systému. Buržoázia sa vzdáva tých základov, na ktorých budovala kedysi svoj štát. Ľudské práva, medzi ktoré patrí i právo ľudu na odpor, rovnosť občanov pred zákonom, ktoré boli v období budovania buržoázneho štátu postulátom nastupujúcej triedy v jej boji proti zanikajúcemu feudálnemu zriadeniu, stávajú sa pre ňu postupom času nepríjemným balastom, ktorého sa zbavuje.

Das Widerstandsrecht des Volkes und die bürgerlichen Revolutionen

Ladislav Lipscher

(Resümee)

Einer der wichtigsten Programmpunkte der zur Macht strebenden Bourgeoisie war die Sicherung der Menschen- und Bürgerrechte. Unter diesen Rechten stand an einer der vordersten Stellen das Recht des Volkes auf Widerstand gegen eine Regierung, die seine Rechte nicht respektiert.

Das Widerstandsrecht als späterer Bestandteil des revolutionären Staatsrechts hat eine weit zurückreichende Entwicklungsgeschichte. Wesentlichere und weitreichendere Bedeutung gewann dieses Problem unter der Feudalherrschaft.

Einen wichtigen Wendepunkt in der theoretischen Begründung des Rechtes eines Volkes auf Widerstand bildete das Wirken der Monarchomachen. Ihre Lehre gewann als Höhepunkt der feudalen Widerstandstheorien besondere Bedeutung durch ihren wesentlichen Einfluss auf die Theoretiker des revolutionären Teiles der Bourgeoisie. Soweit der erste Teil des Artikels.

Der zweite Teil — das Kernstück der Arbeit — bespricht die Verwirklichung des Widerstandsrechtes des Volkes in der Zeit der bürgerlichen Revolutionen. Die Geltendmachung dieses Rechts verfolge zwei Ziele: erstens die Entthronung der Doktrin vom göttlichen Ursprung der königlichen Macht und zweitens die Begründung der Möglichkeit des Machtantritts der Bourgeoisie.

Der Autor verfolgt insbesondere den Kampf um die Durchsetzung dieses Rechts in der Zeit der englischen, französischen und amerikanischen bürgerlichen Revolution. Für das volle Verständnis dieses Problems war es notwendig, auch den Zusammenhang zwischen dem Recht des Volkes auf Widerstand und der bürgerlichen Revolution, d. h. ihr gegenseitiges Verhältnis, aufzuzeigen, bzw. die Frage der Stellung des Widerstandsrechtes im Mechanismus der bürgerlichen Revolution im vollen Umfang zu beantworten.

Im Zuge der Lösung dieser Frage gelangt der Autor zu folgenden Schlüssen: Die Bourgeoisie bekam die Folgen des Konflikts zwischen den neuen Produktivkräften und den überholten Produktionsverhältnissen zu fühlen. Sie gelangte jedoch nicht zur Erkenntnis, dass sich der Widerspruch zwischen den Produktivkräften und den Produktionsverhältnissen nur durch die Ersetzung der alten Gesellschaftsordnung durch eine neue, fortschrittlichere, lösen lässt. Sie begriff nicht, dass dieser Widerspruch in einer antagonistischen Gesellschaft als Klassenkampf in Erscheinung tritt und seine Lösung in der Revolution findet. Die Bourgeoisie gelangte also nicht zur Erkenntnis der Gesetzmässigkeit der sozialen Revolution und ihrer Notwendigkeit für die Liquidierung alles dessen, was der sozialen Revolution und ihrer Notwendigkeit für die Liquidierung alles dessen, was der Entfaltung der kapitalistishcen Produktionsverhältnisse im Wege stand. Nur so ist es zu erklären, das die Bourgeoisie keinen revolutionären Umsturz vor Augen hatte. Dass sie sich schliesslich dennoch zu entscheidenden revolutionären Taten entschloss, ist vor allem dem Zwange der objektiven Situation zuzuschreiben. Die Bourgeoisie greift zur Revolution nicht auf Grund einer objektiven Kenntnis der historischen Entwicklung der Gesellschaft. Im Gegenteil, sie selbst gerät durch die historische Entwicklung in einen Zustand, aus dem sie keinen anderen Ausweg hat, als eben zu solchen Massnahmen zu greifen, die einen revolutionären Umsturz darstellen. Ihre Revolution ist daher eine Notmassnahme. Zu diesem Schritt zwingt die Bourgeoisie nicht nur ihr eigenes Klasseninteresse an der Erringung der politischen Macht, sondern auch die Furcht davor, dass die Volksmassen in ihren revolutionären Aktionen über die Grenzen dessen hinausgehen könnten, was sich die Bourgeoisie

selbst zum Ziel gesetzt hatte. Da die Bourgeoisie ihre Revolution als Notmassnahme durchführt, und nicht als eine Aktion auf Grund der Kenntnis des Objektiven Entwicklungsprozesses der Gesellschaft, muss sie diesen Schritt auch demgemäss begründen. Eben dazu diente ihr das Widerstandsrecht des Volkes.

Sobald die Bourgeoisie die politische Macht erobert hatte, hielt sie die Revolution für beendet und hatte kein Interesse mehr an der gesetzlichen Sicherung des Widerstandsrechtes des Volkes. Nach ihrem Machtantritt fürchtet die Bourgeoisie die Revolution, die notwendigerweise gegen sie selbst gerichtet sein müsste. Deswegen gibt sie auch ihre legale Begründung — das Widerstandsrecht des Volkes — preis.

Der Behandlung dieser Frage ist der dritte — letzte Teil des Artikels gewidmet. Hier berührt der Autor auch die Frage, warum in letzter Zeit besonders in Westdeutschland verhältnismässig viel bürgerliche Literatur über das Widerstandsrecht des Volkes erscheint, wo es freilich zur Begründung des Kampfes gegen Sozialismus, Frieden und Fortschritt herhalten soll.

Tři všehrdovské příspěvky

Emil Pražák

Půltisícileté výročí Všehrdova narození bylo pro naši vědu příležitostí nově osvětlit z různých stran Všehrdovo dílo, pokusit se o jeho nové hodnocení i vyslovit desiderata dalšího všehrdovského bádání. Jedním z těchto desiderat se ukázala potřeba moderního vědeckého Všehrdova životopisu. Aby takový životopis mohl jednou vzniknout, je třeba nejen znovu probrat a zhodnotit známá fakta, ale pečlivě hledat a shromažďovat i fakta nová nebo pokleslá v zapomenutí. Přinést několik takových fakt je účelem i těchto tří drobných všehrdovských příspěvků.

V prvním z nich chci poukázat na pozoruhodný zdroj nových poznatků o Všehrdovi, v druhém bych rád upozornil na jeden Všehrdův projev kdysi známý, nyní však zapomenutý, a konečně v třetím se chci pokusit o zjištění bližších dat o neznámé postavě, která stála u Všehrdových literárních počátků a jíž je připsán proslulý Všehrdův manifest národního humanismu.

I

Důležitým, i když nevyužitým a částečně zcela neznámým zdrojem zpráv o Všehrdovi jsou dva spisy Vavřince Krasonického, obsažené v muzejním rukopisném sborníku jeho prací (sign. V F 41). Jen první z těchto dvou spisů, O učených (z r. 1530), byl nově vydán,[1] druhý, obsahující polemiku třebíčských bratří s tamním farářem Janem z r. 1519, se stěží kdy dočká vydání. Přitom ne všechny zprávy ze spisu O učených lze plně využít k doplnění Všehrdova životopisu, protože nejsou zcela jasné a potřebují výkladu, který nebude snadný.

Chci zde upozornit alespoň na jedno z nejasných míst Krasonického sdělení o Všehrdovi. Krasonický se zmiňuje o tom, jak byly jednotě bratrské blízko i tři osobnosti pražské university — mistr Jakub Stříbrský, mistr Viktorin a bakalář Matouš, „notarius a katedral in Laudae collegio u Betléma . . . Všichni ti tří tam zemřeli.“ Toto místo zajisté dovoluje výklad, že Všehrd zemřel v Loudově koleji, kde kdysi opravdu působil, takže je prav-

[1] Vydal jej Amedeo Molnár, *Českobratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, 76—99.

děpodobné, že byl pohřben při Betlémské kapli. Tomu by se zdála nasvědčovat i ta okolnost, že hledání Všehrdova hrobu při adaptacích kostelíka sv. Jana na Prádle r. 1942 bylo bez úspěchu, třebaže bylo možno právem očekávat, že zde byl pohřben, jestliže zemřel ve vlastním nedalekém domě. Nic určitého však soudit nelze.

Zpráva, kterou obsahuje Krasonického spis o třebíčské polemice, je naproti tomu zcela jasná a jednoznačná, při čemž pro nás obsahuje úplné novum.

Krasonický zde uvádí v plném znění svůj list třebíčskému faráři Janovi, kde se přímo dovolává Všehrdovy autority v tom, že písmo je vynálezem Mojžíšovým a cituje zde široce ze zcela neznámého Všehrdova díla. Citát odtud uvádí slovy: „... na tvé všecky důvody tak učeného v filozofích i všudy v jazycích rozličných mistra pražského učení pana Viktorina ze Všehrd, ješto to dal do Benátek k vytištění, takto v jedněch knihách psáno slovo od slova ...“[2]

Nezáleží zde na tom, že se Všehrd mýlí ve svém názoru na původ písma, podstatná tu je bezpečně zjištěná existence jeho díla, o němž jsme neměli dosud tušení. Z Krasonického slov ani z citátu nelze sice soudit ani odhadovat, jaké to bylo dílo, ani je-li citát z předmluvy nebo z díla samého, ale určité závěry je přesto možno učinit, nebo alespoň naznačit.

Pozoruhodné je, že Všehrd své dílo dal tisknout v Itálii. Nebyl sám. V Benátkách bylo začátkem 16. stol. vytištěno několik knih buď českých, nebo aspoň pro českou potřebu pořízených.[3] Přitom čeští utrakvisté se obraceli v této věci do Itálie dokonce dříve — třebaže měli vlastní tiskárny doma — než domácí příslušníci strany podjednou.[4] Obojí však — utrakvisté i katolíci — obraceli se k jedinému benátskému tiskaři, k Petru Liechtensteinovi. Ten vytiskl pro utrakvisty mimo jiné českou tzv. Benátskou bibli, pro české katolíky latinský misál a breviář. Jako první — pokud dnes víme — byla pro Čechy v Benátkách u Liechtensteina vytištěna r. 1506 Benátská bible, poslední byl breviář r. 1517. V rozpětí těchto let jsou tedy styky českých objednavatelů s Liechtensteinovou benátskou tiskárnou prokázány. Není pravděpodobné, že by pro Čechy tiskl v této době ještě některý jiný benátský tiskař, protože tisk cizojazyčných knih si vyžadoval značné náklady, jednak na tiskařský materiál odpovídající pravopisným zvláštnostem daného jazyka, jednak na korektorské síly, které tiskárna musela zaměstnávat. Liechtensteinova benátská tiskárna měla obojí. Možno tedy počítat s tím, že vytiskla i neznámé Všehrdovo dílo, a to nejspíše i v uvedeném časovém rozmezí.

[2] List 332a.
[3] Zd. Tobolka, *Dějiny čs. knihtisku v době nejstarší*, Praha 1930, 86 n.
[4] Tamtéž.

Čeští objednatelé dávali Liechtensteinovi tisknout díla nákladná, na kterých jim záleželo, protože domácí tiskárny neposkytovaly záruky tisku tak dokonalého jako tiskárny italské. Liechtensteinovi přitom nezáleželo na konfesijní příslušnosti objednatele, na rozdíl od tiskařů německých.[5] Mimoto Liechtenstein jen výjimečně tiskl spisy drobné a prostě upravené. Můžeme proto soudit, že i v případě Všehrdově šlo o dílo větší, na němž autorovi obzvláště záleželo.

Zbývá ještě poslední závěr. Krasonického zpráva o existenci zcela neznámého Všehrdova díla nám dovoluje opravit dosavadní mínění, že se Všehrd po r. 1500 ve své tvorbě trvale odmlčel. Dílo zmíněné Krasonickým, vzniklé nepochybně po r. 1500 a vytištěné v uvedeném časovém rozmezí, vyplňuje tak domnělou mezeru ve Všehrdově tvůrčí činnosti a dovoluje nám soudit, že v ní Všehrd nikdy neustal.

II

Podkladem studia Všehrdova díla je dodnes kritické vydání Knih devaterých, které uskutečnil H. Jireček r. 1874. Hodnota vydání je o to vyšší, že Jireček zde měl na mysli i zájmy historiků a literárních historiků. Jako zvláštní oddíl připojil totiž k vydání Knih devaterých Materiál životopisný, kde kromě různých úředních záznamů, týkajících se Všehrdových životních osudů, uveřejnil mimo jiné i jeho korespondenci, většinou latinskou, a ostatní původní literární projevy, tj. předmluvy k jeho třem zachovaným překladům z Chrysostoma a Cypriána. Z toho lze usuzovat, že Jireček měl v úmyslu zároveň se Všehrdovým dílem právnickým podat v úplnosti celé jeho původní dílo, pokud se zachovalo. Přesvědčení o této úplnosti sdíleli s ním i pozdější badatelé.

Přesto však do úplnosti chybí jeden drobný, ale nikoli nevýznamný článek původního díla Všehrdova, humanistický projev, který ušel Jirečkově pozornosti, a proto zůstal neznám i dalšímu bádání. Je to doslov k prvnímu ze tří překladů Všehrdových, vydaných souborně (spolu s jedním překladem Řehoře Hrubého) r. 1501. Tento doslov ke Knihám o napravení padlého je u Všehrdových překladů výjimkou. Ostatní překlady souboru doslov nemají.

Všehrdův překlad Knih o napravení padlého vydal samostatně Jan Hýbl již v době obrozenské, r. 1820. V Připomenutí ke svému vydání se Hýbl o Všehrdově doslovu nezmiňuje, třebaže jej otiskuje. Již tehdy budila pozornost především předmluva, což je pro její vlastenecký obsah z hlediska obrozenského zcela přirozené. Doslov neobsahuje nic, co by se mohlo v té době setkat s živějším ohlasem. V době soustavného zájmu o Všehrdovo dílo od poslední čtvrti 19. stol. bylo Hýblovo vydání již do té míry za-

[5] Tamtéž.

padlé, že ani odtud nevyšla najevo existence Všehrdova doslovu. A do původního tisku z r. 1501 po Jirečkově vydání Knih devaterých patrně už nikdo nenahlédl, ani Josef Truhlář, který se u nás nejdůkladněji zabýval Všehrdem jako humanistou.[6] Hýblovo vydání neznal a uvádí výslovně, že cituje ze Všehrdova díla podle edice Jirečkovy. Tak i jemu existence doslovu ušla, třebaže pro něho by bez významu nepochybně již nebyla.

Všehrdův doslov k překladu Knih o napravení padlého začíná, stejně jako předmluva, oslovením kněze Jíry, jemuž je práce věnována. Všehrd hned na začátku přiznává nezdar svého úsilí o co největší srozumitelnost, plynulost a stylistickou dokonalost své práce a uvádí subjektivní (nedostatek intelektuálních schopností a stylistické dovednosti) i objektivní příčiny (veřejné a soukromé zaneprázdnění) tohoto nezdaru. Zároveň však upozorňuje, že dal svou prací podnět k následování těm, u nichž těchto překážek není. Vybízí pak kněze Jíru, aby vzal zavděk jeho překladem, dokud nebude mít lepší. Nedomnívá se totiž, že jeho překlad je dokonalý, naopak kriticky přiznává, že dílo může být přeloženo i vhodněji i ozdobněji a sám by si takový překlad rád a vděčně přečetl. Ukazuje pak na konkrétních příkladech několikanásobného překladu, že první překlad určitého díla neznamená nic definitivního, protože pak by další překlady byly zbytečné. Naproti tomu však starší překlad se podle jeho názoru nestává bezcenným, když se objeví překlad nový. Končí potom přirovnáním, že podobně jako pro mladé víno nevyléváme víno staré, protože každé má svou zvláštní chuť, tak i s novým překladem se starší stává vzácnějším.

Pokud jde o poměr proslulé Všehrdovy předmluvy a zapomenutého doslovu, nelze říci, že by na sebe navazovaly, třebaže společně vytvářejí jakýsi rámec pro vlastní překlad. Předmluva svou pozdravnou formulí v záhlaví, závěrečnou přesnou časovou i místní datací a částečně i vnitřní výstavbou se podobá literární formě listu, u humanistů oblíbené. Je celkem pro sebe uzavřeným. Doslov sice formu listu nemá, ale je zakončen rovněž datací. Uvádí však pouze rok — 1495 — tedy tentýž, kterým je datována předmluva. Nenavazuje na ni na začátku ani jinde. Tvoří tak rovněž samostatný celek.

Po stránce obsahové souvisí předmluva s doslovem jen volně. Je to vidět ze srovnání hlavních myšlenek: Po vypsání genese svého překladu a obecné užitečnosti přeloženého díla hovoří Všehrd v předmluvě o zvelebení českého jazyka, které měl při práci na zřeteli, podává jeho obranu a vyzývá k jeho pěstování ve jménu prospěchu národní společnosti. Naznačuje pak svůj způsob překládání, zmiňuje se o svých dřívějších překladech a zavazuje se pokračovat v zahájení činnosti pro obohacení domácí literatury na rozdíl od těch, kteří ji zanedbávají, píšíce latinsky. Vzorem vztahu k při-

[6] *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, Praha 1894.

rozenému jazyku jsou jemu a měli by být i jeho krajanům sami Římané a z novější doby Dante. Nakonec po dlouhém výčtu těch, kteří užívali ve svém díle mateřského jazyka, a po zmínce o příkladu starší česky psané literatury dospívá Všehrd k resultátu celé předmluvy, obsaženému v programovém závěru, že se chce jako Čech „latině učiti, ale česky i psáti i mluviti". Předmluva je tedy Všehrdovi především prostředkem k vyhlášení určitého kulturního programu, k jehož formulování dospěl jak na základě poznaných potřeb národní společnosti, tak na základě poznaných vlastností národního jazyka. Účel doslovu, podstatně kratšího, je daleko skromnější. Jeho předmětem je — vedle dobově konvenčního přiznání nedostatečnosti vlastní práce — především právě podaný překlad, již bez zřetele k obsahu a významu přeloženého díla, tedy konkrétní překlad sám jako literární dílo, a úvaha o jeho místě a oprávněnosti v dalším literárním vývoji. Závěry, ke kterým zde Všehrd dospívá, mají ovšem platnost obecnou. V prvé řadě právě pro tuto úvahu není Všehrdův doslov k překladu z Chrysostoma bez významu ani vedle monumentální předmluvy. Zároveň s vědomím relativity dokonalosti a tím i umělecké hodnoty překladu proniká zde nový a již moderní názor na překlad jakožto autonomní literární útvar, v němž se vedle autora originálu může tvůrčím způsobem uplatnit také schopný a poučený překladatel, a to i při věrném tlumočení původního díla.

Při nedostatku přímých pramenných zpráv, který ztěžuje studium podmínek a okolností literárního procesu ještě i v této době, bývají předmluvy i doslovy doprovázející jednotlivá díla často cenným zdrojem informací o autorovi i díle, které nelze načerpat odjinud. Platí to i o Všehrdově doslovu k překladu Knih o napravení padlého, třebaže pro jeho užší rozsah i zaměření ne do té míry, jako o předmluvě.

Zde je třeba přistoupit především k objasnění místa, kde Všehrd činí zmínku o podnětu svého překladatelského činu. Praví-li na začátku, že dal „příčinu dospělejším v rozličném umění i v výmluvnosti dostatečnějším", vypadá to ve své obecnosti jako projev zmíněné konvence. Z dalšího však můžeme být o tomto konvenčním smyslu již na pochybách. Nezní již tak obecně, dovídáme-li se, že Všehrd má přitom na mysli ty, „kteříž nic jiného nečiniec, žádnými zemskými ani městkými běhy, žádnými obecními ani domácími překážkami zanesení nejsúc", budou se moci věnovat překladatelské činnosti s větším úspěchem než on. Tyto vlastnosti odpovídají totiž prvému ze Všehrdových následovníků, Řehoři Hrubému z Jelení. Je málo známo, že Všehrd se s ním znal už dříve a vedl s ním latinskou humanistickou korespondenci, jak svědčí zlomek zachovaného listu Hrubému z r. 1494. Určitěji pro tento výklad mluví okolnost, že v tisku sborníku z r. 1501 následuje hned za Všehrdovým doslovem Hrubého překlad díla téhož Chry-

sostoma (O tom, že žádný nemuož uražen býti od jiného než sám od sebe) s předmluvou datovanou r. 1497. Je těžko tuto okolnost nespojovat s citovaným úsekem Všehrdova doslovu. Jestliže zde šlo r. 1495 zatím o příslib, čte se tento příslib v tisku z r. 1501 jako naplněný. Tím více, že téhož roku vychází tiskem i Hrubého překlad rozsáhlého Petrarcova díla De remediis utriusque fortunae.

Dokladem Všehrdovy humanistické informovanosti a zřejmě i sčetlosti je prvý z uvedených příkladů několikanásobného překladu. Aristotelovými knihami „o obyčejích neb o ctnostech“[7] je míněna jeho Ethika Nikomachova, Argyropulem nedávno předtím přeložená do latiny. Po Dantovi v předmluvě objevuje se nyní v doslovu jméno velikého Všehrdova současníka Argyropula, zemřelého teprve r. 1486, největšího z řeckých učitelů italského humanismu 15. stol. Všehrd patrně neznal Argyropula jen z doslechu, ale měl v rukou i jeho překlad citovaného Aristotelova díla, nejspíše v římském vydání z r. 1492.[8] Stěží se totiž mohl dovědět o dřívějších překladatelích díla odjinud, než právě z Argyropulova překladu. Svědčila by o tom i latinizovaná podoba jeho jména, v tiscích jeho překladů obvyklá.

Provedený rozbor Všehrdova doslovu k prvnímu překladu z Chrysostoma možno stručně shrnout takto: Doslov k překladu Knih o napravení padlého zůstal nepovšimnut, ačkoli byl v novější době vydán. Všechnu pozornost k sobě totiž svým obsahem upoutala předmluva, takže doslov nakonec badatelské pozornosti zcela unikl. Doslov stejně jako předmluva je celkem formálně i obsahově samostatným, po nejedné stránce však předmluvu doplňuje. Program národního humanismu, jak je formulován v předmluvě, je vlastně programem soukromým. Všehrd mluví pouze za sebe, i když chce svým příkladem povzbudit i jiné. Z doslovu však vyplývá, že již není na nastoupené cestě sám. Doslov je doplňkem předmluvy rovněž pro úvahu o překládání, která je zde částí nejcennější. Doslov konečně poskytuje i nové poznatky o Všehrdově humanistickém rozhledu.

III

Všehrdovo vystoupení na obranu národního jazyka v literatuře z r. 1495 je spjato se jménem kněze Jíry. Třebaže Všehrdův přípis knězi Jírovi zaujímá významné místo ve vývoji české literatury, osobnost jeho adresáta zůstala dosud bez povšimnutí. Víme o něm vlastně jen to, co uvádí Všehrd — že byl r. 1495 farářem u P. Marie na Louži na Starém Městě. Dále víme,

[7] Překlad původního titulu — *Ethika* — názvem *„o obyčejích“* je ukázkou překladu podle metody „slovo z slova“, kdežto překlad druhým názvem — *„o ctnostech“* — ukázkou překladu podle metody „rozum z rozumu“.

[8] Argyropulův překlad *Ethiky Nikomachovy* vyšel do r. 1495 ještě v Paříži 1488 a 1493, první vydání vyšlo bez data ve Florencii.

že r. 1516 zde již Jíra nebyl, protože k tomu roku se už uvádí farář jiného jména.

Nelze-li zatím nic říci o Jírově životě, lze z Všehrdova přípisu aspoň usuzovat o jeho vzdělání a postavení v očích humanisty jako byl Všehrd. Především to byl kněz Jíra, kdo Všehrda vybídl k překládání Chrysostoma. Od něho tedy pochází iniciativa, která se ovšem nemusela omezovat na pobídku k tomuto jedinému překladu. Všehrd jistě ne náhodou spojil své vystoupení právě s překladem tohoto doporučeného díla, stejně jako ne náhodou se přípisem takové váhy obracel právě k Jírovi. Stěží by bylo možno pochopit, že by Všehrd právě zde dával výraz svému širokému literárnímu rozhledu, který mu umožňoval správně chápat funkci národního jazyka v literatuře, kdyby to právě Jírovi nic neříkalo. Nic takového totiž nenajdeme u ostatních Všehrdových předmluv, které jsou vždy zaměřeny k osobám adresátů, jak to ostatně bylo v jeho době zvykem. Lze proto právem usuzovat, že Jíra byl neméně vzdělán než Všehrd a neméně zainteresován na rozvoji domácí literatury. Stejně možno soudit, že Jíra představoval pro Všehrda určitou autoritu, že byl z nějakého důvodu váženou osobností a že byl pravděpodobně i starší než Všehrd, kterému bylo tehdy 35 let. Jen tak si vysvětlíme, že Všehrd, universitní mistr, kdysi děkan filosofické fakulty a nyní místopísař zemských desk, adresuje projev tak závažný i slavnostní pouhému faráři nevýznamného pražského kostela a že tento farář mu jeho překladatelskou práci mohl „uložit". Určitý závěr vyplývá i z úvahy v přípise obsažené, v níž Všehrd vyslovuje své přesvědčení o postačitelnosti víry k spasení; ani toto přesvědčení nebylo jistě vzdáleno Jírovým názorům, naopak formulace úvahy nasvědčuje tomu, že Jíra smýšlel stejně. Lze tedy soudit, že kněz Jíra, stejně jako Všehrd, nepatřil k vlažným utrakvistům blízkým Římu, nýbrž k té složce utrakvistů, která zůstávala zdrojem myšlenkového neklidu a radikálního proudění své doby.

Netřeba podotýkat, že teze o postačitelnosti víry k spasení se později stala významným článkem v luterství. Je ji ovšem třeba chápat nikoli pouze teologicky, ale i jako projev resignace člověka na neuskutečnitelnost naplňování příkazů křesťanské morálky a dodržování církevních ustanovení, v podstatě tedy jako ústupek životu a rodícímu se individualismu renesančního člověka.

Ze Všehrdova přípisu si tedy můžeme vytvořit určitou představu o knězi Jírovi, ale vše, co o něm zatím víme, soustřeďuje se k jedinému časovému bodu, zatímco jeho dřívější i pozdější život a činnost dosud neznáme.

I pokus F. M. Bartoše ztotožnit Všehrdova Jíru s dosud neznámým Jiřím z Uherského Brodu ukázal se brzy jako omyl.[9] Zato lze dále vycházet z Bar-

[9] Pokus o ztotožnění provedl Bartoš v článku *Nový husitský theolog a nové dílo M. Jana z Lubeku*, Jihočeský sborník historický 20, 1951, 156; svůj názor odvolal ve stati *Německý bohoslovec husitský na Karlově universitě*, Sborník historický IV, 1956, 67.

tošova upozornění na kutnohorského kněze Jíru, postiženého persekucí horlivých husitů r. 1480.

V létě 1480 vydal Vladislav II. přísný zákaz zpěvu protiřímské husitské písně Věrní křesťané, ale ještě téhož roku došlo k několikerému přestoupení zákazu. Jednoho se dopustil i kutnohorský kněz Jíra, který strhl ke zpěvu zakázané písně lid. Jíra byl za to vypovězen z města a když se tajně vrátil, byl na králův rozkaz dopraven do vězení na Karlštejně. Z Vladislavova listu[10] se dovídáme, že Jíra vystupoval proti králi a působil „rozbrojení a roztržení v obci". Zpěv zakázané písně nebyl tedy jediným důvodem uvěznění.

Shoda jmen, která Bartoše vedla k vyslovení domněnky o totožnosti, mohla by ovšem být i náhodná, kdyby se tak nedoplňovala s tím, co bylo již o Všehrdově Jírovi řečeno. Kdyby šlo o tutéž osobu, byla by činnost i persekuce vlivného kazatele z r. 1480 v souladu s nutným předpokladem, že byl starší než Všehrd, a byla by i objasněním autority, již pro Všehrda znamenal. Mimoto by tato činnost a persekuce poskytovala i vysvětlení, proč za nového útoku proti radikálnímu utrakvismu koncem 90. let mizí Všehrdův Jíra tak dokonale ze zpráv, které se nám dochovaly o pražském duchovenstvu.

Bartošovu domněnku je však možno podepřít i jinak. K uvěznění kutnohorského kněze Jíry došlo v rámci teroru, jejž král s katolickým panstvem tehdy rozpoutal proti představitelům radikálního utrakvismu. Za měsíc po Jírově uvěznění byli do Karlštejnského vězení uvrženi — rovněž z králova rozkazu a bez soudu — čtyři nejvlivnější pražští kazatelé právě proto, že k pronásledování nemlčeli. Přední osobou mezi nimi byl jilský farář Michal Polák, který na Karlštejně ještě téhož roku podlehl útrapám a mučení, jemuž byl podroben. Kněz Jíra byl tedy na Karlštejně vězněn z téhož důvodu a v téže době jako Michal Polák a jeho druhové. Jeden z nich, valentinský farář Václav Slána, autor spisku o uvěznění a smrti Michala Poláka, se po vítězství radikální strany v Praze r. 1483 stal farářem u P. Marie na Louži. Fakt, že jeho nástupcem zde byl Všehrdův kněz Jíra, může tedy svědčit pro to, že jde o někdejšího stejnojmenného Slánova spolubojovníka a spolu-vězně, o němž jinak není dalších zpráv.

Pokračovat v pokusu o rekonstrukci činnosti a života Všehrdova kněze Jíry nám umožňuje rukopis NUK XVII H 11 z počátku 16. stol. Obsahuje na listech 1a-157b opis tisku Všehrdových a Hrubého překladů z Chrysostoma a Cypriána z r. 1501 a na listech 158a—182b — Kázanie kněze Jíry Poustedlníka o narození božiem. Kázání je zapsáno toutéž rukou jako předcházející překlady, následuje bezprostředně za nimi, začíná na téže papírové složce, kde končí poslední z nich, pokračuje na papíře téhož druhu a počet

[10] Archiv český VI, 98.

řádků, velikost i sklon písma jsou ve všech zapsaných skladbách tytéž. Z toho plyne, že kázání nebylo připsáno dodatečně k překladům, nýbrž že úmyslem pořizovatele rukopisu bylo soustředit tyto skladby pohromadě. Protože konec kázání chybí, stejně jako chybí začátek prvého z překladů, je patrné, že rukopis původně obsahoval právě jen zmíněné překlady a Jírovo kázání. Pro pořizovatele rukopisu tvořily tedy tyto skladby určitý celek a jako celek byly i původně chovány, takže začátek a konec rukopisu zřejmě nevázaného vzaly brzy za své.

Pořizovatel rukopisu prokázal bezesporu značné vzdělání i rozhled, když dal přepsat překlady prvokřesťanských patristických skladeb, které znamenaly novum v domácí literatuře. Podal důkaz i o svém vytříbeném literárním vkusu, protože pojal do rukopisu Jírovo kázání. Přesto však patristické překlady a toto kázání, v původním rukopise zapsané pohromadě, mají pramálo společného. Vyloučíme-li náhodu, — protože se zdá, že pořizovatel věděl, co chce, — je jejich sloučení v jediném rukopise srozumitelné jen tehdy, jestliže autoři překladů a kázání patřili ve vědomí pořizovatele nějakým způsobem k sobě. A my skutečně víme o blízkém vztahu Všehrdově ke knězi Jírovi, třebaže nikoli označovanému jménem Poustevník. Přitom s tímto Všehrdovým Jírou se pořizovatel nutně setkal v předmluvě i v doslovu k prvnímu z překladů tištěného sborníku, který byl předlohou rukopisu.

Ale nejen to. Rukopis XVII H 11 pochází ze staroměstského anenského kláštera, obývaného kdysi řeholnicemi, které se přiznávaly ke kalichu. Kostel P. Marie na Louži stával nedaleko odtud. Protože rukopis vznikl počátkem 16. stol., nemohl být Jíra od P. Marie na Louži pořizovateli neznám a o Všehrdovi nemůže být pochyby, že byl tehdy v Praze, aspoň mezi vzdělanci, osobností obecně známou. Pořizovatel tedy znal Všehrda i Jíru a mohl vědět o jejich blízkém vztahu, patrném i z tištěného sborníku. Všehrd a kněz Jíra od P. Marie na Louži proto nejen mohli, ale museli v jeho vědomí patřit určitým způsobem k sobě, takže sloučení jejich prací v jediném rukopise je možno považovat za výraz právě tohoto vědomí. To dále znamená, že autora kázání můžeme v důsledku toho ztotožnit se Všehrdovým knězem Jírou, protože chtít uvažovat v dané souvislosti o jiném knězi Jírovi bylo by poněkud násilné.

Jestliže přijmeme ztotožnění Jíry Poustevníka se Všehrdovým Jírou, nelze z úvah vyloučit ani kněze Jiříka Heremitu. Víme o něm pouze to, že je autorem českého Husova životopisu, že byl od r. 1516 farářem ve Stříbře,[11] že zemřel v Praze na Zderaze 29. ledna 1521 ve vysokém věku a že za svého

[11] Viz F. M. Bartoš, *M. Jan Hus v bohoslužbě a úctě církve podobojí a v podání prvého století po své smrti*, Národopisný sborník československý 17, 1924, 23.

života vystupoval proti sektám.[12] Na možnost, že se pod jménem Jiřík Heremita skrývá Jíra Poustevník, autor zmiňovaného kázání, upozornil už V. Novotný,[13] vycházeje z toho, že označení „heremita" je překladem českého „poustevník" a že Jírovo kázání „mravoučnými úvahami opravdu připomíná podobné partie" spisu Heremitova.

Novotný ovšem při vyslovení této možnosti měl na mysli názor J. Jirečka,[14] který spatřoval v Jírovi Poustevnikovi onoho blíže neurčeného Jíru, který ve skupině „nábožných lidí z pouště" doprovázel Matěje poustevníka r. 1519 při jeho příchodu do Prahy. A vzhledem k tomu vyslovil Novotný i určité pochybnosti, jednak, že by se na tohoto Jíru „charakteristika ... horlivce proti sektám zcela nehodila", jednak, že „řeč kázání dělá dojem starožitnější než z počátku 16. st., do které se hlásí rukopis". K Novotného oprávněným námitkám proti Jirečkově identifikaci Jíry Poustevníka s Jírou - průvodcem Matějovým je možno připojit další: Jíra z průvodu Matějova nebyl kněz ani kazatel, kdežto pořizovatel rukopisu označuje Jíru Poustevníka jako kněze a knězem byl i Jiřík Heremita. Mimoto původcem kázání byl vzdělanec, kdežto skupina Matějova se skládala z prostých lidí.

Avšak jestliže tím Jirečkova identifikace Jíry Poustevníka nutně padá, nic se nemění na tom, že označení „heremita" je překladem českého „poustevník" a že jsou určité obdoby mezi Heremitovým spisem a Jírovým kázáním. Vyloučíme-li totiž výklad označení heremita - poustevník, založený na chybné Jirečkově identifikaci, zbývá ještě druhý výklad: jediný mnišský řád u nás, jehož členové se nazývali poustevníci, heremitae, byl řád augustiniánů. Nazývali se tak na rozdíl od druhé větve řádu, augustiniánů - kanovníků, kteří byli rovněž u nás usazeni. Nemusí nás zarážet, že Jiřík Heremita byl duchovní utrakvistický; při stěží přehledných poměrech v českých klášterech 15. stol. jistě stačí, jestliže prošel některým z nich, např. byl-li v některém vychován, aby byl nadále označován jako Heremita, Poustevník.[15] Není tedy ani nutné počítat s jeho někdejší konverzí.

Vzhledem ke zmíněným obdobám mezi Heremitovým Životem M. J. Husi a kázáním Jíry Poustevníka je třeba říci, že nejde jen o „mravoučné úvahy" zjištěné Novotným. Podstatná je zde obdobná komposice, totiž, že se úvahy střídají s epickými úseky; ty tvoří kostru obou děl, přičemž v Životě jsou

[12] Listy a kronika M. Jiřího Píseckého 1518—1526, 357, údaj k r. 1521; Sacerdos Georgius dictus Heremita 29. Januarii in Zderazo, pater inquam in sectas zelosus, plenus dierum, exuit hominem, ... (Vydavatel J. V. Šimák, PDČ VI, 1907, prohlašuje v poznámce Heremitu za osobu neznámou.)

[13] PDČ VIII, 1931, str. CIV.

[14] Rukověť II, 1875, 89.

[15] Se jménem Heremita se např. setkáváme v 15. stol. u kněze Petra z Měliníka, viz Truhlář, Catalogus 1407. (Za toto upozornění děkuji doc. dr. A. Škarkovi.) Proslulý skladatel utrakvistických písní Václav Mířinský může tu zase sloužit za příklad, jak jméno vzniklo jen z toho, že určitý čas pobýval v měřínském klášteře.

obě složky v rovnováze, kdežto v kázání úvahová složka převažuje. Heremitův Život je tedy blízký kazatelské próze, a i kdyby měl Novotný proti Bartošovi pravdu, že Život není a nechce být kázáním, přesto se zde Heremita jako kazatel projevuje.

Obě díla jsou si blízká i po stránce ideové tím, že vycházejí z týchž společenských pozic, že jsou namířena proti bohatým a mocným. To poněkud překvapuje u životopisu, kde to nepochybně svědčí o vyhraněném autorově stanovisku, které nemohl nedat ani zde najevo. Další nápadnou shodou je fakt, že v obou pracích je citována pouze bible. Tím však obdoby mezi oběma díly nekončí, protože jsou zde i některé společné prvky stylistické a jazykové.[16] Nejen tedy stejné jméno průvodce, ale i uvedené shodné rysy obou skladeb dokazují, že jde o téhož autora. Přitom svým vznikem náleží obě díla téže době, třebaže kázání známe ze zápisu z počátku 16. stol. a životopis je dochován v tisku až ze 30. let 16. stol. Svědčí o tom imperfekta, v kázání běžně užívaná a opisovačem zachovaná. v životopise — až na jedinou výjimku — setřená sice jazykovou modernizací, ale přesto zřetelně patrná, jak rozpoznal už Novotný. Obě skladby tedy vznikly ještě v 15. stol., protože před r. 1500 vyšlo již imperfektum z běžného užívání.

Jiřík Heremita a Jíra Poustevník jsou jedna a táž osoba. Jestliže jsme předtím přijali ztotožnění Všehrdova kněze Jíry a Jíry Poustevníka, platí totéž i pro Jiříka Heremitu, jak budu nadále nazývat autora obou skladeb. Protože tak máme po ruce další fakta, podívejme se, jak souvisí s tím, co bylo o Všehrdově Jírovi řečeno dříve.

Jiřík Heremita zemřel r. 1521 jako stařec (plenus dierum) — to je v souhlase s předpokladem, že Všehrdův kněz Jíra byl starší než Všehrd. Přestože Heremita žil dlouho, máme zprávy pouze o posledních letech jeho života — o Všehrdově Jírovi naopak nevíme nic po r. 1495. Heremita prokázal ve svém díle radikální smýšlení — radikalismu nebyl vzdálen ani Všehrdův Jíra. Mimoto Heremitovy skladby, vytvořené před r. 1500, se mohly podílet na autoritě, kterou Jíra pro Všehrda znamenal.

Protože Husův životopis obsahuje úvahu o nespravedlnosti soudců, kteří odsuzují obžalovaného bez slyšení, klade Novotný vznik skladby nejpozději k r. 1480. Pokládá totiž právem za nepravděpodobné, že by se autor po tomto datu nezmínil o případu Michala Poláka. Je však možné, že skladba vznikla až v letech 1480—1483, mezi Polákovou smrtí a pražským převratem, kdy autor nemohl o Polákovi veřejně mluvit, a proto alespoň naráží na jeho osud právě onou úvahou. Je-li totožný s kutnohorským Jírou, bylo

[16] je to hromadění vedlejších vět uvozovaných spojkou an, stejně jako rozlučovací spojkou ani, aniž; z jazykových zvláštností např. charakteristické užívání tvaru přechodníku na -ci (souděci, radujici se). Dále jsou to latinismy, které u životopisu zjistil už Novotný a které jsou i v kázání.

mu to i osobně blízké. Po uvolnění, které přinesl rok 1483, je skutečně nemyslitelné, že by v této souvislosti osud Michala Poláka nebyl vzpomenut. Zde je na místě zmínka, že úvahu o nespravedlnosti soudců má i Všehrd v Knihách devaterých, kde je vedle Husa vzpomenut právě i Michal Polák.

Heremitu poznáváme v jeho skladbách jako autora vzdělaného a literárně nadaného, který však své vědomosti, schopnosti i umění určuje svým prostým čtenářům nebo posluchačům, jejichž očima vidí, vnímá i soudí děje, které jsou předmětem jeho prací. I v tom je obdoba s úsilím Viktorina ze Všehrd a jeho následovníků.

Zvláštní zmínku zasluhuje Heremitovo kázání, které je mistrovským dílem řečnické prózy. Nejde jen o to, že tu autor používá bible ne již jako pouhého zdroje citátů, nýbrž jako zdroje a vzoru básnických vyjadřovacích prostředků a obrazů, protože s tím je možno setkat se i dříve. Novost díla, které je na rozdíl od jiných současných kázání detailně propracováno, spočívá v tom, že v centru autorova zájmu je hmotná, smysly vnímatelná skutečnost. Své posluchače autor výslovně nabádá k představivosti, ke smyslovému vnímání jednotlivých detailů betlémské legendy. K tomu účelu zlidšťuje boha, dokládá, že svým příchodem na svět ukázal, jak potřebuje člověka, od něhož nic nechce, než aby jej přijal a v něho uvěřil. Nikde zde nenajdeme varování před hříchem ani hrozby pekelnými tresty a zavržením, místo toho je dílo prodchnuto renesančním optimismem, naplněno přesvědčením o ceně člověka a nezlomnou jistotou spasení, jehož člověk dosahuje vírou. Přitom je tento optimismus výslovně vštěpován chudým, protože jen oni, nikoli bohatí a mocní, jsou schopni této víry. Heremita zde slavnostně vyslovuje své přesvědčení o postačitelnosti víry k spasení, k němuž, jak víme, se hlásil i Všehrd právě v přípise knězi Jírovi.

Domnívám se, že na podkladě uvedených fakt můžeme totožnost Všehrdova kněze Jíry s Jiříkem Heremitou pokládat za prokázanou. Je to tedy výrazná osobnost Heremitova, jíž se Všehrd ocitá nablízku v počátcích své literární činnosti, které jsou takto zároveň z nové stránky osvětleny.

Drei Beiträge über Všehrd

Emil Pražák

(Resümee)

Der Artikel sammelt drei Beiträge über die literarische Tätigkeit des tschechischen Juristen und Humanisten Viktorin von Všehrd (1460—1520). Im ersten Beitrag weist der Autor auf zwei kleinere Schriften Krasonickýs, eines Zeitgenossen Všehrds, hin; diese Schriften befinden sich in Handschrift im Prager Nationalmuseum (Sign. V F 41) und enthalten einige bisher unbekannte Daten über Všehrd. Nebst der Schrift *O učených* (Über die Gelehrten) handelt es sich besonders um Krasonickýs Polemik mit dem Pfarrer von Třebíč aus dem Jahre 1519, wobei Krasonický ein längeres Zitat anführt, und zwar aus einem ungenannten und völlig unbekannten, in Venedig gedruckten Werk Všehrds. Dieses heutzutage verlorene Werk zeugt darüber, dass Všehrd in seiner literarischen Arbeit nach dem Jahre 1500 nicht aufgehört hat. Der zweite Beitrag bringt eine Analyse von Všehrds Nachwort zur Übersetzung der Schrift *De reparatione lapsi* von Chrysostomus. Dieses, in Jirečeks Ausgabe nicht abgedruckte, Nachwort ist bis jetzt unbemerkt geblieben. Es enthält Všehrds Ansichten über die Übersetzungsart und beweist zugleich seine humanistische Bildung. Der dritte Beitrag ist der Persönlichkeit des Prager utraquistischen Geistlichen Jíra (Georg) gewidmet, dem Všehrd sein berühmtes Programm des tschechischen Nationalhumanismus adressiert hat. Der Autor erbringt hier den Beweis, dass der bisher nur seinem Namen nach bekannte Priester Jíra mit dem Verfasser der Lebensbeschreibung Johannis Hus Jiřík Heremita identisch ist. Diese Feststellung wirft ein ganz neues Licht auf die Anfänge von Všehrds literarischen Tätigkeit.

K trestněprávní ochraně mince v právu české stavovské monarchie

Karel Malý

Ohrožení feudální měny delikty falšování, padělatelství nebo kažení mince bylo právním řádem feudálních států a jejich orgány stíháno vždy s neobyčejnou přísností a energií. Je to zcela pochopitelné, neboť zmíněná jednání ohrožovala hospodářskou stabilitu feudálního státu a jeho měny, za předpokladu ovšem, že byla páchána ve velkém masovém měřítku. Přes zřejmý význam těchto deliktů k objasnění trestněprávní ochrany hospodářské základny feudálního státu byl delikt padělání dotčen v naší právněhistorické literatuře zatím jen nepatrně — namnoze byla konstatována jen jeho existence[1] Lépe na tom není ani odborná literatura numismatická, která si všímá spíše omezování dovozu mince ze zahraničí a vývozu kovu k ražbě užívaného a mince vůbec za hranice státu než samého deliktu padělání peněz.[2] Pokud o něm najdeme skoupé zmínky, nejdou ani zde za hranice pouhé evidence právních norem, ve kterých je tento delikt stíhán. Nedostatečné zpracování je pak ještě podmíněno i nepřehledností archivních fondů, které obsahují materiály penězokazectví se týkající. Jedinou prací právnicky pojatou o trestní ochraně feudálního mincovnictví je historická črta J. Bíska, která je však jen povrchním a neúplným přehledem.[3] V poslední době pak pozornost odborné i širší veřejnosti vzbudil svého druhu jedinečný objev penězokazecké dílny u Koněprus. Vědecký rozbor tohoto nálezu a zvláště úvodní přehled A. Hejny[4] přinesl i některé nové po-

[1] Srov. např. H. Jireček, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, Praha 1884, str. 250.

[2] Srov. např. K. Castelin, *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské 1300 až 1471*, Praha 1953; J. Smolík, *Pražské groše a jejich díly*, Praha 1894; výjimkou je práce Em. Lemingera, *Královská mincovna v Kutné Hoře*, Praha 1912; nejnověji přehledně dotkla se této problematiky Em. Nohejlová-Prátová, *Mincovnictví Jiřího z Poděbrad*, Časopis Národního Musea, roč. CXXIX, 1960, č. 1, str. 34—56. Poznatky obecnějšího charakteru nepřináší ani nová práce P. Radoměrského, *O urozených penězokazech doby jagellonské — pánech z Diefholzu*, Moravské numismatické zprávy č. 8, Brno 1961, str. 56—73.

[3] J. Bísek, *Poznámky k vývoji zákonné ochrany mincí v středoevropském právu*, Numismatické listy, VII/52, č. 4, str. 69—71.

[4] A. Hejna, P. Radoměřský, *Penězokazecká dílna v jeskyni „Mincovna" na Zlatém koni u Koněprus*, Památky archeologické 1958/2.

znatky k otázce padělání mincí u nás a o právních předpisech, které tomu měly čelit. Jsme si vědomi obtíží, se kterými se setkává právní historik, který není zasvěcen hlouběji do speciální problematiky numismatické, při zkoumání trestněprávní ochrany feudálního mincovnictví. Klademe si proto za svůj cíl podat toliko stručné vylíčení současného stavu právněhistorického bádání v těchto otázkách a přehled problematiky, jejíž řešení vyžádalo by si ovšem další studie speciální.

Falšování (padělání) mincí, které bylo za feudalismu deliktem velmi přísně trestaným, objevuje se v souvislosti s vymezením zákonného práva na ražení mincí, svědčícího výlučně panovníkovi anebo jiným osobám, kterým toto právo (razit minci) panovník propůjčí. Výlučné právo razit mince, které bylo rovněž v Čechách obsahem důležitého mincovního regálu panovníka, a trestání zásahu do těchto výsad, má velmi starý původ. O stíhání přechovávačů falešné nebo zlámané mince dovídáme se již ve „Výsadách" krále Vratislava ve druhé polovině 11. století, které stanoví trestní odpovědnost majitele pokladnice (truhlice), ve které by byly padělky nalezeny.[5] Ve 13. stol. pak bylo za vlády Přemysla II. (asi r. 1266) přijato sněmem usnesení, podle kterého byl na padělání peněz stanoven trest smrti a konfiskace majetku.[6] Královská výsada razit mince byla znovu potvrzena v souvislosti se zavedením státního monopolu stříbra za Václava II., kdy bylo rovněž kodifikováno právo horní.[7] Zásah do tohoto práva panovníka byl pak formálním znakem každé skutkové podstaty padělání mince nebo jiných příbuzných deliktů. Je třeba ovšem zdůraznit, že hlavním důvodem přísných sankcí proti padělání bylo především hospodářské ohrožení feudálního státu. Narušení měnové soustavy, znehodnocení mince, ohrožení důvěry obyvatelstva v její hodnotu — to vše znemožňovalo hlavní funkci peněz jako oběživa a mohlo způsobit vážné hospodářské potíže a ohrozit stabilitu feudální společnosti.[8] K těmto hlavním důvodům pak přistupují ještě i zvláštní majetkové zájmy panovníka a nezbytná snaha o udržení politické prestiže.[9]

Tyto škodlivé důsledky padělání mince mohly v takovémto rozsahu nastat jen v případě, kdyby se falešná mince dostala do oběhu v množství při-

[5] Srov. V. Vaněček, *Prameny k dějinám státu a práva v Československu* I, Praha 1957, str. 56.

[6] Srov. J. Kalousek, *O staročeském právu dědickém*, Rozpravy české královské společnosti nauk, tř. I/III, 3, str. 15; rovněž srov. K. Jičínský, *Výtah českého právnictví*, Praha 1862, str. 230—231.

[7] K. Castelin, op. cit., str. 13, zvl. pozn. č. 1.

[8] K ekonomickému významu penězokazectví za feudalismu srov. F. M. Michalevskij, *Očerki istorii děněg i děnežnogo obščenija*, I, Gosfinizdat, 1948, zvl. str. 141 až 142.

[9] J. Bísek, op. cit., str. 71 — výstižně poznamenává, že „Důvěra v dobré mince panovníka byla ve smyslu tehdejších představ důvěrou v něj samotného."

mo masovém: k tomu ovšem neměli jednotliví drobní padělatelé dostatek prostředků.[10] Ohrožení tohoto druhu mohlo být spíše způsobeno přílivem nehodnotné mince zahraniční z iniciativy cizího státu.[11] Příliv cizí mince mohl pak způsobit ohrožení nejen hospodářské, ale i politické. Výrazně se to projevuje např. v politice Rožmberků, kteří úmyslně rozšiřovali na svých panstvích minci rakouskou a bavorskou, aby tak zmenšili svou závislost na českém králi.[12] Tak se i mincovní politika mohla stát účinnou zbraní k útoku na suverenitu státu a překážet snahám o centralisaci země.

Jiným druhem ohrožení mince mohlo být snižování její hodnoty tím, že množství drahého kovu (zlata nebo stříbra) v ní obsaženého bylo zmenšováno. Tento způsob byl ovšem prováděn oficiálně v královských mincovnách jako nezbytná součást mincovní politiky panovníků. Trestné bylo jen pokoutní ořezávání a strouhání okrajů mince, jímž byla tato zlehčována a znehodnocována.[13] Třetím druhem ohrožení pak byl vývoz surovin nezbytných k ražbě mincí za hranice státu, a to nejen stříbra a zlata, ale i mědi.

Trestní ochrana mince před výše zmíněnými útoky byla v době předhusitské zdůrazněna znovu v mincovním řádu Karla IV. z r. 1378,[14] vynuceném nepříznivou finanční situací a znovu pak r. 1383, kdy Václav IV. zakázal přijímání cizí drobné mince.[15] V době husitských válek, kdy se finanční situace země neobyčejně zhoršila a padělatelství velmi rozmáhalo,[16] byla rovněž přijata usnesení, kterými mělo býti poškozování mince čeleno.[17] Ovšem tato opatření se ukázala pravděpodobně neúčinná, neboť v období následujícím, v době vlády Ladislava a Jiříka z Poděbrad, byl boj s falešnou mincí jedním z hlavních problémů vnitřní konsolidace státu.[18]

V průběhu boje o upevnění finanční situace v zemi byla vydána řada právních ustanovení, navazujících na předcházející vývoj, která se stala pak i podkladem zákonodárství o trestných činech proti měně za stavovské monarchie. Pokud jde o padělání, stalo se základní právní normou sně-

[10] Dokonce i při rozboru výsledků Koněpruské padělatelské dílny je nucen A. Hejna, op. cit. str. 549 konstatovat: „Ačkoliv jejich činnost (roz. padělatelů) byla vydatná, těžko nakonec mohla představovat nějaké vážnější porušení rovnováhy v současném oběživu v zemi."

[11] Srov. Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst*, II, Praha 1892, str. 443 a n.

[12] Srov. k tomu K. Castelin, op. cit., str. 98.

[13] Z. Winter, op. cit. str. 443, pozn. č. 8, uvádí, že r. 1581 bylo nalezeno u Lazara Pinkase na sedm hřiven ostřižků a kovových pilin získaných poškozením českých grošů.

[14] Srov. k tomu K. Castelin, op. cit., str. 90 a n.

[15] Srov. k tomu K. Castelin, op. cit., str. 113, A. Hejna, op. cit., str. 524.

[16] Srov. A. Hejna, op. cit., str. 525.

[17] Srov. např. nález a úmluvu mezi Novým a Starým Městem pražským o řád obecní z r. 1428, AČ. I, str. 220 a usnesení svatomartinského sjezdu z r. 1433, AČ. III, str. 446; k tomu srov. J. Smolík, op. cit., str. 27—28.

[18] Srov. A. Hejna, op. cit., str. 527.

movní usnesení z r. 1453,[19] které se však přes svoji širokou formulaci skutkové podstaty (zahrnovalo jak padělání, tak rozšiřování falešné mince) ukázalo málo účinným. Podstatný obrat jak ve finanční situaci země, tak i v právním vývoji v zákonodárství o padělání peněz, nastal až po měnové reformě Jiřího z Poděbrad r. 1469.[20] Poslední ustanovení mincovního řádu, přijatého na sněmu 5. června 1469 v Praze, bylo východiskem k dalšímu vývoji zákonodárství proti padělatelství. Příslušná ustanovení v Zemských zřízeních z r. 1500 a 1549, ve kterých jsou obsaženy trestní normy namířené proti padělání mincí, pak již jen na sněmovní usnesení z r. 1469 navazují.

Vladislavské zřízení zemské v čl. 432[21] zapovídá neoprávněnou ražbu mince, její padělání (falšování) a rozšiřování, případně přijímání mince nehodnotné (jako příklad je zde uvedena mince Zhořelecká — Gerlická). Text uvedeného ustanovení je jen nepatrně pozměněným přepisem posledního článku mincovního řádu krále Jiřího. Je zajímavé, že v obsahu ustanovení není výslovně postižen padělatel mincí, ale toliko jejich usvědčený rozšiřovatel. V praxi asi nebylo pochyb o tom, že stejně trestná (a dokonce především) je sama činnost padělatele. Je však pravděpodobné, že postižitelnější byl rozšiřovatel falešné mince a že proto jeho trestnost byla v zákoně uvedena výslovně, zatím co represe vůči vlastnímu pachateli padělání se pokládala za samozřejmou. Zákonodárce zde také asi vycházel z toho, že bezprostřední ohrožení financí státu představuje především nehodnotná mince cizí a stíhá proto především ty, kdož ji rozšiřovali. Je to ostatně jeden z mála prostředků, jak čelit zavádění cizí mince do oběhu.

[19] AČ. IV., str. 422—423 „... Item mince falešné aby nikdež nedělali. Pakliby ji kdo dělal, neb dělati dopustil u sebe aneb pod sebú kdežkolivěk, aneb žeby je kdo sobě k užitku a k zisku sám od sebe aneb od kohokolivěk jiného utrácel jakžkoli k jiným ke škodě, nad takovým také aby pomstěno bylo jako nad falešníkem beze všie milosti;" k tomu srov. A. Hejna, op. cit., str. 528.

[20] K. Castelin, op. cit. str. 251—253: „Item jakož někteří svévolně proti všemu právu nespravedlivě minci naší tepú a falšují, nám i všemu království k veliké škodě; takové všechny mince zapovídáme, aby brány nebyly. Pakliby kdo usvědčen byl, nebo popaden ježto by takové peníze mezi lidi vnášel; takový každý aby kázán byl a pomstu trpěl, tak jako na falešníka sluší... A zvláště zapovídáme a s radú naší, aby žádný mincí cizích jakožto Gerlických a Orlíků v zemi naší nenesl ani za ně co kupoval ani prodával; neb jest to nám i všemu království veliká a znamenitá škoda, by taková lehká mince cizí měla v našem království brána býti a též jiné mince aby brány nebyly, než tak, jakož svrchu dotčeno jest, pod pokutú svrchu psanú.

Také tomu chceme i s radú naší, aby žádný zlatník z grošů nových aniž peněz naší mince nic nedělal, pod pokutú svrchu dotčenú."

[21] AČ. V. str. 207—208 VZZ, čl. 432 „Nalezli vuobec za právo: jakož někteří svévolně proti všemu právu nespravedlivě minci naši tepú a falšují, nám i všemu království k veliké škodě, takové všecky mince zapoviedáme, aby brány nebyly; pakli usvědčen kto bude anebo dopaden byl, ježto by takové peníze mezi lidi vnášel, takový každý aby kázán byl a pomstu trpěl, jakož na falešníka slušie. A též nad to zapoviedáme, aby žádný minci cizích, jakožto Gerlických peněz, ani za ně kto co kupoval ani prodával: neb jest to nám i všemu království veliká a znamenitá škoda, by taková lehká mince cizí měla v našem království brána býti. V památných, G. 11 (= 1469)."

Dalším důležitým poznatkem, který nám rozbor článku 432 VZZ přináší, je zjištění, že stíhá nejen padělání (falšování) mince, ale i neoprávněnou ražbu. Výrazně zde právě v této skutečnosti vystupuje do popředí charakter tohoto deliktu jako útoku na výsady panovníka, na jeho mincovní regál. I tehdy, byla-li ražena mince, jejíž hodnota vzhledem ke kovu v ní obsaženému nebyla o nic menší než hodnota mince královské, byly tím ohroženy hospodářské zájmy komory, nehledě již k aspektům politickým. Zdá se, že v r. 1469 dostalo se toto ustanovení do mincovního řádu především proto, aby napříště bylo čeleno podobným politickým akcím nepřátel panovníka, jaké podnikla např. Zelenohorská jednota zřízením vlastní mincovny.[22]

O pachateli, který by se dopustil některého z jednání v čl. 432 zapověděném, mluví se jako o falešníku —" . . . takový každý aby kázán byl jakž na falešníka slušiě". Faleš (falsum) je v právních pramenech českého feudálního zemského práva běžné označení pro podvod a podvodník je nazýván falešník — např. v čl. 274[23] je takto označováno falešné svědectví, v článku 439[24] podvod spáchaný při převodu nemovitosti. Tato skutečnost je zvláště nápadná v právu městském, kde např. v Koldínově zákoníku pod lit. O V. uvádí se pod falší čtyři různé skutkové podstaty a z nich jako jedna pak i padělání a kažení mincí.[25] Je myslím nepochybné, že se zde již silně projevuje vliv římského pojetí falsa, tak jak je zachyceno v známé lex Cornelia de falsis.[26]

Trest je v článku 432 VZZ uveden jen nepřímo — pachatel má být potrestán" . . . tak jakož na falešníka slušie . . ." Stejně tak neurčitě odkazují i výše uvedené dva případy falše v čl. 274 a 439. O obsahu trestu se dozvídáme v celém zákoníku toliko v čl. 400,[27] kde je výslovně stanoven na faleš spáchanou padělaním listiny trest smrti upálením. Stejný trest zná i Koldínův zákoník. Trest upálení, který je za feudalismu za tento delikt běžně ukládán, má i u nás zřejmě svůj starý původ. Spokojíme se zde zjištěním, že účelem exemplárního zostřeného trestu smrti mělo být především zastrašení ostatní feudální veřejnosti. Rozhodně však nenalézáme, jako např. J. Bísek,[28] v trestu upálení symbolické potrestání pachatele, projevující se

[22] K. Castelin, op. cit., str. 242.
[23] AČ. V., str. 139—140.
[24] AČ. V., str. 210.
[25] *Práva městská království českého*, ed. J. Jireček, Praha 1876, str. 336—337.
[26] Srov. T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, str. 669 a n.; k tomu i J. Bísek, op. cit., str. 71.
[27] AČ. V., str. 181—182 VZZ, čl. 400: „Item nalezli vuobec za právo: jestliżeby kto komu list falšem nařekl a jestliżeby ten faleš naň doveden byl, má ten spálen býti jako falešník. Pakliby kto naŕka koho, toho naň neprovedl, aby jemu to opravil tiem zpuosobem jako nález ukazuje o nářek cti, a škody zaplať podlé svolenie zemského obecnieho. O tom rozsudek v modrých puohonných léta 1454."
[28] J. Bísek, op. cit., str. 70 — Nepokládáme rovněž za správný názor autora, že tento trest byl již obsažen v navrhovaném zákoníku Karla IV. Je ostatně nepochopi-

v tom, že pachatel musel k zhotovení falešné mince užívat ohně a proto ho smrt ohněm postihuje. Ukázali jsme výše, že v zemském právu českém a stejně i městském zahrnuje obecná skutková podstata falše i jiná jednání, při kterých nebylo ohně vůbec použito (např. při majetkovém podvodu, padělání listiny apod.), a pachatel byl při tom postižen rovněž trestem upálení. Jen výjimečně se vyskytly i jiné způsoby trestu smrti — např. naražení na kůl v právu městském,[29] odkud máme i více dokladů o trestání deliktů padělání nebo rozšiřování padělané mince. Jindy byl naopak ukládán trest mírnější např. vyhoštění z města s tím, že při opětném dopadení bude pachatel upálen.[30] Běžně se asi vyskytovaly i případy, kdy pachatelé namísto upálení byli trestáni pouze na majetku, a to zejména tehdy, měla-li královská komora mimořádný zájem na zvýšení svých příjmů a mohl-li samozřejmě delikvent dostatečnou částku také opatřit.[31]

V zemském právu byla ostatně konfiskace majetku nejběžnějším trestem. Již Jiří z Poděbrad zkonfiskoval r. 1466 majetek Janu Knížeti z Načeradce za rozšiřování padělaných peněz.[32] Na tento nález se ještě r. 1540 odvolává Ferdinand I., když konfiskuje majetek Lidmile ze Stránec, která se rovněž dopustila deliktu rozšiřování padělaných peněz.[33] Z obou uve-

telné, proč autor dokládá tento trest na padělatelství potom až v Zemských zřízeních v letech 1549 a 1564. Zdá se, že se příliš přidržoval výkladu M. Stiebra, *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*, Praha 1933, III, str. 37—38. O Maiestas Carolina v souvislosti s tresty za padělání však Stieber vůbec nemluví.

[29] Srov. Z. Winter, op. cit., str. 868.

[30] Srov. Leminger, op. cit., str. 251. Omylem zde autor v poznámce č. 15 uvádí jako příklad mírnějšího trestu i jiný případ, kdy apelační soud nařídil výslech podezřelého pachatele prostředky útrpného práva (v uvedeném případě šlo o hrozbu mučícími prostředky v mučírně), aby tak byly zjištěny všechny okolnosti, za kterých k padělání mince došlo. Tortura, právo útrpné, byla ovšem jen jedním z procesních prostředků a nikoliv samotným trestem. — K dalším případům, kdy trest smrti upálením byl skutečně proveden, srov. tamtéž, str. 252.

[31] Srov. Z. Winter, op. cit., str. 773. — R. 1535 dovoluje Ferdinand I., aby židům, kteří se přiznali k nezákonným machinacím s mincemi, byl nahrazen trest smrti pokutou na majetku.

[32] Srov. AČ. III, str. 366—367; k tomu též Smolík, op. cit., str. 34, který omylem cituje tento případ z AČ. II., str. 347. Tuto nesprávnou citaci převzal i K. Castelin, op. cit., str. 236.

[33] Srov. RUK. XVII C 30, fol. 200 b—201—b: „V kvaternu menším zápisném. Léta 40. V pondělí po stolování sv. Petra. V té při, kteráž jest mezi Jakubem z Chmelic původem z jedné a Lidmilou z Stránec pohnanou z strany druhé. Tu kdež týž Jakub pohání ji Ludmilu podle Zřízení, viniti chce z toho, jakož jest proti témuž Jakubovi právo ustála, a na statek jeho Hořetický (?) se zvedla, pravie on Jakub, že ona Lidmila toho práva stanného ani zvodu užíti nemá, poněvadž jest zjevná nevěstka a nepřádná žena, jakž žaloba plněji svědčí, žádaje jich Milost, poněvadž ona Lidmila k půhonu nestojí, aby jich Milosti jemu stanné právo na ni dáti ráčili.

Proti tomu Jeronym ... na místě prokurátora Jeho M. Královské Hynkovi Krabicovi z Vejtmile učiněné aby se v statek též Lidmily, kterýž jest na Jeho Milost Královskú proto, že *jest falešné penize vzavši je roznášela a je rozdávala*, pořádně připadl, Jeho M. Královská k ruce uvázal, to k tomu mluvíc, že již on Jakub ne s touž Lidmilou, ale s Jeho Milostí Královskou ač chce-li, aneb praví-li se nějakou spravedlnost k tomu

dených příkladů nevyplývá ovšem, zda mimo trest konfiskace nebyli postižení pachatelé ještě i trestem smrti. Shodou okolností se o obou případech dovídáme jen nepřímo, v souvislosti s další disposicí zabaveného majetku komorou.

Nemenší pozornost byla v právu věnována nezákonnému obchodu s kovy užívanými k ražbě mince — zlatem, stříbrem, mědí, pokoutnímu tavení (pálení), stejně jako neoprávněnému dovozu mince cizí, nebo i vývozu mince domácí. Právních předpisů, které postihovaly jednání tohoto druhu, nalezneme nepoměrně více[34] než předpisů namířených proti padělání. Je to nepochybně i důsledek toho, že tato jednání byla častější a ohrožovala konec konců finanční hospodářství státu více, než jednotlivé případy drobných padělatelů. Značný počet zákazů, kterými představitelé vládnoucí třídy chtěli čelit jednání výše uvedeným, nám zároveň dokazují, že byly asi namnoze neúčinné.

Neobyčejně výnosný vývoz drahých kovů (v 16. století to bylo především stříbro) za hranice království[35] byl organisován z iniciativy majitelů mincoven v okolních zemích.[36] Jestliže bylo možné kontrolovat alespoň do jisté míry vývoz surového stříbra, pak nebylo možno prakticky zabránit vývozu českých mincí, které jako platební prostředek v mezistátním obchodě plynuly za hranice českého státu.[37] Stejně obtížné ovšem bylo, jak ukázal například neúspěch opatření Jiřího z Poděbrad v letech 1458—1459, kdy došlo v Čechách k inflaci způsobené rozšířením nehodnotné mince rakouské a bavorské, čelit přílivu mince cizí a zamezit jí přístup na domácí trh.

Nezákonná disposice stříbrem, jeho pálení a příprava mimo mincovnu patřící králi nebo mincovny, jejichž provoz byl panovníkem dovolen, bylo přísně trestné: podle nařízení krále Jiřího (1469) a Vladislava II. (r. 1478, 1486 a 1493) byla takováto jednání trestána konfiskací jmění pachatele a ztrátou hrdla. Přísně trestný byl vývoz stříbra. Podle Vladislavova mandátu mincovním úředníkům v Kutné Hoře z r. 1499[38] má být zabaven kov,

statku jmíti, při by jmíti měl ... Avšak, že Jeho Milost Královská tu nic zbytečného učiniti neráčil, než což jsou předešlí králové z moci své královské činili, a v též podobné věci činiti mcc měli, ukázal na to dsky, tu kdež někdy slavné paměti král Jiří vzal *jest statek Janovi Knížeti proto, že jest falešné peníze rozdával a je po zemi nosil a rozsíval ...*"

[34] Leminger, op. cit., str. 93 datuje tyto zákazy v letech 1469, 1478, 1486, 1493, 1540.

[35] Srov. tamtéž, str. 97.

[36] Např. r. 1540 upozorňuje arcikníže Ferdinand krále Ferdinanda I., že Jan z Pernštejna vykupuje v zemi stříbro pro svou kladskou mincovnu — AČ. XX, str. 533, č. 515. K tomu srov. Leminger, op. cit., str. 96.

[37] Leminger, op. cit., str. 98.

[38] Tamtéž, str. 93. „Poroučíme vám, abyste vy v městě vašem po tři trhové dny podle obyčeje provolati rozkázali, tak aby žádný pagamentu ani kterého stříbra ani ziata překupujíce ven z země nevozili ani nenosili, než aby všickni, ktožby co tako-

který je vyvážen ze země. Polovina konfiskovaného kovu připadla tomu, kdo pachatele dopadl, druhá pak královské komoře. Stěží můžeme dnes posoudit, nakolik toto „materiální zainteresování" feudální veřejnosti na dopadení podloudníků bylo v praxi účinné. Ferdinand I. v r. 1540,[39] když obnovil zmíněný Vladislavův mandát, rozšířil zároveň jeho platnost i na vývoz mince jáchymovské a pražské. Jako trest vedle konfiskace vyváženého kovu, z kterého však dostává udavač již jen jednu třetinu a ostatní dvě připadají královské komoře, je pro pachatele stanovena ztráta hrdla a konfiskace majetku. Skutečnost, že ve Vladislavově mandátě tento trest výslovně uveden není, nepovažujeme za důkaz, že by v době jeho vydání užíván nebyl. Je třeba uvážit, že adresáty mandátu byli úředníci mince, a že proto bylo třeba, aby v mandátě byla věnována zvláštní pozornost dispositi zabaveným kovem a upravena výše odměny pro toho, kdo pachatele dopadne. Oproti pojetí Ferdinandova mandátu jeví se mandát krále Vladislava spíše jako výraz snahy královské komory omezit nárok toho, kdo vyvážený kov zabavil, jen na jednu jeho polovinu. Není rovněž bez významu skutečnost, že r. 1540 Ferdinand již nemluví vůbec o tom, že by někdo mohl vyvážený kov zabavit, ale pouze o odměně za prokázané pravdivé udání pachatele.

Snaha omezit vývoz české mince za hranice království byla rovněž častým předmětem jednání českých sněmů. Tak již r. 1527 ve své sněmovní propositi zakazuje Ferdinand I. pod trestem smrti jakýkoliv pokus o vyvážení domácí mince nebo stříbra ze země, odvolávaje se přitom na usnesení sněmu z r. 1469 (ve VZZ čl. 430).[40] Tyto zákazy byly však asi v praxi málo účin-

vého prodati jměli a chtěli, do Prahy do vexle aneb do Hory do mince nesli a dodali; má jim to podle slušnosti zaplaceno býti. Pakliby kto v tom nalezen a postižen byl, a co takového z země vezl neb nesl, má jemu to všecko pobráno býti, a ktož bykoli jemu to pobral, má polovice toho, což poběře, při něm zůstati a druhú polovici nám do Prahy do vexle aneb do Hory do mince dáti a položiti. Dáno v Prešpurku v pátek před sv. Kateřinou." V tomto smyslu vykládá mandát nejvyšší purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitálu v r. 1526 Břetislavovi z Ryzmberka, který zadržel podloudníky se stříbrem — srov. AČ. IX., str. 11—12.

[39] Leminger, op. cit. str. 93—94. „... ti a takoví beze všeho prostředku v trestání na hrdle i na statku jakž prve skrze předky naše na to uloženo a ve dckách zapsáno jest, upadnouti mají. A ktožby nám anebo našim zřízeným radám komory naší české jistotu toho, že by kdo proti tomuto mandátu jednal, oznámili, těm má třetí díl toho zlata a stříbra, kteréžby při těch osobách postihli, dáno a puštěno a ostatní dva díly do naší komory býti mají..." (A. W., Kniha kaňkovská, čís. 44, fol. D. 15.)

[40] Srov. *Sněmy české*, I, str. 258—259. „... A jakož pak mincování jinému žádnému než toliko samé vrchnosti královské přísluší a náležité jest, také všecka stříbra, kteráž se v tomto království dělají, do mince královské a nejinam ven z země prodávána, nošena pod velikými pokutami býti nemají, tak jakž o tom od starodávna více nežli jednú dskami zemskými zřízeno a zapsáno jest, jakož pak mezi jinými v jednom sněmu takto napsáno jest:

V památných, G. XI. „nalezli vuobec za právo: že nižádný buď obyvatel, ani domácí a neboli to host nemá k překupování stříbra vésti a zvláště žádný kupec a obchodník

né — znovu se opakuje žádost o znemožnění volné disposice stříbrem v usnesení oposičního sněmu z června 1547[41] a sněmu z 23. srpna 1547.[42]

Vedle trestání těchto deliktů uplatňoval se v mincovnách ještě zvláštní právní režim, podle kterého byli postihováni tresty úředníci mincoven a jejich zaměstnanci. Sem patří např. zákaz přechovávání surového nezpracovaného stříbra. Takovéto jednání je považováno za „zlodějství" a je trestáno smrtí nebo na základě milosti panovníka náhradním trestem konfiskace majetku. Trest na majetku stíhá i případné dědice pachatele zemřelého, a to i tehdy, jestliže vina pachatele byla prokázána až po jeho smrti. Odcizené nebo zatajené stříbro propadalo samozřejmě královské komoře.[43]

ani jiný žádný, aby peněz zlatých grošuov ani halířuov, nepřepaloval ani nepřekupoval, než toliko vše do domácích měn nesli a to pod největší pokutú hrdla ztracení; nebo v našich měnách každému má podle slušnosti zaplaceno býti, kdo by je chtěl nésti dobrovolně, pakliby se komu zdálo, že by měl v tom škodu míti skrze prodání našeho vexle, přejem toho každému, aby sobě dal našim úředníkóm na to vydaným peníze přepáliti a což z toho střiebra přijde, to buď dáno do naší mince a zaplaceno vedle obyčeje. A také, kdo by sobě chtěl střiebra kúpiti k své potřebě, to bude moci učiniti, avšak tak, aby toho překupováním z země neprodával ani nosil. Panskému a rytířskému stavu k jejich potřebám, ne k prodeji, ta se jim cesta nezavírá."

Kdež pak podle toho artikule již čteného i také znajíc, že věc spravedliva jest, J. M. Král žádost a napomenutí jest, aby již budoucně žádný, kteréhokoli stavu nebo povahy, stříbra ven z země voziti neb nésti a prodávati nesměl a to pod uvarováním pokuty svrchu psané."

[41] Srov. *Sněmy české* II, str. 156.

[42] Srov. *Sněmy české* II, str. 508.

[43] Leminger, op. cit., str. 94—96.

Zum strafrechtlichem Schutz der Münze im Rechte der böhmischen ständischen Monarchie

Karel Malý

(Resümee)

Die Straftaten der Münzfälschung, der Münzverschlechterung, sowie der ungesetzlichen Dispositionen mit der Münze wurden in den Rechtsordnungen der Feudalstaaten mit ausserordentlicher Härte geahndet. Das war vor allem durch die Folgen bedingt, welche diese Straftaten für das wirtschaftliche und politische Gleichgewicht des Feudalstaates hatten oder haben konnten. Der Autor des Aufsatzes widmet seine Aufmerksamkeit vor allem der historischen Entwicklung der Münzfälschung im böhmischen Feudalstaat des 15. und 16. Jahrhunderts. Als das bestimmende Merkmal des Tatbestandes dieses Deliktes betrachtet er die Tatsache, dass es sich gegen das Hoheitsrecht des Herrschers auf Münzprägung (das Münzregal) richtet. Den Hauptgrund der harten Bestrafung der Falschmünzerei sieht er besonders darin, dass dieses Delikt das Münzwesen des Feudalstaates schädigte, das Vertrauen der Bevölkerung in den Wert der Münze beeinträchtigte und die grundlegende Funktion des Geldes als Umlaufmittels zunichte zu machen drohte. Diese schädlichen Folgen konnten freilich nur bei massenhafter Verbreitung der falschen Münze eintreten. Weitere Straftaten, welche das feudale Münzwesen ebenfalls bedrohten, waren Fälle der sog. Münzverschlechterung (das Kippen und Wippen usw.), d. h. die Verringerung des Silber- und Goldgehaltes der Münze und weiters die ungesetzliche Ausfuhr von Münzen oder der zu ihrer Prägung nötigen Metalle ausserhalb die Staatsgrenzen. Die Hauptetappe der Bekämpfung von Delikten dieser Art fällt in das Zeitalter der Könige Ladislaus und Georg von Podiebrad, als der Kampf gegen die falsche Münze eines der wichtigsten Probleme der inneren Konsolidierung des Feudalstaates bildete. Die Gesetzgebung dieses Zeitalters (Landtagsbeschlüsse, Münzordnungen) wurde auch zur Grundlage der Rechtsregelung der Ahndung von Straftaten dieser Art in der ersten Kodifikation des adeligen Rechtes — in der Landesordnung des Königs Wladislaus vom Jahre 1500, dessen Artikel 432 der Autor einer ausführlichen Analyse unterwirft, wobei er eine ganze Reihe von Beispielen aus der damaligen Rechtsübung anführt, in welcher besonders die Anwendung von Strafen verschiedener Art auf dieses Delikt verfolgt werden kann. Die Entwicklung der einzelnen Bestimmungen des Artikels 432, besonders über die Verbreitung von falscher Münze und ungesetzliche Disposition mit dem zur Prägung benütztem Metall, gipfelt dann in den vierziger Jahren des 16. Jahrhunderts.

Hlavní společenské faktory ve vývoji staroegyptského práva

(Několik poznámek k Lexovu *Veřejnému životu ve starověkém Egyptě*)

Vojtěch Poláček

Uvedené dílo profesora *Lexy*[1] zaujímá nesporně vynikající místo v české egyptologické literatuře, tím spíše, že je zde vlastně prvním zevrubnějším zpracováním tohoto širokého tématu.

Právního historika přirozeně zaujme především ta část, jež se dotýká vlastního právního vývoje ve starém Egyptě. Autor nadepisuje tuto partii titulkem „Spravedlnost ve starověkém Egyptě". Další do této sféry spadající skutečnosti a vývody možno porůznu najít i v jiných kapitolách knihy. Jestliže se někde přece jen nelze ubránit pocitu určitých pochybností nebo žádoucího upřesnění, není to jistě na újmu úcty, která této u nás skutečně průkopnické práci přísluší.[2] Dále uvedené poznámky však nejsou ani recenzí, ani kritikou uvedeného spisu. Jsou spíše jen okrajovými poznámkami, vyložením věcných nebo názorových připomínek k těm místům, jež spadají do tematiky vyjádřené v nadpisu tohoto článku.

Téma tak podstatné nelze ovšem zevrubně vyčerpat v jediné krátké studii; je proto nezbytné zaměřit se jen na některé zásadnější problémy.

Bylo by jistě neužitečné všímat si pedantsky jednotlivostí a pozastavovat se například v uvedeném spise u nepřesností pojmových nebo výrazových. Autorovi jako filologovi musí být koncedována určitá volnost vůči striktní vázanosti pojmů a definic právních. Proto i sám nadpis „Spravedlnost ve starověkém Egyptě" by mohl býti v této souvislosti předmětem

[1] Akademik Frant. Lexa, *Veřejný život ve starověkém Egyptě*, Praha 1955. Díl I. Výklad. II. Doklady.

[2] Dokladem toho je jistě i vlastní autorovo seznání potřeby upřesnění různých pojmů v kategoriích staroegyptských pracujících. Srov. op. cit. I, str. 9.

Z druhé strany je však třeba litovat, že tak záslužného díla není dostatečně využito. Viz např. nejnověji K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1961, kde by do bohatého seznamu literatury jistě právem patřil i uvedený spis akademika Lexy.

oprávněné kritiky v nějaké studii právnické,[3] ale v celkovém obsahu i formě autorova pojednání může mít i své literárně zdůvodněné umístění.

•

Základní otázkou, jež se v historickoprávní studii vždy v nějaké formě vynoří, jsou dané společenské poměry a jejich vliv na vývoj právního řádu. Daná hospodářská struktura kterékoli společnosti tvoří vždy reálnou základnu, z níž je nutno vysvětlit veškerou nadstavbu právních a politických zřízení, jakož i náboženské, filosofické a ostatní způsoby nazírání každého dějinného údobí.[4]

Je třeba litovat, že právě z tohoto hlediska nepodává převážná část literatury, zejména ovšem západní, zcela jasný a jednoznačný výklad.[5]

[3] Správněji by uvedený titul zněl vzhledem k svému obsahu např.: „Soudnictví ve starém (resp. starověkém) Egyptě", ježto „spravedlnost" sama o sobě je abstraktum, a je spíše pojmem filosofickým než právním. Viz Marx-Engels, *Vybrané spisy* I, Praha 1950, str. 645 a d., 649.

[4] Srov. B. Engels, *Anti-Dühring*, Praha 1949, str. 26; K. Marx, *Předmluva ke kritice politické ekonomie*, Marx-Engels, *Vybr. spisy*, str. 370; Lenin, *Vybrané spisy* I, Praha 1954, str. 85; Konstantinov a kolektiv, *Historický materialismus*, Praha 1955, str. 130; M. A. Aržanov, *Gosudarstvo i pravo v ich sootnošenii*, Moskva 1960, str. 16.

[5] Tak např. svým titulem slibné dílo F. Petrie, *Social Life in Ancient Egypt*, London 1923, je ve skutečnosti pouze popisnou prací o umění a řemeslech (bylo také do francouzštiny přiléhavě přeloženo Capartem „Arts et Métiers dans l'ancienne Égypte, Bruxelles 1925); ani novější G. Dykmans, *Historie économique et sociale de l'Ancienne Égypte*, I—II, Paris 1938 (nikoli Liège 1936—1937, jak uvedeno u Lexy, op. cit. I, str. 34 a 224), ani Claire Préaux, *L'économie royale des Lagides*, Bruxelles 1939), jichž obou se dovolává i Lexa (op. cit. I, 37 a 218), v rozsáhlé *ekonomické* studii tuto základní otázku nijak zásadně neinterpretují. Právě uvedená autorka, jejíž práce se arci hlavně dotýká ptolemajského Egypta, ale u většiny kapitol navazuje i na období předchozí, sice jednu partii (str. 61) uvádí nadpisem *„L'économie dirigée s'impose"*, ale vlastní obsah této kapitoly je tomu přece jen značně vzdálen. — Jen letmo se věci dotýká Dykmans, op. cit. II, 287 a d., přičemž jeho negativní postoj k historickému materialismu jen potvrzuje nepochybné rozpaky nad problémem „svobodné" interpretace společenského vývoje starého Egypta. O mnoho dál nepokročila ani novější podrobná práce A. Bakir, *Slavery in the Pharaonic Egypt*, Le Caire 1952, str. 1, 7 a d., 97, ani velmi obsáhlý spis F. M. Heichelheim, *An Ancient Economic History* I, Leiden 1958. Příliš idealisticky řeší otázku W. Helck, *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 1959, str. 1 a d. (srov. k tomu Semper, *Vestník drevnej istorii*, 1960, seš. 1, str. 162). — Vývody, k nimž dospívá S. Dairaines, *Un socialisme d'État quinze siècles avant J. C.*, Paris 1934 (podobně dříve, byť stručně ji A. Moret, *Le Nil et la Civilisation Egyptienne*, Paris, cpr. vyd. 1927, str. 302 a d., 547; *Histoire de l'Orient*, Paris 1929, str. 448, a *L'Égypte pharaonique* (v G. Hanotaux, Historie de la nation égyptienne), Paris 1932, str. 244 a d.; nověji opět, třebaže sám nejistě, např. C. Bradford Welles, JJP [Journal of Juristic Papyrology] 3, 1949, str. 47) spočívají na nepochopení podstaty věci. Srov. k Dairainesovi též Cox, *Ancient Egypt*, 1934, str. 57; H. Kees, Deutsche Literaturzeitung 1935, 541; F. Lexa, Archiv orientální, 1936, 143; Pirenne, AHDO III, 1940, 67.

Nicméně již počátkem tohoto století H. Schneider, *Kultur und Denken der alten Ägypter*, Leipzig 1907, zejm. str. 37 a d., 46 a d., 55 a d., 340 a d., i přes značnou závislost na herderovské a hegelovské filosofii se dosti úspěšně přiblížil věcné analýze

Je to snad i tím, že v této otázce, tj. o umístění starého Egypta v linii ekonomického vývoje lidské společnosti vládne porůznu mlčení nebo rozpaky. Starověký Egypt jakoby se ani svým ekonomickým zřízením nehodil do celkového rámce postupného společenského vývoje, od řádu prvobytně pospolného přes řád otrokářský k feudalismu. Tento nesoulad je však pouze zdánlivý. Především je třeba vycházet ze základní poučky dialektického materialismu, že dialektika sama je živoucí, mnohostranné poznání s nekonečností odstínů,[6] její zákony a teze nejsou nějaká pevná schémata, jimiž lze svévolně „přizpůsobovat" reálné fakty, ani pomůckou s natištěnými hotovými odpověďmi na otázky vědy a praxe.[7]

Je nespornou skutečností, že historický starověk je ve své podstatě obdobím otrokářského řádu. Je však rovněž historickým faktem, že starověký Egypt byl již od doby Staré říše na jiném, v mnohém směru daleko vyšším stupni vývoje než velká většina ostatních oblastí, z nichž mnohé v téže době ještě prožívaly své údobí prvobytné společnosti. V této souvislosti je na místě teze, kterou výstižně formuloval *Lenin*,[8] že společenský vývoj lidstva se nedál ani v kruhu, ani v přímce, nýbrž ve spirále, v průběhu staletí procházel zdánlivě vždy znovu stupni, kterými již prošel, avšak podruhé jinak, na vyšší základně.

Z nejstarších dob společenského vývoje Egypta se dochovalo velmi málo písemných dokladů. Mnohé závěry je proto třeba činit dedukcí z toho, co je doloženo, dále z dochovaných památek hmotné kultury, a pak rozvedením těchto poznatků. To přirozeně vede leckdy ke kombinacím, jimž nechybí na odvaze, ale které nelze historicky nijak doložit.[9]

staroegyptské třídní společnosti. Jeho téměř průkopnická odvaha však nenašla výraznějších následovatelů.

Kritickou dialekticko-materialistickou interpretaci starověkých dějin podává novější zejm. V. I. A v d i j e v, *Istorija drevnego Vostoka*, 2. vyd. Moskva 1953 (o Egyptě srov. zvl. str. 176 a d., 190 a d., 202 a d., 253 a d.) a J. J. P e r e p j o l k i n v *Dějinách světa* (vyd. J. M. Žukov a kolektiv) I, Praha 1959, str. 164 a d., 181 a d., 290 a d., 351 a d., 603 a d.

(Avdijevův spis přeložili do češtiny C. Cigna a F. Kalousek, *Dějiny starověkého Východu*, Praha 1955. — V dalším je citace podle ruského originálu).

Z naší lit. srov. Z. Ž á b a v knize B. Pruse, Farao, Praha 1957, zejm. str. 580 a d.

(V posledním vydání českého překladu této knihy [Praha 1962] je však výklad připojený k předchozímu vydání z r. 1957 vypuštěn a nahrazen věcnými poznámkami (vysvětlivkami) k jednotlivým místům textu).

[6] V. I. L e n i n, *Spisy*, sv. 38, Praha 1960, str. 368.

[7] *Základy marxismu-leninismu*, Praha 1960, str. 87.

[8] *Spisy*, sv. 21, Praha 1957, str. 49.

[9] Sem patří zejm. obšírné, jinak velmi záslužné a uznávané dílo J. P i r e n n e, *Histoire des Institutions et du Droit privé de l'Ancienne Égypte*. I—III. Bruxelles 1932 až 1935. Srov. k němu J. M. L u r j e, *Vestnik drevnej istorii*, 1949, seš. 2, str. 39; E. S e i d l, *Einführung in die ägyptische Rechtsgeschichte bis zum Ende des Neuen Reichs*, I, 2. vyd. Glückstadt-Hamburg-New York, 1951, str. 19, p. 39, 34 p. 131, 35 p. 134. Další recenze viz P i r e n n e, Archives d'Histoire du Droit Oriental (AHDO), III. 1948, str. 51.

Víme bezpečně, že starověký Egypt byl v historické době typicky zemědělský stát. Vládní formou byl královský despotismus, zřejmě pokračování dřívější neomezené moci kmenového náčelníka. V různých variantách textů pyramid opakovaná myšlenka „jeho je všechno, čeho se mu zachce“,[10] jen utvrzuje představu o obsahu práv a povinností: vládce (kmenový náčelník, v historické době král) je pánem všeho a všech, ostatní mají jen povinnosti. Povinnost bezmezné poslušnosti vůči panovníkovi, včetně konání všeobecných povinností pracovních, vojenských, dávkových atd. Osvobodit od této všeobecné povinnosti mohl někoho jen král.

Král byl suverénním vlastníkem veškeré půdy. To se výrazně projevilo zejména v době 3. až 4. dynastie, kdy nebylo možno nabýt nemovitého majetku bez zvláštního písemného souhlasu králova, a jako zásadní myšlenka nezaniklo ani v dobách pozdějších, kdy značná část pozemků byla již v soukromých rukou.[11]

Zem sama by ovšem nestačila k obživě obyvatelstva včetně krále, jeho dvora, kněží a šlechty. K tomu bylo třeba pracujících, rolníků. A zde se výrazně projevuje rozdíl ve vztahu k výrobním prostředkům. Je doloženo prameny, že králové již v raných historických dobách dávali vysokým

Pirennovy teze jako celek plně přejímá opět D y k m a n s v cit. spise (výše pozn. 5) a Pirenne sám je znovu opakuje v AHDO II, 1938 str. 11 a d., III, 1948, str. 1 a d. a 57. Viz též doleji pozn. 75, 2. odst.

Idealistické pojetí H e l c k o v o bylo připomenuto již výše (pozn. 5).

Ale i mnohé památky tzv. hmotné kultury nutno přijímat s určitou rezervou, ježto na jejich ráz měli vliv zadavatelé. Proto se z nich nedovídáme nic o lidech, kteří se vymykají jejich přímé pravomoci. Spolehlivé závěry je možno si učinit jen z faktů zcela neměnných (např. honosné hrobky bohatých a pohřbívání chudých v písku pouště), ovšem pro otázku *právního* vývoje ani tyto skutečnosti mnoho konkrétního nedokládají. Srov. též Ž á b a, l. c., str. 575 a d.

[10] Srov. Texty pyramid §§ 134 a d., 152 a d., 393 a d., 510 a d. — Viz K. S e t h e, *Die altägyptischen Pyramidentexte*, I—II, Leipzig 1908, 1910; *Uebersetzung und Kommentar zu den altägyptischen Pyramidentexten*, I—II, Glückstadt-Hamburg 1936, I, str. 1 a d., 52 a d., II, str. 136 a d., 143 a d., 360 a d. — Český překlad (část) L e x a, *Výbor ze starší literatury egyptské*, Praha 1947, str. 20 a d., *Veřejný život* I, str. 23 a další.

[11] Otázka suverénního pozemkového vlastnictví krále nedošla u starých Egypťanů nějakého výrazného právního upřesnění, nýbrž byla jimi zřejmě pojímána prostě jako fakt. Posuzována měřítky moderní právní dogmatiky dává proto např. i pro velmi pokročilou dobu Nové říše podnět k nejistotě ve formulaci. Srov. P e r e p j o l k i n, l. c., str. 367. Viz též B a k i r, l. c., str. 4.

Přijímání skutečností jako takových bylo vůbec charakteristické pro celou dobu samostatnosti egyptského státu. Viz k tomu též dále pozn. 21.

Tato s našeho hlediska viděná právní nepřesnost nezůstala omezena jen na éru faraónskou. I v pozdější době ptolemajovské narážíme na stejnou problematiku. Srov. M. R o s t o v t z e f f, *Die hellenistische Welt, Gesellschaft und Wirtschaft*, I. Darmstadt-Tübingen 1955, str. 207 a d., 214 a d. Srov. též dále pozn. 12 na konci.

Teprve Římané přinesli do Egypta své vytříbené právní myšlení.

K otázce písemného souhlasu králova k nabytí (převodu) nemovitého majetku viz doleji pozn. 75.

hodnostářům a chrámům pozemky, a to vždy i s „lidmi" tam usedlými. Rolníci na půdě usedlí sdílejí s ní její osud.[12]

V literatuře je zastávána teze,[13] že po sjednocení Horního a Dolního Egypta a po zlomení moci krajských knížat a potlačení svobody přímořských měst za 2. dynastie (3. tisíciletí před n. l.), bylo období individuální osobní i majetkové svobody, kdy všichni Egypťané si byli rovni, kdy nebylo žádné šlechty a kdy i pozemkové vlastnictví bylo ryze individualistické. Zvrat prý nastal až za 4. dynastie (od poloviny 3. tisíciletí př. n. l.), kdy dochází k doživotnímu nucenému nájmu, jenž se pak záhy mění v dědičný. Máme tu tedy co činit s velmi nápadnou obdobou kolonátu z pozdního starověku a raného středověku. Absolutní desposice králova však vyvolává

[12] Srov. např. nápis v hrobce Mecenově (28 st. př. n. l.), překlad J. H. Breasted, *Ancient Records of Egypt*, Historical Records, I—V, Chicago, 1. vyd. 1906, 1907, 3. vyd. 1927, I, str. 76 a. d. Srov. dále Pirenne, *Histoire* I, str. 194 a d., II, 357 a d., III, 13; Lexa, *Veř. život* II, str. 19; dekret krále Nefererkaréa (26.—25. st.): Pirenne II, str. 252; Lexa II, str. 23; dekret krále Popeje (nové čtení: Piopihe) I. o ochraně práv obyvatel dvou měst obou pyramid krále Snofreva (25.—24. st.) (=známý „dekret z Dahšúru"): L. Borchardt, ZÄS (Zeitschrift für ägypt. Sprache u. Altertumskunde) 42, 1905, str. 1 a d.; Pirenne, *Histoire* II, str. 254 a d.; Lexa II, str. 24; nápis z hrobky knížete Chnemhotepa II., (20. st.), Breasted I, str. 279 a d., Lexa II, str. 38; smlouva knížete Hepzefeje se slovtskými kněžími (20 st.), Breasted I, str. 258 a d., Lexa II, str. 31. — Další příklady viz např. Pirenne, *Histoire* II, str. 256 a d., III, str. 36 a d., 287 a d.; viz též Bakir, *Slavery* str. 3 a d., 23, 42.

Vykořisťování rolníků bylo dáno i vlastním způsobem práce: rolníci od dob Staré říše pracovali ve vesnických občinách, podléhajících správě krajských a ev. i místních velmožů, a jejich prostřednictvím králi. Vykořisťování rolníků bylo typicky patriarchální a vzniklo, jakmile se v rukou vládnoucí třídy soustředila politická i hospodářská moc.

Velká většina autorů tuto otázku vůbec pomíjí. Perepjolkin, l. c., str. 167, 192 a d. soudí, že členové občin byli svobodní, Bakir, l. c., str. 4 a Koranyi, l. c., str. 9 naopak usuzují na jejich velmi tíživé utlačování. Zdá se, že je třeba spíš se přiklonit k těmto posléze uvedeným autorům, nejen pro zásadní problematičnost pojmu „svoboda" ve starém Egyptě vůbec, nýbrž i proto, že ze samotných písemných dokladů vysvítá vázanost rolníků k půdě. Svérázný charakter staroegyptských společenských a právních poměrů přitom nemusel vylučovat a nevylučoval, že rolníci po splnění svých povinností vůči králi, resp. vrchnosti mohli své přebytky volně na trhu prodávat (směňovat).

Ze zprávy Pap. Lansing 7, 3 = Pap. Anastas. V, 16, 7 a d. lze do značné míry usuzovat i na vzájemné ručení členů vesnické občiny za splnění povinných dávek. — Lexa, *Veř. život* I, str. 41 se domnívá, že jde jen o přehnané satirické líčení. Avšak z památek hmotné kultury (obrazy rolníků pracujících pod knutou — viz dále pozn. 35 i z jiných dochovaných písemných dokladů se můžeme přesvědčit, že život rolníků vskutku „nebyl lehký", jak nakonec uvádí i Lexa sám na uv. místě. Viz též výklad, jejž podává H. Brunner, ZÄS 80, 1955, str. 73 a d., a Bakir, *Slavery* str. 3. Text: A. H. Gardiner, *Late-Egyptian Miscellanies*, Bruxelles 1937, str. 64 a d., 104 a d.

Nevyhraněnost představy právní a hospodářské „svobody" však přetrvala faraónský Egypt a nebyla jednoznačně upřesněna ani v době hellenistické, ovlivňujíc tak i mnohé rozpaky moderních badatelů. Srv. např. Rostovtzeff, *Die hellenistiche Welt*, I. str. 206, 209, 214 a d., 250, 270, II, str. 702, 703. (Srov. k otázce též dále pozn. 40.)

[13] Tak zejména Pirenne, *Histoire* I, str. 110, 130 a d., 192 a d., a passim; AHDO II, 15, III, 125.

určité pochyby. Král násilím sjednotil říši, a toto násilné sjednocení, odstranění samostatnosti měst a násilná centralizace měly nakonec přinést „všeobecnou svobodu", jíž do té doby ani nebylo? Vždyť i doklad, jehož se autor uvedené teze dovolává, nápis v hrobce Mecenově,[14] jasně mluví o tom, že nabyvatel dostal s pozemky „lidi a brav", a dále, že koupil od četných „královských lidí" další pozemky. Byli to tedy „královi lidé", kdo byli vlastníky resp. držiteli pozemků. Zdá se tudíž, že po uvedené násilné centralizaci nebo v jejím průběhu došlo už tehdy k jakési konfiskaci majetku odbojných knížat a měst. Tento institut propadnutí a zabavení majetku, který znamená ve své podstatě zlomení hospodářské moci protivníka, se ostatně táhne jako červená nit dějinami lidstva. Je dokladem primérního významu ekonomické základny u všech historických skutečností a dějů. Bylo by nesprávné nevidět jej a přecházet vývoj událostí pouhým mlčením.[15]

V uvedeném případě ostatně nedošlo ve vývoji starého Egypta k nějaké podstatné změně. Šlo pouze o výměnu osob. Namísto nespolehlivé odbojné staré šlechty krajů a měst nastoupili do téže soustavy státní správy lidé sice noví původem, ale s nezměněným starým ekonomickým myšlením.[16] Je třeba připustit, že došlo k určitému „zrovnoprávnění" všech občanů: král odstranil politické výsady staré šlechty a všichni si byli „rovni" ve stejné, neomezené poslušnosti vůči svrchovanému panovníkovi. Dospíváme k závěru, že místo „zrovnoprávnění" je tu mnohem přiléhavější výraz „znivelování". To se projevilo také v tom, že král si vybíral své hodnostáře i mimo dvůr, z osob, které neměly „původ". Tuto politiku však prováděl král ve svém vlastním zájmu, aby měl spolehlivé úředníky, kteří by mu svou oddaností zajišťovali stabilitu státního pořádku.[17] Bylo by příliš idealistické vidět v této politice nějaké *„zlidovění* státní správy".[18]

Pravá podstata královských záměrů je ostatně patrna i z toho, že z počátku bylo obdarování pozemky omezeno u fyzických příjemců pouze na osobu obdarovaného a po jeho smrti se dar vracel ke králi. Avšak další

[14] Viz výše pozn. 12.

[15] Tak i Pirenne ve všech uvedených spisech. Cf. též Lexa, *Veř. život* I, str. 119; Breasted, *History* str. 74 a d.

[16] Přitom zůstává otevřenou otázkou postavení velmožů, kteří byli králi věrni, zejména v Horním Egyptě.

Proti tezi o „naprosté rovnosti" všech obyvatel země v té době svědčí fakt, že právě za éry 3. až 4. dynastie bylo třeba zvláštní královské listiny k osobnímu nabytí nemovitého majetku. Srov. výše text k pozn. 11 a dolejí pozn. 75.

[17] Tak již v poučení pro krále Merikaréa, jež dobově spadá mezi Starou a Střední říši, se mj. výslovně říká: „Učiň své rádce velkými (= bohatými), aby jednali podle tvých zákonů". Srov. z literatury A. Erman, *Die Literatur der Ägypter,* Leipzig 1923, str. 109 a d.; A. Scharff, Sitzungsberichte der Bayr. Ak. der. Wiss., Phil. hist. Abt. 1936, seš. 8; A. Volten, *Zwei altägyptische politische Schriften* (Analecta Aegypt. IV), København 1945, str. 3 a d.; S. Herrmann, *Untersuchungen zur Überlieferungsgestalt mittelägyptischer Literaturwerke,* Berlin 1957, str. 54 a d.

[18] Lexa, *Veř. život* I, str. 119.

vývoj, směřující k dědičné trvalosti obdarování, odhaluje skrytý konflikt zájmů: krále na straně jedné a mocných příjemců na straně druhé. Jejich úsilí podržet to, co jednou dostali, trvale v rodinném majetku, je nakonec také korunováno úspěchem. Místo staré rodové šlechty vzniká nová šlechta úřednická. Opět se tu potvrzuje Leninovo učení o vývoji lidské společnosti. Zájmové konflikty mezi třídami i uvnitř tříd jsou trvalým průvodcem ve vývoji starého Egypta i celé lidské společnosti potud, pokud tato společnost bude třídní.

Ve vztahu k výrobnímu (pracovnímu) prostředku, půdě, se po celou dobu vývoje starého Egypta nic podstatného nezměnilo. Změnila se pouze osoba vlastníka. Původní jediný vlastník, král, byl nahražen jiným, jemu podřízeným hodnostářem. Pracovní povinnost usedlých rolníků zůstala, rozdíl byl jen v tom, že část úrody odváděli nyní novému majiteli půdy. *Lexa* soudí,[19] že odvod části úrody králi bylo původně „nájemným". V této všeobecné formulaci toto mínění však naráží na podstatné námitky. Předpokládalo by, že „původně" král i rolníci byli ve vztahu k tomuto základnímu výrobnímu prostředku rovnými partnery: rolníci by najímali půdu za *dohodnutou* úplatu. Tato koncepce však odporuje suverénnímu postavení krále jako vlastníka veškeré půdy. Král, ani vrchnostenští majitelé půdy — chceme-li tak nazvat pozemkovou šlechtu — *nesjednávali* s rolníky nějaké nájemné, nýbrž požadovali „podle řádu platného pro všechny lidi"[20] odvod stanovených dávek jako samozřejmou *povinnost* těch, kteří na půdě pracovali, resp. byli jejími držiteli. Proto bylo třeba zvláštního královského privilegia k osvobození od této povinnosti.

Že mezi velkými vlastníky půdy byli i držitelé drobnější, je dáno samou její povahou. Jen malá část celého státního území byla úrodná. Proto hospodářství na ní muselo být velmi intenzívní a i malý pozemek byl na tehdejší dobu úživný. *Právní* struktura daného stavu věci, jež by jistě znovu zasluhovala podrobnějšího studia, staré Egypťany do nějakých detailů nezatěžovala. Brali situaci jako fakt a vyvozovali z toho opět jen faktické důsledky. Spekulativní abstraktní právní myšlení jim bylo cizí.[21] Mnohé nesrovnalosti, na něž soudobé bádání mnohdy zdánlivě naráží, vznikají jen z toho, že dávnověké události a instituty měříme moderními kritérii.[22]

[19] Op. cit. I, str. 38.

[20] Srov. dekret krále Popeje (Piopiho) I. o ochraně práv obyvatel dvou měst obou pyramid krále Snofreva (viz výše pozn. 12).

[21] Tím však není řečeno, že by právní myšlení a filosofické myšlení vůbec bylo starým Egypťanům cizí. Naopak — z dochovaných soudních zápisů, soukromých a zvláště i mezinárodních smluv (srov. doleji text a pozn. 72) zjišťujeme velkou vyspělost koncepce i stylu. — V této souvislosti odkazuji na svou studii o staroegyptské představě práva a spravedlnosti v JJP, Warszawa 1961, str. 234 a d.

[22] Srov. k tomu též Bakir, *Slavery* str. 7, 124; v. Schuler, Orientalia 25, 1956, 210 a J. Klíma, JJP 1961, str. 274.

Také další velmi důležitý výrobní prostředek, dobytek, byl převážně ve vlastnictví krále,[23] později též velkostatkářů, statkářů a chrámů. Pracujícím rolníkům, kteří většinou na jeho opatření a pěstování neměli dostatek prostředků, byl pronajímán.[24]

Starověký Egypt byl tudíž státem typicky třídním. Proti sobě stály dvě hlavní společenské třídy: král, pozemková šlechta a chrámy jako vlastníci hlavních výrobních prostředků, půdy, obilí a dobytka, a proti nim především třída pracujících v zemědělství, rolníci připoutaní k půdě a zemědělští dělníci. Mezi nimi jako malá, politicky právě tak bezvýznamná vrstva byli drobní „samostatní" rolníci, kteří měli svůj vlastní kus půdy a odváděli daň pouze králi. Vedle příslušníků těchto dvou hlavních tříd byly ještě jiné skupiny obyvatel; o nich bude zmínka později.

I v třídě panující byly ovšem stupně. Nejvýš stál král, třebaže v době slabých králů víc jen formálně, vedle něho (v obdobích utužení centrální moci pochopitelně na značně nižších stupních) byla šlechta a chrámy. Ale chrámy, osvobozené od veškerých daní a jiných povinností (podobně jako pozemky duchů zemřelých) získávaly stále výraznější privilegované postavení. Tím spíše, že příslušníci této třídní skupiny, kněží, vládli nejen v oblasti materiální výroby, nýbrž i nejúčinněji také v oblasti duchovního života[25] a ve sféře politiky. Proto byl král současně nejvyšším knězem, proto i šlechta zaujímala vysoké kněžské úřady. Král a velmožové si tak zajišťovali svůj vliv na náboženské myšlení i dění, kněží naopak svůj vliv na politický život. Král, aby si udržoval i svou duchovní nadřazenost, postupně se posouval „výš": od dob 4. dynastie ovládá duchovní život Egypťanů představa, že král je synem boha, od 18. dynastie je král v očích Egypťanů přímo bůh.[26] Ale dogma o božském původu krále sloužilo zas naopak vlád-

[23] Srov. instrukci o právech a povinnostech vezíra (15. st. př. n. l.) v odd. III. f. 51 a 52. Viz. K. Sethe, *Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Ägyptens*, V, 2: *Einsetzung des Wesirs*, Leipzig 1909; *Urkunden der 18. Dynastie, Übersetzung*, Leipzig 1914; Breasted, *Ancient Records* II, 266 a d.; W. Helck, *Festschrift Grapow* (= O. Firchow, *Aegyptologische Studien*), Berlin 1955, str. 107 a d.; Lexa, *Veř. život* II, str. 54 a d. Viz též Moret, *Nil*, str. 323 a d., 331 a d.

Nejnovější transkripci a překlad podává R. O. Faulkner, JEA 41, 1955.

[24] Viz i zprávu v § 4 zákona krále Haremheba (14. stol.): Breasted, op. cit. III, str. 22 a d.; Lexa, op. cit. str. 70 a d.; W. Helck, ZÄS 80, 1955, str. 109 a d., zvl. 119 a d. Srov. též doleji pozn. 58 a 70.

[25] K této otázce všeobecně Konstantinov a kolektiv, op. cit., str. 132. Pro egyptské poměry bylo zvlášť důležité, že kněží nejen dominovali nad náboženskými představami, jejichž vliv pronikavě zasahoval do oblasti duchovního života, nýbrž měli i znalosti nanejvýš významné pro obživu obyvatelstva: vypočetli kalendář, záplavy Nilu a tím měli i značný vliv na organizaci zemědělství. Srov. *Dějiny filosofie* (vyd. M. A. Dynnik a kolektiv), I, Praha 1959, str. 38.

[26] Srov. k tomu Moret, *Histoire*, str. 238; Pirenne, *Histoire* I, str. 114, 127, 217 a d., II, 24, 233 a d., III, 3, 47 a d., AHDO II, 1938, 19 a d., III. 1948, 127 a d.; J. Černý, *Dějiny lidstva* (vyd. J. Šusta a kol.) I, Praha 1940, str. 217, 221; Breasted, *A History of Egypt*, London 1946, 62 a d., 74 a d., 122, 272; Welles, l. c., str. 28;

noucí třídě, neboť přísný obřadní ceremoniál znemožňoval králi podstatně nějaké volnější účinné jednání.[27] Opět se tu odhalují neustálé vnitřní mocenské rozpory a boje mezi jednotlivými skupinami téže vládnoucí třídy.

Osvobození chrámů od daní a jiných povinností vůči státu i králi přirozeně oslabovalo hospodářskou moc krále a posilovalo moc kněží, až se to stalo přímo životním nebezpečím pro stát. Král byl postupně zbavován materiální základny, jež mu zajišťovala i vojenskou a politickou moc. Tudíž tento *důsledek*, nikoli samotný vzrůst hospodářské síly kněžstva přivodil situaci, že Egypt ztratil svou zahraniční váhu a nakonec i samostatnost.[28]

Na vlastní podstatě věci, na třídním charakteru starověkého Egypta se v průběhu doby nic nezměnilo. Pouze těžiště moci se přesouvalo z jedné skupiny na druhou.

Proti této třídě panující, tvořící nepoměrně malou vrstvu obyvatel, žijící z práce druhých, stála třída vykořisťovaných, především rolníků a zemědělských dělníků. Vedle nich byla početná vrstva dělníků a ostatních obyvatelů měst. Z těch nejvíce svobody požívali umělci a řemeslníci. Ale i jejich „svoboda" byla pojmem z dnešního hlediska do značné míry okleštěným.

Lexa spatřuje „nesvobodu" převážného počtu staroegyptských umělců a řemeslníků v tom, že oni nevlastnili výrobní materiál, nýbrž byli odkázáni většinou na zpracování materiálu dodaného zákazníkem, a že tedy vlastně byli také jen dělníky pracujícími za mzdu.[29] Toto vymezení však není správné. Vždyť i v moderní době jsou samostatní řemeslníci, kteří zpracovávají materiál dodaný zákazníkem (tak zejména krejčí a švadleny), aniž tím ztrácejí charakter samostatného řemeslníka. Rozhodující tu není, zda

I. M. Lurje, *Vestnik drevnej istorii* 1949, seš. 2, str. 32, zvl. str. 37 a d.; Avdijev, *Istorija* str. 204 a d., 292 a d.; H. Brunner, *Festschrift Grapow*, str. 4 a d.; Lexa, *Veř. život* I, str. 64 a d., 97; H. Kees, *Der Götterglaube im alten Ägypten*, Berlin 1956, str. 28 a d., 69 a d., 80 a d., 92 a d.; J. A. Wilson, Journal of the American Oriental Society, 1954, suppl. 17, str. 1 a d.; Perepjolkin, l. c., str. 174, 193; Koranyi, l. c., str. 10.

Ještě ptolemajští králové a římští císařové velmi rádi sahali po tomto jistě velmi svůdném atributu jejich státoprávního postavení v Egyptě. — Srov. Seidl, *Der Eid im römisch-ägyptischen Provinzialrecht* I, München 1933, str. 18 a d.; M. Rostovtzeff, *The social and economic history of the Roman Empire* I, Oxford 1957, str. 43 a d., 48, 78, 85, 211, 405; R. Taubenschlag, *The Law of Graeco-Roman Egypt in the Light of the Papyri*, 2. vyd. Warszawa 1955, str. 566 a d.

[27] Srov. Welles, l. c., str. 28; Seidl, *Einführung*, str. 16, 17; Heichelheim, *History*, str. 168.

[28] Jinak např. Lexa, *Veř. život* I, str. 103. — Vždyť např. velekněz vésetského Amóna Hrihor, který se stal prvním kněžským králem Egypta, ani nebyl z rodu vésetských kněží, a sám za svou hlavní hodnost nepokládal svou kněžskou funkci, nýbrž vrchní velitelství všeho vojska Horního i Dolního Egypta, a pozdější králové dokonce svou politickou moc znovu upevnili a moc vesetských kněží zlomili. Tak i Lexa, op. cit., str. 148 a d.)

[29] *Veřejný život* I, str. 196.

dotyčná osoba pracuje z vlastního či přineseného materiálu, nýbrž zda dostává odměnu za výrobek či zda je placena jen za práci, tj. za pracovní čas nebo za pracovní úsilí v čase vynaložené. Jinými slovy: zda veškerá hodnota vynaložené práce připadne jen jí, či zda připadne někomu jinému a ten dotyčné osobě (řemeslníkovi, umělci) zaplatí pouze *mzdu* za práci a sám si přisvojí nadhodnotu.

Umělce a řemeslníky je proto třeba rozlišovat: jednu skupinu tvoří ti, kteří pracovali přímo v poměru služební závislosti jako dělníci, druhou ti, kteří tvořili tzv. svobodnou část obyvatel měst. Ježto většinu „zákazníků" tvořili král, jeho dvůr, chrámy, šlechta a ostatní boháči, byla převážná část umělců a řemeslníků u nich přímo zaměstnána.[30] Mimo to, práce řemeslné byly rovněž pokládány za pracovní *povinnost*, k níž mohli být pracující přikazováni obdobně jako k pracím zemědělským.[31]

Ale i tzv. svobodní obyvatelé měst, pracující pro příležitostné zákazníky nebo pro trh, tj. příslušníci tzv. vedlejších tříd,[32] nebyli zcela svobodni. Jak vyplývá a contrario z rozkazu krále Popeje (Piopiho) I. o ochraně práv dvou měst obou pyramid krále Snofreva,[33] byli i obyvatelé měst bráni k stavebním pracem pro královský dům a na jiné práce podle „řádu platného pro všechny lidi".

Proto tedy tezi o tom, že egyptští dělníci byli již od dob Staré říše lidé svobodní a že se jim dobře vedlo, byli-li trvale zaměstnáni a dobře placeni a zacházelo-li se s nimi slušně,[34] lze brát jen s podstatnými výhradami.[35] Za všech dob se mezi dělníky, a to i těmi preferovanými na jedné straně, a vládnoucí třídou na straně druhé projevoval třídní antagonismus, vedoucí již tehdy nejednou k otevřeným konfliktům.[36]

[30] Srov. např. nápis z hrobky vrchního lékaře Nensechmeta (28. st.), Breasted, *Ancient Records* I, str. 109; Lexa II, str. 22; nápis z hrobky Hetenherachtovy (25. st.). Breasted, cit. I, str. 115, Lexa II, str. 29; nápis z hrobky Menejovy (28. st.) Lexa I, str. 185; nápis na soše Amónova velekněze Romea-Roje (z konce 13. st.), Lexa II, str. 79; Avdijev, *Istorija*, str. 273.

Pokud jde o druh činnosti, Egypťané sami ani nepociťovali nějaký rozdíl mezi umělcem a řemeslníkem, a obojí nazývali běžně společným označením *hmw*. Obdobnou situaci nacházíme také u otroků a sluhů (viz dále str. 247 a d.).

[31] Srov. např. dekret krále Nefererkaréa (viz nahoře pozn. 12).

[32] K tomu všeobecně Konstantinov a kolektiv, op. cit., str. 163.

[33] Viz výše pozn. 12.

[34] Tak Lexa, *Veř. život* I, str. 185.

[35] Tak i Lexa na jiném místě (l. c., str. 215).

Také památky hmotné kultury, např. obrazy dozorců s holemi, dokazují, že nejen postavení zemědělců, nýbrž i pastevců, rybářů, lodníků, řemeslníků apod. nebylo nijak záviděníhodné. Viz též Perepjolkin, op. cit., str. 191.

[36] Jako zvlášť výrazný příklad je třeba uvést zejména povstání lidu na konci Staré říše (resp. před počátkem 12. dyn.), na němž měly účast všechny vrstvy utlačované třídy i tzv. třídy vedlejší, a demonstrace a stávky dělníků vésetského královského pohřebiště, kteří dokonce byli skutečně skupinkou značně preferovanou. (Srov. Lexa II, str. 119—120, 121—123, 27, 128). Viz též doleji pozn. 48.

Zbývají ještě dvě početné kategorie staroegyptských pracujících: sluhové a otroci. *Lexa* uvádí,[37] že Egypťané sami měli pro obojí týž slovní výraz: **ḫm** (sluha), **ḫm.t** (služka, otrokyně). Toto konstatování však nutno do jisté míry upřesnit. Jak prokazuje *Bakir*,[38] výraz **ḫm** v uvedeném slova smyslu není v dokladech znám před dobou Střední říše a už zas ne po 22. dynastii. Otroctví však bylo známo již dávno předtím a velmi dlouho poté. V pramenech nacházíme řadu dalších výrazů, zejména **bꜣk**, vztahující se na osoby služebného stavu. Z podrobnějšího rozboru těchto označení a pojmů[39] zjišťujeme, že vlastní staroegyptské právo nemělo ani přesného právního výrazu pro pojem „otroka", ani přesného právního vymezení osob nesvobodných.[40] Ale i to je jen důsledek jejich již uvedeného *praktického* posuzování věcí a situací.

Z historických dokladů seznáváme, že pojmem „sluha" (v širším slova smyslu) byli označováni nejen skuteční sluhové, resp. otroci, nýbrž i vysocí státní hodnostáři a kněží.[41] Ukazuje se, že tím, že otrok i sluha jim byli

Jak snadno může vést nesprávné pochopení materiálních příčin různých historických událostí k mylným závěrům, seznáváme z hodnocení zmíněného povstání lidu. Tak např. G. Farina, *Aegyptus* II, 1921, str. 3 a d., a M. Pieper, *Die ägyptische Literatur*, Wildpark-Potsdam 1928, str. 23 a d., chtějí v uvedených událostech spatřovat vzor bolševické revoluce v Rusku! Tehdejší vzpoura utlačovaných tříd (a to je víc, než jen jakási „sociální revoluce") byla však nesena ryze individualistickými tendencemi (ukořistění majetku bohatých). Spočívalo v podstatě výrobních sil a výrobních vztahů tehdejší společnosti, že ony události nemohly mít nějaký nový konstruktivní revoluční cíl, a že „obnovení pořádku" mohlo zas jen vyústit ve formách stávajícího společenského řádu.

Právem však vytýká Avdijev, op. cit., str. 227 a d., nemístnou lítost nad oněmi událostmi, neboť ke vzpouře utlačovaných došlo jen v důsledku jejich nezměrné bídy. (Srov. též *Dějiny filosofie* cit. I, str. 35; Perepjolkin, l. c., str. 308 a d.). Označovat výbuch tohoto zoufalství lidu za „zlou pohromu" (tak i Lexa, op. cit. I. str. 120) je jistě neodůvodněné.

K literárnímu zpracování uvedeného povstání lidu srov. A. H. Gardiner, *The Admonitions of an Egyptian Sage from a Hieratic Papyrus in Leiden*, Leipzig 1909; Farina a Pieper, l. c.: Erman, *Literatur*, str. 130 a d.; Pirenne, AHDO III, 1948, str. 128 a d.; Lexa, *Veř. život* II, str. 7 a d., 43 a d.; Herrmann, *Untersuchungen*, str. 8 a d.

Viz též Moret, *Nil*, str. 261 a d.

[37] *Veř. život* I, str. 180.

[38] *Slavery*, str. 34.

[39] Bakir, op. cit., str. 14 a d.

[40] Proto např. i Pirenne při svém výkladu o „stavu svobodných" (AHDO III, 1948, str. 125 a d.) líčí víc historické děje a postavení šlechty (a bohatých) než právní postavení *veškerého* lidu. — Převážně se tu vůbec přehlíží, že *lid* neměl vůbec žádná politická práva a že i chrámy a nejvyšší krajská šlechta měly „práv" jen tolik, kolik si jich dovedly pro sebe uchvátit, získat a podržet. V tom tkví jedna z rozhodujících složek celé problematiky.

[41] Viz v ozn. 12 cit. nápis v hrobce Mecenově, dále nápis v hrobce neznámého majitele, dekret krále Nefererkaréa, a smlouvu knížete Hepzefeje. Srov. též závěť Nekoněchovu (26. st.): „Breasted, *Ancient Records* I, str. 99 a d., Pirenne, *Histoire* II, str. 366 a d., 373 a d., Lexa, *Veř. život* II, str. 20; nápis z hrobky Ptahšepsesovy (25. st.): Breasted, op. cit., I, str. 115 a d., Lexa, l. c. 23; životopis Veniho (24.

pojmově „totéž“, vyjadřovali Egypťané nepochybně hlavní ideu obsahové náplně tohoto pojmu: bezmeznou oddanost toho, kdo slouží, vůči tomu, komu je slouženo. Proto zajatci, kteří mimo jakoukoli pochybnost konali nucené práce a byli skutečnými otroky v tomto slova smyslu, nejsou dlouho ani označování slovem „otrok“ nebo „sluha“, nýbrž jen slovem „zajatec“.[42]

Z doby Staré a Střední říše nemáme plně spolehlivého dokladu o otrocích v soukromém vlastnictví. Plyne z toho zřejmě, že výhradným vlastníkem zajatců (= otroků) byl zprvu jen král. Bylo to jistě dáno především tím, že zajatců a otroků vůbec bylo používáno k zvlášť těžkým veřejným pracem (v dolech, při stavbách pyramid, silnic, zavodňovacích zařízení apod.) a že tato pracoviště je stačila plně absorbovat.[43] Teprve s přibývajícími počty zajatců a rostoucí štědrostí faraónů dostávaly tyto pracovníky i chrámy,[44] a později i nejvyšší státní hodnostáři a nejbližší členové královského rodu.

stol.): Breasted, op. cit., str. 134 a d., 144, Pirenne, l. c., III, str. 262 a d., Lexa, l. c., str. 26 a d.; nápis z hrobky knížete Chnemhotepa II. (20. st.): Breasted, op. cit., str. 279 a d., Lexa, str. 37 a d. — Viz také Bakir, op. cit., str. 17 a d., 22, 33; Moret, *Nil*, str. 222 a d.

[42] Tak např. Mecen (viz předchozí pozn.): představený zajatců; životopis Veniho: ukořistění zajatců; instrukce pro vezíra (viz výše pozn. 23), odd VI.: vezír dozírá na práce dělníků, řemeslníků a zajatců, a pečuje o to, aby zajatci, kteří byli přiděleni chrámům, dostali každoročně nový šat a mast.

[43] Další důvod toho lze nepochybně spatřovat i v tom, že zajatec jako válečná kořist patřil nejvyššímu veliteli vojska, a dále také v tom, že zajatci nebyli jen cizinci, nýbrž nepochybně i Egypťané, zajatí v bojích o centralizaci státu (srov. výše). Tito odbojní příslušníci vlastního národa jistě ani tehdy nebyli zase hned rozpuštěni mezi různé vrstvy obyvatel, nýbrž soustředěni v pracovní útvary určené k provádění státně důležitých nebo požadovaných prací. Také odtud jim zůstávalo označení „zajatci“, nikoli „sluhové“ = otroci.

Pramenné doklady o tom, že váleční zajatci byli takto hromadně přiděleni k veřejným pracem, máme zachovány např. v Historiích řeckých spisovatelů Diodora (I, 56) a Herodota (II, 108).

[44] E. V. Čerezov, Vestnik drevnej istorii, 1949, seš. 3, str. 66, soudí, že chrámy měly již v době Staré říše pouze otroky, nikoli nevolníky. Avšak statut rolníků pracujících na královské půdě se přece pouhou změnou vlastníka (převod pozemků s krále na chrám) nijak nezměnil. Že již ve Staré říši měly chrámy *také* otroky (z řad válečných zajatců, jim přidělených), je třeba připustit. Že by však měly *pouze* otroky, nelze doložit žádným věcným důvodem.

Nejnověji Perepjolkin, l. c., str. 172 a d., 184 a d., 192, 292 a d., uvádí, že otroci byli v soukromém majetku už od dob Staré říše. Vychází přitom zejména z vyobrazení šlechtických hospodářství, v jehož pracovnicích míní spatřovat otroky. Výklad je možný, ale není výlučný. Víme-li, že počet zajatců v té době ani zdaleka nebyl tak velký, aby stačil plně pokrýt i jen vlastní potřebu královských prací (jinak by nebylo třeba všeobecné pracovní povinnosti), nenacházíme dostatečného argumentu pro rozptýlení otroků mezi jednotlivé soukromníky.

Proto i mínění, jež zastává Avdijev, l. c., str. 224, že otroky vlastnili v době Střední říše i bohatí jedinci, není nezvratně doloženo. Jím uvedený výklad pramenů je možný, není však jedině nutný. Lexa, *Veř. život* I, str. 182, pozn. 11.

Také fakt, že spolehlivé písemné doklady o otrocích v soukromém vlastnictví pocházejí až z doby Nové říše, nebyl dosud vyvrácen. Odpoutáme-li se však od těchto

Další významnou roli tu nepochybně hrála i skutečnost, že *faktický* rozdíl mezi otrokem, sluhou, dělníkem či rolníkem připoutaným k půdě nebyl výrazný, a že těchto pracovníků mimo otroky bylo tolik, že ani velcí pozemkoví páni nepociťovali potřebu řady těchto svých pracovních sil dál nějak rozmnožovat. Mimo to vládnoucí třída starého Egypta s jeho typicky intensivním zemědělstvím jistě již tehdy usoudila, že pro stát a národní hospodářství a tudíž i pro ni je daleko výhodnější nechat zemědělství v rukou rolníka třebas s nevyhraněnou fikcí jakéhosi pozemkového vlastnictví, ale s konkrétní jeho osobní hmotnou zainteresovaností, nebo najmout si k práci pracovní síly, zainteresované rovněž na práci prostřednictvím mzdy, než svěřovat tento vrcholně důležitý hospodářský faktor otrokům, jejichž zájem o produkci i nadprodukci by byl minimální. Také cena otroka byla zejména z počátku pro jejich poměrně malý počet velmi značná,[45] takže obyčejný rolník, byť i samostatný, nebo samostatný řemeslník si většinou ani nemohli dovolit otroka vydržovat, protože ze svého omezeného výtěžku často ztěží uživil svou vlastní rodinu.

Do soukromého vlastnictví se prokazatelně dostávají otroci z řad válečných zajatců až v době Nové říše, zprvu opět jen do vlastnictví členů vládnoucí třídy. I to však bylo zpočátku asi více výjimkou než pravidlem.[46]

negativních závěrů, vyplývajících pouze z toho, že nebyly dochovány konkrétní doklady, a posuzujeme-li otázku z širšího hlediska politické i společenské situace země, bylo by těžko nepřiznat, že v době úpadku centrální moci a rozmachu moci krajských knížat [např. zvl. za 5., 6. a 11. dynastie], kdy se mnohdy krajští velmožové stávali suverénními vládci svého kraje, by takový krajský despota nemohl podržet pro sebe jako otroky ty, které zajal při jejich vpádu do jeho území nebo při jeho nájezdu do území cizího. Rovněž těžko by si bylo představit, že král, i když byl „výhradním vlastníkem" všech zajatců, nemohl postoupit a v nějakém konkrétním případě nepostoupil určitého otroka nebo otrokyni některému svému oblíbenci. Ovšem — aby se tak stalo, bylo třeba, aby i nový nabyvatel o takovou „cesi" [ve většině případů ovšem darování] měl konkrétní zájem, a to takový, že k jeho uskutečnění bylo třeba mimořádné královy benevolence.

Jak uvádí Rostovtzeff, *Die hellenistische Welt* I, str. 270, není vzájemný vztah mezi otroctvím a pokusy o zotročování „svobodných" příslušníků vykořisťovaných tříd zcela vyjasněn ani pro pozdní dobu hellenistickou. Jestliže králové čelili v tomto směru tendencím svých velmožů, činili tak zejména i proto, aby sami nepřišli o pracovní síly, jimiž mohli přímo disponovat.

[45] Srov. papyry z doby 18. dyn. z Kahúnu o prodeji pole a pronájmu otrokyň. Gardiner, ZÄS 43 (1906), str. 27 a d.; Pirenne-van de Walle, AHDO, I, 1937, str. 10 a d.; Lexe II, str. 68 a d. (na str. 204 tamtéž je neúplné časové umístění). Dále pap. Gurob z téže doby: Pirenne-van de Walle, op. cit., str. 27 a d.; Pap. Cairo 657, 39 z doby 19. dyn. (koupě otroka): titíž cit. str 35 a d. Viz též Bakir, *Slavery*, str. 99 a d.

[46] Srov. životopis kapitána Ahmóse (18. stol.). Breasted, *Ancient Records* II, str. 1 a d., 17, 33 a d.; Bakir, op. cit., str. 113; Lexa, *Veř. život* II, str. 46 a d. — dostal od krále mj. i otroky. Proti tomu životopis knížete Pennechbeta z téže doby, jenž sice rovněž ukořistil zajatce, ale dostal od krále jiné odměny. Viz Breasted, op. cit., str. 9 a d., 50 a . d., 143 a d., Lexa, op. cit., str. 49. — Nejnovější vydání textu: K. Sethe, *Urkunden der 18. Dynastie*, 3. vyd. Berlin-Graz, 1961, str. 1 a d.

Teprve s dalším rozvojem výrobních sil a se vzrůstajícími tržními vztahy a v neposlední řadě také v důsledku dobyvačných válečných výprav králů 18. dynastie dochází v zemi k novému hospodářskému rozmachu a tím i ke zlepšování hmotné situace nejen šlechty, nýbrž i jednotlivých příslušníků ostatních vrstev obyvatel země. Tím byly dány i materiální předpoklady pro hojnější nabývání otroků zámožnějšími jednotlivci.

V literatuře nebývá podstatně přihlíženo k jednomu z hlavních faktorů, určujících celkový hospodářský vývoj: k bezpeněžnímu hospodářství. Naturální způsob státního i soukromého hospodaření vedl nutně k tomu, že hlavním „platebním prostředkem" bylo obilí, tedy předmět, který se nedá natrvalo uchovávat. Proto bylo jistě pro mnohé soukromníky daleko výhodnější najmout si ze stále pohotové rezervy neplně zaměstnaného městského i venkovského proletariátu potřebnou pracovní sílu jen na čas skutečné potřeby, než *trvale* živit otroka, protože nakonec dělníka i otroka odměňoval stejně — v naturáliích. I to bylo jistě jednou z příčin, proč Egypťané pojmově nerozlišovali mezi „otrokem" a „sluhou". Oddanost vyžadovali od obou stejnou. V podstatě stejně také s oběma nakládali. Tento vzájemný vztah člověka k člověku měl své náboženské i morální zdůvodnění.[47] Záleželo tedy pouze na tom, jak kteří jednotlivci tyto obecné mravní a náboženské zásady uskutečňovali nebo ignorovali.[48]

Teprve od poloviny 1. tisíciletí před naším letopočtem přicházejí do Egypta s přílivem nových průbojnějších cizinců, zejména Řeků a později Římanů, nové impulsy k rozvoji výrobních sil i dynamice právního řádu:

[47] Srov. k tomu doleji text a pozn. 57.

[48] Politická bezmocnost a bezvýznamnost vykořisťovaných tříd také způsobila, že o jejich právním a sociálním postavení nemáme dochovány téměř žádné písemné zprávy. Podstatnější výjimku tvoří jen výše v pozn. 36 uvedené deníky z vésetského pohřebiště z konce doby 20. dyn. — Srov. k tomu zvl. Žába, *Průvodce výstavou Deir el-Medina*, Nár. Museum v Praze 1950; Lexa, II, str. 115 a d. (citace v I, str. 186 je zřejmě tisková chyba).

Lexa (op. cit. I. str. 180) uvádí jako „doklad o sociálním stavu služebnice" smlouvu jakéhosi občana s kojnou jeho synka a jako „doklad o právním a sociálním stavu egyptského otroka" smlouvu o prodeji sebe sama do otroctví. Oba tyto doklady jsou však z doby velmi pozdní, kdy do vlastního staroegyptského práva pronikaly i cizí právní prvky, zejména novobabylónské a řecké. Dále, obě smlouvy řeší zcela konkrétní individuální případ, a o *sociálním* nebo *právním* stavu příslušníků těchto kategorií pracujících *všeobecně* se v nich neříká vůbec nic. Mimo to, smlouvy o prodeji sebe sama do otroctví nejsou vůbec známy před dobou 26. dynastie! Výše uvedená smlouva sama působí i určité potíže při výkladu. Jak vysvitá ze samotného jejího obsahu, neměl mít otrok žádný vlastní majetek, vše mělo patřit jeho pánu. Co se tedy stalo s penězi, které nastávající otrok za tento „prodej" dostal? Je možné se domnívat, že je někde umístil ještě před vstupem do otroctví (např. že jimi zaplatil dluhy, jichž by se byl jinak nezbavil). Je rovněž možné, i když přesně nedoložené, že také egyptští otroci měli jakési peculium (srov. Bakir, *Slavery*, str. 68 a d.). Je vidět, že ani zde necítili staří Egypťané potřebu důsledného právního upřesnění. — (K otázce „peněz" srov. dále text a pozn. 49.)

peněžním hospodářstvím počínajíc a rozvinutým otrokářským systémem konče.

I starověký Egypt byl tedy typicky třídním státem. Naturální hospodářství umožňovalo vládnoucí třídě vykořisťování pracujících na zcela stejném podkladě. Zřejmě i proto nedošlo zde za celou dobu trvání samostatného egyptského státu k mnohem pružnějšímu peněžnímu způsobu hospodářství, ač možnost toho byla prakticky na dosah ruky.[49] Výrobní prostředky, počítajíc v to i většinu pracovních prostředků umělců a řemeslníků, jako dláta, sekery apod., byly v rozhodující míře v rukou vládnoucí třídy.[50]

Objektivně zapadá i Egypt do rámce otrokářské soustavy starověku, i když zpočátku byl po dosti dlouhou dobu jediným otrokářem král.[51] Svými specifickými zvláštnostmi ekonomické základny vytvořil však současně soustavu nikoli nepodobnou pozdějšímu evropskému feudalismu.[52] To však

[49] Již ve Staré říši byla známa jakási převodní platební jednotka *š. t*, ale i pak se obecně směňovaly výrobky a výrobní prostředky přímo a této jednotky se užívalo jen pomyslně k přepočtu cen. Teprve od 2. poloviny éry Nové říše si rozšířené tržní vztahy vynutily pružnější formu směny a platilo se kovem. Kovové mince však byly vydány až na samém konci samostatného egyptského státu králem Zeho (30. dyn., 4. st. př. n. l.). Srov. Dykmans, op .cit., II, str. 253 a d.; Pirenne-van de Walle, AHDO I, str. 73 a d.; Préaux, op. cit., str. 267 a d.; Černý, *Dějiny lidstva*, str. 252; Lexa, *Veř. život* I, str. 58; Perepjolkin, op. cit., str. 354 a d.

Poněkud anticipované se mi zdá mínění vyjádřené v *Dějinách filosofie* cit., str. 34, předpokládající existenci peněz již ve 2. tisíciletí př. n. l.

[50] Jiných tříd kromě již uvedených nebylo ani ve starém Egyptě. Jestliže Lexa, op. cit., I, str. 143 uvádí rod Ramessovců jako „zvláštní třídu", lze to chápat jen jako literární nepřesnost.

[51] Lexa, op. cit., I, str. 184 se vyslovuje pouze negativně, že ve starém Egyptě se nevyvinula taková otrokářská soustava, jakou známe z dob starých Řeků a Římanů, ale dále (I, str. 218) tvrdí, dovolávaje se Cl. Préauxové (op. cit., str. 304 a d.), že otrokářství prý nebylo v Egyptě tak rozšířeno, aby hrálo roli v národním hospodářství. Toto tvrzení však naráží na skutečnost, že celá řada státních prací (lomy, stavby, zavodňování) byla z podstatné části konána právě otroky, dále že otroci tvořili valnou část „živého inventáře" chrámového majetku, a že od dob Nové říše používali otroků i jednotliví soukromníci.

[52] Lexa, l. c., I, str. 123 uvádí, že tento názor některých historiků je neoprávněný. Autor je jmenovitě neuvádí, ale z konkrétně vymezené periodizace — období Střední říše, nutno soudit, že měl na mysli jen určité spisovatele (snad Černý, l. c., str. 232, nebo Breasted, *History*, str. 147 a d.).

V určité obměně možno uvedenou námitku Lexovu vztahovat i na některé autory západní, např. Moret, *Histoire*, str. 249 a d., 430 a d., dále Pirenne a jeho následovníci (viz výše pozn. 9), kteří pokládají dobu Střední říše za jakési „klasické období staroegyptského feudalismu" a v ostatních obdobích spatřují určité formy quasi-feudalismu. Srov. podobně Moret, *Nil*, str. 219 a d., 227 a d., 24 2a d.; Rostovtzeff, *Die hellenistische Welt*, I. str. 211.

Ale jak námitka Lexova, tak i vlastní názory uvedených autorů jsou pouze formální.

Že společenská soustava starých Egypťanů na všech historických stupních vývoje (ne jen v období Střední říše) nese nezřídka znaky nikoli nepodobné pozdějšímu feudálnímu zřízení v Evropě, nelze popřít. Nelze toliko tvrdit, že obojí je totéž.

nevyvrací příslušnost Egypta k otrokářskému řádu starověku, nýbrž pouze potvrzuje Leninův výklad vývoje lidské společnosti.

Z této materiální základny vyrůstal i staroegyptský právní řád. Byl právě tak třídní, jako byla společnost, neboť stát i právo mohou sloužit pouze panující třídě.[53] Ovšem stát a právo nejsou spjaty jen s ekonomickou základnou dané společnosti, nýbrž i se všemi ideologickými silami společnosti, a mají s nimi nemálo společného, zejména s morálkou.[54]

Je zvlášť charakteristické pro staroegyptské myšlení, že „pravda" i „spravedlnost" byla synonyma, že pro obojí byl týž výraz *m..t* (maat) a že obojí bylo pokládáno za dílo boží.[55] „Jednat podle pravdy" znamenalo v očích starých Egypťanů „jednat správně, náležitě, řádně, a tedy i — podle práva".

Představa spravedlivého soudce, soudícího podle „pravdy" a rozhodujícího nestranně, byl již v nejstarších doložených dobách pevně zakotvený etický pojem, byť i především jako ideál. Četní mocní hodnostáři Staré říše dali zaznamenat ve svých hrobkách nejen svou lidumilnost, nýbrž i spravedlivý výkon soudcovské funkce.[56] Nečinili tak jen proto, aby o tom podali zprávu svým potomkům, nýbrž i jako doprovod svého vlastního já do posmrtné říše. Spojitost mezi právem, morálkou a náboženstvím je tu evidentní. Víra v posmrtný život ovlivňovala ovšem do značné míry i život pozemský. Odtud pramenil i vlídný a pomocný vztah člověka k člověku, i když především jako mravní a náboženský příkaz. Dochované staroegyptské nauky mravní obsahují k tomu četné doklady.[57]

Ovšem i staří Egypťané byli pouze lidmi, se všemi lidskými vlastnostmi. Proto i u nich se projevovaly stinné stránky lidských povah, i u nich do-

[53] Srov. Aržanov, op. cit., str. 33, 44.

[54] Aržanov, tamtéž, str. 42.

[55] Spravedlnost (Maat) byla uctívána i jako bohyně. Srov. Pirenne, *Histoire* I, str. 221, *Nil*, str. 184 a d., 440, 441; R. Anthes, Journal of the American Oriental Society, 1952, suppl. 14; J. A. Wilson, tamtéž 1954, suppl. 17, str. 2 a d.; E. Otto, *Der Weg des Pharaonenreiches*, Stuttgart 1955, str. 56 a d.; Kees, *Totenglauben*, str. 104 a d.; Z. Žába, *Les maximes de Ptahhotep*, Praha, 1956, str. 119; Herrmann, *Untersuchungen*, str. 83 a d., a výše pozn. 21 na k.

[56] Tak např. nápis vezíra Kagemního a vezíra Nefer-Sešem-Ra (oba z dob 6. dynastie). Srov. Pirenne, *Histoire III*, str. 61 a d.; Kees, *Totenglauben*, str. 103. Další příklady Breasted, *History*, str. 65, 81, 148 a d.

[57] Tak již v nejstarší dochované nauce Ptahhotepově, mající svůj původ v době na sklonku Staré říše, jsou obsaženy zásady vlídného a uspořádaného vzájemného soužití. Srov. zejm. kap. 4, 5, 6, 8, 9, 10, 14, 16, 17, 19, 20, 32, 35 (citace podle pap. Prisse). Srov. z lit. Erman, *Literatur*, str. 81 a d.; Lexa, *Obecné mravní nauky staroegyptské* II, Praha 1928, str. 9 a d., *Studies Griffith*, London 1932, str. 111 a d.; R. O. Faulkner, *Festschrift Grapow*, 81 a d.; Žába, l. c. (viz výše pozn. 55).

Podobné mravní zásady nacházíme také u pozdější nauky Aniovy (zejm. kap. 17, 22, 29) a Amenemopetovy (zvl. kap. 2, 7, 11—13, 20, 25, 28, 29). Viz Lexa, *Obecné mravní nauky staroegyptské* III Praha 1929.

cházelo k porušování příkazů pravdy a spravedlnosti, k porušování zákonů, k podplácení a stranictví soudců, a tak zejména i k nelidskému a bezohlednému sužování a odírání bezmocného prostého lidu. To ovšem vedlo k vzrůstající nespokojenosti i k výbuchům zoufalství a hněvu.

Panující třída, a zvláště její nejvyšší reprezentant, král, však potřebovali nerušenou stabilitu vnitřních poměrů země. Události výše zmíněné mohutné vzpoury z doby mezi Starou a Střední říší přešly nepochybně velmi citelně i do jejich vědomí. Je proto i z tohoto hlediska pochopitelné, že králové tvrdě zakročovali i proti úřednickým narušovatelům platného právního řádu.[58] Jistě tak činili též proto, že si byli vědomi toho, že jejich nábožensky posvěcené postavení jim ukládá i péči o *všechny* obyvatele státu, ale v konečném efektu veškeré jejich jednání sloužilo zas jen jim samým: tvrdými zákroky odstraňovali ty, kdož by chtěli jednat na vlastní pěst, nedbat jejich příkazů (= zákonů) a vnášet tak rozklad do stávajícího společenského řádu, a současně budili dojem, že oni jsou jedinými zárukami stejné spravedlnosti pro bohaté i chudé.

Bylo by ovšem nesprávné domnívat se, že veškeré dění ze strany krále, kněží apod. bylo ovládáno *záměrně* chtěným úmyslem klamání prostého lidu. Analyzujeme-li dnes historické události metodami historického materialismu, odhalujeme tak objektivně příčiny a síly, které uvedené události vyvolaly, resp. usměrnily. Ekonomická základna, právo, stát, náboženství a morálka se neustále prolínají a jednající osoby i třídy žily povětšině v přesvědčení, že jednají správně nebo alespoň oprávněně.[59] Ale již od dob Staré říše si vládnoucí třída uvědomovala nebezpečí třídního i politického vnitřního nepřítele a v prostředcích jeho likvidace nebyla nijak sentimentální.[60] Neudivuje proto, že dochované mravní nauky na-

[58] Srov. zejm. zákony krále Haremheba (poč. 19. dyn.), jenž neváhal drastickými tresty čelit zlořádům ve správě fiskální i soudní. Viz výše pozn. 24. Srov. též Breasted, *History*, str. 404 a d.; Welles, l. c., str. 31, 34 a d. (viz též doleji pozn. 70).
Srov. též již z doby Staré říše pocházející dekret krále Nefererkaréa (viz výše pozn. 12).

[59] Psychologická analýza vědomě protiprávního jednání se ovšem vymyká rámci této studie.

[60] Srov. zejména již citovaný dekret krále Nefererkaréa nebo dekret krále Enjótefa Nebcheprúrea ve věci kněze Tetiho a druhů z doby před 18. dyn. (jde tu o známý „dekret z Koptu" — srov. F. Petrie, *Coptos*, VIII., London 1896; Breasted, *Ancient Records* I, str. 339 a d.; Lexa, *Veř. život* II. str. 42), nebo soudní zápisy o haremovém spiknutí proti králi Ramessovi III, (20. dyn. — Pap. Turin., Rollin, Lee; Breasted, *Ancient Records* IV, 208 a d.; Lexa cit. 94 a d.) nebo pokyn vrchního velitele Pai-ancha, syna kněžského krále Hrihora (21. dyn.) k odstranění dvou policistů. (Tento poslední případ je v literatuře označován jako „zkrácené soudní řízení" — tak Erman, Abhandlungen der Preuss. Ak. der Wiss., Phil. Hist. Abt. 1913, str. 3 a d.; Pirenne, AHDO III, str. 85 — ač ve skutečnosti o žádné soudní řízení nešlo, nýbrž vyloženě o nastrojení „nenápadného zmizení"). — Srov. k tomu též můj článek v Chronique d'Égypte, XXXVII, sv. 73, 1962, str. 23 a d., zvl .26 a d.

bádají k bezvýhradné poslušnosti vůči králi a vrchnostem. Již první politické poučky jsou výrazem ideologie otrokářského řádu.[61]

Pokud jde o vlastní otázku vývoje staroegyptského práva, ztěžuje také zde citelný nedostatek pramenů možnost uceleného a do důsledku objektivně správného obrazu, což mnohdy vede i k dosti kuriózním závěrům.[62] Tím se stává pochopitelnou i skutečnost, že obraz podaný ve shora uvedené práci akademika Lexy v kapitole „Spravedlnost ve starověkém Egyptě" se jeví jako kaleidoskop faktů, byť i bez důsledné věcné nebo vývojové vazby, kdy mnohé události i z velmi pozdní doby jsou zevšeobecňovány tak, jakoby taková ustanovení nebo zařízení platila zásadně a odedávna[63] nebo

[61] Srov. předchozí pozn. na k., dále Ptahhotep (viz výše pozn. 57), kap. 7, 13, 31; nauka Anlova, zvl. kap. 35; Amenemopet, zvl. kap. 27, viz též *Dějiny filosofie* cit. str. 35; Perepjolkin, op. cit., str. 301, Welles, l. c., str. 29 a d.

[62] Klasickým dokladem je tu např. nejstarší, ze Staré říše jediný dochovaný zápis o soudním sporu P. Berl. 9010. Největší potíže při něm působí otázka, jak vysvětlit, že celá rodina zemřelého včetně vdovy byla jím za jeho života svěřena „v opatrování" třetí osobě.

Pirenne, *Histoire* II, str. 133, III, str. 248 si vypomáhá tím, že prostě usuzuje, že v době 6. dynastie žena upadla v poručí muže, z něhož se teprve později opět vymanila (AHDO II, 39). Seidl, *Einführung*, str. 43, na jednom místě uzavírá, že dokument je výrazově nepřesný a proto právnicky neřešitelný. O něco dolejí však říká, že manželka zemřelého byla svěřena ve zmíněné „opatrování" nejspíše pro své nadměrné „mládí". Ale vždyť žalobcem byl její syn, tedy už ani tak příliš „mladá" nemohla být. Avdijev, *Istorija*, str. 190 míní, že šlo o případ „kolektivní adopce". Ale to by byl opravdu ojedinělý případ!

Zdá se však, že ani v tomto případě není třeba věc nadměrně komplikovat. Vždyť i dnes by mnohá matka pověřila nejstaršího syna vyřízením nějaké společné rodinné záležitosti, i když by měla právě tak právo jednat před soudem sama. Dnes by arci otázka procesního zastoupení byla předmětem přísnějšího právního zkoumání. Byli však staří Egypťané právě tak formalisticky důslední nebo jim stačilo, že nejstarší syn jako objektivně uznávaná „hlava" jedná i jménem všech ostatních?

Také celá otázka svěření rodiny v opatrování třetí osoby nemusela starým Egypťanům působit přílišné myšlenkové potíže. Sám text uvedeného soudního protokolu působí dojmem zcela klidného projednávání věci. Věc pravděpodobně komplikujeme dnes jen tím, že ji chceme subsumovat pod některý nám konkrétně známý upřesněný právní institut (srov. výše pozn. 22), zatímco staří Egypťané byli v dané situaci vedeni třeba zcela jiným směrem myšlení i hodnocení.

Lexa, *Veř. život* I, str. 84, se u tohoto skutečně unikátního historického dokladu spokojil s pouhou letmou, právnicky dnes ne zcela přesně formulovanou poznámkou v textu.

[63] Tak např. vylíčení způsobu vyřizování soukromých sporů (l. c., str. 84), pro něž jako „nejpěknější doklad" je uváděn případ z 2. st. př. n. l., tedy z doby dávno po zániku samostatného egyptského státu, kdy egyptský právní řád byl již ovlivněn i cizími prvky. — Nebo všeobecné tvrzení, že staří Egypťané „znali také boží soudy" (l. c., str. 83), ač doba, po kterou toto „soudnictví" bylo v užívání, je velmi pozdní a omezená a je právem označována za období úpadku staroegyptského soudnictví (srov. dolejí text a pozn. 65). Také doklad, jímž autor dovozuje „možnost výkupu z trestu smrti" (l. c., str. 87) nic takového nedokazuje, neboť obsahuje pouhou nabídku výkupného, o jejímž výsledku však nevíme. Mimo to text pochází až z doby římské, takže pro vlastní egyptské právo nemůže nic dosvědčovat.

Pochybnosti vyvolává také autorovo tvrzení (l. c., str. 86), že „častým trestem za

kdy některé příběhy spadají vůbec do sféry báchorek, a jejich právní význam, jenž z nich je odvozován jako obecně platná norma, je velmi ne-li zcela pochybný,[64] a podobně.

I přes značný nedostatek pramenných svědectví však lze na řadě příkladů prokázat typicky třídní charakter staroegyptského práva.

Zvlášť markantním případem jsou tu zejména tzv. „boží soudy". Jejich trvání je historicky omezené — pravděpodobně od 14. do 8. st. př. n. l. — ale právě to je pro ně charakteristické. Došly svého uplatnění tehdy, kdy pozemkové bohatství i duchovní moc kněží se silně vzmáhala (19. až 23. dyn.) a zanikly opět po zlomení kněžské nadvlády. Pomocí jich chtěli kněží proniknout do veškerého soukromí obyvatel. Morální i psychologický cíl tohoto tažení je zcela průhledný: dostat veškeré obyvatelstvo do svého úplného područí. Z dochovaných dokladů vidíme, že staří Egypťané sami ani příliš nestáli o to (ovšem s výjimkou kněží), aby *„také* znali boží soudy", jako spíše, že jim toto „tajuplné řízení" bylo často velmi nevybíravě vpravováno do hlavy.[65]

Zvlášť výrazně se projevuje třídní charakter staroegyptského práva v oblasti trestní ochrany majetku. Jak ukázal zejména J. M. *Lurje*,[66] lze na podkladě dochovaných pramenů roztřídit alespoň pro dobu Nové říše tresty za krádež do těchto skupin:

větší i menší přečiny byl soudcem »přiměřeně« určený počet ran holí, zostřený několika údery, způsobujícími otevřené rány". Trest bitím byl skutečně dosti častým (při tom ale „oceňovací volnost soudu" — ne vždy jen soudce — je velmi sporná), ale totéž nelze tvrdit o dalším dodatku (údery, způsobující otevřené rány), neboť toto je citát ze speciálního ustanovení krále Haremheba (viz výše pozn. 24) a týká se výlučně vojáků, kradoucích kůže z poražených dobytčat.

Opatrnosti je také třeba při užívání slova „soudce". Od Haremhebovy reformy soudily převážně sborové soudy. „Samosoudci" vůbec — můžeme-li použít tohoto výrazu — byli jen král a vyšší královští hodnostáři (vezír, krajská knížata, místní vrchnosti). Soudcovství také nebylo samostatným zaměstnáním, nýbrž vedlejší funkcí (tak i L e x a, op. cit. I, str. 88). Nemohlo tedy být ani povoláním (jinak L. tamtéž, str. 89).

[64] Tak zejména tvrzení o trestu smrti pro cizoložství (L e x a, op. cit., str. 87 a 219). Dovolaný doklad z Pap. Westcar je pouhá povídka, vyprávěná pro zábavu faraónovu, o níž se v témže papyru (4. povídka) přímo říká, že nikdo neví, je-li pravdivá. Také výjimka autorem dovolávaná (l. c., str. 219) ukazuje právě opak toho, co Lexa z ní odvozuje. V daném případě šlo přece o trestní vyšetřování, a kdyby cizoložství bylo opravdu hrdelním deliktem, nebyli by se mohli soudci přes ně v daném případě jen tak přenést, i kdyby to byl sám nikdo třetí neudal.

[65] Srov. Ostrakon Káhirského Musea 25 555 (překl. J. Č e r n ý, Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale du Caire, 30, 1931, str. 493; Ostr. G a r d i n e r - Č e r n ý, tamtéž 27, 1927, 178; Pap. Brit. Mus. 10 335 — A. M. B l a c k m a n JEA (Journal of Egyptian Archeology) 11, 1925, 248 ns.; Č e r n ý, tamtéž 15, 1929, 243; L e x a, *Věř. život* II, st. 130. Další doklady Č e r n ý, BIFAO 35, 1935, str. 41 a d. Srov. též L u r j e, Vjestnik 1949, seš. 2, str. 32 a d., zvl. 39; S e i d l, *Einführung*, str. 38 a d.

[66] Vjestnik 1946, seš. 2, str. 36 a d., zvl. 40. — L u r j e navazuje na Černého JEA 23, 1937, str. 186 a d., proti němuž si však mnohem výrazněji všímá rozdílů trestních sankcí podle různosti subjektu a objektu krádeže.

1. Za krádež jakéhokoli předmětu patřícího soukromé osobě: vrácení věci a pokuta ve výši dvoj- až trojnásobku její hodnoty.

2. Za krádež dobytka patřícího soukromé osobě: přísnější trest pravděpodobně uřezání (useknutí) ruky.

3. Za krádež chrámového majetku: sto ran a stonásobná pokuta.

4. Za krádež chrámového dobytka: zmrzačení a propadnutí v otroctví (nebo vyhnanství do Nubie).

5. Za krádež chrámového bohoslužebného inventáře: trest smrti.

Toto schéma je třeba ještě doplnit zejména ustanoveními o trestu smrti za krádeže v hrobkách, zejména královských,[67] a o uříznutí ruky za krádež pracovního nářadí z královského skladiště.[68]

Z uvedeného je patrno, že čím „významnější" je vlastník, ukradené věci, tím tvrdší trest. To je zvlášť nápadné u trestu za krádež pracovního nářadí z královského skladiště. Ani krádež chrámového majetku není tak přísně trestána. Ale za krádež bohoslužebného nářadí byl trest smrti. Jak vidno, král, „bůh" a kněží si zjednávali respekt velmi účinnými opatřeními i v oblasti hmotných statků pozemských.

Z této celkové linie nevybočují ani známé zákony Haremhebovy,[69] ač král sám o nich říká, že je vydal proto, aby vymýtil zlořády do té doby vládnoucí. Jak upozornil již Welles,[70] je královská ochrana prostého člověka nakonec zase prospěšna i králi a jeho dvoru.[71] Některé ustanovení těchto zákonů sledují však skutečně jen ochranu prostého obyvatele proti hrubým přehmatům vojáků a úředníků. I to však odpovídá celkové koncepci práva a spravedlnosti ve starém Egyptě. Spravedlnost jako etický pojem měla svůj podklad nejen v právu, nýbrž i — a to především — v náboženství, a morálce, které i když měly v mnohém směru nesporně humánní ráz, přece jen ve svých nejvlastnějších základech nemohly být jiné než třídní.

Třídní charakter staroegyptského práva se ostatně neodráží jen ve vnitrostátních, nýbrž i v mezinárodněprávních vztazích. Přímo klasickým

[67] Pap. Abbot, Leopold II, Amherst, P. Britského Musea 10 403, 10 052 a 10 054. Lit.: Capart-Gardiner-van de Walle, JEA 22, 1936, str. 169 a d.; Lexa, *Veř. život* II, str. 100 a d.

[68] Pap. Salt. (= Pap. Brit. Mus. 10 055). Srov. Černý, JEA 15, 1929, str. 243 a d.; Lexa, op. cit., 131.

[69] Viz výše pozn. 24.

[70] JJP 3, 1949, 34 a d. — Zdá se však, že autor posuzuje věc dost jednostranně. *Všechna* ustanovení Haremhebova zákona nebyla určena *jen* k tomu, aby byla zajištěna péče o královský dvůr. To mimochodem doznává i Welles, nečiní však z toho žádný závěr.

[71] Král sám to konstatuje zejména v §§ 1 a 2 uved. zákona (srov. též §§ 5 a 6 tamtéž).

Lexův překlad textu v cit. § 2 „Tak poslouží svému králi" zdá se velmi volný. Jde tu přece o *povinnou* službu králi. (Srov. např. Helck, ZÄS 1955, str. 117, 118.)

dokladem je zde známá smlouva Ramesse II. s hetitským králem Chattušilišem III. z r. 1278 (19. dyn.),[72] kde si smluvní partneři navzájem slibují pomoc nejen proti vnějšímu, nýbrž i proti vnitřnímu nepříteli. Nebezpečí vzpoury utlačovaných tříd tanulo tedy i při této příležitosti oběma králům jasně před očima.

Zvláštní pozornosti zasluhuje i další ustanovení této smlouvy o vzájemném vydávání uprchlíků. I zde se výrazně projevuje typické třídní hledisko. Smlouva (egyptský text — citace podle Langdona a Gardinera) přímo rozděluje uprchlíky na osoby vznešeného původu (§§ 11 a 13) a „obyčejné" lidi (§§ 12 a 14). Do extrémních důsledků však tato diferenciace dovedena není. Všichni uprchlíci mají být vráceni svým vládcům. Jak vyplývá z dalšího textu (§§ 17 a 18, které obsahují velmi zajímavé a na svou dobu velmi humánní ustanovení o amnestii pro uprchlíky, a jež nutno číst ve spojitosti s předchozími §§ 11 až 14), mají býti uprchlíci vráceni neporušeni a se vším majetkem. Zůstává otázkou, zda toto ustanovení mělo opravdu jen humánní charakter, jak mu je v literatuře připisováno, či zda i zde nejde o důsledné dovedení myšlenky, že králův „majetek" (byť i jaksi v širším slova smyslu) byl útěkem uprchlíka „protiprávně zkrácen" a že je tudíž třeba provést úplnou restituci in integrum. Věc je nápadná i tím, že uprchlíci mají býti vráceni *vládci* té země, z níž uprchli, a neříká se ve smlouvě nic dál o tom, co se např. stane s otroky, kteří uprchli svým pánům.[73]

Je přirozeno, že i při vší statičnosti a konservatismu starých Egypťanů nebyl ani jejich právní řád nějaký neměnný kompaktní celek, nýbrž že i on procházel jednotlivými vývojovými etapami a nesl jejich charakteristické znaky. Jak již bylo uvedeno[74] bylo uskutečňování *spravedlnosti* jeho základním etickým principem. Žít spravedlivě znamenalo v představě starých Egypťanů žít a jednat podle pravdy, podle řádu platného v zemi, podle práva. Tato povinnost platila pro všechny stejně, tím spíše pro krále jako „boha" a současně garanta spořádaného života. V ideové sféře svého

[72] Srov. S. Langdon a A. H. Gardiner, *JEA* 6, 1920, str. 179 a d.; Breasted, *Ancient Records* III, str. 163 a d.; V. Korošec, *Hethitische Staatsverträge*, Leipzig 1931, str. 5 a p. 4, 48 a d., 60 a d.; V. P. Potěmkin a kolektiv, *Dějiny diplomacie*, I, Praha 1950, str. 7; Bakir, *Slavery*, str. 89; Lexa, *Veř. život* II, str. 73 a d.; A. Goetze, *Kleinasien. Handbuch der Altertumswissenschaft* III, odd. 1, 3, 3. München 1957, str. 97.

[73] U této skutečnosti se pozastavuje zejména Bakir na uv. m. Bylo by ovšem těžko očekávat, že do mezistátní smlouvy bude pojato podrobné ustanovení o tak „bezvýznamné" vrstvě obyvatel jako byli otroci. Ostatně rozhodnout o dalším osudu vráceného uprchlíka bylo v každém případě vnitřní věcí příslušného státu (panovníka). Udivuje proto, že do mezistátní smlouvy bylo vůbec pojato i jen ustanovení o amnestii pro uprchlíky, ač zde přece šlo o vnitrostátní prerogativ panovníkův.

[74] Viz výše text a pozn. 55.

právního řádu i svých mravních zásad dosáhli staří Egypťané takové úrovně, že si právem zasloužili uznání a úctu jiných národů.[74a]

Ovšem to je jedna stránka věci. I když pomineme případy vyloženého porušení právního nebo mravního příkazu, zůstává tu ještě otázka, *komu* toto právo a tato spravedlnost sloužily. Uvedené příklady prokazují, že tam, kde byly dotčeny materiální nebo mocenské zájmy panující třídy, byly i právo a spravedlnost po výtce třídní.[75] Nemohlo tomu ani být jinak, neboť třídní byly — jak jsme viděli — samy faktory, z nichž staroegyptské právo vyrůstalo.

Praha 1961.

[74a] Srov. např. Diodor I, 79 a I, 96; Herodot II, 177.

[75] Dokladů třídního charakteru staroegyptského práva by bylo možno uvést celou řadu. Typicky třídní jsou např. všechny předpisy vztahující se na nucenou práci pro královský dvůr a vrchnosti, na otroky apod. Pro období 3. až 4. dynastie je zvlášť charakteristické, že k nabytí pozemkového vlastnictví bylo třeba zvláštní královské listiny (je v tom také spatřován doklad pro vrchní pozemkové vlastnictví krále. Srov. Seidl, *Einführung*, str. 47. — Podobně K. Kees, *Ägypten*, München 1933, str. 44 (vyd. ve W Otto, Handbuch der Altertumswissenschaft, odd. 3, díl I, sv. 1, 1). Kniha se mi stala dostupnou teprve v závěrečné fázi tisku, takže již nebylo možno v této studii uplatnit četné velmi zajímavé postřehy autorovy).

Závěrem jeví se jistě vhodným uvést alespoň zmínkou nejnovější významné práce, spadající do rámce této studie, k nimž z týchž důvodů již nemohlo být v textu přihlédnuto. Jsou to zejména tyto: V. Helck, *Zur Verwaltung des Mittleren und Neuen Reiches*, Leiden 1958, a *Materialien zur Wirtschaftsgeschichte des Neuen Reiches*, 2 díly, Mainz 1960; J. Pirenne, *Les trois cycles de l'histoire de l'Égypte ancienne*, Bulletin de l'Académie Royale de Bruxelles, 45, 1959, str. 142 a d. (autor zdůvodňuje odlišnou periodizaci staroegyptských dějin od dosavadního obvyklého členění na Starou, Střední a Novou říši a tzv. pozdní dobu — podobně týž v Mélanges Henri Lévy-Bruhl, Paris 1959, str. 475 a d., a o postavení ženy v Rec. Société Jean Bodin 11, 1959, str. 63 a d.; dále jeho nejnovější životní dílo *Histoire de la civilisation de l'Egypte ancienne*, Neuchâtel 1961; G. Roeder, *Kulte Orakel und Naturverehrung im Alten Ägypten*, Zürich 1960 (pro právní dějiny je zvlášť zajímavý oddíl B); Sir A. Gardiner, *Egypt of the Pharaons*, Oxford 1961.

Die grundlegenden gesellschaftlichen Faktoren in der Entwicklung des altägyptischen Rechts

Vojtěch Polláček

(Resümee)

Die darliegende Studie knüpft vorerst an das hervorragende Werk des Akademikers František *Lexa* „Veřejný život ve starověkém Egyptě" (Das öffentliche Leben im Ägypten des Altertums, 2 Teile, Praha 1955), das in der tschechischen ägyptologischen Literatur wohl eine bahnbrechende Arbeit ist. Daneben stellt sie eine gewisse Fortsetzung eines ähnlichen Beitrages dar, der vom Verfasser dieser Studie im letzten (XIII.) Jahrgang des Journal of Juristic Papyrology in Warschau im J. 1961 veröffentlicht wurde.

Das altägyptische Recht hat sich wegen seines hohen inneren ethischen Inhalts und seiner verhältnissmässig hohen Entwicklungsstufe das Ansehen der übrigen damaligen Welt erworben, was auch noch heutzutage mit Recht anerkannt wird.

Doch stösst man bei der Forschung auf diesem Gebiet auf wesentliche Schwierigkeiten, von denen auch das obige Werk Lexas nicht ganz verschont blieb.

In der bisherigen Literatur wurde vorwiegend die grundlegende Erkenntnis übergangen, dass lediglich die Gesamtheit der Produktionsverhältnisse die ökonomische Struktur der Gesellschaft bildet, worauf sich der juristische und politische Überbau erhebt. So begnügte sich ein wesentlicher Teil der Literatur mit blosser Darlegung der Tatsachen, ohne den Zusammenhang zwischen den Produktionsverhältnissen des alten Ägypten einerseits und dessen Rechtsordnung andererseits näher zu prüfen.

Ausserdem gerät man nicht selten in Verlegenheit bei der Auslegung einzelner Rechtsbestimmungen und Rechtseinrichtungen. Diese Schwierigkeit wurzelt besonders darin, dass wir zu sehr gewohnt sind, die damaligen Verhältnisse und Einrichtungen mit „modernen" Augen wahrzunehmen.

Auch die altägyptische Rechtsordnung entsprach nur der damaligen Entwicklungsstufe der materiellen Produktivkräfte. Das alte Ägypten war ein typisches Agrarland. Der König war seit jeher prinzipiell souveräner Inhaber alles Bodens. Dies spaltete die damalige Gesellschaft in zwei Hauptgruppen: die herrschende als die Inhaberin der entscheidenden Produktionsmittel, d. i. ursprünglich der König, neben ihm dann die anderen Reichen (bes. der Adel und die Tempel), und die arbeitende Bevölkerung. Die örtlichen Verhältnisse, besonders die fatale Abhängigkeit von den Nilüberschwemmungen, weiter die grandiosen öffentlichen Bauten, erzwangen die Vorstellung, dass alle diese Arbeiten eine allgemeine Pflicht seien, von der unmittelbar nur der König eximiert ist. Dies gab auch dem geltenden Recht seine spezifische Prägung. Diese Tatsache zieht sich wie ein roter Faden durch das ganze altägyptische Recht. Es gab auch damals nur zwei Hauptklassen: die herrschende (der König, neben ihm je nach den Umständen mehr oder weniger in den Vordergrund tretende hohe Hofwürdenträger und mächtiger Bodenadel, Tempel, und die reiche städtische Bourgeoisie), und die ausgebeutete (besonders die kleinen Landleute, Arbeiter, Diener und Sklaven).

Insofern die Interessensphäre der herrschenden Klasse nicht berührt war, zeichnete sich das altägyptische Recht durch das Streben nach Wahrheit und Gerechtigkeit aus. Wo es sich aber um ein Interesse dieser Klasse handelte, dort setzte sie es auch in jeder Richtung durch. Diesem Ziel diente u. a. das religiöse Dogma von der Göttlichkeit des Pharaos, das ihm einerseits die Macht über jeden Einzelnen und das Recht zur Forderung von Pflichtarbeiten aller Art weihte, aber ihm selbst oft ein tatkräftiges Handeln andererseits erschwerte. Diesem Ziel dienten direkt wie indirekt alle bisher bekannten Weisheitslehren, dasselbe Ziel strebten auch die Gesetze zur Sicherung der allgemeinen Ordnung an, ebensowie der gesetzliche, nach der Person des Beschädig-

ten abgestufte Schutz des Eigentums. Dasselbe ersehen wir auch aus dem, besonders während der 19. und 20. Dynastie sehr hartnäckig durchgesetzten „Gottesurteil"-Verfahren, ja, die gleichen Prinzipien der Bevölkerungsdifferenzierung drangen auch in zwischenstaatliche Verträge ein.

Materiály

Obnova zahraničních lén české koruny za Jiříka z Poděbrad

Jiří Veselý

Územním jádrem českého státního útvaru za Přemyslovců byly Čechy s Moravou. Poslední členové domácího panovnického rodu ovládli dočasně sousední kraje i celá království (Přemysl II. země alpské, Václav II. království polské a na čas i uherské), avšak zisky tyto neznamenaly vlastní rozšíření českého státu. To se projevuje — ve skromné míře — v nabytí některých hradů a panství v blízkém okolí hranic, avšak o podrobnostech tohoto pronikání za posledních Přemyslovců je známo poměrně málo.[1]

K vlastnímu cílevědomému rozšiřování územního základu českého státu dochází v době lucemburské. První panovník z tohoto domu, Jan, získal (znovu a již natrvalo) Chebsko, nově pak části Horní Lužice, dále postupně téměř všecka rozdrobená knížectví slezská, která se stala během doby vedle Čech a Moravy třetí korunní zemí.

Největšího územního rozsahu dosáhl český stát za syna a nástupce Janova, Karla IV. Nemáme bohužel studie, která by vyčerpávajícím způsobem seznamovala s mocenským rozpětím české říše za doby Karlovy: pro tyto otázky nebylo u českých dějepisců nikdy dosti smyslu. Pro získání nezbytného podkladu k dalším úvahám je potřebí uvésti prozatím alespoň tolik, že Karel IV. využíval každé příležitosti k rozmnožení územní podstaty českého království různými nabývacími tituly, tj. koupí, věnem, zástavou, formou léna a k tomu cíli užíval nejrůznějších transakcí.[2] V době

[1] Prozatím nejúplněji Maloch (zn. Mch.) v Riegrově slovníku naučném, díl II. (1862), heslo Čechy, odd. 5 a), 396 a n., ovšem pouhým výčtem. Jinak něco u Kaprasa, *Právní dějiny* II, 114 a u Jiřečka, *Základy zemského zřízení*, 44 a n.

[2] Uvedeme zde jen příkladem několik ukázek Karlových nabývacích praktik: a) Léna, později zvaná šparnecká, získal Karel IV. tímto způsobem: R. 1361 koupil Konrád z Neuberga tvrz a ves Sparneck s okolními vesnicemi a dvory od šparneckých. Vznikl spor, který byl rozhodnut ve prospěch Neuberků, tito však prodali ony statky spolu s jednou třetinou města Münchberka císaři Karlovi, který to vše prodal, avšak nyní již jako české léno, zpět Šparnekům za 3500 zl.

b) R. 1355 půjčil Karel IV. 1000 kop gr. Petru Egererovi s podmínkou, že statky, které za tento půjčený peníz koupí, budou lénem české koruny (Šlik fol 70, Poppen I, 43).

c) Plného panství nad hradem Rothenbergem dosáhl Karel IV. tím způsobem, že r. 1360

jeho skonu shledáváme jádro státu obklopeno četnými zahraničními državami, poutanými ke koruně v různých stupních závislosti, od území slavnostně přivtělených (inkorporovaných)[3] až k jednotlivým hradům, které byly vázány pouze (lenní) povinnosti otevříti brány na požádání v čas potřeby (ius aperturae).

Za vlády Václava IV. se z počátku na rozsahu české říše, Karlem vybudované, nic neměnilo. K dalšímu územnímu rozšiřování již nedošlo, naopak v době nadešlých vnitřních i vnějších zmatků počaly se některé části odrolovati. V době následující, za bouří husitských, došlo dočasně ke ztrátě největší části zahraničních držav. Příčiny byly jednak vnější, tj. usurpace ze strany německých knížat, jednak vnitřní, totiž že v době bezkráloví nebylo zde subjektu, který by byl v prvé řadě povolán pečovati o územní integritu a uplatňovati zejména lenní závislost dotčených území.

Povědomí právních svazků, jimiž byla poutána k českému státu řada držav v německých krajích, však zcela nezaniklo. Jakmile válečné bouře utichaly a poměry se počaly ustalovati, docházelo ke krokům, jež možno označiti jako snahy o znovuzískání ztracených územních částí. Krátká vláda Albrechtova a Ladislava Pohrobka přinesla ve věci té jen některé náběhy,[4] avšak nic podstatného podniknuto nebylo.[5] Teprve za vlády husitského krále Jiříka z Poděbrad došlo k velkorysé revindikaci a k opětnému získání alespoň hlavní části někdejších korunních držav; požadavek znovuzískání zahraničních držav objevuje se již v agitačních spiscích pro Jiříkovu volbu za krále.[6]

Připomeňme ihned, že to nebyla pro něho záležitost nikterak snadná. Říšská knížata, s nimiž mu bylo o věci jednati, pohlížela naň jako na povýšence (der Uffgeruckte), který jim není roven. Je rovněž přirozeno, že usurpace byly ze strany německé obhajovány. Tak příkladem ze strany saské na jednání chebském, o němž bude ještě v dalším řeč, uváděno více titulů, jimiž prý po právu drží sporná území. Z nich vedle koupě, zástavy, manství a náhrady za válečné služby je pro tehdejší poměry příznačný bod poslední: *právo výboje z takové doby, kdy výboj netoliko dovolen, ale i při-*

koupil od svého vasala Heindricha z Wildensteina jeho dům Rotenberg, tj. dominium utile, když byl již předtím zakoupil vrchní vlastnictví od Albrechta, purkrabí norimberského. Tak spojil ve svých rukou dominium directum i utile a získal Rotenberg v dědictví (Rkp. Stát. ústř. archivu č. 2585, přívazek 5, příl. lit. B.)

[3] Nejznámější jest zlatá inkorporační bula na zisky v Horní Falci z 5. dubna 1355. častěji otištěná. Viz Jireček, CJB II/1, 393 č. 365.

[4] Některé investitury z doby Ladislavovy viz níže v pozn. 28. Srov. i pozn. 37 pod č. 5; dále pozn. 34 a 39.

[5] Podobně Urbánek, *České dějiny*, III/2, 868.

[6] „Mají (Čechové) takového pána a krále hledati, ješto by jim zámkuov k České zemi příslušejících, koruně, kteříž jsú od Němcóv odtrženi, pomohl dobyti a k koruně zase přihromážditi." Viz „Krátké sebránie" otištěné nejnověji u Urbánka, *O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého* (1958), 41 č. IV.

kázán byl (ve válkách husitských).[7] Na české straně pak nebylo mnohdy ani přesných údajů, která území a z jakého titulu ke koruně české patřila. Na jak nejisté půdě se pohybovali čeští vyjednavači vyplývá z toho, že v seznamech, i jinak kusých a neúplných, čteme např.: „v Dolních Bavořích *by mělo býti také několik zámkův*"[8] nebo: „co drží hrabě Schwarzenberg (recte Schwartzburg) a co knížata s Fojtlandem koupili, *nelze věděti*".[9]

Avšak zcela mimořádným státnickým a diplomatickým schopnostem Jiříkovým podařila se věc takřka nemožná. Nalezl úpravu, která se stala základem pro režim těchto vedlejších částí české říše po další staletí. Prvého úspěchu docílil Jiří na osobní schůzce s některými říšskými knížaty v Chebu v dubnu r. 1459; úspěchu tím pronikavějšího, že ho bylo dosaženo v době, kdy mezinárodní uznání jeho volby, k níž došlo zhruba před rokem (2. března 1458), nebylo ještě prosazeno, a nadto proti nejvážnějšímu soupeři o českou korunu a protikandidátovi na český trůn, Vilémovi Saskému.[10]

Ve smlouvě, uzavřené v Chebu dne 25. dubna 1459[11] prostřednictvím markraběte braniborského Albrechta, uznali sašští vévodové především, jako 3. bod řečené smlouvy, českou lenní výsost nad šedesáti panstvími ve vlastních zemích. Šlo o tato místa:[12] 1. polovina hradu Donína (Döhnien, Döhnen), 2. Lauenstein (Laubenstein, Löwenstein, Löbenstein), 3. Leisnig (Leisneck), 4. Eylenburg (Ilenburg), 5. Koldice (Colditz), 6. Finsterwalde, 7. Senftenberg, 8. Hohenstein (Honstein), 9. Wildenstein, 10. Perno (Pirna, Pürnna, Pirnne), 11. Dippoldswalde (Dipoldiswalda), 12. Königstein, 13. Voigtsberg (Veitsberg, Wytzperg), 14. Olešnice (Oelsnitz), 15. Saalfeldt, 16. Kotlava (Gottleube), 17. clo v Drážďanech, 18. Tarant (Tharandt), 19. Radeberg, 20. Stolberg (Stalberg), 21. Schwarzenberg, 22. Milan (Milow), 23. Reichenbach, 24. Falkenstein, 25. Schöneck, 26. Gattendorf, 27. Sparnberg, 28. Karlswalde, 29. Reitzenstein, 30. Frauenhain (Frauenstein), 31. Satan (Sathain, Saten, Sodan), 32. Elsterwerd (Elsterberg), 33. Strehel (Strehla, Strehlen), 34. Gluzk (Glaubitz, Glubczk, Glaubtzik), 35. Tiefenau, 36. Zabaltitz (Zabeltitz), 37. Doln (Döhlen), 38. Grub (Grube, Grueb), 39. Werdenhain, 40. Weissenstein, 41. Bernstein (Bärenstein, Pernstein), 42.

[7] Palacký, *Dějiny* IV/2, 78.

[8] Sedláček, *Zbytky register králův římských a českých z let 1361—1480* (1915), 228. V dalším cit.: Sedláček, *Zbytky*.

[9] Tamže, 229.

[10] O sjezdu chebském a jemu předcházejícímu roku ve Wunsiedlu, na němž jednání, vedené prostřednictvím zástupců, nevedlo k výsledku, viz Palacký, *Dějiny*, IV/2, 74—84 a naposledy obšírně Urbánek, *Dvě studie o době poděbradské* (1929), 345—369.

[11] Listina smlouvy zachována v Archivu české koruny. Regest viz Archiv koruny české, katalog listin VI (1438—1526) Ed. Haas č. 88.

[12] Pro snazší identifikaci uvádím různočtení názvů příslušných míst.

Welen (Wehlen), 43. Mückenberg (Muggenberg, Müggenberg), 44. Schönfeld, 45, Herstein (Hartenstein, Hirschstein), 46. Rathen (Rathann), 47. Mühlendorf (Mohlsdorf), 48. Plone (Plohn), 49. Remde, 50. Mühlberg, 51. Liebenthal (Löbenthal), 52. Lichtenwald, 53. Sachsenberg, 54. Zavidov (Seida, Sayda), 55. Fridmannswalde (Friedewald), 56. Dolen (Döhlen), 57. Elsterberg, 58. Auerbach, 59. Rechenberg, 60. Rabenau.[13]

V jiném bodě uvedené smlouvy (v příslušné listině bod druhý) byla obnovena česká lenní svrchovanost nad pěti rody v saských zemích, kterou — jak se zdá — v mezidobí potáhla na sebe knížata saská.[14] Byly to následující rody s těmito panstvími:

1. páni z Plavna se zámky: Plavno, Johangeorgenstadt (Johannsgrün) a Terwil (Trieb, Terbil, Tribel, Trybel),
2. páni ze Schönburgu se zbožím: Glouchov (Glaucha), městečkem Mehir (Meher)[15] a zámkem a městem Waldenburgem,
3. hrabata ze Schwarzburgu a) větve Arnstadt- Sonderhausen se statky: Rudolstadt, Könitz (Kuenz, Cunenz) a panstvím, náležejícím k pustému (rozbořenému) hradu Stein,[16]
   b) větve leutenberské se statkem Leutenberg (Lewtemperg),
4. páni z Gery s hradem Lobensteinem,
5. páni Rousové z Plavna i zámky jejich Stein u Altenburka (jindy uváděn jako Posterstein nebo der wüste Stein), Blankenburg, Schönbach, Wald a Barut.[17]

[13] Tento základ saských lén, jiřím položený, nezůstal ovšem v průběhu dalších dob beze změny. Podle reversu z 29. ledna 1510 došlo k rozdělení shora vyjmenovaných statků na dvě skupiny z nichž jednu, čítající 39 míst, obdrželi Jiří a Jindřich, druhou (21 panství) Fridrich a Jan. Po stu létech od smlouvy chebské, v lenním listě z r. 1557 již tato druhá skupina lén (Leisnick a další) chybí; samostatným lenním listem je přijímáno léno Saalfeld a nově rovněž ve zvláštním lenním listě léno Sonnenwald. Dalším lenním listem byl udělován Fojtland s úřady: Plavno, Fojtsberg, Schöneck a Pausa. Byla tedy posléze saská léna udělována celkem čtyřmi lennímí listy a počítána v 51 kusích. Složitost tohoto uspořádání a dělení panujícího rodu na další a další větve vyžadovala zpravidla delšího jednání v české kanceláři, než došlo ke slavnostnímu přijetí lén. Při něm pak zástupci jednotlivých linií saského domu, aby bylo symbolicky vyjádřeno přijímání ke společné ruce a zaručeny tak vzájemné dědické nápady, drželi se při líbání meče vzájemně za šosy kabátů.

[14] Nasvědčuje tomu resignační listina v Archivu české koruny — katalog listin VI (Haas), č. 90.

[15] Jindy zváno též: Mar, Mare, Mere, Meeran, Merana, Merane. K tomuto městu či městečku příslušely vesnice: Seyfride (Siffrids, Seydfricz), Deinhards (Tegenharcz), Hohendorf, Teczow (Tettaw), Gessow (Gezow, Jesaew), ves u sv. Jilji (St. Gilgen), Slumczke (Slanczka), Hekendorf (Henkendorf) a les Frydembach (či Scheyderbach?). Léno na Mare s vesnicemi přijato Schönburgy od cís. Karla IV. již r. 1361. (Šlik fol. 57 p. v., Poppen I, 34 p. v.)

[16] „Burg Stein, der jetzt zerbrochen liegt" — odtud někdy nazýván Brochenstein.

[17] Rovněž tato léna na saské půdě doznala během doby některé proměny. Léna, uvedená v textu pod č. 1, 4 a 5 soustředěna začátkem 17. stol. v linii Reuszů, kteří drželi tyto lokality: Graiz, Burg u. Stadt, Gera, Zeulenrode, Pusterstein, Lobenstein, Schleiz. Salburg, Reichenfeldische Pfleg (počítáno za 11 lenních kusů). Ze zboží Schönburgů odpadlo

Těmito dvěma body smlouvy chebské znovuzískána valná většina územních držav české koruny v oblasti saské. Je možno se právem domnívati, že tento pronikavý úspěch Jiříkovy revindikační politiky měl vliv na postoj ostatních držitelů českých panství v říši. Vzor knížat saských nezůstal bez následovníků, avšak proces znovuzískávání korunních statků není za dnešního stavu našich vědomostí možno sledovati ani v časovém průběhu, a v mnoha případech ani po stránce věcné. Spisový materiál ve věci zahraničních lén je zachován úplněji až z doby habsburské (od roku 1526). Pro období předcházející jsme odkázáni na náhodné zmínky, které se zachovaly v dokumentech různého původu. Nezbývá tudíž jiná cesta — máme-li alespoň částečně zachytit význam Jiříkovy doby pro otázku zpětného nabytí českých držav v Říši — než vycházeti z poměrů pozdějších a ve spojení s příležitostnými údaji z doby poděbradské rekonstruovati rozsah a počet znovuzískaných území.

Vycházejíce z různých seznamů českých zahraničních lén ze 16. stol. i z doby pozdější[18] zjistíme v prvé řadě, že vedle lenní masy saské nejvýznačnější byly další dvě skupiny lén, a to lenní država v bavorské Falci a léna kurfiřtů braniborských. Tyto tři skupiny (saská, falcká a braniborská) počítány k tzv. trůnním lénům (Tronlehen), která byla přijímána (a udělována) zvlášť slavnostním způsobem (coram throno regio).[19] Po-

Mehir a objevuje se Pirschenstein a klášter Gerungswalde. Z výčtu državy Schwarzburgů mizí velmi záhy Leutenberg. Hrad a město Remda (Rempten), které byly spolu s Leutenbergem lénem za doby Karla IV. (1367), se objevuje v lénech vévodů saských; u léna Reuszů z téhož roku (1367) chybí v pozdějších dobách lokalita jménem Drewe (Treuen) a j. v.

[18] Seznamů takových je zachována celá řada, od pouhého výčtu jmen a držitelů až k rozsáhlejším elaborátům. Pro první informaci uvedeme jen některé:

1. Zpráva lenního hejtmana Pluha z Rabštejna o přijatých a nepřijatých lénech asi z r. 1527 (ve Stát. ústř. archivu, fond LA odd. 8 H) a její opis ve spisech české kanceláře, sign. II A 4 Lehen in genere BMS 1) z doby hejtmana Jáchyma Šlika. (V dalším citov Pluh, č....).

2. Soupis lén české koruny v říši, pořízený hejtmanem německých lén Jáchymem Šlikem z druhé pol. 16. stol. (rukopis Stát. ústř. archivu č. 2451) a opis tohoto soupisu (téhož archivu rkp. č. 2405; v dalším cit. Šlik).

3. Seznam na prvních stránkách lenní knihy hejtmana Hertvíka Seidlice ze Schönfeldu z r. 1602 (rkp. Stát. ústř. archivu č. 2409).

4. Seznam na prvních listech úřední knihy lenního hejtmana Štěpána Jiřího Šternberka z r. 1603 (rkp. téhož archivu č. 2524 v dalším: Šternberk).

5. Tři seznamy ve fondu LA téhož archivu fasc. 8 lit. H, č. 10, příloha 1, 2 a 3.

6. Třídílný obšírný elaborát dv. rady Poppena z 30tých let 17. stol. (v témž archivu, v dalším cit Poppen). Prvá část prvého dílu otištěna bez udání pramene u Rieggra, *Materialien zur Statistik*, XII, 303 a n.

[19] Popis ceremoniálu z pozdějších dob povšechně u Lünига, *Theatrum Ceremoniale* II, 936 (léna říšská), 943 (česká). Jednotlivě pak 957 (č. XIV, Chursachsen, Vídeň, 1680), 970 (č. XXIV, Chursachsen 1693), 974 (č. XXIX, Churbrandenburg 1699), 977 (č. XXIX, Chursachsen 1702), 985 (č. XXXIV, Churpfalz, 1708). V druhé polovině 18. stol. povýšena na trůnní léna i léna schwarzburská. Popis obřadu z r. 1770 u Feigla, *Oeffentliche Vorlesungen* (1770), 268, č. 15, z r. 1783 u Rieggra, *Materialien zur Sta-*

kud jde o léna ve Falci, zdá se, že pokus o jejich znovuzískání byl učiněn již na zmíněném sjezdu chebském, avšak bez úspěchu.[20] Otázka byla totiž komplikována falcko-bavorskými protipožadavky a o věci poté jednáno vícekrát.[21] Ke konečnému řešení došlo až dne 14. července 1465 v Praze smlouvou, která byla uzavřena mezi Jiříkem a knížetem Otou II. za prostředkování královny Johany a knížete Ludvíka.[22] Za česká léna uznáno ze strany falcké 15 zámků a měst, jmenovitě: 1. Tennesberg (Tonnesberg, Tonnssberg), 2. Hohenfels, 3. Härtenstein, 4. Stierberg, 5. Petzenstein, 6. Turndorf, 7. Hollnberg, 8. Strahlenfels, 9. Auerbach, 10. Eschenbach, 11. Rothenberg, 12. Bernau, 13. Heimberg (Heimburg), 14. Hollnstein, 15. Freienstadt (Freistadt). Na uvedené statky vydán současně téhož dne knížeti Otovi lenní list.[23]

Srovnáme li však seznam shora uvedený s výčtem míst, která patřila české koruně za Karla IV., a která byla Zlatou bulou z r. 1355 slavnostně na věčné časy inkorporována, zjistíme, že seznam z r. 1465 je chudší o 18 míst,[24] zatím co sedm dalších míst, uvedených ve zmíněné inkorporační bule, se objevuje později v lenním držení obce města Norimberka.[25]

V době mezi úpravou poměrů v zemích saských (1459) a obnovením lenní svrchovanosti k uvedeným místům v Horní Falci (1465) došlo i k územnímu vyrovnání s domem braniborským. Stalo se tak smlouvou uzavřenou v Kubíně (zu Guben) dne 5. června 1462, kdyžtě byla věc již dříve několikrát přetřásána.[26] V souvislosti s výplatou Lužice, která tehdy

tistik, XII, 205 a n. Proslovy schwarzburských zástupců vyznačují se devotností až přehnanou.

[20] Korunní majetek ve Falci uveden ve spojenecké smlouvě Jiřího s knížaty saskými ze dne 25. dubna 1459 v Chebu (Archiv koruny české, katalog listin 6, Haas č. 84,) v té souvislosti, že řečená knížata se spojují s Jiřím proti každému, kdo by mu chtěl škodit na jeho právech ke království českému.

[21] Např. v Domažlicích 18. září 1459 (P a l a c k ý, *Dějiny*, IV/2, 100—101).

[22] Smlouvu čteme v rukopise Stát. ústř. archivu č. 2585 (Tištěná dobrá zdání v lenních věcech) přívazek 5, příloha C, dále u Poppena, díl II fol. 30 a n. Regest v katalogu listin Archivu kor. české 6 (Haas) č. 175.

[23] Lenní list otištěn u L o m m e r a, *Die böhmischen Lehen in der Oberpfalz* I., 51. Ze změn, k nimž došlo v pozdějších dobách sluší uvésti, že lenní list krále Matyáše z r. 1479 obsahuje navíc zámek Wolfstein; po r. 1506 odpadly Hertenstein a Stierberg ve prospěch obce města Norimberka (bližší viz v pozn. 32). R. 1602 získala Falc Pleyenstein, část to léna dříve lantkrabí leuchtenberských. Vedlejší linie (die junge Pfalz zu Neuburg) přijímala lénem hrad a město Haydeck.

[24] 1. Sultzbach, 2. Rosenberg, 3. Neidstein, 4. Lichteneck, 5. Frankenberg, 6. Plech, 7. Pegnitz, 8. Weidenstein, 9. Hirschau, 10. Neuenstadt, 11. Stornstein, 12. Liechenstein, 13. Pley(en)stein, 14. Reichenstein, 15. Strahlenfels, 16. Spies, 17. Ruprechtstein, 18. Bernau. Některá z těchto míst objevují se však v držbě drobných leníků.

[25] Jde o tato místa: Lauff či Lauffen, Felden (Velden), Herspruck, Reicheneck, Hohenstein, Hauseck, Hipoltstein.

[26] Dne 18. května 1460 (P a l a c k ý, IV/2,[1] 148) neuspěl soud mezi Zdeňkem ze Šternberka a kurf. Fridrichem o léno Chotěbuz, což v odpovědném listu proti témuž Fridrichovi ze dne 13. října 1461 uváděno jako jeden z důvodů války (P a l a c k ý, l. c. 172).

z české strany byla uplatněna, přenechána tam markrabím braniborským lénem panství: 1. Chotěbuz (Kottbus), 2. Peitz (Peutz), 3. Teupitz (Tupcz, Tupitz, Trupezk) mit Wusterhausen, 4. země Beerwalde (Bernwald) spolu s dvorem 5. Velké Lubno (Grosslübben, Grossen Loben, Grossenloben). Že nešlo o malá území, je patrno z toho, že panství chotěbuzské pozůstávalo z města a zámku Chotěbuze s 11 vesnicemi a dalšího území, panství Peitz sestávalo z města a zámku (an der Pytze) se 16 vesnicemi.[27]

Z toho, co bylo dosud uvedeno, vychází najevo, že se Jiříkovi podařilo v období pěti let (1459—1465) obnoviti (lenní) vrchnost české koruny nad panstvími tří nejznamenitějších říšských knížat, kurfiřtů saského, falckého a braniborského. Pokusíme se dále zjistiti, jak se měly věci u leníků hodností níže postavených. Patřilo ke zvláštnostem českých zahraničních lén, že mezi vasaly nalézáme nejen šlechtice, nýbrž i právnickou osobu, a to obec města Norimberka, a dokonce i jednotlivé rody norimberských měšťanů. K obnově lenní závislosti došlo zde velmi záhy, ba máme dokonce doklady, že tato léna byla přijímána již za krále Ladislava;[28] můžeme je proto v době poděbradské počítati do územní mocenské základny zcela bezpečně.

Měšťané norimberští přispěchali zajistiti si svoje lenní državy ihned po smlouvách chebských z r. 1459.[29] Šlo o tato místa v okolí města: 1. zámek Pratenfels (Brackenfels), 2. hradiště (Burgstall) Lommerstadt, 3. městečko (Markt) Eschenau, 4. statek (Gut) Dippoltsdorf, 5. statek (Gut) Simmelsdorf, 6. stateček (Gütlein, jindy uváděno pouze dva dvory) v Heuchlingen.[30]

[27] K rozšíření lenní masy braniborské došlo až po Jiříkově smrti tím, že Albrecht Achilles získal z hlohovského dědického sporu Krossensko, Züllichau, Sommerfeld a zemičku Bobersberg (1482) a Johan Cicero zakoupil panství Zossen (1490). Všechna tato území přijímána v 16. stol. jako léna české koruny. K rozsahu braniborských lén srov. Kretschmer, K., *Historische Geographie von Mitteleuropa* (Handbuch der M-A u. Neueren Geschichte IV, 1904) č. 316 na str. 490 a n. Později přijímali braniborští ve zvláštním druhém lenním listu panství Storkov a Bezkov (Storkau u. Peskau) a vedlejší linie rodu léna dříve šparnecká (Sparneck, Walstein, Hallerstein, Friedmansdorf, Buchard) a dále dvory Martin Lamitz, Perlas, Seulwitz. Celkem čítána lenní država braniborská v 17. stol. v 19 lenních kusích.

[28] Tak např. 13. srpna 1440 píší Norimberští Meinhardovi z Hradce, jak se mají zachovat ve věci lén od koruny po smrti Albrechtově (Fontes rerum Austriacarum 42, 2, č. 3). Dne 16. září 1454 píší opět Norimberští králi Ladislavovi ve věci přijetí lén Erharda Hallera, Franze Rummela a Mikuláše Muffela, kteří jsou na cestách, o prodloužení lhůty k přijetí lén o rok (tamže, 152 a 153, č. 117 a 118). Léno na Prackenfels uděleno r. 1454 (Sedláček, *Zbytky*, 225 č. 1651), na Heuchlingen r. 1459 (tamže, 241 č. 1702). V rukopise Stát. ústř. archivu č. 2441, který obsahuje kopiář lenních listů v říši z let 1557—1615, je zapsán na přidaných listech opis lenního listu krále Ladislava ze dne 3. října 1455 norimberským Rummelům na Lommerstadt.

[29] Uvádí Palacký, IV/2,[1] 84.

[30] V souvislosti s těmito statky přicházejí na přelomu 16. a 17. stol. následující městské rody: 1. Hallerové, 2. Baumgartnerové, 3. Muffelové, 4. Geuderové, 5. Tucherové, 6. Ketzlerové. V těchto měšťanských lénech docházelo častěji ke střídání maji-

Na tomto místě našich úvah nabízí se již podruhé domněnka, že i ostatní česká zahraniční léna, jak je známe z doby pozdější, ze 16. stol. i dalších, byla obnovena za éry Jiříkovy. Tak soudil svého času již Palacký a ačkoli upozorňuje, že nelze určiti, kdy a kterak se obnovování lenní závislosti dálo, sám uvádí, ač bez dokladů, některé příklady.[31] Domněnka taková je tím pravděpodobnější, že ve spisech a památkách pozdějších dob je nově založený lenní poměr zjevem velmi řídkým a o těchto ojedinělých případech máme též spolehlivé zprávy.[32] Tam však, kde proces přijímání a udělování lén probíhá normálně a plynule — a tak tomu je u převážné většiny těchto lén —, je nutno předpokládati lenní poměry již delší dobu trvající. Tato stabilita jak co do rozsahu lenních statků, tak co do právních jednání probíhajících v lenních věcech, ukazuje též na dřívější vznik těchto vztahů.

Přes tuto velkou pravděpodobnost, že česká zahraniční léna, jak je známe z dob pozdějších, byla znovuzískána v době poděbradské, nechceme se

telů, tak např. městečko Eschenau drželi před Muffly Stockhammerové, v lenní držbě sídla Simmelsdorfu se ve druhé polovici 16. stol. vystřídali Seckendorfové, Thürriegloré a Tucherové.

[31] Hrabata z Wirtenberka, ze Schwarzpurka, z Wertheimu, z Barby „a jiných šlechticův německých množství". *Dějiny*, IV/2[1], 84.

[32] Příkladem uvádíme pouze některé:

I. Z počátku 16. stol. pochází lenní država obce města Norimberka, pozůstávající z těchto míst v blízkém okolí místa: 1. Lauff (Lauffen), 2. Felden (Velden), 3. Hersbruck, 4. Gräfenberg, 5. Reicheneck, 6. Holenstein, 7. Hauseck, 8. Wildenfels s ochrannými právy nad kláštery, zejm. fojtstvím kláštera Bergenu (Pergen). Ke vzniku léna došlo tímto způsobem: ve válce císaře Maxmiliána I. proti vévodovi Ruprechtu bavorskému poskytl falckrabí rýnský Filip, otec Ruprechtův, svému synu válečnou pomoc. Maxmilián I. vyzval poté měšťany norimberské k tažení proti Filipovi. Norimberští uposlechli a zmocnili se řady míst, z nichž některá jim Maxmilián daroval v náhradu nákladů tažení a utrpěných škod listem ze dne 7. července 1504. Ukázalo se pak, že Maxmilián rozdával z cizího, neboť některá z darovaných míst byla českými zástavami. Ve věci došlo patrně k nějakému jednání mezi dvorem císařským a královským dvorem českým, o němž však nejsme blíže zpraveni. Král Vladislav však lenním listem daným v Budíně dne 24. února 1506, udělil místa Maxmiliánem věnovaná městu Norimberku jako česká léna, kteroužto úpravu Maxmilián listem d. d. Kauffbeyern, 15. března 1508 potvrdil. Příslušné doklady viz např. v rkps. Stát. ústř. archivu č. 2585, přívazek 9. a u Poppena II, 148 nsl.

II. Asi v polovině 16. stol. stává se německým lénem država Mulzů z Waldova, (kteří ji koupili od Šliků) ležící u hranic Fojtlandu a sestávající ze 4 lenních kusů (Waldau u. Wallhof, Ebmet, Watzkenreuth, Dürrengrün); lze-li věřit údaji Sedláčkovu (*Hrady a zámky*, XIII, 170), řídilo se toto léno dříve českými deskami dvorskými.

III. Ne zcela zřetelné jsou právní osudy léna Thüngen (sev. od Würzburgu, v držení stejnojmenného rodu von Thüngen). Počátkem 17. stol. se tvrdilo, že řečený rod se znovu přihlásil do lenního svazku k české koruně na základě lenního listu císaře Zikmunda, tedy po téměř 200 létech. Naproti tomu víme o lenním listu krále Vladislava z 12. srpna 1482. Zdá se, že toto léno bylo přijímáno dosti nepravidelně. R. 1630 byla jedna čtvrtina tohoto léna prodána k arcibiskupství würzburskému. Akta o lénu Thüngen viz ve Stát. ústř. archivu, ČDK II A 4, krab. 173 a 254.

IV. Městečka Heydingsfeldt a Meinbernheim (ve Francích) příslušela dlouho k české koruně ve formě zástavy. V právní povahu léna byla uvedena (in qualitatem feudi verändert) až v 17. stol. (R. 1628 — Stát. ústř. archiv ČDK II A 4. krab. 193.)

spokojiti tímto povšechným tvrzením; pokusíme se, kde jen to bude možno, údaje zpřesniti buď přímými doklady, kde jsou po ruce, anebo alespoň některými zvláštními důvody, jimiž by předpokládaná pravděpodobnost byla zesílena. Aby však další výklad nebyl tříštěn podle náhodných hledisek, podáme přehled veškerých lén, o nichž je možno se domnívati, že byla obnovena v době poděbradské, a to v pořadí, v jakém bývala uváděna v seznamech dob pozdějších, totiž podle říšské stavovské příslušnosti jednotlivých leníků.

První, hodnostně nejvýše postavená skupina se označuje termínem „Churund Fürsten", tj. říšská knížata (volební i nevolební). Tato skupina zahrnovala pět vladařských rodů. Z nich již byla shora řeč o kurfiřství falckém s 15 lenními kusy, o kurfiřtu saském se 60 lény a kurfiřtu braniborském, tehdy s 5 lenními državami. Z knížat ostatních (nevolebních) byl českým vasalem, a to zcela bezpečně již v době poděbradské, vévoda wirtemberský s lény na hrad a město Neuenburg, hrad a město Beilstein, hrad Lichtenberg (Lichenberg, někdy zván i Lichtenstein) a město Bottwar (Podwar), což počítáno za 6 lenních kusů. Všechna uvedená místa leží poměrně blízko sebe v bottwarském údolí. Lenní poměr založen byl r. 1361, kdy císař Karel IV. táhl s mocným vojskem do Švábska. Tehdy předali wirtemberští české koruně v léno uvedená 4 místa se závazkem, sloužiti téže koruně s 50 ozbrojenci (Helmen) v případě potřeby proti komukoli s výjimkou říše, a to prvých 14 dní na vlastní, po této době na útraty krále českého.[33] O obnově tohoto léna máme doklad již z doby Jiříkova správcovství za krále Ladislava z 11. dubna 1455.[34] Naproti tomu o posledním leníku z řad říšských knížat, lantkrabí leuchtenberském, jehož lenní država počítána v 5 kusích a vyznačovala se poněkud odlišným (širším) označením lenní podstaty,[35] podobného dokladu pro dobu Jiříkovu prozatím postrádáme, leda že bychom sem vztáhli neúplný údaj o lénu na Pleienstein z roku 1465.[36]

Druhou skupinou českých leníků byla říšská hrabata (Reichs-Graffen)

[33] Srov. Schönhuth, *Die Burgen Würtenbergs III, 394.* Lenní revers Oldřicha a Eberharda z W. u Luniga, *Corpus juris feudalis germanici* II, 55 č. XXIV. Léno v uvedeném rozsahu přijato za krále Václava dne 18. února 1418 (Sedláček, *Zbytky,* č. 794.)

[34] Sedláček, *Zbytky,* 234 č. 1683 a 1684.

[35] Rozsah lén leuchtenberských bývá určován takto: zámky Pleyenstein a Wernberg, sídla Glaubendorf a Andorf a dále výčet pokračuje: „mehr den Wayer an der Pfrimd, bei dem Holz das Vorrach genannt und so wie derselben Hölzer, Felds und Wiesmath daselbst ertränket; dazu den Wildpahn und Gejägt auf den Luger forst und am Gerüge, mehr die Minz in Allermass". Poslední slova sluší čísti asi: Die Minz in aller Maas a vykládati ve smyslu: razit minci všeho druhu.

[36] Sedláček, *Zbytky,* 265 č. 1798 b). Stojí za zmínku, že Fridrich, lantkrabí leuchtenberský, byl přítomen na jednání chebských z r. 1459, neboť vystupuje jako svědek v jedné z listin tam vydaných (Archiv kor. české, katalog listin 6 [Haas č. 81]).

se třemi představiteli, a to: hrabata ze Schwarzburku se 4 lény, Rudolstatem, Konicí, panstvím k pustému hradu Steinu a Leutenbergem, o čemž bylo již zmíněno v souvislosti se smlouvou chebskou. Druhý hraběcí rod, Wertheimové, zdá se, že vůbec nepřerušil lenní poměr k české koruně, neboť máme zachovánu zprávu o souvislé řadě lenních listů od Karla IV. do doby Ferdinanda I. (1362—1555), mezi nimiž se výslovně připomíná i lenní list krále Jiřího.[37] Wertheimové přijímali od české koruny 5 lén, ležících v nejsevernějším cípu Bádenska, a to: Wertheim, hrad a město, hrad Kenigken (Keminkhen), osadu u sv. Kříže (Dorf zum heil. Kreutz, později zv. Kreutzwertheim, s mostem či převozem přes Mohan) a tvrz Obdeheim (někdy uváděn ještě zvlášť dvůr Voytshof).[38] Též o třetím hraběcím rodu zu Hannau, kteří přijímali lénem hrad a město Babenhausen (ležící na Rýně v arcibiskupství mohučském) což počítáno i s příslušenstvím za dva lenní kusy, nalézáme, byť v poměrně velmi pozdním opise pro dobu poděbradskou příslušné doklady.[39]

Další, co do hodnosti třetí skupinu tvořili říští páni (Herrn im Reich), do kterézto skupiny patřily především všechny linie pánů Plavenských (z Plavna, Gery i Reussové) s celkem 11 lény a páni ze Schönburga se 3 lény, o nichž již byla řeč shora v širší skupině lén saských, která byla obnovena r. 1459. Rovněž o dalším panském lénu, a to lénu pánů z Limburka,

[37] Stát. ústř. archiv, ČDK M-B 19: Verzeichniss der Original Behemischen Lehenbrief, wie die den kun. Commissarien von Graf Ludwig zu Stolberg zu Wertheim furgelegen worden. Jsou to:

1. Karla IV. d. d. Norimberk 1362.
2. Václava IV. lenní list Hanušovi z W. d. d. Praha 1408.
3. Zikmundův lenní list Josefovi z W. d. d. Praha 1420.
4. Zikmundův lenní list Johanesu z W. d. d. Norimberk 1422.
5. Ladislavův lenní list Jorgovi z W. d. d. 1453.
6. Jiříkův lenní list Hansenu z W. d. d. Cheb 1459.
7. Vladislavův lenní list Hansi z W. d. d. Praha 1485.
8. Vladislavův lenní list Jorgovi z W. d. d. Praha 1509.
9. Listina Hanuše Pfluga, lenního hejtmana hr. Jorgovi z W. a jeho revers d. d. Praha 1528.
10. Ferdinanda I. lenní list Michalovi z W. d. d. Augsburg 1530.
11. Ferdinanda I. lenní list Michalovi z W. d. d. Řezno 1532.
12. Listina arcikníže te Ferdinanda d. d. Praha 1555.

Za zachování zprávy o této řadě lenních dokumentů vděčíme okolnosti, že v době po první polovině 16. stol. vymřel po meči rod původního nabyvatele; shora zmíněný hr. Ludvík ze Stolberka, který listiny předložil, obdržel léno dne 18. února 1557 (Fond LA Stát. ústř. archivu 27 A 1 fasc. 184 č. 59 (LXIII) — první lenní list Stolbergům a tamže č. 60 (LXV) jejich revers z téhož data.] Dne 10. září 1578 žádá již o udělení tohoto léna hr. Ludvík z Löwensteinu, manžel Anny, jedné ze tří dcer Stolbergových (tamže č. 81 (LXXXIX)).

[38] V seznamu lenního hejtmana Pluha č. 23.

[39] Lenní poměr založen r. 1372, lenní list z doby Jiříkova správcovství za krále Ladislava datován 8. března 1453, lenní list krále Jiřího vydán na sklonku sjezdu chebského 1. května 1459. Další lenní listy jsou zachovány z doby Vladislavovy (1485 a 1506). Příslušná akta ve Stát. ústř. archivu ČDK II A 4 krab. 67 (Babenhausen).

můžeme důvodně předpokládati, že bylo přijato za Jiříka, neboť v rodě tomto byl českým lénem úřad říšského podčeší (Erbschenckenamt als Unterschencken im heiligen Reiche), a to prý již od 12. stol.[40] Víme-li, jaký význam přikládal Jiřík svému postavení v říši jako první kurfiřt a jak dovedl toho využívati ku prospěchu království, sotva by byl nechal hodnost nejvyššího číšníka v říši, s kurfiřstvím českým spojenou, bez zástupce.

Další, v pořadí čtvrtou, a to nejpočetnější skupinu českých vasalů tvořily rody, označované jako „Ritters-und Adelspersonen". Bylo jich ke třiceti a lenních statků jimi přijímaných čítáno na čtyřicet. Přímých dokladů pro obnovení lenních poměrů v době poděbradské je poměrně málo. I jinak lze poměry u těchto drobnějších leníků obtížně sledovati, neboť právní obchod byl zde živější, léna častěji střídala majitele buď vymřením rodu nebo prodejem, takže kontinuitu zde tvořil spíše lenní statek sám než rod držitelův.

Jen zcela výjimečně udržel se rod na původních lenních statcích. Tak tomu bylo např. v panství ašském, kde můžeme rod Zedwitzů, dodnes žijící, sledovati už od dob Zikmundových. Jaké byly poměry za Jiřího, blíže neznáme; v 17. stol. rozlišovány tři větve, Zedwitzové liebštejnští s lénem Liebenstein, neuberští s lény Neuberg, Krugsreut a Aš a teppenští s lény Teppen, Tiefendorf, Hohendorf.[41]

Jiným zprvu rytířským lénem byla léna šparnecká, nazývaná tak podle původního rodu lenních držitelů. Zboží to leželo v okolí města Münchberka a sestávalo ze zámku (či tvrze) Sparnek se 12 vesnicemi a 8 dvory.[42] Lenní poměr založen r. 1361;[43] z doby pozdější připomínají se lenní listy krále Václava, Albrechta a výslovně i krále Jiřího.[44] Tehdy náležely k lénům šparneckým kromě statků shora uvedených ještě zámek Walstein s celou vsí Cell (zur Zellen), sídlo (či zámek) Hallerstein a snad i sídlo Stockenrode s některými dalšími vesnicemi. Celé toto zboží objevuje se počátkem 17. stol. jako léno braniborských markrabí anšpachské linie.[45]

[40] Uvádí Kneschke, *Neues allgemeines deutsches Adelslexikon* V, 545. Podle tohoto úřadu zvali se obyčejně „die Schencken von Limburg, semper frey". Dva členové tohoto rodu byli přítomni jednání v Chebu r. 1459, a to: Šenk Jiří z Limburgu (Haas[h], č. 81) a Albrecht z Limburgu, dědičný šenk Římské říše (Haas[6], č. 89).

[41] Šternberk, *Seznam*. Konrát Zedwitz z Neidperka vystupuje jako svědek na jedné z listin chebských z r. 1459 (Haas[f], č. 89).

[42] Uváděj ise tyto vesnice: Nünnersdorf, Gosswünsgrien, Albrechtsreuth, Wüstenstall, Hornitz, Mayerhöflein, Geilengrien, Strasse, Schlöger, Cosnütz nebo Losnitz, Mussen a Gessen; dvory pak po jednom v Poppenreuthu, v Godansdorfu, dva v Markhersreuthu, a dále opět po jednom v Prugku, v Hiltprandtgrüenu, v Reütlingen a ve Weisselreuthu.

[43] Wild, *Bayern u. Böhmen, 121.* K tomu dále srov. v Seznamu Šlikově na str. 58 a n., a v elaborátu Poppenově I, 35 (Riegger, *Materialen* XII, 310).

[44] Šlik fol. 58 b—59, Poppen I, 36. Podrobněji Sedláček, *Zbytky*, 241—2, č. 1704, který uvádí i datum (11. IV. 1459 v Chebu) podle výpisu kraj. archivu v Bamberce.

[45] již v lenní knize Šternberkově z r. 1602. Poppen (II, fol. 180 p. v.) připomíná, že právní titul, jímž byl tento převod uskutečněn, se mu nepodařilo zjistit.

Mnohem méně jsme zpraveni o dalším lénu, které pozůstávalo ze 4 či 5 lenních kusů, ležících v Horních Francích, a to zámku Frauensteinu, Reichensteinu a městeček Schönsee a Schwandt,[46] které bylo začátkem 16. stol. v držbě rodu Fuchsů;[47] linie původního nabyvatele z tohoto rodu vymřela po r. 1550.[48] Podobně velmi málo víme též o dalším lénu, které sestávalo ze zámků Walthurnu a Schellenberka a pevnosti Rottenstadtu. O vzniku léna toho nezachoval se z doby Karlovy ani opis nějaké listiny,[49] rovněž pro dobu Jiříkovu jsme bez přímých zpráv. V r. 1527 je toto lenní panství v držení rodu von Waldau a patřila k němu ještě řada vesnic.[50] Podobně jako u léna předešlého, došlo i zde ke změně majitele v polovině 16. stol., kdy místo rodu Waldau drží již tyto statky Wirspergové (od 9. dubna 1540).[51]

Českými leníky byli od dob Karla IV. i Notthafftové: ve statcích však, které drželi lénem od české koruny, docházelo k mnohým proměnám. List z r. 1366 uvádí v této souvislosti Harungsberg (Arenspurk), začátkem 16. stol. přijímají poručníci notthafftských sirotků zámek Weissenstein, později rozděleno lenní panství na dvě větve uvedeného rodu, z nichž každá přijímala po dvou lenních kusech: první Weissenstein a Poppenreut, druhá Friedenfels a podléna v Chebsku.[52]

Vedle uvedených lenních celků, které pozůstávaly z více statků, byla v lenním držení rytířů a šlechticů další drobnější léna, označovaná pouze jediným místním názvem.

1. Zámek či pevnost *Wilhelmsdorf*, někdy též *Wilmersdorf*, se dvěma či třemi dvory a dalším příslušenstvím ve středních Francích 2 míle od Anspachu. Prvé dvě zmínky o Wilhelmsdorfu jako českém lénu přicházejí za krále Václava (1410 a 1418);[53] po válkách husitských obnoveno již za Albrechta r. 1438.[54] V držení rodu z Wilmersdorfu udržel se tento statek do r. 1551, kdy zemřel Wolf z Wilmersdorfu bez lenních dědiců;[55] poté přešel

[46] Někdy uváděn ve skupině těchto lén i Rottenstadt, který jindy přichází spolu s Walthurnem a Schellenbergem v lénech rodu z Waldova.

[47] Pluh č. 6.

[48] Jednání o pozůstalost po Hansu Fuchsovi ze Schneeperka poté viz v lenní knize Lobkovicově č. 50 a 52.

[49] Tak W i l d, l. c., 114, který se domýšlí, že se tak stalo asi r. 1352 nebo snad později, brzy po císařské korunovaci Karla IV.

[50] Lenní kniha Pluhova č. 5. Z vesnic a příslušenství uváděno: ves Ottenriett, ves Frankenriett, dvůr v Kubachu, 5 statků v Utteldorfu, dvě léna v Lentzenriett, dále vsi Schauerssreytt a Reysach, dva dvory v Lynden, dvě léna v Rauchpergu, dále ves Letzaw, Obern Dresenfeld, Mittlern Dresenfeld, Pernriett a j. v.

[51] K o s s - B a u e r, Archiv koruny české 1. Dějiny archivu, 197 pozn. 78.

[52] Poppen I, 48; Šlik 68 p. v.; Pluh č. 17; Šternberk, Seznam. Weissenstein přijímali i Wallenfelsové (R i e g g e r, *Materialien* XII, 312 — z Poppena).

[53] S e d l á č e k, *Zbytky* 87, č. 616 a 115 č. 807.

[54] Tamže, 233 č. 1633.

[55] Záznam v lenní knize Lobkovicově č. 23.

na rod von Milchling, jinak Burgmilchling, Schutzver genannt. Rod tento čítán mezi říšské pány: proto od té doby uváděn Wilmersdorf vedle lén Rousů z Plavna, pánů z Limpurka a ze Schönburka mezi lény panskými.

2. Zámek *Hirschberg* s četnými vesnicemi a dalším příslušenstvím v Horní Falci.[56] Jméno původních držitelů se v nejstarších zmínkách neudává;[57] ani při obnově léna za Jiřího v dubnu r. 1459 není jméno příjemce zachováno.[58] V 16. stol. drží Hirsberg rod Beulwitzů (Peulwytz).

3. Tvrz *Schönkirchen* v Horní Falci u Weidenu. Poprvé připomíná se tvrz tato jako léno, spolu s Plessbergem a Slatinou (Schlattein), k roku 1396.[59] Roku 1527 požádal o udělení Anark z Wildenfelsu, ale poněvadž se nemohl vykázati lenním listem ani Vladislavovým, ani krále Ludvíka, bylo o věci uvažováno,[60] avšak posléze jmenovanému léno uděleno, jak vyplývá z jeho lenního reversu ze dne 15. května 1538.[61] Celé zboží koupil od Jindřicha z Windelfelsu Jiří ze Šparneka a přijal je lénem v únoru 1549; v 17. stol. se vystřídali v držení tohoto léna ještě Petzensteinové a Reitzensteinové.[62]

4. Tvrz *Plessberg* (Plössberg, Blesperk), jindy označovaná jako „Sitz und Hofmarkung" nebo jen „Gut" (rovněž u Weidenu, sev. od Flossu). Původně sdílela osudy léna předešlého, později se v jejím držení vystřídaly postupně rody Ochsů, Rosenawů a Reitenbachů.[63]

5. Vesnice *Slatina* (Schletyn, Schlätein, Slatein i jinak) v týchž místech jako tvrze předešlé, přichází samostatně začátkem 16. stol. jako léno Preckendorfů (též z Prokhendorfu), od r. 1610 jako léno Brunnerů (Prunner),[64] jimž udělil Slatinu Rudolf II. za osmnáctileté věrné služby.

6. Pevnost (Festen) *Reuth* též *Reit* v Horní Falci,[65] čtyři míle od Chebu, v 16. stol. v držení rodu z Trautenbergu.[66] Nelze prozatím rozhodnouti, zda

[56] Pozor! Nemásti se stejnojmenným zámkem ve Fojtlandě na pravém břehu řeky Sály, v držení Rousů z Plavna. Z příslušenství k Hirspergu uváděny vesnice: Ulrichsreut, Tebenreut, Modlreut, Gerbersreut, Rodenacker, Gettengrün, Plintenreut, Goritz a Miesserreut.

[57] Sedláček, *Zbytky* 166 č. 832 (ačli patří sem).

[58] Tamže, 242 č. 1706. Podle listiny (Haas VI, č. 233) došlo k převodu tohoto zboží mezi Zedwitzi a Beulwitzi dne 21. prosince 1480.

[59] Sedláček, *Zbytky* 37 č. 162.

[60] Pluh č. 36.

[61] Koss-Bauer, l. c. 211, pozn. 7 č. 6. Revers zní na Schönkirch, Albernhof (Alberndorf), Slatinu, Plössberg a Wurmbsgefäll (Murmelsgefäll).

[62] Lobkovicova lenní kniha č. 9, Šternberk, Seznam.

[63] Lobkovicova lenní kniha č. 29, Štenrberk, Seznam; Poppen II, 182 p. v.

[64] Pluh č. 13; Poppen I, 13 (Riegger, *Materialien* XII, 313).

[65] Pozor! Nemást s Oberreith a Niederreith, příslušenství k Aši.

[66] Pluh č. 27, Lobkovicova l. kniha č. 12. R. 1490 obdržel Reut lénem Jeroným Šlik (orig. lenní list krále Vladislava ve Stát. ústř. archivu, Listiny II, č. 359) který ji roku následujícího (1491) prodal Jorgu Trautenbergovi (tamže, Listiny II, č. 386).

je toto léno totožné s místem, označovaným jako Horut, Rutt, či Hutt (Heutsch), jež přichází jako léno Welsguglů již r. 1366.[67]

7. Tvrz *Wildenau* v Horní Falci severně od Flossu. Původně udělena lénem dvěma bratřím z rodu Wildenau r. 1359;[68] další zmínka přichází k roku 1397.[69] V pozdější době (do r. 1654) byla v držení rodu Reitzensteinů.[70] Další zajímavé osudy tohoto léna, které posléze proměněno z léna reálného na léno peněžní, byly již probrány na jiném místě[71]

8. Zámek *Seeberg* v Chebsku. Zboží to zůstávalo jako německé léno, přestože celé Chebsko se později přiklonilo k Čechám a bylo zahrnováno do jejich hranic. Starší právní osudy Seeberka nejsou zcela zřetelné; v 16. stol. jsou jako leníci jmenováni příslušníci rodu z Neuperga. R. 1586 přešel tento statek koupí na jednu větev šlechtické rodiny Brandtů, zatím co další dvě větve držely jiná dvě léna,[72] a to:

9. Hradiště (Burgstall) *Mohrenstein,* ležící v Horní Falci, (v úředním obvodu Flossu), dříve léno Flossů z Burgersreutu, a

10. Pět statečků v *Trauschendorfu* (u Weidenu v Bavorsku). Léno toto je jejich původní lenní državou, kterou koupil Hans Prandt zu Wappenhof od Matese Steina r. 1532.[73]

11. Zámek *Wieletzheimb,* též Willensheim i Willertsheim, ležící uprostřed země Francké, 2—3 míle od Würzburku. Prvá zmínka o tomto zámku jakožto českém lénu přichází k r. 1387, kdy jím disponuje jakýsi Kunc Zöllner.[74] Jiný starý údaj, nedatovaný, uvádí jako leníky rod ze Seinsheimu,[75] v 16. stol. drželi léno Ehenheimové.[76]

12. *Stříbrné doly (Das Silberwerk zu) Wildenreut* u Weidenu, léno, doložené v soupise udánlivě z r. 1501[77] a jako léno rodu Wildtů k r. 1527.[78] Po vymření Wildtů obdrželi toto léno čeští Lobkovicové.

13. Zámek *Rackenstein* v Horní Falci. R. 1527 v držbě rodu Steinů z Rackensteinu, později střídal častěji lenní majitele.[79]

[67] Pluh č. 74; Šlik fol. 72; Poppen I, 44 p. v.; Sedláček, *Zbytky,* rejstřík na str. 339 č. 50.

[68] Wild, *Bayern u. Böhmen,* 121.

[69] Sedláček, *Zbytky,* 39 č. 188.

[70] Pluh č. 30; Lobkovicova lenní kniha č. 5; Šternberk, Seznam.

[71] Viz Halmerl, *Beiträge zur Kenntniss des Lehenwesens in Böhmen* (in: Oesterr. Zft. für Rechts- u. Staatswissenschaft, 1846, II, 128 a n.).

[72] Šternberk, *Seznam.*

[73] Stát. ústř. archiv, fond LA 23 Fasc. C No. VI.

[74] Sedláček, *Zbytky,* 34 č. 136.

[75] Seznam Pluhův č. 96.

[76] Juxta v pozdějším opise seznamu Pluhova k číslu v pozn. předešlé: „Halten und empfahens die von Ehenheimb". Srov. i seznam Šternberkův.

[77] Sedláček, *Zbytky,* rejstřík na str. 339 č. 75.

[78] Pluh č. 11. Srov. i Koss-Bauer, l. c. 212 pozn. 7.

[79] Pluh č. 18; Lobkovicova kniha č. 10. Z dalších držitelů jmenováni např. Habspergové.

14. Vesnice *Fleissen* v Chebsku. Poměrně pozdní zprávy udávají jako lenní držitele Trautenbergy a Wirspergy.[80]

15. Zámek *Goss*. Jediná stručná zmínka o přijetí tohoto léna Vilémem z Eilenburka je obsažena ve zprávě lenního hejtmana Pluha;[81] v pozdějších aktech se již léno tohoto jména nevyskýtá. Podobně u dalšího léna, jímž je

16. zámek *Puch* či *Buech*, o němž Pluh (č. 41) připomíná, že jej přijali lénem hrabata z Ottyngu (Oettingen) od krále Jiřího (1467), nemáme z pozdějších dob již dalších dokladů.[82]

17. Zámek *Wolfstein* (im Payern uber dem Neuen margkt gelegen), který přijal za Jiříka r. 1460 Hans z Wolfsteinu, uvádí se začátkem 16. stol. jako léno promlčené.[83]

18. Pustina (Wüstung) *Hartenreut* u Neukirchenu, léno Erlbeků, doložené k r. 1534.[84]

19. Léno v blízkosti Nové vsi (Neudorf) či Nového městečka (Neustettlin a. d. Waldnabe), které pozůstávalo v panství nad 6 sedláky v Mulbergu, 3 sedláky v Scherreut, sedlákem (1) Meichnerem v Ratschau a rybářem Petrem ve Wurtzu. Toto jistě drobné léno přecházelo z ruky do ruky: od Waldauerů je koupili Guttensteinové, poté je v držení rodu z Heidecka a posléze Lobkoviců.[85]

20. Léno *Ullersreut* (ves), ležící mezi městem Weiden a českým lenním statkem Rottenstadtem, o němž víme pouze tolik, že je prodal 29. dubna 1520 Kašpar Erlbeck zu Trausnitz, Landrichter a Pfleger na Parkštejně, Leonardu Preckendorfu z Preckendorfu, písaři ve Weidenu.[86]

Mezi léna německá, tj. ona, která ležela na území říše, počítána i ně-

[80] Šternberk, *Seznam;* Poppen I (Riegger, *Materialien* XII, 309).

[81] Č. 22. Srov. Sedláček, *Zbytky,* rejstřík 338 č. 26 bis.

[82] V seznamu promlčených lén, psaném rukou z počátku 16. stol., (Stát. ústř. archiv fond LA 23 fasc. L č. II.) uvádí se v této souvislosti zámek Puch a zámek Hersprung (Hirsprun). Srov. Šlik 71 p. v., Poppen I, 44 a II, 193.

[83] Šlik fol. 70 p. v., Poppen I, 43 p. v. fond LA 23 L č. II. Není vyloučeno, že zámek ten je totožný s Wolfsteinem, který od r. 1479 (lenní list krále Matyáše) se vyskýtá v lenní državě kurfirstů falckých.

[84] Koss-Bauer, 211, pozn. 7., č. 5. Riegger, *Materialien* XII, 314 (Poppen).

[85] Pluh č. 24; lenní kniha Lobkovicova č. 25 a 30; lenní kniha Šternberkova 622.

[86] Stát. ústř. archiv fond LA 36 lit. K č. II. Jak pestré a nezřetelné byly právní osudy drobných lenních statků úředním orgánům i vlastním držitelům vyplývá z úryvku dopisu Hanse Thomy z Prockendorfu, lennímu hejtmanovi Štěpánu Jiřímu ze Šternberka d. d. Schönau, 20. června 1604: „Die Vrsach, darumb ich Ullersreut zu lehen nicht empfangen, ist diese: das ich dits dorf von meinem Vatern nicht einbekommen, auch niemals Inen gehabt. Leonhart von Präckendorf, aber, mein Anherr, hatts von eniem Geschlecht, die Ehrlbecken genandt, 15 jahr Pfandesweisz Ihnen gehabt; als ihm aber sein Pfanddtgeldt wieder erlegt, hatt es Ihnen wieder abgetretten und dieselbigen es hernach dan Notthafften von Wernbergkh verkaufft, die es lange jahr gehalten und vor wenig Jahren erst der Chur- und Fürstlichen Pfalz kaufflich angelassen, die es zu Ihrem gemeinschaft Ambt Parckhstein geschlagen und jetzt coniunctim halten. Ob es aber Ihr Chur- und Fürst. Gn. bey khön. Mjtt. gesucht und zu lehen empfangen lassen, ist mir unwiszlich" (fond LA 36, lit. K č. IX).

která léna ležící uvnitř dnešních hranic země České, avšak podle tehdejšího rozdělení v tzv. vnějších krajích, zejména v Loketsku (nynějším Karlovarsku). I tato léna byla spravována orgány lén zahraničních (českou kanceláří a lenním hejtmanstvím). Z nich sluší uvésti zejména:

21. *Bečov* (Petschau, někdy Ober- Petschau) v Loketsku. Jako léno Jindřicha ml. z Plavna se připomíná k r. 1412, začátkem 16. stol. je v držení lenního hejtmana Hanuše Pluha z Rabštejna.[87]

22. *Kraslice* (Gresslas, Gressles, Greszlis) hrad rovněž v Loketsku. Král Jiří odňal jej dne 25. března 1466 pro felonii míšeňskému purkrabí, pánu z Plavna a dal jej v léno Konrádu, Hanuši a Petzoldu z Miliny (Metsch zu Milau).[88] R. 1527 přijal Kraslici s příslušenstvím lénem Jeroným Šlik.[89]

23. Léno označené *Haus zu Schlackenwald* v držení rodu Dreylingů.[90]

24. Léno Hasenbühl (Hasenpuechel) Zehrerů Rambsenthalů[91] nepodařilo se nám dosud blíže určiti.

25. *Dědičný úřad číšnický v biskupství bamberském* (Das Erbschenkenamt im Stift Bamberg) se všemi milostmi, poctami, svobodami a právy. O lénu tom, v držení rodu z Aufsässu, nelze prozatím udati, kdy a proč se dostalo vrchního panství české koruně, ani jaké požitky byly s užíváním tohoto léna spojeny.[92]

Z podaného přehledu, i když jej není možno označiti za přesný a úplný,[93]

[87] Sedláček, *Zbytky*, 93 č. 661. O zástavě tohoto léna k r. 1428 tamže 176 č. 1273. O dalších osudech tohoto zboží ne vždy přesně Sedláček, *Hrady a zámky* XIII, zvl. 146 nsl.

[88] Sedláček, *Zbytky* 271 č. 16; Haas VI, 184.

[89] Pluh č. 4. Jako příslušenství uváděny dvě vsi, Schönau a Schönwerd a „pfluggebäude" Tuchnitz.

[90] Rkp. stát. ústř. archivu 2441 fol. 5 p. v.

[91] Koss-Bauer, 197 pozn. 78; Šternberk, Seznam.

[92] Lobkovicova 1. kniha č. 21; Šternberk, Seznam; Riegger, Materialien XII, 313 (Poppen).

[93] Připojujeme na tomto místě závěrečnou poznámku, která se týká jediného novodobého seznamu lén, otištěném u Sedláčka, *Zbytky*, na str. 338 s nadpisem: „Manství v Říši l. 1501". je to podivný dokument, který by mohl badatele svést na scestí. Zdání dobové autentičnosti mu dodává skutečnost, že léna jsou seřazena v pořadí tehdy obvyklém, tj. podle hodnosti leníků, počínaje kurfiřty a konče lény norimberskými, přičemž na závěr jsou uvedeny oba šenkovské úřady. Bohužel Sedláček neudal, jak k seznamu přišel; ani prohlídka jeho pozůstalosti v Historickém ústavu ČSAV nepřinesla do věci světla. Podle uvedeného data (1501) mohlo by se zdáti, že jde o elaborát stavovské komise z uvedeného roku (jména členů komise u Jiřečka, *Právnický život*, 305). Je však potřebí důrazně upozorniti na to, že seznam kromě lén živých obsahuje i pouhé postuláty, tj. léna, která již tehdy byla promlčena. Za taková jest pokládati zejm. čísla: 5, 25—28, 31, 32, 35—40, 42—45, 47, 51—58, avšak ani seznam těchto promlčených lén zde není úplný (chybí např. Fünfunden, Werdenhain, Garpenstein aj.). Proti autentičnosti seznamu, zvláště pokud jde o datování rokem 1501 svědčí skutečnost, že v č. 13 jako držitelé lén Wertheimských uváděni Štolberkové, kteří je drželi od 18. II. 1557 do 10. VIII. 1587. Je tedy seznam Sedláčkův pro svou neúplnost, nepřesnost a jiné zmateniny ke kontrole údajů o českých zahraničních lénech nepoužitelný.

vyplývá, že se Jiříkovi podařilo připoutati ke koruně české značný počet území, ležícího mimo hranice království.[94] V souvislosti s tím klade se nyní otázka, jak byla opatřena správa těchto roztroušených částí. Sotva bude

[94] V některých seznamech (Pluh, Šlik, v lenní knize Hertvika Seydlitze a ještě u Poppena) je obsažen samostatný oddíl s výčtem míst, o nichž se praví, že „stehen nicht in Richtigkeit". Podle dat, která jsou u dokumentů uváděna, jde o některá léna z doby Karla IV. Léna tato patrně za Jiřího obnovena nebyla a přesto, že jsou v uvedených seznamech znovu a znovu uváděna, nenalézáme nikde zmínky o tom, že by jejich znovuzískání bylo uplatňováno. Můžeme je proto pokládat za léna promlčená. Jde o tato léna:
hrad Mernitz vévodů z Mechelburka,
město a hrad Rembda hrabat ze Schwartzburga,
tvrz Drewe (či Treuen?) pánů Rousů z Plavna,
hrad a město Stolberg pánů ze Schönburga,
města Parchem, Plawen a Pentzlin pánů z Werly,
zámky a pevnosti Wilmar a Gransaw rodu z Eisenberka,
město Mare (Merana) s 5 vesnicemi pánů ze Schönburga,
hrad Weisseneck a město Freudingen hrabat z Hohenbergu,
třetina města Münchberga rodu ze Sparneka,
hrad Wildenfels rodu z Wildenfelsu,
pevnost Hanfenfeld (či Hausenfeld?) stejnojmenného rodu,
nespecifikovaná (tj. blíže neoznačená) léna rodu z Bischofswerde,
polovina hradu Preitenstein rodu z Preitensteina,
zámek Lichteneck rodu z Lichtenecka,
Landsberg, Frankenberg, Pilried a Drosperg — zámky a města rodu z Hohenlohe,
ves Grünau — Engelhoferů,
6 dvorů v Besetznaw, mlýn v Bolenaw a ves Ulrichsreut rodu z Waldessen,
Ardeck (či Hardeck) s vesnicemi rodu z Weidenbergu,
zboží Ruprechtsreut, Seuwodenreut a Tiefengruben rodu z Regeldorfu,
hrad Schlammersdorf (lenní držitelé se neuvádějí),
zboží Frummesreut rodu Pleysteinerů,
Harungsberg či Arenspurg rodu z Notthafftů,
hrad Hohenfels a město Anthaw rodu z Hohenfelsu,
soudy ve Sparnbergu a Reitzensteině (či Rackensteině) Jindřicha Fojta z Gery,
dvůr v Ubelsbergu rodu Kaltenbrunnerů,
zboží Petra Egerera, co koupí za půjčku 1000 kop gr. č.,
hrad Werdeck zprvu Brunecků, později Zengrů,
sídlo Grieshof rodu z Trumensdorfu,
sídlo Grub rodu z Hellwagenu,
některá léna jménem nezaznamenaná z r. 1387,
dvůr Heutsch či Reutt rodu z Weisguglů,
sídlo Starý Nottwer,
dvory v Ulrichsreutu a Quentenreutu rodu Greszat či Preszat,
hrad Homberg lantkrabí Hessenského,
hrady Butzlaw, Petterwerck, Ziegenwerck a Groningen rodu z Falckensteina,
hrad a město Werdau rodu z Werdau,
ves Wurgersdorf či Murgersdorf rodu ze Salesen,
hrad Sparnberg se 2 vesnicemi roku ze Sparnberga,
sídlo Fünfunden rodu z Fünfunden,
hrad Arnnstein rodu z Truchlingen,
zámek Werdenheim rodu ze Sturmbfurtu,
hrad Dietrichsdorf rodu ze Satzenhovenů,
hrad Garpenstein (či Harpenstein) neb Grapenstein rodu z Gliebes.

správné mínění,[95] že správní orgán v podobě pozdějšího hejtmanství německých lén, i když ne snad podle jména, vznikl již v době Karla IV., a že existenci lenního hejtmana lze předpokládati již za krále Jiřího. Za doby Karlovy tvořily zahraniční državy leckde souvislý celek, pro který (ve Falci) známe jména tří regentů či residentů, s označením hejtmanů, kteří zastávali funkce snad takové, jako fojti lužičtí.[96] Za Jiřího šlo však již jen o jednotlivá léna, a zde by bylo spíše na místě předpokládati správu ústřední, nikoli v dotčeném kraji sídlící.[97] Domnívám se proto, že zprvu nebylo ani lenního hejtmana, který byl i později orgánem pomocným.[98] Nesmíme zapomínat, že celý proces znovunabývání zahraničních lén nebyl ještě ukončen a vlastní doba Jiříkova kralování trvala pouhých 13 let, z nichž ještě druhá polovina byla vyplněna úpornými boji s kurií i vnitřními odpůrci. Uvážíme-li tyto poměry, zdá se být pravdě nejpodobnější, že se veškerá správa soustřeďovala v české kanceláři, která i v pozdějších dobách vystupuje jako primární orgán v lenní agendě. Do kompetence české kanceláře, vrcholného to orgánu krále i stavů, patřila tato agenda zcela přirozeně tím spíše, že lenním pánem (seniorem) českých lén v říši byl nedílně „král a koruna česká".

Závěrem zbývá se ještě zmínit krátce o tom, jakým způsobem se Jiřímu podařilo obnoviti mocenské postavení české koruny a jaký význam měla pro příští osudy českého státu skutečnost, že došlo k obnovení závislosti tak početných oblastí na půdě německé říše. V čem spočívala Jiříkova úprava?

Jiřík vycházel při jednání o navrácení někdejších českých držav ze skutečných poměrů, jak již je doba vytvořila, a když seznal, že není možno získati bývalý korunní majetek zpět v plném rozsahu, vzdával se všech *silnějších právních titulů na sporná území*, tj. nároků vlastnických i zástavních zápisů, a *spokojil se nejslabším právním poutem*, kterým mohla

[95] Haimerl, *Die deutsche Lehenshauptmannschaft in Böhmen* (1848), 4 a n.

[96] Byli to: Boreš z Riesenburka, od r. 1369 Hanik z Knoblachsdorfu, v 70. letech 14. stol. opět Boreš a od r. 1378 Bořivoj ze Svinař. Viz Wild, *Bayern u. Böhmen*, 154.

[97] Na orgány, které by vedly správu lén v místě samém, bylo pomýšleno opět poměrně velmi pozdě (zač. 18. stol.), a to v podobě tzv. lenních probošství (Lehenprobstei).

[98] Otázku, kdy vznikl úřad lenního hejtmanství, je možno v nedostatku přímých zpráv řešiti pouze odhadem. Bylo by možno mysliti již na prvá léta vlády krále Vladislava, neboť z té doby se zachovala celá řada lenních listů ve věci zahraničních lén, což svědčí o živé agendě. Panovník sám, na němž se ještě neprojevila únava z dlouholeté vlády pozdějších let, mohl se otázkám německých lén věnovati tím spíše, že oblast jeho vlády byla omezena na Čechy a léna v říši, kdežto ostatní vedlejší země (Moravu Slezsko a Lužice) měl ve své moci Matěj Uherský. Je ovšem též možné, že úřad ten byl vytvořen až v druhé polovině vlády Vladislavovy, kdy byl zvolen i králem uherským a sídlil většinou v Budíně. Z této doby (k r. 1493) máme již o hejtmanu německých lén výslovné zmínky (v nálezu komorního soudu z 25. ledna 1493, Archiv Český X, 459; srov. Kalousek, *České státní právo*[2], 111).

tato území ještě záviseti na koruně, totiž *poměrem lenním*. V tom spočívá podstata Jiříkova uspořádání. Znamenalo to snad v některých případech újmu na plném panství, avšak na druhé straně byly tím poměry zjednodušeny: všechny zahraniční državy řídily se odtud jednotným režimem, formou léna.

Bývá osudem zásadních úprav veřejných věcí, že se setkávají s nepochopením ze strany současníků. Tak tomu bylo i v případě, o němž na těchto stránkách uvažujeme. Veřejné mínění v německých zemích obracelo se proti knížatům pro jejich postoj k Jiříkovi ve věci sjednaných úmluv, při čemž hlavní roli hrály city náboženské i národnostní; na české straně byla pociťována proměna dřívějších přímých držav v léna jakožto ztráta a v tomto smyslu se ozývaly i přímé výtky.[99] Pozdější doba však ukázala, že pravdu měl Jiřík a nikoli kritisující vrstevníci. Význam zahraničních lén, jež představovala nikoli podřadnou složku české říše, se projevil ihned po smrti Jiříkově, když oba volení čeští králové, Vladislav Jagailovec i Matěj Korvín uherský se rozdělili o české země: Matěj obdržel Moravu. Slezsko a obojí Lužici, Vladislav pak Čechy a léna v říši, která ve svém úhrnu představovala vlastně další korunní zemi.

Panovníci z habsburského rodu, kteří rokem 1526 dosedli trvale na český trůn, věnovali zahraničním lénům velkou péči. Jednak pro značné příjmy, které při obnovování lén (při změně na trůně a při změnách v osobě lenních držitelů) odtud plynuly,[100] jednak z toho důvodu, že vrchní lenní panství skýtalo jim možnost bezprostředního vládního zásahu v německých zemích. Poněvadž tyto možnosti vyplývaly jedině a výlučně z královské moci české, zachovávali neporušenu hodnost i titul českého krále a přispívali tak bezděky k zachování jednoty a jisté míry samostatnosti českého státu v rámci habsburského soustátí až do zrušení zahraničních lén, k němuž došlo začátkem 19. století.[101]

Nemenším důkazem pro správnost Jiříkova pojetí je skutečnost, že jeho úprava odolala náporu věků, neboť na základech, položených v době poděbradské, trvala zahraniční léna českého státu po dobu tří a půl století (1459—1805). Je třeba jen litovat, že se této významné složce českých dějin nedostalo dosud samostatné studie z pera českého badatele; jde o velký dluh českých dějepisců naší historické vědě a nepřeberné množství látky čeká doposud na zpracování.

[99] Podrobně U r b á n e k, *Dvě studie*, 366 a n.

[100] Za udělení lén ve Falci placeno v 16. stol. 1600 zl. a 160 zl. kanceláři, počátkem 18. stol. již 2150 zl. za všechna léna saská celkem přes 15 000 zl., za braniborská 4 792 zl. 40 kr.

[101] V důsledku čl. XV. míru bratislavského ze dne 26. prosince 1805 a úprav na tato ustanovení navazujících.

Ukázky redakční práce na přípravě „Historického slovníku české právní terminologie“

(Hesla trestněprávní)

Vladimír Růžička

Závažné aktuální úkoly vyžadující okamžitého zpracování, jež Kabinetu (oddělení) dějin státu a práva v ČSSR Ústavu státu a práva ČSAV připadly ve třetí pětiletce,[1] odsunuly částečně úkol plánovaný tímto pracovištěm již od jeho vzniku, tj. přípravu „Historického slovníku české právní terminologie“ (v dalším HISP). Odsunutí těchto prací neznamenalo však jejich přerušení. V přítomné době jsou — kromě některých úseků práce, probíhajících průběžně — v chodu četné další, jako je zejména systematické doplňování dosavadního materiálu právní terminologií z období *kapitalismu,* pořízení předběžného hesláře pro diskusi, excerpce právnických výrazů objevujících se ve starších neprávnických pramenech aj.[2]

Z podnětu, jenž vyplynul z provozní porady pracovníků Kabinetu konané v r. 1960, bylo konečně přikročeno i k redakčnímu zpracování a vydání určité skupiny hesel — na ukázku a k eventuálním připomínkám. Zvolena k tomu především jako nejvhodnější terminologie trestněprávní. Na termínech vztahujících se právě k institucím trestního práva si můžeme totiž zvláště přesvědčivě doložit, že politické a právní instituce jsou odrazem ekonomiky společnosti a výsledkem třídního boje, jak o tom v souvislosti s HISPem bylo již vícekráte psáno.[3]

Předběžně je možno zde poukázat na některé termíny, jež jsou jasnými

[1] Jde tu o kolektivní dílo *„Dějiny státu a práva v Československu v epoše kapitalismu, zejména v předmnichovské republice“*, o němž viz informace v *„Právněhistorických studiích“*, VII/1961, str. 362—363.

[2] Již v dnešním stadiu zpracování poskytuje HISP platné služby vědě. Těší se zájmu nejen četných pracovišť akademických i neakademických, ale s jeho materiálem pracovali i badatelé zahraniční. Zájem o HISP projevila několikrát i cizina. Důležitost a potřebu jeho zpracování pro polskou právní historii zdůraznil již v letech 1957 a 1958 Jul. Bardach (Czasopismo prawno-historyczne IX/1957, 1 a X/1956, 2. Významu HISPu věnoval dále pozornost obsáhlý článek Wlad. Sobocińského, *Prace nad historycznym słownikiem czeskiej terminologii prawnej (HISP) a polska leksykografia prawna* (CPH, XI/1959, 1).

[3] Viz např.: *„Právněhistorické studie“*, II/1956, str. 73, *Pravidla pracovního postupu při přípravě Historického slovníku právní terminologie v Československu“* (HISP).

doklady třídnosti feudálního i buržoazního práva.[4] Pro dobu feudální jsou to např. hesla: právo útrpné, hlava, políček.[5] V období kapitalismu sloužily buržoazii k perzekuci dělnického hnutí a k upevnění třídního panství mj. delikty: pobuřování, pozdvižení, vyhrožování nebezpečné, vzbouření. V imperialistickém stadiu kapitalismu používala buržoazie k potlačení revoluční aktivity dělnictva zejména deliktů označených jako rušení obecného míru, sdružování státu nepřátelské, schvalování trestných činů, útisk i dalších.[6]

Ve smyslu „Pravidel pracovního postupu při přípravě HISPu"[7] bylo i při zpracování této tematiky přihlíženo k tomu, aby zde byly zachyceny jak termíny dnes již neznámé (přeboj, ranné), tak i termíny dodnes sice běžně používané, ale jichž starý smysl zmizel (hlava, hrdost, jistina, lání, očista, plen, pokora, pomsta, sok). Přihlédnuto bylo zčásti i k frazeologii (obdržeti súd s křivdú, hleděti mocí někoho aj.). Některé termíny (gratia, jistina) měly více právních významů, zde však byly zpravidla vzaty v úvahu ty z nich, jež měly nějaký vztah k trestnímu právu.

K úpravě hesel: Za heslovým slovem jsou vždy uvedeny ekvivalenty stejno- i cizojazyčné, jež v některých případech nahrazují i výklad, po nich následuje vlastní výklad, popřípadě, má-li dotyčná právní instituce významů více, výklady všechny (pokud se vztahují k trestnímu právu). Za výkladem uvedeno místo výskytu hesla (event. více takových míst) s příslušným citátem. Tam, kde uváděný výraz je pozdějším překladem, je datum původního textu označeno ležatým křížkem a po pomlčce uvedena doba jeho překladu. U některých hesel není podán výklad vůbec. Je to buď proto, že jde o hesla naprosto jasná a srozumitelná již z textu (někdy jde přímo o definici), nebo vyložená již dostatečně připojenými ekvivalenty. Grafický znak — malý plný kruh — označuje frazeologii k dotyčnému heslovému slovu, kosočtverec pak zvláštní případy heslového slova (krádež denní, krádež tejná, kvalt na dům aj.). Heslo uzavírají odkazy na hesla

[4] Nehledíme v této souvislosti např. k ryze procesnímu heslu „pohánění", ukazujícímu mj. závislost poddaného na pánovi (poddaný jednak vůbec nemohl žalovati pána, jednak i ve vlastní věci mohl žalovati jen pánovým prostřednictvím).

[5] Šlechtic nemohl být „tázán" právem útrpným. Výše odškodného placeného pachatelem přátelům zabitého (za hlavu) řídila se společenským postavením zabitého. Za sedláka (chlapa) bylo odškodné 5, za zemana 50 a za pána dokonce 500 hřiven grošů kromě naturálií. (Srov. V. B r a n d l, *Kniha Drnovská*, str. 101—102, Brno, 1868). Proti tomuto třídnímu oceňování vystupoval ostře r. 1414 již Hus (Srov. K. J. E r b e n, *Mistra Jana Husi sebrané spisy české*, [I—III] 1865—1868; viz sv. II. *[Postilla]*, str. 283. Jestliže „chlap" dal políček šlechtici, byl mu za to odevzdán na milost a nemilost, urazil-li však políčkem šlechtic šlechtice, platily předpisy daleko mírnější.)

[6] Srov.: Leonard B i a n c h i, *Súdna perzekúcia robotnickeho hnutia na Slovensku podľa zákona na ochranu republiky*, Bratislava, 1955, str. 85. Nejčastěji, jak dokládá Bianchi, byl využíván § 14 (rušení obecného míru).

[7] Viz *„Právněhistorická studie"*, II/1956, str. 74.

příbuzná, jež byla vybrána z celkového heslového materiálu HISPu. Odděleny jsou šipkou.

amnestie *amnestia, amniscia,* pardon, udělení milosti, *hromadné prominutí nebo zmírnění trestů* SnČes XV/2 111 (1611): rady a některej osoby z arestu aby byly propuštěni a generální odpuštění a amniscia aby byla . . .; Ther 17 2 (1769); § 3 odst. 1. Úst. list. 121/20 ↗ *amnestovanec, amnestovati.*

cedule zrádná hanopis, spisek zrádný, libellus famosus, Famoslibellus, Pasquill, Schandbrief, Schmähbrief, Schmähkarte 1. *list urážlivý, na cti utrhačný* SnČes II 277 (1547): . . . kdožby . . . nalezen byl, ježto by takové zrádné cedule spisoval, lepal nebo metal a kladl, . . . takový každý má bez milosti čtvrcen býti jako zrádce, . . . ; Ther 101 1 (1769): Nejhorší a nejohyzdnější způsob křivd a urážení od oných se páchá, kteří někoho skrze hanlivé a zrádné cedule a potupné listy zoumyslně a zlosynně urážejí . . . 2. *pobuřující protistátní leták* Jos XIX 40 (1708): Kdožby k ztenčení velebnosti naší neb k potupě našich zemských úředníků a rad nebo proti komukoliv jinému zrádné cedule, to jest potupné a hanebné psaní psal, dělal, . . . roztrušoval a veřejně zavěšoval . . ., ten . . . vždy . . . mečem aneb . . . na těle trestán . . .

cizoložství *cizoložstvo* porušení cizího lože, adulterium, Ehebruch, *vědomá mimomanželská soulož dvou osob, z nich alespoň jedna je v platném svazku manželském* CestMand 25 18 37; AČ III 200 (1416): Přivedl Josefa, kteréhož . . . pán jeho pro podezření cizoložstva do žaláře uvrhl; Kold M 29: Adulterium, vel lex Julia, cizoložstvo, kteréž jest porušení lože cizího. A to cizoložstvo vlastně působí a děje se s ženou, kterážby muže svého měla, aneb muž zase, manželku svou vlastní maje, s cizí ženou by obýval. Pokuta hrdla ztracení; Ther 77-1 (1769): Cizoložstvo jest zlosynné uražení manželské věrnosti skrze tělesné smíšení s jinou osobou ↗ *cizoložiti, cizoložník.*

conspiratio *conspirati* confoederatio, liga, šibalstvo, tovaryšství, *spiknutí (povstalecký spolek)* Reg II 433 (1276): Si vero conspirationi huiusmodi motu proprio per nos facte aliquis ex nobis transgressor repertus exstiterit, . . . ; JRM I XVI 9 310; CDM VII 151 (1338) ↗ *conspirare, conspirator.*

crimen laesae maiestatis úraz duostojenství královského, urážka nejvyššího důstojenství, urážka nejvyšší královské velebnosti, Beleidigung höhster Majestät, *urážka panovníka a státu* RTT II 330 F 16 (1464): . . .

Berka . . . Jiřího krále . . . hanebnými řečmi, i psaními nevinně haněl jest, skrze kterýžto neřád upadl jest u vinu, kteráž v právě slove crimen lese majestatis, to jest úraz duostojenství královského, pro kterúžto vinu, . . . hrdlo i zboží ztratiti má.

culpa emenda, mulcta, poena 1. *trestný čin* CDB II 289 (1226): . . . occasione illius culpe, quae hlaua vulgariter nominatur . . . ; Reg III 402 (1325): Omnis etiam culpa, quae in dictis bonis commissa fuerit, iudicari debet per d. H. . . . 2. *procesní poplatek (pokuta)* CDM IV 169 (1276): Habebit etiam prefatus iudex tertium denarium de culpis; Reg II 336 (1273): Otakarus . . . donat . . . omnes culpas et mulctas siue penas pecuniarias . . . 3. *soudní pře* CDB II 246 (1223): . . . Item omnes culpas secundum quod hactenus inter se et apud ipsos iudicarunt, fratre nostro concedente, concedimus ipsis secundum suas consuetudines iudicare . . . 4. *nedbalost* CJB IV/5 76: Damnum ex lege Aquilia dicitur, quando quis dolo, culpa vel iniuria, servum aut quadrupedem alterius occidit, vulneraverit . . . ✦ ~

grandis culpa capitalis, c. maior, vina větší, *těžký hrdelní delikt* CDB II 201 (1221): . . . et si quis de hominibus, episcopatus vel ecclesie Pragensis furtum vel rapinam vel aliam huiusmodi grandem culpam perpetraverit, . . . ↗ *culpabilis, culpare, culpatio, vina.*

culpare *obviniti* CJB I 73 (1243): . . .quicunque aliquem de homicidio vel de invasione domus . . . culpaverit . . . ; UbBudw I 68 (1356) ↗ *culpa, culpatio.*

čarodějnictví čáry, kouzelnictví, kouzla, magia, sortilegium, Hexerei, Zauberei Kold O II 335: Magia sive sortilegium, to jest, čarodějnictví . . ., pokutou meče aneb upálením na pohlaví mužském a na pohlaví ženském zahrabáním, aneb též upálením ztrestána býti mají; Ther 58 1 (1769) ↗ *čarodějnice, čarovati, čáry.*

facinus crimen, lotrovství, prohřešení, vejstupek, *trestný čin* Reg II 368 (1274): Sed nec in hoc solum dictus Joachinnius criminosus esse dinoscitur, verum eciam aliorum plurium reus facinorum prohibetur ↗ *facinorosus.*

faleš lest, padělání (listiny, peněz), crimen falsi, falsitas, Falschheit, Verfälschung, *obecné označení různých druhů podvodného jednání* Kold O V 336: Crimen falsi, faleš všeliká, kteráž se působí, když pravda lstně a podvodně v lež se proměňuje. Kterážto faleš čtverým způsobem se děje. Řečí . . . písmem . . . skutkem . . . požíváním . . .; OZZČ L VIII 358: Nařknutý

z listu falešného, kdyby se naň ta faleš provedla, má po vyšetření případností s propadením statku na hrdle ztrestán býti ↗ *falešně, falešník.*

falešník peněz falešník mince, padělatel peněz, *penězokaz,* der falsche Müntzer AČ I 215 (1422): Pakliby kto mimo náš tento výnos kterú minci tajně neb zjevně dělal, k takovému má popraveno býti, jakož na falešníka peněz záleží.

galery galeje, galerie, katarhy, Ruderbank, *trest nucených prací* ZápŽer I 231 (1599): aby mu se milost stala, při životě aby byl zachován a na galéry odeslán.

gratia venia, milost, *omilostnění, zmírnění trestu* CJB II/2 25 (1356): . . . si. . . reges Boemiae, tali dampnato, . . . accusato vel bannito darent veniam de commissis vel gratiam, . . .; CJB II/4 320-1 140 (Sententiae Brun.)

heimsuche *heymswoche,* Heymsuchung, výboj, invasio domus CJB I 73 (1243): Item, quicunque aliquem de homicidio, vel de invasione domus, hoc est heymswoche . . . culpaverit . . . ↗ hrdost, kvalt, nadvore, výboj.

hlava *glaua* mord, vražda, caput, homicidium, Mord, Todtschlag 1. *zabití člověka (jehož následkem byla původně jen pomsta nebo vyrovnání)* RTT I 433 (1366): . . . páni země České nalezli za právo, že ktož by koli člověka zabil, ten vražedlník z toho mordu aneb z hlavy na svém právě aneb soudu . . . nařiekán neb viněn býti má 2. *pokuta za zabití placená buď individuálně neb kolektivně (vesnicí)* CJB I 49 D (1221—1223): remittimus ipsi episcopatui . . . omnem exactionem . . . naroc, zwod, hlauam, wrez . . . • **hu-odložiti** *zaplatiti odškodné (peníze hlavní, přihlavní) přátelům zabitého* KnDrn 101: Když jest kdo zabit, . . . a přátelé se k tomu svolí, aby vrah jich přítele hlavu odkládal podlé práva, . . . **hu-ohledati** *provésti šetření v místě vraždy* Vš II 11 26 50: Dokládá se svědomie komorničieho, který jest tu hlavu ohledal, a jiného svědomie . . . ↗ *hlavní peníze, přihlavní peníze, odklad hlavy.*

hrdost pych, violatio fundi, violentia, vis, Frevel, Heimsuche, Hochmut, Stolz, *násilí na majetku způsobené někomu mimo obydlí (zvl. na pozemku)* Reg I 124 52 (Cc 1057); CJB I 56 (1222): . . . si quis spoliatus fuerit per wyboj, incuset quos vult, et de herdost nominet quos voluerit, . . .; LC II 429 (1414): Jeruše . . . poh . . . Petra . . ., že mi učinil pych svój na mých řekách zrúbal mi hráze pravou hrdostí; CJM IV/1 55 ✕ 1331—1454: Žalujiciemu . . . z rány puol řivny buď dána, rychtáři zajisté řivna celá buď dána a z hrdosti šiling jeden buď dán.

chromota mutilatio membri, lemde, leem, *trestný čin proti zdraví, vedoucí k trvalému zmrzačení* ŘPZ 64: . . . kdyžby šlo o chromotu a nebylo . . . poznáno, jest-li chromota . . .: tehdy nemá ta pře otsúzena býti až do roka; a bude-li chromota, mají jej odsúditi za chromotu.

incendium oheň, pálení, paličství, požár, zapálení, *žhářství* CDM VII 739 (1247—9): Pro incendio si quis captus fuerit, igne peribit ↗ *incendiarius, incensor, incensus.*

jistina corpus delicti, species facti, Tatbestand, Tatbeweis, *předmět dolíčný jakožto indicie* ŠTKnŠest 22: . . . kdož bude s tú jistinú popaden . . ., právě jako s jistinú zloděj, přiveden bude na otsúzenie; AČ VIII 42 (1471): . . . nebť ten jistý služebník vzat jest s jistinú, kteráž při něm jest nalezena z těch věcí, kteréž jsú pobrány člověku . . . ↗ *jistec, jistiti.*

kacířství kacířstvo heresis, Ketzerei, *úchylka od víry hlásané církví katolickou* AČ III 181 (1414): . . ., abychom otázali kněze Konráda, . . . jenž jest tudiež s námi byl, vieli do něho které kacierstvie aneb který blud, . . .; Jos II 56 (1708): . . . Kacířství, které jest urputný v článcích víry blud . . . ↗ *kaceřovati, kacíř.*

kárati castigare, zűchtigen 1. *trestati* AČ VII 272 (1467): . . . jestliže by se . . . dopustili kterých věcí, že samie chtie se kárati a vaši kázeň nechtie podniknúti . . . 2. *odstrašovati* Brikcí 33 I: . . . reptáky a zpurné a přestupníky spravedlnosti, . . . tak přísně trestcete, aby se jimi jiní kárali ↗ *káranec, kárání.*

konkubinát concubinatus, *trvalé mimomanželské soužití muže a ženy* AČ XXII 134 (1545): Kdo ze selských lidí byl by postižen v konkubinátě nebo ve dvojženství, toho vrchnost trestej pranýřem, šilinkem, a cejchem ↗ *concubina, concubinarius.*

krádež zlodějství, furtum, Diebstahl 1. *odnětí cizí věci movité bez vědomí vlastníka* JRM II 12 327 X — 1460: Krádež jest osobenie cizí věci lstivé, kterážto bez vuole pána té věci bývá 2. *ukradená věc* AČ XXIII 95 (1628): Krádeže od čeládky sousedové ani od žádného kupovati nemají ✦ ~ **denní** furtum diurnum, *krádež spáchaná za bílého dne* Brikcí 48 I; ~ **tejná,** *krádež při níž pachatel nebyl dopaden při činu, nebo ukradená věc nebyla u něho nalezena* Kold P III 346; ~ **zjevná,** k. patrná, *k. zahrnující ostatní případy* Kold P III 346 ↗ *kradba, kradejník, kradený, krásti.*

křivda bezpráví, krátko, iniuria, Unbilde, Unrecht, *protiprávní jednání* JRM IV XII 413 X — 1460: . . . súdce a přísežní . . . mají naučiti k rozeznání křivdy a pravdy • **obdržeti súd s k-ú** *nespravedlivě vyhráti spor* ŠtKnŠest 20:: Měl by raději s pravdú odsúzen býti, nežli by s křivdú obdržal súd ↗ *křiv, křivdář, křivě.*

kvalt moc, outok, pych, Gewalt, *násilný čin* MC 29 X—15 stol.: . . . ktožby kolivěk od jiných překážky činících nuzně mocí a kvaltem jat nebo šacován byl, . . . ✦ ~ **na duom** invasio domus, výboj, heymsuche, *násilné vpadnutí do cizího domu* Brikcí 31 I: Kvalt na duom kdo učiní, by neranil, má co vražedlník trestán býti ↗ *kvaltně, kvaltník domu, kvaltovně, kvaltovní.*

lání hanění, increpatio, opprobrium, vituperatio, Fluchen, Schelten, 1. *právem dovolené pomlouvání jako donucovací prostředek proti neplnícímu dlužníkovi (forma ručení cti za dluhy)* Vš I 5 45 29: Ktož pro neplněnie a dosti — nečiněnie listu laje a hanie, a spravedlnosti listovnie tím láním a haněním dobýti nemóž, má je právem zemským vedle nálezu starého dobývati 2. *urážka na cti* MC 88 X—15 stol.: pakliby jinak svého dlužníka haněl a na jeho čest láním sáhal, šest nedělí má trpěti královu kázeň ↗ láti.

latrocinium *loupež* Reg II 764 (1298): Quodque si quis furtum vel latrocinium aut homicidium vel aliam . . . culpam perpetraverit, criminis regie potestatis sententia capitali subiaceat ↗ *latro, latrocinator, latrunculus, loupež.*

loupež insidiae, latrocinium, ohřeb, praeda, rapina, spoliatio, spolium, Raub, Rauberei 1. *násilné přisvojení si cizí věci (kvalifikovaná krádež)* AČ I 57 (1395): . . . aby mordové, vraždy, lúpeži . . . byly súzeny podle starého práva . . . 2. *věc uloupená* ZápŽer I 57 (1596): to že pronesli pacholci jejich, kterýmž oni příliš málo z loupeže dostalé oddělili ↗ *loupežně, loupežnictví, loupežník, loupežství, loupiti, lup.*

moc moczba, násilí zjevné, facultas, potestas, vigor, violentia, vis, vis publica, Gewalt, Gewaltsthat, Kraft, Macht, Vollmacht, Wirksamkeit, Wirkung 1. *faktická moc nad věcí* Brikcí 7 II: Že koně, roucho i všeliké věci movité někomu puojčené . . . a dále od něho . . . prodané . . . nemají býti obstaveny u toho, v číž mocí budú nalezeny 2. *oprávnění* ZZ 1530 104: . . . že otcovský poručník má moc puohony přijímati, i sám pohániti, jako sám otec . . . 3. *právní platnost* OzDubé 78: . . . také panský nález také mocí byl, že ot něho žádný se otvolati nemohl . . . 4. *adminis-*

tativní nadřízenost, dozor ŠtKnŠach 46: Komorník má v své moci ty menšie komorníky 5. *plná moc, zmocnění* LC II 419 (1415): tu také přišel před nás Přech . . . maje tu moc hrabinu . . . 6. *neoprávněná svépomoc* Vš II 21 91 81: Mocí žádný jeden na druhého nesahaj . . . 7. *násilí* KnRožm 244: . . . tehda pošli svého komorníka ať dá bezpečenstvo před sobú i před svú mociú přiměřie . . . • **dospěti v právní moc** *nabýti právní moci* TZÚpad 438 861 (1835); **hleděti m-í někoho** *užívati násilí proti někomu* AČ I 46 (1436): neb súdy a řády propustiti a osaditi chcem, aby viec jeden druhého mocí nehleděl, ale právem; **odpírati m-i m-í** moc mocí zahánětí, vim vi repellere, Gewalt mit Gewalt vertreiben *bráníti se násilí násilím* Kold N XVI 320: . . . práva toho jednomu každému propůjčují, aby moci mocí svou, násilí násilím odpírati mohl; **sahati m-í na někoho** *užívati násilí* Vš III 23 28-29; ZZ 1530 99 ↗ *mocen býti, mocnář, mocný, mocnost.*

mord hlava, vražda, zabití, caput, homicidium, mortificatio, Ableibung, Mord, Todtschlag, *v období feudalismu úmyslné (a) i neúmyslné (b) usmrcení* a) ZápŽer I 56 (1596): stal se hanebný mord na osobě kupce jednoho bohatého . . ., který jeda z jarmarku . . . od některých retharů byl podskočen, na cestě zabit, . . . b) SnČes V 598 (1579): a ne že by se z nucené potřeby brániti museli a v tom se mord přihodil ↗ *mordérce, mordéř, mordéřství, zamordovati.*

mrskání Ruthenstreiche, *trest tělesný* § 42 odst. 4 vyhl. 42/1857 z. z. č.: Kárání na těle . . . záleží u jinochů . . . a u služek v mrskání metlou, u čeledínů odrostlých v trestu holí ↗ *mrskati, kárání holí.*

mstíti punire 1. *vykonávat svémocnou pomstu* AČ XIX 519 (1490): Mstí-li se kto sám a opravuje sobě, opravú práva stracuje 2. *trestati* Vš IX 1 131 412: . . . těžšími by pomstami nad nimi (= úředníky) mělo mstěno býti než nad jinými ↗ *msta, pomsta.*

nářek cti hanění, lání, zlehčení, contumelia, convicium, honor infamatus, infamatio, Beschimpfung, Ehrenhändel, Schändung, *urážka na cti* RTT I 200 (1497): . . . on . . . puovod vinil jest Jana . . . z nářku cti, tu kdež jest pravil . . . že jest měl lepšího otce . . . ↗ *nárok, nařikání, nařknouti.*

násilí veřejné öffentliche Gewalt (tätigkeit), *protiprávní jednání, jež má donutit někoho k činění nebo trpění něčeho* Ther 73 3 (1769): Veřejného násilí tehdy následující sebe vinný činějí, a to . . . : když někdo zbrojnou rukou do něčího domu aneb příbytku zoumyslně se vláme, jej tam s bitiem aneb poraněním neb jiným způsobem uráží.

nátisk dáv, útisk, gravamen, iniuria, insultus, oppressio, Bedrückung, Druck, *násilný čin, útlak* CJM I 192 (1405): . . . páni nalezli, aby všecka bránie mocí, všecka násilé, odpovědi . . . i všecky nátisky stály a minuly v Českej koruně, . . .; AČ XI 547 (1501): . . . Dorotha vinila je z pychu a nátisku, kterýž sú lidem jejím . . . učinili ↗ *nátisknik.*

návod Anstiftung, *navádění k trestnému činu* LC II 9 21 (1406): Jaroslav . . . Zdenu . . . poh . . . proto, že její návodem pobráno jeho dvěma člowěkama dobytek . . .; AČ VIII 442 (1487): Jindřich skrze návod Burjana vypálen byl a škodu vzal ↗ *návodce, navoditi, návodník.*

očista immunimentum, Rechtfertigung, Reinigung, *v 15. stol. očistná přísaha spolupřisežníka potvrzující pravost přísahy strany hlavní* OzDubé 46: Pakli . . . svědci jdú a ti s očistú projdú, tehda získána pře; Ib. 56: Přísaha očisty: . . . Na tom přisahám, že ta přísaha, ješto Jan z Krp přisahal proti Pavlovi . . . jest pravá ✦ ~ **železem horúcím** právo železo, experimentum ferri candentis, Feuerprobe, *ordál železem* OzDubé 10: mnoho obyčejóv pohanských . . . v právu země české jest držáno, jako očista železem horúcim aneb uvrženie na vodu ↗ *očistiti, očistník.*

odboj pych, výtržnost, rebellatio, rebellio, repulsa, Frevel, Notwehr, Rebellion, Widerrechtlichkeit, Widerstand 1. *násilné vzepření se úředním orgánům (komorníkům) při výkonu práva, zvl. při exekučním uvedení žalobce v držbu* Reg I 722 336 (1227); KnRožm 185: Z otboje trój póhon, staré právo; OzDubé 140: . . . když otboj bude ukázán na koho a on jsa pohnán, roky zmešká, móž naň ihned . . . saženo býti i k sboží, i k hrdlu; KnDrn 57: Toto jest odboj: když se na koho úřad vede, na zvod, na odhad, na přidědění, a že by ten, na číž grunty se vede, toho úředníkům bránil mocí, střelbú, neb lidmi se zbrojí, aneb úřadu jejich slovy, skutkem co uškodil . . . 2. *obrana proti útoku* Brikcí 28 III. Kdo z vraždy chtěl by svou nevinu prokázati, že moci svou mocí odpieral, jenž slove „odboj" ↗ *odbojnictví, odbojník.*

odpovědník odpovědný nepřítel, odpovídač, opovědník, zhoubce zemský, detractator imperii, homo seditiosus, hostis diffidatus, abgesagter Feind, Absager, Landesschädiger, Rebell 1. *šlechtic, vypovídající soukromou válku (zášť); odpověď způsobovala (do poč. 16. stol.) beztrestnost činů jinak trestných* SnMor II 573 (1518): ktožby kolivěk které osobě odpověděl, . . . a potom ten odpovědník, chtěl-li by se té odpovědi spustiti . . . 2. *škůdce zemský* AČ XXVI 392 (1545): Poněvadž on Pavel mlynář . . . řád a právo opustil, a dal se jest proti zřízení zemskému v odpověď a odpovědníkem se postavil, . . . 3. *osoba odpovídající na žalobu* CJB II/2 401 (1375): Že

všichni žalobníci a odpovědníci první den sobotní, když se sněm začne, mají býti přítomni ↗ *odpověď, odpovědnictví, opověď, opověděti.*

pachatel činitel, spachatel, Thäter AČ XVIII 525 (1511): ... podle svolenie země ... pachateli tohoto hanebného skutku dostatečně se ujistiti ↗ *pachatelství, spáchání, spáchati.*

plen pych, confiscatio, praeda, spolium, Confiscation, Wegnahme 1. *propadnutí a plenění (resp. zabírání) majetku hrdelního zločince* Reg I 722 336 (1227): Confiscationis sententia quae plen dicitur, locum non habet; ŠtKnŠest 168: ale má se zvláště každý poprávce střieci lakomstva, aby pro zbožíčko, pro plen, pro kořist neradoval se cizie smrti 2. *vniknutí do domu a pobrání majetku (pych)* KnRožm 69: Z plena právo se zpraviti zemským právem, ... Ibid 224: Plen, výboj ..., to móž opoviedati poslem svú škodu, ač chce; neb sám ten, jemuž se stala škoda, 3. *věci získané soukromou válkou (záštím) nebo loupeží* RTT II 13 (1404): ... aby žádný člověk ... nepřijímal žádných věcí válkami nebo lapkováním braných, ani zájmuov ani plenuov ...

pobuřování Aufwiegelung, Empörung, *popouzení proti úřadům a jejich rozhodnutím za účelem vyvolání nepokoje ve státě* § 300 zák. 117/1852 ř. z.: Kdo veřejně, nebo před více lidmi, nebo v dílech tiskových ... haněním, ... nepravdivým udáváním ... hledí nařízení nebo rozhodnutí úřední zlehčiti, nebo ... jiné k nenávisti k úřadům státním ... anebo k opovrhování úřady ... na ně popuditi ... dopustí se přečinu pobuřování ↗ *pobuřovatel.*

počátek initium 1. *útok (napadení) proti životu nebo majetku* AČ IX 524 (1490): ... nemajíc k němu žádné viny počátek učinil ... že hodil naň sekyrú ... 2. *osoba zavdavší podnět k útoku* KnDrn LXXXII (1529); Já Vítek přisahám ..., jakož mne viní Jan ... o zabití ... bratra svého, že jsem já počátek té svády nebyl, než jsa přinucen hrdla svého jsem bránil ↗ *počátník, počínati.*

podávení *podav* hanba, násilé, defloratio virginis, oppressio mulieris, stuprum violentum, Notzucht, *násilné smilstvo* KnRožm 228: Když opoviedá která z podávenie, právo jie opovědieti jmajíc zedraný šlojéř ... i říci: „opoviedám, že jsem podávena"; Vš III 24 90 155 ↗ *podáviti.*

podvod neupřímnost, šibalstvo, stellionatus, Betrug, Unterschleif, *lstivé uvedení v omyl* RTT I 198 (1494): ... že jest Jiříkovi ... podvod učinil a pro takový podvod neslušný ... jej ... v svú kázeň berú ...; § 197 zák.

117/1852 ř. z. Kdo lstivým předstíráním nebo jednáním jiného uvede v omyl, jímž někdo, budiž to stát, obec nějaká nebo jiná osoba na svém majetku nebo na jiných právech škodu trpěti má; . . . dopustí se podvodu ↗ *podvoditi, podvodník, podvodný.*

pokora expiatio pro homicidio, *symbolické úkony nad hrobem usmrceného prováděné při soukromém narovnání mezi pozůstalými a pachatelem* KnTovač 210: Když by . . . pán pána zabil, neb zeman pána a přišlo o hlavu smluvení . . . má (vrah) sám padesátý ku pokoře jíti, bos, bez pásu, a na hrob křížem lehnúti . . .

políček alapa ŘPZ 35: Kdyžby rovný rovnému . . . před králem neb před súdem dal políček, a s tiem popaden byl: tehdy ten, jemužto dán políček, má jemu dáti . . . dva, a pěstí v nos Ib. 37: Ale kdyžby chlap vladyce nebo šlechtici směl políček dáti a tu popaden byl: má jemu i s hrdlem na milost otsúzen býti, aby z něho učinil, což se jemu líbí.

pomocník spolupřísežník, coniurator, consacramentalis, *osoba přísahající spolu se stranou hlavní na základě svého subjektivního přesvědčení o její nevině* KnRožm 209: Potom z hlavy i z příhlavního dobytka pomocníky zpraviti se . . . ↗ *očista.*

pomsta pokuta, poena, ultio, vindicta, Rache, *trest* JRM IV 2 377 X — 1460: . . . přestupitelé ustanovenie tohoto se všemi statky svými i s osobami, královské podlehněte pomstě; Kold M I 299: Pokuta jest přísná pomsta, jíž k ztrestání přicházejí všeljací vejstupkové lidští ↗ *pomstiti, msta, mstiti.*

poprava právo soudné, iurisdictio, iurisdictio capitalis, iusticiaria, officium iusticiariae, territorium iudiciale, Execution, Halsgericht, Hinrichtung, Justificirung 1. *hrdelní jurisdikce* JRM IV 18 385 X — 1460: . . . řád práva bývá pohanlen, jestliže jednomu každému súdci jeho poprava t. soudní právo nezachovává se 2. *jurisdikční obvod* OzDubé 4: Purkrabie pražský najvyšší . . . má moc ke zlým ve všie popravě země české sáhnúti . . . 3. *soud* AČ XXIII 10 (1627): Žádá-li pán zabitého na mordéře práva, budiž dodán k nejbližší popravě a právo naň puštěno 4. *výkon trestu smrti* Kold T VIII 394: A při žádném právě nad žádným zločincem ani nad žádným jiným člověkem nočním časem nemá se poprava vykonávati • **dodati k p-ě** in das Strafgericht (Halsgericht) überliefern, *odevzdati k soudu* OZZM 627 437: . . . nemá-li ten, kdož jeho v svém vězení drží, žádné své takové popravy, bude povinen takového mordýře k nej-

bližší popravě do města . . . dodati, aby tu naň právo puštěno bylo ↗ *popráwce, popraviti.*

postrk hnání, šup, Abschiebung, *policejní opatření buržoazního státu proti nepohodlným příslušníkům proletariátu spočívající v nuceném jich dopravení do jejich obce domovské (jedno z protistávkových opatření)* § 1 zák. 88/1871 ř. z.: Z příčin policejních mohou jen osoby níže jmenované z jistého místa neb okršlku do obce, k níž příslušejí, . . . postrkem čili šupem odvedený býti . . . • **p-em odehnati** § 4 odst. 4 č. 59/1868 z. z. č.: Co se týče žebráků přespolních, má je obec k jejich obci domovské odkázati a dle potřeby učiniti, aby tam byli postrkem odehnáni ↗ *hnanec, hnání, pas hnanecký.*

pozdvižení vzbouření, seditio, Aufhebung, Aufruhr, Aufstand, Empörung, Rebellion, Tumult 1. *vzpoura proti feudální vrchnosti a podněcování k ní (zemězrada)* Kold 0 XIII 339: Seditio, pozdvižení, aneb zbouření lidu, kteréž se působí, kdyžby někdo lidu obecného proti vrchnosti nebo ouřadu pozdvihoval 2. *násilí proti úřední osobě* § 68 zák. 117/1852 ř. z.: Srocení více osob k tomu, aby vrchnosti násilím činily odpor jest zločinem pozdvižení; Ib § 69: Pozdvižení dopouští se každý, kdo se ke srocení přidá ↗ *pozdvihač, pozdvihovatel, pozdvihovati.*

právo útrpné dotaz útrpný, dotázka ostrá, právo hrdelní, tortura, trápení, quaestiones et tormenta, Folter, peinliche Frage, peinliches Gericht, peinliches Recht, Tortur, *mučení při soudním výslechu za účelem vynucení doznání* AČ XXXII 267 (1522): I poněvadž též Martin řádu rytířského jest . . . poroučiemeť . . ., aby ty na téhož Martina žádným právem útrpným sahati nedal a nedopouštěl . . . RTT I 121 (1534): . . . že nějaký Jan . . . jsa trápen právem outrpným při právě městském . . . nějaký věci praví a vyznává na Jiříka . . . ↗ *tortor, torquere.*

přeboj přebitie, praeda, praedatio, rapina, *loupežné přepadení* KnRožm 69 ↗ *přebíjeti, přebití, přebojník.*

přijímač příjemník, tutlač, Hehler, *osoba, která přijímá věci kradené, nebo přechovává zloděje* Kold P V 346: . . . přijímači a přechovávači jednostejné pokuty jako i zloděj, hodni jsou. Nebo kdož vědomě zloděje do svého domu přijímá, jim hospodu dává, ten slove zatajitel zlodějství a přijímač ↗ *přijmouti.*

psanec zhůbce království, bannitus, infamatus, proscripus, Berüchtiger, Friedlose, Infamer, Landfriedensstörer, Proscribirter, verruchter Urgich-

ter, *rušitel zemského míru zapsaný poprávcem do seznamu zločinců postavených mimo zákon* OzDubé 106: Pakli by vždy slúžili proti koruně anebo koruně škodili . . ., tehdy každý otsúzen jest práva všeho cti jako psanec za zemského škódcí a zloděje • **vyhlásiti za p-e** dáti do achtu, in die acht erklären, vor einen Berichtigten Urgichter publicieren *postaviti (někoho) mimo zákon* OZZČ R XXI 510: . . . že by někdo za psance jmín, a . . . vůbec zjevně za takového vyhlášen býti měl ↗ *psání, psáti.*

pych hrdost, kvalt, zpupnost, contumelia, excessus, iniuria, violentia, vis, Frevel, Gewalt, Hochmuth, Stolz 1. *poškození nebo protiprávní užívání cizího majetku* Kold Q I 354: Toto za pych držáno býti má: kdožby komu lesy, louky, stromoví, . . . přesekal, v řekách, potocích. . . . ryby aneb raky lovil . . .; nebo po zápovědi kdo komu po jakýžkoli gruntech krom cest a stezek svobodných jezdil a chodil 2. *ublížení na těle* WintOb II 800: . . . pych se počítá, když komu hanbu neb ránu udělá a okrvaví, třeba žejdlíkem nebo vyhozenú věcí; AČ XXVI 180 (1526): . . . Uršula . . . na Podolské žaluje . . . Jana . . . a Klímu že jsú úkladně zranili, pychem a kvaltem schromili 3. *omezení osobní svobody* NálPráv I 321 (1536): Kdožby člověka nebo služebníka čího bez příčiny vsadil, učiní pych 4. *ublížení na cti* Vš III 13 25 122: . . . když se jemu od něho moc, křivda a bezpravie na jeho cti nebo statku . . . svévolně, mocí a pychem děje ↗ *pychati.*

rána plaga, vulnus, Wunde 1. *trestný čin proti zdraví* ŘPZ 65: A chceli jej nebo koho jiného z té rány pohnati . . . 2. *zranění* Vš III 24 86 155: . . . žádati od desk komorníka na ahledánie zbitie, ran bodených nebo sečených, aby je viděl a ohledal + ~ **suchá** *r. nezanechavší stop* NBrn 74 71: . . . Žaloval jest otec na syna . . ., že jeho ubil suchými ránami . . . ↗ *ranné, ranník, raniti.*

ranné Wundgeld *pokuta, placená za ublížení na těle* Reg II 416 (1263): . . . siue a latronibus uulnerentur, quod dicitur ranne, liberi sint ↗ *rána, ranník, raniti.*

relegatus *odsouzenec vypovězený za trest (po veřejném vymrskání) ze země* MagdMor 39 (1611): . . . relegatus na věčné časy ↗ *relegare, relegatio, relegieren.*

rouhání rouhanlivost, zlořečení, hlasphemia, crimen laesae Maiestatis Divinae, Gotts-Lästerung, *trestný čin hanobení boha, svatých osob nebo věcí* AČ XXIII 127 (1633): Lání . . . hromování, . . . a zvláště bezbožná rouhání proti Pánu Bohu, proti Matce Boží a svatým svátostem velebným . . . všem se zapovídají ↗ *rouhač, rouhati se.*

rušení obecného míru *ohrožování vnitřního klidu v buržoazním státě (trestný čin, jenž hrál významnou roli při persekuci KSČ v předmnichovské republice)* § 14 odst. 1 zák. 50/1923 Sb.: Rušení obecného míru. Kdo veřejně, nebo před více lidmi nebo více lidí pobuřuje proti státu pro jeho vznik, proti jeho samostatnosti, ústavní jednotnosti, nebo demokratickorepublikánské formě, trestá se za přečin . . . ↗ *rušení obecného pokoje, rušitel.*

rušení obecného pokoje rušení veřejného (zemského) pokoje, rušení pokoje země, Landesfriedensbruch, Störung (Verletzung) der öffentlichen Ruhe, *ohrožování vnitřního klidu ve feudálním státě* Jos XIX 59 (1708): obecného pokoje rušení jest, když někdo nepřátelským spůsobem, neb oumyslem proti nejvyšší vrchnosti své pánu a knížeti země, jeho raddám a vyvýšenosti, skutkem nebo raddou, brannou neb bezbrannou rukou něco před sebe bere . . .; Ther 21 4 (1769) ↗ *rušení obecného míru, rušitel obecného dobrého.*

sdružování státu nepřátelské *zakládání resp. obnovování zakázaných politických organisací s protistátním zaměřením (delikt namířený proti KSČ)* § 17 odst. 1 zák. 50/1923 Sb.: Sdružování státu nepřátelské. Kdo založí tajnou organisaci, jejímž cílem je podvraceti samostatnost, . . . státu, kdo znaje účel takového sdružení k němu přistoupí . . . jeho činnosti . . . se zúčastní, je . . . podporuje, trestá se za přečin . . .

schvalování trestných činů *veřejně projevovaný souhlas s trestnou činností jiných osob* § 16 odst. 1 zák. 50/1923 Sb.: Schvalování trestných činů. Kdo veřejně vychvaluje nebo výslovně schvaluje zločin nebo přečin nebo jinak projevuje s ním souhlas, kdo veřejně vychvaluje neb oslavuje pachatele pro takový čin, trestá se za přečin . . .

sok *zoch, zok* póvod, accusator, adversarius, calumniator, delator, emulus, indagator, *osoba vypovídající na základě iniciativy žalobcovy o pachateli, který nebyl dopaden při činu* CJB I 55 (1222): Nullus zoch aliquem accuset, nisi certo sub testimonio vicinorum constet de damno eius; et si fuerit zoch convictus, testimonio fori communis lapidetur ↗ *sočení, sočiti.*

spáliti cremare, igni perire, *potrestati upálením* Brikcí 29 11: Žhář, zjevně hroze a skutečně zapále, má spálen býti ↗ *spálení.*

svod *suode, zvod,* intertiatio, Anefang 1. *řízení, jímž osoba, u níž byla nalezena ukradená věc sváděla se sebe podezření z krádeže jmenová-*

ním svého auktora (zpravce) CDB II 244 (1222): . . . omnem iusticiam ad nos et ad officiales curie nostre spectantem sive de naroch, sive de zvode, eis ex integro relaxantes; Brikcí 7 XIV: A tak s jednoho na druhého svod puojde, dokudž by se pravý prodavač nenašel 2. *pokuta za krádež placená buď individuálně usvědčeným nebo kolektivně celou obcí (nebyl-li pachatel vypátrán)* Reg I 124 52 (Cc 1057): Iungimus praeterea omnibus supradictis collectas generales, venditiones, ssvod, glaua, narok, . . . Ib. 501 228 (1207): Ius quod datur pro capite, sive pro fure, vel pro swod principi vel eius inbeneficiatis, . . . episcopo et . . . ecclesiae concessimus perpetuo obtinendum, . . . ↗ *svésti na soukupa, zprava, zpravce, zpraviti.*

šíření nepravdivých zpráv *delikt, omezující zejména svobodu projevu* § 18 odst. 2 zák. 50/1923 Sb.: Šíření nepravdivých zpráv. Kdo veřejně sděluje, nebo jinak rozšiřuje . . . nepravdivou zprávu, ač ví, že tím poškozuje bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost nebo veřejný pořádek . . . trestá se za přečin.

úmysl dolus (malus), dolus praemeditatus, propositum, Fürsatz, *úmysl směřující ke spáchání trestného činu* Brikcí 48 IV: Kdož by koli z oumysla a s dobrým rozmyslem na druhého outok učinil, by jeho pak nezabil, avšak raní-li jej . . . jako mordéř má pomstu trpěti; Ther 3 3 (1769) • **obdrženi** ~ obtinere intentionem *vyhráti soudní spor* Brikcí 41 I: . . . dovede-li, že jest křičela v ty časy, když jest porušena . . . byla, anebo hned svú žalobu rozprostřela, oumysl svůj obdrží.

únos únosba, unesení, raptus mulieris, stuprum, Entführung, *násilné unesení (zpravidla ženy)* Vš III 24 90 155: O únosu, o podávení . . . tak se zachovati každý má, . . . aby křik panny neb paní byl proveden, . . . ↗ *unésti, únosba, únosce, únosník.*

úp křik, povyk, clamor, *právem předepsané volání o pomoc napadenou osobou jako podmínka pozdějšího provedení formálního důkazu* OzDubé 19: A též o únos komorník má slyšeti súsedy, kde panna neb vdova byla, byl-li úp, křik . . .; ŘPZ 87 ↗ *přiúpěti, úpěti.*

útisk utištění, Bedrängnis, Bedrängung, Bedrückung, 1. *násilí, donucení* SnČes II 170 (1547): . . . chudým lidem . . . žádných outiskuov, škod, ani chalupování a plundrování, žádný . . . aby nečinil . . . pod trestáním . . . 2. *delikt, používaný v předmnichovské republice proti revolučnímu dělnictvu* § 1 odst. 1 zák. 309/1921 Sb.: Kdo s někým . . . zle naloží, nebo mu způsobí újmu na těle, svobodě . . . nebo mu takovou újmou pohrozí, nebo vědomě využitkuje . . . hrozící tísně nebo využije svého postavení . . . chtěje

tím bezprávně na něm vynutiti, aby něco konal, opomenul, nebo snášel, dopouští se útisku . . . ↗ *utiskati, utiskování, nátisk.*

vina pokuta, crimen, culpa, delictum, emenda, mulcta, poena, ruga, Poenalgelder, Schuld, Verbrechen, Versehen 1. *žalobní důvod* ŘPZ 9: . . . tehda pohnaný prázden jmá býti póhonu i té viny . . .; Vš IX 3 rkp Kříž 417: neb dosti divu jest, aby někdo někoho poháněti, žádné k němu viny nemaje, směl 2. *soudní pokuta (taxa) placená stranou zemským úředníkům* ŠtKnŠest 155: Viny také berú páni; někdy je to bez hřiechu a někdy s hřiechem a někdy by hřiech měli odpustíce vinu . . . 3. *trest* Vš VI 7 19 262: Přicházie se . . . že syn . . . diel svój ztracuje, kdyby svým počátkem otce . . . zabil . . . takový vedlé práva starého mimo jiné viny diel svój ztratí . . . • **mstíti v-u,** kázati vinu, *stíhati trestné činy* CJM IV/1 167 X 1378-kon. 14 stol.: rychtář s konšely před vladařem kláštera našeho suďte, aby taková vina mstěna a z kořen byla vyplena ↗ *vinen býti, viniti, vinník, vinovati, vinovatý.*

viselec *suspensus, zločinec odsouzený k trestu smrti oběšením (event. i případ zločinu trestaného touto smrtí)* Reg II 230 (1259): Si aliquis hominum dicte ciuitatis et ecclesiae suspensus fuerit vel suspendendus, quod viseleh dicitur boemice ↗ *visálka.*

vražda mord, zabití, homicidium, Ableibung, Entleibung, Mord, Mordthat, Todtschlag, 1. *usmrcení člověka* Kold N XXVIII 323: Vražda nic jiného není, než když člověk člověka v půtce aneb v svádě zabí; Jos XIX 59 (1708): Mord nebo vražda jest zabití člověka a neprávné o život připravení 2. *úmyslné usmrcení člověka* § 134 zák. 117/1852 ř. z.: Kdo jedná proti člověku v úmyslu, aby ho usmrtil, takovým způsobem, že z toho nastane smrt jeho nebo některého jiného člověka, dopustí se zločinu vraždy ↗ *vrah, vražedník.*

výboj kvalt, vybíjení domů, vybitie, útok na dům, invasio domus, invasio et spoliatio domorum, gewaltsammer Einbruch, heimsuche, *násilný vpád do cizího domu (dvoru) a uloupení majetku* CJM II 17 X 1249 - 15. stol.: Čtyři pak pře vynímáme od tejto tvrdosti práva, . . . vraždu, porušenie nebo násilé panen, hřiech falše peněz a střiebra, útok na duom, ješto německy heymsuche slove a česky výboj ↗ *vybíječ, vybíjení domů, výbojník.*

vyhrožování nebezpečné pohrůžka nebezpečná, gefährliche Drohung, *hrozba budící důvodnou obavu, že bezpečnost někoho bude vážně ohrožena* § 99 zák. 117/1852 ř. z.: Kdo pohrůžky . . . takové, že se jí . . . vzbu-

diti může důvodná obava, užije i jen v tom úmyslu, aby . . . jednotlivou osobu, obec nebo okres uvedl ve strach a nepokoj, dopustí se zločinu veřejného násilí nebezpečným vyhrožováním.

výtržnost výtržek, excessus, vis privata, Ausschreitung, Frevel an dem Gut (an der Person), Gewalttätigkeit, *násilné jednání proti osobě nebo majetku* Kold N XXV 321: Kdožby koli vejtržnosti se dopustil, na toho každého buď rozsudek učiněn podle spravedlivého soudcův uznání a velikosti skutku vejtržného ↗ *výtržně, výtržník*.

vzbouření Aufruhr, *vystupňované pozdvižení* (v. t. ad 2), *hromadná vzpoura* § 73 zák. 117/1852 ř. z.: Dojde-li to při srocení . . . spojením prostředků skutečně násilných tak daleko, že ku zjednání pokoje a pořádku třeba moci mimořádné, pak jest tu vzbouření ↗ *vzbouřiti*.

zabití hlava, mord, vražda, homicidium, Entleibung, Todtschlag, Tödtung, 1. *usmrcení člověka* Ther 83 1 (1769): Vražda aneb zabití se děje buďto zlosynně s vůlí a zlolestí aneb bez vuole a oumyslu avšak z viny usmrcujícího, aneb bez jeho vůle a zlolesti, též bez jeho viny . . . aneb z nuzné obrany aneb sic z dovolené v právách příčiny 2. *usmrcení člověka v jiném než vražedném úmyslu* § 140 zák. 117/1852 ř. z.: Nevykoná-li se sice čin, jímž člověk o život přijde (§ 134) v tom úmyslu, aby byl usmrcen, ale přece v jiném úmyslu nepřátelském, jest zločin ten zabitím ↗ *zabijce, zabíječ, zabitec, zabiti*.

zájem impigneratio, pigneratio, Gefangnehmung, Pfändung (des Viehes), 1. *zabavení (zpravidla dobytka) pro nezaplacené úroky* RTT II 70 (1410): Byl na braní komorník . . . a učinil zájem . . .; zajal 8 voluov. Vyručila zájem Anna . . . 2. *loupež* StLet 476 (1449): . . . pan Kolda učiniv velký zájem okolo Mýta, chudým lidem velikú škodu učinil 3. *věc odňatá loupeží* CJM I 193 (1405): . . . aby ižádný člověk ani zeměnín . . . nepřijímal ani kupoval ižádných věcí válkami anebo lapkováním braných, ani zájmóv, ani plenóv pod zatracením hrdla i zbožie ↗ *zájemné, zajetí, zajímač, zajímati*.

zhoubce zemský rušitel obecného dobrého, škůdce zemský, zhůbce země, zkazce zemských práv, zrádce, latro, perduellis, Landfeind, *osoba postavená pro porušení právního řádu mimo zákon* Vš VIII 26 8 383: Pakli by kto té svévolnosti býti směl a tomu by odepřel, má . . . naň . . . saženo jako na otevřeného nepřítele a zhůbci zemského a zloděje a dobrého obecného rušitele a práv zemských zkázci; Kold M XXVII 307.

žhář *žháč,* palič, incendiarius, Brandstifter, Mordbrenner, *pachatel žhářství* Kold O XV 340: Žhář aneb palič ten jest, kterýž z oumysla, ze zlosti . . . z návodu . . . z ouplatku, . . . v svém vlastním statku aneb v . . . cizím oheň klade, aby tím lidem škodil; Ther 99 1 (1769): Pod žhářmi a paličmi . . . oni se rozumějí, kteří tajně nebo veřejně . . . zlolestně . . . oheň zakládají ↗ *žhářství.*

žhářství oheň, pálení, paličství, spálení, incendium, crematio, Brandlegung, Feueranlegung, Mordbrand, Mordbrennerei, *úmyslné zapálení majetku* LC V 851 (1490): někteří lidé pro zlé skutky se jímají, jakožto pro mordy a vraždy, žhářství aneb zlodějství ↗ *žhář.*

Seznam použitých zákonů

Trestní zákon o přestoupeních oupadkových (o poplatkovém trestním právu) z 11. VII. 1835 č. 63 Sb. z. s. (přeložil F. L. Čelakovský).

Zákon z 27. V. 1852 č. 117 ř. z. — trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích.

Vyhláška c. kr. místodržitelství z 21. VIII. 1857 (39463) č. 42 z. z. č., kterouž se pro hlavní město Prahu a její policejní obvod vydává prozatímní řád čelední.

Zákon z 3. XII. 1868 č. 59 z. z. č. daný v příčině opatřování chudých.

Zákon z 27. VII. 1871 č. 88 ř. z., jímž se pořádá policejní vyhošťování a honění postrkem.

Zákon z 23. V. 1873 č. 119 ř. z., jímž se zavádí nový řád soudu trestního.

Zákon z 29. II. 1920 č. 121 Sb., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.

Zákon z 12. VIII. 1921 č. 309 Sb., proti útisku a na ochranu svobody ve shromážděních.

Zákon z 19. III. 1923 č. 50 Sb. na ochranu republiky.

Vysvětlení zkratek použitých pramenů

AČ —	Archiv český, čili písemné památky české a moravské (F. Palacký, J. Kalousek, G. Friedrich).
Brikcí —	Mag. Briccii a Liczko Jus municipale Pragense, Knihy práv městských (H. Jireček, Codex iuris bohemici IV/III/I).
CDB —	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (G. Friedrich).
CDM —	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (A. Boček, J. Chytil, V. Brandl, B. Bretholz).
CJB —	Codex iuris bohemici (H. Jireček).
CJM —	Codex iuris municipalis regni Bohemiae; Sbírka pramenů městského práva království českého (Jar. Čelakovský, A. Haas).
JRM —	Jus regale montanorum (H. Jireček, CJB I).
Jos —	. . . Josefa I. . . . Nové právo útrpné a hrdelní pro království české, markrabství moravské a knížectví slezské — Josephina — (1708).
KnDrn —	Kniha Drnovská (V. Brandl).
KnRožm —	Kniha Rožmberská (V. Brandl).
KnTovač —	Kniha Tovačovská (V. Brandl).
Kold —	Mag. Pauli Christiani a Koldin Jus municipale regni Bohemiae (H. Jireček, CJB IV/III/II).

LC — Libri citationum et sententiarum (V. Brandl, B. Bretholz).
MC — Malestas Carolina (H. Jireček, CJB II/2).
MagdMor — Organizace práv magdeburských na sev. Moravě a v Rak. Slezsku (V. Prasek).
NálPráv I — Nálezové práv zemských od r. 1536 (Právník I/1861)
NBrn — Naučení brněnská, Libri informationum et sententiarum (J. Tkáč).
OzDubé — Ondřeje z Dubé Práva zemská česká (F. Čáda).
OZZČ — Obnovené právo a zemské zřízení dědičného království Českého (1627) (H. Jireček, CJB V/2).
OZZM — Jeho Cis. a Král. Milosti Ferdinanda II. obnovené zřízení zemské margrabství moravského (1628) (H. Jireček, CJM V/3).
Reg — Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (K. J. Erben, J. Emler, B. Mendl).
RTT — Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae; Pozůstatky desk zemských (J. Emler).
ŘPZ — Řád práva zemského (H. Jireček, CJB II/2).
SnČes — Sněmy české; Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse (Král. český zemský archiv; K. Krofta, B. Novák).
SnMor — Zemské sněmy a sjezdy moravské (F. Kameníček).
StLet — Staří letopisové čeští (Dílo Františka Palackého II).
ŠtKnŠach — Štítný Tomáš, Knížky o hře šachové (F. Menčík)
ŠtKnŠest — Tomáše ze Štítného, Knížky šestery o obecných věcech křesťanských (K. J. Erben).
Ther — Constitutio criminalis Theresiana aneb Hrdelní právní řád 1769 (Přel. J. J. Zeberer).
UbBudw — Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen (K. Köpl).
VŠ — M. Viktorina ze Všehrd o právích země české knihy devatery (H. Jireček, CJB III/III).
WintOb — Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku (Z. Winter).
ZápŽer — Karla staršího ze Žerotína zápisové o soudě panském (V. Brandl).
ZZ — Zemské zřízení 1530, H. Jireček CJB IV/I/1.

Jaroslav Kudrna, Studie k barbarským zákoníkům Lex Baiuvariorum a Lex Alamanorum a počátkům feudálních vztahů v jižním Německu, *Praha, Státní pedagogické nakl. 1959, 173 stran*

Právní historie u nás, postavena většinou před řešení řady úkolů značně naléhavých, nemůže při malém poměrně počtu pracovníků zvládnout ani všechny hlavní úseky svého oboru systematičtějším studiem monografickým. Je proto vítán každý příspěvek zástupců ostatních historických disciplín, jenž naše poznatky o právu minulých dob rozšiřuje, zvláště když se nestaví do isolace od právněhistorické literární produkce a když k tomu historickoprávní vědní obor rozmnožuje o aspekty dané právě odchylným odborným školením některé jiné vědní discipííny. V tom směru zaslouží si zvláštní pozornosti knížka Kudrnova,[1] obohacující jinak dosti chudou naši právní germanistiku. Právní historik jako recensent má tu pak úkol vděčný, neboť může se jak vyslovit o podnětech daných speciálními hledisky historika-neprávníka, tak leccos dodat k tomu, k čemu vede právě nikoli speciální právnické vzdělání historika-neprávníka.

Podávaje celkovou charakteristiku problematiky (137—42) poukázal Kudrna proti názorům starší německé nauky, že *leges* stojí na stejné úrovni (Quitmann, Muth, Riezler), přesvědčivě na trojí jejich typ: silně romanisované, s lokálními prvky rodové společnosti a zachycující diferenciaci uvnitř domácích kmenů. *Lex Baiuvariorum* (dále LB) a *Lex Alamanorum* (dále LA) patří k této nejmladší skupině. Upravují poměry především ještě prostého svobodného obyvatelstva, i když do nich už silně pronikají zájmy feudality světské i církevní. S rozkladem vrstvy svobodných v druhé polovině 9. století se váže konec jejich platnosti. Z obdobných slovanských zákonů má krátká *Ruská pravda* starší jádro než *Lex salica*, širší stojí na úrovni zákonodárství pokarlovského, *Nomos georgikos* je vývojově rovněž starší, není však vydán v zájmu představitelů rodové aristokracie, nýbrž byzanckého feudalismu.

Se starší literaturou se Kudrna vyrovnal v úvodní studii. Podal její přehled velmi poutavě, avšak vydělení z ostatní tematiky způsobuje, že se k mnoha problémům vrací opět, a tak zejména při několikerém vrstvení dílčích otázek v pasáži o zákonících se jednotlivé otázky znovu a znovu vracejí, působíce dojmem určité neurovnanosti.

Studie o zákonících přináší významná upřesnění v jejich povaze, znalosti jejich součástí i datací. V navázání na Gfrörerovy a Kruschovy výzkumy o dik-

[1] Před ní publikoval řadu studií přípravných: *Dvě kapitoly k otázce přežitků prvobytně pospolné společnosti v tzv. barbarských zákonících*, Čas. Mat. morav. 74, Brno 1955; *K otázce třídní diferenciace a přežitků společnosti prvobytně pospolné v Bavorsku v osmém století*, Sbírka prací fil. fak. brněnské univ. IV C 2 (1955); *Studie k otázce beneficia a prekaria*, tamtéž V C 3 (1956); *K charakteristice znaků sociální a třídní diferenciace obyvatelstva v barbarských zákonících a tradičních listinách stol.* 6.—8., tamtéž VII C (1958).

tátu Karla Martella a zejména na hypothesu H. Brunnera a Fr. Beyerla o starším královského zákoníku zjišťuje jádro obou památek v kapitulářích z dob Karla Martella nebo spíše Chlothara IV. pro jihovýchodní Německo (nikoli však místa II/9 a II/14 LB), z něhož pochází 1. a 2. odst. LB a prvních 44 článků LA. Starším z obou je LA, patrně z let uvolnění z francké moci 727—31. Má jedinou redakci, jak se domnívali Lehmann a H. Brunner. *Pactus Alamanorum* s řadou franckých obratů je soukromou sbírkou s pouhým katalogem pokut, nepochází však ze 7. století, jak se domnívá většina badatelů. LB lze datovat ještě do první poloviny 8. století do momentu oslabení závislosti na Frankách. *Lex* se původně nazývaly jen první dva odstavce, za Tasilla celek nesl jméno *Pactus*, později toto označení mizí. Římskoprávní ustanovení o vlastnictví proniklo do něho z *Eurichova kodexu* působením příslušníků iroskotské misie, shodná místa s *Rotharovým ediktem* jsou proti tomu pouhými významovými analogiemi, z *Lex Salica* byly převzaty jen slovní formulace.

Aby prověřil materiál zákoníka skutečnou praxí, věnuje Kudrna třetí část své práce ve stopách Guttmanna, Witticha a Dopsche listinnému materiálu. Listiny dělí Kudrna na „dispositivní" a „dokazovací" (40, 45) podle toho, zda jimi bylo tvořeno nové právo (tedy správně konstitutivní) nebo zda slouží jako pouhý důkazní instrument. Jak však vysvítá z jeho výkladů, představuje prvá kategorie především listiny s povahou cenných papírů, v nichž právo je zhmotněno a jejichž převod na jinou osobu znamená bez dalšího i převod práva.

Velice důležité jsou Kudrnovy výzkumy o tom, co nazývá „vlastnickými formami" (čtvrtá studie) Jak ukázal už dříve, je plodnost jeho pohledu dána šířkou koncepce, neboť do vlastnických vztahů zahrnuje integrálně „rozbor třídního složení obyvatelstva, případně i institucí splývajících s nadstavbou (státní mocí)",[2] i když, jak je u historiků-neprávníků běžné, nerozlišuje všude jasně mezi vlastnictvím ve smyslu právním a vlastnictvím ve smyslu ekonomickém. Správně však zjišťuje, že tu jde o poměry spadající pod pojetí děleného vlastnictví (52) a v široké fresce zachycuje bohatý sociální vývoj tohoto období (v tom směru tato studie tematicky ještě víc než právní vyčerpává problematiku sociální, tak jak to činí dále studie pátá). Přirozený rozklad rodové společnosti zesiluje církev, vytvářejíc donační psychosu, i stát, bojuje proti starším institucím; mocným nástrojem rozkladu je římské právo. Tradiční elementy rodové společnosti se projevují v tom, že někde lze darovat jen při rozdělení alodu, a ve svolování ke zcizení; zde však Kudrna nepraví, že jeho důvodem je snaha obdařené instituce vyhnout se retraktnímu právu příbuzných. Neobjasňuje také původ terminologického rozlišení *donací* a *traditi;* jde tu však zřejmě o jednu jedinou instituci, která jednou je pojmenována příslušným názvem římské obligace, podruhé pak s přihlédnutím k sociální funkci dotyčné smlouvy (převod na církev). Kudrna objasňuje dále dvojí typ darování: s převodem půdy od okamžiku smlouvy a na případ smrti (57 tvoří si termín „donace posmrtná"). Zde dochází často k použití věrné ruky (Kudrna 57 mluví o „prostředníku").

Velice zajímavé jsou Kudrnovy výklady o postupném upevňování postavení držitele výprosné usedlosti *(prekarie)*, původně volně odvolatelné (tedy přesně podle povahy této instituce v římském právu), později propůjčované na 29 let, doživotí a nakonec dědičné. Prekarista nabývá tu posice běžného rolníka mír-

[2] *Studie k ot. benef.* 25.

něji závislého (74 mluví o pozbývání „nájemné formy"). Dochází k tomu začleněním osoby původně svobodné do nové „soukromé" (69), tj. vrchnostenské, správní organizace. Kudrna vysvětluje tento proces jako připoutávání (68). To však lze asi chápat tímto způsobem jen částečně. Prekarie totiž prodělává vývoj dvojí linií. Na jedné straně jde tu nepochybně o proces znevolňování někdejších svobodných. Na druhé však instituce dávající původně obdařenému poměrně málo oprávnění dovádí během doby k zlepšení jeho postavení (analogie lén) v rámci vyrovnání všech typů poddanské závislosti. K argumentu o povinnosti prekaristy činit vše, co se přikazuje (67), je třeba poukázat na nedávné poměrně ještě zjištění Matuszewského, že rozhodující je tu určitá hospodářská situace; tam, kde vrchnost fakticky větších potřeb neměla a služeb nevyžadovala, znamenala naopak takováto obecná formulace pro zavázaného značnou výhodu.[3] Při pojmu *beneficium* poukazuje Kudrna na Tertulliana, jenž prekaristickou držbu definuje jako drženou *beneficio*. Později v tradičních knihách takové beneficium představuje jen držba doživotní. Základní problematiku vývoje velmi dobře vystihuje Kudrnův poukaz na obdobný vývoj lén (též propůjčována jako beneficium) a na to, že v starší době nižší typ beneficia vedl k závislosti pouze ekonomické, kdežto pozdější vývoj má za následek připoutávání mimoekonomickým přinucením. Zde je třeba podtrhnout, že ke komplikovaným případům prekarií došlo jejich zapojením do donační soustavy (*precaria oblata* a *remuneratoria*), kdežto původní prekaria představovala ve shodě s touto institucí v římském právu poskytnutí jednostranné. Jestliže při zcizování beneficia vyššího typu se vyžaduje svolení knížete nebo seniora (72—73), máme co činit s právem typu výsluhového.

Při rozboru sociální diferenciace (pátá studie) dochází Kudrna především k závěru, že *vira* neměla co do své výše nic společného s diferenciací občiny (79, 86), ač v starším ediktu Rotharově platí zásada *componat qualiter in antea garthungi* (79, 85—86). Stejně zajímavé je zjištění, že *hoba* (odtud pozdější *Hufe* = lán) se vyskytuje i u občinníků; *mansus* je původu pozdějšího a podle Lütgeho je příznačný pro reněfeudální „velkostatek". Nezodpovězena zůstává tu tedy otázka, zda stará *Hufe* neoznačovala původně už i příděl rodiny v rámci půdy ve vlastnictví ještě společném. *Mancipia* nepatří k lánu, pertinenční klausule se vzhledem k trojpolnímu hospodaření týká i lánů nesvobodných. Při znevolnění hrají význačnou roli vzhledem ke své výši pokuty. Neexistuje ještě velkostatek, jádrem obyvatelstva jsou pouze ekonomicky závislí prostí svobodní (ve výpočtu znaků jejich postavení in 90 odděleně zmiňovaná ochrana virou a fakt, že se bere za základ komposice, jsou však ve skutečnosti jedním a tímtéž), kteří mají majetek velice různé velikosti (spoludary kostelům). *Medius Alamanus* je poután ještě patriarchálními svazky, *liber* může být i propuštěnec, *mancipium* může označovat i nevolníka a naopak *servus* i otroka, *vassus* představuje závislost téměř otrockou. Také nevolníci mají svá *mancipia*. Důležitý je poznatek, že *autotradice*, tj. forma, v níž zvláště německá právní škola historická viděla kořen znevolnění, představuje ve skutečnosti výjimku, i když ojediněle jsou doloženy i autotradice značně rozsáhlé (99. 101). Dispoziční oprávnění mají i polosvobodní (*fiscalini*, na církevní půdě *coloni*) a termín *nobilis* označuje, jak zjistil už Waitz, původně každého, kdo může volně půdou disponovat. Šlechta se od svobodných původně liší jen větší kumulací nemovitého majetku.

[3] J. Matuszewski, *O biskupstwie lubuskim*, Czas. praw.-hist. 2, Poznań 1949, 90—91.

Proti oblastem přímo ovlivněným Římem (Visigoti, Ostrogoti, Burgundové) nelze v této oblasti vystopovat kontinuitu s římským osídlením (také keltských jmen je málo), takže politická organisace (šestá studie) má zde svou vlastní vnitřní strukturu. Kudrna se v souhlasu s novějším bádáuim vyslovuje kriticky k určování rodového původu dle koncovek jmen vsí (*-ing, -ingen* dle Riezlera a Wellera) a poukazuje na to, že také jména na *-weiler* nemusejí označovat navázání na římské osady (tak Weller), nýbrž franckou kolonisaci. Vévoda je místního původu, za Tassila III. v polovině 8. století bylo Bavorsko zcela nezávislé. Stovková organisace je rodového původu (nevychází však z principu číselného) a byla převzata do knížecího vojska a „policejních", jak se Kudrna vyjadřuje, oddílů. Vysoce zajímavé je zjištění, že původní knížecí donace nezavazovaly ke službám a nebyly odvolatelné. Alamanské zřízení vykazuje relativně více francký vliv. Výklady rozdílů obou zákoníků v organisaci soudnictví si však ještě vyžádají dalšího studia; mnohde tu může jít o zámlky, neupravení určité matérie zákoníkem, ne rozdíly.

Terminologicky se Kudrna dopouští některých nepřesností. Hovoří o právním pořízení (44, 75) a právním činu (56) místo o právním aktu, o právním počinu (56) místo činu, o zpětném výkupu (58) místo zpětné koupi, o kodifikování (66) místo písemném zachycení obyčeje, o přísežném (93) místo přísežníků, setnině (119, 124—5) místo stovce. *Proprietas* pokládá bez dalšího za plné vlastnictví (93) a držba se mu může změnit ve vassalitu (103). In 60 a 77 píše Edikt Rothariho a in 71 má terra censuales.

Résumé podávají jen popisně přehled obsahu knihy a ke škodě zahraničního čtenáře neinformují o mnohých zajímavých nových závěrech, k nimž Kudrna dospěl.

Vladimír Procházka

Zinaida Vladimirovna Udalcova, Itálie a Byzanc v VI. století. Moskva, vydavatelství AN SSSR, 1959

Kniha Z. V. Udalcovové je jednou z nejnovějších a nejrozsáhlejších prací sovětských historiků věnovaných problematice vzniku feudální společenské formace v západní Evropě. Po řadě dílčích studií Štajermanové, Korsunského, Danilova a syntetické práci Něusychinově přichází autorka s monografií, která si klade úkol na prvý pohled dosti úzký: analysovati proces vzniku feudalismu v jediné zemi, v Itálii, anebo jinak a přesněji řečeno, ukázati, jaký historický význam měla pro Itálii 6. století existence ostrogotského státu a jeho vyvrácení Byzantinci.

Thema je sotva vděčné. Především proto, že pramenného materiálu se o Ostrogotech dochovalo relativně velmi málo; nadto je to materiál jednostranný, většinou právní. A potom i proto, že o Ostrogotech se psalo v novější době často a mnoho, od drobných studií až po rozměrná souborná díla Felixe Dahna, Ludo Hartmanna, Theodora Mommsena a jiných.

Když už nic jiného, podařilo se Z. V. Udalcovové překonati všechny tyto práce kvantitativně: ve své knize předkládá čtenáři zřejmě jedny z nejpodrobnějších dějin ostrogotského království, jaké kdy byly napsány. S akribií, hodnou německých historiků, analysuje všechny zprávy a údaje, které o Ostrogotech máme a nezastavuje se ani před nejdrobnějším detailem, může-li nějak posloužit. Její výklad tím někdy ztrácí na přehlednosti, jindy vede styl práce k opakování a místy k rozměňování problémů, tu a tam je drobnost zřejmě přeceněna a zvláštní povýšeno na obecné atd. — úhrnem ovšem nutno říci, že vcelku je analysa přesvědčivá a imponuje, i když se všemi závěry nelze souhlasit.

Tak hned název práce není zcela přesný. Autorka se podrobně zabývá jen Itálií, resp. Ostrogoty a jejich státem. Byzanci je věnována pozornost potud, pokud zasahovala do italských poměrů a výklad se omezuje většinou jenom na rozbor dílčích problémů, např. problému zahraniční politiky Byzance, organisace armády, daňového systému apod. S výkladem o poměrech v Itálii je výklad o Byzanci sotva srovnatelný a název práce by měl tuto skutečnost respektovati. Stačilo by úplně nadepsati knihu: „Itálie v 6. století".

Stručně o rozvrhu látky. Práce se dělí na dvě části. V prvé, jež má název „Sociálně ekonomické vztahy v Itálii v období panství Ostrogotů", líčí autorka nejprve průběh dobývání Itálie Ostrogoty a potom podrobně charakterisuje hospodářské a politické poměry v zemi koncem 5. a počátkem 6. století. Hlavní pozornost tu právem věnuje problémům pozemkové držby a úrovni rozvoje výrobních sil (otázce otroctví, kolonátu, drobných svobodných producentů apod.), vedle toho si všímá stavu obchodu a řemesel a nakonec uvádí charakteristiku státního zřízení ostrogotského království.

Valnou většinu obsahu druhé části („Dobytí Itálie byzantskými vojsky a politika Byzance v dobyté provincii") vyčerpává detailní líčení průběhu války Ostrogotů s Byzancí. Jenom závěrečná kapitola synthetisuje a hodnotí výsledky byzantského vítězství pro další osudy Itálie.

Obě části knihy Udalcovové jsou tedy svým charakterem značně rozdílné. Prvá je po výtce analyticko-synthetická, druhá spíše popisná. To zřejmě podmiňuje již sama povaha pramenů, se kterými autorka pracuje. V prvé části jsou to hlavně právní prameny, Theodorichův edikt a Cassiodorovy listy, tedy památky, před kterými ustupují svým významem do pozadí všechny ostatní zprá-

vy o ostrogotském království. Druhá část knihy je naproti tomu opřena o prameny narativní, zejména o historické práce byzantského autora Prokopa z Caesareje: o „Válku s Goty", „Válku s Vandaly" a „Tajnou historii". Právních pramenů se z období války Ostrogotů s Byzancí dochovalo velmi málo a v rozsáhlejší míře je možno využíti vlastně jen Pragmatickou sankci Justiniána z r. 554 a potom některé justiniánské novely drobnější.

Bylo by jistě obtížné, zabývati se v rámci jedné recense celou problematikou knihy Z. V. Udalcovové. Omezíme proto svůj úkol a povšimneme si jenom některých otázek, hlavně těch, které jsou právněhistorického charakteru a potom těch, které s právněhistorickými problémy přímo nebo nepřímo souvisí. Půjde tedy v podstatě o prvou část knihy, o onu část analyticko-synthetického charakteru.

Nejprve několik obecných poznámek k této části.

Hned na začátku bude čtenář postrádati dvě věci: pojednání o pramenech a přehled posavadní buržoasní literatury o ostrogotském království.

Pojednání o pramenech je sice v dalším textu knihy nahrazeno útržkovitými charakteristikami tu a tam rozptýlenými, vyžadovalo by však zjevně traktování soustavné. Vždyť nejen Cassiodorovy listy, ale i Theodorichův edikt potřebují, aby bylo předem jasné, jaké stanovisko k nim autor zaujímá a jakým způsobem je bude interpretovat. Oba prameny neobrážejí ostrogotskou společnost bezprostředně; oba — Cassiodor méně, Edikt více — jen uvádějí, co by mělo být, ne, co je.

Stejně nutným se zdá i výčet literatury. Z. V. Udalcovová není jistě první historik, který o Ostrogotech píše a je proto naprosto nezbytné, že přejímá celou řadu závěrů, již dříve v literatuře provedených. Ne snad, že by autorka v textu neodkazovala, odkazuje-li však např. velmi často na práce Ludo Hartmanna, Th. Mommsena a některých historiků dalších, měla by úvodem říci, o jaké práce běží a z jakých koncepcí citovaní autoři vycházejí.

A tak se čtenář po kratinkém úvodu dostává již na str. 7 in medias res a sleduje průběh dobývání Itálie Ostrogoty. Výklad je z jedné strany velmi detailní, z druhé strany ovšem některé důležité údaje chybí. Tak postrádáme např. podrobnější charakteristiku společenského zřízení Ostrogotů v době invase, hlavně potom však podrobnější analysu poměrů italských, tedy analysu situace, do které Ostrogotové přišli a které byli nuceni tu více, tam méně se přizpůsobiti. Autorka sice o Itálii koncem 5. století v dalším textu mluví a někde hodně obšírně, chybí však např. výklad o převratu Odoakrově a jeho hospodářských a politických důsledcích. A to je nepochybně věc významná, protože právě na Odoakra navazoval Theodorich a poměry Odoakrovy říše byly v mnohém směrodatné i pro Ostrogoty. Zvláště jasně to vystupuje do popředí při analyse problému ostrogotské hospitality (str. 30 a násl.). Autorka jenom útržkovitě poukazuje na praxi Odoakrovy vlády a tím ztěžuje pochopení historických souvislostí a místy i výklad zbytečně přetěžuje.

Převážná část obsahu prvé části díla je věnována charakteristice hospodářských a politických poměrů v Itálii od obsazení země Ostrogoty do konce vlády Theodorichovy. Autorka zkoumá postupně: problém drobné a velké pozemkové držby (hlava II.), problém forem vykořistování (hlava III.), stav řemesla, obchodu a městského života (hlava IV.), strukturu státního zřízení Ostrogotské říše (hlava V.) a posléze třídní a politické boje v zemi (hlava VI.). Jak již bylo řečeno výše, hlavními prameny této části výkladu jsou Cassiodorovy listy a Theodorichův edikt. Myslím, že dobře postihneme problematiku prvé

části knihy, zaměříme-li pozornost na to, jak autorka s těmito základními dokumenty pracuje.

Pokud jde o Cassiodora, možno říci, že úspěšně. „Variae" jsou převážně používány jako konkrétní materiál, jež ilustruje obecnější údaje, známé odjinud, zejména z Ediktu. Tam, kde jsou listy užity přímo k řešení problému, postupuje autorka velmi opatrně. Správně zdůrazňuje Cassiodorovu tendenci přikrášlovat situaci a tendenčně zveličovat zásluhy, resp. potlačovat záporné stránky politiky krále Theodoricha. Údaje Cassiodora bere vždycky „cum grano salis." Trochu jinak pracuje s Ediktem. Tady — podle našeho názoru — se autorka dopouští při interpretaci několika chyb.

Především podceňuje, že Edikt je normativní akt, že tedy neodráží skutečnost přímo, ale zkresleně. Na rozdíl od Cassiodora, jehož listy jsou zpravidla dosti konkrétní, je charakter Ediktu docela obecný; Edikt má spíše povahu programu.

Za druhé: autorka zřejmě podceňuje vlivy římského práva na Edikt a přeceňuje novoty Theodorichem zavedené. Je možné, že v mnohém snad má pravdu, závěry by ovšem potřebovaly daleko důkladnějšího zdůvodnění, zejména podrobnou analysu západořímského vulgárního práva, které autorka úplně opomíjí. Pouhá skutečnost, že předpis Ediktu nemá analogii v římské normě nám dochované, nijak ještě neznamená, že jde o nový, ostrogotský prvek, teprve Theodorichem kodifikovaný.

Za třetí konečně, z čistě formálně juristického hlediska je někdy autorčina práce s normami Ediktu nesprávná.

Ve stručné recensi není dost místa k tomu, abychom v jednotlivostech rozváděli všechna místa knihy, kde chybná interpretace norem Ediktu zkresluje autorčiny závěry. Povšimneme si hlavně jedné kapitoly, kde — podle našeho názoru — jsou omyly zkoncentrovány a kde nakonec nejde již jen o zkreslení, ale přímo o these nesprávné.

Je to třetí hlava prvé části, hlava, ve které autorka analysuje formy vykořisťování bezprostředních producentů v ostrogotském státě. Analysa forem vykořisťování je pro marxistického historika vždycky jedním z klíčových problémů: jeho řešení určuje odpovědi na celou řadu teoretických otázek, jež se při zkoumání procesu společenského vývoje nezbytně objeví. Autorka tuto skutečnost také zdůrazňuje (str. 67) a podtrhuje, že právě tento přístup k analyse historické situace je jednou z významných předností marxistické historiografie před buržoasní.

Třetí kapitolu své knihy uvádí Z. V. Udalcovová krátkým úvodem, kde výstižně charakterisuje politiku ostrogotské vlády vůči masám bezprostředních producentů, zejména producentů závislých. Šlo nepochybně o politiku násilnou, potlačovací; these buržoasních autorů (např. E. Steina, V. Ensslina aj.), že snahou vlády Theodorichovy bylo zlepšení postavení drobných lidí, svobodných i nesvobodných, je plným právem odmítána. Dochované dokumenty jasně svědčí o tom, že Theodorichova politika byla protilidová a že jejím cílem zůstávalo upevnění vládnoucí třídy, především ostrogotské šlechty.

Partie o hospodářském a společenském postavení otroků (§ 1. Otrokářství v ostrogotském království a postavení otroků, str. 68—92) vyvolá však již některé námitky. Autorka analysuje normy Ediktu a některé právní prameny další a dochází k závěru, že otroctví v ostrogotském státě hrálo ještě velmi významnou úlohu. Ekonomická a společenská situace otroků se však již značně změnila: otroci zpravidla mívali pekulium, byli usazováni na půdě a jejich zá-

vislost na pánovi se uvolňovala. To všechno vidí Udalcovová správně (str. 85 až 90). Nakonec však překvapí, že vzdor těmto změnám mluví na str. 90—92 o otroctví tak, jakoby stále ještě šlo o staré otroctví antické. Nepochybně, silné přežívání dřívějších forem je patrné — stačí pročísti normy Ediktu — na druhé straně ovšem nelze přehlížeti výrazně nové rysy, které již ukazují na další vývoj, na vývoj k feudalismu a nevolnictví. A to autorka nedělá: posuzuje otroky docela isolovaně od ostatních vrstev závislého obyvatelstva ostrogotského státu. Předpisy Ediktu však jasně ukazují, že ostrogotské otroctví nutno analysovati v nejtěsnější souvislosti s analysou ostrogotského kolonátu, protože obě instituce splývaly již v 5. století docela zřetelně v instituci jedinou.

Některé dílčí problémy ze stati o otrocích: účast svobodného člověka při procesu o svobodu otroka (tzv. adserior libertatis) nebyla novinkou Theodorichova ediktu (str. 79—80). Již římské právo ji běžně předpokládalo a jen výjimečně povolovalo, aby otrok obhájil svou svobodu sám („adsertio" byla definitivně zrušena až Justiniánem r. 528 — C. J. VII, 17, 1—2).

Dále. Skutečnost, že otrok, jednající z příkazu pána, byl podle Theodorichova ediktu trestán spolu s pánem, nelze bez dalšího uváděti jako doklad surového postupu státních orgánů proti nesvobodným (str. 83). Tady může jíti o zvláštní respektování zlé vůle otroka; jinak řečeno: zákon nepokládá už otroka bezpodmínečně za prostý nástroj v rukou pána a předpokládá, že u významného deliktu nemusí nesvobodný poslechnout. Bezvýjimečná neodpovědnost otroka při jednáních „ex iussu domini" je instituce typicky otrokářská.

Také výklad článku 142. Theodorichova ediktu (str. 88—89) se zdá být zbytečně komplikovaný. Je především pochybené vztahovati ustanovení jen na otroky. Termín „mancipia originaria" zahrnuje zřejmě i kolony. Celý odstavec je jen dokladem toho, jak se postavení otroků a kolonů sbližovalo a jak se právních norem užívalo pro obě kategorie promiskue. To bylo ostatně příznačné již pro legislativu pozdního Říma.

Ještě více námitek musí vzbuditi stať o kolonech (§ 2. Kolonát v ostrogotském království a postavení kolonů, str. 92—114).

Především. Autorka na jednom místě správně poznamenává, že terminologie Ediktu je nejasná a zmatená (str. 102). A přesto je právě tato terminologie základem, na kterém se staví celá teorie o ostrogotském kolonátu. Edikt je téměř výlučným pramenem, se kterým Z. V. Udalcovová pracuje, protože — povšimněme si dobře — např. Cassiodorus, nepochybně konkrétnější a životu bližší než Edikt, operuje v celém svém objemném díle termínem „colonus" jen na jediném místě! Autorka dochází k závěru, že v hospodářském životě ostrogotské společnosti hrál kolonát významnější úlohu než otroctví (str. 92). Přitom jeho důležitost stále stoupala: dokladem jsou prý podstatné změny v postavení kolonů, jež právně fixoval Theodorich svým Ediktem.

Právní postavení kolonů bylo podle Z. V. Udalcovové odděleno ostrou hranicí jak od postavení lidí svobodných (str. 94), tak i otroků (str. 96). Prvé tvrzení je nesporně správné (a je to opět rys, charakteristický již pro zákony posledních císařů římských), druhé však vyvolá námitky. Sama autorka říká: „Tak v mnohých případech byla nařízení římských císařů o otrocích rozšiřována Ediktem Theodoricha i na kolony" (str. 92). Na str. 95 podává potom vysvětlení, že tuto skutečnost považuje za doklad růstu hospodářského významu kolonátu: vládnoucí třída si pomocí aplikace otrokářských norem zajišťovala upevnění svého panství nad kolony. Myšlenka je patrně v jádře správná — ovšem hospodářský a politický postulát není a zpravidla nesmí být v rozporu

s normami právními. Vždyť tyto mají být jenom nástrojem jeho realisace! A je nezbytně v rozporu, tvrdí-li autorka z jedné strany, že vládnoucí třída potlačovala kolony stejnými metodami jako osoby vůbec nesvobodné, z druhé strany však trvá na ostré právní hranici mezi kolony a otroky.

Pročteme-li normy Theodorichova ediktu, uvidíme zřetelně, že právně (a tím méně potom ve skutečnosti) již valných rozdílů v postavení obou kategorií nebylo. A jsou-li kolonové ještě někdy uváděni zvlášť, od otroků odděleně, je třeba bráti v úvahu, že může jíti o residua staré terminologie římské, jež by ostatně byla v silně romanisovaném Ediktu docela pochopitelná.

Udalcovová však klade právě na terminologii hlavní důraz. Podle textů potom rozlišuje tři kategorie kolonů: koloni nejnižší, tzv. originarii, jež se svým postavením silně přibližují otrokům (str. 95—102), dále kategorie vyšší („coloni" v užším slova smyslu, str. 102—105) a konečně tzv. rustici (str. 105 až 114).

Rozlišení je sotva průkazné, zejména pokud jde o prvé dvě skupiny.

Především: jmenuje-li zákonný text vedle sebe originarie, kolony a otroky, znamená to jenom málo, je-li sankce pro všechny stejná. A to je v Ediktu případ obvyklý.

Za druhé: termíny „originarius" a „colonus" užívá Edikt docela volně. Podívejme se jenom na články 65—68. Tady zřejmě šlo o to, postihnouti všechny kategorie obyvatelstva a vyřešiti všechny možné případy kolisí mezi manžely různých sociálních vrstev. Termín „colonus" se v enumeraci vůbec neobjevuje. Proč? Zřejmě proto, že jej kryje termín „originarius". Proč je naopak originarius vynechán v článcích 84, 98, 104, 109, 121 a v řadě dalších? Zřejmě proto, že tam jej kryje termín „colonus". Nelze přece zapomínati, jak se oba termíny zaměňovaly již v zákonodárství římském! Edikt tento usus jenom převzal. Celý problém ostatně dále zaplétá ještě výraz „mancipium", kterého se v Ediktu často užívá k označení otroků i kolonů.

Vycházet z terminologie ostrogotského zákona je proto metoda nejistá a nebezpečná. Vidíme to velmi dobře i na autorčině výkladu o kolonech v užším slova smyslu. Udalcovová chce dokázat, že tato skupina měla více práv než „originariové" (a samozřejmě i otroci). V textu Ediktu má však jen jeden (a to ještě nejistý) opěrný bod (čl. 146). Naproti tomu stojí řada ustanovení, kde kolon je postaven naroveň otrokovi a kde jasně vystupuje jako člověk nesvobodný. Autorka na tato místa upozorňuje (str. 102—103), trvá však přesto na thesi, že mezi otroky a kolony byla právními normami vedena ostrá hranice (četkoe rozgraničenie). Argumenty však zase neobstojí.

Především: v článku 146 může termín „colonus" zahrnovati také originaria. A naopak — „mancipia originaria" v článku 142 postihují nejen otroky, ale i kolony. Vždyť právě hlavně u kolonů mohla mít námitka původu a připoutání k půdě své místo.

Za druhé: tvrzení, že manželství kolonů bylo považováno za legitimní, zatím co u otroků a originariů se uznávalo jen kontubernium (str. 103—104), je problematické. I děti kolonů se pokládaly za majetek pánů a existovala pevná pravidla, jak si je majitelé kolona-otce a kolona-matky mezi sebou dělí. Článek 67 Ediktu jen parafrázuje starší římskou normu a volně nahrazuje původní termín „colonus" termínem „originarius".

Za třetí: argumentace článkem 48 je nesprávná. Uvádí-li článek 48, že proti pánovi nesmí svědčit „libertus originarius", znamená to bez dalšího, že nesmí svědčiti ani kolon. Libertus měl nepochybně právní postavení vyšší než kolon

a prosté vynechání kolona nemůže být ještě důvodem k závěru, že kolon svědčiti mohl (str. 103).

Za čtvrté konečně, není jasné, odkud autorka ví, že vztah kolona k půdě byl pevnější než vztah otroka k jeho pekuliu (str. 104). I majetku kolona se říkalo „pekulium", a to sotva bylo náhodné.

Pokud jde o charakteristiku právního postavení rustiků (str. 105 a násl.), je možné se závěry v podstatě souhlasiti. Ale i tady se někde objevují pochybnosti, není-li výklad přehnaný. Tak např. apodiktické tvrzení, že „rustici" jsou selské, převážně závislé obyvatelstvo, nikdy však otroci, není dostatečně doloženo. Článek 152 uvádí např. obě kategorie, rustiky i otroky, vedle sebe a se stejnou sankcí (rustika označuje poslední věta dokonce termíny mancipium a servus!!). Také článek 150 (hlavní argument autorky) by zůstal docela logický, kdybychom místo rustika dosadili otroka: i součástí otrockého pekulia bývají někdy otroci a dobytek a ona samostatnost ve správě, kterou Udalcovová tak akcentuje, může být prostá „libera administratio peculli". Ani argumenty uváděné dále (na str. 108) nejsou nesporné. Píše-li Cassiodor, že v zahradách a sadech rustiků pracuje „agmen . . . operosum" (patrně otroků), neříká to o postavení rustiků samých ještě nic určitého. Také fakt, že rustikové měli vlastní domky, málo znamená. Svá stavení mívali běžně i otroci.

Závěry kapitoly o formách vykořisťování tvoří stručné pojednání o postavení drobných svobodných zemědělců (str. 111 a n.). Tady lze plně souhlasiti s autorkou, že jde o sociální skupinu, která postupně zaniká. Ztrácí majetek, potom i osobní svobodu a dostává se do různých forem závislosti na pozemkových magnátech.

Shrneme-li a zhodnotíme-li hlavní these kapitoly o formách exploatace, můžeme říci, že celý výklad nepůsobí dosti přesvědčivě. Autorka zřejmě nevychází z pramenů, ale naopak: snaží se prameny ilustrovati známou thesi marxistické historiografie, že kolonové jsou předchůdci středověkých nevolníků. A tady vzniká nedorozumění: kolonové opravdu jsou předchůdci nevolníků, nelze ovšem prokázati, že *kolonát jako právní instituce* je jedinou formou přeměny otroka v polozávislého nevolníka.

Jako právní instituce je kolonát příliš úzkou základnou pro zrod nové třídy závislých producentů a analysa hospodářských a sociálních poměrů všech raně feudálních germánských států západní Evropy ukáže, že vývoj k nevolnictví probíhal většinou mimo kolonát jako právní instituci. Je např. velmi charakteristické, že v tak velkém a významném státě, jako byla říše Visigotů, kolonát nakonec vůbec vymizel a právní prameny, mluví-li o lidech závislých, mluví jen o otrocích. Podobný obraz vidíme i ve státě burgundském, vandalském a jinde.

Ono totiž nejde o právní formu, ale o ekonomický obsah společenského vztahu majitele výrobních prostředků k nesvobodnému, resp. polosvobodnému bezprostřednímu výrobci. A ten mohl být stejný anebo alespoň podobný i v případech, kdy navenek, např. v zákoně, byl vztah označován různě. Tak otrok, který měl pekulium a volně je spravoval, měl nakonec společenské postavení stejné jako kolon nebo propuštěnec. Pro proces rozkladu otrokářského způsobu výroby je právě tento moment příznačný. Z jedné strany se uvolňuje postavení otroků, z druhé strany je postupně oklešťován v právech kolon, instituce kolonátu se deformuje a postavení obou skupin se sbližuje; nejprve ekonomicky, dodatečně i právně. A nakonec před námi stojí polosvobodný producent, kterému se jednou říká otrok, podruhé kolon, potřetí mancipium

atd., atd. a pro kterého je charakteristické něco z postavení dřívějších kolonů, něco z dřívějšího otroctví a něco konečně, co je docela nové.

Podstatou transformace je uvolnění závislosti bezprostředního výrobce na majiteli výrobních prostředků, částečné osvobození nesvobodné pracovní síly. Prameny nás poučí, že je lhostejné, probíhá-li uvolňování v rámci právního vztahu otroka k pánovi nebo kolona k propachtovateli půdy nebo propuštěnce k patronovi. A je proto nesprávné akcentovati jenom jednu stránku tohoto procesu, v našem případě právní instituci kolonátu.

Je známo, že právní normy se zpravidla opožďují za ekonomickým vývojem společnosti; zvláště to platí pro doby tak pohnuté, jako byla doba zániku západořímské říše. Nejen římské zákony z doby dominátu, ale i kodifikace germánské jsou plny přežitků jak v institucích, tak i v terminologii.

A fetišovati terminologii Theodorichova ediktu a stavěti na ní důmyslné analysy, znamená někdy lpěti na starém a neviděti nové tendence vývoje.

Ty nepochybně spěly k sjednocení právní úpravy postavení lidí závislých, ne k její atomisaci, protože taková atomisace zřejmě neměla reálný ekonomický základ. Nelze proto považovati otroctví prostě za instituci přežívající a kolonát za formu pokrokovou, jejíž význam stále stoupal. Obě formy třeba analyzovati v nejtěsnější souvislosti a všímati si jejich ekonomického obsahu, protože jenom tak se nám podaří postihnouti podstatu přechodu od otrokářství k feudalismu.

Udalcovové se toto úplně nezdařilo, protože ulpěla na právních institucích, nebo přesněji řečeno — na terminologii ostrogotského Ediktu. Hledala a zdůrazňovala rozdíly tam, kde již zřejmě byly přežitkem. Nechceme říci, že právní postavení kolonů, originariů, rustiků a otroků bylo úplně stejné — diference ještě stále existovaly a někde ne nevýznamné — tendence vývoje však ukazovala na postupné vyrovnávání a ne na upevňování rozdílů. Proto je také dikce Ediktu tak zmatená a labilní: proces uvolňování osobní a hospodářské závislosti bezprostředních výrobců — otroků a kolonů — rozbíjel staré otrokářské právní instituce a pokusy vytvořiti instituce nové byly v raně feudálních kodifikacích Germánů teprve v samých začátcích.

Předchůdcem středověkého nevolnického poměru nebyl kolonát jako právní instituce, ale kolonát v ekonomickém slova smyslu: ten vedle starých kolonů zahrnoval v 5. století již i otroky s pekuliem, originarie, rustiky a ostatní obyvatelstvo závislé.

Závěrem ke kapitole o formách exploatace. Tím, že se Udalcovové nepodařilo pevně vymezit charakter výrobních poměrů v ostrogotské říši, je podmíněna i skutečnost, že nemohla dát uspokojivou odpověď na otázku, o jaký typ státu se u Ostrogotů vlastně jednalo. Je známo, že marxistická historiografie nezná žádné mezitypy společenských formací, nezná žádný protofeudální stát a ani protofeudální právo.

Udalcovová nikde netvrdí, že ostrogotský stát byl státem otrokářským, popírá ovšem také, že by byl státem feudálním (např. na str. 113—114). A výrazy „feudalisující se" apod. v těchto souvislostech naprosto nestačí. Vyjdeme-li ze stavu rozvoje výrobních sil a charakteru výrobních poměrů a nepřeceníme-li přežitky formace otrokářské, můžeme bez dalších odkazů kvalifikovati ostrogotský stát jako raně feudální. Spojovati vznik feudalismu v Itálii s invasí Langobardů (str. 520—522) je neudržitelná these, která vůbec přehlíží převratné ekonomické i politické změny, provedené v zemi Odoakrem a potom ostrogotskými králi.

Zastavili jsme se podrobně u jedné kapitoly objemné práce Z. V. Udalcovové proto, že ji považujeme za spornou. Ostatní části možno probrati již jenom docela stručně. Se závěry autorky lze většinou souhlasit a nutno podtrhnout, že přinášejí řadu nových a cenných poznatků. Zvláště důkladná a výstižná je analysa třídních poměrů v ostrogotské říši, např. analysa problému politických svazků germánské (ostrogotské) aristokracie s aristokracií římskou, dále analysa poměru Ostrogotů k masám italského obyvatelstva vůbec, poměru Ostrogotů ke katolické církvi a římskému papeži apod.

Tyto partie jsou potom spolehlivým základem nejen k podrobnému rozboru průběhu ostrogotsko-byzantských válek, ale i k postižení významu reakční restaurační politiky Justiniánovy v dobytých oblastech.

Při charakteristice reakčního Justiniánova zákonodárství nevychází ovšem srovnávání se staršími, ještě ostrogotskými poměry vždycky docela přesvědčivě, protože ostrogotské premisy nebyly autorkou vždycky přesvědčivě zachyceny. Platí to zejména o partiích, kde se jedná o restaurační politice vůči italským otrokům a kolonům (zvláště str. 459 a násl.).

Větší nedostatky lze snad nakonec ještě vytknout kapitole o ostrogotském zákonodárství (str. 159—180).

Jde v podstatě o charakteristiku Theodorichova ediktu. Autorka podává úvodem stručný přehled posavadních názorů na Edikt a zaujímá kritické stanovisko jak k romanistickým, tak i germanistickým interpretacím. Správně vidí, že germanisté byli při hodnocení pravdě blíže (str. 164 a n.). S některými dílčími závěry Z. V. Udalcovové se však nelze ztotožniti. Tak např. vlivy římského práva na Edikt jsou podceněny. Články, které autorka uvádí na str. 178—179 jako ostrogotské novinky, patří větším dílem právu římskému (typicky čl. 34, 43, 44, 107).

S podceněním římských prvků souvisí přehnání vlivů germánských (ostrogotských). Tady není třeba odkazovati na konkrétní normy Ediktu. Opravdový podiv totiž vzbudí samo metodické východisko autorky: germánské vlivy na Edikt nebyly prý přímé, ale zprostředkovaly je „Leges Romanae", konkrétně sbírka visigotská a sbírka burgundská (str. 174—175). Germánský zákonodárce tedy poznával své vlastní právo prostřednictvím sbírek práva římského, jež Visigoti a Burgundové pořídili pro své římské poddané! I kdybychom tuto krkolomnou konstrukci přehlédli, je faktem, že „Lex Romana Visigothorum" neobsahuje skoro žádnou normu germánskou a to málo, co má „Lex Romana Burgundionum", je obsahově pro Edikt sotva významné. Ostrogotský zákonodárce nic germánského ze sbírek Visigotů a Burgundů přejímati nemohl. Existuje-li však mezi kodifikacemi podobnost, je třeba hledati vysvětlení jiné. A je docela prosté: všechny tři se opírají o interpretační literaturu římskou, užívají tedy společného pramene.

K problému kodifikací třeba potom ještě doplniti: okruh platnosti visigotské a burgundské „Lex Romana" vymezuje autorka na str. 174 naprosto nesprávně. Obě sbírky byly určeny jen římskému obyvatelstvu, kolise mezi Germány a Římany se řešily podle zákoníků germánských, tedy podle kodexu Eurichova u Visigotů a kodifikace Gundobadovy u Burgundů.

Závěrem možno shrnouti: vzdor uvedeným nedostatkům (a nemluvili jsme zdaleka o všech), je práce Z. V. Udalcovové cenná. Autorka přistoupila k řešení nesnadného problému s odpovědností a dobře připravena. Metoda historického materialismu jí v mnoha směrech umožnila interpretovati pramenný

materiál nově a vedla ji k vytyčení řady originálních a pro marxistického historika napříště závazných thesí.

Škoda jen, že někde byl výklad přeexponován, škoda také, že nebyly vedeny paralelní výklady a srovnání s hospodářským a sociálním vývojem ostatních germánských států v západní Evropě. Rozbor mohl být plastičtější a komparativní metoda by pomohla vyhnouti se některým ukvapeným závěrům.

Jaromír Kincl

Z. M. Černilovskij*, Vozniknovenije rannefeodal'nogo gosudarstva u pribaltijskich slavjan. *Moskva, Vsesojuznyj juridičeskij zaočnyj institut, 1959, 127 stran

Ruská literatura před první světovou válkou věnovala zasloužený zájem problematice polabsko-pobaltských Slovanů (Kotljarevskij, Pavinskij, Brečkevič, Jegorov). Monografie Černilovského, jež je rozšířením jeho starší práce přehledné v rámci systému obecných dějin státu a práva,[1] představuje nový významný krok na této tradiční cestě (ze sovětských autorů v menších pracích Koroljuk, Grigorjev a Zinčuk), významnější tím, že vedle shrnutí poznatků dosavadních zaujímá jasné a reálné stanovisko ve sporu o poměr rodových a feudálních prvků ve vývoji společnosti této větve Slovanů, jak se živě rozvinul po druhé světové válce. První zdůrazňují různou měrou Labuda, Łowmiański a autor této recense, druhé Sczaniecki, Dowiat, Hrabová a zejména Bulín.[2]

Černilovskij jasně poukazuje na rodový základ všeho politického zřízení polabsko-pobaltských Slovanů, hradové obce s kompetencí kultovní, soudní, vojenskou a berní. K raně feudálnímu státu tu chybí nová administrativní organisace, spojená s odstraněním rodového předáctva — třebaže Černilovskij jinak spíše feudální prvky zdůrazňuje (např. 105 zesiluje v tomto směru příliš názory autora této recense); na druhé straně však plným právem vidí v odporu k Bulínovi a ve shodě s jinými sovětskými autory počátek obodritského státu až v 9. století, kdy tamní šlechta nemá ještě v rukách vlastnictví půdy (107 až 111). Správně poukazuje na to, že vojenská demokracie není už soustavou jednoduché organisace a že hranici mezi ní a raněfeudálním státem tvoří vznik zvláštní veřejné moci. Hlavní zájem věnuje tu zintensivňující diferenciaci společnosti a tedy zejména předáctvu, jež všude zdůrazňuje. Proti tomuto podtrhování však z jeho vlastních vývodů plyne nejednou i trvání značného významu prostého obyvatelstva. Hovoří o jeho význačné účasti na sněmu u Obodritů a zvláště v protivě k veleknězi v opření o Adama IV 18 u Raňanů, jakož i vůbec o významu sněmu vzhledem k organisaci obrany formou vojska lidového a původu moci sněmu právě ve sněmech válečných; jinde však zas mluví o menší roli sněmu např. obodritského (86).

Z velkých sporů o prameny dějin těchto Slovanů rehabilituje Černilovskij ve shodě s převážným míněním nauky Helmolda proti Jegorovovi a stejně se staví za Herborda, o jehož názorech se kdysi pochybovalo. Vlastní výklad zahajuje širokým nastíněním hospodářských podmínek. Jejich dosavadní objasnění pokládá dosud za nedostatečné, jmenovitě chybí archeologické podklady. Ve shodě s Labudou (a Sułowským) pokládá Volyň za transitní centrum a význam Štětína vidí v organisaci vnitřního trhu.

V otázce základní formy organisace společnosti zjišťuje Černilovskij rozborem dosavadní literatury, že hradové obce-župy-vervi-opolí existovaly u všech Slovanů a byly teritoriální občinou se společným hradištěm jako útočištěm, kultovním střediskem a místem sněmů. Černilovskij sám podává podnětný nástin tohoto vývoje. Půda původně patřící celému rodu se dostává do rukou větších rodinných kolektivů, poté nastává decentralisace jednotlivých dvorů,

[1] *Polabskije i pribaltijskije slavjane*, in Istorija gosudarstva i prava, Leningrad 1950, I 408—23.

[2] Rozbor hledisek všech účastníků tohoto sporu podává nyní Vl. P r o c h á z k a, *Politické zřízení polabsko-pobaltských Slovanů v závěrečném údobí rodové společnosti*, Slavia occidentalis 22, Poznań (v tisku).

mnohdy dosti vzdálených od ochranného hradiště, a nakonec se osídlení znovu soustřeďuje v sousedskou občinu, nyní však už teritoriální povahy, jejímž základem je jednou rodová fratrie, komplex několika dceřinných rodů v procesu rozrodu původního organismu, jindy ale naopak z jednoho někdejšího rodu vzniká takových hradových obcí několik. Správné je Černilovského dělení „měst" na hrady-útočiště a vlastní „města", tj. centra hospodářského života.

Mimořádný význam mají Černilovského pohledy na otázky vlastnictví půdy. Proti Hilferdingovu názoru, že kníže má vlastnictví, kdežto všichni ostatní jen ususfructus,[3] poukazuje na to, že tento stav je typický až pro okamžik, kdy se zhroutila stará slovanská společensko-ekonomická a právní soustava. Kníže nemohl mít vlastnictví půdy; kdyby tomu tak bylo, dosáhl postavení zcela mimořádně silného, u Slovanů polabsko-pobaltských je však jeho postavení typicky slabé. Na Polabí a Pobaltí vlastní půdu sousedská občina; to vyplývá ze skutečnosti, že v oboru platů církvi nebyla zavedena ani brémská soustava, předpokládající vyvinutou světskou i církevní administrativu, ani holštýnské určování dávek podle výměry polí malých rodin, takže desátek musil být vyměřen podle počtu potahů, neboť počet a velikost malých rodin (není tu rodina patriarchální) se měnily; Černilovskij se shoduje v pozn. 10 s autorem této recense, že v těchto prostorech se slil v jedno s vrchnostenskými dávkami. Vedle občinného vlastnictví však už, jak to ukazují především případy městských boháčů, se objevuje i vlastnictví individuální. Nejstarší individualisaci půdy na vsi představuje dodatková půda starostů, na Lunebursku ještě koncem 14. století „děděník".[4] Dodat je třeba, že půda primitivní šlechty na Obodritsku a později na Pomoří ukazuje diferenciaci feudální povahy.

Vedlejší význam instituce otroctví vyvěrá ze situace sousedské občiny, kde na nové příslušníky se nedostával zvláštní příděl půdy, a tak buď byli prodáváni nebo se musili včlenit do panující společenské soustavy, tedy společensky vyrovnat se všemi ostatními. „Desátníci" jsou lidmi mimo občinu a proto více závislými na knížeti; s postupem feudalisace se počínají blížit nevolníkům, jsou postupováni bez půdy. „Podačníci" jsou skupinou lidí, kteří uzavřením půjčky upadli v závislost na věřiteli. Také oni za procesu feudalisace se stávají dříve poddanými, neboť uzavření půjčky podle soudobého chápání nevede ani tak ke vzniku povinnosti dluh splatit, jako spíš je programovým nástrojem realisace společenské závislosti. Proces diferenciace občiny prameny dost jasně neukazují. Obodritský kníže Krut počíná v polovině 11. století zcizovat vesnice, a to za podmínek asi obyvatelstvo příliš nezatěžujících.

Co do politické organisace nejzajímavější jsou Černilovského pohledy na Pomoří. To podle něho (zřejmě pod vlivem polské nauky) patří k Polsku, avšak má velmi značnou samostatnost. Předáci jsou zde rodově organisovanými zemědělci (odtud možnost zasahovat politicky i po této linii) a jejich držba půdy a případně „otroků" je nerozlučně spojena s obchodem, který dává možnost vykořisťování prostých občinníků i za podmínek rodové společnosti; proto také na Pomoří na rozdíl od jiných Slovanů se feudální stát neorganisuje v nových správních celcích, nýbrž organicky vyrůstá ze starého rodově plemenného základu. V klasifikaci poměru knížete a měst se Černilovskij neliší od běžných názorů. S Łowmiańským pokládá za město až město feudální, ale upozorňuje, že na Pomoří ještě mnohé rysy chybějí. U Obodritů nadhazuje myšlenku, že jejich boje proti Veletům mohly být vedeny snahou o zničení konkurujícího kultu. Veletský svaz pokládá za osobitou aristokratickou „re-

[3] A. F. Hilferding, *Istorija pribaltijskich slavjan*, Peterburg 1874, 129.
[4] I. Pervolf, *Germanizacija baltijskich slavjan*, Peterburg 1876, 41.

publiku“ s prvky vojenské demokracie. Velmi pěkně ukazuje, jak kníže a předáci získali natrvalo moc svěřenou jim jen pro čas války; obojí se dostali do konfliktu a předáci postupem doby knížete eliminovali. Předpokládá také, že před založením knížecí vlády u Veletů knížata měla, aspoň v náběžích, své třeba nevelké družiny.

Germanisaci způsobilo zabírání půdy slovanských občin německými feudály; jednou z příčin zániku je fakt, že slovanská šlechta se ráda opřela o Němce (na rozdíl od polských názorů tvrdí Černilovskij množství sňatků), protože tato cizí soustava jí zajišťovala příznivou posici v rámci nového společenského zřízení feudálního. Černilovskij pokládá 12. století za konec slovanské politické samostatnosti (i Pomoří) a názorem, že 15. století znamená úplný konec Slovanstva na těchto územích (124, 126), se blíží hledisku umírněných kritiků Jegorova; nepřihlíží tu tedy k výsledkům novějšího polského bádání o zániku daleko pozdějším. Odvolávaje se na Fortinského se domnívá, že v lubeckém městském právu se projevily vlivy slovanské (obec, rada — 126 p. 7), tento náhled bude však třeba bedlivě přezkoumat, jde tu nakonec o princip zcela analogický např. italským městům.

Z drobných nedostatků, které nic nemění na význačně kladném přínosu práce, je třeba uvést, že Černilovskému není jasná souvztažnost pojmů „Gau“ a „pagus“ (32), že hlavními obdělavateli knížecí půdy jsou „desátníci“ a nikoli „podačníci“ (60), že ke jmenování obodritského knížete nebyl nutný souhlas franckého panovníka (85) — je to pouze zásah ve prospěch určité politické skupiny — a konečně, že spoluvláda strýce a synovce není u Stodoranů právem vyloučena (94), nýbrž že tu jde o určitou konkrétní historickou situaci.

Vladimír Procházka

Jaromír Kincl, Stát a právo v germánsko-římské Burgundii V. - VI. století *Praha, NČSAV, 1959, 271 stran*

Kniha J. Kincla věnovaná problematice vzniku státu a práva a procesu jejich upevňování v germánsko-římské Burgundii vzbudila zaslouženou pozornost domácích historiků i právních historiků.[1] Ocenění se jí dostalo i ve stati významného sovětského právního historika Z. M. Černilovského.[2]

V dosavadních recensích zdůrazňován byl doposud především velký význam Kinclovy knihy pro objasnění klíčových otázek vzniku feudálního státu a formování jeho orgánů a nekompromisní stanovisko autorovo k literatuře buržoasní, jejíž mnohá tvrzení, zejména pokud jde o germanistickou literaturu německou, vyvrátil a mnohá pak korigoval.

Jen na okraji byla však doposud věnována pozornost druhému oddílu Kinclovy knihy, jenž obsahuje výklad o burgundském právu. Přitom však právě v těchto partiích spočívá po mém soudu hlavní přínos práce pro právněhistorickou vědu: na procesu pozvolného formování právní nadstavby burgundské společnosti ukazuje autor zároveň i její zpětný vliv na upevňování ekonomické základny raně feudálního burgundského státu a třídního panství rodící se třídy feudálů.

Vcelku lze říci, že Kinclovo zpracování dějin burgundského práva bylo ovlivněno a do jisté míry i usnadněno tím, že hlavním výchozím a takřka jediným pramenem mu byla kodifikace Gundobadova (lex Gundobada), zatím co lex Romana Burgundionum měla pro vylíčení právního života Burgundů význam toliko podružný a nepodstatný. Z Kinclovy práce je však zřejmé, že tato zdánlivá výhoda mu přinášela zároveň i řadu obtíží a úskalí, se kterými se ostatně setkává každý právní historik při nedostatku pramenů, jež by umožnily ověření objektivnosti té které právní normy nebo zjištění, nakolik se v praxi skutečně uplatňovala a nakolik obráží objektivní historickou situaci, za které vznikala. Kincl volil k překonání těchto obtíží především cestu srovnání Gundobadova zákoníka s ostatními barbarskými zákoníky Franků, Visigotů a Ostrogotů, které vznikly za obdobné historické situace. J. Kudrna ve své recensi upozornil již na skutečnost, že Kincl opominul srovnat lex Gundobada i s dalšími ještě barbarskými zákoníky, jež pocházejí z doby mladší. S výtkou Kudrnovou lze souhlasit jen do jisté míry. Ač je zřejmé, že vznik ediktu Rotharova, Sálského zákoníka či kodexu Eurichova byl podmíněn obdobnou historickou situací jako kodifikace Gundobadova, domnívám se přece, že srovnání s nimi by bylo nadbytečné. Výsledky, ke kterým Kincl dospěl, ukazují totiž, že srovnání se zákoníky jím podniknuté zcela vyhovuje a dostačuje. Další komparace s uvedenými zákoníky nevedla by tuším k jiným poznatkům a práci by zbytečně zatížila, nehledě k nebezpečí určitého zkreslení, jemuž je právní historik při použití komparatistické metody vystaven tím více, čím jsou srovnávané prameny od sebe časově vzdálenější.

[1] Jaroslav Kudrna, J. Kincl: Stát a právo v germánskořímské Burgundii V. až VI. stol., Právník 1961, č. 1, str. 88—90; M. Vietor, Jaromír Kincl: Stát a právo v germánskořímské Burgundii 5.—6. století, Právny obzor, č. 9, 1960, str. 572—574.

[2] Z. M. Černilovskij, *Razvitije nauki istorii gosudarstva i prava v socialističeskoj Čechoslovakii*, Sovetskoje gosudarstvo i pravo, č. 8, 1960, str. 155.

jedním z nejvýznamnějších úseků II. oddílu Kinclovy práce je kap. VI. jeho knihy, věnovaná z větší části právním normám čelícím likvidaci svémocných jednání v raně feudálním burgundském státě. Autor tu přesvědčivě ukázal že boj státních orgánů proti soukromému násilí a krevní mstě, která jde v zákoníku Gundobadově tak daleko, že zakazuje dokonce i smírné vyrovnání mezi pachatelem a poškozeným (str. 172), byl veden především v zájmu posílení stability upevňujícího se raně feudálního burgundského státu a hospodářských zájmů vládnoucí třídy (str. 173). Obtíže, se kterými se nepochybně tato tak striktní ustanovení setkávala, autor neopominul zdůraznit. Nelze tu nepoznamenat, že zejména tato část Kinclovy práce nabízí lákavá srovnání nejen s poměry u ostatních Germánů (což ostatně autor sám učinil), ale i s obdobnou situací u Slovanů. Namátkou možno uvést příklady o omezování svémoci a krevní msty, tak jak je zná Ruská Pravda a jak se je pokouší prosadit naše Dekreta Břetislavova, jejichž obdobná ustanovení měla k realisaci, jak tušíme, rovněž velmi daleko.

Trestněprávní charakter měla samozřejmě i ochrana vlastnictví Burgundů k věcem nemovitým a movitým (kap. VII. a VIII.), přičemž při tresetněprávní ochraně movitých věcí vystupuje především ochrana otroků jako hlavní výrobní síly burgundské společnosti. Autor rozlišuje v podstatě dvě skupiny právních předpisů v Gundobadově zákoníku, které se týkají této problematiky jsou to jednak normy vytvářející ochranu vlastníka před projevy třídního odporu otroků a jednak ustanovení, jež chrání zájmy vlastníka otroka proti zásahu třetích osob do výkonu jeho vlastnických oprávnění (str. 202). Kincl vychází tu především ze starších norem Gundobadova zákoníka, ve kterých je právní názor na otroky formulován ještě „otrokářsky", tj. kde je ještě kladeno rovnítko mezi otroky a ostatní živé a neživé věci. Práci by tu myslím prospělo organičtější spojení s výkladem podaným autorem v kapitole V., která pojednává o sociální diferenciaci burgundského obyvatelstva a obsahuje zároveň zobecňující výklady o vývoji právní subjektivity otroků, tj. v oblasti práva jejich přeměně ve feudální poddané. Vzhledem k tomu, že právě v burgundském právu je možno pozorovat toto pozvolné narůstání právní subjektivity v růstu trestní odpovědnosti otroků za trestné činy jimi spáchané, bylo by jistě vhodnější, kdyby výklad autorův obsažený na str. 138 a d. byl obsažen přímo v kapitole VIII., a to přesto, že je zřejmé, že se autor při vylíčení právního postavení otroků nemohl dost dobře obejít bez vylíčení jejich trestní odpovědnosti.

Celým druhým oddílem knihy Kinclovy a kapitoly VII. a VIII. zvláště prolíná výklad o působení práva římského, jehož recepce nebyla zdaleka jen mechanická, nýbrž procesem vzájemného ovlivňování a splývání dvou právních systémů. Zároveň dovozuje autor správně, že recepce římského práva urychlila a podstatně ovlivnila proces překonávání vztahů vlastních společnosti prvotně pospolné. Tato úloha římského práva vystupuje výrazně při výkladu autora o historické genesi ochrany movitého vlastnictví při krádeži (str. 209), kde se jeho vliv jevil pravděpodobně nejsilněji. Je přímo historickou zákonitostí, že právě zde je recepce římského práva výrazně podmíněna třídní a majetkovou diferenciací burgundské společnosti, nutností upevnit a zabezpečit instituce soukromého vlastnictví. Kladem Kinclovy práce na tomto úseku jeho knihy je skutečnost, že neupadl nikde do samoúčelné právní dogmatiky, jež je příznačná zejména pro buržoasní práce, zabývající se recepcí římského práva. Jeho kritický rozbor právních norem je všude důsledně opřen o rozbor

ekonomické a třídní situace, z které vychází a k jejímuž pochopení zase mnohdy přináší naopak mnohá vysvětlení.

A tu se dostáváme k hlavnímu přínosu knihy J. Kincla a jejímu obecnému významu, jež spočívají, jak se domnívám, především v tom, že na thematice neobyčejně obtížné a v naší právní historii vlastně netradiční dokázal přednosti marxistické právněhistorické metody. Kinclova práce jak svou metodou, tak svými výsledky úspěšně zahájila nový směr v marxistickém zkoumání počátků feudálního státu a práva.

Karel Malý

Václav Vaněček*, České kobylí pole jako právní instituce (Ius et libertas campi iumentorum a. D. 1281) *Rozpravy ČSAV, řada spol. věd, roč. 69, seš. 2, Praha, NČAV, 41 stran

Prací o kobylím poli vrací se Vaněček po delší době (nehledíme-li k cennému pojednání La communauté de biens par indivis en ancien droit tchèque vydaném v Études d'histoire du droit privé offertes à Pierre Petot, Paříž 1959, jež je v důsledku nesnadné dostupnosti této publikace v širší naší vědecké veřejnosti bohužel méně známo) opět k thematice českého zemského práva a přistupuje k řešení otázky, do jejíž blízkosti se dostal již při zpracování souvislé thematiky vdání a jejíž rozuzlení sám již v r. 1946 v nejhrubších rysech naznačil (Počátky práva a státu, str. 56). Bezprostředním podnětem k plnému rozvinutí celé problematiky stalo se mu nyní pojednání Vratislava Šmelhause „Kobylí pole v Čechách" (Historie a musejnictví roč. 2 — XXX, 1957, str. 49—60), které sice osvětlilo hospodářský význam chovu plemenných klisen a „kobylích polí" v ekonomice našeho staršího feudalismu, pokud jde o právní stránku věci setrvalo však v podstatě na stanovisku Brandlově, který, následuje v tom Palackého, spatřoval v kobylích polích jen pozemky se specialisovaným hospodářským účelem a nikoli také určitou právní instituci.

Vaněček dokazuje ve své rozpravě zcela přesvědčivě, že termín „kobylí pole" má v našich pramenech středověkých trojí význam: je to především prostor, který vlastník plemenných klisen vyhradil na vlastních pozemcích (resp. na občině) pro jejich chov, dále cizí pozemky, na něž je těmto klisnám dovolen výběh, a konečně právo k věci cizí toto oprávnění kryjící, kde názvu je užito brachylogicky (str. 19), jak na to s některými nepřesnostmi poukázali kdysi již Jireček a Randa. Tento význam termínu „kobylí pole" je pak vlastním předmětem Vaněčkova zkoumání.

Základním pramenem, který nás o obsahu a podmínkách nabytí tohoto práva informuje, jsou čl. 271—4 a 292—6 knihy Rožmberské (v dalším jen: KR), kde je institut zachycen zřejmě ještě v plné životnosti. Z jeho struktury lze však usuzovat, že je již v závěrečné fázi svého vývoje, a skutečně následující právní knihy Ordo a Officium mají o něm zmínky jen fragmentární, Ondřej z Dubé praví o půhonech z kobylího pole výslovně, že se jich už neužívá a v 15. století se zmínky o kobylích polích z pramenů úplně tratí. Vaněček vysvětluje věc tím, že v oné době pokročil proces vytváření velkých zaokrouhlených domén, v jejichž mezích bylo možno provozovat chov koní bez pomoci sousedních pozemků, dále všeobecným poklesem významu chovu plemenných klisen v důsledku změny bojové techniky, v níž převahy nabývá pěchota, a konečně i tím, že během 13. a 14. století došlo k takovým omezením práva kobylího pole, že se i při jeho výkonu v mezích zákona vystavovali uživatelé ustavičnému nebezpečí žalob na náhradu škody způsobené klisnami na sloužících pozemcích (typicky za „spas"), takže právo přinášelo více škody než užitku a přestávalo být praktikováno.

Skutečně je právo vypouštět plemenné klisny k výběhu na cizí pozemky v KR již silně omezeno: může být vykonáváno jen v zimní sezóně mezi sv. Havlem a sv. Jiřím, zatímco v letním období se stáda klisen smějí pohybovat pouze za dozoru pastevce a nesmějí na cizí pozemky vstoupit. Klisny, jejichž výběh na cizí pozemky je v zimním období připuštěn, musí být zvláště označeny, nesmějí být podkovány a konečně nemohou se na cizích pozemcích pást. Jsou to omezení daná očividně v zájmu sousedů vlastníků klisen, a zejména

zákaz pasení kobyl při pohybu po sloužících pozemcích je takového druhu, že někteří (Randa) zapochybovali tu přímo o smyslu textu KR nedovedouce si výběh klisen od pasení odmyslit, a pokusili se slova „bez pastvy" čl. 274 KR interpretovat jako „bez pastevce" v zimní sezóně na rozdíl od sezóny letní, kdy je pohyb klisen vázán na jeho doprovod. Vaněček, myslím, právem s odvoláním na čl. 271 tento výklad odmítá, přičemž snad by bylo možno jeho argumentaci ještě podepřít úvahou, že alespoň v některých měsících mezi zářím a dubnem byla pole holá a bez porostu, takže zákaz pasení kobyl nebyl tak otevřeně šikanosní, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Přesto jsou omezení práva kobylího pole v KR zřejmě takového druhu, že se musíme domnívati, že mělo původně obsah širší. Tak usuzuje Vaněček nepochybně s velkou měrou pravděpodobnosti, že hlavním předělem v předchozím nedoloženém vývoji práva kobylího pole bylo jeho omezení jen na sezónu zimní, aby v létě nevznikaly škody na obdělaných polích (str. 29). Pravděpodobné je také, že omezení volného výběhu na klisny zvláště označené, jež svědčí o tom, že výkon práva narážel na brachiální odpor vlastníků sloužících pozemků, nemůže býti příliš starého data, a podobně podmínka, že klisny nebudou podkovány. Vaněček uzavírá, že podoba instituce kobylího pole v KR představuje již vítězství „dílčích individuálních interesů všech zemědělců, kteří sami chov kobyl-svěřepic neprovozovali", jež nabyly vrchu nad „všeobecným zájmem vládnoucí třídy, aby chov koní byl čímsi přednostním a měl svá privilegia" (str. 29), když zbytky někdejšího privilegovaného postavení chovných klisen jsou ještě i v předpisech KR dobře patrné. Důvody tohoto zvláštního režimu chovu klisen nejsou nepochopitelné vzhledem k významu koňstva ve válečnictví staršího feudalismu a Vaněček jej pěkně dokumentuje poukazem na zprávu kanovníka Vyšehradského k r. 1132, který v přehledu kořisti českého vojska uvádí plemenné klisny hned za zajatými lidmi.

Vede to již přímo k otázce po subjektu práva kobylího pole. Vaněček jasně ukazuje, že v době KR je okruh oprávněných osob již uzavřen, že právo není automaticky spojeno s vlastnictvím chovných klisen, ale je možno je nabýt pouze převodem nebo vydržením. Také k tomuto omezení došlo asi pozdě a Vaněček je uvádí v souvislost s uzavíráním českých feudálů proti „nové šlechtě" a zejména městskému patriciátu, jemuž mělo být znesnadněno vlastní chov koní zakládat. Hlubším základem zužování práva kobylího pole byl pravděpodobně postup vnitřní kolonisace, která zúžila volný neobdělaný prostor, na němž pastva koní nevzbuzovala dříve asi přílišného odporu. Postup vnitřní kolonisace je také patrně poslední příčinou, která rozpor vlastníků a nevlastníků kobyl-svěřepic bojovně vyhrotila, takže došlo k omezení práva v jeho rozsahu i obsahu. Závěr Vaněčkův, že totiž služebnost kobylího pole nebyla vytvořena uměle, ale že jde o právo, které se odvinuje ze společného chovu koní ve starých sídlištních komunitách 7.—8. stol., jehož zbytky jsou patrny ještě v KR v ustanoveních o vzájemném právu kobylího pole několika sousedů tam, kde se ještě občiny nezmocnil jednotlivý feudál, je jen zcela logický.

Vaněčkova práce přináší tu ve skutečnosti daleko více, než naznačuje její název, a uvádí nás v těchto souvislostech do okruhu obtížné problematiky dějin občiny a jejího rozkladu, o němž Vaněček na str. 18 právem konstatuje, že se nám zatím rýsuje jen velmi matně. Vaněček, jehož hermeneutická schopnost je znásobena obecnými metodologickými hledisky, míří v závěrečných úvahách přímo do středu problematiky společenského vývoje našeho staršího feudalismu, a jeho, jak máme za to, definitivní vyřešení otázky kobylího pole

vrhá tu něco světla i na vývoj rozporů mezi zemědělstvím a dobytkářstvím, jakož i mezi drobnými feudály a vysokou šlechtou.

Je třeba zvlášť podtrhnouti, že Vaněčkova práce představuje nemalý přínos i pro přesnější sociálně politickou klasifikaci KR, což je umožněno Vaněčkovým výkladem a novočeskou parafrází celého kontextu čl. 271—4 a 292—6 (str. 10—11 rozpravy), jež tvoří nikoli nejméně významnou část práce. Bylo-li již v předcházející literatuře poukázáno, že KR vzniká jako výraz obrany zájmů šlechty proti králi a proti městům, vyplývá v rozboru pasáží o kobylím poli, jak mám za to, dále, že KR i uvnitř šlechtického tábora diferencuje a snaží se podporovat zájmy bohatých a mocných feudálů proti malým a chudým. Už samo zpracování thematiky kobylího pole, jež bylo mezi nimi jablkem sváru, je jistým náznakem (není to jediný případ, kdy KR zpracovává právě věci sporné a politicky zřejmě aktuální), a sám obsah textu, který dává rady, jak toto chudším feudálům velmi nemilé oprávnění bez překážek vykonávat a zachovat i v případě, kdy nemůže být okamžitě využito, je v tomto směru velmi výmluvný. Domnívám se však na rozdíl od Vaněčka, že KR jde tady ještě dále, a že v čl. 294 dává in fraudem legis přímo radu, jak právo kobylího pole lstivě usurpovat: podle mého názoru nejde tu o vydržení práva kobylího pole novým vlastníkem bona fide po uběhnutí dědinných let, jak vykládá Vaněček, ale o upozornění, že nový nabyvatel pozemku může si do vydržecí lhůty započíst dobu, po kterou již sveřepice prodatelovy neoprávněně výběh na sousední pozemky vykonávaly, jestliže ovšem s pozemky od prodatele koupil právě i tyto klisny, kterážto podmínka neměla by smyslu, kdyby šlo o vydržení práva novým nabyvatelem počínaje až do doby, kdy se stal vlastníkem pozemku. Potom by totiž mohl vydržet i svými klisnami vlastními, které si na pozemek odjinud přivedl. Že by se v čl. 294 předpokládala bona fides vydržitelova, nelze, myslím, z jeho textu vyvodit.

Jak široké obzory se z výsledků analysy české instituce kobylího pole otevírají, dokazuje konečně Vaněčkovo upozornění na výskyt podobné instituce v Polsku, kde ve statutech Kazimíra Velikého (čl. 130/II) je v ustanoveních o chovu kobyl shoda s předpisy KR taková, že Vaněček nadhazuje přímo možnost textové závislosti. K tomu zaujal již po podnětu Vaněčkově stanovisko Zdisław Kaczmarczyk (Czy w Polsce istnialo „prawo kobylego pola"? v Czasopismo prawno historyczne t. XII, 1960, str. 201—6), kde skutečně ukazuje řadu případů výskytu kobylího pole (jehož latinský i polský název se shodují s termíny českých pramenů) v listinách i v místních názvech, avšak pouze v oblasti velkopolské, zatímco v Malopolsku není pro věc dokladů. Podobně jako u nás, upadá instituce v Polsku v 15. stol. v zapomenutí, a latinskému termínu přestává být správně rozuměno. Kaczmarczyk právo kobylího pole nepokládá za produkt domácího vývoje, ale odvozuje je z českého vlivu, neboť chov kobyl pod širým nebem nebyl u Slovanů obvyklý a byl ve střední Evropě, kromě Uher, v obzvláštním rozkvětu jen u Čechů. Počátky českých vlivů v tomto směru byl by ochoten klást až do doby Měška I. a jeho jezdecké družiny, nicméně ukazuje nutnost dalších podrobnějších studií a zdržuje se určitých závěrů.

V nečetné literatuře posledních let, věnované našemu zemskému právu, představuje Vaněčkova práce pěkný příklad, kterak lze využít pro výklad nejasných textů obecných poznatků o zákonitostech společenského vývoje a jak zase naopak možno z výsledků rozboru jednotlivé právní instituce přispět k osvětlení důležitých otázek sociálních dějin feudalismu. *Jiří Klabouch*

Václav Vaněček, Mistr Viktorin Cornelius ze Všehrd a další vývoj českého právnictví. Rozpravy ČSAV, řada společenskýck věd, roč. 70, sešit 9 Praha, NČSAV, 1960. 60 stran.

Dílo Viktorina ze Všehrd je nesporně významným článkem našeho kulturního dědictví. Objasnění jeho významu v dějinách české kultury patří proto mezi přední úkoly i dluhy naší socialistické vědy. S vědomím, že jen ona je schopna nalézat spolehlivou odpověď tam, kde dřívější věda nutně selhávala, přistupoval Václav Vaněček ke svému pojednání, jehož cílem si stanovil ukázat, jaký byl vývoj společenského vlivu Všehrdova právnického díla od doby jeho vzniku až po přítomnost. Vaněček jako právní historik neřeší tedy a nechce řešit problém dějinného významu celého díla Všehrdova, nýbrž pouze jeho právnické složky, kterou pokládá z jeho díla za nejdůležitější, problém, při jehož řešení náleží právní historii pochopitelně hlavní slovo. To však neznamená, že Vaněček nepřihlíží také k výsledkům jiných vědeckých disciplín, které se Všehrdovým dílem zabývaly, především literární historie.

Vaněček se ve svém pojednání soustředil především ke kritickému rozboru oprávněného předpokladu, že spolu s nepřetržitým povědomím o existenci Viktorina ze Všehrd a jeho díla od 16. stol. podnes se udržovala i nepřetržitá znalost jeho právnického spisu a současně i jeho odborný a politický ohlas. Tímto pracovním východiskem je určena i základní metoda pojednání, spočívající v kritickém a nejednou objevném hodnocení ohlasu Všehrda-právníka a jeho právnického díla u jednotlivých autorů v chronologickém sledu, počínajíc 16. stol. Vzhledem k uvedenému východisku bylo proto nutné zaznamenávat i ohlas negativní, tj. ta místa ze starší literatury, kde se hovoří sice o Všehrdovi, nikoli však o jeho díle právnickém, anebo ty spisy, kde se hovoří o českém právnictví, ale zmínka o Všehrdovi se neděje.

V duchu zvolené metody je pojednání rozděleno do čtyř oddílů. V prvém z nich se Vaněček zabývá ohlasem Knih devaterých ve století po autorově smrti a dochází k závěru, že přes Všehrdovu proslulost za jeho života upadlo dílo již v předbělohorské době v zapomenutí a bylo známo sotva podle jména. Druhý oddíl pojednání je věnován ohlasu díla od Bílé hory až do konce feudální epochy, tj. do r. 1848. I pro tuto dobu až po osvícenství zjišťuje Vaněček chybějící přímou znalost Knih devaterých, s jedinou výjimkou Proškovského, jehož spis z r. 1664 svědčí, že je měl v rukou. Je to zároveň jediný případ použití Knih devaterých v odborném právnickém spise za celou epochu feudalismu. Knihy devatery byly tak prakticky objeveny až v obrození, které na nich hodnotilo především jejich vlastenecký ráz a jejich jazykovou stránku. Tehdy byly také — i když okleštěny censurou — poprvé vydány tiskem.

Pro třetí oddíl pojednání, vyhražený vlivu Všehrdova díla v epoše kapitalismu, Vaněček vědomě pozměňuje dřívější metodu výkladu, která pro dané údobí přestala být výhodná. Nejde totiž v této době už o jednotlivé ohlasy, ale o rostoucí přímé odborné i politické působení díla, kdy se vytváří celkové pojetí Všehrda-právníka, jak nám je zanechala buržoasní věda. Vzhledem k tomu, že již v celém předchozím výkladu se Vaněček průběžně vyrovnával s jejími jednotlivými poznatky a názory, mohl se zde omezit na hlavní mezníky poznávání Všehrdova právnického díla a jeho působení a soustředit pozornost k jejich historické analýze. Ukazuje přitom, jak bylo Všehrdovo dílo vládnoucí buržoasií mnohostranně využíváno v jejích politických zápasech a kulturních snahách i jak bylo ideologicky zneužíváno ve prospěch jejích

třídních zájmů. Přes nepopiratelné zásluhy tehdejší mladé právní vědy o poznání a popularizaci Všehrdova díla docházelo i k jeho nezdravé glorifikaci, k zastírání a uhlazování rozporů, takže sotva byla odstraněna nedorozumění a omyly z dřívějška, vytvářely se nové chybné názory, plynoucí z nekritického přeceňování. Některé z nich se udržují podnes, třebaže byly nověji vyvráceny.

Je to např. názor, že Všehrd čerpal pro své dílo přímo z desk a že tak v Knihách devaterých zachránil mnoho z deskových záznamů, které by se byly jinak v důsledku zkázy desk nedochovaly, což je opodstatněno jen v zcela nepatrné míře, dále názor, že Všehrd zůstal ve svém díle prost vlivu římského nebo kanonického práva, i názor, že Knihy devatery představují podstatný přínos k poznání původního staročeského práva.

Na podkladě svých zjištění dochází Vaněček k pozoruhodnému závěru, že „na české právnictví a skrze ně dále působil Všehrd mnohem více za vlády kapitalismu než ve své vlastní době a kdykoliv potom až právě do 60. let 19. století".

V závěrečném čtvrtém oddíle svého pojednání uvažuje Vaněček o významu Všehrdova právnického díla pro dnešek. Přiznává mu zde v prvé řadě důležité místo v dějinách české vědy, a to hlavně pro humanistickou, již moderní vědeckou metodu v díle uplatněnou, jíž Všehrd předstihl svou dobu. Upozorňuje i na Všehrdovo originální a individuální pojetí českého obyčejového práva jako ustáleného právního systému. Přiznává Knihám devaterým dobově aktuální, vysloveně politický charakter a vysoký cíl, jímž bylo postavit nepřekonatelnou překážku do cesty panstvu v jeho snaze po kodifikaci práva ve vlastní prospěch. Pro tuto vlastnost díla označuje Všehrda za předního literárního bojovníka proti panské oligarchii. Vaněček však nezastírá ani četné rozpory, které Knihy devatery obsahují a které vyžadují bližšího zkoumání. Jedním z nich je i fakt, že Všehrd přes humanistický poměr k pramenům a přístup k látce zůstává jako právník na půdě domácího feudálního práva a tedy i na půdě feudálních zájmů a neusiluje nijak o recepci práva římského. Z dalších úkolů, které je třeba řešit — vedle přípravy moderní edice Knih devaterých, založené na jejich původní literární podobě — poukazuje Vaněček v závěru tohoto oddílu na potřebu ideového rozboru díla, na potřebu analýzy jeho třídního obsahu a Všehrdovy společenské kritiky.

Za nejvýznamnější přínos Vaněčkova pojednání považuji závěr z prvého oddílu práce, že to byly hlubší politické příčiny, které způsobily brzké zapomenutí Všehrdova právnického díla. Pro ně muselo být umlčeno a nesmělo být vydáno tiskem ani v době svého vzniku, ani po více než tři sta let potom (i když šlo o politické příčiny v každé době různé). Vaněček v této souvislosti bystře upozorňuje na význam Lupáčova sdělení, že toto dílo, spolu s ostatní všehrdovskou pozůstalostí, je „skryto v soukromých zdech" a tak nepřístupno veřejnosti. Bylo to v prvé řadě stanovisko politického odpůrce, které Všehrd v Knihách devaterých zaujal vůči panské oligarchii, co rozhodlo o osudu díla i jeho autora, protože šlo nadto o politického odpůrce vyzbrojeného praktickou znalostí zemského práva a k tomu i vzdělaného a literárně nadaného. Vaněček nepokládá prozatím za jasné, kdy Všehrd toto stanovisko zaujal, ale neváhá spatřovat — nepochybně právem — i roztržku s Hasištejnským v souvislosti s prvými vnějšími projevy tohoto stanoviska. Připouští sice, že Všehrd byl pro svůj původ již od mládí „ovlivňován měšťanským politickým stranictvím proti šlechtě a zvláště proti panskému stavu", ale naše dosavadní zna-

lost dějin této doby mu nedovoluje posoudit, do jaké míry byl Všehrd „mluvčím a representantem určitých vrstev a po případě přímo exponentem některé konkrétní skupiny politických činitelů, např. měst". K tomu Vaněček uvádí několik důvodů, proč nelze Všehrdův poměr k městskému stavu zjednodušovat. Zjednodušovat jej jistě nelze, přesto však mám za to, že uvedené doklady negativního vztahu k Pražanům nejsou tak jednoznačné, jak se snad na prvý pohled zdá. Zato je nutno s Vaněčkem plně souhlasit v tom, že Všehrd v mládí ani později nebyl vzdálen nejradikálnějším hnutím pražské chudiny.

Vaněček má ve své práci stále na zřeteli, že Všehrd byl humanista, a to i v Knihách devaterých. Humanistické znaky díla vidí Vaněček daleko šíře, než je vidělo předchozí bádání. A skutečně, Všehrdovo místo v dějinách české kultury není dáno a nelze je určit pouze na základě právnické složky jeho díla. Ani tuto složku samu nelze po mém soudu pochopit bez zřetele k Všehrdovu humanismu. Jen studium Všehrdova díla jako celku může vést k nalezení spolehlivé odpovědi na otázky, které ještě dnes skýtá, i když zatím ne na všechny. Nutnosti takového komplexního studia je si Vaněček vědom, jak vyplývá již z úvodu k pojednání.

Navíc se však domnívám, že Všehrd je především humanista a zůstává především humanistou i jako právník. I v tom je podle mého názoru obsažena část odpovědi na otázku, proč už doba bezprostředně po jeho smrti nevyzdvihuje zvláště právě jeho právnické dílo nebo o něm dokonce mlčí. Všehrd byl i pro ni především humanista — i když se tomu tak neříkalo. Již Všehrdův současník a druh Krasonický se o jeho právnickém díle nezmiňuje, ale zmiňuje se o jeho učenectví, do něhož bezpochyby i jeho právnické dílo zahrnoval, protože je nemohl neznat a neměl důvodu, aby o něm mlčel záměrně.

Z Krasonického zpráv, které nám o Všehrdovi zanechal především ve spise O učených, vysvítá, že o něm věděl překvapivě mnoho. Proto také interpretace Krasonického zpráv o Všehrdovi by byla vděčným úkolem všehrdovského bádání. Na podkladě sdělení Krasonického lze např. vyslovit pravděpodobnost Všehrdova povýšení do vladyckého stavu.

Chybili bychom však, kdybychom proto, že u Všehrda postrádáme určité vlastnosti, které jsme si uvykli u humanistů spatřovat (např. kosmopolitismus nebo nekritický obdiv pro antiku včetně římského práva), soudili, že byl nedůsledným nebo neplným humanistou, či že byl humanistou méně než ti, u nichž uvedené vlastnosti nalézáme; to platí i vzhledem k jeho právnickému dílu. Opak je totiž pravda. Všehrd dokázal už koncem 15. stol. hluboce domyslit význam přínosu humanismu pro národní kulturu a to, k čemu dospěl, dovedl i do důsledků naplňovat v celé své činnosti. A nezůstal v ní sám. Pro své pojetí humanismu dokázal získat i nadšené následovníky, kteří toto pojetí dále rozvíjeli. Všehrd tak uvedl v život nový proud v českém humanismu, charakteristický svou národní specifičností, přesto však nikoli méně humanistický. Pro Všehrda humanismus neznamenal jako pro jeho současníky pěstovat po vzoru Římanů latinský jazyk — pro něho humanismus znamenal po vzoru Římanů pěstovat vlastní jazyk. (Netřeba podotýkat, že toto pojetí následování antického vzoru později obecně zvítězilo a dnes spatřujeme právě v tom jednu z nejdůležitějších složek humanistického přínosu evropské kultuře.) Důsledně týž postoj zaujal Všehrd i k českému právu, kterého si dovedl vážit stejně jako Římané práva římského. Neviděl a nemohl vidět třídní pů-

vod a charakter českého práva — pro něho to bylo prostě právo vytvořené předky a není pochyby, že právě podle vzoru římského práva pojímal i české právo jako hotový systém. Proto se mu panská libovůle v zacházení s tímto právem musela jevit jako jeho porušování ze strany vládnoucí třídy.

Vycházíme-li z celku Všehrdova díla, pomůže nám to zodpovědět i otázku, v zájmu které společenské skupiny psal své Knihy devatery, aniž bychom problém zjednodušovali. Stačí vzpomeneme-li Všehrdova programu národního humanismu v památném přípise knězi Jírovi z r. 1495, kde znárodnění humanismu je výslovně spojováno s prospěchem měst. Vzhledem k Všehrdovu měšťanskému původu a měšťanskému politickému stranictví, které Vaněček připouští, stěží lze pochybovat, že týž prospěch Všehrd sledoval i ve svém právnickém díle, které vzniklo brzy potom. Soudíme-li s Vaněčkem, že „Všehrd byl ve své době předním literárním bojovníkem proti panské oligarchii", nelze si představit, že by proti ní bojoval jako jednotlivec. Ale i kdyby tomu tak bylo, pak stejně — ať chtěl nebo nechtěl (a proč by nechtěl?) — stával se jeho postoj totožným s postojem a zájmy měst, jakkoli ještě netvořila politickou jednotu. I dopis Zdeňka Kostky, třebaže až z r. 1502, svědčí, že Všehrd psal ve jménu určité politické síly v zemi. A nebylo jiné politické síly v zemi, která se mohla šlechtě postavit, než měšťanstvo. Také bojovně protipanské politické měšťanství Všehrdova nejbližšího humanistického spolupracovníka a následovníka Řehoře Hrubého nedovoluje pochybovat o tom, z kterých pozic Všehrd vycházel. Stejně z hlediska měšťanských zájmů je třeba chápat i Všehrdovu lásku k míru a odpor k válce, protože s týmiž projevy setkáváme se i u Hrubého, přičemž zřetel k prospěchu měst je u něho jasný.

Pokud jde o otázku, odkdy lze datovat Všehrdův protipanský postoj, rád bych zde upozornil na panský soudní nález z 1. června 1493 (Palacký V, 1, 1865, 340), o němž se v souvislosti se Všehrdem zmiňoval už Rybička (ČČM 1856), jehož význam potenciálního posledního impulsu pro Všehrdův postoj zůstal však dosud nedoceněn. I tento motiv poskytuje svědectví, že Všehrd vycházel z pozic měšťanstva.

Závěrem lze k Vaněčkově pojednání říci, že nejen splnilo, ale daleko přesáhlo stanovený úkol prozkoumat vývoj vlivu Všehrdova právnického díla od jeho vzniku. Vaněček tím, že vychází ze všehrdovské literatury v nejširším smyslu od 16. stol. po dnešek, že ji nejen v úplnosti shromažďuje, ale i kriticky hodnotí, dává nejlepší příklad zmiňovaného komplexního studia Všehrdova díla, jehož nutnost si uvědomuje. Dále tím, že upozorňuje na všechny omyly, porůznu roztroušené a stejně porůznu vyvrácené — pokud se s nimi nevyrovnává sám —, usnadňuje orientaci všem příštím všehrdovským badatelům, ať již z kteréhokoli oboru. Mimoto před ně staví i řadu naléhavých studijních problémů. Vaněčkovo pojednání, vydané k 500. výročí Všehrdova narození, představuje tak základní monografii moderního všehrdovského bádání.

Emil Pražák

***Valentin Urfus*, Vznik a počátky konkursního práva v Čechách**
Rozpravy ČSAV, roč. 70, ses. 4, Praha, NČSAV, 1960, 76 stran

Přístup právníka k historickému thematu bývá nezřídka ohrožen nebezpečím určitého zjednodušení a jednostrannosti při zkoumání historických skutečností. Je možno hned na počátku říci, že práce V. Urfuse se tomuto úskalí se zdarem vyhnula. Jeho popis vývoje konkursního práva je zasazen do širokého rámce ekonomických podmínek, z nichž potřeba právní kodifikace vyrůstala, od prvních náznaků až k pevnému právnímu zakotvení a alespoň letmými záběry se dotýká situace v jiných zemích, především v Sasku, která měla sice na domácí charakter konkursního řízení nepatrný vliv, ale mohla se projevovat alespoň nepřímo prostřednictvím juristické literatury. Jinak je však práce pevně zasazena do historických hranic Čech a Moravy a „zahraniční" exkurse jsou jen výhledové a mají pouze doplňující nebo vysvětlující ráz.

Výchozím bodem studie je zjištění, že české konkursní právo vzniklo v oblasti šlechtického práva z potřeb šlechty a mělo v tomto okruhu i značný předstih před konkursními ustanoveními v městském právu, které svou ekonomickou základnou mělo mít k němu blíže. Právě v tomto paradoxním vývoji spatřuje autor typicky český rys vývoje konkursního práva, který vyrůstal z domácích potřeb a byl ovlivněn specificky českými ekonomickými podmínkami. Důležitý fakt, že byly konkursní předpisy převzaty Obnoveným zřízením zemským do sféry zemského práva, zatímco městské právo setrvávalo na zastaralé přípovědní praxi, je toho nepochybným výrazem. Obnovené zřízení zemské a je doplňující Deklaratorie a novelly jsou vůbec počátkem, od něhož vede vývojová linie snah kodifikovat konkursní právo až do pol. 18. století. V krátkém údobí mezi vydáním obou zákonodárných aktů došlo k velkému počtu šlechtických úpadků, které měly všechny společný rys, že postihovaly vrstvu nižší, méně zámožné šlechty, a že se projednávaly až v pozůstalosti. Tyto dva znaky jsou pak charakteristické pro první období až do sklonku 17. stol., kdy křivka úpadků klesá, aby v osmdesátých letech se úplně ztlumila. Příčiny, proč úpadek zasáhl převážně méně majetné šlechtické kruhy, jsou několikeré a jsou celkem zřejmé. Je přirozené, že v hospodářském zápase podléhali slabší, zvláště za mimořádných podmínek válečného kořistnictví, kdy svou úlohu sehrály i konfiskace, a že poválečná doba se vyznačovala především hospodářským zruinováním drobné rytířské šlechty. Nedostatek prostředků k hospodářské obnově učinil pak tento úpadek trvalým a vyřadil rytířstvo jako stav i z politického kolbiště. Urfus velmi správně posuzuje tyto tendence, jejichž odrazem byl nesporně i vzrůst počtu rytířských konkursů. Jestliže konec 17. stol. přinesl určité uklidnění, znamenalo to však nejen stabilisaci panských dominií, nýbrž vůbec upevnění nevolnického systému, který po selském povstání v r. 1680 byl robotním patentem podepřen. První velký konkursní rozmach spadal tedy do doby třicetileté války a tu bychom od autora očekávali, že se nespokojí obecnými odkazy na vojenské zatížení, ale pokusí se důsledněji rozebrat otázku fiskálních nároků a válečných financí, která byla jistě důležitým momentem a k čemuž mu mohla poskytnout materiál i literatura (D. Albrecht, *Zur Finanzierung des dreissigjährigen Krieges*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte, 1956). Rovněž stabilisace panských domén, která byla zase protichůdným faktorem, souvisela nejen s tvrdším vykořisťováním, ale také s většími hospodářskými investicemi,

neboť nadvýrobek byl již ze značné části věnován na rozšířenou reprodukci. Také tyto složky mohly snad být zdůrazněny silněji. Pokud se týká městského práva, je vhodně akcentována jeho ztrnulost, neboť obchod, který je jistě živnou půdou pro konkurs, nedosáhl dosud v Čechách mezinárodní úrovně a ani rudolfinská Praha přes svůj residenční význam se nestala centrem dálkového mezinárodního obchodu, jako byly Lipsko, Norimberk, Linec či Vratislav, kterou autor správně vylučuje z možnosti srovnávání s našimi poměry, jež vystačily s dosavadními ustanoveními i v obchodním právu (viz práce J. Janáčka).

Druhé vývojové období konkursního práva začalo koncem 17. století, kdy od devadesátých let opět vzrůstal počet šlechtických úpadků, a vyznačovalo se na svém vrcholu v pl. 18. století soustředěnými snahami o jednotnou kodifikaci, která by konkursní řízení upravila. Právě toto úsilí narazilo na tuhý odpor šlechty, která byla tentokrát zasažena konkursní vlnou ve svých horních a někdy špičkových vrstvách a která se obávala ztráty svých třídních privilegií. Její obrana však jen dokazovala měnící se poměr sil ve prospěch městského živlu, stejně jako i úkaz, že její zadluženost byla ponejvíce kryta měšťanským úvěrem. Je sice pravda, že tento proces není dostatečně vysvětlen a zvláště vzestup měst a městského stavu čeká na podrobné zpracování, přesto však se neměl autor spokojit jen poukazem na nezpracovanost této problematiky. Přelom 17. a 18. století se opravdu vyznačoval hospodářským regresem šlechtických panství. V honbě za rychlým hospodářským oživením v poválečné době vysávaly vrchnosti hlavně lidskou pracovní sílu, aniž se zvyšovala úroveň zemědělské techniky a hospodářských metod. Ekonomicky zastaralá panství s málo rentabilní technikou nemohla být pozvednuta ani stoupající lidnatostí, která nanejvýš přinášela snahu reluovat přebývající robotu v peněžní platy. Konservativnost vrchností, které samy někdy držely panství na zastaralých ekonomických formách z politických důvodů, což se ukázalo při raabisaci, a projevovaly i malou iniciativu v manufakturním podnikání, nemohla ovšem zvýšit hospodářský výnos a přinést prostředky k nákladnému a representačnímu životu. Naproti tomu města, která v této době střásala definitivně válečné zadlužení, netrpěla touto zaostalostí a počínala se zbavovat mnohých ekonomických přežitků. Měšťané byli i hospodářsky mnohem aktivnější než poživačná šlechta. Jestliže své peníze půjčovali na úvěr, neznamenalo to nechuť k manufakturním investicím, ale ukazovalo to především brzdící účinek feudálního řádu na rozvoj výrobních sil, neboť jak lidská pracovní síla, ujařmená nevolnickým systémem, tak surovinové i pohonné zdroje, které vlastnila šlechta, byly měšťanstvu těžko dostupné. Rozvoj výrobních sil přinášel také plnější formy peněžního styku a v četných případech zůstával u bohatých poddanských měst i jednotlivců z poddanství jen nátěr právě v právním směru, třebas praktické poměry tomu odporovaly. Výklad tak důležitého období, jakým je po všech stránkách 1. polovina 18. století, měl být podán zajisté prohloubeněji a snad bylo možno použít jako vodítka práce B. F. Poršněva o politické ekonomii feudalismu.

Ještě dva rušivé momenty je možno v knize postřehnout. Za prvé postrádám výraznou jednotící linii, která by z hlediska politických dějin tehdejší doby celek stmelila. Sled politických událostí, s nimiž jistě i právo souvisí, měl by být konkrétnější a politické vlivy při všem důrazu na ekonomické podmínky více akcentovány (i měnová kaláda je vyložena příliš jednostranně z ekonomických příčin, což není správné). Za druhé zůstal autor dlužen výklad

o lichvě, která v kreditních vztazích hrála velkou roli a o níž má jen několik roztroušených zmínek.

Je přirozené, že těžiště Urfusovy práce neleží v historickém vykreslení zvoleného období, nýbrž se zcela správně soustřeďuje na obraz právního vývoje, který v určené komposici kreslí jasnými a důslednými tahy. Vedle hlavních tendencí v juristickém vývoji i prováděcí praxi, vedle rozdílného pojetí právních institucí v odlišných třídních i kompetenčních oblastech všímá si též drobnějších úkazů (privilegovanost jako důležitý princip feudalismu, poddanské platy jako podklad právních akcí aj.), které přispívají nemalou měrou k porozumění. Jeho metodický přístup projevující se v rozvržení a vývojovém zaměření studie je zcela správný a také technika práce s bohatou materiálovou dokumentací je spolehlivá.

Několik připomínek, které jsem učinil, vznáším spíše ze stanoviska historika. Zůstává ovšem faktem, že právní instituce jako odraz ekonomických podmínek musí být v této historické souvislosti také vykresleny a je možno konstatovat, že tomuto požadavku učinil Urfus z převážné části zadost. Jeho studie má předpoklady, aby nalezla své plné oprávnění a pevné místo nejen v právnické, ale i v historické literatuře. *Miroslav Toegel*

Josef Lepšík*, Stavy obležení v Čechách v létech 1848-1853, *Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 70, sešit 12, Praha, NČSAV, 79 stran

Přednostní speciálního vědeckého zkoumání bývá, že dovede postavit odjinud známá fakta do nového světla, odhalit na nich nové podrobnosti a uvést je do nových vztahů. To je nepochybně také hlavním kladem Lepšíkovy rozpravy, která přináší řadu opravdu nových a od kořene čerstvých poznatků. Jejím základním nedostatkem naproti tomu zůstává, že tak činí bez shrnutí a zobecňujícího pohledu, ulpívajíc namnoze jen na naznačení rýsujících se souvislostí a na materiálovém pohledu na věc.

Léta 1848—49 znamenala v zemích ovládaných Habsburky zvrat epochy. Význam tohoto zlomu nespočívá ovšem jen v jeho zásadní linii, která otevřela dokořán dveře plnému rozvoji kapitalistických výrobních a společenských poměrů, nýbrž i v tom, jak cesty revoluce předurčily konkrétní směry tohoto již kapitalistického vývoje v rakouských a českých zemích. V tomto smyslu zvláštní důraz nutno položit na způsob„ jakým byla revoluce poražena. Rozmanitost podmínek, za kterých k porážce došlo, netřeba jistě připomínat. Dlužno však podtrhnout, že svérázné místo mezi nimi nabyly zvláště takové prostředky uplatnění politické moci, které dovolily reakci soustředit síly natolik, aby k porážce revoluce i k likvidaci revolučního hnutí mohlo dojít poměrně rychle a snadno. K prostředkům tohoto druhu náležely na prvém místě stavy obležení.

Lepšíkova práce, která je jim věnována, snaží se vylíčit jak jednotlivé rysy stavů obležení jako právní instituce, tak současně nastínit i okolnosti, v nichž byly tyto akce realisovány. V popředí jejího zřetele jsou sice české země, věnuje však mnoho pozornosti i stavům obležení vyhlašovaným v soudobé Francii, Německu i jinde v Rakousku.

Stav obležení jako instituce je svým vznikem svázán s obdobím buržoasních revolucí. Její využití přitom bylo rozmanité a zdaleka ne jednotné. Původní počátky, spadající do let Velké francouzské revoluce, sledovaly účely v zásadě ještě čistě vojenské, majíce sloužit k obraně francouzského revolučního státu. Stav obležení byl tu jakousi zostřenou specifikací tzv. stavu válečného, jenž zahrnoval všechna mimořádná opatření, která činila francouzská státní moc k úspěšné obraně země. Stav obležení byl rovněž nejprve vždy spjat s reálnou vojenskou situací, jež odpovídala jeho názvu, byv vyhlašován ve městech a pevnostech nepřítelem skutečně obležených. Poměrně záhy se však počalo uznávat, že stav obležení může být vyhlášen i k udržení veřejného pořádku tam, kde skutečné obležení chybí, ba i tehdy, není-li vůbec válečná situace. To byl ovšem již přímý nástup k tomu, jak stavů obležení bylo využíváno běžně později ve čtyřicátých letech v Rakousku.

V jednom se však francouzský vývoj lišil zásadně od pozdějšího vyhlašování stavů obležení v rakouských zemích: ve smyslu buržoasní zákonnosti byly francouzské stavy obležení vyhlašovány na podkladě obecného zákonného ustanovení, jímž byly zakotveny a formálně jaksi legalisovány. Stavy obležení v Rakousku vyrůstaly naopak ze zcela jiné základny; zde nešlo o obranu výsledků buržoasní revoluce, ať již proti vnějšímu nepříteli, jak tomu bylo původně ve Francii, či proti plebejsko-proletářské opposici, jak k tomu docházelo později. V Rakousku bylo stavů obležení od počátku využito jako nástroje vojensko-feudální reakce proti revoluci. Proto také postrádaly i jakéhokoliv zdání vnější legality a byly vyhlašovány jako mimořádný diktátorský pro-

středek vojenské moci potlačující revoluci. Ač Lepšík v těchto souvislostech hovoří výslovně o francouzském a rakouském typu stavů obležení, svoje pojmy dále nerozvádí a naopak věc vysvětluje z hlediska požadavků syntetického podání látky málo výstižně.

S mimořádností a otevřenou represivností rakouských stavů obležení souvisela i značná variabilita jejich obsahu. Třeba stav obležení nebyl žádnou obecně propracovanou a přesně ustálenou institucí, přece v obsahu jednotlivě vyhlašovaných stavů obležení lze celkem bez námahy odkrýt obsahové složky, které pravidelně přicházejí. Bylo to jednak podrobení civilních úřadů vojenskému velení, jednak příslušnost — více méně široká — vojenských soudů pro trestné činy civilních osob. Daná obsahová náplň v konkrétních rysech byla ovšem podmíněna politickou situací a poměrem reálných sil společenského vývoje, za nichž k vyhlášení určitého stavu obležení došlo.

V Čechách — lépe řečeno v Praze — byl v revolučním dvouletí stav obležení vyhlášen celkem dvakráte: poprvé těsně po svatodušním povstání v létě r. 1848, podruhé v době pokusu o májové spiknutí r. 1849. Prvý stav obležení trval poměrně krátce a hlavní opatření s ním spojená dotýkala se vlastně jen soudní pravomoci. Naproti tomu stav obležení vyhlášený v Praze v květnu r. 1849 trval několik let a stal se neobyčejně účinným prostředkem k udušení revolučního hnutí i k potlačování rozvoje české národní kultury na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Vyvrcholil také v rozsáhlé panství vojenských úřadů nad celým civilním životem. Nešlo zdaleka jen o pravomoc soudní, nýbrž o řadu administrativních oprávnění, tiskovou censuru apod. Kromě Prahy platil v prostoru českých pevností.

I zde třeba vyslovit politování, že autor, který věnoval jinak tolik péče, aby detailně reprodukoval obsah všech předpisů, základních i pozměňujících a doplňujících obsahové rozpětí českých stavů obležení, nepokusil se blíže nastínit, jak se v českých stavech obležení odrážela ona obecná tendence, která, jsouc projevem odlivu revoluční situace, směřovala k stále většímu obsahovému rozšiřování stavů obležení. Stav obležení nebyl nakonec ničím jiným, než cestou k naprostému lokálnímu suspendování ústavy a nahražení jí vojenskou diktaturou. Čtenář Lepšíkovy práce bude tato obecná shrnutí postrádat o to více, že autor rozpravy vynaložil značné úsilí, aby snesl řadu poznatků o stavech obležení vyhlášených v Rakousku na jiných místech a rozhojnil tak svoji studii o velké množství surového materiálu vhodného k obecným a srovnávacím závěrům.

Lepšíkova rozprava nevyužila kromě toho ještě některé další možnosti. Jde v prvé řadě o poměr rakouské buržoasie k instituci stavů obležení. Tento poměr nebyl totiž zdaleka tak negativní, jak by bylo možno na prvý pohled očekávat. Např. sama osnova kroměřížské ústavy, jak se také Lepšík o tom zmiňuje, počítala s vyhlašováním stavů obležení. Hlavní úlohu zde hrál nepochybně rozpor mezi liberální buržoasií a radikálním levým křídlem, které spolu s lidovými a proletářskými živly představovalo již otevřené nebezpečí pro její zájmy. Proto také tato část buržoasie počítala s možností využít stavů obležení proti radikálům a ztotožňovala se celkem se stanoviskem aristokraticko-vojenské reakce. Naznačené úvahy by byly přivedly autora do samého středu složité problematiky, která by byla dovolila vystihnout plně komplikované pozadí celé otázky stavů obležení v rakouské revoluci v l. 1848 až 1849. Stejně tak postoj české buržoasie není blíže zachycen.

Jinou zajímavou, i když samozřejmě méně důležitou, otázkou, kterou Lep-

šíkova práce ponechala bez odpovědi, je poměr stavů obležení k instituci stanného práva, popř. tzv. marciálního zákona, a k jiným prostředkům vojenského soudnictví. Lepšík se sice toho na několika místech dotýká, v každém případě však od něho jako povolaného znalce bylo možno žádat podrobnější a souvislejší výklad.

Přes některé slabiny nelze však nevidět skutečnou přínosnost Lepšíkovy práce. Tuto skutečnost třeba kvitovat tím spíše, že autor není profesionálním historikem. O přednostech jeho práce svědčí jistě dobře i fakt, že pozornost, kterou vyvolala v širší odborné veřejnosti, nebyla malá, jak dokazuje její rychlé rozebrání.

Valentin Urfus

Jiří Klabouch*, Politický konsens k manželství v Čechách *Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 70, sešit 5, Praha, NČSAV, 1960, 90 stran

Účelem reglementace poddanských sňatků podmínkou souhlasu feudálních vrchností bylo utužit osobní závislost nevolníků na feudálech, udržet na panství pracovní síly, zdroj feudální renty, získat příjem z poplatků za vydávání konsensů a regulovat vzrůst počtu vesnického proletariátu podle hospodářských potřeb dominia. Když proto patent o zrušení nevolnictví z r. 1781 odňal feudálům oprávnění vydávat sňatkové konsensy, vedly obavy ze vzrůstu venkovského a městského proletariátu brzy ke snahám o další omezování jeho sňatků. Vznik a vývoj instituce politického konsensu k manželství, jemuž dosud bylo v literatuře věnováno málo pozornosti, líčí Klabouchova studie, k níž byl autor zčásti připraven již svými dřívějšími pracemi o zvláštním manželském právu vojenských a židovských osob.

Po stručném úvodním přehledu vývoje reglementace poddanských sňatků ve starší době líčí studie s podrobnou dokumentací ve čtyřech účelně rozvržených kapitolách vývoj sledované otázky od konce 18. století do zrušení politických konsensů na sněmech českých zemí r. 1868. Ukazuje, kterak via facti, bez výslovného legislativního podkladu byly ohlašovací lístky (Ehemeldezettel) zaměňovány za konsensy (Heiratskonsense), vázané různými podmínkami, zatímco pokusy o legislativní zakotvení konsensů se nepotkávaly s výsledkem — šlo zejména o aplikaci dvorského dekretu z r. 1815, omezujícího sňatky vídeňského proletariátu, také na české země. O regulaci sňatků průmyslového proletariátu pokusil se již r. 1807 pražský magistrát, ale jeho žádost byla tehdy ve Vídni zamítnuta. Protože hlavním měřítkem pro povolování sňatků byla majetková kritéria, se vzrůstem vlivu buržoasie sílilo i úsilí úřadů bránit zakládání rodin v nemajetných vrstvách. V anketě, kterou o otázce regulace sňatků podle vídeňského vzoru vyvolalo české gubernium r. 1827, projevila se sice ve vótech krajských hejtmanů nejednotnost v názorech, ale dohoda byla v celkové tendenci sňatkové regulace pro městský a venkovský proletariát, podruhy, čeleď, tovární dělníky, nádeníky a ovšem i brance, vyhýbající se často sňatkem vojenské službě. Přiostření třídních rozporů proti r. 1827 se projevilo i v další anketě o udílení sňatkových konsensů, vyvolané r. 1844 (z jakých důvodů?) z podnětu tehdejšího zemského správce arcivévody Štěpána. Ve vótech krajských hejtmanů a pražského magistrátu hlásí se již obavy před zdánlivým přelidněním země a v tomto období rozkladu pozdně feudální společnosti a vzrůstající společenské diferenciace vesnického obyvatelstva sílí stále snahy o omezení sňatků chudiny, také již z obavy před vzrůstem revolučních sil. Proto v anketě z r. 1844 se většina správních úřadů vyslovila pro omezení manželství nemajetných vrstev politickými konsensy — hlavním kritériem jsou tu majetková hlediska a ohledy na pracovní morálku. Gubernium přijalo sice tehdy kompromisní návrh řešení, který však nebyl ve Vídni schválen (proč?) a status quo v otázce byl ponechán. Zájem buržoasie na potlačení proletariátu vzrostl po roce 1848, kdy se obce domáhaly restrikce jeho sňatků politickými konsensy. Když však bylo v 50. letech 19. století povolování sňatků přeneseno na obce, způsobil jejich bezohledně brutální postup v této agendě v letech 1850—1855, že musela být r. 1855 tato kompetence přenesena na okresní úřady v dohodě s obecními představenými. Legislativní zmatek a nejednotnost praxe v povolování sňatků přinesly již

v říjnu 1852 návrh zákona o udílení politických konsensů k manželství (autor jej otiskuje v příloze I) s tendencí zabránit vzniku hmotně nezajištěných manželství a vzrůstu buržoasii obtížného proletariátu, ale ani tento vládní návrh, ani návrh předložený tehdy ministerstvu vnitra pražským místodržitelstvím (v příloze II), nebyl proveden. V praxi povolování sňatků, při němž se politický konsens vyžadoval jen od příslušníků proletariátu, především se zřetelem k pracovní způsobilosti obou snoubenců a k výši jejich výdělku, docházelo ovšem k uplatňování subjektivních hledisek obecních starostů, ovlivňovaných i osobními motivy, intrikami a otázkami zajištění bytu. Autor se pokusil na příkladech z praxe ukázat doklady libovůle starostů, farářů, zaměstnavatelů a domácích pánů při často zdlouhavém jednání o povolení sňatků proletářských vrstev, v němž právo rekursu mělo zpravidla jen teoretický význam. Výsledkem kladených obtíží byly ovšem často konkubináty, krize rodinných vztahů nemajetného obyvatelstva a vzrůst počtu nemanželských dětí. Buržoasní strašák proletariátu se projevil i v jednání o zrušení politických konsensů v poslanecké sněmovně r. 1863 a na zemských sněmech r. 1864, jež nevedlo k cíli. Tak teprve v době, kdy rostl zájem průmyslu o dělnictvo jako reservní armádu nezaměstnaných, byly r. 1868 zrušeny politické konsensy k sňatkům, odstraněné již r. 1781.

Studie je heuristicky spolehlivě založena na legislativních pramenech, sbírkách zákonů a dvorských dekretů, zemských zákonících, čeledních řádech, stenografických protokolech říšské rady a zemských sněmů a na úředních spisech gubernia a místodržitelství, krajských, okresních a patrimoniálních úřadů, pražského magistrátu a na snubních spisech farních úřadů. Legislativní předpisy jsou ovšem, jak známo, výsledkem často dlouhého předchozího úředního jednání, jež se autor snaží v mezích daných možností vysledovat. Přesto však někde bychom si přáli podrobnějšího výkladu o důvodech vzniku těchto předpisů: tak např. o příčině vydání guberniálního nařízení r. 1827 (str. 24), o motivech pokusu pražského magistrátu z r. 1807 odstranit svobodu uzavírání sňatků tovaryšů a osob bez pravidelného příjmu (str. 26), o motivech ankety z r. 1844 nebo o průběhu a argumentaci jednání vídeňských úřadů r. 1846 (str. 44) — ze studie není zřejmé, pokusil-li se autor o jejich zjištění. Podrobnější studium spisů politických úřadů mohlo by snad přinést další doklady o skutečné praxi při povolování sňatků, ale nezměnilo by asi podstatněji nic na závěrech autorovy studie. Klabouchova heuristicky spolehlivě zakotvená a metodicky správně zpracovaná studie znamená cenný přínos k důkladnějšímu poznání a zhodnocení významné složky v hospodářském, společenském a politickém vývoji u nás v 19. století. *František Roubík*

***Věra Olivová*, Politika československé buržoazie v letech 1921-1923**
Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, sešit 5 - 1961, Praha, NČSAV 1961, 117 stran

Léta 1921—1923 jsou významným obdobím pro právní historiografii. Buržoazie přešla tehdy k ofenzívě proti revolučnímu proletariátu, jež se projevila rozšířením represivního zákonodárství namířeného proti dělnické třídě a odbouráváním sociálně politických výhod, které si vybojovala dělnická třída v poválečných letech. Zpracování tohoto úseku dějin buržoazní republiky právními historiky usnadňují monografie historiků neprávníků. Proto je v tomto směru přínosem studie Věry Olivové, zahrnující politický vývoj oněch kritických let 1921—1923.

V první kapitole nadepsané „Upevňování třídních pozic buržoazie" je líčena objektivní situace, která vedla na podzim roku 1920 k odstranění normální koaliční vlády a k jejímu vystřídání vládou úřednickou. Tento tah je hodnocen jako ofenzíva buržoazie proti proletariátu a jako nástup otevřené diktatury buržoazie. Buržoazní ofenzíva nemohla probíhat přímočaře a byla brzděna politickým zráním dělnické třídy, která vyvodila správné závěry z prosincové porážky a založila svou avantgardu — Komunistickou stranu Československa. Ostrý a přímý nápor buržoazie byl proto vystřídán méně zřejmým, ale neméně důrazným náporem, jenž spočíval v zesilování represe dělnického hnutí státním aparátem a postupným odbouráváním sociálně politických vymožeností dělnictva. Tento přechod k „normálnímu" parlamentnímu režimu představovala Benešova vláda, jejíž politické poslání a úkoly jsou líčeny v souvislosti se situací vnitropolitickou a mezinárodní.

Další část se podrobně zabývá vnitropolitickými a mezinárodními příčinami vzniku aktivistického směru v řadách německé buržoazie. Ukazuje přitom na odchylky i styčné body s nacionalistickým směrem německé buržoazie, jenž měl výlučné postavení v německém táboře v prvních letech po skončení světové války a rozvíjel agitaci proti československému státu i v cizině.

Práce seznamuje dále čtenáře s politickou činností buržoazních separatistů v řadách slovenské ludové strany a s jejich autonomistickými požadavky (Tuka, Jehlicska a Dvorcsák). Autonomistická a separatistická orientace slovenské buržoazie a maloburžoazie je konfrontována s reakčními monarchistickými pokusy v zahraničí, jejichž cílem bylo provést restauraci Habsburků na maďarském trůně.

V druhé kapitole nazvané „Vnitropolitická krize a její řešení" jsou vysvětleny okolnosti, které nutily vládnoucí buržoazii k obnovení parlamentního vládního systému. Přímá účast ve vládě byla tehdy pro sociální demokracii méně kompromitující před dělnictvem než zákulisní čachry v koaliční „pětce". Buržoazie pod pláštíkem parlamentní demokracie pokračovala pak v ofenzívě. Dělnická třída kladla i nadále tomuto náporu buržoazie houževnatý odpor. Autorka ukazuje dále, jak Švehlova vláda znamenala konsolidaci panství buržoazie a byla v kruzích kapitalistů také tak přijata. Byla to první vláda, která měla podporu, zatím ještě neoficiální, formující se německé aktivistické buržoazie.

Pozoruhodná je stať jednající o počátcích a významu českého fašismu. Autorka tu líčí sympatie, kterým se těšil italský fašismus po pochodu na Řím v politických buržoazních stranách a zejména mezi představiteli tehdejší národní demokracie, úzce spjaté se zájmy finančního kapitálu. Podrobně je líčen

program i organizační struktura fašistického „Národního hnutí", které v této době česká buržoazie favorizovala pro případ, že by došlo k přeměně buržoazně demokratického režimu v režim fašistický. Pozoruhodné podrobnosti uvádí autorka o jiném fašistickém hnutí „Červeno-bílých", které vzniklo v řadách fašisticky orientovaných národně demokratických studentů na právnické fakultě v Praze. Nástup fašismu v Itálii a v Bulharsku měl svůj ohlas v řadách německých buržoazních stran i na Slovensku, kde mobilizoval všechny reakční a fašistické živly v ludové straně. Informace o rozvoji fašistického hnutí i o fašistických tendencích byly sledovány s velkým zájmem propagačním odborem ministerstva vnitra. Buržoazie zatím své sympatie ještě většinou skrývala a vyčkávala.

Další pasáže práce jsou věnovány objasnění konkurenčního boje mezi vládními buržoaznímí stranami, na jedné straně mezi skupinou vedenou agrárníky a hájící zájmy finančního kapitálu představovaného agrární stranou a na druhé straně národní demokracií, reprezentující zájmy koncernu Živnobanky. Autorka promítá tuto vnitropolitickou krizi do celkových souvislostí politických i mezinárodně politických a zjišťuje, že skupina vedená agrární stranou soustřeďovala elementy, které prosazovaly dosavadní, tj. buržoazně demokratický charakter státu, na druhé straně pak část buržoazie reprezentovaná národní demokracií měla výhrady vůči buržoazně demokratické formě republiky a snažila se prosazovat orientaci směřující k fašismu po vzoru italského příkladu. Nakonec se oba směry dohodly na společné platformě boje proti revolučnímu proletariátu, jehož výrazem byl teroristický zákon na ochranu republiky umožňující širokou persekuci třídně uvědomělého dělnictva. Ofenzíva buržoazie byla však i nadále brzděna houževnatým odporem dělnické třídy v čele s komunistickou stranou.

Význam studie spočívá především v tom, že jde o práci synetickou, která zdařilým způsobem zobecňuje dosavadní historický výzkum v časovém rozmezí let 1921—1923. Jde při tom zčásti o zobecnění výsledků již dříve provedeného historického výzkumu, zčásti pak o zobecnění výsledků výzkumu dosud neuveřejněných.

Kladem práce je, že se opírá o bohatý materiál pramenný. Proto je studie v mnohém směru objevná. Tak např. zasvěcuje autorka čtenáře do málo známých zákulisních jednání a vztahů v koaliční „pětce" a objasňuje některé souvislosti týkající se politických cílů nacionalistického směru v řadách německé buržoazie a řadu okolností z příprav zákona na ochranu republiky.

Předností práce je dále okolnost, že výklad vnitropolitických poměrů je zasazen do souvislostí mezinárodních, bez nichž by rozbor politické situace nebyl úplný. Nemalou předností práce je i její literární forma, jež dovede zaujmout čtenáře svěžestí a dramatičností výkladu.

Určitým nedostatkem studie je malý zřetel k vývoji státu a práva v tomto období. V státoprávní nadstavbě se odrážel začátkem let dvacátých velmi výrazně přechod buržoazie z defenzívních pozic z prvních dvou let po ukončení světové války do ofenzivy namířené proti revolučnímu dělnickému hnutí. Vyplnit tuto mezeru a umožnit komplexní pohled na studované období zůstává tak otevřeným úkolem právní historiografie dějin nejnovějších.

Nedostatkem studie je dále okolnost, že je málo místa věnováno ekonomickému rozboru, jemuž by se měla věnovat úměrná pozornost i v monografiích zabývajících se pouze politickými dějinami. Na některých místech je potřeba širšího ekonomického rozboru zvláště naléhavá, např. v kapitole líčící vytvá-

ření aktivistického směru v táboře německé buržoazie nebo při líčení rozporů mezi buržoazními stranami ve Švehlově vládě.

Některé pasáže práce, jež jsou zpracovány synteticky, aniž předcházel širší rozbor analytický, by vyžadovaly ještě podrobnějšího rozvedení v monografiích.

Tyto připomínky nezeslabují zdaleka hodnotu práce, která je zdařilá volbou tématu, metodou historického výzkumu i způsobem podání. Má značný význam i pro právní historiografii, protože může sloužit právnímu historiku v mnohém směru jako východisko.

Jaroslav Houser

Martin Vietor,* K počiatkom buržoázneho súdnictva v ČSR. Justičné zapojenie Slovenska do ČSR a účasť súdov na perzekúcii robotníckeho hnutia na Slovensku v prvých rokoch ČSR. *Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1960, strán 260

O predmnichovskej ČSR udržujú sa stále ešte u nás mnohé predsudky, legendy a nesprávne predstavy. Preto sa zo zodpovedných politických miest poukazuje na nevyhnutnosť odkrývať a bojovať proti týmto predsudkom a legendám na poli nášho dejepisectva. V tomto zameraní objavilo sa v poslednom čase niekoľko významných historických prác osvetľujúcich triedne pozadie vzniku ČSR, vplyv Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na ňu tuhý zápas medzi robotníctvom a buržoáziou o triedny charakter novej republiky. V tejto spojitosti pochopiteľne tým viac vyniká problematika budovania čs. štátneho aparátu ako nástroja triednej moci, zápas o triedny charakter tohto aparátu a o jeho využívaní zvíťazivšou buržoáziou v boji proti revolučnému robotníckemu hnutiu. Z hľadiska tohto medzitriedneho zápasu javí sa nám buržoázia, pochopiteľne, ako jednota a buržoázne dejepisectvo i politické buržoázne sily budujúce na jednote československého národa stavali do takéhoto jednoliateho svetla aj buržoáziu samu. Marxistický pohľad však odkrýva, že buržoázia u nás akokoľvek jednotná vo svojom zápase s robotníckou triedou, predsa len bola pritom zároveň rozbitá svojimi záujmami na jednotlivé národnostné časti, na buržoáziu českú a slovenskú, prípadne maďarskú (pokiaľ ide o Slovensko). Tak vedľa spoločných protisocialistických záujmov česká buržoázia usilovala o ovládnutie celej republiky pod formálnym štítom aj slovenskej buržoázie, slovenská buržoázia za pomoci českej chcela si prevažne rezervovať oproti maďarskej a zčasti českej Slovensko, maďarská stála proti buržoázii českej a slovenskej a rozklad Rakúsko-Uhorska bola by najradšej využila na postavenie samostatného „veľkého" Maďarska. So zreteľom na tieto okolnosti bola situácia na Slovensku pri vzniku ČSR omnoho komplikovanejšia, a to tým viac, že revolučná nálada robotníctva a proletariátu bola vyostrenejšia natoľko, že v spojitosti s revolučnými udalosťami v Maďarsku vyústila v vznik Slovenskej republiky rád.

V oblasti dejín štátu a práva len niekoľko málo pracovníkov systematickejšie venuje výskumnú pozornosť problematike predmnichovskej republiky. Tak sú to najmä práce doc. M. Vietora o Slovenskej republike rád, dr. Bianchiho o súdnej perzekúcii robotníckeho hnutia na Slovensku podľa zákona na ochranu republiky a niekoľko jeho menších štúdií o rôznych otázkach súdnictva a spôsobov zatláčania občianskych práv za predmnichovskej republiky a od dr. Housera niekoľko príspevkov z problematiky zákona na ochranu republiky, sociálneho zákonodarstva a pod. Vidieť, že z veľkého množstva závažných otázok boli spracované zatiaľ len dielčie, aj keď významné problémy.

Majúc na zreteli vyššie spomenutú komplikovanosť politickej situácie na Slovensku v období vzniku a upevňovania sa buržoáznej ČSR hneď po prvej svetovej vojne, najmä v rokoch 1918 až 1920, venuje teraz doc. Vietor pozornosť súdnictvu na Slovensku ako súčiastke čs. buržoázneho štátneho aparátu. Usiluje sa vykresliť podmienky budovania jednotného československého súdnictva na Slovensku, ťažkosti, ktoré česká a slovenská buržoázia musela pritom prekonávať, ďalej prejavy vzájomných rozporov pri budovaní súdnictva a konečne ako sa všetky tieto ťažkosti a rozpory prejavili v plnení buržoáznych tried-

nych úloh, ktoré na súdnictvo kládla česká a slovenská buržoázia, predovšetkým pri perzekúcii revolučného robotníckeho hnutia.

Autor rozdelil si prácu do päť kapitol a 13 paragrafov, v ktorých pojednáva o orgánoch, poverených organizovaním súdnictva na Slovensku, o zameraní a etapách ich organizačnej práce (I. kap.), o postupe prác preberania súdov do čs. justičnej správy a o ťažkostiach, najmä personálnych pri obsadzovaní súdov (kap. II.), o spôsoboch získavania sudcovského dorastu, ťažkostiach pri jeho nábore a výchove a cestách ich zdolávania (III. kap.), o územnom usporiadaní súdnych obvodov v spojitosti s reorganizáciou obvodov verejnej správy (IV. kap.) a konečne o podiele súdnictva na perzekúcii robotníckeho hnutia v prvých rokoch ČSR (V. kap.).

Na základe dobre zvládnutého a bohatého materiálu dochádza autor v podstate k týmto záverom:

ČSR ako samostatný štát vznikla v dôsledku revolučného boja ľudových más na čele s robotníckou triedou pod vplyvom Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na národneoslobodzovacie hnutia utláčaných národov Rakúska-Uhorska. Až udalosti na fronte a narastanie štrajkového a revolučného hnutia medzi ľudom priviedli náš domáci a zahraničný odboj (Masaryk, Kramář a i.) zariadiť sa pre prípad porážky Rakúska-Uhorska. Preto sa preorientovali ohľadne existencie ríše a vytvorenia osobitného štátu Čechov a Slovákov, neorientovali sa však pritom na ľud doma, ale na víťazné dohodové mocnosti. Pod vplyvom Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie v priebehu rokov 1918—1919 sa revolučné robotnícke hnutie ešte stupňovalo a prenikavo sa prejavilo v rozpadávajúcom sa Uhorsku, konkrétne aj na Slovensku. Česká a slovenská buržoázia v zápase o politickú moc stála pred ťažkými úkolmi, totiž vybojovať si ju nielen proti nemeckej a maďarskej buržoázii, ale najmä proti revolučnému socialistickému hnutiu robotníctva a dedinskej chudoby. Za tejto pre českú a slovenskú buržoáziu komplikovanej a priamo existenčnej situácie bolo treba budovať buržoázny štátny mocenský aparát a pochopiteľne aj súdnictvo ako jeho integrálnu a čo možno najúčinnejšiu súčasť. V českých zemiach boli podmienky a pomery pre buržoáziu omnoho jednoduchšie ako na Slovensku. V Čechách a na Morave sa proste prevzali všetky nižšie zložky súdnictva (orgány prvej a druhej inštancie súdov a prokuratúry) a novo sa vytvorili len centrálne čs. justičné úrady. Celá záležitosť zvládla sa tu pomerne hladko, lebo česká buržoázia mala v ríšskom rakúskom aparáte dostatok českého právnického personálu, ktorý dokonca hneď v revolučných dňoch na jeseň 1918 bol rozhodnutím samého cisára uvoľnený spod povinnosti vernosti a dodržiavania štátnej prísahy. Pomery na Slovensku boli ďaleko zložitejšie v dôsledku vyostrenej revolučnej situácie, otvorenej ešte otázky štátnych hraníc, nedostatku slovenských sudcov a právnikov vôbec a v dôsledku existujúceho maďarského, štátnu reč neovládajúceho a politicky nespoľahlivého súdneho personálu, ktorý jednoznačne a vyhranene šovinisticky tiahol k budapeštianskej vláde. Čs. buržoázna vláda potrebovala čím skôr uviesť v činnosť aj súdnictvo na Slovensku na potlačenie revolučných orgánov pracujúceho ľudu (robotnícke a národné rady a výbory na dedinách a v priemyselných strediskách), ktoré vykonávali vládnu moc. Keďže slovenská buržoázia nevládala obsadiť ani kľúčové pozície v súdnictve slovenskými odborníkmi a exponentmi (slovenskí advokáti len nepatrne prejavili záujem o súdnu službu a kládli prehnané požiadavky platové, prípadne kvalifikačné ohľady), nakoniec sama slovenská buržoázia bola vo svojom triednom záujme nútená prevziať súdny aparát maďarský a vypomôcť si

odborným súdnym personálom z českých zemí. Pritom ťažkosti ešte stupňoval fakt, že v záujme slovenskej právnickej buržoázie (v záujme podržania jej odbornej prevahy oproti českým právnikom) nedošlo ani k prevzatiu práva platného v českých oblastiach, ani k inému spôsobu unifikácie aspoň hlavných právnych úsekov, ale úplne boli ponechané v platnosti uhorské zákony, ktorých slovenský preklad bol k dispozícii len v celkom nepatrnom množstve. Táto skutočnosť veľmi prekážala prechodu a plnému použitiu odborníkov, vyvolávala potrebu ponechať maďarských sudcov a ostatný súdny personál a tým aj nerešpektovať používanie štátnej reči v súdnej praxi. Konsolidačná práca českej a slovenskej buržoázie v súdnictve na Slovensku sa takto predĺžila a možno povedať, že až koncom 1920 sa v istej miere ustálila. V tomto období sa preto česká a slovenská buržoázia musela viac opierať o iné zložky štátneho aparátu než o súdy, konkrétne o vojsko a vojenské súdy, četníctvo a administratívu, o stanné právo, nelegálne trestné orgány, mimoriadne senáty apod. Vlastné občianske justičné orgány nemohli byť preto primerane zapájané do perzekúcie revolučného ľudového hnutia a stalo sa tak pozvolna len v priebehu nasledujúcich rokov. Ale aj potom bol súdny aparát nesúrodý, zložený prevažne z iredentisticky naladených a štátny jazyk neovládajúcich maďarských sudcov, zo značného počtu českých sudcov, nepoznajúcich uhorské právo a pritom reprezentantov českého finančného kapitálu, z nich viacerých osvedčivších sa v koloniálnych metodách v Bosne a Hercegovine a v celkom malej miere zo sudcov slovenskej národnosti, stále viac podliehajúcich ľudáctvu. Avšak pri všetkej tejto nesúrodosti všetky tiety skupiny boli spoľahlivými vykonávateľmi protirobotníckej politiky buržoáznych vlád. Úlohou zorganizovať súdnictvo na Slovensku boli poverení sociálni demokrati (minister justície Soukup, ďalej Meissner, a na Slovensku I. Dérer a Markovič). Pravicová sociálna demokracia aj tu zahrala zradcovskú úlohu, lebo nebyť pomoci sociálnych demokratov, nebola by u nás tak hladko prebehla konsolidácia buržoáznej štátnej moci. A to tiež zahatilo prerastanie národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú.

Aj keď sa práca zaoberá len dielčou otázkou štátneho aparátu, je veľmi dobrým prínosom k osvetleniu ťažkostí jeho budovania, na ktorom sa nám odzrkadľuje celé politické pozadie zápasu buržoázie s robotníckou triedou o triedny charakter nášho štátu v počiatkoch jeho vzniku.

Práca je písaná s veľkým marxistickým rozhľadom a z prísne triednych hladísiek. Úspešne sa autor tiež vyhol každému dogmatizmu a svoj výklad podáva v plných politických a spoločenských spojitostiach. V tomto mu veľmi napomáha bohatý archívny materiál, ktorý starostlivo zozbieral z ústredných archívnych fondov v Prahe a v Bratislave, ako aj Ústavu dejín KSČ a KSS v Prahe a v Bratislave. Výklad takto získáva na presvedčivosti.

Aj keď prijímame celkový a zásadný obraz o organizovaní čs. súdnictva na Slovensku v prvých rokoch vzniku republiky a keď podčiarkujeme autorov záslužný prínos pre osvetlenie zložitých podmienok a triednych tendencií v budovaní čs. buržoázneho štátneho aparátu, predsa sa nám vidí potrebným pripojiť niektoré poznámky k menej zásadným otázkam.

Domnievame sa, že by celkovému obrazu o podmienkach budovania čs. súdnictva na Slovensku, resp. zapojenia uhorského súdnictva do československého štátneho aparátu bolo prospelo, keby bol autor, čo aj len veľmi stručne rozvedením a konkrétnejším podložením niektorých v práci uvedených štatistických uhorských údajov o účasti slovenského národného elementu v uhorskom

súdnictve a uhorskom štátnom aparáte, poukázal na vlastné príčiny nedostatku slovenskej odbornej inteligencie. Inak pripadá ako určité skreslenie výčitka na adresu národnej uvedomelosti slovenských buržoáznych právnikov, že nechceli vstúpiť do služieb čs. justície alebo že si kládli pre takýto vstup určité kvalifikačné alebo platové požiadavky. Veď v istom smere títo preukázali svoju národnú uvedomelosť prihlásením sa za ťažkých podmienok maďarizácie a perzekúcie k národnosti slovenskej. Z hľadiska triedneho azda ani im túto neochotu netreba natoľko vytýkať. Z tabuľky 1. (s. 42) je zrejmé, že iba slovenskí advokáti prihlásili v roku 1910 svoju slovenskú materinskú reč a bolo ich dohromady iba 82, a k tomu ešte 28 adv. koncipientov. Keby všetci títo advokáti boli prešli do súdnych služieb, neboli by zachránili slovenskú buržoáziu od ťažkostí pri budovaní jej súdneho aparátu. Pre slovenské postavenie v Uhorsku je priamo príznačné, že v súdnych službách na terajšom slovenskom území podľa sčítania z roku 1910 nebol ani jeden sudca alebo štátny zástupca s materinskou rečou slovenskou. Ba aj v štátnej a verejnej správe Uhorska, ako ukazuje tá istá tabuľka č. 1, bol slovenský živel zastúpený len nepatrne, keď zo 6185 úradníkov na Slovensku bolo len 164 so slovenskou materinskou rečou a aj to prevažne na celkom podradných miestach a funkciách. Trochu hlbšie rozvedenie týchto skutočností bolo by ešte viac ozrejmilo príčiny ťažkostí pri organizovaní súdnej správy na Slovensku, bolo by to prospelo plnosti celkového obrazu a ešte viac by bolo vynikla ľudácka demagógia ohľadne pôsobenia českých odborníkov a úradníkov na Slovensku.

V tejto spojitosti tiež sa mi zdá preexponovaným zdôrazňovanie, že z Bosny a Hercegoviny bolo prevzatých 26 českých sudcov, osvedčených v koloniálnych metodách, čím vzniká dojem, že oni zaviedli koloniálne metódy aj do súdnictva na Slovensku. Za danej situácie a personálnej potreby ich počet bol taký malý, zlomkovitý, že aj keby boli všetci na vedúcich miestach, nemohli sami podstatne ovplyvniť metódy práce na súdoch.

Pri určovaní súdnych obvodov v súlade s obvodmi administratívnymi zdôrazňuje autor vedľa tendencie dosiahnuť jednotnú územnú organizáciu zároveň aj buržoáznonacionalistické zámery, zrejme na úkor maďarských národných záujmov. Pritom niekde vychádza zo štatistík z r. 1910. Bolo by bývalo vhodné tieto okolnosti zvážiť ešte zo širších hľadísk a súvislostí.

Správne autor poukazuje na to, že česká a slovenská buržoázia pod rúškom boja proti iredentizmu postihovala často uvedomelých a revolučných proletárov, ako aj na to, že maďarská buržoázia usilovala sa využiť triedne vystúpenia robotníctva pre svoje iredentistické ciele. Aj keď sa autor nemohol podrobnejšie týmito tendenciami zaoberať, radno by bolo venovať im samostatnú štúdiu a diferencovane ich zkonkretizovať v rámci činnosti štátneho aparátu.

Použitý materiál je veľmi cenný a zaujímavý. V poznámkach sa stretávame s úryvkami v maďarskej pôvodine. Kvôli lepšiemu využitiu presvedčivosti bolo by dobré tieto úryvky uviesť aj v slovenskom preklade, lebo veľká prevaha čitateľov maďarčinu natoľko neovláda.

Toto všetko sú však celkom okrajové poznámky. O práci treba konštatovať, že práca úspešne prispieva k osvetleniu budovania čs. buržoázneho štátneho aparátu, ťažkostí vyplývajúcich z rozdielnosti a nerovnomernosti vývoja v českých zemiach a na Slovensku a najmä tiež účinne pomáha rozbiť legendu o vzniku čs. štátneho aparátu ako výsledku jednotného úsilia českej a slovenskej buržoázie ako celku. V mnohom sú jej závery prínosom aj pre dejiny iných nástupníckych štátov v strednej Európe.

Karol Rebro

Daxner Igor*, Ľudáctvo pred Národným súdom 1945-1947. *Bratislava, Slovenská akadémia vied, 1961, 300 strán

Igor Daxner bol predsedom Národného súdu v Bratislave a súčasne predsedom jedného z jeho senátov, ktorý súdil viacerých hlavných predstaviteľov klérofašistického režimu. Čerpal nielen zo znalosti bohatého súdneho materiálu, ale vyličil ako bezprostredný činiteľ i udalosti, ktoré sa odohrávali okolo procesov. Tým sa stáva kniha veľmi zaujímavá, lebo povedľa známych faktov uvádza a hodnotí aj dôležité skutočnosti, ktoré buďto neboli vôbec, alebo bol len malému kruhu zasvätencov známe.

Ako autor sám hovorí v predslove, vytýčil si za hlavný cieľ spracovať históriu Národného súdu. Súčasne sa usiluje ukázať na škodlivý vplyv ľudáctva po oslobodení, ako sa prejavoval pri vedení procesov pred Národným súdom. Knihu preto možno rozdeliť do dvoch hlavných častí. Jedna z nich sa venuje objasneniu úlohy a významu Národného súdu a udalostiam, ktoré sa odohrali mimo súdnych pojednávaní, kým druhá časť sa zaoberá právnym aspektom súdnych pojednávaní a odsúdením ľudáckych pohlavárov. V snahe ukázať organickú spätosť oboch úloh, ktoré nadhodil v predslove, rozdeľuje autor knihu na päť kapitol, ktoré doplnil dôležitými dokumentami ako aj fotokópiami zo svojho osobného archívu.

V prvej kapitole rozoberá autor právny základ retribúcie ako aj organizáciu Národného súdu. Po rozbore IX. hlavy Košického vládneho programu venuje veľkú pozornosť hodnoteniu retribučnej normy č. 33/1945 Zb. n. SNR ako jedného zo základných pilierov vznikajúceho revolučného práva ľudovej demokracie. Vedľa právneho rozboru venuje aj nemalú pozornosť politickej situácii a najmä záškodníckej činnosti vedúcich činiteľov Demokratickej strany, ktorí sa usilovali cestou SNR a Poverenníctva pravosúdia dostať pod svoj bezprostredný dozor činnosť Národného súdu. To bola jedna stránka veci, ako sa reakcia snažila brzdiť verejnú očistu. Omnoho nebezpečnejším úkazom bolo, že súdy nedostali v dostatočnej miere dôležitý usvedčujúci materiál, že do orgánov retribúcie sa dosadzovali osoby, ktoré priamo sabotovali a napomáhali zradcom, ako aj skutočnosť, že Národný súd, najmä jeho Úrad obžaloby bol nedostatočne personálne obsadený.

Po prvej úvodnej kapitole nasleduje druhá, v ktorej sa autor vyporiadal s najvážnejšími procesmi pred odsúdením Tisu, Macha a Ďurčanského. Časove je táto kapitola ohraničená obdobím od septembra 1945 do začiatku decembra 1946. Po stránke obsahovej rozoberá autor len tie procesy, ktoré sú typické z hľadiska hlavných obvinení vznesených proti zločinnej činnosti ľudáckeho klérofašizmu. Sú to procesy proti vysokému dôstojníkovi Jánovi Šmigovskému (zrada na povstaní), Antonovi Vaškovi (rasová perzekúcia), Vojtechovi Tukovi (rozbitie ČSR a podpora záujmov nacistického Nemecka), Otomarovi Kubalovi (teroristická činnosť HG) a Jánovi Ambrovi a Petrovi Starinskému (teroristická činnosť zlopovestnej Ústredne štátnej bezpečnosti).

V tejto kapitole prináša autor vcelku známe fakty, a to nielen z hľadiska právneho, ale aj politického. Každopádne bolo treba sa týmito procesmi zapodievať, i keď nie tak obšírne, lebo všetky tieto skutočnosti sú obsiahnuté v hlavnom procese proti Tisovi a spol. Zdá sa, že autor vsunul túto kapitolu preto, aby vykreslil činnosť Národného súdu.

Ďaleko najzaujímavejšou časťou recenzovanej knihy je tretia kapitola, ktorú autor venuje prípravám hlavného procesu proti Tisovi a spol. Tu ide o zauj-

mavé rozbory a postrehy veľmi zložitej situácie, ktorá vtedy bola na Slovensku. V tomto období badať už celkom nezastrene činnosť ľudáckeho podsvetia, ktoré našlo účinnú pomoc v reakčných živloch, ktoré sa dostali do Demokratickej strany. Trúfalosť týchto išla tak ďaleko, že chceli zneužiť riadne súdy na stíhanie partizánov a odbojových pracovníkov za ich činnosť počas klérofašistickej vlády. Autor ďalej uvádza, že sám dostal na 4000 výhražných dopisov po tom, čo boli ľudácki predáci Tiso a spoločníci prevezení na Slovensko a dodaní Národnému súdu. Spätosť Demokratickej strany s ľudáckým podsvetím sa najvýraznejšie prejavila pred voľbami r. 1946 v známej aprílovej dohode. Proti týmto nebezpečným výčinom vystúpili veľmi rázne komunisti, ktorí nielen na pôde parlamentu, ale aj mimo nej, stále pranierovali tieto nebezpečné výčiny reakcie.

V snahe zvládnuť náročnú úlohu, ktorú si autor predsazval splniť v tejto kapitole, volí denníkovú formu, aby rozobral len najzávažnejšie opatrenia Národného súdu. Spomína, že pri Slovenskej národnej rade sa vytvorila komisia pre stopovanie a prípravu obžaloby proti Jozefovi Tisovi a spol. Táto komisia mala do 15. januára 1946 vyhotoviť kompletné podklady pre obžalobu. Ako zdôrazňuje autor, táto komisia neodovzdala Národnému súdu žiadne dokumenty ani výsledky jej činnosti v súvislosti s prípravou procesu. Bol to jeden zo spôsobov ako odďalovať, ba možno povedať aj znemožniť dôslednú očistu verejného života.

Po májových voľbách v r. 1946 sa snažila Demokratická strana ešte viac brzdiť rázny postup proti fašistickým pohlavárom, ako si to žiadal ľud. O tom svedčí i skutočnosť, že Demokratická strana presadila, aby všetky veci týkajúce sa očisty verejného života, včítane Národného súdu, prešli do kompetencie Predsedníctva SNR, v ktorom mala Demokratická strana väčšinu. Pravda, toto opatrenie sa nezdalo byť pre Demokratickú stranu dosť účinné, lebo politické stanovisko Predsedníctva SNR nemuselo ovplyvniť súdne rozhodovanie. Demokratická strana mohla bezprostredne ovplyvňovať činnosť Národného súdu prostredníctvom Úradu obžaloby, ktorý podliehal priamo Predsedníctvu SNR. Úrad obžaloby nemohol preto podať obžalobu, ak s tým Predsedníctvo SNR nesúhlasilo. Teda podľa zásady: kde niet žalobcu, niet ani žalovaného, dostala reakcia ďalšiu účinnú zbraň do svojich rúk.

Keď už nebolo možné zamedziť začatie procesu proti Tisovi a spol., tak reakčné živly v Predsedníctve SNR chceli aspoň vplývať na obsadenie senátu, ktorý mal súdiť hlavných predstaviteľov slovenského klérofašizmu. Keď sa to nepodarilo, začala svoju prácu obhajoba, ktorá pri zahájení procesu vzniesla najprv námietku zaujatosti predsedu senátu. Obhajoba šla ďalej. Použila námietky, ktoré sa podobali argumentom utečeného F. Ďurčanského. Podľa neho československé súdy nemali súdnu právomoc nad Tisom, lebo vraj nejde o vojnových zločincov a preto sa vraj porušilo právo azylu. V tejto kapitole nejde len o právny výklad autora, ktorý podáva na základe svojej právnickej erudície a znalosti súdneho materiálu, ale aj o plastický výklad politickej situácie, v ktorom spája mnohé známe udalosti s menej známymi v organický celok.

Štvrtá kapitola sa zaoberá hlavným procesom proti Tisovi a spol. V tejto časti knihy sa autor zaoberá jednotlivými trestnými činmi obžalovaných, čomu venuje dosť široký výklad. Sú to vlastne výseky z rozsudku Národného súdu, ktorý autor ako jeho predseda koncipoval a zdôvodňoval. Pri hodnotení tejto kapitoly sa žiada povedať, že tieto už známe skutočnosti mohol autor obmedziť na najmenšiu mieru a bolo by bývalo hádam prospešnejšie hodnotiť výpo-

vede obžalovaných a svedkov a najmä sa zaoberať vývodmi obhajoby, ktoré sa týkali samej podstaty veci. Vyvstáva však otázka, či autor mal poruke potrebný súdny materiál, lebo po takom odstupe času sa len na pamäť nemožno spoliehať.

V poslednej kapitole, ktorá pojednáva o období po vynesení rozsudku až do skončenia činnosti Národného súdu, autor podrobne ako v tretej kapitole prináša mnoho zaujímavých skutočností, ktoré pomáhajú čitateľovi porozumieť a občerstviť si v pamäti udalosti tohto rušného obdobia.

Autor veľmi správne poukazuje, že spravodlivé odsúdenie Tisu bolo nielen mocným úderom do ľudáckych nádejí, ale privodilo aj rozbitie jednoty Demokratickej strany, ktorá chránila ľudákov. Veľmi dôležité je uverejnenie niektorých udalostí, ktoré sa odohrali bezprostredne pred vynesením rozsudku. Hádam najdôležitejšia z nich je telefonická žiadosť Lettricha vznesená na predsedu Národného súdu, aby odročil vyhlásenie rozsudku a aby prišiel na Predsedníctvo SNR za účelom „dohody" o vynesení rozsudku. Ako sa líči v knihe ďalej, predseda Národného súdu odmietol požiadavku Lettricha.

Po vykonaní rozsudku nastal v Demokratickej strane hlboký rozkol. V snahe udržať jednotu a uspokojiť ľudácke krídlo, odvolal Lettrich ako predseda SNR bez akéhokoľvek odôvodnenia predsedu Národného súdu z jeho funkcie. Pravda, ani tento krok sa nevydaril, lebo vláda pod predsedníctvom K. Gottwalda zrušila rozhodnutie Lettricha.

V druhej časti tejto kapitoly sa autor zaoberá ďalšou činnosťou Národného súdu. Ani po tomto neúspechu nezložila reakcia zbrane. Cestou Predsedníctva SNR sa najprv zakázalo Úradu obžaloby pri Národnom súdu podávať obžaloby, i keď bolo všeobecne známe, že v krátkom čase Národný súd podľa zákona zanikne. Veľmi dôležité sú ďalej vývody autora, ktorými dokresľuje spojenie domácej reakcie s najreakčnejšími zahraničnými prúdmi. Na dôkaz toho cituje udalosti okolo žiadosti o vydanie na Slovensko smutne známeho nacistického zločinca gen. Höffleho. Spojené reakčné sily doma i v cudzine sa snažili Höffleho, ktorý bol väzňom Národného súdu vyslobodiť pod rôznymi zámienkami.

Z príloh, ktoré sú priložené ku knihe, zaujímavá je len tá časť, v ktorej sú uvedené fotokópie z osobného archívu autora.

Hodnotiac celkove knihu, treba povedať, že je cenným prínosom k najnovším dejinám našej vlasti a zvlášť k dejinám retribúcie na Slovensku. V tomto ohľade je to vlastne prvý pokus o podchytenie tejto dôležitej otázky, ktorá si zasluhuje, aby bola v širšom meradle a hlbšie spracovaná.

Ak píšeme recenziu o tejto knihe, vzdávame súčasne pietnú spomienku pokrokovému právnikovi, významnému odbojovému pracovníkovi, ktorý sa už nedožil jej vydania.

Ladislav Lipscher

Celostátní porada právních historiků

Dne 18. ledna 1961 konala se ve sborovně právnické fakulty Karlovy university za účasti členů hlavních pracovišť dějin státu a práva a zástupců historiků celostátní porada pracovníků z oboru právní historie. Hlavním úkolem porady bylo pojednat ve smyslu usnesení ÚV KSČ ze dne 7. a 8. prosince 1960 o úkolech, které před společenské vědy staví současný stav dovršování socialistické výstavby naší vlasti a nadcházející období postupného přechodu ke komunismu a „podati naší komunistické straně celkový obraz současného stavu věd o státu a právu, takový obraz, z něhož by bylo možno tento stav náležitě zhodnotit, vytknout klady a zápory práce dosavadní a vytyčit správnou a jasnou cestu do budoucnosti" (z úvodního slova univ. prof. dr. V. Vaněčka).

Porada se mohla při hodnocení dosavadní práce opírat o výsledky celé řady dřívějších konferencí i o přehledy stavu československé právní historie v zahraničních časopisech, z nichž je třeba zejména vyzvednout rozsáhlé hodnocení téměř všech od r. 1945 vyšlých závažnějších prací z pera předního sovětského právního historika Z. M. Černilovského v časopisu „Sovetskoje gosudarstvo i pravo" č. 8/1960.

Dnešní, nikoliv malé úspěchy vědy o dějinách státu a práva jsou tím potěšitelnější, uvážíme-li, že v r. 1945 nebyl v ČSR ani jediný marxisticky vzdělaný právní historik a při založení ČSAV v r. 1952 byl jejich počet ještě nepatrný. Z kvantitativního hlediska nám může už úctyhodný počet prací uveřejněných v posledních letech dát aspoň částečný přehled o současném stavu. Tak např. v posledních šesti ročnících „Právněhistorických studií" vyšlo přibližně 150 článků a 20—25 % příspěvků uveřejněných v „Právnických štúdiách" mělo právněhistorický charakter. Úspěšně obhájeno bylo 9 kandidátských prací, dvě práce habilitační a tiskem vyšlo několik desítek hodnotných monografií. Potěšitelné přitom je, že převážná část těchto prací se zabývá otázkami dějin státu a práva za kapitalismu a dobou nejnovější.

Diskuse na poradě se soustředila především na posuzování otázek právní historie z hlediska aktuální vědecké práce, neboť jen tak je možno dát odpověď na konkrétní problémy, které musí být řešeny na základě prosincového usnesení ÚV KSČ.

Účastníkům konference šlo tedy zejména o stanovení hlavních (aktuálních) úseků, které vyžadují z politického hlediska okamžitého zpracování. Nikdo dnes nepochybuje o tom, že právě tyto úseky jsou v dějinách státu a práva československého i světového kapitalismu a ve výzkumu problému naší socialistické revoluce a přechodu do komunismu po stránce politických a právních institucí, a to se zvláštním zřetelem k boji za mír, proti revisionismu a antikomunismu. To však nemůže znamenat, že by se nemělo vůbec pracovat na ostatních úsecích. Zkušenosti v posledních letech ukázaly, že např. kritika revanšismu, který se projevuje v západoněmeckých pracích o našich národních dějinách, je právě z politického hlediska velmi aktuální a vyžaduje nutně i zpracování některých otázek našich starších dějin. Neblaze také působí za-

nedbávání některých úseků dějin práva na Slovensku, zejména v raném kapitalismu a za feudalismu. Aktuálnost právněhistorické tematiky nemůže být proto chápána jednostranně, tzn. nemůže spočívat pouze v kalendářovém pohledu na naší historii, např. jen na vyzvedávání recentního vývoje od r. 1945, případně 1918. Společenská aktuálnost nemůže být tudíž v žádném případě stavěna proti vědecké aktuálnosti, nýbrž právě naopak aktuálnost politickou, vědeckou a konec konců i pedagogickou je nutno vidět v dialektické souvislosti. Mimo to je třeba také zdůraznit, že vědecká práce, která se zabývá vývojem posledních 20 let, se může stát nesprávným přístupem autora k zpracované tematice prací neaktuální.

Výsledky bohaté, otevřené a kritické diskuse k těmto otázkám byly shrnuty v závěrečné resoluci, která zdůraznila zejména, že „je nezbytné dbát v naší právněhistorické práci toho, aby se postupovalo ve správném tematickém zaměření, vhodnými metodami a v náležitých formách práce, a to tak, aby v předstihu před potřebami společnosti se podnikalo kritické vědecké hodnocení minulosti, aby se přispívalo k ideologické práci v masách a aby se plně podporoval boj nového se starým v současné etapě vývoje naší společnosti".

Dosavadní výsledky práce právních historiků na úseku dějin státu a práva v ČSSR za kapitalismu jim umožnily přikročit od r. 1959 k vypracování kolektivního díla „Dějiny státu a práva na území ČSSR za kapitalismu". Potěšitelné je, že se do tohoto úkolu zapojil široký kolektiv 26 pracovníků, a to nejen z právněhistorických pracovišť. Společná práce na tomto díle stmelila kolektiv, je dobrou školou všech spolupracovníků a ukázala správnost této formy práce. Výsledky práce přispějí k zajištění uzlových bodů vývoje státu a práva za kapitalismu, budou východiskem pro činnost popularisační a pedagogickou a přispějí i ke vzniku dalších monografií jmenovitě z právních dějin předmnichovské republiky a z období 1939 až 1945. Současný vývoj naší společnosti vyžaduje si také přípravu dalšího kolektivního díla, jež by zachytilo vývoj politických a právních institucí u nás od r. 1945, jehož ústředním zaměřením by byl boj KSČ za nový stát.

Na úseku bádání o dějinách a státu jiných zemí a národů čeká naši právní historii několik závažných úkolů. Je to v první linii prohloubení studia dějin státu a práva SSSR a všech zemí socialistické soustavy, a to zejména z hlediska společného přechodu ke komunismu.

Mimořádně aktuální, důležitý pro vědecko-popularisační a pedagogickou práci a praxi je vědecký výzkum historie národně osvobozeneckého boje koloniálních národů z právního hlediska a dějiny státu a práva nových afrických a asijských republik. Tento úkol však nebude možno splnit bez koordinace práce všech socialistických zemí a zajištění nejen dalších kádrů s dostatečnou kvalifikací, ale i nejnutnějšího studijního materiálu. Bude proto třeba „při zřizování pracovišť pro studia africká a latinskoamerická pamatovat na složku právnickou, speciálně také právněhistorickou". (Resoluce.)

Porada se stavěla kriticky i k některým nedostatkům práce. Zejména bylo konstatováno, že recense uveřejněné v časopisech netvoří často spolehlivý podklad pro hodnocení ideologické, metodologické a vědecké úrovně recenzovaných prací. Bude proto třeba rozvinout uvnitř kolektivu historiků práva zdravou kritiku, poučovat se ze zkušeností s dosavadní publikační činností, odstranit poslední nedostatky nemarxistického pojetí a zpřísnit výběrové a povolovací řízení před publikováním prací.

Velmi málo bylo také učiněno pro spolupráci historiků a právních historiků.

Spolupráce s Historickým ústavem ČSAV je zatím — nikoliv vinou právních historiků — pouze v počátečním stadiu. „Jak plodná by mohla být užší spolupráce, ukázalo již několik konferencí historiků, kde mohli tito přímo těžit z práce právních historiků" (z diskusního příspěvku s. Lehára). Koordinace práce zvláště s historiky neprávníky by mohla také vyloučit častou nahodilost zpracovaných témat a zajistit co nejširší vzájemnou pomoc počínaje již výzkumem materiálu. Příslib spolupráce ze strany Historického ústavu ČSAV otvírá nové možnosti pro obě strany. Pomocí této spolupráce bude také možno překontrolovat nutnost jednotlivých výzkumných prací a překonat omezenost pouhého právněhistorického pohledu. Rozvoj spolupráce pomůže i při zvýšení ideové úrovně právněhistorické práce.

Porada věnovala i pozornost otázkám dalšího plánování práce, rozmisťování vědeckých sil a výchově nových kádrů. Zejména bylo konstatováno, že je nutno, aby byl kladen hlavní důraz na účast při komplexních výzkumných úkolech, ale i na výzkum historie jednotlivých oborů práva a jejich vývojových tendencí, bez něhož nemůže být uskutečňován další vědecky fundovaný rozvoj těchto oborů. Nové kádry v oboru právní historie pak bude nutno orientovat především na recentní historii a dějiny státu a práva ve státech pásma míru po druhé světové válce.

Celková perspektiva právněhistorické práce byla stanovena v závěrečné resoluci, v které se mj. praví: „Na poli věd o státu a právu budou právní historikové nadále dbát toho, aby výsledky svých prací přispěli k obohacení jak obecné teorie, tak jednotlivých speciálních oborů."

Na poli historiografie budou speciálními studiemi i obecnějšími díly soustavně doplňovat práci historiků neprávníků, archeologů, filosofů atd., pokud jde o vývoj politických a právních institucí a politických i právních ideologií.

Českoslovenští právní historikové jsou si vědomi toho, že jejich vědecká práce je nedílnou součástí socialistické kulturní revoluce v ČSSR, a že jejich dílo může podstatně přispět k vytvoření nového socialistického člověka a k formování jeho společenského vědomí." *Karel Litsch*

Spolupráca maďarských a československých právnych historikov

Z iniciatívy Historickoprávnej sekcie Sväzu maďarských právnikov začali sa už v decembri r. 1959 uskutočňovať spoločné vedecké semináre československých a maďarských právnych historikov o takých otázkach uhorských dejín, štátu a práva, ktoré treba riešiť aj v rámci československých dejín (pozri zprávu v Právnom obzore, ročník 1960, 313 a n.). Z vtedajšieho stretnutia vznikol podnet, aby sa takéto prednášky s diskusiou konali každoročne, a to striedavo, raz v Bratislave, raz v Budapešti.

Tentoraz — 21. septembra 1961 — to boli maďarskí právni historici, ktorí prišli prednášať do Bratislavy. Prof. Márton S a r l ó s, vedúci katedry všeobecných dejín štátu a práva na Univerzite Loránda Eötvösa v Budapešti hovoril *o koncepcii štátu a náuke o vlastníckych pomeroch v teórii uhorskej svätej koruny*. Hlavným úmyslom prednášateľa bolo preukázať, že ideológia svätoštefánskej koruny vznikla až u buržoázneho právnika Hajnika v r. 1874 a nemožno ju nijako zdôvodniť ustanoveniami Tripartita! Práve naopak, Tripartitum popiera jednotu kráľa a šľachty a popiera aj prioritu cirkve pred štátom. V Tripartite niet stopy ani po organickom poňatí štátu, ktoré mu chceli imputovať buržoázni právni historici duchovnovedného smeru (Eckhardt, Holub, Csekey a iní 1941—1944). Vďaka tomu, že diskusiu usporiadala Slovenská historická spoločnosť, zúčastnili sa na nej v značnom počte aj historici. Diskusné príspevky mali prof. Štefan Luby, dr. Peter Ratkoš, CSc., doc. Martin Vietor, prof. Jaroslav Dubnický a dr. Július Mésaroš, CSc., ktorý predsedal. Diskutéri vyzdvihli zásluhu prednášateľa na tom, že odkryl reakčnú povahu svätoštefanskej ideológie ako nositeľky iredentistických a rasistických zámerov vládnúcej triedy maďarských statkárov a buržoázie. Ocenili aj celkom nové pohľady, ktoré vniesol prof. Sarlós do hodnotenia myšlienkovej náplne Tripartita (zmluvná-stavovská koncepcia štátu, prevaha svetskej moci voči cirkevnej a pod.) a doplnili jeho závery niekoľkými poukazmi na súvislosti s kultúrnymi udalosťami, s triednymi vzťahmi a so služobnou povahou každej ideológie vo vzťahu k vládnúcej triede.

V druhej časti zasadnutia zaoberali sa dr. Ferenc P e c z e, CSc., a prof. Karol Rebro s niektorými otázkami dejín štátu a práva na území ČSSR. Dr. Pecze poukázal na osobitosti právneho vývoja komitátov na Slovensku (zápis) a reagoval na námety, ktoré vyplynuli z posledného stretnutia právnych historikov v Budapešti r. 1959. Prof. Rebro načrtol problémy, s ktorými sa stretáme pri zapracovaní uhorských dejín štátu a práva do našich československých dejín. Závery oboch sa zhodli v tom, že marxistické spracovanie týchto otázok si žiada jednotné stanoviská maďarských aj československých právnych historikov a preto zintenívnenie spolupráce, častý kontakt a pravidelné kolektívne diskusie ožehavých otázok sú nutné. Dohodlo sa, že v spoločných podujatiach, ktoré doteraz priniesli mnoho kladných výsledkov, sa bude po-

kračovať budúci rok v Budapeši, a to tematikou z obdobia dualizmu a urbárskymi problémami z 18. a 19. storočia.

Tajomník Historickoprávnej sekcie dr. Pecze navštívil dňa 23. septembra 1961 aj oddelenie (Kabinet) dejín Ústavu štátu a práva ČSAV a katedru dejín štátu a práva na Právnickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, kde ho prijal univerzitný profesor dr. Václav Vaněček. Doktor Pecze informoval prítomných o činnosti Sväzu maďarských právnikov a sám prejavil záujem o metódy organizácie a plánovania vedeckej práce v ČSSR.

Záverom treba povedať, že septembrové stretnutie právnych historikov možno označiť za plodné a bude iste znamenať ďalší stupeň pri rozvíjaní vedeckých stykov.

Leonard Bianchi

Kronika

Českoslovenští právní historikové se v období 1960—1961 velmi intensivně zamýšleli nad ideovou náplní své práce. Této otázce věnovali mnoho pozornosti při své denní práci i při zvláštních ideových poradách. První z nich byla uspořádána 18. ledna 1961 na thema: Současný stav a úkoly právní historie v Československu, jejíž obeslání právními historiky z celého státu i zástupci příbuzných ústavů i živá diskuse přinesly řadu cenných podnětů pro další bádání.[1] Cenným podnětem pro úvahy o úkolech právní historie jako vědní disciplíny i o jejím významu v historickém bádání byly sovětské programové články uveřejněné ve dvou nejvýznamnějších orgánech Sovětskoje gosudarstvo i pravo a Voprosy istorii.[2] Naši pracovníci bedlivě prostudovali oba články a při společné schůzi oddělení (Kabinetu) dějin státu a práva Ústavu státu a práva ČSAV a Katedry dějin státu a práva Právnické fakulty university Karlovy v Praze za účasti zástupců dalších institucí zevrubně prodiskutovali podněty, které sovětští autoři přinesli i pro naši vědeckou tvorbu. Právní historikové si při obou zmíněných poradách, při všech ostatních shromážděních i při své pravidelné badatelské činnosti znovu připomněli úkoly svého vědního oboru v kulturní revoluci, vytýčili si směrnice pro další činnost vědeckou i organisační a položili kriticky přísná měřítka pro příští hodnocení své práce.

Hlavním vědeckým úkolem širokého kolektivu vědeckých pracovníků v oboru dějin státu a práva je i nadále příprava kolektivního díla Dějiny státu a práva za kapitalismu v ČSSR, které již pokročilo do stadia přípravy thesí. Několikeré porady s pracovníky ostatních oborů historických i platného práva přispěly k vyjasnění některých problémů. Užší pracovní kolektiv, připravující formulaci thesí, se rovněž několikrát sešel k pracovním schůzkám. — Práce na tomto hlavním úkolu jakož i na ostatních plánovaných thematech pokračují podle plánu.

Intensivně se rozvíjí pedagogická činnost pracovníků vysokých škol. V současné době se pracuje na nových učebnicích, z nichž nejdůležitější a nejobsáhlejší pro obor dějin státu a práva v Československu, jejímž autorem je prof. dr. Václav Vaněček, již vyšla.[3] Jde o významný přínos i pro vědecké bádání, neboť se v této objemné knize podává shrnutí dosavadních poznatků a je v ní položen i základ k úplnému systému dějin státu a práva v naší vlasti. Nová učebnice nahradila obě předcházející autorovy učebnice, totiž Malé dějiny státu a práva v Československu (1947) a Krátké dějiny státu a práva v Čes-

[1] Informaci o této poradě podáváme v tomto svazku Právněhistorických studií.

[2] J. P. Titov a O. J. Čistjakov, *Některoryje voprosy istorii gosudarstva i prava SSSR*, Sovětskoje gosudarstvo i pravo 1961, č. 3, 30—39; S. F. Kečekjan, *K voprosu o roli prava v istorii*, Voprosy istorii 1961, č. 7, 21—32.

[3] Václav Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1961.

koslovensku (1955), ostatně již rozebrané.[4] Další pedagogické pomůcky lze v brzké době očekávat.

Pracovníci oddělení (Kabinetu) dějin státu a práva v ČSSR i Katedry dějin státu a práva se pravidelně zúčastnili porad a konferencí pořádaných různými vědeckými institucemi. Zvláštní zmínky mezi nimi zasluhuje konference o vývoji Slovenska za předmnichovské republiky ve dnech 25.—27. října 1960,[5] při které přednesli dr. Houser a dr. Urfus referát na thema Politická správa na Slovensku za předmnichovské republiky.[6]

V uplynulém období byla obhájena další kandidátská práce. Hodnost kandidáta věd získal prof. dr. Karol Rebro z Kabinetu právných vied SAV v Bratislavě na základě spisu Urbárska regulácia Marie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku.[7] Oponentské posudky vypracovali prof. dr. Štefan Luby, člen korespondent ČSAV a dr. Ján Tibenský, CSc.[8]

I v roce 1960—1961 slibně pokračovaly mezinárodní styky. Československí právní historikové mohli především uvítat několikeré návštěvy polských vědců, kteří při různých příležitostech zavítali do Československa, obnovili osobní styky s našimi pracovníky, přičemž došlo k vzájemným informacím o vědecké práci a organisaci. Prahu navštívili profesoři polských universit Leśnodorski, Kaczmarczyk, Bierzanek a Sczaniecki. Nejvýznamnější z těchto návštěv byla oficiální studijní cesta prof. dr. J. Bardacha z varšavské university, který na pozvání ČSAV navštívil Prahu a Bratislavu, v poradách s našimi pracovníky řešil otázky vzájemné spolupráce polské a československé právní historie, účastnil se diskusí a přednesl v Praze dvě přednášky: Historicko-srovnávací metoda v marxistické vědě o státu a právu a Přechod od kolektivního vlastnictví k individuálnímu ve středověkém Polsku; první přednášku opakoval i při svém pobytu v Bratislavě.[9]

Z maďarských historiků státu a práva oplatili slovenským pracovníkům jejich loňskou návštěvu prof. dr. M. Sarlós a CSc. dr. F. Pecze, který navštívil i Prahu.[10]

Při své studijní cestě do ČSSR vstoupila ve styk s pracovníky Kabinetu dějin státu a práva západoněmecká historička Charlotte Warnke, která konsultovala o své připravované práci o slovanských — zejména polských hospodářských dějinách.

Prof. dr. Václav Vaněček, člen-korespondent ČSAV, se zúčastnil jako československý representant vědeckého zasedání v Padově ve dnech 20.—24. května 1961, při kterém byla, v navázání na podněty ze stockholmského kongresu historických věd, ustavena Mezinárodní asociace pro dějiny práva a institucí. Prof. dr. Vaněček byl zvolen členem byra nové mezinárodní organisace.[11]

Papyrologického kongresu ve Varšavě v září 1961 se zúčastnil dr. Vojtěch Poláček, který přednesl referát o veřejné správě ve Starém Egyptě.

[4] Protože kniha vyšla již po redakční uzávěrce našeho sborníku, přineseme recensi o ní v příštím svazku.

[5] *Věstník ČSAV* 70 (1961), 103—105.

[6] *Historický časopis* 8 (1961), 275—284.

[7] Recensi o díle viz v *Právněhistorických studiích* 6 (1960), 270—275.

[8] Zpráva o obhajobě v *Právném obzoru* 44 (1961), 317—318.

[9] Zprávu o jeho studijním pobytu i obou přednáškách viz v *Právníku* 101 (1962), 153—154.

[10] Zprávu o jejich pobytu přinášíme v tomto sborníku.

[11] Viz *Věstník ČSAV*, 70 (1961), 592—593.

Mezinárodní styky se upevňovaly i spoluprací na vědeckých úkolech mezinárodního významu. Při přípravě kolektivního díla polské vědy Slovník slovanských starožitností pokračovala spolupráce navázaná již v dřívějších letech a Kabinet dějin státu a práva i nadále plnil úlohu československého konsultačního místa. Bylo prostudováno a doplněno připomínkami 20 hesel pro třetí svazek díla. Rovněž pro mezinárodní bibliografii právní historie, kterou připravuje Institut Solvey v Bruselu, byly vypracovány bibliografické přehledy dějin státu a práva v Československu a slovanského práva. *Jiří Kejř*

Obsah

Akademik Vladimír Procházka, Boj Komunistické strany Československa za socialistický stát a právo 5

Bedřich Rattinger, Nástin ústavního vývoje lidově demokratického Československa 21

•

Jaroslav Houser, Třídní podstata buržoazního pracovního a sociálního zákonodárství 79

Martin Vietor, Závislosť a zánik tzv. Slovenského štátu 97

Valentin Urfus, Český státoprávní program na rozhraní let 1860—1861 a jeho ideové složky 127

Ladislav Lipscher, Právo ľudu na odpor proti útlaku a buržoázne revolúcie 173

•

Emil Pražák, Tři všehrdovské příspěvky 213

Karel Malý, K trestněprávní ochraně mince v právu české stavovské monarchie 227

•

Vojtěch Poláček, Hlavní společenské faktory ve vývoji staroegyptského práva 237

Materiály

Jiří Veselý, Obnova zahraničních lén české koruny za Jiříka z Poděbrad 261

Materiály

Vladimír Růžička, Ukázky redakční práce na přípravě „Historického slovníku české právní terminologie“ 281

Diskuse — recenze — zprávy

Jaroslav Kudrna, Studie k barbarským zákoníkům Lex Baiuvariorum a Lex Alamanorum a počátkům feudálních vztahů v jižním Německu (Vladimír Procházka) 301

Zinaida Vladimirovna Udalcova, Itálie a Byzanc v V. století (Jaromír Kincl) 305

Z. M. Černilovskij, Voznikovenije rannefeodal'nego gosudarstva u pribaltijskich slavjan (Vladimír Procházka) 314

Jaromír Kincl, Stát a právo v germánsko-římské Burgundii v 5.—6. století (Karel Malý) 317

Václav Vaněček, České kobylí pole jako právní instituce (Ius et libertas campi iumentorum a. D. 1281 (Jiří Klabouch) 320

Václav Vaněček, Mistr Viktorin Cornelius ze Všehrd a další vývoj českého právnictví (Emil Pražák) 323

Valentin Urfus, Vznik a počátky konkursního práva v Čechách (Miroslav Toegel) 327
Josef Lepšík, Stavy obležení v Čechách v letech 1848—1853 (Valentin Urfus) 330
Jiří Klabouch, Politický konsens k manželství v Čechách (František Roubík) 333
Věra Olivová, Politika československé buržoazie v letech 1921—1923 (Jaroslav Houser) 335
Martin Vietor, K počiatkom buržoázneho súdnictva v ČSR. Justičné zapojenie Slovenska do ČSR a účasť súdov na perzekúcii robotníckeho hnutia na Slovensku v prvých rokoch ČSR (Karol Rebro) 338
Igor Daxner, Ľudáctvo pred Národným súdom 1945—1947 (Ladislav Lipscher) 342
Celostátní porada právních historiků (Karel Litsch) 345
Spolupráca maďarských a československých právnych historikov (Leonard Bianchi) 348
Kronika (Jiří Kejř) 350

Právněhistorické studie

Akademik Vladimír Procházka, Bedřich Rattinger,
Jaroslav Houser, Martin Vietor, Valentin Urfus, Ladislav Lipscher,
Emil Pražák, Karel Malý, Vojtěch Poláček, Jiří Veselý, Vladimír Růžička

Vydalo
Nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1962
Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktor publikace dr. Martin Quotidian
Graficky upravil Jaroslav Hrubý
Vydání 1. — 356 stran
Vytiskl Mír 3/31, Praha 2, Václavská 12
28,06 AA — 28,47 VA — D-04*20303
Náklad 500 výtisků — 02/63 — 7086

21-120-62
Cena brožovaného výtisku 28,50 Kčs
63 I-9